

Névtani Értesítő

29.

Budapest
2007

Névtani Értesítő

29.

Budapest
2007

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézet időszakos kiadványa

Szerkesztőbizottság:

HAJDÚ MIHÁLY (a szerkesztőbizottság elnöke)
BÖLCSKEI ANDREA, GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA,
HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA

Szerkesztő:

FARKAS TAMÁS

A kötetben megjelent tanulmányokat lektorálták
a szerkesztőbizottság tagjai

Technikai szerkesztő:

SLÍZ MARIANN

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107
Telefon: (1) 485-5222
Honlap: www.mnyt.hu/ne
Ímél: nevtert@ludens.elte.hu

29. szám

A kötet megjelenését támogatta:

Budapest, 2007

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK

HOFFMANN ISTVÁN: A Tihanyi alapítólevél szórványaihoz: <i>Tichon, Balatin, Petre, Fuk</i>	7
SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A Kesztlőcről Fehérvárra menő hadút	23
SZABÓ JÓZSEF: A török hódoltság nyomai Törökkoppány földrajzi neveiben.....	49
BÉNYEI ÁGNES: Helynévképzők a fiktív nevek körében.....	57
BÖLCSKEI ANDREA: A differenciált angol településnevek korrelációs rendszeréről.....	65
MIZSER LAJOS: Ruszinokra utaló tulajdonnevek a 16. századi Bereg megyéből	79
KOZMA ISTVÁN: A hivatalos családnév-változtatások indokrendszerének vizsgálatáról.....	87
VINCZE SZABINA: Keresztnévadási szokások Pornóapáti (1780–1980).....	107
MINDÁK CECÍLIA: A túristvándi roma névadás motivációinak vizsgálata	117
KOZMA JUDIT: Az égítetek neveiről és helyesírásukról	131
VARGA MÁRIA: Új patikanevek Heves megyében	141
G. PAPP KATALIN: Azonosságok és különbségek a magyar népmese és az irodalmi mese névadási szokásaiban.....	151
SLÍZ MARIANN: Név és névtelenség Italo Calvino „A nemlétező lovag” című művében.....	161
FARKAS TAMÁS: A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján.....	167
SZABÓMIHÁLY GIZELLA: Magyar neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái.....	189
N. CSÁSZI ILDIKÓ: Névváltozási jelenségek Zoboralja helyneveiben (Menyhe és Zsére névanyaga alapján)	201
VÖRÖS FERENC: A pusztai családnév mint (cseh)szlovák pragmatikai kölcsönzés	213
BAUKO JÁNOS: Kétnyelvűség és ragadványnév-használat	219
ZELLIGER ERZSÉBET: Névadás és identitás.....	227
RAJSLI ILONA: A keresztnévadási szokások változása Bácskában.....	235

MŰHELY

KENYHERCZ RÓBERT: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozatának honlapja elé.....	243
GYÖRFFY ERZSÉBET: A svéd névtudományról és helynévkutatásról	247
HAJDÚ MIHÁLY: Szubjektív beszámoló a VI. Magyar Névtudományi Konferenciáról	259
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2006-ban: TAKÁCS JUDIT: Keresztnevek jelentésváltozása (Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásá- nak modellje); NEMESNÉ KIS SZILVIA: Állatnévadási szokások és névszeman- tikai vizsgálatok. Különös tekintettel a lovak névadására.....	273

KÖNYVSZEMLE

BÍRÓ FERENC: Vörös Ferenc szerk.: Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában	281
FERCSIK ERZSÉBET: Rábaközi személynevek a 18–19. századból (Varga Józsefné Horváth Mária: Történeti személynevek a Rábaközben [1690–1895]; Varga Józsefné Horváth Mária: 18–19. századi személynevek a Rábaközben. Adattár)	284
BAUKO JÁNOS: Scheirich László: A mi Magas-Tátránk. A Magas-Tátra történelme	286

ERDÉLYI ERZSÉBET: G. Papp Katalin: Győr utcanevei	288
SLÍZ MARIANN: Szabó Erzsébet – Vecsey Zoltán szerk.: Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról	289
FÁBIÁN ZSUZSANNA: A RION. könyvsorozatairól: QuadRION. és QuiRION.....	292
 FOLYÓIRATSZEMLE	
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 12. (2006)	297
KOZMA JUDIT: Österreichische Namenforschung 33, 34. (2005, 2006).....	299
KUNA ÁGNES: Onomastica 50. (2005).....	300
KUNA ÁGNES: Acta Onomastica 47. (2006).....	302
 TÁJÉKOZTATÓ	
Szerzőink figyelmébe.....	305
Fontosabb rövidítések	308
 CONTENTS	309

TANULMÁNYOK

A TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL SZÓRVÁNYAIHOZ: *TICHON, BALATIN, PETRE, FUK*¹

FEHÉRTÓI KATALINnak a Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveiről írott, a Névtani Értesítőben közölt – sajnos, utolsó – tanulmánya (2006) az egyes szórványokkal kapcsolatos részleteken túlmenően azt az általános igényt is jelzi, hogy nagy szükség van legfontosabb szórványemlékeink nyelvi anyagának az újraértékelésére. A magyar nyelvtörténetírás az utóbbi évtizedek során e feladatot elsősorban szövegemlékeinkre vonatkozóan végezte el, a szórványemlékek azonban – a nyelvtörténeti érdeklődés újabb irányainak megfelelően – jórészt kimaradtak ebből a folyamatból. Kivételt egyedül Anonymus Gestája jelenthet, amelyet BENKŐ LORÁND, ha nem is monografikus keretben, de egymással szorosan ölelkező, azonos szemléleti alapon álló tanulmányok sorozatában dolgoz fel a mai nyelvtörténeti és történettudományi ismereteknek megfelelően (vö. pl. 1998, 2003). E kulcsfontosságú nyelvemlékeink abból a korból szolgáltatnak nyelvi információkat számunkra, amelyből a szövegek egyáltalán nem vagy csak nagyon kevés ismeretet nyújtanak. Mai nyelvtörténeti, névtani, történettudományi és más tudományterületeken felhalmozódott tudásunk fényében azonban módosulhatnak azok a megállapítások, amelyek ötven vagy akár száz esztendővel ezelőtt születtek, többnyire nagy tudóselődök vizsgálatai révén. E kutatások eredményeképpen a helyesírás- és hangtörténet, a szótörténet és részben az alaktörténet fontos vagy apróbb részletei fogalmazódhatnak újra, de akár egész tudományterületek alapkérdéseiről alkotott véleményünk is jelentősen megváltozhat. A történeti névkutatás hatása azonban soha nem állt meg a nyelvtörténetírás határainál, mivel a nevek a régi magyar történelem számos kérdésében meghatározó forrásnak számítanak. Az e téren az utóbbi időben megjelent jó néhány munka ugyanazt az igényt jelezte, amelyet FEHÉRTÓI fent idézett írása is: az ismeretek felülvizsgálatának, a források újraértékelésének a fontosságát. Több szempontból is indokolt tehát a Névtani Értesítőnek az a törekvése, hogy a történeti névkutatás elveit, módszereit érintő kérdésekről vitát kezdeményez.

Talán elnézhető, hogy a vita kezdetén nem kifejezetten elméleti igényű írással kapcsolódom be ebbe az eszmecserébe, hanem a FEHÉRTÓI KATALIN által is elemzett Tihanyi alapítólevél néhány szórványának a vizsgálatával. A választás esetlegesnek is tűnhet akár, hiszen az alapítólevél első négy szórványa áll dolgozatom címében. Választásomat

¹ Az itt következő két tanulmánnyal ahhoz a tudományos eszmecseréhez kívánunk csatlakozni, melyet FEHÉRTÓI KATALINnak a Névtani Értesítő előző számában (2006. 28: 161) megjelent, a Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveiről írott tanulmánya kapcsán kezdeményeztünk. (A szerk.)

azonban nem a sorrendiség mechanikus szempontja befolyásolta, hanem az a szándék, hogy az egyes helynevek elemzése módszertani szempontból minél több haszonnal járjon. A négy szórvány mindegyike más-más közelítésmódot követel meg, amely abban is megmutatkozik, hogy a helyzetük sem egyforma a tudományos ismereteink sorában. A *Tihany* esetében az egyes nyelvészeti megközelítések – főleg a külső, nem nyelvész kutató szempontjából nézve – alig különböznek egymástól, ám ha azt tekintjük, hogy a nyelvi elemzésekből homlokegyenest ellenkező történettudományi következtetések jelentkeznek a szakirodalomban, rögtön felértékelődik a finom etimológiai distinkciók szerepe. A *Balaton* kapcsán egy többnyire elhanyagolt szempontot, a magyar nevek latin nyelvű használatának a kérdését hozom fokozottan a névmagyarázat előterébe. Ez a *Petrá*-val összefüggésben eddig is kulcskérdésnek számított, ám e szórvány helyzetét a latin szövegkörnyezettel való kapcsolatában tartom leginkább megragadhatónak. A *Fuk* elemzése pedig arra ad példát, hogy helynév, közszoói jelentés és a rekonstruálható táji környezet viszonyának a vizsgálata mennyiben gazdagíthatja ismereteinket. Az alábbiakban az elemzett szórványokkal kapcsolatban nem térek ki minden felvetődő nyelvészeti, etimológiai részletre, de talán ily módon még inkább hangsúlyossá válhatnak az egyes esetekből levonható módszertani tanulságok.

Tichon

Az apátságnek nevet adó Tihany település és félsziget (az alapításkor talán még sziget) nevének etimológiája alapvetően megnyugtatónak tűnik, bár kisebb gondok felmerülnek vele kapcsolatban. BÁRCZI azt mondja róla, hogy „egy szláv eredetű *tichon* személynévből keletkezett helynév” (1951: 13). Ehhez KISS LAJOS hozzáteszi azt – amit BÁRCZI közvetlenül nem fogalmazott meg –, hogy a helynév „magyar névadással” keletkezett (FNESz. *Tihany* a.). ZELLIGER pedig még nagyobb hangsúllyal emeli ki, hogy bár a településnév alapjául szolgáló személynév szláv eredetű, a helynév esetében „a névadó közösség a magyar volt” (2005: 22). E vélemény mondhatni általánosan elterjedtnek tekinthető a magyar kutatók körében, ám más lehetőség is felmerült a név magyarázatára.

KNIEZSA ISTVÁN a Balaton vidékét mint gazdag szláv eredetű helynévkincsrel rendelkező területet mutatta be; ennek során a *Tihany* (és a *Paloznak*) névről úgy szólt, mint amelyek „szláv eredetű puszták személynévből képzett helyneveknek látszanak, tehát magyar helyadason [sic!] is alapulhatnak” (1938: 429, az én kiemelésem: H. I.). A másik, implicit módon jelzett elképzelése szerint nyilvánvalóan a szláv helynévadás körében is megragadható a név keletkezése. KRISTÓ GYULA viszont már áthelyezett hangsúllyal említi e két lehetőséget: „Szláv köznévi eredetű ... magának a monostornak, *Tichon*nak a neve ('csendes'), de felmerült szláv személynévi eredete is” (2000: 23). Itt közvetlenül már szó sem esik a névadás magyar jellegéről. Legutóbb FEHÉRTÓI KATALIN nagyon határozottan a helynév szlovén eredete mellett foglalt állást: szerinte a nevet a Dunántúlon élő szláv népesség a 9–10. században vagy még korábban adhatta, s e helynevet aztán a magyarok változtatás nélkül vették át (2006: 168–9).

A fő kérdés tehát ebben az esetben az, hogy a *Tihany* településnév szlávok által adott, szláv közsóból való névnek tartható-e, vagy a szlávban a megfelelő köznéből csupán a személynév jött létre, s a helynév ebből származtatható. A különbségtételt nagyon fontosnak kell tartanunk, mert ez utóbbi esetben a helynév magyar névadók nyelvi tevékenységére utalhat. A személynévek képző és összetételi utótag nélküli helynévi használata a kérdéses korban nem volt jellemző a szláv nyelvekben, e névadási szokás a honfoglalást

követően a Kárpát-medencében feltűnő népek közül a magyarok mellett csakis a török-ségi népeket jellemezte (KISS 1996: 444–5, BENKŐ 1998: 117).

Nézzük először a közvetlen szláv származtatás lehetőségét! ŠMILAUER a *tichъ* 'still, leise, ruhig; csendes' melléknevet a szláv helynévkincs alapszókészletébe tartozóként mutatja be (1970: 181), ám ennek *-(o)n ~ -(o)nb* képzős alakját nem említi, sőt e formánst a szláv helynévképzők között sem sorolja föl (27–32). A forrásokból *Tichon* vagy ezzel hangtanilag összekapcsolható szláv helynevet nem ismerek. Mindezen körülmények arról tanúskodnak tehát, hogy a helynév közvetlen szláv származtatását megfelelő érvekkel nem tudjuk alátámasztani.

A Kárpát-medence területén a régiségből négy *Tihany*, illetve ezzel összefüggő helynevet ismerünk. Az itt vizsgált megnevezés mellett az Árpád-korból adatolható a Kassától északra fekvő, később *Hernádtihany*-nak nevezett település is: 1263/1264: *Tehan*, 1351: *Thyhan* (Gy. 1: 151; Cs. 1: 219, 313), amely eredetileg Abaúj vármegyében feküdt, de később Sáros megyéhez is számították. A 15. századból adatolható a Rimaszombat melletti Tihany pusztá (Gömör vm.) első előfordulása: 1430: *Thehan* (Cs. 1: 148). Mivel e nevek az első szótagi *i*-t tartalmazó későbbi adatok mellett *e*-vel is előfordulnak, minden bizonnyal ide sorolható a szerémségi *Thehan* birtok is (1477–8, Cs. 2: 254), amelynek újabb kori adatait nem ismerjük. MELICH a Balaton melletti és az abaúji-sárosi hely nevééről – ez utóbbi eltérő alakváltozatai alapján – azt mondja, hogy „nem egy eredetűek” (1925–1929: 402). Ezt látszik elfogadni KISS LAJOS is, aki Hernádtihany nevének régi *Tehan* változatát egy helynévből kikövetkeztetett cseh **Těchan* személynévvel hozza kapcsolatba, míg Tihany esetében forrásként a régi magyar *Tichon* személynévet említi, amelyet a cseh *Tichoň* személynévvel vet össze (FNESz.). Megítélésem szerint e kettős névvonatkotatás feltevése fölöslegesen bonyolítja meg az eredeztetés ügyét, mivel a zártabb és nyíltabb formák hangtörténetileg minden gond nélkül megfeleltethetők egymásnak ugyanúgy, mint ahogyan a szóvégi *-n ~ -ny* is, s a különböző változatok csupán a hangfejlődési lehetőségek olykor csak átmenetileg megjelenő eltérő megvalósulásait mutatják.

A *Tihany* helynév személynévi háttérül szláv személynévi példákat szokás felhozni (vö. pl. FNESz.), amelyet a szláv *tichъ* többől *-on* becéző képzővel alakult formának tartanak (BÁRCZI 1951: 13). Egy magyar helynév eredetének személynévi háttérét nagy mértékben megerősíti, ha az adott személynév a középkori magyarországi forrásokban is előfordul. Az Árpád-korból azonban csak egyetlen ide vonható adatot ismerünk (vö. ÁrpSzt. 755): a Tihanyi összeírás 1211-ben Aszófőről említ egy *Tichon* nevű földművest (PRT. 10: 505). Mivel azonban Aszófő éppen Tihannal szomszédos település, felmerülhet az a kérdés is, hogy a személynév nem a helynévből való-e? Az összeírás aszófői személynévei jórészt magyar eredetűnek tűnnek, ami inkább a helynévi származás lehetőségét erősíthetné. Hasonló esetet mutat be KISS LAJOS Hernádtihanyról szólva: egy 1427-ből való *Techan* személynévet feltehetően másodlagosnak mond a megfelelő helynévhez képest (FNESz.). Az esethez további analógiául szolgálhat a Szent László korára hamisított veszprémi oklevélnek az egyik névemlítése is: a Faddon (in predio *Fotud*) is birtokos püspökség öszödi birtokán +1082/1350: *Fotud* nevű szőlőműves szerepel (DHA. 1: 239–40), akinek a neve esetleg a másik helyről való származásra utalhat. Meg kell említeni azt is, hogy az utóbbi időben BENKŐ LORÁND többször is óvott attól, hogy a középkori személynévi-helynévi azonosságok esetében a névadás irányát illetően (a valóban nagy többségű példák ellenére) mechanikusan a személynév elsődlegességét állapítsuk meg,

mivel az ellentétes irányú folyamatra is számos példát találunk (BENKŐ 1998: 44, valamint UŐ 2002: 13, 103). Esetleg a *Tihany* személynévhez kapcsolható még a Sopron megyei *Thyhonfalwa* településnév előtagja is (1507-ből, Cs. 3: 664), bár CSÁNKI a nevet a Tiván családdal hozza összefüggésbe.

A fentieket összegezve az alábbiakat állapíthatjuk meg. A *Tihany* helynév közvetlen szláv származtatása morfológiai akadályok és közvetlen névpárhuzamok híján nem támogatható. A helynév személynévből való alakulása azonban – annak ellenére, hogy a személynév magyarországi középkori előfordulása a helynévhez képest akár másodlagos is lehet – a személynév megbízható szláv eredeztetését is figyelembe véve nagy valószínűséggel állítható. Ebből névtipológiai érvek alapján – mivel a személynévek alapalakban való helynévi használata az adott korban a magyarra érintkező nyelvekből (a török kivételével) egyáltalán nem mutatható ki – magyar nyelvű névadó népesítésre következtethetünk, ám a névadásnak a 11. század közepét megelőző pontosabb idejét nyelvészeti eszközökkel megállapítani nem tudjuk. FEHÉRTÓI KATALIN a név mellett az oklevélben egyedül itt szereplő *vulgo dicitur* alapján arra következtet, hogy 1055-ben a nép nyelvén csakis olyan név élhetett, amely már jóval korábban keletkezett (2006: 169). Ez az oklevelekben szokásos formula nézetem szerint azonban nem alkalmas arra, hogy használata alapján a névkeletkezés idejére vonatkozó, messzire vezető megállapításokat tegyünk. A kifejezés természetesen utal a névnek az ott élők nyelvében való meglétére, ám egy-egy helynév szűkebb körben, adott névhasználói közösségben viszonylag rövid idő alatt ismertté tud válni. A fentiekhez még azt is hozzá kell fűzni, hogy a helynév valószínű alapjául szolgáló személynév szláv nyelvi eredete a nyelvi-etnikai rekonstrukció szempontjából nem vehető figyelembe. A személynévek nyelv- és etnikumjelölő szerepének igen szövevényes problematikájára itt sajnos, nincs mód kitérni, azt azonban le kell szögezni, hogy a 10–11. században a magyarság körében nemcsak magyar közszavakból alkotott nevek voltak használatban, hanem idegen (főleg török és szláv) eredetű, s ennek megfelelően szemantikailag motiválatlan nevek is. Mindezek alapján jogosnak tartom azt a megállapítást, mely szerint „a személynévi etimon önmagában nem határozhatja meg viselője nyelvét, még kevésbé etnikumát” (BENKŐ 1998: 46).

Balatin ~ Bolatin

A Balaton neve háromszor fordul elő az alapítólevélben: „Tichon super *Balatin*”, „ab eodem lacu *Bolatin*” és „in eodem *Bolatin*” formában. Etimológiájának alapja régóta tisztázva van: a magyarba valamely szláv nyelvből került át, az átvett szláv alakot **Blatъnъ* formában rekonstruálják. Kérdésesnek tartják azonban, hogy ez a melléknévnek mondott forma egy **Blatъnъ gradъ* ’Mocsárvár’ vagy pedig egy **Blatъnъ jezerъ* ’mocsaras, sáros tó’ szerkezetből származtatható-e (FNESz.). KISS LAJOS szerint a magyarba egy ilyen szerkezetnek az „első néveleme kerülhetett át” (i. h.). E részletkérdés eldöntése ugyan elsősorban a szláv onomasztika ügye, de mint látni fogjuk, a magyar átvétel sem teljesen független tőle, ezért érdemes röviden kitérni a problémára.

Az etimológia szerint a *blato* ’mocsár’ szóhoz az összlávban az *-ъnъ* melléknévképző járult (vö. MELICH 1910: 64, EtSz. *Balaton* a.), emiatt szokás kiindulási formaként a fenti jelzős szerkezeteket feltenni. Csakhogy a szláv nyelvekben az *-ъnъ* nemcsak melléknév-, hanem főnévképzői szerepben is előfordul, mégpedig jellegzetes helynévképző formánsként (ŠMILAUER 1970: 28–9). Ez a szerepe nyilvánvalóan ugyanúgy másodlagosan alakult ki, mint ahogyan a magyar *-s* képzőnek az eredeti melléknévképzői funkciója

mellett már az ómagyar korban is létezett főnévképzői, sőt szűkebb helynévképzői szerepe is (TNyt. 1: 255). Ebből adódóan – mint ahogyan az *Árpás* típusú helynevek magyarázatában sem nélkülözhetetlen, sőt nem is föltétlenül indokolt egy elsődleges jelzős szintagma (pl. *Árpás föld*) feltételezése – a **Blatъnъ* esetében sincs közvetlenül szükség egy ilyen kiinduló szerkezet felvételére.

A Tihanyi alapítólevél *Bolatin* ~ *Balatin* adatai kétségkívül magyar nyelvhasználókra utalnak, mivel az eredeti szláv alakban található szókezdő *bl-* mássalhangzókapcsolat a következő szótagbeli magánhangzó jellegének megfelelő bontóhanggal van feloldva (vö. NYÍRKOS 1993: 39). A hagyományos hangtörténeti elemzés szerint a név oklevélbeli előfordulásai azt mutatják, hogy hangtani szerkezete – az *a* – *á* hangokat ezáltal nem tekintve – még nem nyerte el későbbi-mai jellegét, mivel a harmadik szótagbeli *i* itt még nem cserélődött fel az előreható hasonulás eredményeképpen veláris magánhangzóval (e változáshoz l. ABÁFFY 2003: 335). A szó hangfejlődésének pontos rekonstruálását leginkább az a körülmény nehezíti meg, hogy az átvétel idejéből az átadó szláv nyelvhasználatot egyértelműen jelző forma nem maradt ránk. MELICH – aki a név etimológiáját a rá jellemző gondossággal járta körül (1925–1929: 384–9) – az átvétel korának szláv **Blatъnъ* alakját éppen a Tihanyi alapítólevél magyar adatai alapján rekonstruálta. Ám a harmadik szótagbeli *-i* helyén más, egykorú adatokban *e*-féle hangokat is találunk: ószláv források a 9. századi szláv fejedelmeket például *Княз Блатъньскын*-nek említik (MELICH 1903–1905: 101). A Balaton valószínűleg honfoglalás kori szlávból származó német *Plattensee* neve (MELICH 1925–1929: 386) a belső, német hangfejlődés következtében e kérdésben sajnos, nem nyújt megfelelő támpontot. ŠMILAUERNÉL az ósszláv *bolto* töből *-n* elemű képzővel alakult nevekre többféle változatot is találunk a különböző szláv nyelvekből: szerb-horvát és szlovák *Blatnica*, cseh *Blatina*, szlovén *Blatno* és macedón *Blaten* stb. formákat (1970: 41). A fentiekből következően tehát nemcsak az átvett név hangtani jellegét nem ismerjük minden részletében, hanem az etimológia által feltárt ismereteknek és az alapítólevél adatainak hangtani-nyelvi jellegéből az átvétel korára sem tudunk pontosabban következtetni. A nyelvi kölcsönzéssel gyakran együtt járó hangtani adaptáció lehetőségét is figyelembe véve akár azt is elképzelhetőnek tartom, hogy egy **Blatъnъ*-féle vagy ehhez hasonló szláv hangsorból már az átvételkor kialakulhatott egy a magyar nyelv fonotaktikai szabályaihoz alkalmazkodó [*bálatin*] vagy akár [*bálaton*] forma is. Ezt a feltevést nem kérdőjelezi meg azok a példák sem, amelyek viszont azt mutatják, hogy a szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok akár hosszabb ideig is megmaradhatnak az átvett szavakban: aligha képzelhető el például, hogy a Halotti beszéd és könyörgés *bratym* szava mögött a 12. század végén történt lejegyzésekor ne lett volna akár több generációnyi időszakra visszanyúló magyar nyelvbeli használat is (vö. BENKŐ 1980: 67).

A fenti lehetőségek mellett a harmadik szótagbeli *i*-s formák magyarázatára azonban véleményem szerint egy további megoldás is kínálkozik: ezeket az alakokat esetleg a latinizáló névhasználat kezdeményének is tekinthetjük. A középkori forrásokban a Balaton neve – éppúgy, mint nagyobb folyóvizeink megnevezései – elsősorban latinos formában fordul elő. A tó ókori latin *Pelso* nevét (vö. FNESz.) a magyarországi latinságból nem tudjuk adatolni, ehelyett az oklevelekben a magyar névből latinosított *Balatin(um)*-féle alakokat használják, ugyanúgy *-in* végződéssel az esetragok előtt, ahogyan erre számos más, főleg településnévi példa is mutat (l. pl. a KMHsz. 1. *Orodin*, *Zegedin*, *Waradinum* stb. adatainak egész sorát *Arad*, *Szeged*, *Várad* alatt, vagy a későbbi *Debrecin*

típusú formákat). A latinos alakok alkalmazása az egész középkoron végigvonul, az EtSz. a 11–15. századra vonatkozóan mondja jellegzetesnek az előfordulásukat (*Balaton* a.). Az alapítólevélben szereplő *Balatin* ~ *Bolatin* formák abban különböznek a náluk jóval nagyobb számban előforduló és kétségtől latinnak tekinthető „szabályos” változatoktól, hogy hiányoznak róluk a megfelelő esetragok, amelyek máshol a latin szövegbe való problémamentes beillesztést szolgálják, egyrészt prepozíció mellett: 1121/1420: *a Balatino, ultra Balatinum* (DHA. 1: 412), másrészt pedig földrajzi köznévhöz kapcsolódva genitívuszi formában: [+1092]>1414: *in lacu Balatini* (DHA. 1: 280). Esetrag nélküli alakokra azonban még a 13. században is találunk példákat: 1211: *Bolotin* (PRT. 10: 503), 1266: *Balatin* (Cs. 3: 26).

A harmadik szótagbeli veláris magánhangzót tartalmazó, azaz vitathatatlanul magyar nyelvű adatok csak a 14–15. századból maradtak ránk, részint eredeti forrásokból, részint akkor keletkezett másolatokból, hamisítványokból: [+1082]>1328: *Balatun* (DHA. 1: 229), 1484: *Balaton* (Cs. 3: 61). Feltűnő, hogy noha e formák hosszú ideig váltakozva szerepelnek az *i*-t tartalmazó alakokkal, jelzői használatban – amelyre településnevekben ugyanebből az időszakból vannak az első előfordulások – csakis a magyaros változatok adathozhatók: 1382: *Balatonfeukayar* (Cs. 3: 236), 1429: *Balaton Zemes* (Cs. 2: 643). Ez a körülmény azért figyelemre méltó, mert ugyanez a kettősség – önállóan a latinos, összetételben a magyaros használat – mutatkozik meg a középkori oklevelezési gyakorlatban más, többnyire szintén latin formában előforduló nevek esetében is (vö. HOFFMANN 2004: 16–7). Emellett megemlítendő az is, hogy a Kárpát-medence régi helynévanyagában két másik *Balaton* névről is van tudomásunk, amelyek a harmadik szótagban ugyancsak veláris magánhangzóval fordulnak elő a forrásokban: 1295/1423: *Balatun* (Gy. 1: 510, Békés megyében említett mocsár), 1388: *Balathon* (Cs. 1: 168, Heves megyei település).

A Tihanyi alapítólevélben szereplő *Balaton*-említésekről összegzőképpen megállapíthatjuk tehát, hogy a névkezdet hangszerkezetéből következően már a legelső előfordulások is magyar nyelvhasználókra utalnak. A névforma nyelvi helyzetének pontos megítélését azonban az utolsó szótagban szereplő *i* kétségtől megnehezíti: ha feltételezzük, hogy ez az alak valós magyar nyelvbeli használatot tükröz, akkor az adatokból következően e használatnak legalább a 13. századig elhúzódóan fenn kellett állnia. Ha viszont ezeket az alakokat a magyarrá vált névből alakított, de még nem végleges formában rögzült latinos változatnak tekintjük – megengedve, hogy a latinosítás esetleg egy eredeti „szláv”-os, azaz *i*-t tartalmazó formára is támaszkodhatott –, akkor ebből az is következik, hogy a *Balaton*-ra az első kétségtől magyar nyelvű írásos adatokkal csak a 14. századból rendelkezünk. Ez azonban hasonló esetekben egyáltalán nem ritka jelenség: a *Duna* adatai között – a fent már említett jelzős összetételeket nem számítva – a 14. század közepéig a *Danubius* forma mellett egyetlen magyar névalakot sem találunk (vö. KMHsz. 1). Nem hallgatható el ugyanakkor az a körülmény sem, amely az alapítólevél *Balatin*-féle adatainak a nyelvi megítélését e tekintetben a leginkább kétségessé teszi: nevezetesen az, hogy az oklevél helynévhasználatára a latinizálás nem oly mértékben tűnik jellemző vonásnak, mint ahogyan ez a későbbi oklevelezési gyakorlatot jellemezte. A *Balatin*-hoz hasonló latinizálási kísérleteket azonban másutt is találunk a Tihanyi alapítólevélben: ilyen lehet esetleg a *Sumig* és még inkább a másfajta eljárással latinosított *Thelena* névalak, amelyek elemzésére itt azonban sajnos nincs mód kitérni.

Petra

A tihanyi birtoktest leírásában említve van egy *Petra* nevű hely is, a szöveg szerint „Est in eodem lacu locus, qui vocatur *Petra*” (DHA. 1: 149). Az itt szereplő név megjelölését legfőképpen az nehezíti meg, hogy nem azonosítható egyértelműen későbbi névelőfordulásokkal, és ezáltal lokalizálása sem végezhető el minden kétséget kizáró módon. Az adat még egy ízben kerül elénk: az 1211-ben keletkezett Tihanyi összeírásban, amely az alapítólevél megújításával összefüggésben a diploma megfelelő szöveghelyét is átveszi, ám további információval ebben az összefüggésben nem szolgál (PRT. 10: 503, vö. KMTL. 676). A kérdéses helyet az oklevél adományozó részének szövegkörnyezete alapján a kutatók a Tihanyi-félszigeten keresik, noha ott ilyen vagy ehhez kapcsolható nevet sem a történeti forrásokban, sem a mai helynevek között nem találunk. A tihanyi apátság történetét megíró ERDÉLYI LÁSZLÓ azokkal a kőbe vájt remetelakásokkal azonosította a helyet, amelyek a monostortól kissé északra fekszenek, s amelyet később több alkalommal is *Oroszkő* néven említenek (PRT. 10: 11, 127, 133). ERDÉLYI szerint e helynek az egykori *Kő* megnevezése szerepel az alapítólevél szövegében latinra lefordítva. BÁRCZI megállapítja, hogy „ERDÉLYI magyarázata elfogadható: összhangban van mind az oklevél szövegével, mind a későbbi adatokkal. Ennélfogva e szót magyar szörványaink sorából ki kell iktatni” (1951: 14). BÁRCZI ezzel összefüggésben bizonyára arra gondolt – miként ERDÉLYI is –, hogy a magyar megnevezést az oklevél megfogalmazója fordította volna le latin nyelvre, ám arról egyikük sem tesz említést, vajon miért nem maga az *Oroszkő* forma szolgált a fordítás alapjául.

KOMJÁTHY MIKLÓS feltevése szerint viszont a *Petra* az I. András király által ide telepített oroszországi bazilita szerzetesek által használt név lehetett, amellyel a saját egyházuk nyelvén jelölték kőbe vájt remetebarangjukat és kápolnájukat, s ennek megfelelően a megnevezés közvetlenül a görög *πέτρα* ’szikla(barlang)’ szóra megy vissza (1955: 35–42). E megállapítást mások is elfogadták, és erre a magyarországi egyház, szorosabban a tihanyi bencés rend történetével kapcsolatos következtetéseket építettek (vö. pl. KMTL. 676). E történettudományi problematikába itt belebocsátkozni nincs mód, s ezt nem is tekinthetem a feladatomhoz tartozónak, ám azt, hogy az ide kapcsolt nyelvészeti bizonyítékok ingatag voltára rámutassak, megkerülhetetlennek látom.

Ezzel kapcsolatban először is le kell szögezni, hogy ugyanúgy, mint az Árpád-korban, a félszigeten a középkort követően sem találunk *Kő* helynevet, noha egy ilyen típusú tulajdonnév esetében az alapítólevélben említett *Fuk*-hoz hasonlóan megvan a fennmaradás esélye. A ma használatban lévő *Szer-kü ajja*, *Szer-kü-tető* (VeMFN. 4: 486–8) neveknek ebben az esetben kisebb a bizonyító erejük, mivel ezek az egész magyar nyelvterületen gyakori mikroneveknek számítanak, de persze teljesen elvetni sem lehet azt, hogy akár az Árpád-korig is visszanyúló névformák folytatásait lássuk bennük. A fordításelmélet azonban – amelyet képviselői semmiféle érveléssel nem támogattak meg – a fentiekől függetlenül is néhány ponton komolyan megkérdőjelezhető.

A magyar helynevek latinra történő lefordítása az oklevelekben a régebbi felfogástól eltérően nem tekinthető alkalmi, véletlenszerű jelenségnek, mivel a latin nyelvű névhasználat mögött jól kitapintható tendenciák, olykor szabályszerűségként megragadható jelenségek húzódnak meg. Az általános tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a Tihanyi alapítólevél fogalmazója nemigen élt a latinra való fordítás eszközével. Ez legélesebben ott mutatkozik meg, ahol ennek az eszköznek az alkalmazására igazán módja lett volna: Székesfehérvár neve ennek köszönhetően került az oklevélbe *Feheruuaru*

formában, amely a város 14. század közepe előttről való sok száz említése között az egyetlen magyar nyelvű előfordulás.

A latinizáló helynévhasználat kezdeményei – mint arra fent a Balaton nevének említése kapcsán már utaltam – más formában azonban jelen vannak a diplomában: az oklevélírónak ilyen irányú törekvését leginkább a magyar alakokból hangtani változtatás révén létrehozott latinos nevek jelezhetik. A latinos helynévforma képzéssel történő megalkotására egyébként rögtön az adományozó rész elején lehetősége lett volna az oklevél nótáriusának, hiszen a fontos egyházi központként megalapított Tihany neve ilyen minőségében – éppúgy, mint más, hasonló szerepet betöltő helyeké is – a későbbiekben igen gyakran szerepel latinul *Tichoniensis*, *Tichonicum* stb. formákban (vö. BÁRCZI 1951: 13), ám ezt a kínálkozó lehetőséget az oklevél fogalmazója nem használta fel. Hogy ez a fajta latinizáló névhasználat a korban szokásban volt, kétségtelenné teszi az oklevél függelékében található, valószínűleg néhány évvel későbbi feljegyzésként szereplő *Bezprenensis* alak (DHA. 1: 152, SZENTGYÖRGYI 2005: 54) is.

Az elmondottakat figyelembe véve tehát kevésbé tarthatjuk valószínűnek, hogy azt a nevet, amely egy sziklát – esetleg úgy is, mint egyházi személyek által lakott helyet – jelölt meg talán csak földrajzi köznévvvel azonos alakú tulajdonnévvvel (*Kő* formában), az oklevél szövegezője latinra fordítva említette volna meg. Vannak azonban ennek a fenti, az oklevél latinizáló helynévhasználatából levont, ha úgy tetszik, negatív logikájú következtetésnél konkrétabb bizonyítékai is.

Ha ugyanis mégis feltesszük, hogy az oklevél szövegezője egy *Kő*(szikla) típusú nevet kívánt volna latinra fordítani, akkor is kevésbé gondolom valószínűnek, hogy éppen a *petra* szót találta volna alkalmasnak erre, mivel ez a latinban görög eredetű, és ezért kevésbé gyakran alkalmazott jövevényszó volt, hacsak e megoldással a nótárius esetleg nem a szónak a latinban előforduló településnévi használataira kívánt volna rájátszani (vö. FINÁLY 1884). A magyarországi oklevelekben a fenti jelentésben helynevek mellett helyfajta jelölő szóként leginkább a *lapis* és a *rupis* áll (l. a *kő* elemű neveket az alábbi forrásokban: OklSz., KMHsz. 1., HA. 2). A *petra* közszó szerepeltetésére nem túl sok példát tudunk felhozni: az egyik éppen a Tihanyi alapítólevél alapján készített hamisítványból való: *ad magnam petram* (DHA. 1: 155) – egyébként az itt idézett kötet mutatójában is több *lapis*, *rupis* előfordulás található (1: 527, 534) –, kettő pedig az alapítólevéllel szintén szoros, néha szövegszerűen is kapcsolatban lévő Tihanyi összeírásban fordul elő: 1211: *venit ad petram ... ad aliam petram* (PRT. 10: 516).

Nem valószínűsíti a fordítást az sem – s talán ez a legerősebb érv –, hogy a Tihanyi alapítólevélben a *Petra* olyan megnevezőszós szerkezetben szerepel (*locus, qui vocatur Petra*), amelyet nem kis mértékben éppen a célból szokás használni, hogy segítségével a latin szövegbe egy-egy magyar szó vagy név könnyebben beilleszthető legyen, s ezáltal elkerülhetővé váljon a deklinálás nehézsége. Ezek a szerkezetek igen gyakoriak az oklevelekben, de – éppen abból adódóan, hogy a kifejezés többnyire arra is utal, hogy az idézett nyelvi elem a vulgáris, népi nyelvhasználatot tükrözi – latinra fordított vagy latinos formában használt helynevet még elvétele is alig találni bennük (részletesebben l. HOFFMANN 2006).

A szórványemlékek általános jellegzetességei tehát a legkevésbé sem támasztják alá azt a gondolatot, hogy a Tihanyi alapítólevél *Petra* elemét latinra lefordított magyar névnek tartsuk. De nem támogatja ezt az oklevél egészének a megszüvegezése sem. Az erre vonatkozó kételyét – sajnos, anélkül, hogy a mögötte húzódó érveket kifejtette volna –

ZELLIGER ERZSÉBET is megfogalmazta: szerinte a *Petra* „lehet, hogy a magyar *kő* főnév latin fordítása, és a ma *Barátlakások* néven ismert területhez köthető, ámbar a latin szöveg ezt a magyarázatot nem támogatja” (2005: 22).

Ha megvizsgáljuk, hogy az oklevél szerzője milyen helyzetekben használta azokat a fent említett megnevezőszós szerkezeteket, amelyek közül az egyikben a *Petra* is előfordul, meglehetősen egységes kép bontakozik ki előttünk. Azt látjuk, hogy oklevelünkben nem minden birtoktest szerepel néven nevezve, ám amelyiknek a neve is rögzítve van, az csakis megnevezőszós szerkezetben fordul elő (pl. *Locus est alius, qui dicitur Huluoodi; villa, qui vocatur Gamas*). A 12 megnevezőszós szerkezet között – ezúttal a *Petrá*-t tartalmazó részt figyelmen kívül hagyva – csak három olyan található, amely nem birtoktest megjelölésére szolgál. Közülük kettő név nélkül szereplő birtokon van felsorolva: a *Fuk* egyedüli névként az adott helyről, a *Culum* a kérdéses birtokról említett 19 határpont legfontosabbikaként, a harmadik, a *Ziget zadu* viszont homályos, nem egyértelmű szövegkörnyezetben fordul elő.

Ez utóbbi bizonytalan szövegezésű esetet nem tekintve azt láthatjuk, hogy a szöveg fogalmazója nyilvánvalóan tudatosan helyezte az oklevél legfontosabb helyneveit olyan szerkezetípusba, amely a név fontosságát a kitüntetett szerkesztésmód által is jelzi. Arra, hogy ez a szabályos előfordulás véletlen műve aligha lehet, talán a hasonló szerepű kifejezések változatos előfordulásaiból is következtethetünk. E szerkezetekben ötször szerepel a *vocatur* (pl. *villa, qui vocatur Fotudi*), négyszer a *dicitur*, egyszer a szokásostól eltérő szórenddel is (*locus, qui Gisnav dicitur*). A passzív igealakok mellett az ugyanezen tövekből képzett *dictus* (*locus Mortis dictus*) és *vocabulum* (*locus ... cuius est vocabulum Koku zarma*) is előfordul, továbbá két másik megnevezőszó is: a *cognominatus* (*locus est, cognominatus Lupa*) és a *nomine* (*locus, Kert hel nomine*). E sokféleség – s emellett talán még a különböző formák váltogatása is – az oklevél fogalmazójának tudatosságáról és stilisztikus érzékenységről árulkodik.

Nemigen gondolhatjuk tehát, hogy egy ilyen nyelvileg kitüntetett helyzetben álló megnevezést latinul adott volna vissza az oklevél fogalmazója, elbizonytalanítva ezáltal a név azonosító-identifikáló szerepét is. A latinul álló nevek ugyanis többnyire éppen állandó, szabályok szerint történő oklevélbeli használatuk révén felelhetnek meg tökéletesen a lokalizáló szerepüknek is.

Arra is fel kell hívni a figyelmet a kérdéses résszel kapcsolatban, hogy a nevet tartalmazó szövegrész „Est in eodem lacu locus” formulával kezdődik, ugyanúgy, ahogyan a sorban következő további birtokadományok leírása is: „Est et portus super lacum” (a *Fuk* előtt), „Locus est alius” (a *Huluoodi* előtt), „Preter hunc est alius locus” (a *Zilu kut* és *Kues kut* előtt) stb. (DHA. 1: 150). Ezek alapján felmerülhet bennünk annak a gyanúja is, hogy a *Petra* talán nem is a tihanyi szigeten adományozott birtok részeként értendő, hanem esetleg önálló birtokrészt jelölt.

Ez a gyanú megerősödik, ha a tihanyi részt leíró szakaszt tüzetesebben megvizsgáljuk. Itt csak a szöveg magyar fordítását mutatom be (az eredetét l. DHA. 1: 149): „Átadta ugyanis a fent említett dicső király a nevezett helyet ott, azon a szigeten, ahol az egyház alapítatott, kijelölve annak határait, melyeket az alábbiakban jegyzünk fel. Körös-körül a tó van, továbbá egy sánc, ezt még a régiek alakították ki, és építették saját kezük munkájával; mindaz, amit ezek közrefognak: a halászó helyek és a nádasok ide tartoznak. Ugyanezen a tavon van egy *petra* nevű hely, mely a többihez hasonlóan ide tartozik. Tudja meg azt is mindenki, hogy mindaz, ami ezen a szigeten található: a cserjések, a kaszáló, és

– a szőlőkön kívül – minden ide tartozik. A királyi rétek pedig, melyek a szigethez legközelebb fekvő falu mellett területnek el [ehhez lábjegyzetben: A pontatlan egyeztetés miatt a mondatrészlet a következőképpen is értelmezhető: melyek *az ezen a szigeten fekvő* legközelebbi település mellett területnek el], szintén ehhez az egyházhhoz tartoznak” (SZENTGYÖRGYI 2005: 59).

A szövegrész azt mutatja, hogy a birtok leírása igazából a *Petrá*-t tartalmazó mondat nélkül tűnik egységesnek, hiszen minden itt említett, de meg nem nevezett hely a szigethez viszonyított területként van felsorolva, a *Petra* ellenben – ugyanúgy, mint maga a sziget is – a tóhoz, a Balatonhoz képest van meghatározva. Az sem tűnik logikusnak, hogy ha a szigeten a szöveg szerint minden hely (a szőlőket kivéve) az egyházhhoz tartozik, akkor ezek közül miért van egyetlen terület külön névvel is megemlítve. A szöveg belső logikáját vizsgálva felmerülhet annak a gyanúja, hogy a *Petrá*-t külön birtoknak is tekinthetjük, amelynek említése valamilyen módon belekerült a tihanyi birtokrész leírásába. Ennek oka lehetett akár a scriptor figyelmetlensége, akár a nótáriusnak a helyet illető tájékozatlansága. E szövegbeli zavar azonban az oklevél jogi funkcióját a legkevésbé sem csorbíthatta, hiszen az oklevél tartalmának kihirdetésekor a *Petra* nevű hely az érintettek számára bizonyára egyértelműen azonosítható terület volt. Azt, hogy önálló birtoknak tekintjük, nem kérdőjelezi meg az sem, hogy csupán egyetlen rövid mondat szól róla: az oklevélben birtokok ilyen említésére ugyanis más példák is vannak (például a *Kert hel-é* vagy a *Segisti-é*). Hogy ebben az esetben hova lenne lokalizálható a kérdéses hely, az sajnos nem derül ki az oklevélből, de az oklevél birtokleírásának logikájából következően valószínűleg Tihany közelében kell keresnünk. A környéken azonban nem akadtam olyan későbbi-mai adatra, amely e kérdésben akár némi felvilágosítást is adhatna.

BÁRCZI éppen a név földrajzi azonosíthatatlansága miatt veti el kézenfekvő magyar eredeztetését, mely szerint „a *Péter* személynév becézett alakjának ... illetőleg ebből keletkezett helynévnek volna vélhető” (1951: 14, ugyanígy ZELLIGER 2005: 22. is). Ez az érvelés azonban nem állja meg a helyét, mivel valamely helynév eredete attól függetlenül is gyakran egyértelműen meghatározható, hogy tudjuk-e pontosan lokalizálni; noha az is kétségtelen, hogy a biztos azonosítás révén felmerülő további adatok minden név-etimológiát nagyobb fokú bizonyossággal támogatnak meg. Nincs tehát különösebb akadálya annak, hogy a *Petra* nevet a vele azonos alakú személynévvel hozzuk összefüggésbe, és ebből metonímiával alakult helynévnek tekintjük. E személynévre az Árpád-korból két adatot ismerünk, amelyek közül azonban az egyik női név (ÁrpSzt. 634). Férfinévként a *Petra* a bibliai latin eredetű *Petrus* -us végződés nélküli alakjának magyar képzővel ellátott származéka: az -a/-e az újabb kutatások szerint személynévképzői és egyúttal becéző funkcióban már az ősmagyar korban is részt vehetett nevek alkotásában, és korán megjelent idegen eredetű neveken is, főleg rövidült változatukhoz kapcsolódva. A személynévképzésben jellemző volt a nem illeszkedő alakok előfordulása is (TNyt. 1: 250–1).

E személynévnek illeszkedéssel alakult változata is lehet az a *Petre*, amely a Tihanyi alapítólevélben a *Petre zenaia hel rea* szórvány elemeként fordul elő. A nevet becéző képzős alaknak tekinti KNEZSA (1947–1949: 32), s BÁRCZI is lehetségesnek tartja e származtatást (1951: 41). Emellett azonban elfogadja MELICH véleményét is (s BÁRCZI állásfoglalását magáévá teszi ZELLIGER is: 2005: 34), aki egy déli szláv *Petre* átvételének mondja a magyar személynévet (MELICH 1903–1905: 122, 202). Újabban FEHÉRTÓI KATALIN foglalt határozottan állást a név délszláv eredete mellett (2006: 164). Úgy vélem, a személynévnek mindkét eredeztetése kellően megalapozott, és korántsem elképzelhetetlen, hogy ennek

az Árpád-korban népszerű névnek – amelynek FEHÉRTÓI 15 előfordulását sorolja föl (ÁrpSzt. 634) – a kialakulásában mind az átvétel, mind pedig a belső képzés szerepet játszhatott, s talán éppen ennek is köszönhető, hogy a név ilyen alakjában már korán a magyar személynévállomány elemévé vált.

A *Petra* névről összegzésképpen megállapítható, hogy kétségtől bőséges érvek szólnak az ellen, hogy egy pontosabban nem meghatározható, feltételezett magyar helynév latinra lefordított megfelelésének tekintsük. Kevésbé határozott és tárgyyszerű érvekkel tudjuk csak elutasítani azonban azt a feltevést, miszerint a név orosz szerzetesek névadói tevékenysége nyomán jött volna létre; ám annak, hogy a Balaton mellett oroszok görög nyelven adtak volna nevet egy helynek – esetleg latin mintákat is figyelembe véve –, s ezt magyar hivatalos személyek helynévként jegyezték volna le, igen csekély a valószínűsége: én magam ehhez még csak hasonló névadási-névhasználói szituációt sem ismerek az Árpád-korból. Minden nehézség nélkül magyarázható viszont a helynév magyar névadói tevékenység alapján, amelynek során pusztán személynév vált a kérdéses hely megnevezésévé.

A *Petra* és a vele összefüggésben lévő *Petre* személynév kapcsán meg kell említeni még az alapítólevél egy további helyét is, amely az *Ecli* és *Fidemsi* között húzódó erdő határpontjaként szerepel *ad caput Petre* formában. Ezt BÁRCZI GÉZA nagyobb valószínűséggel latin kifejezésnek tartja 'köszál, kötömb, köhegy' jelentéssel, de felveti azt is, hogy „ha magyar elnevezés, akkor személynévből keletkezett helynév lehet” (1951: 46, ugyanígy ZELLIGER 2005: 36). A különböző szövegkiadásokban – indoklás nélkül – névnek tekinti az ÓmOlv. (23), MÉSZÖLY (1956: 8), GYÖRFFY (DHA. 1: 151, ÁrpOkl. 23, CAH. 19) és SZENTGYÖRGYI (2005: 60, megjegyezve, hogy latin szó is lehet), latin kifejezésnek tartja viszont ÉRSZEGI GÉZA (2004: 3). FEHÉRTÓI KATALIN is felvette az ÁrpSzt. anyagába (634). A fentiekben láttuk, hogy a *petra* 'kő(szikla)' főnév csak ritkán fordul elő a magyarországi oklevelekben, ami eleve csökkenteni annak a valószínűségét, hogy latin szónak tekintsük, ám mindezt teljesen valószínűtlenné is teszi az a körülmény, hogy az *ad caput Petre* szövegrészben a birtokos szerkezet által megkövetelt genitívuszi formának az oklevél írásmódja szerint *Petre* [o: *Petrae*] alakot kellene mutatnia, e helyütt viszont a szövegben egyszerűen csak *Petre* áll. Magyar név latin földrajzi köznévvél viszont az oklevelekben gyakran alkot birtokos jelzős szerkezetet, erre az *ad caput Petre* mellett a Tihanyi alapítólevélben további két példát is találunk: *ad angulum aruk* 'az árok szögéig, kiszögelléséig', *ad portum Ecli* 'Ekli révéhez', ez utóbbit éppen az itt vizsgált szövegrész szomszédságában. Az ilyen szerkezetekben a magyar név olykor genitívuszi formában áll: egy feltételezett *Petra* esetében erre elvi lehetőség adódna is, ám ezt is *Petre* írásmóddal kellene jeleznie a szövegnek.

Hogy az itt szereplő *Petre* pontosan milyen típusú helyet jelölhetett, arra nincs utalás a szövegben, ám a *caput Petre* kifejezés főtagja néhány halvány feltevést erre vonatkozóan is lehetővé tesz. Az oklevelekben elsősorban folyóvizek és kiemelkedések (hegyek, dombok) fejről szokás szólni, de gyakran említik völgyekkel kapcsolatban is. Szerepel emellett még települések vagy egyszerűen közelebből meg nem határozható jellegű területek, tájrészek neve mellett is. Ugyanílyen típusú helyek megnevezésében szokott előfordulni a magyar *fő* ~ *fej(e)* is. Ezek alapján a *Petre*-t (a név tipológiai jellegét, személynévi eredetét is figyelembe véve) itt leginkább valamely birtok, földterület, esetleg településféle nevének vélhetjük.

Fuk

A nyelvemlékekben előforduló, földrajzi köznévvvel azonos alakú szórványok nyelvi státusának meghatározása többnyire nem könnyű feladat: ahhoz, hogy egy-egy ilyen szó egykori tulajdonnévi értékével kapcsolatban egyértelműen állást foglalhassunk, a körülményeknek csak ritkán adódó szerencsés találkozására van szükség. A Tihanyi alapítólevél *Fuk* [*fuk* ~ *fok*] szórványa – amely a diploma hátoldalán közel egykorú írással *Fuc* formában szerepel (DHA. 1: 145) – esetében e feltételek adva vannak, ugyanis az általa jelölt hely egyértelműen azonosítható, és neve a későbbi időkből is meglehetősen gazdagon dokumentálható. Ám mind az azonosítás, mind a későbbi adatolás terén, különösképpen pedig az eredeti tulajdonnévi és a mögötte húzódó közszói jelentéstartalom vonatkozásában olyan kisebb-nagyobb ellentmondások mutatkoznak meg a szakirodalomban, amelyek több egymással összefüggő kérdés tisztázását követelik meg.

BÁRCZI magával a szórvánnyal alig foglalkozik, részletesen tárgyalja azonban a közszó etimológiáját (1951: 14–5). A magyarázatban ugyan a *fok* vízrajzi jelentéséből indul ki, a szórványt mégis Siófokkal azonosítja, megjegyezve, hogy MELICH szerint viszont a Siót jelöli (1925–1929: 424). Ez esetben kétségtávol az utóbbi véleménnyel érthetünk egyet, hiszen a szöveg egyértelműen (kis) patakot említ, amely a Balatonból veszi eredetét: „Riuulus namque, qui dicitur *fuk*, fluens de prefato lacu” (DHA. 1: 150). E vízfolyást a források a későbbiekben is említik, szerepel például a Szent László korára hamisított összeíró oklevélben: +1092/+1274//1399: ad fluvium *Fok* (DHA. 1: 283), és tartalmazza a Tihanyi összeírás is, amely szintén a Balatonból kiinduló folyónak mondja: 1211: Est Bolotyn, de quo egreditur fluvius, qui vocatur *Foc* (PRT. 10: 516).

Az alapítólevél révet is említ a folyón, közel a Balatonhoz (*Est et portus super lacum eundem*, DHA. 1: 150), ahol bizonyára település is korán kialakulhatott, s amely magáról a vízfolyásról metonimikusan kapta a nevét. (Ilyen jelentésfejlődéssel számol ZELLIGER is: 2005: 22.) A helységet vámszedő helyként említi a fent említett hamis oklevél: +1092/+1274//1399: villa *Fok* cum teloneo [ɔ: telonio] (DHA. 1: 283), és szerepel az alapítólevél interpolált változatában is: 1055>1416: infra villas *Fok* et Zarozo ~ villam *Fok* (DHA. 1: 155). A FNESz. az első eredeti forrásból való adatát 1389–90-ből hozza: *Fok* (l. *Siófok* a., vö. PRT. 10: 44, 497, Cs. 2: 606). A település ilyen néven a későbbiekben is szerepel: 1709, 1800–5: *Fok* (PAPP-VÁRY 2005: 120–1, 166–7), sőt a helybeliek által használt mai megnevezése is ugyanígy hangzik (SMFN. 133).

A település neve *Sió* előtaggal a 18. század végétől fordul elő: 1773: *Sió-Fuk* (FNESz. *Siófok*), ami arra utal, hogy korábban *Fok*-ként emlegetett folyóvíze ekkor már kétségtávol *Sió* néven szerepel, amelyre egyébként a 17. század elejétől van adatunk (l. FNESz. *Sió* a.). Az itt taglalt kérdéshez ugyan szorosabban nem tartozik hozzá, ám mégis érdemes megjegyezni, hogy *Fok* település nevének jelzővel való bővítésére éppen azt követően került sor, hogy a neki nevet adó vizet már másképpen nevezték, s így megszűnt a köztük lévő névazonosság. A jelzővel való kiegészülésnek azonban valószínűleg nem ez volt a fő oka, hanem sokkal inkább a megyebeli másik *Fok* nevű helységtől való elkülönítés miatt lehetett erre szükség. *Drávafok* neve ugyan már a 15. század végén is szerepel jelzős formában (FNESz. *Drávafok*), de a középkorban előfordul egyszerűen *Fok*-ként is (Cs. 2: 606), sőt ez a mai beszélt nyelvi megnevezése is (BMFN. 2: 670). A jelzői szerepű névrész a viszonylag közeli, Zala megyében fekvő *Fok*-tól, későbbi nevén *Vindornyafok*-tól (vö. FNESz.) is elkülöníthette a Balaton-parti települést. (A *Fok* település- és víznév kapcsolatát gazdag forrásanyagra támaszkodva a történeti földrajzi szempontok kiemelésével

igen mélyrehatóan elemezte LUKÁCS KÁROLY (1951), akinek a tanulmánya BÁRCZI monográfiájával azonos évben jelent meg. A két szerző nyilvánvalóan emiatt nem hivatkozik egymás munkájára.)

A Balaton vizét levezető vízfolyás *Fok* megnevezésével a 15. századot követően már nem találkozunk a forrásokban. Nevét azonban nemcsak (Sió)Fok metonimikusan alakult neve őrizte meg, hanem Szabadi település is jelzőként viselte a 15. század közepétől adatolhatóan egészen a 20. század elején lezárult országos helységnévrendezésig (az adatokat l. FNEsz. *Balatonszabadi* a., MEZŐ 1999: 38). A *Fokszabadi* név jelzőjének a megmaradásához a víznév kihalását követően az is hozzájárulhatott, hogy minden bizonnyal beleértették a vele szomszédos Siófok *Fok* nevére való utalást, s így a név eredeti jelentésszerkezete ('a Fok nevű vízfolyás mellett fekvő Szabadi') az alaki szerkezet változása nélkül módosulhatott: 'a Fok település szomszédságában fekvő Szabadi'.

A fent mondottakból kitűnik, hogy a Tihanyi alapítólevélben *Fuk*-nak nevezett vízfolyást a későbbi-mai Sióval szokás azonosítani. E kérdésben azonban szükséges némi pontosítást is tenni. A mai Sió a Balaton vizét közvetlenül a Dunába vezeti le, medrének kialakítása azonban csak a 18–19. században lezajlott vízszabályozási munkálatok során történt meg (LUKÁCS 1951: 263). Ezt megelőzően a *Sió* csak azt a folyószakaszt jelölte, amely a Kaposba, illetve a Mezőföldön keresztül folyó Sárvízbe torkollott bele (így jelzi például még LIPSZKY 19. század elejéről való térképe is). Több körülmény utal azonban arra, hogy a korábbi *Fok* nevet eredetileg még ennél is jóval rövidebb folyószakasz viselhette: a Balatonból kilépő vízfolyás legfeljebb néhány kilométer hosszúságú része.

Ennek igazolására legfontosabb bizonyítékként azt hozhatjuk fel, hogy a *Fok* víz névre közvetlenül vagy áttételesen – település neveként, illetőleg névrészeként – csak a Balaton közvetlen szomszédságából vannak adataink. Érvként szolgálhat emellett a kérdéses helynek a forrásokból rekonstruálható egykori földrajzi és vízrajzi jellege is: eszerint a Fokot a Balaton egykori természetes vízlevezető árkanak tarthatjuk, amelynek az volt a szerepe, hogy árvíz vagy magasabb vízállás esetén a tó fölösleges vizét elvezesse a tőle délkeleti irányban elterülő mélyebb fekvésű területek felé. Természetes forrása nem lévén a vízfolyás jellegét, illetőleg magát a létét is főképpen a mindenkori éghajlati körülmények határozhatták meg. Már a Tihanyi alapítólevél szövege is utal arra, hogy a patakon „az emberek át tudnak kelni, olykor csak a hídon, de gyakran a gázlón keresztül is” (SZENTGYÖRGYI 2005: 60), ami nyilvánvalóan a vízfolyás egyenetlen vízhozamát mutatja. A történeti földrajzi kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a török hódoltság korában a Balaton vízállása különösen magas volt (TÓTH 1974: 21). A magas vízszint a lefolyó csatorna környékét elmocsarasította, amit az is mutat, hogy több, a 16–17. századból való térképünk fel sem tünteti a medrét (l. pl. az alábbi évekből való térképeket: 1528, 1585, 1595?, 1626, 1664, 1688, PAPP-VÁRY 2005: 80–1, 98–9, 100–1, 104–5, 105–7, 112–3). Erről az időszakról egészen a vízszabályozás megkezdéséig LUKÁCS KÁROLY másfajta források alapján szintén azt bizonyította, hogy az egykori Fok medre – szerinte döntően a malomgátak építése miatt – teljesen elmocsarasodott, aminek következtében a víz leginkább *Sár* néven szerepel a forrásokban (1951: 259–60). Ilyen adatokat már az Árpád-korból is említ a közeli vidéken, ami azt mutatja, hogy e megnevezések eredetileg csupán kis területen használatos mikrotoponimák lehettek. Egy 1709-ből való térkép a Fok településtől induló vizet *Sarand*-nak mondja, amely a lejjebb, Simontornyánál a jobbról bele torkolló kis *Sió* patak-
kal együtt ömlik a *Sárvíz*-be (PAPP-VÁRY 2005: 120–1). Mindez más, itt nem részletezendő, a név etimológiáját érintő körülményekkel együtt azt mutatja, hogy a *Sió* is eredetileg

mikronévként volt használatos, s csak később lett a hosszabb folyóvíz egészének nevévé. Ez a jelentésbővülés korábban a *Fok* esetében a fent jelzett földrajzi körülmények miatt nemigen történhetett meg.

Ez utóbbi megállapítást támogatják a *fok* vízrajzi köznévi jelentéséből levonható tanulságok is. E szónak gazdag etimológiai irodalma van, amelyből itt csak azt szükséges kiemelni, hogy a TESz. a vízrajzi köznévi használatát az ugor korra visszavezetett 'kard, kés tompább fele, oldala' jelentésből származtatja (l. *fok*), az EWUng. emellett – REUTER CAMILLO (1970) nyomán – azt a lehetőséget is megemlíti, hogy a szó a *fakad* ige tövével is összefüggésbe hozható (l. *fok'*). Jelentését 'vízlevezető természetes vagy mesterséges csatorna', illetve 'nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna'-ként határozzák meg (TESz.). ANDRÁSFALVI BERTALAN a középkori vízgazdálkodás szakszavaként mutatta be a *fok*-ot, amely a nagyobb folyók árterületén fordult elő, és azokat a keskeny, rövid csatornákat jelölte, amelyek a megáradt folyók vizét vezették szét az árter különböző pontjaira, illetőleg – az ár levonultával – a lefűződött vízállások vizét vissza a folyóba (1970). Ezt a jelentést ('keskeny medrű időszakos patak vagy csatorna, amelyet árvíz vagy belvíz táplál') mutatják az ÚMTsz. adatai is, amelyek kivétel nélkül a Duna és a Tisza mellékéről valók.

A *fok* köznévi régebbi és újabb előfordulásainak szóföldrajzi tanulságai megerősítik ANDRÁSFALVI és REUTER megállapítását, és azt is valószínűvé teszik, hogy e vízrajzi terminusnak a fent mondott jelentése lehetett az elsődleges értelme. Bár azt is meg kell jegyezni, hogy a szó egyéb földrajzi köznévi jelentéseit a helynévi előfordulásokban gyakran nem könnyű meghatározni; ez további vizsgálatot követel, amely azonban az itteni kérdés szempontjából mellőzhető. Az Árpád-korban a *fok*-ra a Duna észak–déli folyású szakasza mentén és a Dráva mellékén számos adatot találunk, a Dunántúlon másutt azonban nem fordul elő (l. a KMHsz. 1. és a HA. 2. *fok* névelemet tartalmazó adatait). Ehhez hasonló képet mutat a szó mai elterjedtsége is: Baranya és Tolna megyében gyakori helynévelem, de csakis a két fent említett nagy folyó közelében adathozható (l. BMFN. 2: 1035, TMFN. 632). Somogy megye északkeleti részén több helynévben is szerepel, de ezekben kivétel nélkül Siófok *Fok* neveként fordul elő: *Foki-hegy*, *Fokipuszta*, *Foki-vőgy* stb. (SMFN. 923). Somogyban még egy, a többi Balaton körüli megyében további néhány esetben található meg a szó helynevek elemeként, ám ezek aligha az itt tárgyalt jelentésben értelmezhetők. A három Zala megyei adatnál azt közli a gyűjtemény, hogy a tulajdonos nevére utal a megfelelő névelem (ZMFN. 652), és a Keszthelyi járásban fekvő *Vindornya-fok* település régi *Fok* nevét is személynévből magyarázza KISS LAJOS (FNESz.). Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy további vizsgálatra vár még a *fok* közszo és az Árpád-korból is adathozható *Fok* személynév (vö. ÁrpSzt. 318) összefüggése, és részletesen elemezni kellene a szó távolabbi, például erdélyi előfordulásainak (vö. SZT.), továbbá a régi szótárakban való megjelenésének sajátosságait is.

Ám ezek híján is igazolhatónak tűnik az a feltevés, miszerint a *fok* az Árpád-korban jóval speciálisabb jelentésben fordulhatott elő, mint ahogyan azt a szakirodalom nagy része felteszi: a fentiekben bemutatott jelentésben, az árterületi vízgazdálkodás szakszavaként használhatták a Balaton partján is éppúgy, mint a nagyobb folyómedrek közelében. A *fok* ennek alapján válhatott a tó vizét leeresztő rövidebb vízfolyás tulajdonnévi értékű nevévé, majd erről a melléte létesült település megnevezésévé.

Hivatkozott irodalom

- ABAFFY ERZSÉBET 2003. Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 301–51.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN 1970. A fok és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NyudÉrt. 70: 224–8.
- ÁrpOkI. = GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Árpád-kori oklevelek*. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély Árpád-kori korai történetéről*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest.
- BMFN. = PESTI JÁNOS szerk. 1982. *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Pécs.
- CAH. = GEORGIUS GYÖRFFY composuit 1994. *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Budapest.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY redidit 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima* 1. Budapest.
- ÉRSZEGI GÉZA 2004. *A tihanyi alapítólevél*. 2., bővített kiadás. Tihany.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2006. Az 1055. évi Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről. *Névtani Értesítő* 28: 161–70.
- FINÁLY HENRIK 1884. *A latin nyelv szótára*. Budapest.
- HA. 2. = HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 1999. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 2. Doboka–Győr vármegye. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Debrecen. 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2006. Szöveg és szórvány kapcsolata a Tihanyi alapítólevélben. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ – VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged. 142–7.
- KISS LAJOS 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 440–50.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. 1994. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 2. Budapest. 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz* 6: 3–50.
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1955. A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. *Levéltári Közlemények* 27–47.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 3–44.
- LIPSZKY, Mappa = LIPSZKY, JOANNES 1806. *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini.
- LUKÁCS KÁROLY 1951. Fok – Sár – Sió – Siófok. *Magyar Nyelv* 255–66.
- MELICH JÁNOS 1903–1905. *Szláv jövevényszavaink* I/1–2. Budapest.
- MELICH JÁNOS 1910. A tihanyi apátság története. *Magyar Nyelv* 40.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest.
- MÉSZÖLY GEDEON 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.

- NYIRKOS ISTVÁN 1993. *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ szerk. 1929. *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs.
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD 2005. *Magyarország története térképeken*. Budapest.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC szerk. 1912–1916. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* 1–12. Budapest.
- REUTER CAMILLO 1970. A *fok* vízrajzi köznév és a *Fokorú* földrajzi név. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NyudÉrt. 70: 104–11.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1974. *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Průručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slavischen Toponomastik*. Praha.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005. A tihanyi apátság alapítólevele. Betűhív átirás és magyar fordítás. In: ZELLIGER ERZSÉBET: *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma. 57–65.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF szerk. 1981. *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. BENKŐ LORÁND főszerk. Budapest. 1991. II/1. *A kései ómagyar kor. Morfematika*. BENKŐ LORÁND főszerk. Budapest. 1992.
- TÓTH KÁLMÁN szerk. 1974. *Balaton monográfia*. Budapest.
- VeMFN. = BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC – VARGA MÁRIA szerk. 2000. *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A veszprémi járás*. MNyTK. 194. Budapest.
- ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma.

HOFFMANN ISTVÁN

ISTVÁN HOFFMANN, **On some Hungarian place names in the Latin Charter of Foundation of Tihany Abbey: *Tichon, Balatin, Petre, Fuk***

This paper joins in the debate initiated by Onomastic Review concerning methodological problems and basic principles of historical onomastics. The author re-analyses some Hungarian words of the the oldest authentic linguistic record of Hungarian (1055) which survived in the original version. By reviewing earlier relevant ideas the author wishes to prove that from time to time there is a need for modernising our knowledge about the most important linguistic records of Hungarian in the light of the results of recent research. The place-name *Tihany* comes from a Slavic personal name, though it is argued whether the place-name itself is the result of a Hungarian or Slavic name giving process. The author also analyses four more place-names of the Carpathian Basin that can be derived from the same stem. The Slavic origin of the place-name *Balaton* is beyond doubt, but earlier opinions need to be refined regarding both the constituents of the etymon and the sound changes that have taken place in Hungarian. Names *Balatin* ~ *Bolatin* might reflect Latinised name forms used frequently in contemporary charters. It is questionable whether the word *Petra* in the charter is a Hungarian place name or a Latin common noun meaning 'rock, cliff'. Considering its relation to the Latin context the author claims that in all probability *Petra* is a Hungarian place-name. The author tries to reconstruct the meaning of the hydronym *Fok* as well as identify the landscape it refers to.

A KESZTÖLCRŐL FEHÉRVÁRRA MENŐ HADÚT¹

1. Első eredeti formájában fennmaradt oklevelünk, becses nyelvemlékünk, a Tihanyi alapítólevél leghosszabb és széles körben legismertebb szóránya: *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* (vö. pl. a gimnáziumi nyelvtankönyvek említései: HONTI–JOBBAGYNÉ 1985⁵: 47, 59; ANTALNÉ–RAÁTZ 2000: 106. stb.). A tihanyi apátság alapításának 950. évfordulójához kapcsolódó, a nagyközönséghez szóló megemlékezések szinte kötelező elemévé vált – különösen a sajtóban és a médiában – az említett idézet emlegetése. Az ismertségre és egyben a gyakori hivatkozásra egyetlen kiragadott, de igen jellemző példa: „[a szómagyarázat] ügyesen rávilágít az általunk is ismert kifejezésekre, úgy mint [!] Fehérvárra menő hadiút” (FARKAS 2005).

Az immár évezredes múlta visszatekintő helynevek, illetve helymeghatározások természetesen akkor „élnek” igazán, azaz kapcsolódhatnak hozzájuk személyes kötődések, s válhatnak ezáltal számunkra fontossá, ha jelen életterünkbe helyezhetők, vagyis azonosíthatók, lokalizálhatók. Ez a törekvés természetesen az oklevél legismertebb szórányára vonatkozóan is megnyilvánult.

2004. november 15-én hangzott el a Kossuth Rádióban: „Az alapítólevél leghosszabb mondata: »Fehérvárra menő hadi úton reá.« Ez az út Aszófőttől Füred felé menő hadiút volt, ma is használják” (KESZTHELYI 2004). E megállapítás szerint a kérdéses út a Balaton északi partján található.

Hasonló helymeghatározás egy Zánkán elhangzott előadásból: „nem vagyunk messze, pár méterre vagyunk csupán attól az úttól, amit megtanultunk valamikor talán az alapiskolában, általános iskolában, elemi iskolában, a tihanyi alapítólevél latin szövegében szerepel ez a szókapcsolat: *Fehervaru rea mene utu hodu [!] rea*. Hogyha innen megyünk, van az első kereszteződés, ahol egy csonka kereszt áll, az az út balra Füred felé, az a bizonyos fehérvári, Fehérvárra menő hadiút” (KORZENSZKY 2002).

Igaz ugyan, hogy a korban a Balatontól északra is haladt egy jelentős út (a Fehérvárról Róma felé tartó zarándokút), mely ezen a szakaszon az ókori Pannonia provincia egyik útjának nyomvonalát követte, a mai tóparti településeket azonban – a közlekedési csomópont, Valcum (Fenékpusztá) felé tartva – Keszthely környékének kivételével nem érintette, ezektől északabbra húzódott.

Egy másik vélemény szerint a hadút a déli parton lehetett: „[Siófok címerében a kerék] a Balaton déli partján Fehérvár felé húzódó hadi utat jelképezi, amit egykor a rómaiak építettek és a legelső magyar nyelvemlék, a Tihanyi Alapítólevél is említi: »Feheruara rea meneh hodu utu rea...« Ez a mai Fő utca.” (Idézi és egyben – a PRT. 10: 420–1 alapján – cáfolja BOZAI 2004.)

Feltehetően a Balaton déli partján is húzódott egy római út, mely Valcumot és Gorsiumot, a későbbi Herculiát (Tác-Fövenypusztá) kötötte össze. Valószínű, hogy (részben) e nyomvonalat követi az alapítólevélben említett, a Balaton déli partjára lokalizálható *huluoodi* és *oku zarma*

¹ Ezúton fejezem ki hálás köszönetemet HOFFMANN ISTVÁN-nak egyfelől a kéziratához fűzött értékes megjegyzéseikért, másfelől a három ízben hivatkozott, e munka befejezését követően megjelent értekezésének (HOFFMANN 2006) kéziratába való betekintés lehetőségéért.

birtokok határleírásában szereplő *magna via*. Az utóbbi helyen azt is megtaláljuk, hogy az út a *keuris tue*, azaz (az említett birtok felől nézve) minden valószínűség szerint a mai Balatonföldvár felé tart (vö. BÁRCZI 1951: 22, ZELLIGER 2005: 26).

Kérdéses, hogy ugyanennek a Balaton déli partján futó útnak egy szakasza-e a *gamas* település környéki földeket és erdőket határoló „nagy út”, mely Szent Kelemen egyházához (a mai Balatonlellére) vezet. HOFFMANN ISTVÁN a TA.-beli *gamas*-t (mai határ-résznevek adatait is figyelembe véve) a Balatonlelle és Balatonboglár közötti területre helyezi (megjelenés előtt álló művének vonatkozó szakasza nyomán). Ennek alapján az itteni „nagy út” az előző határleírásokban említettnek egy szakasza. Birtoktörténeti érvekre hivatkozva és bőséges oklevélanyaggal megtámogatva – amint erre HOFFMANN is rámutat – már ERDÉLYI is elkülöníti a TA.-beli *gamas*-t a mai *Gamás* településtől (PRT. 10: 375–97), és ugyanez az értelmezés (azaz a „nagy út” azonossága a korábban említetttel) jelenik meg ÉRSZEGI fordításában is: „a másik a nagy út” (1993: 2, 2004: 2; ÁrpOkl. 107, mindkét esetben lábjegyzettel erősítve: „eltűnt település Somogy megyében”). Az útazonosságra további érvként kívánom felhozni, hogy az itteni *altera magna* kifejezés mellől elmarad a *via*, ami szintén lehet a már említettség nyelvi kifejeződése: „a másik a [már többször említett] nagy (ti. út)”; illetve, hogy az 1211. évi Tihanyi összeírás (TÖ.) is közös megnevezéssel él: *Gamás* és Szántód határában is hadutat említ (*Hodvth*, PRT 10: 514; ill. *Hoduth*, 516). Mindezek alapján revideálandó fordításom vonatkozó helye; „a másik egy nagy út” (SZENTGYÖRGYI 2005: 60) helyett: „a másik a nagy út”. (*Magna via* megnevezés szerepel még a *fofudi* falu területén adományozott szántóföld és az *ecli* révénél kezdődő erdő határában, illetve az ennek megfelelő *publica via* megjelölés áll *gisnav* birtok határleírásában.)

A vonatkozó szaktudományi munkák ugyanakkor (a hivatkozások sorától ez esetben eltekintünk) világosan mutatnak rá arra, hogy a *feheruuaru rea meneh hodu utu* azon szakasza, mely a Tolna megyei *mortis* nevű birtok egyik határpontjaként szerepel, nem a Balaton északi, sem annak déli partján, hanem Tolna megyében keresendő. Az egyértelmű lokalizálást ugyanakkor mindeddig több-kevesebb kétely, bizonytalanság övezte (vö.: PRT. 10: 421, BÁRCZI 1951: 39–40, legutóbb pedig ZELLIGER 2005: 32). Jelen tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy e bizonytalanságokat eloszlassuk, és az út(szakasz) biztosnak tekinthető lokalizációját adjuk.

2. Egy vagy két határpont? – A TA. sokat idézett, szépen hangzó hosszú mondatrészletét megelőzi egy magyar szórványt tartalmazó, latin szerkezettel kifejezett helymegjelölés: *ad castelic* 'Kesztölcire v. Kesztölcig'. (Megjegyezzük, hogy a latin *castellum*-ra visszamenő szláv *kostelъ* szó *-ьcb* képzős változatából való származtatás általánosan elfogadott – vö. BÁRCZI 1951: 40, továbbá az általa hivatkozott irodalom; vö. FNESz. *Keszthely*, *Kesztölc* a. –, ugyanakkor hangtanilag nem teljesen problémamentes. Tekintve, hogy a jelen dolgozat célkitűzését, a lokalizálást e hangtani jellegű problémakör közvetlenül nem érinti – hiszen az nem kétséges, hogy a TA.-beli *castelic* megfeleltethető a mai *Kesztölc* névalaknak –, bemutatásától eltekintünk.)

Természetesen érthető, hogy a magyar mondatrészletet döcögővé, csikorgóvá tevő „keverék szerkezet”, melyet még egy latin *et* is követ, szórványunk közkeletű felelője elöl rendszerint elmarad. A kérdés azonban az, hogy hozzá tartozik-e egyáltalán? A teljes szerkezet értelmezésére három lehetőség kínálkozik.

E lehetőségek áttekintése előtt lássuk a vonatkozó terület határleírását: „Adhuc aut(em) e(st) locus mortis dictus · cuius incipit t(er)minus a sar feu · eri iturea · hinc ohut cutarea · inde ad holmodi rea · postea gnir uuege holmodia rea · & exinde mortis uasara kuta rea · ac postea nogu azah fehe rea · inde ad castelic [-] & feheruuaru rea meneh hodu utu rea · p(ost) hec petre zenaia hel rea” (a TA. latin szövegét SZENTGYÖRGYI 2005: 49–55. nyomán idézzük).

2.1. Az első lehetőség szerint *castelic* és a hadút két külön határpont (vö. BÁRCZI 1951: 39–40). A korábbi fordítások rendszerint így értelmezték. HOLUB: „innen *castelic*-hoz és a *feheruuaru rea meneh hodu utu rea*-hoz” (MÉSZÖLY 1956: 9); ÉRSZEGI: „innen *castelic*-hoz, és a *feheruuaru rea meneh hodu utu rea*” (1993: 3, 2004: 3; ÁrpOkl. 107). HOLUB és ÉRSZEGI (a névelő elmaradása ezt is jelzi) tulajdonnévnek tekintik a *castelic*-et. ÉRSZEGI magyarázattal is erősíti: „Kesztlől: helynév” (1993: 4, 2004: 4; ÁrpOkl. 107). Ha e fordítások értelmezésében a *castelic* akár a Fehérvárra menő út másik iránya, akár egy másik út(szakasz) jelentős állomása vagy végpontja lenne, elé határozott névelő került volna. A *castelic* helynév önálló határpontként való értelmezése véleményem szerint két okból sem tartható.

Az első: nem valószínű, hogy egy település egy másik határpontjaként szerepeljen, hiszen az szintén kiterjedt határokkal rendelkezik. Párhuzamként említhető, hogy a *culun* környéki birtok határpontja nem Ugrin település vagy birtok (vö. 1409: *possessio Vgron*, GYÖRFFY 1956: 408–9. közötti térképlap), hanem annak határköve: *u[gr]in baluana*. (A fenti értelmezés lehetőségét az is gyengíti, hogy a Sárvíz és a Duna között, ahová lokalizálhatjuk *mortis*-t, nincs nyoma ilyen nevű településnek. Vö. BÁRCZI 1951: 40.)

A második: a latin szövegben minden újabb határpontot határozószó vezet be. Az *eri iturea* előtt azért nincs, mert innen (feltehetően másolási hiba okán) kimaradt a rá és minden további határpontra vonatkozó ’továbbmegy, tart, elér’ jelentésű állítmánnyal együtt: „Van még ezenfelül egy mortis-nak nevezett terület, melynek határa a sar feu-nél kezdődik, [aztán elér] az eri iturea, innen az ohut cutarea, majd a holmodi rea, ezután a gnir uuege holmodia rea, innen tovább a mortis uasara kuta rea, ezután a nogu azah fehe rea, innen a castelic-ről feheruuaru rea meneh hodu utu rea, ezek után pedig a petre zenaia hel rea” (SZENTGYÖRGYI 2005: 61, a kiegészítés jelölésével). A TA. teljes szövegét áttekintve megállapíthatjuk, hogy az *et* önállóan nem vezet be új határpontot, csak ha utána határozószó szerepel: & *inde*, & *postea*, & *exinde* (ez utóbbi háromszor). Határozószó nélkül összetartozó helyeket kapcsol egybe. Ezek közül legjellegzetesebb az *inter* ... & ... szerkezet (háromszor): *inter zilu kut & kues kut*; *Inter seku ueieze · & uia(m) que ducit ad portu(m)*; *inter putu uueieze & knez*, továbbá *et* kapcsolja össze a király tulajdonában maradó két tavat: *Opoudi · & lopdi*. Ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a szörványunkban szereplő *et* szintén összekapcsol, és nem egy új – az előzőtől független – határpontot vezet be.

Megjegyezzük, hogy a két elem közé két & is került, ami esetleg szintén arra utal, hogy egyetlen, ámde bonyolulttá vált szerkezettel bajlódott az írnok. Később az egyik feleslegessé vált &-et (az elsőt) kivakarta. Az is elképzelhető, hogy az első & volt szándéka szerinti, utána *ad* prepozíciót kívánt volna elhelyezni, így a szerkezet a következőképpen nézett volna ki: „inde ad castelic & ad feheruuaru (rea) meneh”. A kettős jelölés lehetősége azonban megzavarhatta (ugyanazt nem vette észre feljebb: *ad holmodi rea*), s így kerülhetett két & egymás mellé. Ha így történt, ez ugyancsak a két helynév összetartozását jelezné.

2.2. Egy másik lehetőség – leginkább grammatikai szempontból vizsgálva a szerkezetet –, hogy nem egy, hanem két útról van szó. Ekkor (az értelmező fordítás) így hangoznék: „innen a castelic-ra (ti. menő) és [= 'majd, azután'] a feheruuaru rea meneh hodu utu rea”. Ezt az álláspontot látszik képviselni ERDÉLYI fordítása: „innen a Kaszteliczba (ad Castelic, Tolna várába v. Kesztlöcre?) és a Fehérvárra menő hadútra” (PRT. 10: 421). Feltételezem, hogy ERDÉLYI fordításában két útról van szó, hiszen ha a két helyet egyetlen út két végpontjának tekintené a fordító, a *Fehérvárra* iránymegjelölés elől elmaradt volna a határozott névelő, *vö.* SZENTGYÖRGYI fentebb (2.1.) idézett fordításával.

Hogy a *castelic* esetében nem önálló határpontról van szó, hanem útmeghatározásról, az kivüláglik a szöveghez fűzött magyarázatból: „A határjárások rendesen szomszédos falvak, helységek nevével jelölik meg az előforduló utak irányát vagy olykor nevezetesebb városokkal. Kesztlöc azonban sem nevezetes, sem szomszédos nem volt” (PRT. 10: 417).

A közbeszúrt magyarázat pedig arra utal, hogy a fordító nem településnévként, hanem köznévként értelmezi a *castelic* szóalakot. Köznévként 'kastély, vár', esetleg 'vártemplom' (vö. BÁRCZI 1951: 40) jelentésben állhat, melyet – a fordításba szúrt kérdőjeles magyarázat-rész ellenére – Tolna várával azonosít: „[Kesztlöc] megnevezése a sokkal közelebbi és fontos Tolna várának elhallgatásával alig volna érthető” (PRT. 10: 417, 2. jegyzet).

Ha köznévként tekintjük a *castelic* lexémát, ez esetben nyilván valamely település-hez tartozó kastélyt, várat jelöl, amelynek önálló, településnév nélküli említése általában – a közelebbi azonosíthatóság hiányában – nehezen feltételezhető. Párhuzamként szintén a *culum*-i birtok hozható fel: csak a településnévvel történő együttes említés után (*u[gr]in baluana*) kap egyértelmű (tulajdonnévi jellegű) jelentést a visszatérő, önmagában álló *baluuan* helymegjelölés. Természetesen feltehetjük, hogy Martosról nézve a közeli Tolna vára egyértelműen azonosítható „a castelic” köznévi megnevezéssel, az oklevél fogalmazója és érintettjei azonban jóval távolabbról szemlélik az adományozott birtokot, éppen ezért – ERDÉLYI szavaira visszautalva – a helymeghatározás a közeli „és fontos Tolna várának elhallgatásával alig volna érthető” (PRT. 10: 417, 2. jegyzet).

Két út feltételezése a továbbiakban nem fordul elő a szakirodalomban, ennek oka nyilván az, hogy az egyébként nyelvtanilag korrekt szerkezet topográfiaiilag áttekinthetetlen. Ezen értelmezés szerint mindkét út hadút, ezt nem is kellene feltétlenül kizárni. A két út feltevésében inkább az lehet a zavaró, hogy nincs tisztázva az egymáshoz való viszonyuk (párhuzamosan futnak, keresztezik egymást, vagy egyikből kiágazik a másik), ezért egymás után említve nemigen jöhetnek szóba mint egyértelmű határpontok. Elképzelhető, hogy a birtokhatár metszi valamelyik vagy mindkét utat, de az is, hogy egyik út, vagy akár mindkettő hosszabb szakaszon határolja. Ha két külön útról lenne szó, az írnok feltehetően tisztázta volna a két út egymáshoz való viszonyát, és hasonló megoldást választott volna, mint ahogyan azt a *gamas* határában adományozott földterület esetében tette: „quę duab(us) continet(ur) uiis · quaru(m) una uocat(ur) ziget zadu · altera magna · quę simul ad s(an)c(tu)m clem(en)te(m) terminant(ur)”.

A probléma felvetésének ugyanakkor azért van mégis létjogosultsága, mert a következő birtoktest (*foitudi*) leírásánál szereplő út – *quę ducit ad kastelic* –, mint látni fogjuk, nem feltétlenül esik egybe az általunk vizsgált – *ad castelic [-]* & *feheruuaru rea meneh* – úttal, még ha a két leírásban szereplő név azonos helyet jelöl is. Elvben tehát lehetne a kesztölci (*ad castelic ... utu*) a fehérváritól eltérő, és a Fadd birtokában említéssel azonos út, a fentebb kifejtett külső és belső, illetve a későbbiekben (5. és 8. fejezet) tárgyalandó topográfiai érvek azonban ezt nem támogatják.

2.3. Már BÁRCZI említi annak lehetőségét, hogy a *castelic* megjelölés esetleg a másik (Fehérvárhoz hasonlóan távolabbi) végpontja az út(szakasz)nak (1951: 40). Ezt az álláspontot (Kesztlől lokalizálása nélkül) kizárólagos lehetőségként említi ZELLIGER (2005: 32), illetve ezt tükrözi – a fordítások sorában elsőként – SZENTGYÖRGYI új fordítása: „innen a *castelic*-ről feheruuaru rea meneh hodu utu rea” (a *castelic* előtti névelő az *utu* névelője); megerősítve egy lábjegyzettel: „[az egyik irányban] *castelic*-ra, és [a másik irányban pedig] feheruuaru rea” menő hadút (SZENTGYÖRGYI 2005: 61, 5. jegyzet, melyben a „szó szerint” kitétel arra utal, hogy a latin *ad* praepositio itteni jelentése: ’-ra’, esetleg ’-ig’, míg a gördülékenyebb fordítású főszövegben -ról szerepel).

Az előző két lehetőség tarthatatlansága mellett felhozott érvek indirekt módon támogatják e harmadik álláspontot. A direkt igazoláshoz azonban szükséges, hogy megnyugtatóan lokalizáljuk Kesztlől települést, továbbá rá kell mutatnunk, hogy – ERDÉLYI fentebb idézett véleményével ellentétben – nem mikrotoponimáról van szó, azaz jelentőségét tekintve (Fehérvárhoz hasonlóan, ha nem is azzal egyenértékűen) alkalmas volt efféle helymeghatározásra; végezetül el kell tudnunk helyezni a két települést összekötő út mentén a leírás szerint mellette fekvő birtokot, illetve birtokokat.

3. Hadút. – A keresett út „minőségére”, azaz a *hodu* szó jelentésére a szakirodalom korábban nemigen tért ki, talán azért, mert az látszólag nyilvánvaló. BÁRCZI (a szó finn-ugor eredetének megerősítésén túl) annyit említ, hogy a *hodu utu* „jelöletlen birtokviszonyból keletkezett összetétel” (1951: 41). Eszerint jelentésében egyenértékű a *had-nak/hadaknak az útja* szerkezettel, s ugyanígy a TA.-ra vonatkozóan pontatlan értelmezésből származó (vö. 1. fejezet idézetei), de a későbbi helynévadási gyakorlatban általánosabbá váló *hadi út* jelzős szerkezettel. E kifejezések jelentésüket tekintve többértékűek: ’hadsereg által, illetve hadsereg számára épített út’, esetleg ’olyan út, melyen gyakran, vagy valamely emlékezetes (hadi)esemény kapcsán vonult át hadsereg’ (ez utóbbira vö. TMFN. 85, 163). BÁRCZI ugyanakkor az eredetében jelöletlen birtokos szerkezetnek tekintett összetételt az adott szinkroniában elemezve megállapítja, hogy tekinthető ugyan birtokos jelzős összetételnek, de sokkal inkább magyarázó főnévi jelzős összetétel „olyan laza szerkesztéssel, amely kétségtelenül egészen ősi nyelvviszonyokra emlékeztet” (1951: 183). Ennek megfelelően a következőképpen adja meg az összetétel jelentését: „a ’had útja’, de inkább a ’had számára való út’” (i. h.).

Műutakat az ókori rómaiak kezdték építeni, kezdetben csupán Rómából kiindulva, Itália különböző területeire vezető katonai utakat (*viae militares*), melyek nagyobb létszámú hadsereg gyors helyváltoztatását és rendezett vonulását tették lehetővé. E katonai műutak kiépítésénél nem közlekedési és kereskedelmi, hanem stratégiai szempontokat érvényesítettek, s azokat jellemzően építetőkjükről nevezték el (a legrégebbi a Kr. e. 312-ben épült *via Appia*, építetőkje Appius Claudius Caecus censor). A korábbi közlekedési útvonalak – kijárt földutak – ugyanakkor, miután szintén katonai úttá alakították őket, megtartották korábbi nevüket (pl. *via Tiburtina*). Tartósságukra jellemző, hogy pl. a *via Appia* esetében még kilenc évszázad után (Iustinianus idejében) sem látszottak sem keréknyomok, sem egyéb mélyedések (MAJOROS 1996: 128–9). Később, a birodalom terjedésével jól alapozott, kövezett műutak épültek a provinciákban is. Ezek az utak, éppúgy, mint az itáliaiak, természetesen a közlekedés és a kereskedelem számára is alkalmasak voltak, ennek ellenére az útvonalak kialakításában továbbra is elsősorban stratégiai szempontok érvényesültek (vö. *limes*utak). Pannóniában „a főutak nyomvonalának kijelölését

és az úttest megépítését a terület katonai megszállása, később pedig a kormányzási szükségletek határozták meg” (TÓTH 2004: 44). Pannónia úthálózatának kiépítése a Kr. u. 2. század közepe táján fejeződött be (MÓCSY 1974: 113). Városokat is az utak mentén (közlekedési csomópontokban) alapítottak, illetve az út mellett elhelyezkedő kisebb települések fejlődtek városokká (vö. MÓCSY 1974: 43). E birodalmi főutak megépítése állami feladat volt (hiszen a birodalom kormányzását és védelmét segítették), éppen ezért *via publicá*-nak is nevezték őket (vö. TA. 28. sor). A provinciák nagy területe miatt ugyanakkor lehetetlen volt minden utat a hagyományos (kövezett) útépitési eljárással kialakítani (vö. a kőlapokkal fedett limesszakasz Ad Statuas-nál, VISY 1989: 116), így a kevésbé fontos utak esetében (s talán a fontosabb utak egyes szakaszai esetében is) megelégedtek a zúzottkő- vagy kavicsburkolással. A provinciákban tehát nem minden jelentősebb út volt *via militaris*, azaz *hadút* (vö. ÓkoriLex. *via* a.).

Tekintve, hogy a honfoglalás és a tihanyi apátság megalapítása közötti bő másfél évszázadban nem tudunk országos jelentőségű útépitő munkálatokról (ezt a korábbi avar, illetőleg szláv lakosságról sem feltételezzük), valószínűsíthetjük, hogy a fő közlekedési útvonalak ebben az időben is a rómaiak által épített, tartósnak bizonyult utak voltak. Nem lehet teljesen kizárni, hogy a *hadút* elnevezés is innen származik, azaz latin eredetű tükörfordítás, hiszen a főbb utaknak az egész birodalomban elterjedt ilyenén megnevezése a vulgáris, majd a középlatin nyelv(ek)ben is használatos (a magyarországi latinban vissza-latinosított formában is: *via exercitialis*, *via exercitus*, vö. BARTAL 1901). Így esetleg a *hodu utu* kifejezés nem (jelöletlen) birtokos jelzős szerkezetre, hanem minőségjelzős latin mintára (*via militaris*) menne vissza (ez esetben a *hodu* jelzői használatú főnév). A latin jelzős szerkezet jelentése: ’a római hadsereg (a légión és a segédcsoportok) számára épített út’. E jelentés természetesen a 11. század nyelvében „aktualizálódhatott” (’hadak vonulására alkalmas út’). Feltétlenül egyetértünk BÁRCZIVAL abban, hogy a megnevezés – a különírás ellenére – jelentéssűrítő szóösszetétel (vö. 1951: 183), de a fenti gondolatmenet fényében eredete nem feltétlenül jelöletlen birtokos jelzői (BÁRCZI 1951: 41), hanem esetleg minőségjelzői szó szerkezet, jelzői funkciójú főnévi meghatározó taggal. A névalkotás módja ez esetben nem köznévi megnevezéssel történő körülírás (vö. BÁRCZI 1951: 66), hanem latin mintát követő tükörfordítás lenne. Ugyanakkor – amint arra HOFFMANN ISTVÁN rámutatott – a magyarságnak a latin hatás kora előtt is bizonyára volt szava az ilyen típusú utak jelölésére, s az sem teljesen kizárható, hogy ez éppen a *hadút* volt. Másfelől a latinból történő tükörfordítás értelemszerűen a melléknévi jelzős szerkezetet (*hadi út*) hozná előtérbe. Erre vonatkozóan további igen alapos vizsgálatot kíván a főnévi jelzős (rendszerint szóösszetételben folytatódó), illetve a feltehetően még az ősmagyar kor folyamán az *-é* birtokjelből alaki és funkcionális elkülönüléssel keletkezett, de legkorábban csak 1193-ból adatolható (rendesen későbbi töváltozatot mutató) *-i* képzős melléknévvel alkotott jelzős szerkezetek jelentésének (jelentéseinek) és használatának egymáshoz való viszonya.

A latin – akárcsak megerősítő – hatása esetén ugyanakkor valószínű, hogy (tulajdonnév részeként, vagy tulajdonnévi használatban) főként azon utak megnevezéséül szolgálhatott, melyeket már a császárkorban is így neveztek. A TA.-beli magyar nyelvű megnevezés ugyanakkor arra utal, hogy a kifejezés földrajzi köznévként – a későbbiekben egyre szélesebb körben – magyarul (is) használatos.

Mindezek alapján erősen valószínű, hogy a Kesztlőről Fehérvárra menő hadút egy gondosan megépített római út. Azonosításához azonban lokalizálnunk kell az út(szakasz) másik végpontját, Kesztlőt.

4. Kesztlő. – A település lokalizációját a (nyelvészeti) szakirodalomban bizonytalanság övezi. ERDÉLYI – mint láttuk – köznévként Tolna várával azonosítja (PRT. 10: 417), melyről BÁRCZI úgy véli: „nemcsak bizonyítatlan, de teljesen valószínűtlen”. Ugyanő felveti, hogy a település Báticasz környékén, a mai Alsónána határában is elképzelhető; e lehetőség indoklására két, SZEPEZDY K. GYULA által gyűjtött földrajzi nevet (1876a, 1876b) és néhány régi oklevéladatot említ. Ugyanakkor úgy vélekedik, hogy „ez az azonosítás sem föltétlenül meggyőző” (BÁRCZI 1951: 39). Különösen akkor nem, ha a *castelic* helymegjelölést önálló határpontként, a *feheruaru rea meneh hodu utu rea* szerkezettől elkülönítve értelmezzük. Ez utóbbi esetben Bikács (BÁRCZI ide helyezi *mortis* birtokot, 1951: 35) és Fadd között kell a helynevet keresni, ennek azonban – mint már fentebb is jeleztük – semmi nyoma nincsen (vö. 1951: 40). Mindazonáltal a monográfia (oldalszám nélküli) mellékleteként közölt térképen mint „meglehető valószínűséggel azonosítható hely”-et Báticasz környékére helyezi Kesztlőt (1951: 231. oldal után). ÉRSZEGI magyarázatában csupán ennyi szerepel: „Kesztlő: helynév”, a helynév lokalizációjának kérdését nem érinti (1993: 4, 2004: 4; ÁrpOkl. 107). ZELLIGER szintén nyitva hagyja a kérdést (2005: 32).

Elvetettük azt az értelmezést, miszerint *castelic* önálló határpontot jelöl, és nem tartozik az utána következő szerkezethez (l. 2.1. pont). Ezáltal valószínűsítendővé tettük, hogy a helymegjelölésben a Fehérvárra menő út(szakasz) másik végpontját lássuk, így elképzelhető, hogy távolabb fekszik attól a birtoktesttől (*mortis*), melynek határleírásában találjuk. Vizsgáljuk meg a BÁRCZI által mérlegelt lehetőséget: van-e alapja mai helynevek nyomán Báticasz környékére lokalizálni Kesztlő települést?

Mikrotoponimaként négy, egymással határos településen találunk ilyen nevű (vagy a nevet névelemként tartalmazó) hegyet, dűlőt, kutat stb. Vegyük sorra ezeket!

4.1. Decs. – A falu szélén, a várdombi határban egy sík területen található szántóföld neve: *Kesztőc* (TMFN. 484. 220. sz.). (A zártszótagi *-l* pótlónyúlással történő kiesése nyelvjárási sajátosság.) Megjegyezzük, hogy a névhez fűzött magyarázat – „a pilisi határban levő és az azzal szomszédos dűlőről” (i. h.) – téves: a terület nem Sárpilis, hanem Várdomb határában fekszik, illetve Sárpilis névanyagában nem találunk hasonló nevű területet.

A 19. század közepén készült kataszteri térkép elveszett, az adat PESTY FRIGYES kéziratos helynévgyűjteményében (PESTY gyűjtésének Decsre vonatkozó adatai: GAÁL–KÖHEGYI 1971–6. 1: 310–6) – bár a TMFN. (i. h.) figyelmen kívül hagyja – *Kesztőt Szántóföld* megnevezéssel szerepel (GAÁL–KÖHEGYI 1971–6. 1: 311). Az 1911-es kataszteri térképről hiányzik.

SZEPEZDY K. GYULA saját Decsre vonatkozó gyűjtésében közöl egy *Kesztőczy széked* adatot (1876a); feltehető, hogy a megnevezés ugyanezt a földterületet jelöli. A *szék* itteni jelentése lehet: 1. 'sekély víz(zel elárasztott terület)', 'sáros, mocsaras hely' (vö. OklSz. *szék* ~ *szik* a.); 2. 'időszakos vízállás, esőtlen nyarakon kiszáradó hely' (FNESz. *Báticasz, Szék* a.); 3. 'sziksoval borított terület' (vö. OklSz. *szék* ~ *szik* a.), 'szikes talajú, nátriumtartalma miatt rosszul termő föld, hely' (TESz. *szik* a.). A gyűjtött névalak minden bizonnyal az 1820–55 között megvalósult folyószabályozások előtti időszak emléke,

de a szabályozás és a lecsapolások után, a felszínhez közeli talajvíz hatására jelentkező ún. másodlagos szikesedés is konzerválhatta egy időre a mára módosult megnevezést (vö. PATAKI 1936: 14, MAYER 1997: 34; a szabályozásról és a lecsapolásokról részletesen: DÓKA 1980, 1983; VIRÁG 2005).

4.2. Várdomb. – A település nyugati határában található dombon fekvő szántó és szőlőterület magyar neve: *Kesztőc*, az itteni német lakosság megnevezése szerint: *Kesztus* (TMFN. 494. 77. sz.). A magyarázat szerint nevét az „alsónánai azonos nevű dűlőről” kapta, „amellyel szomszédos” (i. h.). Az 1856-ban, 1864-ben, illetve 1963-ban készült kataszteri térképek nem veszik fel a nevet, PESTY gyűjtésében a település nem szerepel.

4.3. Alsónána. – A várdombi és alsónyéki határban, dombon fekvő erdő-, szántó- és legelőterület neve: *Kesztőc*. A német megfelelő itt is: *Kesztus*. A hozzá fűzött magyarázat szerint „a várdombi és az alsónyéki határ azonos nevű részével szomszédos” (TMFN. 491. 110. sz.).

A helymegjelölés szerepel a korábbi térképeken is, részben eltérő alakban: az 1855-ös és az 1864-es térképek a *Kesztőcs* névformát jegyzik fel, míg az 1901-es kataszteri térképen *Kesztőc* áll. PESTY gyűjtésében a település nem szerepel.

A néphagyomány szerint a terület „Kesztőc és Klokocsek vezérek vadászterülete volt.” A vadászskürtöt „a Kürtös tetőn fújták meg.” A három név három domb nevének népetimológiája: „Kürtös, Klokocsek és Kesztőc azonos magasságú [dombok], s könnyen beláthatók egymásról” (TMFN. 491. 110. sz.). E leírásból annyi mindenképpen kiviláglik, hogy az eddigi szántók, szőlők, erdők és legelők megnevezése másodlagos, *Kesztőlc* eredendően a domb neve lehetett.

4.4. Alsónyék. – Míg a fenti településeken fekvő területek neve *Kesztőlc*, addig Alsónyék határában több olyan hely is található, melyek (szerkezetes) nevében névelemként található *Kesztőlc*. Az adatok alább következő bőséges felsorolását azért véltük szükségesnek, hogy láttassuk: a területen nem néhány, de nagyszámú mikrotoponima jelöli ki a kérdéses helyet.

A ma használatos (adatközlőktől gyűjtött) mikrotoponimák a következők: *Kesztőc* határrész, PESTY gyűjtésében: *Kesztőczy földék* (TMFN. 501. 66. sz.; PESTY gyűjtésében Alsónyék adatai: GAÁL-KÖHEGYI 1971–6. 1: 284–8, a *Kesztőlc határrész*-re vonatkozó adatok: 1: 283). Ezen a területen található a következő helyek: *Kesztőci-völgy* (TMFN. 501. 67. sz., PESTYNél: *Kesztőcz völgyi dűlő*), mely régen gyümölcsös és kaszáló volt, ma szántó, szerepel CSÁNKINál is: *Kesztőlc* „völgy neve Alsónána határában” (3: 435); *Kesztőc-högy* (TMFN. 501. 68. sz., PESTY: *Kesztőcz hegy*), a dombon és a dombtetőn régen csak szőlő, ma szőlő és szántó található; *Kesztőc-ódal* (i. h. 69. sz., PESTYNél: *Kesztőczy hegy oldalon dűlő*), a domboldalon régen szőlő volt, ma szántó; *Kesztőci-kút* (TMFN. 501. 70. sz., PESTY: *Kesztőczy kút*); *Kesztőci-kúton föllű* (TMFN. 501. 71. sz.); *Kesztőci-kúton alú* (i. h. 72. sz.), e két utóbbi dombos terület, ahol régen szőlőt műveltek, ma mindkettő szántó.

Az 1855-ös, 1864-es térképeken, illetve az 1903-as kataszteri térképen e helynevek – olykor eltérő alakban – szintén szerepelnek, kivéve a *Kesztőci-kút*, mely mindegyik térképről hiányzik, továbbá a *Kesztőci-kúton föllű*, *Kesztőci-kúton alú* megnevezések, melyek csak az 1855-ös és 1864-es térképeken találhatók. (Ez azonban azt jelenti, a *Kesztőci-kút* neve és helye is ismert volt.) – Az 1903-as térképen ugyanakkor többlettel is találkozunk. Felleljük a *Kesztőcz hegy Nánai határra dűlő* nevet, mely egy domboldalra telepített szőlőterület neve (ma szőlő, szántó és erdő), ismeri PESTY is (*Kesztőczhegy*

Nánai határra dülő, „a szomszédos Alsónánai község szántó földjeire ütközésről véve nevét”), ugyanakkor a legkorábbi térképeken *Nánai határon* a neve, ma *Nánai-határszél*-nek nevezik (TMFN. 501. 48. sz.). Szintén szerepel az 1903-as térképen (és PESTYNél is) *Kesztőcz hegy Szeles Nánai határra dülő*, mely a legkorábbi térképeken *Nánai határsarok*, újabban pedig *Mórágvi-dülő* néven említik (TMFN. 501. 64. sz.).

Ezeken kívül csupán PESTYNél szerepelnek a következők: *Kesztőcz völgy Bazsóoldal* („Bazsó nevű Szöllőhegyre düléséről”), *Kesztőczhegy Bazsó oldali dülő* („a szomszédos Bazsói szőlőktől így nevezve”), *Kesztőcz hegyi dülő 2^{ik} dülő*, *Kesztőcz hegy 3^{ik} dülő*, *Kesztőczhegy 4^{ik} dülő*, *Kesztőczhegy 5^{ik} dülő* (következetlen helyesírással; az egyik régen és ma is: *Fősző-högy*, dombon lévő szőlő volt, ma szántó – TMFN. 501. 52. sz.). A szomszédos hegy oldalában található dülő (*Szeles-ódal*) PESTYNél található neve: *Szeles Kesztőczy ódalra dülő*, amely szántó, egykor szőlő volt (TMFN. 501. 75. sz.).

SZEPEZDY K. GYULÁNál (1876b) szerepel még a *Kesztőci ér*, mely a Kesztlőci-völgy vízfolyása lehetett. Feltehetően azonos azzal a patakka, melyet *Kesztölce (Kestelche)* néven említ egy 1381-es oklevél (CD. 9/6. 249–67), s amelyről PESTY írja: „Forrás egyedül [ti. a falu határában – Sz. R.] a *Kesztőczy*, és a *Kesztőcz* völgyet végig folyó forrás létezik” (GAÁL-KÖHEGYI 1971–1976. 1: 287), melyet azonban a TMFN. már nem közöl. SZEPEZDYNél a *Kesztőci-völgy*, *hegyoldal*, *kuton fölül-alul* adatokat is megtaláljuk, de sajnos a tulajdonnévi rész sajtóhibával jelent meg (*Kesztőri*), ez lehet az oka, hogy BÁRCZI a *Kesztőci ér* mellett (rá hivatkozva) ezeket nem veszi fel (1951: 39).

4.5. A négy településen található számos hasonló földrajzi név egy nagyobb összefüggő területet jelöl ki, amint azt az 1. térkép szemlélteti. (A térképet a TMFN. 102. [Decs], 103. [Alsónána], 104. [Várdomb], 105. [Sárpilis], 106. [Alsónyék] és 107. [Bátaszék] térképlapjai, a Cartographia „A Szekszárdi-dombság, a Dél-Sárköz és a Gemenci erdő turistatérképe” és a Google Map műholdas felvételei [<http://maps.google.com/maps>] figyelembevételével rajzoltam.) Fentebb azt mondtuk, hogy a *Kesztölce* nevű vagy ilyen névelemet tartalmazó toponimák elnevezése másodlagos, a hegy (domb) nevéől kaphatták nevüket. Ez megmagyarázná a dombon és környékén található dülő, völgy, kút stb. nevét, ugyanakkor nem ad magyarázatot egy távolabbi (Decs határában fekvő) terület hasonló elnevezésére. Azt kell feltételeznünk, hogy a domb (*Kesztölce-hegy*) elnevezése is másodlagos, az egykor itt (viszonylag nagy területen) fekvő település neve lehetett *Kesztölce*.

A domb közvetlen elnevezésének motivációja a név etimológiáját vizsgálva is problémás. A szláv alapszó ’kastély, vár’, esetleg ’vártemplom’ jelentése települést feltételez, de legalábbis egy erődítményt. A közelben állt római Ad Statuas limeserődítmény mint a domb nevének közvetlen forrása nem tartható, mivel az erőd a szomszédos dombon állt – a mai Várdomb község kocsmájának helyén (TMFN. 492) –, ahol falmaradványokat, illetve a környékén római sírokat és edényeket találtak; így a nevet e dombnak kellene viselnie, ahogyan a hagyomány szerint a falu mai elnevezése is innen ered (TMFN. 491, vö. PESTY: *Váracskai domb*, GAÁL-KÖHEGYI 1971–6. 1: 287). (Valójában nem egy – a kocsmahelyére lokalizálható – kicsiny erődítmény állt itt [helyén legfőljebb az őrtorony állhatott], hanem egy cohors [3–600 katona] elhelyezésére alkalmas, kiépített limestábor.

Vespasianus császár alatt [Kr. u. 69–79] itt állomásozott a cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum, azaz a szíriai íjászokból álló I. császári csapategység [MÓCSY–FITZ szerk. 1990: 109]. A limes-tábor kövel történő átépítése és őrtorony emelése Kr. u. 117–138 között, Hadrianus alatt [VIRÁG 2005: 25], vagy legkésőbb a 2–3. század fordulóján történhetett [MÓCSY–FITZ szerk. 1990: 111].) A névadás motivációja úgy lehetett mégis maga a (talán ekkor még közel eredeti formájában álló) római erőd, ha feltételezzük, hogy egykor egy jóval nagyobb kiterjedésű település neve volt *Castelic*. E település határai túlnyúlhattak nemcsak a mai *Kesztlő*-nek nevezett, de a szomszédos dombon (Várdomb) is, és az azon túli sík területek egy része (vö. *Kesztlő* Decs határában) is hozzá tartozott. E település nevét őrizheti a domb, illetve a határrész mai megnevezése.

GAÁL ATTILA és KÖHEGYI MIHÁLY (1984) a fenti mikrotoponimákból kiindulva „régészszemmel” kísérelte meg lokalizálni az egykori Kesztlő települést. Vizsgálódásuk hasonló eredménnyel zárult, melyet a következőképpen foglaltak össze: „Alsónána területén van a hajdani falu központja, nyilván a legmagasabb dombon állott a templom is. Maga a falu átnyúlhatott a mai Várdomb területére, ahol lankásabb („dombos”, de már nem domb) lejtőkön folytatódott” (GAÁL–KÖHEGYI 1984: 64). E megállapítással lényegileg egyet is érthetünk. A templom állhatott „a legmagasabb dombon” (jellemzően a korai Árpád-kori templomépítkezésre), maga az egykori település központja azonban nem a nevét viselő hegyen feküdt. A 14. századi Képes Krónika szerint a település mélyebben feküdt a várdombi castrumnál: „Cumque rex Salomon venisset ad Zugzard et castra metatus esset *super locum Kestelzi*” (SRH. 1. 380; a magyar fordításokban: *Kesztlőcnél*, vö. ÉRSZEGI 1978: 28, BOLLÓK 2004: 75), a fentebb említett, 1381-ben készült oklevél említése pedig a Kesztlő-hegyhez képest jelzi alacsonyabban fekvőnek: „[a határ Lak] falu utcájának közepén halad, azon az úton át, amelyik Kesztlőre vezet, s eljutva a falu végéig, kétfelé ágazik, az egyik Kesztlőre, a másik pedig fel a hegyre vezet” (ford. SÜMEGI 1997: 417). S hogy nem csak „átnyúlhatott”, de át is nyúlt a mai Várdomb területére, azt a mai falu határában, illetve a tőle északra található mikrotoponimák tanúságán túl éppen az ott épült római *castellum*, e várszerű építmény mint a település nevének feltételezhető motivációja mutatja, hasonlóan a római táborra később rátelepült falu – Várdomb – helynévadásának esetéhez (vö. GAÁL–KÖHEGYI 1984: 60).

Mielőtt megvizsgálánk, hogy a korai forrásokban a TA.-beli útmeghatározás számára kellőképpen jelentős településként szerepel-e *Kesztlő*, azt kell felderítenünk, húzódott-e itt vagy a környéken Fehérvár felé tartó római *via militaris*, azaz hadút.

5. Kelet-Tolna főbb római és kora középkori útjai. – Az ókori úthálózat kutatásának legfontosabb forrásai a korabeli itineráriumok. A vizsgált területet tekintve két mérvadó útleírást kell figyelembe vennünk. A Tabula Peutingeriana [Tab. Peut.] több fontos pannóniai utat is végigkövetve mindenekelőtt a limesúton vezet végig, az Itinerarium Antonini [Itin. Ant.] pedig 16. Pannóniát átszelő tranzitút állomásait adja meg, ugyanakkor kitér a provincián belüli kisebb utakra is. A középkori források közül célszerű megemlítenünk az 1031 és 1043 között készült jeruzsálemi itineráriumot [Itin. Hier.]. Az alábbiakban ismertetendő rekonstruált útrendszer – amint arra HOFFMANN ISTVÁN hívta fel a figyelmemet –, még a vízrendezés előtti, 18–19. századi (katonai) térképeken is jól kirajzolódik. (E térképeket a mellékletként közölt vázlatos áttekintő térkép megrajzolásánál is figyelembe vettem.)

5.1. A limesút. – A limestáborokat a Duna mentén összekötő fontos útvonal mind az Itin. Ant.-ban, mind a Tab. Peut.-on szerepel. Az általunk vizsgált területen a két leírás megegyezik, de a Tab. Peut. kevesebb állomást közöl. Az Aquincumból (Óbuda) Intercisán (Dunaújváros) át érkező út állomásai a kérdéses szakaszon: Lussonium (Dunakömlőd), Alta Ripa (Tolna), Lugio (Dunaszekcső). Az út továbbhaladva (az Itin. Ant. szerint Mursát, azaz Eszéket érintve, a Tab. Peut. viszont Mursát másik út mentén tünteti fel) Teutoburgiumon (Dalj) át Taurunumba (Zemum) érkezik. A Tab. Peut. Alta Ripa és Lugio között nem közöl állomást. Az Itin. Ant. szerint itt van Alisca ad latus – hagyományosan Szekszárddal azonosítva, de WOSINSZKY (az *Alisca* névelemtől elválasztva) az *ad latus* megjegyzést az öcsényi erődre vonatkoztatja (1896. 1: 652), míg a legújabb kutatások (MÓCSY 1974: 111, MÓCSY–FITZ szerk. 1990: 110) Aliscát (a kifejezést egyetlen helymegjelölésnek tekintve) Öcsény-Szigetpusztára helyezik. Továbbá e szakaszon található Ad Statuas (Várdomb) limestábora, amely mellé (illetve részben helyén) lokalizáltuk a középkori Kesztlőc települést.

A Sárvíz korábban – a szabályozás előtt – Szekszárdtól jóval délebbre, Bába környékén érte el a Dunát. 1855-től kerüli el azt a területet, melyet róla neveztek el (PATAKI 1955: 47). Azelőtt a Duna felé tartva a Sárköz közepén több ágra szakadt, nagy kanyarokat leírva zátonyokat, szigeteket képezett. Az egykori Széket, illetve Cikádort (a mai Bátaszéket) is szigetszerűen fogta közre (SÜMEGI 1997: 102). Kesztlőctől délre a Lajvérpatak folyik régi medrében, „a népnelv ma is Sárvíznek nevezi szerény utódját” (MAYER 1997: 23). A római út a Sárvíz mocsaras árterülete mellett, attól kissé nyugatra, a domboldalon haladt: „A római út nem a mai országút nyomvonalán hagyta el Várdombot, hanem nyugatabbra, ahol ma jól járható dűlőút fut a dombok lábánál déli irányban. [...] Ehhez az úthoz kapcsolódik az az út is, amelynek egy részét Várdombtól nyugatra a domboldalon lehetett rögzíteni, ahol egy kb. 30 méter hosszú szakaszát nagy kőlapokkal rakták ki” (VÍSY 1989: 115–6). Ez a mai Római utca (CSANÁDY 1997: 65).

A limesút északi irányban hasonlóképpen elkerülte a mocsaras területet, egészen a mai Szekszárdig (az öcsényi erőd bekötőúttal volt elérhető, erre utal nevének *ad latus* eleme), s csak ezután kellett áthaladnia azon (nagyjából ott, ahol ma a Sió folyik), hogy megérkezzék Alta Ripa erődítményéhez. Az átkeléshez azonban egy – a korabeli leírásokban nem található – hidat is feltételeznünk kell. WOSINSZKY beszámol róla, hogy „a Tolna és Szekszárd közötti tájon [...] találtatott egy Maximinus császár idejéből való, 235-ben emelt mérföldmutatónak két töredéke XCVII ezer passusra Aquincumtól” (1896. 2: 675). Úgy tűnik, egykori pontos helyét is sikerült meghatározni: „a faddinak lelhelyét ismerem, az LXXXVI mille passusra feküdt, a tolna–szekszárdi pedig XCVII mille passust tüntet fel, [...] a mi körülbelül a vámhid tájára, a Sárvíz partjára esik, s ott kellett neki eredetileg állnia” (i. h. 1. jegyzet). Ugyanitt (Szekszárdtól északra) a törökök 1596-ban palánkot (*Jeni-*, illetve *Nova-Palanka*) építettek a Sárvíz folyón lévő híd védelmére, mely jelentősebb településsé (*Palánk város*) vált, ma puszta (GAÁL–KÖHEGYI 1984: 60–1; vö. TMFN. 468. 304–13. sz.). E források azt látszanak igazolni, hogy az ókorban is, és a későbbi korokban is feltehetően ugyanazon a helyen (az egykori limesút vonalán) álló híd biztosította az átkelést.

A Budáról dél felé tartó egykori római limesút tehát térségünkben Dunakömlőd után Fadd és Tolna mellett elhaladva – elhagyván a Duna vonalát – érinti Szekszárdot és Kesztlőcöt, majd Dunaszekcsőnél tér vissza a Duna partjára. Szekszárdtól északra a Sárvíz mocsaras területén híd vezetett át, mely a középkorban feltehetően Tolnához tartozó

vámszedőhely volt. (Térképek: GLASER 1929: 160–1. lapok között; KAROLINY 1983: 6, 10, 17; MÓCSY–FITZ szerk. 1990: 124.)

5.2. A Sopianae–Gorsium–Aquincum út. – A „Kesztléről Fehérvárra menő hadút” nyilvánvalóan egy másik út, hiszen Fehérvár messze kiesik a limesút vonalából, ugyanakkor Kesztlőnél vagy annak környékén szükségszerűen belefut abba (vö. 5.4.). Volt-e tehát Fehérvár és Kesztlő (Ad Statuas) között római út? Fehérvár már a római korban is lakott település, de nem jelentős. Helyette a közelében, több kiemelt útvonal kereszteződésénél fekvő Gorsiumot, a későbbi Herculiát (ma Tác-Fövenypusztá) érdemes forrásainkban keresni, mely „gorsiumi csomópont [a középkorra – Sz. R.] áttolódott északnyugatra, Székesfehérvárra” (GYÖRFFY 2: 340).

A provinciákra különleges figyelmet fordító Claudius császár uralkodása idején, valamikor Kr. u. 46–49 között létesült katonai tábor *Gorsium* néven a fontos útkereszteződést és a Sárvíz átkelőhelyét biztosító 500 főnyi lovas alakulat számára. Ennek helyén, 103–105 közötti fölszámolása után Traianus császár alapított várost, mely a markomann háborúk alatt (167–180) teljesen elpusztult. A romokon Diocletianus (284–305) alapít új várost, melyet társzászára, Maximianus Herculus tiszteletére Herculiának nevezett el. A hely jelentős központ és közlekedési csomópont.

A korabeli itineráriumok nem említenek olyan utat, mely Gorsium-Herculiát közvetlenül összekötné Ad Statuasszal, vagy környékén futna bele a limesútba. Az Itin. Ant. (264, 1) ugyanakkor tud egy Sopianae (Pécs) – Aquincum (Óbuda) útvonalról, melynek egyik állomása „Gorsio sive Hercule” (függő esetben, a második megnevezés pontatlanul Hercules istennel azonosítva). Ennek az útnak Sopianae utáni első állomása (szintén függő esetben idézve) a „Ponte Sociorum”, melynek helyét pontosan nem ismerjük, de „ha a Sopianae–Aquincum utat a Mecsektől keletre vezetjük, akkor a 25. milia passuumnál [= 25 római mérőföld távolságban] a Szekszárdnál lévő mocsaras vidékre érünk, ahová [a] *Pons Sociorum* jól illene. Innen az út talán a Sárvíz keleti oldalán ment Gorsiumig” (MÓCSY–FITZ szerk. 1990: 122). Ugyanide helyezi GYÖRFFY is a római utat: „a Sárvíz bal partján vezető fő út” (2: 340).

Meg kell említenünk, hogy az újabb térképbábrázolások az út Szekszárdtól északra vezető szakaszát gyakran a Sárvíz jobb partján jelölik (vö. KAROLINY 1983: 6. és MÓCSY–FITZ szerk. 1990: 124). Mindketten ellentmondásosak. KAROLINY az ókori utat még a Sárvíz jobb partjára helyezi, míg a középkori (i. m. 10) és újkori (i. m. 17) térképeken már bal parti utat tüntet fel. Ezek szerint a középkori út és a római kori út nem azonosak. MÓCSY–FITZ (szerk. 1990) pedig a 124. oldal térképlapjától eltérően az előzőklapon ugyanezt az utat a Sárvíz bal partjára helyezi, egy szakaszon párhuzamosan futtatva a limesúttal. Hogy a szakmunkákban gyakran kerül a Sárvíz jobb partjára a nevezett út, egy újabb kori térképészeti tévedésre vezethető vissza. A Pannónia római kori térképészete számára mértékadó TIR. 50: 34. Gorsiumot tévesen a mai Tác helyén jelöli, így került át a város – útjával együtt – tévesen a jobb partra (vö. GYÖRFFY 2: 340, 91. jegyzet). Az ókori és a középkori adatokat célszerű egymásra vetíteni, olykor látványosan egészítik ki egymást. Ha lett volna Fehérvárról (Gorsiumból) délre induló, a Sárvíz nyugati partján haladó római út, mely szükségszerűen megkerülte a Sárvizt és mocsárvilágát, nyilván sem a rómaiak, sem a nemzetközi kereskedelmi és zárandokutat létrehozó István király nem épített volna egy másik – azzal párhuzamosan futó – utat, így ez a római útszakasz épült volna be a középkori tranzitút vonalába. Ilyen római hadút azonban nem létezett, azaz a Pécsről Fehérvárra tartó út Szekszárdtól északra átlépett a Sárvíz keleti partjára.

Mivel nem valószínű, hogy ugyanazon a mocsaras területen a rómaiak két, egymáshoz közel álló hidat is építettek, így feltételezhetjük, hogy az Itin. Ant. *Pons Sociorum*-át (szintén katonai eredetű kifejezés: a provinciák lakosságából, nem római polgárokból toborzott szövetséges csapatok – *socii* – hídja) Szekszárdtól északra tehetjük, és azonosíthatjuk a limesút számára feltételezett híddal. (Megjegyezzük, hogy KAROLINY [1983: 6] a *Pons Sociorum*-ot a Mecseken átkelő út részeként tünteti fel [Dombóvár, Kapos-híd], az Itin. Ant. leírása azonban kevésbé illik erre a területre.)

A stratégiai jól, egyben gazdaságosan megtervezett római úthálózat kialakításában szintúgy „luxus” lenne, hogy a Szekszárd környéki szakaszon két kikövezett hadút fusson egymással párhuzamosan (vö. MÓCSY–FITZ szerk. 1990, a könyvtábla belső oldalán és az előzéklapon közölt térkép). Ennélfogva joggal feltételezzük, hogy a limesút és a Sopianae–Gorsium–Aquincum útvonal Keszthőltől északra érhet el a limest, innen a Sárvízen történő átkelésig azzal együtt haladt. Nem ritka ugyanis, hogy jelentős utak – főként nehezebb terepviszonyok között – egy-egy szakaszon közös nyomvonalon futnak. A térségben jó példa erre a Sopianae–Arrabona és a Sopianae–Brigetio útvonalak „közös átkelése” a Mecseken (vö. TÓTH 2004: 47). (Megjegyezzük, hogy GLASER [1929: 160–1. lapok között] a Pécs–Fehérvár út déli szakaszát ismeri, a Sárvíz-híd és Fehérvár közötti szakaszcsoport azonban sem a tatárjárás előtti, sem az azutáni időkben nem tud.)

5.3. A sóút. – A Sopianae–Gorsium–Aquincum útvonal Pécs–Pécsvárad szakasza egyben folytatása egy másik, már az ókorban is használt útnak. Az Erdély területéről a Maros vizén, majd az ún. Káliz úton (mohamedán káliz kereskedők közlekedési útvonala) haladó, Szegedet is érintő sóút a bátai réven keresztül ér el a Dunántúlra. Bátától nyugatra keresztezi a limesutat, melyre – az ókorban a szállítás fő iránya ez volt – déli irányba ráfordulva Lugióba (Dunaszekcső) érkezik, a limesutat átszelve nyugat (Pécs) felé haladva pedig Pécsváradnál belefut a Sopianae–Gorsium útba. A mai bátai útkereszteződés melletti gyümölcsösben jelenleg is látható az egykori Lugio felől jövő limesút elágazása Sopianae felé (CSANÁDY 1997: 72). Ez a kelet–nyugat irányú kereskedelmi útvonal a középkorban különösen fontossá vált, és nagy mennyiségű áruforgalmat bonyolított le (SÜMEGI 1997: 107). A 12. század közepe után jelentőségének megnövekedése miatt e fontos útvonalba (a sóút és a limesút összekötésével) Széket (ma Bátaszék) is beiktatják: „ad viam magnam, que de Zeek duceret ad Pechwarad” (1430, Z. 8: 427), s ekkor már feltehetően az észak–déli kereskedelem is Szék (Cikádor) bevonásával zajlik a tőle nem távol haladó egykori limes-, ekkori kereskedelmi és zarándokúton. Ettől kezdve a pécsi út Keszthőlc környéki szakasza fokozatosan kiesik a forgalomból, és elveszíti jelentőségét. (Vö. az ókorban: MÓCSY–FITZ szerk. 1990. az előzéklap térképe; a középkorban: KAROLINY 1983: 10).

5.4. – A Keszthőlc-ről Fehérvárra menő hadút. – A Szent István király által 1018 után létrehozott zarándokút Nyugat-Európából Győrön át, illetve Rómából a Balaton-felvidéken át (Pannónia területén mindenhol jelentős római út nyomvonalán haladva) érkezett Fehérvárra, majd a régi Aquincum–Gorsium–Sopianae út (5.2.) Fehérvár–Sárvíz-híd szakaszán végighaladva déli irányban a limesútban (5.1.) folytatódott, s tartott Baranyaváron, Eszéken és Belgrádon át Bizánc, majd Jeruzsálem felé. Ennek a jelentős útvonalnak a Fehérvár–Keszthőlc szakasza a TA.-ben említett *ad castelic [-] & feheruuaru rea meneh hodu utu*. A rekonstruált úthálózatot a 2. térkép, „A Keszthőlc-ről Fehérvárra menő hadút” szemlélteti. (A térképet „Az Első Katonai Felmérés 1763–1785”, Arcanum

Adatbázis Kft.; GLASER 1929: 160–1. lapok; KAROLINY 1983: 6, 10, 17; valamint MÓCSY – FITZ szerk. 1990: előzéklap és 124. térképek figyelembevételével rajzoltam.)

Megjegyezzük, hogy a TA.-nél kevéssel korábban (1031–1043 között) keletkezett Itin. Hier.-ban említett *Wizzenburch* (Weissenburg-Fehérvár) utáni állomást (*Hanenburch*) csupán a távolság alapján szokás Tolnával azonosítani (GYÖRFFY 2000: 300). Tekintve azonban, hogy a zárandokút feltehetően nem érinti Tolnát (részletesen l. 9. pont alatt) – még ha az említett hídon és a hadutak elágazásánál feltehetően neki volt is vámszedői joga –, valószínűbbnek látszik, hogy a fenti állomás neve olyan jelentős települést takar, melyen a zárandokút áthaladt; azaz elképzelhető, hogy a *Hanenburch* megnevezést Kesztlöcre kell vonatkoztatnunk. E megfeleltetés nem kizárt, hiszen a germán eredetű latin *burgus* (mely a *-burg* utótagban e jelentésében is tovább élhetett) kisebb, főként limes menti római erődítmények megnevezésére szolgált: „castellum parvulum, quem burgum vocant” (VEGETIUS 4: 10), vagyis nem kell feltétlenül középkori várat keresnünk a névalak mögött.

A kérdés azonban az, volt-e olyan jelentős település Kesztlőc, hogy makrotoponimaként egy ilyen jelentős útvonal meghatározó pontja legyen, akár a jeruzsálemi itineráriumot, akár a TA.-beli említését tekintjük?

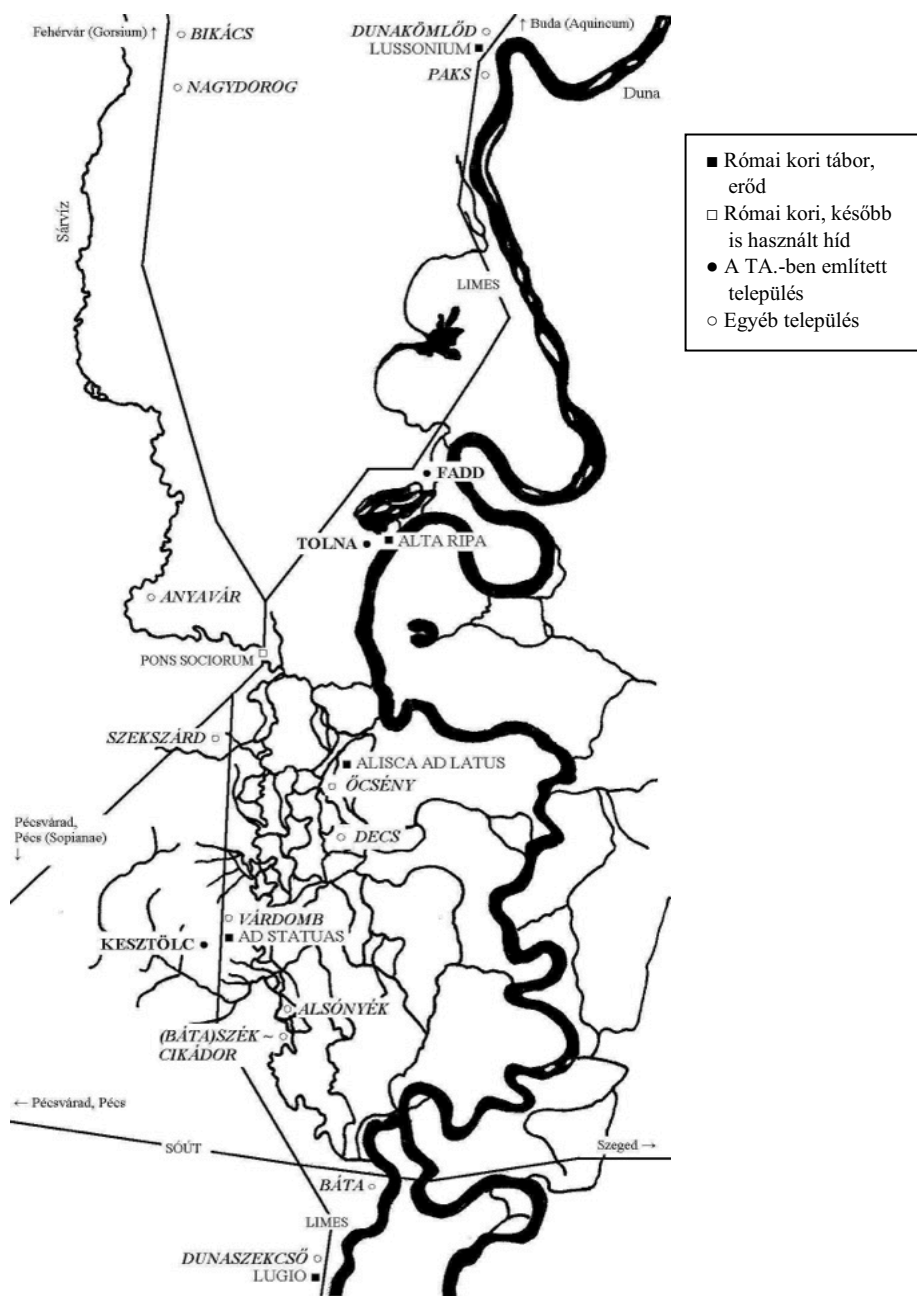
6. A középkori Kesztlőc. – A korabeli tranzitutak vonalának meghatározása mutatja, hogy a pécsi út Kesztlöctől északra, a sóút tőle délre keresztezi a területén áthaladó limesutat. E kereszteződésekben, illetve azok közötti útszakaszon azonban jelentős településeket (a cikádori apátság alapításáig) nem találunk. Ez a tény már önmagában jelentős viszonyítási helyé avathatja Kesztlöcöt.

Két ízben találkozunk Kesztlőc nevének olyan katonai támaszpontként történő említésével, ahol királyaink csapataikat állomásoztatják. Itt vert tábornok a szekszárdi apátságba vendégként érkező Salamon király (a tihanyi apátságot alapító I. András fia) 1073 karácsonya után, amikor Marchrat [Marchart] német vezér és (a TA. hitelesítői között is szereplő) Vid ispán rábeszéli, hogy Géza ellen forduljon (SRH. 1: 379–80; vö. PAULER 1899. 1: 122, BÁRCZI 1951: 40, ÉRSZEGI 1978: 28–9). Másodszor: a Szulejmán ellen induló II. Lajos itt állomásozik két héttel a végzetes kimenetelű mohácsi csata előtt, amint azt a kesztölci táborból 1526. augusztus 16-án írott levele tanúsítja (KATONA szerk. 1979: 139–40).

A források alapján úgy tűnik, a település alkalmas volt nagyobb létszámú katonaság elszállásolására és élelmezésére. Az itt állomásozó csapatok védelmét az egykori római tábor biztosította.

Feltételezhetjük ugyanakkor, hogy a két (időben távol eső) említés nem kivételes eseményekről tudósít. A két időpont között, de akár korábban is betölthette, sőt feltehetően be is töltötte Kesztlőc ezt a stratégiai szerepet. Így nem kizárt például, hogy 1096-ban a Könyves Kálmán által kísért, itt átvonuló, Bouillon Gottfried vezette kereszties csapatok is megszálltak Kesztlöcön, annak ellenére, hogy erről és ehhez hasonló eseményekről írásos dokumentumok nem keletkeztek, illetve nem maradtak fenn.

A fenti, Salamon korára vonatkozó (de későbbi, 14. századi) lejegyzéstől (és az immár vitathatatlanul ide sorolandó TA.-beli említéstől) eltekintve Kesztlöcöt okleveleink csak a 13. századtól említik: 1215: *Castelluz*, 1240: *Villa Keztelch*, 1282: *Terra Keztelch*, 1381: *Keszteulch*, 1437: *Kestewlch*, 1470: *Possessio Keztewlcz*, illetve *Keztelcz*, 1494: *Keztelcz*.

2. térkép: A Keszthelyről Fehérvárra menő hadút

A középkori dokumentumok tanúsága szerint Kesztlőlől lakott település volt. Az 1470-ben kelt oklevél 67 kesztölci férfi jobbágyot sorol fel (vö. SÜMEGI 1997: 424–5). A település vámat szedhetett (CSÁNKI 3: 435, GLASER 1929: 160–1. lapok között; SÜMEGI 1997: 105), 1494-től pedig mezővárosi rangra emelkedett (vö. SÜMEGI 1997: 371).

Kesztlőlől Szent György tiszteletére emelt templom állt, a település nagyságára ugyanakkor jellemző, hogy több kápolna is tartozik hozzá, illetve még egyéb javadalmak. Egy 1215-ben íródott oklevélben olvassuk: „Ecclesiam sancti Georgii de Castelluz, cum capellis et aliis pertinentiis suis” (MES. 1: 206; CD. 3/1: 180 – megjegyzendő, hogy itt 1216-os évszámmal szerepel; vö. MEZŐ 2003: 101). 1437-ben újfent említik a pécsi egyházmegye területén fekvő plébániát: „Capellam sancti Michaelis archangeli iuxta parochialem ecclesiam sancti Georgii in Kestewlch, Quinqueecclesiensis dioecesis” (MEZŐ 2003: 101).

Kesztlőlől település jelentős egyházi javadalommal és egyéb bevétellel (vámstedő hely) rendelkezett, és többször is gazdát cserélt. A főként tizedekből befolyt javadalom az első erre vonatkozó feljegyzés alapján (1215-ben) a jeruzsálemi ispotályos (betegápoló) rendé. Később (1282) arról értesülünk, hogy a település egyházi javadalma a Nyulak szígei apácákat illeti (CSÁNKI 3: 435). A területen ugyanakkor (uradalmi) birtokosként van jelen a titeli prépostság és a cikádori apátság. A titeli prépostság 1240 környékén (átmenetileg) már birtokosa Kesztlőlől vidékének, később Bakócz Tamás (korábban bátyja, Bálint, majd 1480–86 között maga is titeli prépost) számadáskönyvében az első helyen szerepel a kesztölci uradalom (CSÁNKI 3: 478).

A cikádori ciszterci apátság szintén nem folyamatos („non semel”, HERVAY 1984: 86), de leghosszabb időn át (a monostor 1420-as évekre bekövetkezett elnéptelenedésig) birtokosa a területnek. Az első magyarországi ciszterci szerzetesmonostort 1142-ben II. Géza király alapította az egykori Szék településen, a mai Báticasék helyén. Az apátságot benépesítő szerzetesek – nyilván a királyi adományozás lehetőségeit mérlegelve – tudatosan választották a mocsaras helyet, hiszen a rend 1098-as alapítását követően történetének első szakaszát francia földön is mocsarak lecsapolása és mezőgazdasági munkára alkalmassá tétele jellemezte (SÜMEGI 1997: 123). A hely kiválasztásának másik szempontja a Szentföldre vezető zarándokút biztosítása lehetett. Ebből arra következtethetünk, hogy a kereskedelmi és zarándokút továbbra is az egyik legfontosabb nemzetközi útvonal maradt. (Megjegyezzük, hogy a rend már 1124-ben foglalkozik a Szentföldre való település gondolatával – ezzel is összhangban állhat a magyarországi alapítás helyének kiválasztása –, majd 1147-ben a II. keresztes hadjárat zászlóbontója a ciszterci rend legismertebb tagja, Clairvaux-i Bernát lesz; vö. LÉKAI 1991: 60, SÜMEGI 1997: 140–1.)

A cikádori apátság alapítójától, II. Gézától kapta első birtoktestét, de az utódok újabb adományokkal gyarapították a gazdaságilag is erősödő monostort, sőt, később nemesek is csatlakoztak a nagylelkű adományozók köréhez (CD. 2: 303, SÜMEGI 1997: 158–9). A 12–15. századi oklevelek alapján és a helytörténeti kutatások eredményeként megállapítható, hogy az apátság 37 birtokkal rendelkezett, melyek a környező, Tolna vármegyei területeken kívül Baranya és Bodrog vármegyékben találhatók (vö. SÜMEGI 1997: 162).

Kesztlőlől (az 1240-es oklevélén kívül, CSÁNKI 3: 475) egy 1381-ben keletkezett oklevél (CD. 9/6: 249–67, részleteket ford. SÜMEGI 1997: 417–9) említi a cikádori apátság birtokaként. A *saagh*-i és *chupurfalva*-i nemesek megosztottak Laki Péter leányaival Lak falu birtokrészein. Ezen osztozkodás kapcsán maradt ránk egy részletes határjárás, melyben többször is szerepel Kesztlőlől település neve (*Keszteulch*, *villa Keszteulch*), úgy is

mint a cikádori egyház Kesztlöc nevű birtoka (*possessio Keszteulch*), továbbá a Kesztlöc patak (*fluvius Keszteulche*) és a Kesztlöc nevű halastó (*piscina Keszteulche*).

A birtokként történő említés természetesen nem jelenti azt, hogy csupán földbirtok lett volna Kesztlöc, ott élő lakosság nélkül; ellenkezőleg: „a cikádori apátság fő gazdasági tevékenysége és jövedelme [...] a jobbágyok munkáján, a jobbágyfalvak adóján nyugodott” (SÜMEGI 1997: 178). A határjárásból az is kiolvasható, hogy Kesztlöc birtokai lenyúltak a Sár folyóig, azaz viszonylag nagy terület tartozott hozzá.

Később, az 1420-as években elnéptelenedett monostorba bencés szerzetesek települtek, ebben az időben ismét *Szék* a neve, majd a mohácsi vész előtt javait a bátai bencés apátsággal egyesítették, így nyerte a monostor, majd a település a ma is használatos *Bátaszék* nevet (SÜMEGI 1997: 79). A széki apátság egy 1470-es feljegyzés szerint megörökölte a kesztölci birtokot (CSÁNKI 3: 475). Megjegyzendő, hogy mind az 1240-es években, mind a 15. század utolsó évtizedeiben tisztázatlan a titeli prépostság, illetve a ciszterci, majd a bencés apátság egyidejűnek tűnő kesztölci érdekeltségének egymáshoz való viszonya.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a vonatkozó okleveles adatok fényében a 13. századtól a török időkben történt pusztulásáig Kesztlöc jelentős település volt. Kérdés, hogy jellemző volt-e rá ugyanez a 11. század közepén? Okleveles említések, feljegyzések hiányában sajnos ezt igen nehéz megválaszolni. Fordítsuk meg érvelésünket! Kesztlöc települést a nemzetközi kereskedelmi és zarándokút mellett lokalizáltuk. Úgy tűnik, hogy a 13–15. század között viszonylag jelentős településként van jelen a térségben, a korszak végére mezővárosi rangra emelkedett. Ha a TA. fogalmazója ugyanezen a helyen 1055-ben ugyanazt a településnevet említi, nyilván azért teszi, mert makrotoponimaként alkalmasnak véli egy jelentős út meghatározására. Ez pedig azt jelenti, hogy a későbbi jelentős település – az írásbeli feljegyzések hiánya ellenére – már ebben a korszakban is szélesebb körben ismert lehetett.

7. Mortis. – A római fő közlekedési útvonalakon haladó 11. századi nemzetközi kereskedelmi és zarándokút *ad castelic [-] & feheruuru rea meneh hodu utu* szakasza a Tolna vármegyei *mortis* birtokrész határleírásában (a 2. fejezetben idéztük) szerepel. Nemcsak a határleírás (*mortis* egyik határpontja *mortis uuasara kuta*; a *sar feu* nem lehet a Sárvíz forrása, hiszen az e területtől igen messze ered stb.), de a hely pontos lokalizációja is kérdéses.

BÁRCZI szerint (1951: 35) a mai Bikács táján, ERDÉLYI szerint (PRT. 10: 420–1) Nagydorog területén feküdt. A TÖ. leírásában: „hii colunt terram communiter cum villanis Bychachi (a nem hitelesített példányban: Biccaci) et sunt equaliter participes tam in arvis, quam in silvis seu in arundinetis” (PRT. 10: 512). Ha Bikács és Martos lakói közösen művelték a földet, közösen használták a szántókat, erdőket és nádasokat, ez azt jelenti, hogy a két település lakói közös határban éltek (vö. CSORBA 1972: 64).

Egy 1092-re datált, valójában 1324 körül keletkezett, tehát feltehetően az akkori állapotokat tükröző hamis oklevél precíznek tűnő helymeghatározást ad: „Villa Mortos iuxta fluvium Saar, in qua est ecclesia in honore[m] Omnium Sanctorum, cui ab oriente ultra ipsum fluvium vicinantur Mortunfolua ecclesie de Iuan, a meridie villa Anya, ab aquilone ville Bikah et ab occidente terre, montes et silve fere ad unum miliare” (DHA. 284). E 14. századi helymeghatározással kapcsolatban szintén több probléma merül fel.

A keletre fekvő mintegy egy mérföld kiterjedésű földek, hegyek és erdők nem adnak támpontot, hacsak nem annyiban, hogy a területet ne a Duna-parton, hanem tőle legalább egy mérföldnyi távolságban keressük.

A leírás a Sárvíz túloldalára is helyez egy *Martonfalva* nevű települést, amely támpontként mai egyértelmű helynevek hiányában nem segíti, sőt – a TA. határleírásában szereplő nehézséghez (*mortis* egyik határpontja *mortis uuasara kuta*) kapcsolva – inkább nehezíti az egyértelmű lokalizációt.

Ha a délre található *Anyá* azonosítását kíséreljük meg, abból is többet találunk: Harc falu közelében, tőle északra – tehát szintén a Sárvíz másik partján – található *Anyá* (CSORBA 1972: 62), ma a következő mikrotoponimák őrzik emlékét: *Nyanya pusztá ~ Janyapusztá* (TMFN. 444. 1. sz.), *Nyanyai-hegy* (446. 53. sz.), *Janyai szőlőhegy* (446. 54. sz.), *Nyanya ~ Nyanyai dűlő ~ 1856–60: Janyai* (446. 65. sz.), 1905: *Janyai hosszúnyilas* (447. 83. sz.). Vele szemben épült 1484 körül *Anyavár*, a mocsaras Sárvíz egyik szigetén, a mai Sióagárd határában, ez lett a nagyobb kiterjedésű birtok központja. Ennek szintén mikrotoponimák őrzik emlékét: *Nyanyai-kut* (TMFN. 454. 36. sz.), *Nyanyai-vár* (454. 37. sz.), 1948: *Janyai-sziget* (454. 40. sz.). A vármegye 13 vára közül ez az egyik legjelentősebb (az adólajstromok alapján akkora, mint Tolna vagy Paks). Elhelyezkedése miatt *Sártornyá*-nak is nevezték. 1514-ben itt gyülekeztek a dunántúli lázadó keresztések, 1543-ban foglalták el a törökök (CSÁNKI 3: 403, CSORBA 1972: 62). *Anyá* 14. században történő említésekor tehát a vár még nem létezett. Ugyanakkor feltehetően e környéken lehetett a Bodó család kiterjedt birtokának központja. CSÁNKI (3: 403) *Marton*-t is említi *Anyavár* birtokai között.

A leírás az északra fekvő Bikácsból is többet említ: *ville Bikah* ('Bikács falvak' vagy 'Bikács falvai', esetleg ide vonhatók a CSÁNKI-nál [3: 418] említett *Bikád*, *Bikágy* közeli mikrotoponimák, de a 'Bikács falvai' értelmezés azt is megengedi, hogy eltérő nevű falvak is tartozzanak közéjük). Nem kétséges, hogy a Bikács nemzetség szintén kiterjedt birtokokkal rendelkezett (nemzetségi monostorukat Madocsán alapították). Még az 1818-as megyetérképen is *Praedium Bikád* áll Medinától északra (CSORBA 1972: 62).

A hasonló nevű *Martonfalva ~ Martos*, a nagy kiterjedésű *Anyá* birtok és a (szintén nagy kiterjedésű birtokra utaló) *Bikács falvak* egymáshoz való viszonya és mindezek nyomán a TA.-beli *mortis* lokalizálása igen bizonytalanoknak tűnik. A 14. századi leírás szerint két nagy birtok (*Anyá* és *Bikács*) között kell keresnünk, amit esetleg úgy kell értenünk, hogy a két megjelölést nem a mai Bikács falura, illetve az egykori Anyavárra, hanem a teljes birtoktestekre vonatkoztatjuk. A TÖ. szövege a bikácsiakkal közösen művelt földekre vonatkozóan inkább északabbra tolná a TA.-beli *mortis* helyét (persze a nagy kiterjedésű birtok határszéle, a közös művelés és használat színtere délebbre is fekketett). Van azonban egy másik érv, amely szerint inkább délebbre kellene helyoznünk *mortis*-t.

A TA.-beli határleírásban szereplő *ad castelic [-] & feheruuaru rea meneh hodu utu* eredendően ókori római útszakasz. Hogyan viszonyul ehhez az *ohut*, mely ugyan-ezen határleírásban szerepel? Nehezen elképzelhető, hogy ez az út az ókori római hadút építéséhez képest korábbi korszakban kialakított út lenne. Az pedig (éppen az elnevezés okán) kizártnak tűnik, hogy annál újabb út legyen. Azaz, ha következtetésünk helyes, az *ohut* egy másik római út lehet, ebből pedig a fent említetten kívül csak egy van a környéken: a limesút. Miért tekinti ezt – a hadúttal szemben – régi (régibbi) útnak az oklevél fogalmazója? Az alapítólevél keletkezése idején 8–900 éves utak esetében azt kizárhatjuk, hogy felfedezhető lenne a két út építése közötti időbeli különbség (az írnok így

is ráhibázott: a limesút épült korábban). Sokkal valószínűbb, hogy az ekkor már „forgalmas”, jól karbantartott útszakasz (a hadút) újabbnak tűnik a nemigen használt, talán elhanyagolt észak-tolnai limesúthoz viszonyítva (Buda ekkor még kevésbé jelentős hely Fehérvárhoz képest). Persze az is elképzelhető, hogy a fogalmazó az *ohut* lejegyzésekor semmiféle összehasonlításra nem gondolt, egyszerűen *régi utat* kívánt írni, s ha a másik utat kellett volna előbb említenie, lehet, hogy azt nevezte volna *ohut*-nak (kiemelt jelentősége miatt nem látszik valószínűnek), s emennek keresett volna körülírást nevet. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy a limesút így is, úgy is „rég utaként” szerepelt volna, a hadút pedig a sorrendtől függetlenül *hodu utu*-ként jelent volna meg. A fejtegetés lényege azonban az, hogy az *ohut* azonosítását nem tudom másként elképzelni, mint a limesút észak-tolnai szakasza. (Mint egy személyes beszélgetés kapcsán kiderült, HOFFMANN ISTVÁN – más gondolatmenetet követve – ugyanerre a következtetésre jutott.)

Ha tehát okfejtésem helyes, *mortis* birtokot inkább délebbre kell helyeznünk, oda, ahol eléggé közel halad egymás mellett a *hodu utu* és az *ohut*. Ha a birtokot a mai Bikács tájára helyezzük (vö. BÁRCZI 1951: 35), ahhoz, hogy a birtoktestet mindkét út érintse, azt kellene feltételeznünk, hogy a mindössze néhány határpont egy kb. 15 km szélességű birtokot fog körbe, ami a többi hasonló határleírással összevetve igen valószínűtlen.

8. Fotudi. – Fadd falu területén az apátságnak adományozott szántóföld határleírásában csupán egy kiemelt út szerepel: *ad uia(m) que ducit ad kasteliz*, mely nyilván azonos az első határpontként említett nagy úttal. (A határleírásokban az egybeeső kezdő- és végpont említése igen gyakori, vö. *u[gr]in baluana – baluuan*, de nem kizárólagos eljárás.) Az említett utat első olvasásra – a közös helynévi megnevezés okán – azonosnak gondolhatnánk az *ad castelic [-]* & *feheruuaru rea meneh hodu utu*-val. Fadd azonban nem a két nagy út közötti területen fekszik.

Korábban több útvonalon is feltételezték a Fadd melletti limesszakaszt, míg a közelmúltban CZÖVEK ATTILÁNAK (1999) sikerült megnyugtatóan tisztáznia a hiteles nyomvonalat. Ennek alapján az a mai falutól nyugatra, de annak közvetlen határában húzódik, majd mellette elhaladva éles kanyarral fordul nyugatra (térkép: CZÖVEK 1999: 142, „A” jelű rekonstrukció). Természetesen elképzelhető, hogy az egykori limes túloldalán is voltak földjei, de azok semmiképpen nem nyúlhattak el a távolabb lévő, Fehérvárról jövő hadútig. (Érdemes szem előtt tartani, hogy itt az apátság egy szántót, több erdőt, halastavat, bozótot stb. is magában foglaló nagy kiterjedésű birtokot kapott. A mocsaras vidék miatt összefüggő, 7–8 km kiterjedésű szántó, mely a másik utat is eléri, nehezen feltételezhető.) Valószínűsíthető tehát, hogy az itt említett *Kesztölcze vezető út* a fentebbi *ohut*, azaz az egykori limesszakasz.

Következtetéseink végén egyetlen kérdésre adandó válasszal maradtunk adósak: miért nem Tolna? Azaz: *mortis* esetében miért Kesztölcöt s nem a közeli Tolnavárat említi útmeghatározásában az írnok (ahogyan ezt ERDÉLYI kézenfekvőnek tartaná), és teszi ugyanezt *fotudi* esetében, ahol az említett limesút következő állomása – mielőtt a távoli Kesztölc felé venné irányát – az egykori Alta Ripa (Tolna).

9. Miért Kesztölc, miért nem Tolna? – A TA. írója tudott a jelentős helyről, hiszen az alapítólevél szövegében alább szerepel a tolnai vám és rév harmadrészének adományozása. Ennek ellenére mégis mindkét út meghatározásában Kesztölc szerepel.

Figyelemre méltó, hogy sem az ókori Alta Ripa, sem a középkori Tolnavár helye nem ismeretes. WOSINSZKY megjegyzi, hogy szinte minden római erődnek ismertek kisebb-nagyobb maradványai, Alta Ripából azonban semmi nem maradt (1896. 1: 655–6). Korábban hasonló észrevételt tett MOLDOVÁNYI is (1824: 50).

FÉNYES ELEK a középkori Tolna váráról azt írja, hogy egykor kőfallal körülvett királyi vár volt, az egykori város nagyobb része azonban „a Duna gyomrában hever”, apadáskor sok épület maradványai láthatók (1851. 4: 207).

Mindebből arra következtethetünk, hogy a Duna e szakaszon az ó- és középkorban keletebbre folyhatott, majd nyugatabbra húzódásakor alámosta a magas partot (vö. *Alta Ripa*). Elképzelhető, hogy az egykori castellum a „magas part” és a Duna közötti sík területre épült: „a sík partrészekén a castellumok meglehetősen közel álltak a parthoz, amiért is ezeket gyakran elmosta a Duna” (MÓCSY 1974: 111). Ha pedig a feljebb fekvő parton állt (a név alapján ez tűnik valószínűbbnek, de az előző lehetőséget sem zárhatjuk ki), akkor a castellum az alámosás következtében omolhatott a Dunába. Feltételezhetjük, hogy az egykori castellum volt a középkori városka magja, és a vár is itt épült, így – a késő középkor előtti (CZÖVEK 1999: 135, 40. jegyzet) – pusztulásuk is együtt következett be.

Ha ez így történt, akkor az egykori castellum a limesút és a Duna között feküdt, azaz a Fehérvárról jövő hadút messze elkerülte. (Ez természetesen nem zárja ki, hogy a két út találkozásánál, illetve a Sárvíz-hídnál vámot szedjen.) Emiatt érthető, hogy *mortis* leírásánál a hadútszakasz másik kiemelt végpontjaként Kesztlőcöt, nem Tolnát találjuk. Ugyancsak ez a topográfiai elhelyezkedés erősíti a gyanút, hogy az Itin. hier. fentebb említett, Tolnával azonosított *Hanenburch* állomása szintén Kesztlőc.

A limesút Faddot és az egykori, Dunába veszett Tolnát is nyugatról kerülte (vö. CZÖVEK 1999: 142), ezért feltételezhetjük, hogy egy kisebb út kötötte össze a két település magját. (Ez Fadd és az immár nyugatabbra fekvő Tolna mai közúti kapcsolatára is érvényes.) Talán ez a kisebb, a települések központját összekötő út lehet a TÖ.-ban említett *ad viam, quae ducit ad castrum Talona* (PRT. 10: 511), mely az itteni leírásban világosan elkülönül a limesúttól: *venit per campum metis interpositis ad Hodut* (i. h.). S ha a limesút Tolna mellett haladt el, az – különösen a közeli Faddról szemlélve – nem lehet „Tolnára vezető út”. Így érthető, hogy az írnok a következő jelentős állomást, Kesztlőcöt nevezi meg.

Gondolhatnánk arra, miért nem használja a limesútra az előzőleg alkalmazott *ohut* nevet. Ennek esetleg az lehet az oka, hogy a Fehérvárról jövő hadút is *régi út*, s miután az előző birtokleírásban mindkettő szerepelt, az irány megnevezésével kívánta egyértelművé tenni, hogy melyik „régí utat” említi. (Az is elképzelhető, hogy a határjárást nem ugyanazon személyek végezték a két birtoktest esetében, így érthető lenne, hogy a két feljegyzésben más út neve a *Kesztlőcre vezető út*.) Az írnok figyelmét elkerülhette – vagy nem tartotta zavarónak –, hogy az út irányának említésével felcserélhetővé vált (a helyi topográfiai ismeretekkel nem rendelkező külső szemlélő számára) a két út.

10. Összegzés. – A jelen tanulmány arra vállalkozott, hogy a TA. legismertebb szórványának helymegjelölését: *ad castelic [-] & feheruuaru rea meneh hodu utu* megnyugtató módon tisztázza. Mindenekelőtt – külső és nyelvi érvekkel – azt állapítottuk meg, hogy a szórványhoz (azaz az útmeghatározáshoz) szervesen hozzátartozik a *castelic* név-elem, tehát – a korábbi hagyományos értelmezésekkel szemben – nem önálló határpontja *mortis* birtoknak.

A továbbiakban a *hodu utu* kifejezés nyelvi és művelődéstörténeti elemzésével rávilágítottunk, hogy a megnevezés mögött egy ókori római útszakaszt kell látnunk. Ennek nyomán az útszakasz két végpontjának lokalizálása vált szükségessé. Fehérvár (környékén az ókori Gorsium-Herculia) azonosítása nem jelenthet nehézséget, 19–20. századi nagyszámú mikrotoponima segítségével pedig az egykori Kesztlőc helye (a mai Bátaszék és Szekszárd között, Várdombtól nyugatra s részben annak területén) is meghatározható.

Ezután megvizsgáltuk, létezett-e ezen a szakaszon jelentős ókori római út. A középkori hadút Fehérvár és Kesztlőc közötti szakaszát az Itin. Ant.-ban jegyzett Sopianae–Aquincum útban véltük felismerni, mely Szekszárdtól északra (mielőtt a Sárvíz-hídra érne) egyesül a Duna-menti limesúttal. Miután a Pécsre vezető út Kesztlőlctől északra kiválik a limesútból, a Fehérvár–Kesztlőc hadút(szakasz) a limesútban folytatódik tovább. Ráműtöttünk, hogy ez az útszakasz része a Szent István király által 1018 körül létrehozott, Rómát, illetve Nyugat-Európát Bizánccal, majd Jeruzsálemmel összekötő nemzetközi kereskedelmi és zarándokútnak.

Kesztlőc a 13. századtól jelentős település (ha nem is Fehérvárhoz mérhetően), a TA.-beli említés nyomán feltételeztük, hogy ez másfél évszázaddal korábban is érvényes lehetett, így – makrotoponimaként – alkalmas volt a kérdéses útszakasz egyértelmű meghatározására.

Tanulmányunk végén megkíséreltük az út térségében elhelyezni *mortis* és *fortis* birtokadományokat, rávilágítva, hogy az utóbbi leírásánál említett *Kesztlőcre vezető út* nem a Fehérvár–Kesztlőc hadúttal, hanem az *ohut*-nak nevezett limesúttal azonos, végezetül magyarázatot kerestünk arra, hogy a kérdéses utak meghatározása miért nem a jelentősebbnek (és kézenfekvőbbnek) tűnő Tolnavár említésével történt.

Hivatkozott irodalom

- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES – RAÁTZ JUDIT 2000. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv 17-18 éveseknek*. Budapest.
- ÁrpOkl. = GYÖRFFY GYÖRGY főszerk. 1997. *Árpád-kori oklevelek 1000–1196*. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest.
- BARTAL, ANTONIUS 1901. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Leipzig–Budapest. [Reprint: 1983, Budapest.]
- BOZAI ÁGOTA 2004. *Hajnali levél*. Litera, az irodalmi portál. Netnapló 2004. június 24. <http://www.litera.hu/object.34d8ab91-56a0-4fb5-884b-055a07b50a8e.ivy>.
- CD. = FEJÉR GYÖRGY szerk. 1829–1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Buda.
- CSANÁDY GYÖRGY 1997. Bátaszék története a honfoglalásig. In: DOBOS GYULA szerk., *Bátaszék története. A kezdetektől 1539-ig. Bátaszék monográfiája* 1. Bátaszék. 37–75.
- CSORBA CSABA 1972. A Sárvíz mente településtörténete a X–XVII. században. In: PUSKÁS ATTILA szerk., *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 3. Szekszárd. 49–77.
- CZÖVEK ATTILA 1999. Topográfiai adatok a limes Fadd menti szakaszához. In: GAÁL ATTILA szerk., *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve* 21. Szekszárd. 133–49.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY főszerk. 1992. *Diplomata Hungariae antiquissima* 1. 1000–1131. Budapest.
- DÓKA KLÁRA 1980. Folyószabályozás Tolna megyében a 19. században. In: K. BALOG JÁNOS szerk., *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 9. Szekszárd. 229–45.

- DÓKA KLÁRA 1983. Leccapolások, öntözések Tolna megyében (1885–1948). In: K. BALOG JÁNOS szerk., *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 10. Szekszárd. 381–406.
- ÉRSZEGI GÉZA 1978. A középkor Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig. In: K. BALOGH JÁNOS szerk., *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve* 1. Szekszárd. 9–97.
- ÉRSZEGI GÉZA 1993. A tihanyi alapítólevél (fordítás). In: SZ. FARKAS ARANKA szerk., *A tihanyi alapítólevél*. Veszprém. 1–4.
- ÉRSZEGI GÉZA szerk. 2004. *A tihanyi alapítólevél*. Tihany.
- FARKAS ÉVA 2005. *Tihanyi Apátság*. (Riport Korzenszky Richárd, Rainer Pállal és Laczkovics Emőkével.) Kossuth Rádió, 2005. április 6. <http://www.radio.hu/read/131727>.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geográfiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik*. 1–4. Pest.
- GAÁL ATTILA – KÖHEGYI MIHÁLY 1971–6. *Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában* 1–3. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyvei 1: 1971–2: 271–332; 2: 1973–4: 297–339; 3: 1975–6: 279–366.
- GAÁL ATTILA – KÖHEGYI MIHÁLY 1984. Tolna megye földrajzi nevei régészszemmel. *Dunatáj* 1: 58–67.
- GLASER LAJOS 1929. A Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 139–67, 257–85.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1956. Tulajdonnév-történet. A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításához. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 407–15.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2000. *István király és műve*. Budapest.
- HERVAY L. FERENC 1984. *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma.
- HOFFMANN ISTVÁN 2006. *Mortis birtok leírása a Tihanyi alapítólevélben*. *Magyar Nyelvjárások* 29–67.
- HONTI MÁRIA – JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN 1985. Magyar nyelv a gimnázium IV. osztálya számára. Budapest.
- Itin. Ant. = OTTO CUNTZ Hrsg. *Itineraria Romana* 1. *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*. 1929. Leipzig. (A Pannoniára vonatkozó részek: 129–32, 232–74.)
- Itin. Hier. = *Itinerarium Hierosolymitatum*. In: J. G. ECCARDUS ed., *Corpus historicum medii aevi* 1723. Lipsiae. 2: 1345–8. (Magyarul, a Magyarországra vonatkozó rész: GYÖRFFY 2000: 300.)
- KAROLINY MÁRTON 1983. *Tolnai utak*. Szekszárd.
- KATONA TAMÁS szerk. 1979. *Mohács emlékezete*. Budapest.
- Képes Krónika*. BOLLÓK JÁNOS ford. 2004. Budapest.
- KESZTHELYI GABRIELLA 2004. *950. évfordulóját ünnepli a tihanyi bencés apátság*. Kossuth Rádió, 2004. november 15. <http://www.hatnelkul.radio.hu/read/114082/rid/MkFUTQ>.
- KORZENSZKY RICHÁRD 2002. *A Korzenszky-előadás*. http://www.halo.hu/index.php?link=news%2Fnews.php&newid=550&topic=news&topic_id=257.
- LÉKAI LAJOS 1991. *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. Budapest.
- MAJOROS JÓZSEF 1996. *Római élet*. Budapest.
- MAYER ANTAL 1997. Bátaszék természetföldrajzi viszonyai. In: DOBOS GYULA szerk., *Bátaszék története. A kezdetektől 1539-ig. Bátaszék monográfiája* 1. Bátaszék. 4–36.
- MES. = KNAUZ FERDINÁND kiad. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* 1–2. 1874–1882, 3. DEDEK C. LAJOS kiad. 1924. Esztergom.
- MÉSZÖLY GEDEON 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM Könyvek 40. Budapest.
- MÓCSY ANDRÁS 1974. *Pannónia a korai császárság idején*. Budapest.

- MÓCSY ANDRÁS – FITZ JENŐ szerk. 1990. *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest.
- MOLDOVÁNYI JÓZSEF 1824. Tolna Vármegye Geographiai, Statisztikai, és Topographiai esmértetése. *Tudományos Gyűjtemény* 40–83.
- ÓkoriLex. = PECZ VILMOS szerk. *Ókori lexikon* 1–2. 1902–4. Budapest.
- PATAKI JÓZSEF 1936. *A Sárköz gazdaság és településföldrajza*. Pécs.
- PATAKI JÓZSEF 1955. *A Sárköz természeti földrajza*. Szekszárd.
- PAULER GYULA 1899. *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt* 1–2. Budapest.
- PRT. 10. = ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk. 1908. *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* 10. *A tihanyi apátság története* 1. Budapest.
- SRH. = SZENTPÉTERY IMRE kiad. 1937–8. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* 1–2. Budapest.
- SÜMEGI JÓZSEF 1997. Bátaszék és környéke a középkorban. In: DOBOS GYULA szerk., *Bátaszék története. A kezdetektől 1539-ig. Bátaszék monográfiája* 1. Bátaszék. 76–428.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005. A tihanyi apátság alapítólevele. Betűhív átírás és magyar fordítás. In: ZELLIGER ERZSÉBET: *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma. 57–65.
- SZEPEZDY K. GYULA 1876a. Helynevek Decs községben. *Magyar Nyelvőr* 239.
- SZEPEZDY K. GYULA 1876b. Helynevek Alsó-Nyék községben. *Magyar Nyelvőr* 287.
- Tab. Peut. = KONRAD MILLER ed. 1887–1888. *Tabula Peutingeriana, itinerarium pictum*. http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_pe00.html. (A Pannóniára vonatkozó tábla: .../tab_pe06.html.)
- TIR. = *Tabula Imperii Romani*. [Az ókori Római Birodalom régészeti és topográfiai kutatásainak összegzése]. 1931–1994. A Pannóniát is tartalmazó kötet (Aquincum–Sarmizegetusa–Sirmium): 50: 34. 1968. Budapest.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF szerk. *Tolna megye földrajzi nevei*. 1981. Budapest.
- TÓTH ENDRE 2004. Római utak Pannoniában. *Ókor* 43–8.
- VEGETIUS = PUBLIUS FLAVIUS VEGETIUS RENATUS: *Epitoma Rei Militaris* 4. C. LANG ed. 1885. Stuttgart–Leipzig.
- VIRÁG ÁRPÁD 2005. *A Balaton és a Sió közös története (1055–2005)*. Budapest.
- VISY ZSOLT 1989. *A római limes Magyarországon*. Budapest.
- WOSINSZKY MÓR 1896. *Tolna vármegye története*. Budapest.
- Z. = NAGY IVÁN et. al. szerk. 1871–1931. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus codex senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő* 1–12. Pest, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

RUDOLF SZENTGYÖRGYI, **The military road from Keszthely to Fehérvár**

The oldest authentic linguistic record of Hungarian which survived in the original version was the Latin charter of foundation of Tihany Abbey (1055) which preserved a well-known Hungarian phrase indicating a place: *ad castelic [-] & feheruaru rea meneh hodu utu*. This paper makes an attempt to give the unambiguous localization of the denotatum of this fragment. The author demonstrates that the expression is undoubtedly related to a common section of two important Roman roads of the ancient province Pannonia still existing in the early Middle Ages. After identifying Fehérvár (with the ancient

Gorsium-Herculia in its neighbourhood) and the former *castelic* (Kesztlől, between Báticasék and Szekszárd) by using lots of 19–20th century microtoponyms, the author justifies the fact that the Fehérvár – Kesztlől military road formed part of the Sopianae – Aquincum Roman road, which joined up with a section of the limes road along the Danube to the north of Szekszárd. In the medieval period the Fehérvár – Kesztlől military road became a section of the international commercial and pilgrimage road (established by Stephen I around 1018) that connected Rome and Western Europe with Byzantium, and later with Jerusalem.

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG NYOMAI TÖRÖKOPPÁNY FÖLDRAJZI NEVEIBEN

Nagy érdeklődéssel olvastam BASKI IMRÉnek a Névtani Értesítő legutolsó köteteiben két részletben megjelent tanulmányát (2005. 27: 13–23; 2006. 28: 83–9), amelyben oszmán-török eredetű személyneveket, illetőleg helyneveket vizsgált. Dolgozatát a következő megállapítással kezdte: „A magyarországi török névkutatásban az oszmán-török eredetű magyar nevek összegyűjtése és feldolgozása éppúgy háttérbe szorult, mint kezdetekben a magyar szókincs oszmán-török elemeinek a feldolgozása a korábbi török elemek kutatásával szemben” (2005: 13). Ezen véleményével egyetértek, s ezt gondoltam az 1990-es évek második felében is, amikor „A török hódoltság néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben” című téma vizsgálatába fogtam, s azóta ebben a tárgykörben több tanulmányt meg is jelentettem (vö. SZABÓ 1999; 2000a; 2000b; 2005).

Kutatásaim anyagát főképpen azokból a megyei, járási földrajzinév-gyűjteményekből és más (helyi) kiadványokból merítettem, amelyek az 1960-s évektől láttak napvilágot. A témakörbe tartozó szóképzleti elemek oszmán-török eredetének kérdésében elsősorban KAKUK ZSUZSÁnak „A török kor emléke a magyar szókincsben” című könyvében összefoglalt, megbízható kutatásaira támaszkodtam. Az említett cikkeim bizonyára elkerülték BASKI IMRE figyelmét, pedig kettőnk vizsgálódásai – az elemzett földrajzi neveket és a hozzájuk fűzött magyarázat(ok)at tekintve – jó néhány ponton érintkezést mutatnak, sőt egy-két esetben kiegészít(het)ik egymást. Az oszmán-török eredetűnek vélt helynevek egy részét a fenti hivatkozásban felsorolt írásaimban tettem közzé, az alábbiakban pedig azokat veszem sorra, amelyek Törökkoppány község bel- és külterületi nevei közül szintén ezekhez tartoznak.

Több mint harminc éve annak, hogy a készülő somogyi helynévgyűjtemény számára a Siófoki járás településeinek mint leendő közzevevő azoknak a földrajzi neveknél az ellenőrzését és kiegészítését végeztem, melyeket a helybeli gyűjtők munkájaként már előzetesen kézbe vehettem. Így jutottam el a Somogy megye északkeleti részén fekvő Törökkoppány községbe is. Részben a rendelkezésemre bocsátott helynévanyag, részben pedig a helyi gyűjtés során szembetűnő volt, hogy ebben a megközelítőleg 4500 katasztrális holdnyi bel- és külterületet magában foglaló kisközségben több olyan földrajzi nevet találtam, amely valamilyen módon a törökdúlás korához kapcsolódik. A török uralom helyneveinkben megőrződött hatásával foglalkozva gondoltam arra, hogy ennek nyomait Törökkoppány földrajzi nevei alapján (vö. PAPP–VÉGH szerk. 1974: 256–9) külön is megvizsgálom.

A török világ hatásaként napjainkig fennmaradt törökkoppányi helyneveket két csoportba lehet osztani. Egyik altípusukba azokat a neveket soroltam, amelyekben valamilyen, a hódoltság korához fűződő hagyomány maradt fenn. Ezek a földrajzi nevek (megtartva a somogyi névgyűjteményben található számozást) betűrendben a következők: 32. *Belátó*: a hagyomány szerint egy ostrom idején a török basa innen kiáltotta be a várbelieknek, hogy még belát; 36. *Puska köz* Kö.: innen lövöldöztek be a várba; 131. *Török-kut* és P. *Török temető* („az adatközlők nem ismerték” alfejezetben szerepel). – A másik

kategóriába a község azon földrajzi neveit vettem föl, amelyeknek valamelyik része (ritkábban mindegyik eleme) föltehetően oszmán-török eredetű. Az ide tartozó helyneveket az ábécérendben álló alcímek alatt sorolom föl. Törökkoppánynak a „Somogy megye földrajzi nevei” című kötetben (PAPP-VÉGH szerk. 1974) található adataira a sorszáмок utalnak.

1. Babadag. – 198. *Babadag*, *-ba* [P. ~] Ds, e. A néphit szerint, ha suhog a *Babadag*, akkor eső lesz. A *Babadag* elnevezés az oszmán-török *baba* 'apa, atya' és a *dag* 'hegy' köznevekből alakult földrajzi név, amelyre *Babadág*, *Babadag* és *Babadák* hangváltozatú adatokat – különböző helyekről – KAKUK ZSUZSA már a 70-es évek elején közölt (1973: 52–3). A törökkoppányi *Babadag* helynév keletkezése minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a hódoltság korában ez a község (akkoriban *Koppány* elnevezéssel) szandzsákközpont volt (vö. VASS 1972: 67), várát és természetesen annak a déli szárnyát is, amelyre a máig használatos *Ásó-vár* belterületi név utal, hosszú évtizedeken át a török katonaság birtokolta. Föltehető, hogy az *Ásó-vár*-hoz nagyon közel lévő kisebb hegynék, magaslatnak a törökök adtak nevet, melyet később a község magyar lakossága tőlük vett át, és napjainkig megőrzött.

2. A bég köznévvel alakult földrajzi nevek. – 75. *Bég-utja-vögy* Vö, sz; P. *Béh kú* és *Békuti d.* (Az utóbbi két példa „az adatközlők nem ismerték” alfejezetben található.) A *bég* köznév eredetéről és elterjedéséről KAKUK ZSUZSA a következőket írja: „A *bég* szó – bármennyire elterjedt volt is a hódoltság korában – jelentéstartalma miatt nem maradt meg nyelvünkben. Természetesen azért ma is ismerjük, de csak történeti tárgyú művekből. Előzménye a török *beg* 'előkelő úr, vezető személyiség, kormányzó'; méltóságnévként török közigazgatási és katonai tisztségviselők címe. [...] A magyarba feltehetőleg közvetlenül a törökből került; korai előfordulása önmagában nem indokolja a déli szláv közvetítés feltevését. A gyakori szóvégi *g > k* változás, valamint a magánhangzó megnyúlása és más változásai – vö. *bég*, *bík*, *bög* – már a magyarban mentek végbe” (KAKUK 1996: 121). A PESTY FRIGYES-féle (P.-vel jelzett) helynévanyag *Béh kú* adata ugyan kútra (itt: forrásra) vonatkozhat, a *Békuti d* viszont inkább a *Bég* (*Bék*)-*uti-dülő* téves, félrehallott formája lehet. Föltevésem szerint ez a névalak a ma is élő *Bég-utja-vögy* földrajzi névhez hasonlóan a hódoltság korára visszavezethető *Bég utja* ~ *Bég úti dülő* helynévből alakulhatott ki. A koppányi szandzsákközpont élén álló tisztségviselőről, a *bég*-ről természetesen éppen úgy nevezhettek el utat (és kutat is), ahogyan a többféle feladatkört ellátó csauszok nevéből a *Csausz út* keletkezhett (l. a *csausz* köznévből alakult helyneveket).

3. A csausz köznévvel alakult földrajzi nevek. – 105. *Csezut ajja* : *Csejzut ajja* [K. *Csausz uti*] Ds, sz; 106. *Csezut-ajjai-páksom* Ds, sz. A *csausz* köznév a török hódoltság korában általában 'követ, hírnök, levélvivő' jelentésben volt használatos, ezenkívül a *csauszok* „felügyelőként működtek [...] a vámolásnál” (l. részletesebben KAKUK 1996: 127–9). A *csauszok* szerepéből és feladataiból következően joggal föltételezhetjük, hogy ezzel a köznévvel a *Csausz-út* helynév, illetőleg ennek elhasonult, népnyelvi változatai már a hódoltság idején kialakulhattak. Ezek a törökkoppányi dülőnevek közvetve utalhatnak a közelükben vezető, hajdan volt *Csausz-út*-ra, amely ugyan ebben a formában máig nem őrződött meg, de létezését KÚNOS IGNÁCNak a következő megjegyzése mindenesetre megerősíti: „Den Weg, der einst von Koppány nach Fünfkirchen führte,

nennt man noch heutzutage Csausz-Strasse, gleichwie mehr als eine Gegend die alten türkischen Benennungen bewahrte” (1901: 219).

4. A *cseszte* köznévvél alakult földrajzi nevek. – 119. *Csesztei-erdészház* : *Jágérház*; 125. *Csesztei-alj* Ds, e; 132. *Cseszte*, -’re [K. ~ i] Ds, e, sz; 137. *Csesztei-erdő* Ds, e; és P. *Cseszte kut*. Azokkal az oszmán-török eredetű szavakkal, amelyek csak egy-két adattal vagy csupán egyetlen szerzőnél fordulnak elő, KAKUK ZSUZSA nem foglalkozott, de kb. egy tucatnyit azért felsorolt belőlük, közöttük például a *cseszte* ’forrás’ lexémát is megemlíti (1996: 333). Véleményem szerint a felsorolt földrajzi nevek mindegyikében metonimikusan a ’forrás’ jelentésű oszmán-török *cseszte* szó rejlik, erre utal Törökkoppány PESTY-féle kéziratos anyagában a *Cseszte kut* elnevezés és a község mai helyneveinek a következő adata is: 131. *Török-kut* F. A hagyomány szerint égetett agyag-csővekben vezették innen a vizet a török fürdőhöz. A község külterületi térképén jól látszik, hogy a *Török-kut* nevű forrás a *Cseszte* határreszen található, ezért joggal föltételezhetjük, hogy a PESTY-féle gyűjtés során följegyzett *Cseszte kut* ennek a forrásnak az elnevezésére szolgál. S hogy ez több pusztá föltételezésnél, azt a történeti kutatások is megerősítik. VASS ELŐDNél a hódoltság korában szandzsákszékhellyé lett Törökkoppányról és a szóban forgó erdei forrásról például a következőket olvashatjuk: „A tömésfalánkkal körülvelt egykori magyar község így vegyes lakosságú balkáni kisvárossá kezdett átalakulni. [...] A jellegzetes török épületek közé tartozott a mohamedán vallási rituális mosakodáshoz megkövetelt fürdő is, melyet Szokollu Musztafa budai pasa építtetett fel, s ennek romjait 1877-ben találták meg. Ezt a fürdőt az innen két km-re, az ún. *Cseszte* erdőben fekvő ún. »török kút« táplálta vízzel egy csővezetéken keresztül. A mai plébánia udvarán találták meg ugyanakkor a volt török temető turbános sírköveit is” (VASS 1972: 58).

A fentiek teljes mértékben összhangban vannak a *Török-kut* földrajzi névhez fűződő, máig fennmaradt néphagyománnyal, népi névmagyarázattal. Mivel ez a forrás akkoriban török fürdőt táplált, ezért joggal föltételezhetjük, hogy a hódoltság korában mintegy 1500 lakosú kisvárosban a kb. 400–500 lelket számláló magyarság a többségben lévő, különféle nemzetiségű (albán, szerb és főképpen oszmán-török) muzulmán népességtől a *cseszte* ’forrás’ megjelölést is gyakran hallhatta, és a kényszerűen hosszú együttélés során előbb-utóbb megismerte és átvehette. Az akkori kisváros magyarjainak nyelvhasználatában azonban, minthogy a fürdőt tápláló erdei forrást *Török-kut*-nak nevezték, az oszmán-törökből kölcsönzött *cseszte* megnevezés metonimikusan inkább azt a területet jelölte, ahol a szóban forgó kút (forrás) volt és van napjainkban is.

5. [Falgasdak]. – 117. [C. *Falgasdak*] e. A *Falgasdak* földrajzi nevet azért soroltam ide, mert úgy vélem, hogy ebben a *Falkas* családnév (vö. CsnSz. 344) és a ’hegy’ jelentésű oszmán-török *dag* ~ *dak* köznév rejlik (a *dag* köznévvél alakult helynevekre vö. KAKUK 1973: 52–3). Ezt a földrajzi nevet a törökkoppányiak ugyan ma már nem ismerik, a 19. század közepén azonban még használatos lehetett, hiszen (amint a C. rövidítés jelzi) az 1852-ből származó színes birtokvázlatok, az ún. *croquis*-k törökkoppányi anyagában szerepel ez az adat; igaz, nem *Falkasdak*, hanem *Falgasdak* formában. Az utóbbi névalakot úgy magyarázom, hogy ez a forma – a *croquis*-k anyagában eléggé gyakran tapasztalható – félrehallás, rosszul értés következménye lehet, ugyanis ezeket a „térképeket és tabellákat többnyire magyarul kevésbé jól tudó (német, cseh) indzsellérek készítették” (PAPP–VÉGH 1974: 10).

6. Hodzsa. – 4. *Hocsa kert* [P. *Hodzsakert*]. A *hodzsa* ~ *hocsa* az oszmán-törökben ’muzulmán pap, hitoktató’ jelentésű, és a törökökkel kapcsolatos különböző írásokban már a 16. századtól eléggé sok adat van rá. Minden bizonnyal a *hodzsák* „sok hiábavaló és hangos beszédére utal” az a tény, hogy a népnyelvben a *hodzsa* ’nagyszájú, lármás’ értelemben terjedt el, sőt egyes nyelvjárásaink – ugyancsak pejoratív jelentésárnyalattal – ’lármázik’, illetőleg ’sokat beszél, nem hagy mást szóhoz jutni’ jelentésben a *hodzsál-kodik* igealakot teremtették meg belőle (l. részletesebben KAKUK 1996: 233–4).

Föltevésem szerint a törökkoppányi *Hocsa kert* földrajzi név a hódoltság idején a községben élő, ott tevékenykedő hodzsákkal hozható összefüggésbe, akiknek (birto-kosként vagy más minőségben) valamilyen szorosabb kapcsolata lehetett azzal a terü-lettel (jelen esetben: kerttel), amelyet róluk nevezett el a helyi magyar lakosság. Személy-névből viszont semmiképpen sem keletkezhett, hiszen a *hodzsa* ~ *hocsa* köznévből a magyarban nem alakult családnév (vö. CsnSz.).

7. Tabán. – 10. *Tabán-patak* Pa; 12. *Tabány* : *Tabány utca* [*Tabán u*] U; 16. *Tabány* [P. ~] Fr. Oszmán-török eredetű földrajzi neveink közül a magyar nyelvterületen a *Tabán* és alakváltozatai (*Tabány* ~ *Tobán* ~ *Tobány*) fordulnak elő a legnagyobb szám-ban, mégpedig elsősorban belterületi névként. KAKUK ZSUZSA kutatásai szerint a *Tabán* elnevezés minden bizonnyal a török bőriparosok emlékét őrzi, a bőr feldolgozásával (a bőr-cserzéssel) van kapcsolatban (1996: 289–90). Ami a *Tabán* helynév etimológiáját illeti, ennek „végső forrása az [...] arab eredetű *dabbāg* ’tímár’ és a perzsa eredetű *hāne* ’ház, műhely’ szóból összetett perzsa *dabbāghāne* ’tímárműhely’ lehetett. Ez a szó a török köznyelvben *tabakhana*-nak hangzott” (KAKUK 1996: 290).

Az 1960-as évek közepétől föllendült magyarországi földrajzinév-gyűjtés ered-ményeként megjelent megyei, járási és egyéb helynévgyűjtemények adatai, a bennük közzétett *Tabán* elnevezések nagy száma, földrajzi elhelyezkedése és a hozzájuk kapcsolódó néphagyomány (ezekre l. részletesebben SZABÓ 1983: 348–51) arról vallanak, hogy a *Tabán* földrajzi név oszmán-török eredetű. Mivel hódító útjaikon a török seregeket például a különféle foglalkozások, mesterségek űzői (köztük például tímárok) is kísérték, akik a számukra kedvező helyeken (pl. szandzsákszékhelyeken vagy azoknak környékén) letelepedtek, ezért joggal föltételezhetjük, hogy egy-egy ilyen híres, a törökök által kedvelt és jól ismert kézművesség a török csapatok megszállta területeken előbb-utóbb meghonosodott. Több vidéken ez történhetett a tímármesterséggel is. Ismeretes ugyanis, hogy „az oszmán-törököknek híres bőriparuk volt. Közép-Európa népei bizonyos bőrmun-kákat »török« munkának tartottak. A törökök pedig ezen a téren is – mint műveltségüknek sok más ágában – az arabok és a perzsák tanítványai voltak. A török bőripar a magyar földön kedvező fejlődési körülményekre talált, mivel a nyersanyag, a különféle állati bőr, bőségesen állott rendelkezésére. A magyar tímárok eltanulták a török tímármesterség fogásait, s az alföldi városok »tabán«-jaiban széltében virágzott a tímármesterség” (KAKUK 1955: 10–56). Mindezek alapján érthető, hogy a tímárság különböző mesterségbeli fogásainak, eljárásainak megismerésével együtt a ’tímárház, cserzőműhely’ jelentésű oszmán-török *tabakhana* szó is elterjedt, amelyből – amint már szó esett róla – végül is a *Tabán* földrajzi név kialakult.

A magyar nyelvterületen a *Tabán* helynevek előfordulása, valamint a szandzsák-székhelyek és azok közvetlen környéke között is halványan körvonalazható bizonyos összefüggés, ugyanis a *Tabán* elnevezések egy része a különböző szandzsákpontokban

és az azokat környező településeken őrződött meg napjainkig. Ebben szerepet játszhatott az a körülmény is, hogy az ilyen helységekből nemcsak a különféle tisztségviselő (pl. közigazgatási, katonai, vallási stb.) török vezető réteg települt meg, hanem általában nagyobb számú kézműiparos (köztük a bőrfeldolgozó ipar) is (vö. pl. VASS 1972: 67). „A török hódoltság néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekből” című tanulmányomhoz már korábban átnéztem az eddig megjelent (megyei, járási és egyéb) helynévgyűjteményeket, s egyetlen olyan települést sem találtam – az egyes helységek nagyságát is figyelembe véve –, ahol annyi, a törökidőkhöz kapcsolódó földrajzi név maradt fenn, mint Törökkoppányban. Vajon mivel magyarázható mindez? A fölvetett kérdésre a község hódoltság kori története adja meg a választ.

Törökkoppány lakóinak száma az 1970-es évek közepén megközelítőleg 800 volt (vö. PAPP–VÉGH 1974: 256), azóta azonban csökkent. Napjainkban félezer körül lehet, azaz annyi körül mozog, mint ahányan – csak a magyarokat számítva – 1556-ban lakhatták, össznépessége ugyanis akkoriban a más nemzetiségűekkel együtt mintegy másfél ezret tett ki (vö. VASS 1972: 62, 67).

A török kor kutatóinak munkáiból jól kirajzolódik előttünk Törökkoppány jelentőségének 16. századi kibontakozása. A mohácsi csata utáni szerepének megnövekedéséről SZAKÁLY FERENC például a következőket írta: „Koppány egyébként a Tolna megyei vártörténet egyik legrejtélyesebb kérdését veti fel. A középkorban jelentéktelen hely, váráról sem 1526 előtt, sem a pártharcok korában nem tesznek említést a források, pedig akkoriban még a hevenyészett erődök is nagy értéket képviseltek. Az 1542-es dika-jegyzék a tartozékait emlegeti, tehát feltételezhető, hogy addigra már valamilyen erősség, talán palánkokból összerótt birtokközpont állott itt. Ezzel szemben a török kezén jól megerősített végvárként kerül szemünk elé. Az 1580-as években azt tartották róla, hogy 400 lakott háza, gazdag kereskedői és tárházai vannak. A feljegyzés készítője szerint a törököknek Budán kívül nincs gazdagabb városuk Koppánynál. Ezt a rendkívüli változást tudva, nem gondolhatunk másra, mint hogy a határvidéki városban a keresztény világgal árucserét bonyolító török kereskedők telepedtek meg. Koppány fejlődésének ütemét jól szemlélteti, hogy míg a korábban összehasonlíthatatlanul nagyobb és gazdagabb Szekszárdon csak 1 dzsámi és 4 mecset épült, addig Koppányban 4 dzsámit és 11 mecsetet emeltek a hódítók” (SZAKÁLY 1969: 52). Hasonló fejlődésről adnak számot VASS ELŐD kutatásai is: „Törökkoppány eleste után, a törökök itt szervezték meg a budai tartomány egy újabb szandzsákját és itt működött a koppányi kádi bírósági székhelye is. [...] Így válhatott Törökkoppány stratégiai helyzeténél fogva egész Észak- és Külső-Somogy központjává. [...] A szandzsákszékhelyül kiszemelt Törökkoppány község és vára fallal és árokkal való körülkerítésük nyomán, továbbá a mohamedán épületek kiállításával egy új balkáni jellegű kisvárossá lett. [...] Az új kisváros egyes negyedeiben a beszállásolt mohamedán tisztségviselők, katonák és velük jött iparosok, kereskedők, főleg a mohamedán Bosznia és Albánia szegény vidékeinek szerencsét próbáló telepesei kerestek itt új egzisztenciát maguknak. Ezenkívül jelentős szerb vlah vagy iflak tömegek telepedtek meg a Törökkoppány környéki 89 faluban és magában az új kisvárosban is. [...] A város talán 1500 fős lakosságából hozzávetőleg 1/3-a lehetett magyar” (VASS 1972: 67).

A magyar nyelvterületen a *Tabán* helynevek előfordulása, valamint a szandzsákszékhelyek és azok közvetlen környéke között is halványan körvonalazható bizonyos összefüggés, ugyanis a *Tabán* elnevezések egy része a különböző szandzsákszékhelyeken és az azokat környező településeken őrződött meg napjainkig. Ebben szerepet játszhatott az

a körülmény is, hogy az ilyen helységekből nemcsak a különféle tisztségviselő (pl. közigazgatási, katonai, vallási stb.) török vezető réteg települt meg, hanem általában nagyobb számú kézműiparos (köztük a bőrfeldolgozó ipar) is (vö. pl. VASS 1972: 67).

„A török hódoltság néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben” című tanulmányomhoz már korábban átnéztem az eddig megjelent (megyei, járási és egyéb) helynévgyűjteményeket, s egyetlen olyan települést sem találtam – az egyes helységek nagyságát is figyelembe véve –, ahol annyi, a törökdúláshoz kapcsolódó földrajzi név maradt fenn, mint Törökkoppányban. Vajon mivel magyarázható mindez? A fölvetett kérdésre a község hódoltság kori története adja meg a választ. Törökkoppány hódoltság kori jelentősége, katonai, gazdasági, kulturális szerepe és a törökök hosszan tartó jelenléte az idézett történeti munkákból jól kiviláglik. Így válik érthetővé, hogy miért is keletkezhetett a korabeli Koppányban jó néhány oszmán-török eredetű helynév és olyan földrajzi név is, amelyhez a török világ emléke fűződik. A néphagyomány szerepét, a helyi lakosság múltjához való ragaszkodásának erejét mutatja az a tény, hogy a szóban forgó földrajzi nevek a török uralom utáni időkben a korábbi jelentőségét veszített, kisközséggé vált Törökkoppányban napjainkig fennmaradhattak.

Hivatkozott irodalom

- BASKI IMRE 2005. Oszmán-török szavak tulajdonneveinkben 1. Személynevek. *Névtani Értesítő* 27: 13–23.
- BASKI IMRE 2006. Oszmán-török szavak helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 28: 83–9.
- KAKUK ZSUZSA 1955. Tabán. *Magyar Nyelvőr* 105–6.
- KAKUK, SUZANNE 1973. *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie de XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Budapest.
- KAKUK ZSUZSA 1996. *A török kor emléke a magyar szókincsben*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23. Budapest.
- KÚNOS, IGNAZ 1901. Spuren der Türkenherrschaft im ungarischen Wortschatze. *Keleti Szemle* 2: 211–22.
- PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1974. *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest.
- SZABÓ JÓZSEF 1983. Újabb adatok a Tabán földrajzi név elterjedéséhez. *Magyar Nyelvőr* 347–51.
- SZABÓ JÓZSEF 1999. A török hódoltság nyomai helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 21: 81–6.
- SZABÓ JÓZSEF 2000a. Néhány oszmán-török eredetű földrajzi nevünkről. *Magyar Nyelvjárások* 375–8.
- SZABÓ JÓZSEF 2000b. A török hódoltság néprajzi emlékei a földrajzi nevekben. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „Magyaroknak eleiről.” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged. 493–503.
- SZABÓ JÓZSEF 2005. Miként vall Veszprém múltjáról a Tobak utca és a Tobak szer? In: RÉVAY VALÉRIA szerk., *Nyelvészeti tanulmányok. Simonyi-emlékülés 2003*. Pécs. 10–4.
- IFJ. SZAKÁLY FERENC 1969. Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566). In: PUSKÁS ATTILA szerk., *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. Szekszárd. 2: 5–85.
- VASS ELŐD 1972. Törökkoppány 1556. évi első adóösszeírása. In: KANYAR JÓZSEF szerk., *Levéltári Évkönyv* 3. *Somogy megye múltjából*. Kaposvár. 57–74.

SZABÓ JÓZSEF

JÓZSEF SZABÓ, Traces of the former Turkish occupation in the geographical names of Törökkoppány

This paper presents the Turkish-related geographical names of Törökkoppány. Törökkoppány is a village in the Northeastern part of Somogy county, which used to be a centre of a sanjak under the Turkish rule. With its border fortress strengthened by the Turks the village played an important strategic role. Many still existing geographical names of the settlement (cf. Törökkoppány data in the volume “Somogy megye földrajzi nevei” [Geographical Names of Somogy County]) were born in this era. Some of these names evoke a tradition or a legend in connection with the Turkish rule. The number of place names of Osmanli origin, compared to the quantity of Turkish-related geographical names in other territories once occupied, is relatively large, which also proves the contemporary importance of Törökkoppány.

HELYNÉVKÉPZŐK A FIKTÍV NEVEK KÖRÉBEN

1. Elemzésem célja annak a hipotézisnek az igazolása, hogy a kitalált (fiktív) helynevek (melyeknek az elsődleges forrása az irodalmi névadás) ugyanazokat a jellegzetes formánsokat tartalmazzák, mint a valódiak (tényleges denotátummal rendelkezők). Ezáltal közvetve újabb bizonyítékot nyerhetünk e képzők jellegzetes, elsősorban helynéviséget mutató funkciójáról. Bármely kitalált helynévnek ugyanis mindenekelőtt egy kritériumnak meg kell felelnie: annak, hogy aki olvassa, helynévként ismerje fel, annak ellenére, hogy még nem találkozott vele korábban. A kitalált név nyilván csak e feltétel teljesülése esetén tudja betölteni esetleges stilisztikai funkcióját.

A következőkben a fiktív helynévadást többnyire szépirodalmi művekben fogom vizsgálni, kibővítve néhány egyéb lehetséges forrással, ahol kitalált nevekre bukkanhatunk (igénylőlapok kitöltési útmutatói, humorlapok, kabaréműsorok). Az általam vizsgált nevek elsősorban településnevek, ezért kiterjesztettem a gyűjtést olyan fiktív családnevekre is, amelyek a földrajzi név + valahonnan való származást mutató *-i* képzős nevek morfológiai struktúrájába illeszkednek be (az *-i* végződést elhagyva itt is tipikusan településnevet kapunk). A családnevek vizsgálatba való bevonásának oka, hogy a helynevek száma az irodalmi művekben szükségszerűen jóval kevesebb, mint a személyneveké, és szerettem volna minél nagyobb anyagon bemutatni a helynevek e jellegzetes morfológiai típusát.

Az irodalmi művekben gyakran fordul elő, hogy a szerző nem valódi helynevet szerepeltet. Ez természetes eljárás kitalált helyszínek esetében, de sokszor még ha a település felismerhető lenne is, nem a valódi nevét olvassuk a műben. Bármilyen legyen is e nevek funkciója, egy kritériumnak mindenképpen meg kell felelniük: a helynévként való felismerhetőség már említett kritériumának. Arra, hogy ezt hogyan érik el az egyes szerzők, többféle magyarázat adható. Az első, hogy a szövegkörnyezetből általában kiderül, hogy helynévről van szó; ezt a mondatban betöltött szerep (helyhatározó vagy jelző, ez utóbbi esetben *-i* képzővel ellátva) is alátámasztja. Ezen kívül sok esetben megkönnyíti a felismerést az is, ha a fiktív helynevek a valóságos nevek alaki sajátosságait mutatják. Ma a névelméletben elfogadott tétel, hogy a tulajdonnevek a nyelvi rendszeren belül egy önálló részrendszert alkotnak, amelynek megvannak a maga morfológiai (és szemantikai) sajátosságai, továbbá, hogy a mindenkor névadásra mindig erősen hat a meglévő tulajdonnevek állománya, azaz az új nevek létrehozása ehhez a meglévő névrendszerhez való igazodáson alapul.

A jellegzetes alaktani eszközöket, melyek névtudatunkban a helynévség fogalmát idézik fel, J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 19, 168) a következőképpen foglalja össze: bizonyos jellegzetes elő- és utótagok (*Alsó-, Felső-, Kis-, Nagy-, Szent-*; illetve *-falu, -falva, -vár, -háza* stb.), képzők, valamint más, „voltaképpen funkciótlan névvégzések” (melyeket a sűrű, rendszerszerű előfordulás felruházott a helynévformáns funkciójával) tölthetnek be ilyen szerepet. A másik eszköz a valós helynevek névrészeinek összekapcsolása. (Természetesen a módszerek kombinálódhatnak is.) Én a felsoroltak közül a következőkben a jellegzetes helynévképzőkkel alakult nevekre szeretném ráirányítani a figyelmet.

A szakirodalom (legutóbb BENKŐ 2004: 416) a következő képzőket tartja számon helynévképző funkcióban: *-d*, *-s*, *-gy*, *-i*, *-j*, *-ny*, továbbá a képzőbokrok közül az *-sd* és az *-nd*. Az általam gyűjtött fiktív névanyagból (amelynek alapján időben a legutóbbi évekig követhetjük a nevek alakulását) ugyanezek a képzők mutathatók ki jellegzetes végződésenként, tehát azt mondhatjuk, hogy ezek nemcsak a nyelvészek névtudatának részei, hanem a nyelvet beszélő közösségé is (tehát íróké és olvasóké is), mégpedig ma is aktív módon. Ez utóbbi megállapítás különösen azért fontos, mert – valószínűleg szoros összefüggésben azzal, hogy településhálózatunk viszonylagos állandósága miatt már egy ideje kevésbé nyílik mód valódi településnevek létrehozására – a szakirodalomban szokás a helynévképzők improduktivitásáról beszélni, vagyis aktivitásukat időbeli korlátozásokhoz kötni. Ez a határ a szakemberek többségének véleménye szerint általában a 13–14. század, bár már eleve problémát okoz a képzővel ennél később alakult nevek magyarázata, ezek ugyanis nemegyszer utólagos kiegészülés eredményeként jöttek létre. A morfológiában megszokott módon e „kései” eseteket analógiával létrejöttnek mondták (vö. KRISTÓ 1976: 86, SZEGFÜ 1991: 254–5), bár nem teljesen világos, mi alapján vonták meg a határvonalat, melyet ráadásul többször is módosítottak. Minden valószínűség szerint a szempont a korábbi időszaki nagyobb gyakoriság lehetett, bár ez összefügghet a már említett ténnyel (egy ideje nem alakulnak új települések), illetve azzal, hogy a fiktív helyneveket nem vették figyelembe. Igazából a nyelvtudat (konkrétan a névtudat, a névkompetencia) szempontjából nem látszik különbség a képzős nevek régebbi és mai alakulásmódja között. Elvben ma is megvan ugyanis a lehetősége az ilyen típusú névadásnak, s hogy a gyakorlatban élnek is vele, azt a fiktív névadás is alátámasztja. Ugyanígy nem látok különbséget a szakirodalomban szintén előforduló szempontok: a nem tudatos és a tudatos névadási mód között. (Eszerint a későbbi, régi nevek analógiájára képzővel létrehozott nevek a tudatos névadás eredményei, vö. BÁRCZI 1958: 155). Valójában a legújabb idevágó irodalom szerint „nem tűnik lehetségesnek, hogy a jelenségek szintjén éles határt húzzunk a kettő között”, mármint a termékeny szabályalkalmazás és az analógia mint az új nyelvi elemek létrejöttének másik módja között (vö. PETHŐ 2005: 130–1). Ilyen értelemben a legtöbb helynévképző termékenységet a legújabb időkig kitolhatjuk, kicsit követve ezzel a szakirodalomban megfigyelhető tendenciát, amely a *-d* képző esetében a 12. századról először a 14.-re, majd a 15.-re módosította a produktivitás határát, megállapítva, hogy további módosítás is elképzelhető alapos, a későbbi korokra vonatkozó vizsgálatok alapján (vö. BÁRCZI 1958: 155, KRISTÓ 1976: 88).

2. A rövid elméleti bevezető után lássuk a gyűjtött névállomány részletezését képzők szerint. (Ha a példa nem közvetlen gyűjtés eredménye, akkor a forrásként szolgáló tanulmányra zárójelben utalok.)

Névanyagomban a leggyakrabban előforduló képző a *-d* volt. Ezzel keletkezett Szabó Magda „Freskó” című regényében *Sárád*, az „Abigél”-ben *Árkod* és „A danaidá”-ban említett *Törökd* és *Dabad*. Ezek az első három esetben alaptagként felismerhető lexémát tartalmaznak; az első két esetben anyagnév vagy térszinforma nevét, a harmadikban pedig népnevet. Ilyen módon nemcsak alaktanilag, hanem jelentéstanilag is beilleszkednek a helynévi rendszerbe. Bár a népnevek általában *-i* képzővel fordulnak elő a helynevekben, a *török* pedig elsősorban összetett helynevek előtagjaként ismert, mégis tipikus településnévnek tűnik számunkra a gyakori képző és a jellegzetes népnévi típus miatt.

Ugyancsak *-d* képzővel jött létre Gárdonyi Göre Gábor-sorozatában a főszereplő lakóhelyének neve, *Lepénd*, és egy ugyanitt említett másik község neve, *Nyúlád*. Ez utóbbi egyébként egybeesik egy valóságos településnévvel, de az író valószínűleg nem ismerte a helységet, így J. SOLTÉSZ KATALINT (1958) követve bátran tekinthetjük a nevet az írói fantázia termékének. Ugyanilyen véletlen egybeesés épp Gárdonyinál a *Petlend* településnév használata. Ez utóbbiról BENKŐ (2003) megállapítja, hogy bár több is volt belőle az ország területén, nem településnévként volt ismeretes, ami megint csak a valószínű ismeretlenséget támasztja alá (költött névként utal rá BAKOS JÓZSEF is Gárdonyi névadásáról írt tanulmányában; 1974: 438).

Tamkó Sirató Károly gyermekverseiben nehezen különíthető el a valódi és az ezek mintájára létrehozott költött helynévanyag. BAYER elemzése (1980) alapján az utóbbi csoportba tartozik *Cserenyéd*, *Csuklód*, *Kocsonyád* (ugyanebben a versben van *Mocsolád* is, ami viszont valódi név), *Nyíratád* (ami megtévesztően hasonlít a valós *Nyíracsd* névre) és *Szomoród*. Szintén a jellegzetes *-d* helynévképző fedezhető fel Mikszáthnál *Kaszád* (A Noszty fiú esete Tóth Marival) és *Beléd* (A jó palócok), Jókainál *Talpad* (Egy magyar nábob), valamint *Pityód* (Az élet komédiásai) község nevében. Ugyanilyen alakulású Tamási Áronnál *Duglód* (VARSÁNYI 1993: 312). A *-d* helynévképző a fordítás-irodalomban is megtalálható: Babits Dante-fordításában a Pokol nyolcadik körét *Ronda-bugyrod*-nak nevezte (ez az olaszban *Malebolge*); Tolkien egyik meséjének címe pedig a Göncz Árpád-féle fordításban „A sonkádi Egyed gazda” (eredetiben „Giles of Ham”, vagyis a szerző lefordította a névben szereplő lexémát, és ellátta egy tipikus magyar helynevet létrehozó képzővel). Ugyanebben a műben szerepel még *Garasd*, *Sárkánd* és *Rusnyaférged* szintén *-d* képzővel, illetve „A Gyűrűk Urá”-ban *Vasudvard*. Ezekhez hasonló az az eset, amit J. SOLTÉSZ KATALIN (1967: 283) említ a névmagyarítás témaköréből: a nyelvújítás törekvése volt a külföldi városnevek magyaros hangzásúvá alakítása, így lett pl. *Dresden*-ből „népetimológiás” alakulásmóddal *Darázsd*. A népmesei anyagból a *bocskordi* király országának (?) neve tartozik ide, valamint *Ebkérd*, amit *Nekeresd*-del együtt említenek (vö. BALÁZS-VÁRKONYI 1987: 58). Ezeken kívül különböző vicclapokban találtam a *Dunapizsamád*, az *Orrfacsaród*, a *Kékescsütalsód* és a *Lónyálad* költött településneveket.

Ahogy már említettem, azokra a fiktív családnevekre is kiterjesztettem a gyűjtést, amelyek szerkezetileg költött helynevet tartalmaznak. Az irodalmi művekben szereplő személyek neve nagyon gyakran beszélő név. Ilyen szempontból is elemezhető lenne, de itt csak a jellegzetes *-d* képző miatt említem a Babitsnál előforduló *Sátordy* nevet (Halálfiái). Gárdonyi egyik művében a tagbaszakadt Szunyoghról jegyzik meg, hogy „ez ugyan inkább *Bivaldy* lehetne” (Szunyoghy miatyánkja, vö. BAKOS 1974: 428). Arany Jánosnak „Az elveszett alkotmány” című műve a fiktív nevek kincsesbányája: olyan személyneveket találunk, mint *Nemdy*, *Olmody*, *Pörgedy*, *Ingady*, melyek nyilvánvalóan szintén beszélő nevek, tehát szemantikailag az illető személyt jellemzik, de alaktanilag az említett névtípusba illeszthetők. Ezekhez hasonló a Jókainál előforduló *Civódy* név (bár az utóbbi két esetben felmerül, hogy a *-d* inkább az alapszóhoz tartozhat). Szintén ide sorolható Gaal József egy-egy novellájában *Hangody* Guidó zenetanár (bár ez a CsnSz. szerint létező név) és *Pergődy* Anna neve, Kisfaludy Károly egyik művéből pedig a címszereplő *Sulyosdi* Simon (ez utóbbi esetben felmerülhetne az *-sd* képzős helynevek közé való besorolhatóság is, de mint a név elemzéséből kiderül, benne a szereplő nehézkességére történik utalás, így inkább itt kell említeni). Érdekes módon e típusban a vártnál kevesebb nem beszélő név van

(tehát ahol a szerző valóban a szereplő „származási helyére” akart utalni a családnévvel, nem pedig egy jellemző tulajdonságát akarta kiemelni). Ilyen például a Kisfaludy Sándor műveiben szereplő (ál-nemesi) nevek közül a *Rábody* (A Dárdai-ház), Mikszáthnál *Alsó-és Felső-Tatárdy* (A Noszty fiú esete Tóth Marival), Jókainál *Malárdy* (Az elátkozott család), *Topándi* (Mire megvénülünk), Kosztolányinál *Mályvady* (Pacsirta). „A Gyűrűk Ura” magyar fordításában az alábbi (hobbit) családnevek tartoznak ide: *Csavardi*, *Nagyszikládi*, *Tarisznyádi*. A névmagyarosítások során felvett családnevek közül ide tartozik például a *Dalárdi* (JUHÁSZ 2005: 200).

Legtipikusabb helynévképzőnk, a *-d* képzőbokokban is előfordul, ezek is megtalálhatók a gyűjtött névanyagban. Az összetett képzők közül elsősorban az *-nd* és az *-sd* érdemel figyelmet. Az utóbbira példa Tamkó Siratónál *Seregesd* és *Szekeresd*, Gyulai Pálnál pedig *Fenyűsd* neve (A fősvény halála), ahol az alapszó a *fenyő* fanevet asszociálja, ilyen módon felidézheti az olvasóban a jellegzetes növénynév + *-sd* helynévtípust, vö. *Nyárasd*, *Bükkösd*, *Nádasd* stb. (Megjegyzendő, hogy a *fenyő* szónak egyébként sehol sincs ilyen töve, a szokásos forma minden bizonnyal *Fenyvesd* lenne.) E típushoz hasonló Szabó Pálnál *Ürmösd* (Isten malmai). Az *-i* képzős családnévtípusból ide tartozhat még a romantika korában a névmagyarosítások alkalmával bejegyzett *Szívesdi* családnév, aminek „alaptagja” természetesen szemantikailag nem tipikusan a helynevekre jellemző, mégis elfogadható „fiktív helynév” jön létre, ugyanis a névváltoztatások során szinte bármilyen névszóhoz hozzátehetőek voltak a jellegzetes névvégződések, mint pl. *-i*, *-fi*, *-s*, *-si*, *-ányi/-ényi* (vö. JUHÁSZ 2005: 199).

Az *-nd* képző előfordulására a Jókainál szereplő *Potyománd* (Az élet komédiásai) lehetne a példa, ehhez hasonló a különböző humormagazinokban olvasható *Pettend* és *Pöszmönd*, valamint a fiktív személynevek közül *viczmándi* Kalemburszky Vicibáld előneve Ágai Adolftól. Minden bizonnyal az *-nd* képzős nevek alapján alkotta Szabó Magda a „Für Elise”-ben *Barackzondi* Borbála vezetéknevét (a regény, bár önéletrajznak készült, a legtöbb szereplőt nem a saját nevén említi) és „A danaida” című regény főhősének, *Csándy* Katalinnak a családi nevét, s ilyen a „Fanni hagyományai”-ban a *Kemecsend* falunév is (*Kemecse* viszont létező településnév).

A második leggyakoribb helynévképző a fiktív nevek között is az *-s* (feltehetőleg hasonlóan a valóságos helyneveknél megfigyelhető arányhoz). Ide tartozik *Fegyveres* Csató Pál „A phantasta” című művében, Móricznál *Bódvás* (Forró mezők), Gárdonyinál *Bárkányos* (A bárkányosi trombita). Babits már említett „Halálfia” című regényében *Gádoros* Szekszárd fedőneveként szerepel, Németh Lászlónál pedig *Tükrös* modellje az író szülőfaluja volt (J. SOLTÉSZ 1979: 168). A természeti nevek közül ide tartozik Jókainál *Jávoros* (A kis királyok), *Burjányos* (Egy magyar nábob), Mikszáthnál *Alsó-Rekettyés* (Noszty), Fáy Andrásnál *Fűves* (A Bélteky ház). A folyónevek közül *-s* képzővel alakult Szabó Magda „Pilátus” című regényében a Köröst idéző *Karikás* (ugyanaz a név található összetett helynév előtagjaként *Karikásgyűd* esetében, ami pedig Köröstarcsának felelhet meg, vö. SZILÁGYI 1989). A gyermekirodalom helynevei közül itt említhető Tamkó Sirató Károlynál az *Árnyékos*, *Hétrongyos*, *Verebes* és *Csolnakos*; az utóbbi kettő LELKES (1992) szerint létező név, de a költőnél előforduló valódi és kitalált neveket részletező tanulmány (BAYER 1980) mégis (tévesen) a fiktív nevekhez sorolja.

A fordításirodalomban is megfigyelhető a meglévő névmodellekhez való alkalmazkodás, pl. a már említett Tolkien-mesében *Tölgyes* az angol *Oakley* fordításaként. Kabarészövegből gyűjtöttem a *Hejőputtonyos* településnevet, a népmesei anyagból pedig *Tökváros* és *Becsáros*

neve tartozik ide (BALÁZS–BARATI–WOLOSZ 1989: 58, BALÁZS–VÁRKONYI 1987: 58). A melléknévi formában szereplő helynevek közül Móricznál *kopoltyúsi* taligásokról olvashatunk (Úri muri), Jókaitól pedig az *írámosi* birtok említhető (A kis királyok).

A családnevek közül természetesen több példa is található erre a típusra. Ide tartozik Eötvösnél a költött nemesi nevek közül a *Birkásy*, *Bogassy*, *Kályhásy*, *Ormosy*, *Pénzesy*, *Zászlósy*; továbbá egy *Ollósy* nevű szabó. Az „elveszett alkotmány”-ban szerepelnek *Maradossy* és *Majdosi* képviselők, Jókai „A köszívű ember fiai” című regényében *Tallérossy* Zebulon, továbbá ilyen még a vígjátékokra jellemző beszélő nevek közül Pállya István 1768-as vígjátékában (Pazarlay és Szűkmarkossy): *Szűkmarkossy*, *Kártyásy*, *Kocz-kásy*, *Kortyosy*. A névmagyarosítások alkalmával felvett költött családnevek közül ide tartozik: *Dombosi*, *Völgyesi* (ezek rendkívül hasonlítanak a *Halmosi*, *Hegyesi* nevekre, melyek viszont a CsnSz. szerint valódi nevek), *Hadasi* (JUHÁSZ 2005: 202).

A helynévképzők közül az *-ny* (*-ány/-ény*) előfordulására több példa is található. A fiktív településnevek közül ide tartozik Mikszáthnál *Voglány* (A Noszty fiú esete Tóth Mari-val), *Szalkány* (A gavallérok), Móricznál *Badakony* (Forró mezők), Fekete Istvánnál *Badány*, *Killány* (Hajnal Badányban), valamint egy kitöltési útmutatón a településnév rovatban szereplő *Mintány*. (Ez utóbbi példa kimondottan alkalmas az *-ny* helynévképző szerepe melletti érvelésre is: az egyébként ismert köznévi alapszót egyértelműen a névvégződés teszi helynévvé.) Az *-i* képzős családnévtípus esetében megemlíthető Justh Zsigmondnál a *Nerényi* (VITÁNYI 1983: 48), a beszélő nevet viselő *Iroványi* nevű titkár Csokonainál (A méla Tempefői), valamint Vitkovics egyik epigrammájából egy *Libányi* nevű fecsegő (KOVALOVSKY 1934: 58). A felvett nevek közül idetartozik a romantika korából a *Csudányi*, *Hadányi* vezetéknev (ezek alaptagja kikövetkeztethető és a korban megszokott pozitív tartalmú lexéma, vö. JUHÁSZ 2005: 200, 202). A népmesei anyagból az *akaskányi* hegy kifejezés említhető, ami talán szintén fiktív településnevet rejt, valamint a *Göcömányi* kert, amit a megfelelő tanulmány (BALÁZS–VÁRKONYI 1987: 59–60) a költött nevek között említ, bár minden bizonnyal a bibliai Gecsemáné kertnek felel meg, magyarosított (Mintegy magyar képzőbokkal ellátott) formában.

A gyakoribb helynévképzők közül viszonylag kevés példával van képviselve a költött nevek között az *-i*, erre példa Szabó Magda „Fanni hagyományai” című színművében *Homoki*, „Az ajtó” című regényében *Nádori* (ami így szemantikailag is beilleszkedik a valós helynevek közt jellemzőnek mondható tisztségnév + *-i* típusba, mint *Apáti*, *Püspöki*, *Királyi*), a „Freskó”-ban pedig *Hidi*. Idevonható „Az elveszett alkotmány”-ban *Üsdi* (verekedésre célzó falunév), egy népmesében pedig a *Szipkavári* helynévvel találkozunk (BALÁZS 1981: 58).

Bár *-r* helynévképzőről tudomásom szerint eddig nem esett szó a szakirodalomban, mégis jellegzetes névvégződésként találkozunk vele Mikszáthnál *Cseper*, Jókainál pedig *Decsér* (És mégis mozog a Föld) esetében.

A *-cs* felvétele is indokolt önálló helynévképzőként. Bár a valódi helynevek körében viszonylag ritka, Szabó Magdánál jellegzetes és elég gyakori helynévalkotó formáns: *Arcs* (Pilátus), *Darcs* (Disznótor), *Igercs* (Fanni hagyományai), *Okolács* (Pilátus), *Redecs*, *Zegercs* (Alvók futása). Ugyanerre a képzőre lehet példa még Eötvös Józsefnél *Garacs* (A falu jegyzője); a népmesei költött helynevek közül *Naplanacs* (BALÁZS–VÁRKONYI 1987: 58), a fiktív családnevek közül pedig Mikszáthnál *Szimácsiné* neve (Különös házasság) vonható ide. Bár az itt felsorolt nevek egy részében alapszóként értelmes lexéma nem mutatható ki, a név végi mássalhangzó + *-cs* hangszerkezetből leolvasható, hogy képzésről lehet szó.

Az eddig említetteken kívül néhány más névvégződést is láthatólag képzőként fogtak fel alkalmazói, ilyen például a -g Kisfaludnál a címszereplő *Tollagi* Jónás nevében (a *toll* alapszóból, utalva viselője könnyelmű, a dolgokat könnyen vevő felfogására), illetve Pat-tanházi *Pattangi* Jób neve Gaal Józsefnél. A nem személynévi formák közül talán ide tartozik *Harsag* Fáy egy regényében (A Bélték háza).

A felsoroltakon kívül a határon túli nyelvterületről gyűjtött fiktív névanyagban a nem kifejezetten magyar helynévképzőként ismert formánsok is megjelennek. Jellegzetes román névvégződést tartalmaz a bukovinai székelyek közt gyűjtött népmesék anyagában olvasható *Lükütyest* (BALÁZS–VÁRKONYI 1987: 58), egy csángó nyelvjárásterületen gyűjtött mesében pedig egy helyen *Celingrád-Bulingrád* (BALÁZS–BARATI–WOLOSZ 1989: 57) településnév szerepel, amely szintén létező nevek analógiájára jött létre a jellegzetes szláv névvégződés (eredetileg valójában képzőszerű utótag) alkalmazásával.

3. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a fiktív helynevek létrehozási módja jó-részt megegyezik a valódi nevekével, hangszerkezetükben és használati értékükben is a valódi helynevekre hasonlítanak. Sokszor a jellegzetes morfológiai típusba való illeszkedésen kívül megfigyelhető a valódi nevekre jellemző valamely szemantikai csoporthoz való igazodás is (vagyis az alapszó növénynév, népnév, foglalkozásnév vagy más, helynevekben gyakran előforduló közszó). Más esetekben az alapszóként szereplő lexéma – bár létező közszó – nem tipikusan helynevekre jellemző; ilyenkor a hellyel való feltételezett kapcsolat nem állapítható meg (az alapszó legfeljebb a névhangulat szempontjából elemezhető). A harmadik lehetőség pedig az, hogy teljesen önkényes hangsor az alapszó, s ilyenkor különösen igaz, hogy a helynévséget, a helynévként való értelmezést elsősorban a helynévképző mint morfológiai eszköz biztosíthatja.

Hivatkozott irodalom

- BAKOS JÓZSEF 1974. Gárdonyi és a nevek. *Magyar Nyelvőr* 424–39.
- BALÁZS GÉZA 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* 2. MND. 30. Budapest.
- BALÁZS GÉZA – BARATI ANTÓNIA – WOLOSZ, ROBERT 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* 4. MND. 80. Budapest.
- BALÁZS GÉZA – VÁRKONYI ANIKÓ 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* 3. MND. 72. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
- BAYER BÉLA 1980. Nevek, helynevek, földrajzi nevek Tamkó Sirató Károly gyermekverseiben. *Magyartanítás* 258–60.
- BENKŐ LORÁND 2003. Petlend. In: Uő: *Beszélnek a múlt nevei*. Budapest. 200–5.
- BENKŐ LORÁND 2004. Az ómagyar kori -j, -aj/-ej helységnévképző. *Magyar Nyelv* 406–19.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2005. Névmagyarosítás és nemzeti romantika. *Magyar Nyelv* 196–202.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. MNyTK. 34. Budapest.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Szeged.
- LELKES GYÖRGY szerk. 1992. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest.
- NAGY MIKLÓS 1987–8. Mikszáth írói névadása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 449–54.
- NAGY MIKLÓS 1999. Kárpáthy Zoltántól Topándi Samuig. Egy fejezet Jókai írói névadásának történetéből. *Névtani Értesítő* 21: 293–9.

- PETHŐ GERGELY 2005. A nem rendszeres poliszémiajelenségek kognitív háttere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 21: 127–82.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1958. Az irodalmi helynévadás. *Magyar Nyelvőr* 50–61.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 280–92.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZILÁGYI FERENC 1989. Az irodalmi névadás Szabó Magda műveiben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 306–13.
- SZEGFÜ MÁRIA 1991. A helynévképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana* 1: 253–5.
- VARSÁNYI GYÖRGY 1993. Írói névadás Tamási Áron novelláiban. *Névtani Értesítő* 15: 311–5.
- VITÁNYI BORBÁLA 1983. *Justh Zsigmond írói névadása*. MND. 50. Budapest.

BÉNYEI ÁGNES

ÁGNES BÉNYEI, Place-name suffixes in fictive proper names

The present article aims at proving the hypothesis that invented (fictive) place-names (mostly found in literary works) contain the characteristic affixes that are present in real place-names (i.e. those having real denotata). The author justifies the fact that the primary function of these suffixes is to derive place-names. The literary examples suggest that these affixes form active components of the speakers' name consciousness. – Apart from invented place-names collected from fiction the author examines fictive family names denoting the place of origin by means of combining a place-name and an *-i* suffix (omitting the suffix results in gaining a fictive place-name). – Literary appearances of affixes known as the most common place-name suffixes (e.g. *-d*, *-s*, *-i*, *-ny*), occurrences of derivative clusters (e.g. *-sd*, *-nd*) and some typical name endings are also treated in the article.

A DIFFERENCIÁLT ANGOL TELEPÜLÉSNEVEK KORRELÁCIÓS RENDSZERÉRŐL

1. A dolgozat témája, forrásai. – A dolgozat a differenciáló elemmel egyénített angliai településnevek oppozíciós rendszerének sajátosságait vizsgálja EILERT EKWALL „The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names” című klasszikus etimológiai szótára alapján. A dolgozatban az angol településnevek alakjának megállapításában, a nevek helyesírásában, illetve a helységnevek mögött álló megyenév-rövidítések használatában is EKWALL szótárát követjük¹. A korrelatív névformákkal jelölt települések térbeli elhelyezkedését a „Collins Road Atlas. Superscale Britain” című térkép segítségével ellenőriztük.

Jelen írás szorosan kapcsolódik a Névtani Értesítő 28. számában megjelent, a differenciált angliai településnevek megkülönböztető elemeinek funkcionális-szemantikai típusait tárgyaló munkámhoz (BÖLCSKEI 2006), a problémakör másik aspektusának, az azonos alapnév által összetartott helységnevcsoportok jellegzetességeinek elemzését nyújtva. Hasonló tematikájú vizsgálatokat magyar helységnevek kapcsán is végeztem, ehhez l. korábbi írásaimat (főként BÖLCSKEI 1997, 2005).

2. A korreláció fogalma. – Ismert jelenség, hogy Angliában (éppúgy, mint más országok területén) egymástól kisebb-nagyobb távolságra eső települések az idők során különféle okok (azonos vagy hasonló névadó vonás jelenléte, a helységek túlnépesséddé válása vagy birtoklástörténeti okokkal magyarázható osztódása) miatt azonos nevet kaptak. Az emberi látókör bővülésével a névhasználók egyre több azonos nevű településről szereztek tudomást. A különböző helységeket jelölő azonos településnevek használata könnyen vezethetett félreértésekhez, téves lokalizáláshoz. A településnevek tájékozódást elősegítő értékének megőrzésére az azonos helységneveket a névadók megkülönböztető jelzőkkel, ún. differenciáló elemekkel látták el. Az így egyénített helységnevek a továbbiakban már alkalmasak voltak a velük jelölt települések egyértelmű azonosítására.

A névazonosság differenciáló elemmel történő megszüntetése sajátos nyelvi alkatú névformákat hoz létre: míg az egyénítő elem megkülönbözteti, szembeállítja a neveket, addig az azonos alapnév összekapcsolja őket. Az azonos alapnév által összetartott helységnevi szembenállásokat településnév-korrelációknak nevezzük. Ugyanazon alapnév

¹ Az EKWALL által használt megyenév-rövidítések a következők: Bd = Bedfordshire, Bk = Buckinghamshire, Brk = Berkshire, Ca = Cambridgeshire, Chs = Cheshire, Co = Cornwall, Cu = Cumberland, D = Devonshire, Db = Derbyshire, Do = Dorset, Du = Durham, Ess = Essex, Gl = Gloucestershire, Ha = Hampshire, He = Herefordshire, Hrt = Hertfordshire, Hu = Huntingdonshire, K = Kent, La = Lancashire, Le = Leicestershire, Li = Lincolnshire, Mx = Middlesex, Nb = Northumberland, Nf = Norfolk, Np = Northamptonshire, Nt = Nottinghamshire, O = Oxfordshire, Ru = Rutland, Sa = Shropshire, Sf = Suffolk, So = Somerset, Sr = Surrey, St = Staffordshire, Sx = Sussex, W = Wiltshire, Wa = Warwickshire, We = Westmorland, Wo = Worcestershire, YE = East Yorkshire, YN = North Yorkshire, YW = West Yorkshire.

különböző differenciáló elemmel ellátott formái tehát korrelációban állnak egymással, illetve (ha megtalálható) a differenciálatlan alapnévi alakkal.

A korrelatív nevekkal jelölt települések térbeli elhelyezkedését vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a kérdéses helységek többnyire egymás közelében, leggyakrabban azonos megyében találhatók (pl. az Essex-i *Great és Little Maplestead*, a Wiltshire-i *Manningford Abbots, Manningford Bohun és Manningford Bruce*, a Gloucestershire-i *Ampney Crucis, Ampney St. Mary, Ampney St. Peter és Down Ampney*). Találkozunk olyan esetekkel is, amikor a helységek nem azonos megyéhez tartoznak ugyan, de ilyenkor is egymás közelében állnak (pl. *West Bergholt*, Ess és *East Bergholt*, Sf; *Lower Ditchford*, Wa és *Upper Ditchford*, Wo; *Great Yarmouth*, Nf és *Little Yarmouth*, Sf; vö. EKWALL 1960: 313, 9, 38, 146, 543).

Gyakori jelenség, hogy egy megyén belül korrelatív névpárral jelölt településeket találunk, míg valamely szomszédos megyében ugyanannak az alapnévnek csak egy differenciált változata jelentkezik. Ilyenkor az utóbbi névformát is az adott oppozíció elemének kell tekintenünk, hiszen jelzőjét a szomszédos megye azonos alapnevű településeitől való megkülönböztetésére kaphatta. Azaz, ha egy megyében kialakul egy korreláció, a szomszéd megyében található egyedül álló jelzős alak éppen a jelző megjelenésével teszi nyilvánvalóvá, hogy bekapcsolódott a korrelációba (pl. *Harborough Magna – Harborough Parva*, Wa és *Market Harborough*, Le; *Great Wrating – Little Wrating*, Sf és *West Wrating*, Ca). Ezzel szemben, ha a korrelációval szomszédos megyében a pusztán alapnévi alak jelentkezik, ezt nem tekinthetjük az oppozíció elemének: a jelző hiánya azt sugallja, hogy ilyen esetben az alapnév nem játszhatott szerepet a szomszéd megye korrelatív névformáinak megszületésében (pl. *East Peckham – West Peckham*, K és *Peckham*, Sr; *Old Shoreham – Shoreham by the Sea*, Sx és *Shoreham*, K; *Earl Soham – Monks Soham*, Sf és *Soham*, Ca; vö. EKWALL 1960: 218, 537, 360, 419, 430).

Az alapnév leggyakrabban a megye egyetlen differenciáló jelzős névformája mellett jelentkezik; ilyenkor a megkülönböztető elem funkciója csak az alapnév ellenében érvényesülhet, a megyén belüli kisebb távolság is valószínűsíti a nevek összetartozását. A differenciálatlan alapnevet ezért csak akkor tekintetem a korreláció elemének, ha az az egyénített névvel, nevekkal azonos megyében van (pl. *Ashfield és Great Ashfield*, Sf; *Bradford és West Bradford*, YW; *Rodbourne és Rodbourne Cheney*, W). Kivételt akkor tettem, ha EKWALL utalt a megyehatáron átnyúló kapcsolatra (pl. *Ledbury*, He és *Ledbury North*, Sa; *Shotley*, Nb és *Shotley Bridge*, Du; *Bartlow*, Ca és *Bartlow End*, Ess; vö. EKWALL 1960: 15, 58, 390, 308, 419, 28).

Sajátos problémát jelentenek az ország változatos pontjain jelentkező gyakori településnevek jelzővel egyénített alakjai. A differenciált nevek ilyenkor legtöbbször kisebb, egymástól több-kevesebb távolságra levő csoportokban jelentkeznek. Van olyan példa, ahol a névcsoportok országrésznyi távolságra vannak egymástól (pl. *Ashford és West Ashford*, D, illetve *Ashford Bowdler és Ashford Carbonell*, Sa; *Berwick Hill és Berwick upon Tweed*, Nb, *Great Berwick és Berwick Maviston*, Sa, valamint *Berwick Bassett, Berwick St. James, Berwick St. John és Berwick St. Leonard*, W; *Dunham on the Hill és Dunham Massey*, Chs, valamint *Great és Little Dunham*, Nf). Ilyenkor az egymástól távol eső oppozíciók minden bizonnyal külön korrelációként születtek, ezért ezeket, azaz a nem szomszédos megyékben található oppozíciókat külön korrelációknak minősítjük. Megjegyzendő azonban, hogy ha a távoli megyék korrelációi kezdetben függetlenek is voltak egymástól (azaz a megkülönböztetés első renden az azonos megyében lévő, közeli azonos

neveket különböztette meg), később, az emberi látókör bővülésével kiderülhetett, hogy a jelző a távolabbi településektől való elkülönítést is jól szolgálja. Arra is van példa ugyanakkor, hogy a differenciált nevek, illetve azok csoportjai szomszédos megyékben vannak (pl. *Cheriton*, *Cheriton Bishop* és *Cheriton Fitzpaine*, D, valamint *North* és *South Cheriton*, So; *Castle Donington* és *Donington le Heath*, Le, valamint *Donington* és *Donington on Bain*, Li; *East* és *North Tuddenham*, Nf, valamint *Tuddenham* és *Tuddenham St. Martin*, Sf). Ilyen esetekben az sem kizárt, hogy a szomszédos megyék differenciált névformái keletkezésükkor kölcsönösen befolyásolták egymást. A fent említettekkel összhangban a szomszédos megyék differenciált névformáit ezúttal is egyazon korrelációhoz tartozóként tartjuk számon.

Újabb problémát vet fel az a jelenség, hogy a mára azonos alakúvá vált alapnevek etimológiájukat tekintve több esetben különböznek egymástól. A differenciáló elemek jelentkezése viszont éppen azt mutatja, hogy a beszélők idővel az eltérő eredeti jelentéseknek már nem voltak tudatában, lényegében azonos névként kezelték a különböző eredetű azonos névformákat; éppen ez tette szükségessé megkülönböztetésüket. A korrelációk tagjainak számbavételekor az alapnevek esetleges etimológiai különbségeitől így mi is eltekint-hetünk. Így azonos oppozícióhoz tartozónak ítéldhetjük az egymás közelében fekvő helységeket jelölő *Milton* alaptagú neveket, bár az alapnév két különböző eredetre mehet vissza (óang. *Middel-tūn* 'középső város', illetve óang. *Mylen-tūn* 'malmos város'). Hasonlóképpen azonos korrelációhoz tartozik a *Wigston Magna* (Le) és a *Wigston Parva* (Le) névpár is, bár alapnevük etimológiája eltérő (egykori *Viking's tūn* 'Viking városa'; illetve *Wicg's stone* 'Wicg köve' vagy óang. *wicga stān* 'lebegőkő'; vö. EKWALL 1960: 326–7, 518).

Ennek ellentétéként az is megesik, hogy differenciált névformák azonos eredetű alapnevei alakilag elkülönülnek (disszimiláció következik be), így mára egymástól függetlennek látszó alapnevek megkülönböztető jelzős formáiról kiderülhet, hogy azonos korrelációhoz tartozónak kell őket tekintenünk: pl. *Aveton Gifford* (1086: *Avetone*) és *Blackawton* (1086: *Auetone*), D; *Barnoldby le Beck* (1115 k.: *Bernetebi*) és *Barnethy le Wold* (1086, 1115 k.: *Bernetebi*), Li (EKWALL 1960: 19, 46, 27).

Bár a differenciáló elem segítségével történő névegyénítés az angol településnevek körében igen népszerű jelenség, jegyezzük meg, hogy az angol helységnévrendszer még ma is viszonylag toleráns az azonos településnevekkel szemben. (Összevetésként: Magyarországon az 1898. évi IV. törvénycikk az ország községneveinek rendezését az egy név : egy község elv alapján rendeli el, hivatalosan is megszüntetve az azonos településnevek használatát; l. MEZŐ 1982: 45–6). Angliában ma is jellemző, hogy a gyakori településnevek esetében a sok megkülönböztető elemmel egyénített névforma mellett találkozunk több differenciálatlan alapnévi alakkal is. Azonos nevű helységeket találhatunk egymástól távolabbi vidékeken (pl. *Meldon*, D és Nb; *Kenley*, Sa és Sr; *Prestbury*, Chs és Gl), de szomszédos megyékben is (pl. *Astley*, Sa, Wa és Wo; *Fiskerton*, Li és Nt; *Hadleigh*, Ess és Sf). Ilyenkor a megye neve (amely pl. a postai címzésnek is kötelező eleme) azonosít, segíti a lokalizálást. Ugyanakkor ritkábban az is előfordul, hogy azonos megyén belül jelentkeznek egyforma nevű települések (pl. *Kirkland* Keswick, illetve Penrith közelében, Cu; *Pilsley* Mansfield, illetve Buxton közelében, Db; *Willaston* Ellesmere Port, illetve Newcastle-under-Lyme közelében, Chs). Egy-egy esetben helyesírási különbségek szolgálják a teljes névazonosság elkerülését (pl. *East* és *West Dean*, illetve *East-* és *Westdean*, Sx; vö. EKWALL 1960: 320, 271, 373, 17, 180, 210, 280, 366, 519, 140).

3. A korrelációk típusai. – A korrelációk első renden a szembenálló névformák száma, másodsorban a névalakok szerkezete, harmadlagosan a differenciáló elemek jelentéstani összefüggései, ezen belül az azonos szemantikai típusba tartozó egyénítő elemek lehetséges száma, végül az alapnév mellett ténylegesen megjelenő megkülönböztető elemek funkcionális-szemantikai kategóriái alapján csoportosíthatók.

3.1. Csonka korrelációk. – Az alapnév és az egy differenciált névforma szembenállásával létrejött **szabályos** csonka korrelációkra számos példát találunk anyagunkban. A differenciált tag megkülönböztető eleme szinte bármelyik szemantikai csoportba tartozhat: utalhat a település nagyságára (pl. *Bognor* és *Little Bognor*, Sx), fekvésére (pl. *Acomb* és *East Acomb*, Nb; *Nibley* és *North Nibley*, Gl), helyzetére (pl. *Cark* és *High Cark*, La; *Lambourn* és *Up Lambourn*, Brk), korára (pl. *Lindley* és *Old Lindley*, YW), alakjára (pl. *Drax* és *Long Drax*, YW), vonatkozhat folyóra (pl. *Burbage* és *Burbage on the Wye*, Db; *Kirkandrews* és *Kirkandrews upon Eden*, Cu), közeli földrajzi objektumra (pl. *Bastwick* és *Woodbastwick*, Nf; *Beesby* és *Beesby in the Marsh*, Li), egykori birtokosra (pl. *Hardington* és *Hardington Mandeville*, So; *Okehampton* és *Monk Okehampton*, D), a templom védőszentjére (pl. *Saxby* és *Saxby All Saints*, Li; *Thwaite* és *Thwaite St. Mary*, Nf), építményre (pl. *Newbottle* és *Newbottle Bridge*, Np; *Twizell* és *Twizel Castle*, Nb), iparágra (pl. *Heigham* és *Potter Heigham*, Nf), növényre (pl. *Bourton* és *Flax Bourton*, So), talajra (pl. *Crambe* és *Buttercrambe*, YN), közeli helysége (pl. *Mansfield* és *Mansfield Woodhouse*, Nt), adminisztrációs egységre (pl. *Clapton* és *Clapton in Gordano*, So).

A szabályos csonka korrelációk egy része eredetileg két differenciált tagból álló oppozíció volt, ám az egyik névforma elveszítette megkülönböztető elemét, s alapnévként maradt a szembenállás eleme. Jó példa erre *Ashley* és *North Ashley* (Ha) esete: a történeti adatok azt mutatják, hogy az alapnév korábban szintén égtájra utaló jelzővel egyénítve élt (1285: *Est Assely*). Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az *Albrighton* és *Albright Hussy* (Sa) névpárnál is: kezdetben mindkét település neve *Albrighton* (1086: *Etbritone* és *Etbritone*), majd mindkét név birtokosra utaló differenciáló elemet vesz fel (1255: *Adbrichton Monachorum* és 1327: *Adbryghton Heose*), de ezt az alapnév rövidülése mellett csak az utóbbi névforma őrzi meg. A típusba tartozó korrelációk nagyobbik részét azonban az jellemzi, hogy az egymás közelében található azonos nevű települések közül kezdetektől csak az egyik neve előtt jelent meg differenciáló elem: pl. a *Hereford* és *Little Hereford* (958: *Hereford* és 1086: *Lutelonhereford*, 1122: *Herefordia parva*, He) névpár esetében (EKWALL 1960: 15, 4, 236).

A csonka korrelációk nagyobbik hányada **szabálytalan**, tehát az egyetlen differenciált névforma mellett nem jelentkezik sem alapnévi, sem pedig másik jelzős alak. A megkülönböztető jelző motivációja ezúttal is változatos: szinte minden funkcionális-szemantikai csoport képviseltetve van. Néhány példa: a differenciáló elem méretre (pl. *Great Alne*, Wa), égtájra (pl. *East Lynch*, So), helyzetre (pl. *High Bray*, D), alakra (pl. *Long Buckby*, Np), építményre (pl. *Chapel Ascote*, Wa), növényre (pl. *Bracon Ash*, Nf), birtokosra (pl. *Areley Kings*, Wo; *Bowers Gifford*, Ess; *Temple Bruer*, Li), védőszentire (pl. *Braishfield All Saints*, Ha), folyóra (pl. *Steepleton Iwerne*, Do), közeli földrajzi objektumra (pl. *Napton on the Hill*, Wa), közeli helysége (pl. *Nempnett Thrubwell*, So), adminisztrációs egységre (pl. *Laughton en le Morthen*, YW), vásártartásra (pl. *Market Warsop*, Nt) utal.

A szabálytalan csonka korrelációk létrejötte több forrásra vezethető vissza. Gyakori jelenség, hogy egy mára egyedül álló jelzős névformának korábban volt párja, ám ez a későbbiekben a jelölt településsel együtt eltűnt. Az egykor Roger Pichard birtokában lévő mai *Ocle Pychard* település mellett állt *Lyre Ocle* (He), a normandiai lyre-i apátság birtoka; a mai *Chilthorne Domer* település egy részét tulajdonosáról korábban *Chilthorne Vagg*-nak (So) hívták; szintén a birtokos neve egyénit a mai *Shellow Bowells* és egykori párja, *Shellow Jocelyn* (Ess) esetében. A helyzetre utaló jelzővel differenciált *Ryme Intrinseca* nevű helység párja, *Ryme Extrinseca* település (Do) mára eltűnt (EKWALL 1960: 348, 104, 415–6, 398).

Az is megtörténhetett, hogy a korábbi névpár alakja oly mértékben változott, hogy a két név egykori összetartozása mára felismerhetetlenné vált. Így a mai *Middlezoy* helység eredeti neve (1227: *Middlesowy*) a mai *Weston Zoyland* (So) település korábbi nevével (1245 k.: *Westsoyi*) áll összefüggésben; ugyanígy a mai *Middlestown* településnév, etimológiáját tekintve tulajdonképpen 'Middle Shitlington' (1325: *Midle Shitlington*), eredetileg a *Shitlington* (YW) helységnévvel függött össze (EKWALL 1960: 325, 508–9, 324).

A magányos jelzős névformák egy része mellett azonban soha nem volt szembenálló névalak: a jelző a többi differenciált névforma analógiájára kapcsolódhatott a kérdéses alapnévhez. Ilyen névmodell hatására gyanakodhatunk a gyakori, „népszerű”, így a település egykori birtokosára (pl. *Saham Toney*, Nf) vagy a templom patrocíniumára (pl. *Westport St. Mary*, W) utaló differenciáló elemekkel egyénített önálló névformák esetében (EKWALL 1960: 399, 509).

Végül keletkezhetnek szabálytalan csonka korrelációk két település névvösszeolvasással kísért egyesülésekor is. A *Smeeton Westerby* (Le) településnév *Smeeton* és *Westerby* (1086: *Smitetone* és 1206: *Westerbi*, *Westrebi*), a *Martin Hussingtree* (Wo) helységnév *Martin* és *Hussingtree* (972: *Meretun* és 972: *Husantreo*) egyesülésével jött létre (EKWALL 1960: 508, 317).

3.2. Kéttagú korrelációk. – A legtöbb oppozíció két differenciált névformából épül fel. Ezeket a szembenállásokat az egyénítő elemek jelentéstani viszonyai alapján tovább bonthatjuk **szabályos** (az oppozíció mindkét tagjának differenciáló eleme ugyanabba a funkcionális-szemantikai csoportba tartozik: pl. *Little* és *Great Musgrave*, We – mindkét jelző méretre utal) és **szabálytalan** (az oppozíció tagjainak megkülönböztető elemei különböző funkcionális-szemantikai osztályokhoz tartoznak: pl. *Blunsdon St. Andrew* és *Broad Blunsdon*, W – az első tag differenciáló eleme a település templomának védőszentjére utal, a második tagé a helység alakjára vonatkozik) kéttagú korrelációkra.

A szabályos kéttagú korrelációk egy része nem bővíthető újabb, a már meglévő két tag jelzőivel azonos jelentéstani típusba tartozó differenciáló névrésszel egyénített elemmel. A **zárt** kéttagú korrelációk differenciáló eleme leggyakrabban a település méretére utal: pl. *Great* és *Little Eversden*, Ca; *Much* és *Little Hadham* (Hrt); *Little*- és *Mickleover* (Db); *Canford Magna* és *Little Canford* (Do); *Linstead Magna* és *Parva* (Sf); *St. Columb Major* és *Minor* (Co). Ritkább eset, hogy a megkülönböztető elem a település korára vonatkozik, pl. *Old* és *New Lakenham* (Nf); *Old* és *New Laund Booth* (La). Mint látjuk, az angol nyelvű egyénítő elemek mellett latin jelzőkkel is találkozhatunk.

A legtöbb szabályos kéttagú korreláció **félig zárt**, tehát az oppozíció bizonyos számú elemmel bővíthető. A település térbeli elhelyezkedését jelölő *Upper* 'felső' – *Lower* 'alsó' jelzőpár (illetve ennek szinonimái: *Over* – *Nether*, *Up* – *Down* és *High* – *Low*)

mellett a helység helyzetének jelölésére megjelenhet a *Mid*, *Middle* 'közép(ső)' jelző ugyanazon alapnév mellett: pl. *Nether-*, *Upavon* és *Middle Avon*, W–Gl. Ugyanígy a település fekvését az égtáj jelölésével (*East* 'kelet' – *West* 'nyugat', *North* 'észak' – *South* 'dél' előtagpárokkal) megadó korrelációk tovább bővíthetők egy (pl. *East*, *Middle* és *West Chinnock*, So) vagy két (pl. *East*, *West*, *North* és *South Brunton*, Nb) azonos jelentéstani csoportba tartozó elemmel. A félig zárt korrelációk tagjainak megkülönböztető elemei tehát a települések térbeli helyzetét mutatják az égtáj (pl. *North* és *South Anston*, YW; *East* és *West Keal*, Li), vagy a magasság (pl. *Upper* és *Lower Arncot*, O; *Over* és *Nether Wyresdale*, La; *Up* és *Down Hatherley*, Gl; *High* és *Low Ellers*, YW; *Over* és *Lower Darwen*, La; *Rickingham Inferior* és *Superior*, Sf) megjelölésével.

A szabályos kéttagú korrelációk utolsó típusa, a **nyitott** korreláció elviekben akárhány, a már meglévő differenciáló elemekkel azonos szemantikai csoportba tartozó megkülönböztető névrésszel egyénített névformával lenne bővíthető. A nyitott korrelációk gyakran utalnak a települések egykori birtokosára: pl. *Kibworth Beauchamp* és *Kibworth Harcourt* (Le); *Sibford Ferris* és *Sibford Gower* (O). Gyakori a védőszentre vonatkozó megkülönböztető elem is: pl. *Chalfont St. Giles* és *Chalfont St. Peter* (Bk); *Orcheston St. George* és *Orcheston St. Mary* (W). Találunk jellegzetes épületre mutató differenciáló névrészt: pl. *Corfe Castle* és *Corfe Mullen* (Do); *Castle* és *Church Pulverbatch* (Sa). A megkülönböztető elem jelölhet közeli folyót: pl. *Staunton on Arrow* és *Staunton on Wye* (He); *Westbury on Severn* és *Westbury on Trym* (Gl). Az egyénítő elem utalhat közeli jelentősebb helyre: *Mareham le Fen* és *Mareham on the Hill* (Li); *Waterperry* és *Woodperry* (O). Közeli településre vonatkozik a megkülönböztető névrész: pl. *Ash next Ridley* és *Ash next Sandwich* (K); *Budleigh* és *Woodbury Salterton* (D). Differenciáló elemként állhat adminisztrációs egység neve: pl. *Mawgan in Meneage* és *Mawgan in Pyder* (Co); *St. Anthony in Meneage* és *St. Anthony in Roseland* (Co). Előfordul a lakók nemzetiségére utaló egyénítő elem: pl. *English* és *Welsh Bicknor* (Gl–He). Egy esetben a megkülönböztető névrész a talajra vonatkozik: *Black* és *White Notley* (Ess).

A kéttagú korrelációk mintegy negyede **szabálytalan**: az oppozíciókban a különböző szemantikai csoportokhoz tartozó differenciáló elemek változatos kombinációi jelentkeznek. Néhány példa: *Adwick le Street* és *Adwick upon Dearne* (építmény és folyó, YW); *High* és *Monk Hesleden* (helyzet és birtokos, Du); *Cow* és *Church Honeyborne* (állat és építmény, Wo); *Hurworth Bryan* és *Hurworth on Tees* (birtokos és folyó, Du); *Moulton St. Michael* és *Little Moulton* (védőszent és méret, Nf); *Tarring Neville* és *West Tarring* (birtokos és égtáj, Sx); *Chipping* és *Old Sodbury* (vásártartás és kor, Gl); *Little* és *Long Wittenham* (méret és alak, Brk).

3.3. Háromtagú korrelációk. – A háromtagú helységnév-korrelációk közel harmada úgy lesz háromelemű, hogy a két egyénített névalak mellett az oppozíció tartalmazza az alapnévi formát is, mintegy kétharmada pedig három differenciált névformából épül fel. A két alcsoporton belül ezúttal is megkülönböztethetjük a szabályos, illetve a szabálytalan korrelációk típusát. A szabályos háromtagú korrelációk ugyanúgy lehetnek zárt, félig zárt, illetve nyitott oppozíciók, mint a szabályos kéttagú korrelációk. Az **alapnevet tartalmazó** háromtagú korrelációk **szabályos** típusának **zárt** oppozíciói a települések méretére utaló jelzőkkel vannak ellátva: pl. *Ellingham*, *Great* és *Little Ellingham* (Nf); *Plumstead*, *Great* és *Little Plumstead* (Nf). A **félig zárt** oppozíciók a települések térbeli elhelyezkedésére mutatnak az égtáj vagy a helyzet megjelölésével: *Firshy*, *East* és *West*

Firshby (Li); *Repps, North-* és *Southrepps* (Nf); *Ham, High* és *Low Ham* (So); *Stowey, Nether* és *Over Stowey* (So). A **nyitott** oppozíciók utalhatnak birtokosra: pl. *Kerswell, Abbotskerswell* és *Kingskerswell* (D); folyóra: pl. *Danby, Danby on Ure* és *Danby Wiske* (YN); közeli helységre: pl. *Milton, Milton next Sittingbourne* és *Milton next Canterbury* (K); adminisztratív egységre: pl. *Ashton, Ashton under Lyne*, és *Ashton in Makerfield* (La). Alapnevet tartalmazó **szabálytalan** háromtagú korrelációra is van példánk: *Ascot, Ascot under Wychwood* és *Ascot d'Oilly* (egykori erdőkerület és birtokos, O); *Bickington, Abbots* és *High Bickington* (birtokos és helyzet, D); *Callerton, Black* és *High Callerton* (talaj és helyzet, Nb); *Chard, South Chard* és *Crimchard* (égtáj és birtokos, So); *Deighton, Kirk* és *North Deighton* (épület és égtáj, YW).

Az **alapnevet nem tartalmazó** háromtagú korrelációk **szabályos** típusának egyetlen **zárt** oppozíciója a települések térbeli helyzetére utal: *Nether-*, *Upavon* és *Middle Avon* (W–GI). Ugyancsak a települések elhelyezkedéséről informálnak az égtáj megjelölésével a **félig zárt** korrelációk: pl. *East, North* és *South Cowton* (YN); *East, South* és *West Hanningfield* (Ess). A **nyitott** oppozíciók utalhatnak az egykori világi vagy egyházi birtokosra: pl. *Heanton Punchardon, Heanton Satchville* és *Kingsheanton* (D); *Manningford Abbots, Manningford Bohun* és *Manningford Bruce* (W); a templom védőszentjére: pl. *Fornham All Saints, Fornham St. Genevieve* és *Fornham St. Martin* (Sf); *Gussage All Saints, Gussage St. Andrew* és *Gussage St. Michael* (Do); illetve közeli helységek: pl. *Ingleby Arncliffe, Ingleby Barwick* és *Ingleby Greenhow* (YN). Az osztály **szabálytalan** típusa gyakoribb, mint a szabályos; két jelző azonos típusú, a harmadik eltérő motivációjú: pl. *Croome d'Abitot, Earls* és *Hill Croome* (birtokos és tereptárgy, Wo); *Great, Little* és *Steeple Gidding* (méret és építmény, Hu); *East, West Tilbury* és *Tilbury juxta Clare* (égtáj és közeli helység, Ess); mindhárom differenciáló elem eltérő jelentéstani osztályba tartozik: pl. *High, Little* és *Magdalen Lāver* (helyzet, méret és védőszent, Ess); *Sandal Magna, Kirk* és *Long Sandall* (méret, építmény és alak, YW); *Chipping, High* és *West Wycombe* (vásártartás, helyzet és égtáj, Bk).

3.4. Négy- vagy többtagú korrelációk. – A négy- vagy többtagú korrelációk típusai a két- és háromtagú oppozíciók típusaival összevetve több sajátos jeget is mutatnak. Itt nincs értelme elkülöníteni az alapnevet tartalmazó, illetve az alapnevet nem tartalmazó oppozíciókat, hiszen míg az alapnevet tartalmazó háromtagú korrelációk esetében az alapnév és a két jelzős tag által jelölt települések egymás közelében, de legalábbis azonos megyében találhatók, azaz tényleges szembenállás működhet, addig a soktagú korrelációk elemeivel jelölt települések többnyire szomszédos megyékben helyezkednek el. Ezek esetében tehát több megyében is jelentkező, gyakori alapnevek egyénítéséről van szó, ilyenkor a differenciálatlan alapnév fennmaradása a szembenállást tekintve esetleges. Továbbra is megkülönböztethetünk szabályos, illetve szabálytalan korrelációkat, ám az előbbi csoporton belül csak zárt és nyitott oppozíciókat találunk. Félig zárt soktagú korrelációra nincs példa, hiszen ha a kevesebb tagot számláló szembenállások között a típust jellegzetesen megtestesítő égtájra utaló oppozíció minden lehetséges elemmel kibővül, a korreláció újabb elemet már nem tud felvenni, tehát zárt soktagú oppozícióvá lesz.

A soktagú korrelációk kis hányada tartozik a **szabályos** oppozíciók típusába. A **zárt** soktagú korreláció egyetlen példája a települések elhelyezkedését adja meg az égtáj megjelölésével: *East, West, North* és *South Brunton* (Nb). A **nyitott** soktagú oppozíciók utalhatnak a települések egykori birtokosára: pl. *Colne Engaine, Colne Earls, Colne Wakes* és

White Colne (Ess); illetve a templom védőszentjére: pl. *Rockland St. Mary*, *Rockland St. Peter*, *Rockland All Saints* és *Rockland St. Andrew's* (Nf).

A négy- vagy többtagú szembenállások döntő többsége **szabálytalan**. Igaz ugyan, hogy még ez utóbbi típusnál is megfigyelhető, hogy a soktagú korrelációk gyakran kisebb, szabályos oppozíciókra bomlanak szét: a szabályos korrelációt alkotó névvel jelölt települések egymás közelében találhatók, az egyes szabályos oppozíciókat alkotó névvel jelölt helységcsoportokat pedig nagyobb távolság választja el egymástól. A földrajzi elkülönülés történhet megyén belül: pl. *Great* és *Little Ayton* (méret), illetve *East* és *West Ayton* (égtáj), YN; *High* és *Low Toynton* (helyzet), illetve *Toynton All Saints* és *Toynton St. Peter* (védőszent), Li; de jelentkezhetszomszédos megyék viszonylatában is: pl. *Cheriton*, *Cheriton Bishop* és *Cheriton Fitzpaine* (birtokos, D), illetve *North* és *South Cheriton* (égtáj, So); *Huish*, *North* és *South Huish* (égtáj, D), illetve *Huish*, *Beggearn Huish*, *Huish Champflower* és *Huish Episcopi* (birtokos, So); *Crosby*, *High* és *Low Crosby* (helyzet, Cu), *Crosby upon Eden* (folyó, Cu), *Crosscanonby* (birtokos, Cu), *Great* és *Little Crosby* (méret, La), illetve *Crosby Garrett* és *Crosby Ravensworth* (birtokos, We). Még bonyolultabb rendszereket találunk a leggyakoribb alapnevek kapcsán: pl. *Aston*, *Barton*, *Burton*, *Eaton*, *Hutton*, *Kingston*, *Kirkby*, *Marston*, *Newton*, *Norton*, *Preston*, *Sutton*, *Walton*, *Weston* (vö. EKWALL megfelelő szócikkei).

3.5. Sajátos korrelációk. – Néhány korreláció esetében az egyik tag differenciáló eleme változó. Ilyenkor rendszerint a változó jelzők egyikének motivációja azonos a vele szemben álló névforma differenciáló elemének motivációjával, így az oppozíció ezen erősebb motiváció, azaz az azonos jelentéstani típusba tartozó megkülönböztető elemek alapján kategorizálható. Lényegében égtájra utaló kéttagú félig zárt korreláció *West* és *East Chaldon* (Do), bár utóbbit egykori tulajdonosáról *Chaldon Herring*-nek is nevezik; helyzetre vonatkozó kéttagú félig zárt oppozíciót alkot az *Upper* és *Lower Sapey* névpár (He–Wo), még ha az utóbbi település jelölésére az egykori birtokosról a *Sapey Pichard* névforma is él; négytagú szabálytalan korrelációként foghatjuk fel a *Buckenham*, *New* és *Old Buckenham*, valamint *Little Buckenham*, más néven *Buckenham Tofts* (Nf) szembenállást. *Langton Long Blandford* (mely *Blandford St. Mary*-vel és *Blandford Forum*-mal áll oppozícióban, Do) helység neve pedig arra példa, hogy a két különböző motivációjú differenciáló elem nem feltétlenül zárja ki egymást, mind a kettő tagja lehet a névformának.

4. Korrelációk időben és térben. – A korrelációk születésének idejét illetően fontos megemlíteni két dolgot. Az angol helységnévadás kapcsán nem találtunk olyan adatot, ami megjelölné, hogy mikortól szólnak bele a névadásba a hivatalos szervek, így a spontán keletkezésű és a mesterségesen létrehozott korrelációk elválasztására nem nyílt lehetőség. A korai korrelációkat valószínűleg spontán keletkezésűeknek tarthatjuk, bár tudjuk, hogy a helységek pontos azonosíthatósága miatt a hivatalos szervek már korán szorgalmazták a homonim településnevek megkülönböztetését. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a nevek első lejegyzése ritkán esik egybe a névforma megszületésével.

Adataink alapján úgy tűnik, az oppozíciók keletkezésének legtipikusabb időszaka a 13–14. század volt: pl. a *North* és *South Fambridge* (Ess) névpár először 1291-ben jelenik meg *North Fambregg* és *Suthfambregg* formában; a *Mansell Gamage* és *Mansell Lacy* (He) neveket elsőként 1242-ben említik *Maumeshull Gamages*, *Lacy*-ként; a korszakból való *Toot* és *Marsh Baldon* (O) első lejegyzése (1241: *Mersse Baldindon*,

1312: *Totbaldyndone*); a *Trimley St. Mary* és *Trimley St. Martin* (Sf) szembenállással először 1254-ben találkozunk *Tremle Beate Marie*, *Sancti Martini* alakban (EKWALL 1960: 173, 313, 24, 480).

Természetesen van példa néhány igen korán differenciált névformára is: pl. 652: *Bradford on Avon* (folyó, W); 706: *Childs Wickham* (a világi birtokos társadalmi rangja, Gl); 892: *North Newnton* (égtáj, W); 934: *Clifton on Teme* (folyó, Wo); 984: *Stoke Bishop* (a birtokos egyházi személy rangja, Gl); 1005: *Little Compton* (méret, Wa); 1005: *Upottery* (helyzet, D); 1038: *Hill Croome* (feltűnő tereptárgy, Wo); 1043: *Potters Marston* (ipar, Le); 1066: *Stamford Bridge* (építmény, YE); 1075 k.: *Bures St. Mary* (védőszent, Sf). Néhány példa a *Doomsday Book*-ból (1086): *Abbots Lench* (birtokos, Wo); *Buttercrambe* (a legelők minősége, YN); *Uffculme* (birtokos, D); *Hemel Hempstead* (körzet, Hrt); *Péper Harrow* (foglalkozás, Sr).

A legkésőbb jelentkező egyénített névalakok között találjuk a következőket: pl. 1526: *Clifford Chambers* (egyházi birtokos tisztsége, Gl); 1534: *Westbury on Trym* (folyó, Gl); 1535: *Barton Blount* (birtokos, Db); 1535: *Melcombe Horsey* (birtokos, Do); 1571: *Cole Orton* (bánya, Le); 1571: *Holme Pierrepont* (birtokos, Nt); 1578: *Holme on the Wolds* (földrajzi objektum, YE); 1582: *Saffron Walden* (termény, Ess); 1590: *Darcy Lever* (birtokos, La); 1600: *Mungrisedale* (védőszent, Cu); 1645: *Eaton Socon* (adminisztrációs egység, Bd); 1799: *Kirby Muxloe* (egyéb, Le) (vö. EKWALL megfelelő szócikkei). Mint látjuk, szinte valamennyi szemantikai típusba tartozó megkülönböztető elem képviseltetve van mind a korai, mind a kései példákban.

A fentiek alapján elmondható, hogy differenciált településnevek Angliában a 7. századtól folyamatosan keletkeztek, a helységneve-korrelációk születésének legtipikusabb időszakát azonban a 13–14. században jelölhetjük meg.

EKWALL történeti adatai alapján nyomon követhetjük a korrelációk időbeli alakulását is. A már létrejött korrelációk egy része lényegében változatlanul maradt fenn máig: pl. *Peatling Magna* és *Parva* (1242: *Magna Petling*, *Parva Pedling*, Le); *Hooton Levett*, *Pagnell* és *Roberts* (1242: *Hoton Livet*, 1192: *Hotton Painel*, 1285: *Hoton Robert*, YW). Más oppozíciók az idők során különféle módokon megváltoztak. Megváltozhatott a korrelációban szembenálló névformák száma. A korrelatív névalakok száma növekedhetett: pl. 1115 körül Lincolnshire-ben három *Coates* alapnevű település volt – *Coates* (1115 k.: *Cotes*), *North Coates* (1115 k.: *Nordcotis*), és *South Coates* (1115 k.: *Sut Cotun*, korábban *Sudcotes* formában is), utóbbi azonban 1242-re kettébomlott *Great* és *Little Coates*-re (1242: *Magna*, *Parva Cotes*); illetve csökkenhetett: pl. a 11. században West Yorkshire-ben három *Haddlesey* alapnevű településről számolnak be a források (1030 k.: *þridda Haðelscé*; 1200 k.: *Mediana Hapelsay*, 1304: *Westhathelsay*, 1250 k.: *Esthauzelsay*), mára *Chapel* és *West Haddlesey* maradt fenn; ugyanígy a mai sussexi *East* és *Mid Lavant* szembenállás is egy korábbi háromtagú oppozícióra megy vissza (1288 e.: *Est-lovent*, 1288: *Midlouente*, 1289: *Westlovente*). Más esetekben a korreláció típusa változott meg: szabálytalan oppozíció szabályos korrelációvá lett (pl. a mai *Great* és *Little Glemham* < 1254: *Northglemham*, *Parva Glemham*, Sf; a mai *East* és *West Knoyle* < 1202: *Childe Knoel*, 1228: *Stepelknoel*, W); vagy fordítva, szabályos oppozíció váltott át szabálytalanná (pl. a mai *Childs* és *High Ercall* < 1242: *Parva Erkalawe*, 1327: *Magna Ercalewe*, Sa; a mai *Little* és *Long Wittenham* < 1220: *Est-*, *Westwitteham*, Brk). Módosulhatott a korreláció típusa a szabályos oppozíciók alkategóriáján belül is: így félig zárt korreláció nyitottá lesz (pl. a mai *Hirst Courtney* és *Temple Hirst* < 1235: *Est-*,

Westhyrst; YW); illetve zárt korreláció félig zárt oppozícióvá alakul (pl. a mai *East* és *West Poringland* < 1254: *Poringlond Maior, Minor*; Nf). A korreláció típusának megőrződése mellett megváltozhatott az oppozícióban a szembenállást jelölő nyelvi kifejező-eszköz is. A birtokos változásával kicserélődhetett a megkülönböztető elem: pl. a mai *King's* és *Mauld's Meaburn* (1278: *Meburnemaud*, 1290 k.: *Meburn-Regis*, We) szembenállás egyik tagját korábban, 1150 körül a *Meabruna Gerardi* névforma jelölte. A korai latin nyelvű differenciáló eszközök egy része mára angolul jelentkezik: pl. *Great* és *Little Wilbraham* (1254: *Wilburham Magna, Parva*, Ca); *Bishops Hull* (1327: *Hulle Episcopi*, So); *Radcliffe on Trent* (1291: *Radechlyf super Trent*, Nt). Máskor a korábbi angol jelző vált latin nyelvűvé: pl. *Stretton Magna* és *Parva* (1275 k.: *Great Stretton*, 1290: *Little Stretton*, Le). Arra is van példa, hogy az eredeti angol megkülönböztető elemet egy szinonimája szorította ki: pl. *Upper* és *Lower Arncot* (1283: *Nether-, Overarnecote*, O). Néhány esetben az alpnév és a differenciáló elem funkciót cserélt: pl. *Brixton, Hill, Kingston, Longbridge* és *Monkton Deverill* (W) neve a települések mellett elhaladó folyóról eredetileg *Deverill* volt, a névformák első elemei ehhez az alpnévhez kapcsolódtak megkülönböztető jelzőként; mára azonban ez utóbbiak töltik be az alpnév szerepét, s a *Deverill* elem differenciáló jelzőként működik (EKWALL 1960: 360, 249, 124, 209, 290, 198, 283, 167–8, 528, 242, 371, 319, 518, 256, 378, 450, 13, 143).

A korai korrelációk egy része mára eltűnt: pl. a mai *Christleton, Littleton* és *Rowton* (Chs) nevek azonos alpnévnek különféle megkülönböztető elemmel ellátott változataiból (1289: *Kirkecristelton*, 1150 k.: *Parua Cristentona*, 1287 e.: *Rowecristelton*) rövidültek.

EKWALL elszórt, a korrelatív nevekként jelölt helységek távolságára vonatkozó megjegyzéseit, valamint a települések földrajzi távolságát pontosan megadó részletes térképek adatait figyelembe véve képet kaphatunk a szótár keletkezési idejét, a 20. első felét jellemző emberi látókör kiterjedéséről.

Várakozásunk szerint az azonos vagy szomszédos megyékben található korrelatív nevekként jelölt települések egymás közelében találhatók. EKWALL néhány esetben informál is minket arról, hogy az ilyen települések valóban egymás közvetlen közelében fekszenek. Cockayne Hatley (Bd), East Hatley és Hatley St. George (Ca) elhelyezkedéséről a következőket mondja: „A három Hatley egymás közelében található egy kiemelkedő földdarabon” (EKWALL 1960: 225). Bishop's, Purse, Stourton Caundle és Caundle Marsh (Do) kapcsán megtudjuk, hogy „a Caundlék egymástól kis távolságban helyezkednek el egy hegylánc közelében” (EKWALL 1960: 91). További példák – Bräfield on the Green (Np) és Cold Brayfield (Bk): „a két helység egymás közelében van” (EKWALL 1960: 59); Cow Honeyborne (Gl) és Church Honeyborne (Wo): „a két Honeyborne egymás közvetlen közelében van” (EKWALL 1960: 248); Northowram és Southowram (YW): „a helységek egymástól nem messze, de különböző hegygerinceken fekszenek” (EKWALL 1960: 355); Penton Grafton és Penton Mewsey (Ha): „a két Penton egymás közelében van” (EKWALL 1960: 363); South Tedworth (Ha) és North Tedworth (W): „A két Tedworth, bár különböző megyékben, de egymás közelében van” (EKWALL 1960: 462). A térképlapokat vizsgálva összefüggéseket figyelhetünk meg a korreláció típusa és a jelölt települések távolsága között: jellegzetesen egymás közelében találhatók a méretre (pl. *Great* és *Little Massingham*, Nf; *Peatling Magna* és *Parva*, Le), az égtájról (pl. *North* és *South Cove*, Sf; *East* és *West Wellow*, Ha), a helyzetre (pl. *Lower* és *Upper Dunsforth*, YW; *Nether* és *Over Whitacre*, Wa) és a védőszentre (pl. *Cranford St. Andrew* és *Cranford St. John*, Np; *Ayot St. Lawrence* és *Ayot St. Peter*, Hrt) utaló kis elemszámú oppozíciók tagjai.

Arra is van példa, hogy a települések egymás közelében vannak ugyan, de egy folyó, árok, hegy, erdő elválasztja őket egymástól. Ismét EKWALL példáit idézzük: North, valamint South Baddesley (Ha) a New Forest ellentétes oldalán található; Shelsley Beauchamp és Shelsley Walsh (Wo) a Teme folyó szemközti partszakaszán állnak; Heighton Streetet és South Heightont (Sx) a Downs hegy választja el egymástól; English Bicknor (Gl) és Welsh Bicknor (He) nincs ugyan messze egymástól, de a Wye folyó szemközti oldalán található; Sulhampstead Abbots és Sulhampstead Bannister (Brk) egy keskeny völgy ellentétes oldalán fekszenek (EKWALL 1960: 21, 416, 232, 41, 453).

Időnként, amikor EKWALL úgy találja, hogy a két települést jelentősebb távolság választja el egymástól, mérföldben is megadja távolságukat. Így megtudjuk, hogy Lower Sapey, más néven Sapey Pichard (Wo) és Upper Sapey (He) egymástól mintegy 3 mérföldnyire (= 4,8 km, 1 angol mérföld = 1,6 km) fekszik a Sapey-patak partján; bár Great és Little Tew szomszédos települések, Duns Tew (O) tőlük 4 mérföldre (= 6,4 km) található; Morchard Bishop és Cruwys Morchard (D) 5 mérföldnyire (= 8 km) vannak egymástól; Gringley on the Hill és Little Gringley (Nt) távolsága mintegy 6 mérföld (= 9,6 km); mind Bradwell, mind Bradwell near the Sea (Ess) a Blackwater partján fekszik, de egymástól több mérföldnyire találhatók; Ault Hucknall (Db) és Hucknall Torkard (Nt) egymástól 11 mérföldnyire (= 17,6 km) vannak (EKWALL 1960: 404, 464, 330, 206, 59, 255). A legnagyobb EKWALL által említett távolság Baddesley Clinton és Baddesley Ensor (Wa) között található, melyek egymástól több mint 15 mérföldnyire (= 24 km) fekszenek „egy régen minden bizonnyal erdővel borított hosszú hegygerinc két végén” (EKWALL 1960: 21).

A térképlapokat vizsgálva a fentieknél is nagyobb távolságot mérhetünk Broadwood Kelly és Broadwood Widger (D) között (27 km), vagy Caister next Yarmouth és Caister St. Edmunds (Nf) viszonylatában (29 km). Jelentősebb a távolság Melbury Abbas és az egymással szomszédos Melbury Bubb, Melbury Osmond és Melbury Sampford (Do) helységcsoport között (32 km). A települések utóbbi példához hasonló elhelyezkedését találjuk meg Rockland St. Mary, és a tőle 33 km-nyire fekvő egymással szomszédos Rockland St. Peter és Rockland All Saints (Nf) esetében is. A Shepton Beauchamp, Shepton Mallet és Shepton Montague (So) települések alkotta háromszögben az első helység 34, illetve 29 km-nyire fekszik a másik két, egymástól 13 km-nyire található településtől. Egymástól távolabb eső, szembenálló névformákat viselő településekkel van dolgunk Bratton Clovelly és Bratton Fleming (D) esetében is, távolságuk mintegy 52 km. Jellegzetesen távolabb esnek egymástól az egy megkülönböztető elemmel ellátott névforma és a differenciálatlan alapnévi alak kettősségéből felépülő szembenállásokkal jelölt települések (pl. Atherstone upon Stour és Atherstone, Wa: 48 km; Salcombe Regis és Salcombe, D: 66 km). Széles körben ismert települések, nagyvárosok tekintetében a korrelatív névformák akár több megyén átívelő távolságot is képesek átfogni: pl. Southampton (Ha) és Northampton (Np) egymástól mintegy 165 km-re fekszik.

Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a korrelatív nevekkal jelölt települések gyakran szomszédos helységek, a távolabbiak pedig légvonalban mintegy 50-60 km-nyire fekszenek egymástól: úgy tűnik, ez az a tipikus távolság, amelyen belül zavaró lehetett a helységnevek homonímiája, s amelyen belül a 20. század első felére a tájékozódás megkönnyítése végett az angol névadók differenciáló elemekkel különböztették meg egymástól az azonos nevű településeket. Ennél nagyobb, korántsem jellemző távolságot (165 km) átívelő helységnév-korrelációval csak országosan ismert települések nevei esetében találkozunk.

5. Összegzés. – Az azonos településnevek differenciálódásának eredményeként született angol helységnév-korrelációk a szembenálló névformák száma, szerkezete, illetve az egyénítést szolgáló megkülönböztető elemek jelentéstani összefüggései alapján típusokba sorolhatók. Legjellemzőbbnek a szabályos kéttagú oppozíciókat tarthatjuk. Differenciált névalakok legtipikusabban a 13–14. században keletkeztek, ám a korai megkülönböztető elemek az idők során különféle irányokba változhattak, befolyásolva ezzel a korrelációk típusát. A szembenálló névformák által jelölt települések földrajzi távolságából az emberi látókörre vonatkozó következtetéseket vonhatunk le.

Melléklet: A korrelációk típusainak számszerű jellemzése

Az angol helységnév-korrelációk típusai	Nevek	
	száma	aránya (%)
1. csonka korrelációk	467	32,93
1.1. szabályos	113	7,97
1.2. szabálytalan	354	24,96
2. kéttagú korrelációk	585	41,26
2.1. szabályos	423	29,84
2.1.1. zárt	108	7,62
2.1.2. félig zárt	184	12,98
2.1.3. nyitott	131	9,24
2.2. szabálytalan	162	11,42
3. háromtagú korrelációk	181	12,76
3.1. alapnévvel	59	4,16
3.1.1. szabályos	31	2,18
3.1.1.1. zárt	6	0,42
3.1.1.2. félig zárt	16	1,13
3.1.1.3. nyitott	9	0,63
3.1.2. szabálytalan	28	1,98
3.2. alapnév nélkül	122	8,6
3.2.1. szabályos	26	1,83
3.2.1.1. zárt	1	0,07
3.2.1.2. félig zárt	5	0,35
3.2.1.3. nyitott	20	1,41
3.2.2. szabálytalan	96	6,77
4. négy- vagy többtagú korrelációk	185	13,05
4.1. szabályos	16	1,13
4.1.1. zárt	1	0,07
4.1.2. nyitott	15	1,06
4.2. szabálytalan	169	11,92
Összesen:	1418	100

Hivatkozott irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA 1997. A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII–XIX. századi helységneveink körében. *Névtani Értesítő* 19: 16–26.
- BÖLCSKEI ANDREA 2005. The Correlational System of Hungarian Historical Place-Names. In: SÁNDOR MATICSÁK ed., *Onomastica Uralica* 3. *Settlement Names in the Uralian Languages*. Debrecen–Helsinki. 155–82.
- BÖLCSKEI ANDREA 2006. A differenciáló elem az angol településnevekben. *Névtani Értesítő* 28: 67–81.
- COLLINS ROAD ATLAS. *Superscale Britain*. 2003 Edition. London.
- EKWALL, EILERT 1960. *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*. Fourth Edition. Oxford.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Nyelvészeti tanulmányok 22. Budapest.

BÖLCSKEI ANDREA

ANDREA BÖLCSKEI, **On the correlation system of English differentiated settlement names**

The paper defines the term “place-name correlation” and discusses the typology of English habitation name correlations. Regarding the number and structure of the opposing name forms, the author differentiates potential correlations, correlations of two, three, and four or more elements. With respect to the semantic relationship of the distinctive additions in the correlations, each above category can be further divided into regular (including close, half-close and open) and irregular oppositions. The study also clarifies when these correlations were born, how and why they changed in the course of history, and what conclusions could be drawn about the range of human vision on the basis of their geographic distribution.

RUSZINOKRA UTALÓ TULAJDONNEVEK A 16. SZÁZADI BEREG MEGYÉBŐL

Tanulmányomban kedves barátom, munkatársam, Udvari István emléke előtt szeretnék tisztelegni. Ő volt az, aki arra biztatott, hogy a ruszinokkal is foglalkozzam. Most a beregi szentmiklósi uradalom 17 helységének helyneveit és személyneveit dolgozom fel az 1570. évi Conscriptiones portarum adatai alapján (Registrum factum per me Franciscum Keczer de Lipocz dicatore sacrae Caesariae Regis Maiestatis de noua Connumeratione portarum in Comitatu Beregh in anno 1570. In pertinentis Zenthmiklos; Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Filmtár 73. doboz, Nyíregyháza). A feldolgozáshoz még UDVARI ISTVÁNNAL együtt fogtam hozzá, de csak az egyharmadát tudtuk elvégezni. A munkát a ruszin anyanyelvű KÁPRÁLY MIHÁLY kollégámmal zártam le, de még teljesen nem fejeztem be.

1. Helységnevek. – Először közlöm az akkor leírt adatot, utalok arra, hogy előbb előfordult-e, majd a megszilárdult név következik, az esetlegesen magyarosított név (19. század vége, 20. század legeleje), végül a mai ukrán név. Magyarázatot csak azokhoz fűzök, amelyek nem szerepelnek a FNESz.-ben, vagy ezek kiegészítésre szorulnak. A FNESz. az alábbiakat magyarázza: *Alsó- és Felsőverecke* (2: 752–3, *Vereckei-hágó* a.), *Kölcsény* (1: 791), *Nelipina* (1: 572, *Hársfalva* a.), *Ökörmező* (2: 775, *Volóc* a.), *Podhering* (2: 356), *Szentmiklós* (2: 595), *Szolyva* (2: 591).

Also Vereczke (1263: *Werezka*; az *Alsó-* megkülönböztető elem először 1570-ben jön elő: *Also Vereczke*; *Нужчи Вороты*). *Duzina* (1444: *Dwzyna*; *Duszina*; *Zajgó*; *Дусино*): a helység a patakjáról kapta nevét, ez a *ɔycumu* 'fojt' ige származéka. *Fölső Vereczke* (1387: *Werechke*; 1405: *Kyswerechke*; 1570-től *Felső-* előtagot visel; *Felsőverecke*; *Верхни Вороты*). *Holobina* (1430: *Holobinna*; *Holubina*; *Galambos*; *Голубина*): ez is víznévi eredetű: 'Galambos-víz (mellett fekvő falu)'. *Kölcsin* (1263: *Kulchun*; *Kölcsény*; *Кольчино*). *Martinczia* (1444: *Marthyncha*; *Martinka*; *Mártonka*; *Мала Мартинка*): a ruszin *Мартин* 'Márton' név *-ча* kicsinyítő képzős alakja, amelyet 1700-tól felváltott a sokkal gyakrabban használt *-ка* képzős forma, sőt e század végén megkapta a *Kis-* előtagot is, hogy az ugyan-csak megyebeli Krajnamartinkától megkülönböztessék. A névadás formája azonban magyar. *Nelipino* (1430: *Nelipina*; *Hársfalva*; *Нелипино*): a FNESz. 1863-tól mutatja ki a *Hársfalva* nevet, de UDVARI ISTVÁN már 1845-ből is talált adatot rá (1999: 100). *Ökörmező* (1430: *Ewkermezew*; 1641: *Wolowecz*; *Volóc*; *Воловець*): a ruszin forma csak a 17. század közepétől állandósult. Nem tévesztendő össze a máramarosi Ökörmezővel (Мижрип'я). *Palhoua*: kissé problémás volt azonosítani. 1570-ben fordul elő először (1645: *Jávor*, 1648: *Jalloua*, *Palloua*; *Jávor*; *Ялове*). A *Jávor* adat modernizált formában van adatolva, alighanem tollhiba lehet. A *Palova* név volt az elsődleges: 'Pálé, Pál faluja'. Csakhogy a megyében már volt egy *Pálfalva* és egy *Paulova* nevű falu, ezért változtatott a név *Jalová-ra* a *Jalova* patakról ('terméketlen, silány'). *Podheren* 1389: *Pothren*; *Örhegy-alja*; *Подгоряни*; Munkácshoz csatolva). *Polyanka*: ez az első előfordulás. A ComBereg. 1417/17-es *Negforras* (Négyforrás) adata nem tartozik ide. 1773-tól 1910-ig felváltva viseli

a *Polyánka*, illetve a *Loza* ('rekettye') nevet, majd *Füzesmező* lett; ma: *Лоза. Pudpolod* (*Pudpolóc*; 1430: *Palasalja*; 16. század: *Pudpolos*; *Vezérszállás*; *Підполоззя*): 'a Pala(s)z hegy aljában fekvő falu'. 1889-ban Romanóccal egyesítve azért kapta a *Vezérszállás* nevet, mert 1703-ban II. Rákóczi Ferenc egy éjszakát itt töltött. *Repede* (1387: *Repede*; *Бучм-пуця*): román alapítású helység lehetett, hiszen a *repede* szó jelentése: 'sebes' (ti. patak). A helység később elruszinosodott, és a név *Rjapigy*-ra módosult. Ezt a szót a II. világháborút követően szó szerint lefordították ukránra. *Zenthmiklos* (1263: *villa Sancti Nicolai*; 1270: *Zenthmyklos*; 1403: *Szolywaszentmyklos*; 1806: *Szent-Miklós*; *Csinadjovo*; *Чинадіво*). A *Szent-miklós* elnevezés az elsődleges, a ruszin-ukrán név erősen másodlagos. *Zolyua* (1263: *Zoloa*; 1270: *Zolua*; *Свалюва*): A *Szolyva* név az elsődleges, de mind a *Szolyva*, mind a *Szvaljava* a ruszimból származik. *Ztrojna* (1430: *Ztroyfalwa*; *Malmos*; *Строїне*): LEHOCZKY víznévre gondolt (1: 312), csak hogy az első adat személyre vonatkozik: 'egy *Sztroj* (ruszinul: 'karsú, ékes') nevű ember települése'. Ez annyit jelent, hogy a patak a faluról kapta a nevét és nem fordítva. A *Sztrojna* jelentése: 'sztroji, Sztrojhoz tartozó'. A mai semleges nemű ukrán név egyértelműen a vízre, pontosabban a forrásra (*жерело*) vonatkozik. *Szuzko* (1465: *Suzko*; 1889: *Bányafalu*; *Цыково*). LEHOCZKY pataknevből vezeti le (1: 312); ezt alátámasztja, hogy 1645-ben *Szuszko pataka* a neve. Am az sem kizárt, hogy személynévből keletkezett magyar névadással: feltehetően a ruszin *Цыко* (< *Цысання* 'Zsuzsanna') névből. A birtoklást kifejező ruszin *-ovo* 1693-ban jelenik meg (*Suskowo*). Ezt alátámasztani látszik, hogy a község az 1640-es években Lorántffy Zsuzsanna birtoka volt (LEHOCZKY 3: 747).

Az évszámmal ellátott adatok a ComBereg.-ből valók.

2. A személynévek közlése latinul történt, a latinra lefordított keresztnévvel és a családnévvel. Mint minden 16. századi összeírásban, itt is akadnak kivételek. 15 esetben a magyar sorrendet írják le: családnév + keresztnév: *Babka Maxin*, *Barna Panyko*, *Boris Saua* (vagy fordítva), *Faber Olexa*, *Ganko Kozt*, *Kilman Maxin*, *Mihouicz Klim*, *Pakolye Janos*, *Paskouicz Maxin*, *Peniak Lesko*, *Pinuite Vaszko*, *Rudal Boriz*, *Saregouicz Vlassen*, *Siket Zaua*, *Stankouicz Olexa*, *Turouicz Manajlo*, *Vankouicz Kopcza*. A *Boris Sava* (Borisz Száva) névről nem tudom eldönteni (lehet, hogy az összeíró sem tudta), hogy melyik a vezeték-, illetve a keresztnév. Akadt egy körülírás is: *Prisliak Rusz*: 'jövevény ruszin', tehát a nevét nem tudták.

2.1. A keresztnévek többségét latinul adták meg: *Ambrosius* ~ *Ambrus*, *Augustinus* ~ *Ágoston*, *Clemen* ~ *Kelemen*, *Condrat* ~ *Konrád*, *Daniel* ~ *Dániel*, *David* ~ *Dávid*, *Demetrius* ~ *Demeter*, *Elias* ~ *Illés*, *Franciscus* ~ *Ferenc* (nemcsak itt, hanem más ruszin vidéken a *Fedor* név megfelelője is), *Georgius* ~ *György*, *Gregorius* ~ *Gergely*, *Jacobus* ~ *Jakab*, *Janos*, *Jeremias*, *Johannes* ~ *János* (a ruszin vidékeken az *Iván* megfelelője, bár előbb volt egy *János* adatunk is), *Ladislaus* ~ *László* (ruszin vidékeken a *Vaszilij* 'Basilius' megfelelője is lehet), *Laurentius* ~ *Lőrinc*, *Lazarus* ~ *Lázár*, *Lucas* ~ *Lukács*, *Manajlo*, *Martinus* ~ *Márton*, *Matthaeus* ~ *Máté*, *Matthias* ~ *Mátyás*, *Maxin*, *Michaël* ~ *Mihály*, *Nicolaus* ~ *Miklós*, *Olexa*, *Pamianus* (a névkönyvekben nem akadtam nyomára, de az is lehet, hogy tollhiba a *Damianus* helyett), *Paulus* ~ *Pál*, *Petrus* ~ *Péter*, *Prokop*, *Sandrinus* ~ *Sándor*, *Simonius* ~ *Simon*, *Stanislaus* ~ *Szaniszló*, *Stephanus* ~ *István*, *Thomas* ~ *Tamás*, *Zaua* ~ *Száva* (< görög Szavvasz, latinul: *Sabbatius*). A ruszin *Olexa*

'Elek', *Manajlo* 'Emmánuel' és *Makszin* 'Maxim' neveket könnyen le lehetett volna fordítani latinra, de a leíró nyilván nem tudta.

Rövidült, kicsinyítő képzős alakok (azaz mindennapos szólítónévek) – akárcsak UDVARI ISTVÁN több megyére vonatkozó könyveiben – itt is előfordulnak: *Borisz*: a több szláv nyelvben is előforduló *Борислав* név rövidülése. *Klim*: a *Климент* 'Kelemen' név rövidülése. *Kopcsa*: a *Прокоп* név becézett formája. *Koszt*: a *Константин* név rövidülése. *Leskó*: az *Олекса* 'Elek' név becézője. *Panyko*: a *Пантелеймон* 'Pentele' név becézett alakja, a *пан* 'úr' szóhoz nincs köze (tehát nem 'úrfi'!), *Vaszko*: a *Василий* 'Bazil' név becézője. *Vlassen*: a ruszin *Власий* 'Balázs' név képzett alakja. UDVARI ISTVÁN két évszázaddal később nagyobb névanyag alapján hasonló adatokat hoz (1997: 144–57).

2.2. Családnevek. – Nagyobb részük ruszin eredetű. Van közöttük horvát, lengyel, magyar, német, román és ukrán név is. Célszerűnek látom azt is közölni, hogy melyik helységben fordult elő. Hármát nem tartok családnévnek: *Faber* (Szolyva): ez foglalkozást jelöl latinra fordítva: 'kovács'; *Kenez* (Palova, Szuszkó): mivel a hivatalban levő kenézeknek volt családnévük, jelen esetben az egykor kenézséget viselő személyre vonatkozik a családnévszerű elem; *Batyko* (Alsó- és Felsőverecke, Duszina, Holubina, Kölcsin, Nelipina, Ökörmező, Palova, Repede, Szentmiklós): a ruszinban a pap megnevezése. Tehát a családnevek száma csökken(t). Így az uradalom területén 158-féle vezetéknevről lehet beszélni.

Először jön az 1870-ben leírt alak, zárójelben pedig az ejtett forma (némi bizonytalanság azért előfordul, van, ahol az íráskép és az ejtés azonos), majd a helység neve, ahonnan adatolható. Elöl vannak a ruszin nevek, utánuk következnek a más nyelvben keletkezett nevek. A névanyagot három részre osztottam, hogy a felesleges ismétlődéseket elkerüljem: 1. A névadás alapja tulajdonnév, 2. A névadás alapja közszó, 3. Megfejtetlen nevek. A szláv nevek elemzése az egyelőre kéziratos névtárból valók.

2.2.1. A névadás alapja tulajdonnév

Az apa (a névadó ős) neve képtelen formában. Ruszin: *Boris* (Borisz) [Repede] ~ *Burisz* (Burisz) [Szuszkó]; *Kariton* [Szentmiklós] < *Харитон*; *Kosma* (Kozma) [Felsőverecke] ~ *Kozma* [Kölcsin]: magyar is lehet, a ruszinban a *Кызма* a megszokottabb; *Missail* (Misail) [Kölcsin]: elírás lehet a *Mihail* helyett, bár a *Misael* név előfordul az Ószövetségben (Dániel társa); *Olexander* 'Sándor' [Holubina]; *Prokop* [Alsóverecke]. Magyar: *Czuth* (Cut) [Kölcsin]: régi magyar világi személynév (ÁrpSzt. 210); *Fabian* (Fábián) [Szentmiklós] (CsnSz. 341). Német: *Trus* (Trus) [Duszina] < *Trusch* < *Truzo* személynév (GOTTSCHALD 1971: 240).

Az apa (a névadó ős) nevének rövidült vagy becézett alakjai. Ruszin: *Banko* [Szolyva]: elírás a *Vanko* < *Ivan* név helyett; *Ganko* [Nelipina] < *Gan*, *Hod* [Sztrojna] < *Hodislav*. *Jeremicza* (Jeremica) [Szolyva] < *Jerema* 'Jeremiás'; *Karitta* (Karita) [Szolyva] < *Khariton*; *Koczán* (Kocan) [Felsőverecke, Szolyva] < *Konsztantin*; *Koncz* (Konc) [Nelipina] < *Konsztantin*; magyar is lehet, de ekkor világi személynév (CsnSz. 612–3). *Kopczia* (Kopcsa) [Alsóverecke, Nelipina, Repede] < *Prokop*; *Mada* [Palova] < *Magdalena*; *Maruska* [Podhering] < *Mária*; *Misko* [Martincsa] < *Mihajlo* (töve: *Mis*-), szlovák is lehet (< *Michal*); *Olan* [Felsőverecke] < *Oleksza* 'Elek'; *Ondocz* (Ondocs) < *Ondrej* 'András' [Szentmiklós]; *Ricz* (Ric) [Alsóverecke, Ökörmező, Pudpolóc, Szolyva] < *Hric* < *Hrihorij* 'Gergely'; *Rudal* [Palova] < *Rudolf*, szlovák is lehet. *Stanko* (Sztanko) [Kölcsin] ~ *Sztanko* [Repede] < *Stanislav*, szlovák is lehet (MIZSER 2000: 12); *Zen*

[Duszina, Felsőverecke] < *Zenon*. Magyar: *Gyurko* [Podhering]: lehet szlovák is < *György* (CsnSz. 442), illetve *Đuraj* (MIZSER 2000: 9). *Sido* (Sidó) [Szentmiklós] < *Sidonius*, a népnévből való származtatást nem tartom 1570-ben valószínűnek, miként a CsnSz. (1167–8). Román: *Golyan(i)a* (Gojána) [Felsőverecke] < *Goiislav* (IORDAN 1983: 227). Szlovák: *Guris* [Gyuris] < *Đuraj* 'György' (MIZSER 2000: 9); *Joba* (Jóba) [Szuszkó] < *Jób*; *Jurczyak* (Jurcsák) [Alsóverecke] < *Juraj* 'György'; *Petriczko* (Petricsko) [Podhering] < *Petr* 'Péter'.

Patronimikumképzős nevek (a leszármazás jelölve van): *-(ov)uč*, a horvátban *-ić*, a lengyelben: *-owicz*, a szlovákban *-(ov)ič*, a magyarban *-i*, a németben: *-mann*, az ukránban *-енко*. Az esetek többségében azt jelenti, hogy valakinek a fia, leszármazottja. A szláv nyelvekben igen gyakori névadási forma. *Artimouicz* (Artimovics) [Felsőverecke]: 'Artim fia'; *Babicz* (Babics) [Alsóverecke]: 'az öregasszony, a nagynya által felnevelt gyermek'; *Denicz* (Denics) [Szolyva] és *Denouicz* (Denovics) [Szolyva], mindkettő a magyar *Dénes* névből, azaz: 'Dénes fia'; *Dinzeleuicz* (Dinzelevics): 'Dinzel fia' (az ismeretlen etimológiájú német *Dinsel* névből); *Fedouicz* (Fedovics) [Alsóverecke, Palova]: 'Fedo (< *Fedor*, magyarul: *Tivadar*, *Tódor*) fia'; *Gaurilicz* (Gavrilies) [Felsőverecke]: 'Gavril (Gábor) fia'; *Ignaczouicz* (Ignácovics) [Pudpolóc]: 'Ignác (< magyar) fia'; *Klimouicz* (Klimovics) [Repede]: 'Klim < Kliment (Kelemen) fia'; *Knihouicz* (Knihovics) [Polyanka]: nem a könyv, hanem inkább: 'az Írás fia, a Bibliához tartozó'; *Kovaczouicz* (Kovácsovics) [Szolyva]: 'Kovács vagy a kovács fia', szlovák is lehet, bár az alapszó szláv eredetű, de itt a magyarból való; *Lihouicz* (Lihovics) [Pudpolóc, Szolyva]: 'a gonosz fia'; *Lukauicz* (Lukavics): 'Luka (Lukács) fia'; *Manouicz* (Manovics): 'Mano < Manojlo (Emánuel) fia'; *Matieuz* (Matijevics) [Martinsza, Pudpolóc]: 'Máté vagy Mátyás fia'; *Mikouicz* (Mikovics) [Palova]: 'Miko < Mikola (Miklós) fia'; *Mikulicz* (Mikulics) [Duszina]: 'Miku < Mikulaj (Miklós) fia'; *Mitrikouicz* (Mitrikovics): 'Mitrik < Mitro (Demeter) fia'; *Paskouicz* (Paskovics) [Szuszkó]: 'Pasko < Pavel (Pál) fia'; *Petrouicz* (Petrovics): 'Petro (Péter) fia', szlovák is lehet (MIZSER 2000: 14); *Riczikouicz* (Ricikovics) [Sztrojna]: 'Ricik < Hrihorij (Gergely) fia'; *Riczouicz* (Ricovics) [Holubina, Repede]: 'Rico < Hrihorij (Gergely) fia'; *Ruzouicz* (Ruszovics) [Ökörmező]: 'Ruszo (= ruszin) fia'; *Saregouicz* (Saregovics) [Nelipina]: 'Sareg fia', az alapszót nem ismerem; *Zalouicz* (Szalovics) [Kölcsin]: 'Szalo < Szalivon (Silvanus) fia'; *Stankouicz* (Sztankovics) [Nelipina] ~ *Ztankouis* (Sztankovics) [Szolyva]: 'Sztanko < Sztaniszlav (Szaniszló) fia'; *Turouicz* (Turovics) [Palova]: 'Tur (l. alább) fia'; *Vankouicz* (Vankovics) [Martinsza]: 'Vanko < Ivan fia'; *Zenouicz* (Zenovics): 'Zeno < Zenon fia'. Horvát: *Paskovit* < *Pašković* (Paskovity) [Duszina] 'Pasko < Paskal (Paszkál) fia'; *Rusinouit* < *Rusinović* (Ruszinovity) [Holubina]: 'Ruszin' nevű ember fia'. Lengyel: *Jaskouicz* (Jaskovics) [Ökörmező]: 'Jasko < Janusz (János) fia'. Magyar: *Zwczj* (Szücsi) [Repede]: 'Szücs vagy a szücs fia' (CsnSz. 1033). Német: *Kilman* (< *Kilmann*) [Felsőverecke, Palova]: 'Kil < Kilian fia' (GOTTSCHALD 1971: 367). Szlovák: *Lukasouicz* (Lukasovics): 'Lukas (Lukács) fia'; *Matiouicz* (Matyovics) [Martinsza]: 'Matyo < Matej (Máté) fia'; *Mihalicz* (Miholics) [Duszina]: 'Michal (Mihály) fia'; *Mihouicz* (Mihovics) [Duszina, Polyanka]: 'Miho < Michal fia'; *Mikalkouicz* (Mihalkovics) [Szolyva]: 'Mihalko < Michal fia'; *Stephanouicz* (Stefanovics) [Holubina]: 'Štefan (István) fia'. Ukrán: *Kilecszenko* [Alsóverecke]: elírt vagy elhallott adat a *Kliscsenko* helyett: az alapszó jelentése: 'fogó', azaz: 'Kovács vagy lakatos fia'.

2.2.2. A névadás alapja közszó. – Változatos nevek tartoznak ide. Uthalhatnak népnévre, foglalkozásra, egyéni tulajdonságra, párszor csak az alaktani megformálást értjük, a névadás indítéka homályos.

Ruszin: *Babka* [Ökörmező]: 'üllővas', az első névviselő kovács lehetett; *Bidko* [Szolyva]: 'igen szegény'; *Bobaly* (Bobály) [Szuszkó]: 'babos arcú, himlőhelyes', elvileg lehet román 'lápi póc' és szlovák is 'tályog, fekély' (MIZSER 2000: 43); *Buczka* (Bucska) [Kölcsin]: 'kis bükkfa'; *Cziarnalab* (Csarnaláb) [Szuszkó]: 'fekete láb'; *Czyiomika* (Csomika) [Felsőverecke]: 'fekete lábú'; *Czornokucz* (Csornokuc) [Szolyva]: 'fekete rövidfarkú' (talán madárnév); *Derenko* [Felsőverecke]: 'somfa', a kicsinyítő képző megkülönböztető jellegű; *Didko* [Szentmiklós]: 'nagyapa, tekintélyes öregember'; *Huszak* (Huszák) [Szentmiklós]: 'libapásztor', 'lúdneyakú ember'; *Kabaliczka* (Kabalicska) ~ *Kabaliczko* (Kabalicsko) ~ *Kabaliska* (Kabaliska) [Palova]: 'elnyomott, függőségben levő'; *Komicz* (Komic) [Holubina]: 'koma'; *Korinda* [Felsőverecke]: a *kopiu* 'gyökér' szó képzett alakja; *Koroly* [Kölcsin]: 'király', azaz: 'királyi jobbágyság'; *Kosika* [Nelipina]: a *kouuik* 'kis kas' szó képzett alakja, az első névviselő kaskótó lehetett; *Kotisz* [Nelipina]: valószínűleg a 'kandúr' jelentésű szó származéka, s így tulajdonságot jelölt; *Koza* (Koza) [Szolyva, Szuszkó]: 'kecske; duda', jelölhet tulajdonságot, foglalatosságot egyaránt; *Krasnijk* (Krasznik) [Felsőverecke]: 'szép (férfi)'; *Kucz* (Kuc) [Palova]: 'rövid farkú'; *Kurak* (Kurák) [Alsóverecke]: 'tyúkász'; *Kurnik* [Repede]: 'tyúktól', a névadás indítéka rejtély; *Kwzwp* (Kuzup) [Kölcsin]: 'füleskosár', kosárfonóra utal; *Manasterik* [Alsóverecke]: 'monostori szolga'; *Melliesko* (Mellyesko) [Szolyva]: a magyar *Mellies* (l. ott) megkülönböztető jellegű kicsinyítő képzős alakja; *Nalisnik* [Szentmiklós]: 'aki a pénzt leszámolja, illetve elszámol vele'; *Pahuta* ~ *Pohuta* (Szentmiklós): 'szagos'; *Pakolye* (Pakoje) [Polyanka]: szavajárás név, 'égessétek meg vagy el', talán az erdőégetésre utal (ti. erdőégetéssel is nyertek termőterületet akkor); *Peniak* ~ *Penyak* (Penyák) [Nelipina]: 'tőkevágó'; *Pletak* (Pleták) [Szolyva]: 'fonó'; *Riczbirag* (Ricbirag) [Felsőverecke]: összetett név, az első eleme *Ric* (l. fentebb), a második ismeretlen eredetű; *Szkwncz* (Szkunc) [Felsőverecke]: 'nyest'; *Slabecz* (Szlabec) [Podhering]: 'gyenge; gyáva'; *Trut* [Alsóverecke]: 'lusta, naplopó' ('hereméh'); *Voloszin* (Volosin) [Felsőverecke]: 'oláh'; *Zadavla* [Palova]: 'fojt(ogat)ó'.

Magyar: *Barna* [Alsóverecke]: 'barna hajjú, arcú, bőré', esetleg a *Barnabás* név rövidülése (CsnSz. 96–7); *Czigan* (Cigány) [Repede]: 'cigányos kinézetű', szlovák is lehet (CsnSz. 202–3); *Feier* (Fejér) [Repede]: 'sápadt arcú, fehér bőré' (CsnSz. 350–2); *Fias* [Holubina]: 'olyan személy, akinek sok gyermeke van' (CsnSz. 363); *Kenderesi* [Podhering]: 'Kendereske (régén: Kenderes, ma: Кендерешив) Bereg megyei községből való' (LEHOCZKY 3: 341–2); *Kiraly* (Király) [Felsőverecke]: 'királyi jobbágyság' (CsnSz. 593–4); *Korom* [Martincsa]: 'kormos képű' vagy a *korombíró* rövidülése (CsnSz. 623); *Kouacz* (Kovács) [Martincsa, Sztrojna]: 'kovácsmester' (CsnSz. 629–30); *Lengiel* (Lengyel) [Szentmiklós]: 'Lengyelországból származó' (CsnSz. 672–3); *Magyar* [Podhering]: 'magyar nyelvterületről származó' (696–7); *Mellies* (Mellyes) [Szolyva]: 'széles, kidomborodó mellkasú' (CsnSz. 724), a ruszinok között ma is az egyik leggyakoribb magyar eredetű név; *Mezaros* (Mészáros) [Podhering] (CsnSz. 727–8); *Molnar* (Molnár) [Kölcsin, Szentmiklós]: itt 'vízimolnár' (CsnSz. 745–6); *Polczik* (Polcik–Polcsik) [Szuszkó]: 'pocok', valamilyen tulajdonságot jelöl (CsnSz. 858); *Siket* [Podhering]: 'süket, nagyothaló' (CsnSz. 930–1), bár nem vagyok teljesen meggyőződve arról, hogy valóban vezeték-név-e, vagy a Száva keresztnév megkülönböztető jelzője; *Veklics* (Veklics) [Szolyva]: valószínűleg a *vaklics* 'barna, barnapiros ember' szó alakváltozata (vö. BARTHA 1938: 98).

Német: *Fuszer* [Sztrojna]: < *Fußer* 'gyalogos katona' (GOTTSCHALD 1971: 274).

Román: *Toporas* [Felsőverecke]: 'szarkaláb' (indítéka nem ismert) (IORDAN 1983: 458).

Szlovák: *Kirczan* (Kircsan) [Alsóverecke] < *Krčan*: 'vastag nyakú'; *Klobnyk* (Klobnyik) [Alsóverecke]: 'kalapos'; *Pleza* (Plezsa) [Alsóverecke]: 'kopasz'; *Sodra* (Sodra) [Felsőverecke] < *Šoldra* 'sonka'; *Steran* [Kölcsin]: a német *Ster* 'kos' szó a szlovák *-an* képzővel ellátva; *Susnak* (Susnyák) [Duszina]: 'semmirekellő, mihaszna'; *Sutilay* (Sutilai) [Szentmiklós]: 'szarvatlan, kopasz', az *-y* inetimologikus; *Sziuak* (Szivák) [Alsóverecke]: 'deres, ősz'; *Thulasz* ~ *Tulyas* (Tulasz) [Nelipina]: 'csavargó'; *Twr* (Tur) [Szentmiklós]: 'tulok' (a férfiasság, bátorság szimbóluma), ukrán is lehet; *Zelinko* [Palova]: a *zelina* 'növény; fű' szó képzett alakja.

Ukrán: *Czibar* (Cibar) [Martincsa]: 'hosszú lábú'; *Juga* [Felsőverecke]: 'köd; hóvihár', esetleg a román *iug* 'járom' szó képzett alakja; *Kobza* [Alsóverecke]: 'koboz', azaz az ezen játszó személy; *Moros* [Ökörmező]: 'szeder'; *Pinuite* (Pinujte) [Polyanka]: szavajárás név, 'verjétek fel a habot', szakácsságra utalhat.

A családnévi adatok részben MIZSER é. n., részben abból a ruszin személynévi adattárból valók, amelyet KÁPRÁLY MIHÁLYAL együtt gyűjtünk, és folyamatosan dolgozunk fel (jelenleg a munkácsi uradalom névanyagán munkálkodunk).

2.3. Megfejtetlen nevek. – Ezekről a nevekről a rendelkezésemre álló szakirodalom és eddigi kutatásaim alapján nem tudok véleményt mondani. Az is lehet, hogy van köztük elírt alak is, vagy a nyelvet nem ismerő leíró félrehallotta: *Berag* [Felsőverecke], *Besseg* [Rapede], *Doczimecz* (Docsimec) [Sztrojna], *Gebrely* [Kölcsin], *Imhna* [Szentmiklós], *Klusa* [Szolyva], *Rabaczin* (Rabacsin) [Szolyva], *Turkuczuk* (Turkucsuk) [Szolyva], *Veszemka* [Kölcsin], *Vetics* [Szolyva], *Vorszen* [Duszina], *Vurgocz* (Vurgocs) [Kölcsin], *Zeaniga* [Alsóverecke]. Végezetül megjegyzem, hogy gyűjtőútjaim során az itt elemzett nevek túlnyomó többségével (beleértve az ismeretlen eredetűeket is) találkoztam a ruszin falvakban.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA KATALIN 1938. *Szókinccstanulmány a magyar nyelv színjelnevezéseiről*. Debrecen.
 БЕВКА, ОЛЕКСА 2004. *Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Марамарошського комітату*. Ніредьгаза.
 ComBereg. = HELLER, GEORG 1983. *Comitatus Bereghiensis*. München.
 ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВ 1883. *Русько-мадярський словарь*. Будапешт.
 ДЕЖЕ, ЛАСЛО 1996. *Делования письменность русинов в XVII–XVIII веках. Словарь анализ, тексты*. Nyíregyháza.
 ДУЙЧАК, МИКОЛА 2003. *Антропонімія Пряшівщини*. Пряшів.
 GOTTSCHALD, MAX 1971. *Deutsche Namenkunde*. Berlin.
 IORDAN, IORGU 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București.
 LEHOCZKY TIVADAR 1881. *Beregvármegye monographiája* 1. Ungvár.
 MIZSER LAJOS 2000. *Tirpák vezetékeinek*. Nyíregyháza.
 MIZSER LAJOS é. n. *Családnévvizsgálatok Bereg megyében*. Kézirat.
 PEČIAR, ŠTEFAN (vedecký redaktor) 1959–1968. *Slovník slovenského jazyka* 1–4. Bratislava.
 СКРИПНИК, Л. Г. – ДЗЯТКІВСЬКА, Н. П. 1996. *Власні імена людей*. Київ.
 UDVARI ISTVÁN 1997. Bereg vármegyei ruszin férfinevek Mária Terézia korában. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK 209. Budapest–Miskolc. 1: 144–57.

UDVARI ISTVÁN 1999. Mikor keletkezett a Hársfalva név? *Névtani Értesítő* 21: 99–102.

UDVARI ISTVÁN 1994. *Ruszinok a XVIII. században*. Nyíregyháza.

UDVARI ISTVÁN 2000–3. *Ukrán-magyar szótári adatbázis* 1–6. Nyíregyháza.

Закарпатська область. 1983. Ужгород.

MIZSER LAJOS

LAJOS MIZSER, **Proper names referring to Ruthenians in the 16th century**

The 1570 year's register lists names from the estate (dominium) of Szentmiklós in the former Bereg county. Ruthenian villages were formerly led by judges (judex). Those in the 16th century, however, were governed by the leaders of the settlers. The paper examines place-names as well as personal names. The stock of surnames is linguistically varied. Though dominated by Ruthenian elements, it also includes names of Hungarian and Slovakian origins, with much rarer examples of Croatian, Polish, German, Rumanian and Ukrainian names. The author focuses on the motives behind the name giving processes, even if the real motivations can only roughly be identified after 400 years. Christian names of the period are also varied.

A HIVATALOS CSALÁDNÉV-VÁLTOZTATÁSOK INDOKRENDSZERÉNEK VIZSGÁLATÁRÓL¹

1. Bevezetés. – A hivatalos családnév-változtatások vizsgálatának egyik legizgalmasabb területe az aktus indítékainak a kérdése. Milyen tényezők késztetésére, illetve milyen élethelyzetek megoldására, mi okból és célból kezdeményezték az érintettek családnévük megváltoztatását? Milyen típusokból tevődik össze a névváltoztatások indokrendszerének a repertoárja, s ezen belül az egyes elemek gyakorisága hogyan változik időben (a hosszú távú tendenciák, illetve a történelmi konjunktúrák szintjén), illetve mennyiben tér el különböző társadalmi csoportokhoz tartozó névváltoztatók esetében?

1.1. A szakirodalomról. – A hazai tudományosság ezt a problémát direkt módon és behatóbban ritkán vizsgálta, bár a névváltoztatások főbb mozgatórugóinak, társadalmi szerepköreinek és történelmi hátterének a kérdése (névszépítés, névmagyarosítás, akkulturáció, asszimiláció, integráció, konformizmus, társadalmi mobilitás, hatósági és társadalmi nyomás stb.) különböző megközelítésekben már többször is szőnyegre került (l. pl. SZEKFÜ 1934; BENKŐ 1948–1949; MIKESY 1964; TILKOVSKY 1989; FORGÁCS 1990; KÖHEGYI-MERK 1992; NAGY 1992–1993; KARÁDY 1993, 2001; HAJDÚ 1994). Az egyéni indítékok teljes repertoárjának szisztematikus feltárására és osztályozására azonban először az 1970-es évek közepén került sor OROSZ BÉLA (1977) jóvoltából, s utána két évtizedig nem volt folytatója ennek a kutatásnak.

A szakirodalmi deficit részben az érdeklődés hiányára vezethető vissza, részben a kutatás nehézségeinek a rovására írható. Nem könnyítette a munkát az sem, hogy a témakört 1945 után hosszabb időre „tabusították”, manapság pedig a névváltoztatáshoz fűződő információs önrendelkezési jog védelme nehezíti a jelenség 20. századi történetére irányuló kutatásokat, de különösen a vonatkozó eredmények közlését. (A magyar családnév-változtatások kutatástörténetének áttekintésére legújabbban I. KOZMA 2007.)

1.1.1. OROSZ BÉLA az 1867–1875 között engedélyezett 1351 eset levéltári iratainak feldolgozása alapján a névváltoztatásokban elsősorban az „anyagi” ösztönzők szerepét tartja meghatározónak, azokat, „amelyek a társadalmi, gazdasági, politikai helyzetből adódnak”. Nem tagadja az erkölcsi, esztétikai okok esetenkénti jelenlétét sem, de „ezek mögött is gyakran érzékelhető, hogy nem csupán »hazafiúi érzelemről«, a »szebb hangzásról« van szó, hanem valamilyen anyagi érdekről is (karrier, üzleti érdek stb.)» (OROSZ 1977: 32). – Rövid tanulmányában fontos novumokat kell üdvözölnünk. Először is az anyagi ösztönzők szerepének kimutatásával a motivációk egyik lényeges, addig nem hangsúlyozott elemére hívta fel a figyelmet. Másrészt felismerte azt, hogy számos konkrét esetben „több motiváló tényező együttesen kap szerepet”, az anyagi, érzelmi, erkölcsi, esztétikai stb. indítékok gyakran egyazon aktuson belül is keveredhetnek, sajátos motivációs struktúrát képezve, amelyen belül (esetenként változóan) más és más elemek

¹ Készült az OTKA T 049095 számú pályázatához kapcsolódóan.

lehetnek a dominánsak. Végül: először ő tett kísérletet a kérelmekben megfogalmazott indoklások osztályozására. – Amit kritikával lehet illetni, az úttörés nehézségeivel is magyarázható. Ilyen például néhány osztályozási típusának nem eléggé alapos kidolgozottsága (lényegüket tekintve azonos típusba sorolható esetek különböző típusba helyezése vagy éppen ennek fordítottja), másrészt az anyagi, gazdasági érdek szerepének enyhe túlhangsúlyozása, pontosabban: e fogalom nem eléggé világos definiálása. (Úgy véljük, hogy néha e kategória alá sorolt olyan eseteket is, amikor a névváltoztatást nem annyira materiális, mint inkább az emberi méltóság megőrzésével kapcsolatos, a közösségben való elhelyezkedéssel összefüggő, a személyes presztízsre kiható érdekek motiválták, pl. házasságon kívül születettek esetében. Bár kétségtelen: ennek is lehetnek anyagi, az életút egészét befolyásoló vonzatai.) Végül hiányolhatjuk, hogy az egyes típusok előfordulásának gyakoriságát nem mérte meg a szerző. Arról viszont nekünk, olvasóknak nem szabad elfeledkeznünk, hogy OROSZ tanulmánya egy rövidebb, kilencéves periódust elemez, ezért a kétségtelenül általánosítható eredményei mellett figyelembe kell vennünk azok korszpecifikus jellegét is.

1.1.2. KARÁDY VIKTOR és e sorok írója (előbbi kezdeményezésére, közösen, de olykor külön-külön is), az 1894–1956 közötti családnév-változtatások társadalomtörténeti szempontú feldolgozásában módszeresen vizsgálta az 1933–1956 között keletkezett kérvényekben felhozott indokok repertoárját, s megkísérelte az aktus erősen csoport- és rétegsajátos motivációs rendszerének rekonstruálását. Először e mű mérte meg a különböző indoklástípusok jelentkezésének számszerű súlyát, nem csupán a névváltoztatók összességében, hanem azok különböző társadalmi, etnikai-vallási, demográfiai és földrajzi csoportjaiban is. Ehhez kapcsolódó eredményeink közül eddig az 1945–56 közötti időszakra vonatkozó statisztikai adatokat tettük közzé (KOZMA 1997a, 1997b; KARÁDY–KOZMA 2002).

1.1.3. FARKAS TAMÁS érdeme egyrészt az itt vizsgált témakörrel kapcsolatos eddigi irodalom kritikai feldolgozása és szintézise, másrészt (különösen a magánéleti indokrendszer szempontjából) egy elvi-módszertani szempontból és fogalmilag is koherens, de az új fejlemények befogadására nyitott rendszer létrehozása (FARKAS 2001, 2003, 2005). Szűkebb témájában, az 1948–1997 közötti családnév-változtatások elemzésében új vizsgálati korszakot is nyit, ugyancsak a Belügyminisztérium irattárában található elsődleges források feldolgozásával. Egyebek mellett részletesen elemzi és méri az egyéni indokoknak, a névválasztás motivációinak és a felvett nevek tipológiai sajátosságainak statisztikai megterheltségét, illetve ezek időbeli alakulását. Módszerének központi eleme, hogy a családnév-változtatások folyamatának elemzése során – mind a régi név elhagyása szükségletének kialakulásával, mind az új név kiválasztásával összefüggésben – ötvözi a tulajdonnév jelentésszerkezetének elméletét a társadalomtörténet és más tudományágak által feltárt idevágó empirikus ismeretekkel. A névváltoztatások létrejöttében egyaránt fontosnak tartja a névben rejlő, de többnyire csak a környezettel való interakciók során tudatosuló vonásokat, az új név kiválasztásának motivációit, az érintett személyek szociológiai, demográfiai meghatározottságait, a társadalmi makro- és mikrokörnyezet hosszabb távú és konjunkturális hatásait, de azt is, hogy mindezek ellenére végső soron mindig egyéni döntés a névváltoztatás.

1.1.4. A szakirodalmi előzmények áttekintése után, összegzésül azt kívánom hangsúlyozni, hogy még manapság is csupán a kezdeteinél tartunk a témakör behatóbb, módszeresebb kutatásának. Eddig mindössze az 1867–1875 közötti időszak vizsgálatára,

illetve az 1933–56 és az 1948–97 közötti időszakokból összesen 17 esztendőnek a mintavételes vizsgálatára került sor (l. a fentebb hivatkozott munkákat). Meg kell említenem, hogy OTKA pályázat keretében egy kutatócsoport (FARKAS TAMÁS vezetésével, e cikk írójának részvételével) jelenleg is dolgozik az 1867–1896 közötti családnév-változtatások teljes körű feldolgozásán, s ennek részeként az indokrendszer vizsgálatán is. Minél mélyebbre hatolunk az anyagban, annál inkább a jelenség nem várt összetettsége, más jelenségekhez fűződő sokirányú kapcsolódásai, összefüggései tárulnak fel előttünk, amelyek értelmezése újabb nézőpontok, módszerek alkalmazását, a kérdés vizsgálatától eddig távol maradt diszciplínák (pl. szociálpszichológia, néprajz, kulturális antropológia stb.) bevonását is szükségessé teszi. Ennélfogva eddigi megközelítéseinket, empirikus eredményeinket és általánosabb jellegű megállapításainkat biztatónak, de – a tárgy természetéhez viszonyítva – csupán részleges érvényűeknek minősíthetjük.

1.2. A dolgozat tárgyról. – Az előadottakból következően jelen dolgozatom célkitűzése kettős. Egyrészt általános, elvi-módszertani jellegű szempontokkal foglalkozom, melyek a hivatalos családnév-változtatások egész történetében figyelembe veendők, amikor a névváltoztatásokhoz vezető indokrendszereket vizsgáljuk. Másrészt pedig konkrétan az 1933–1944 között benyújtott kérelmekben olvasható indoklástípusok statisztikai megterheltségének eddig nem publikált adatait kívánom bemutatni, az összességre és néhány etnikai-vallási háttérű csoportra vonatkozóan. (A felhasználható források körében a millenniumi év névváltoztatási kérvényanyagát eredetiben ezek az évek követik, a kettő közötti időszakra csak egykorú összegzések állnak rendelkezésünkre.) Ezúttal el kell tekintenem azonban a konkrét indoklások bemutatásától és elemzésétől, erre nézve l. KOZMA 1997a, 1997b; KARÁDY–KOZMA 2002. Témám leszűkítését a terjedelmi korlátok, illetve a már jelzett szakirodalmi előzmények is indokolják.

1.3. Forrásaimról, anyaggyűjtésem és feldolgozásom módszeréről. – Forrásaim meghatározó része a névváltoztatási ügyeknek a kutatás idején a Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztálya irattárában őrzött aktái voltak. Az 1934–1937 között keletkezett ügyiratok (az 1897–1932 közötti időszakban keletkezettekéhez hasonlóan) – néhány ügydarab kivételével – elkallódtak vagy megsemmisültek. A konkrét elemzés mintájául választott évek ezek után a következők: 1933, 1938–39, 1941, 1943 második felére és 1944. A vizsgált években keleződött, egymást követő minden huszadik névváltoztatási aktát dolgoztam fel. Mintavételemben felvettem azokat az eseteket is, amelyek valamilyen okból végül nem vezettek névváltoztatáshoz (a hatóság nem engedélyezte, a folyamodó visszavonta a kérelmét, vagy más okból akadt el az ügy). Így mintám összesen 1972 esetet tartalmaz, ezeknek pontosan a felében (986 aktában) találtam indoklást.

A mintavétellel nyert adatok általában jól tükrözik a mintát adó sokaság jellemzőit. Ám tekintettel arra, hogy az általam vizsgált kérelmek felében nem volt semmiféle indoklás, ezért az indoklástípusoknak a mintámban lévő, illetve a mintát adó aktatömegben rejlő statisztikai arányai között nyilván lehetnek eltérések. S minél tovább bontjuk az indoklásokat tartalmazó kérelmeket bizonyos csoportok szerint (pl. zsidó, német, szláv háttérűek stb.), a mintavételes módszerrel gyűjtött anyag esetében annál inkább növekszik a torzulás esélye. A kor történetének ismeretében mégis azt kell mondanunk, hogy legalábbis főbb tendenciáit tekintve „releváns”, okszerű adatokkal, megoszlásokkal szembeesülhetünk majd.

Anyaggyűjtésem során lényegesen több aktát vettem szemügyre, mint amennyinek valamennyi adatát – a már említett mintavételi aránynak megfelelően – módszeresen kódoltam. Az 1933–1944 közötti időszakra vonatkozóan, a számítógépes adatbázisban lévő anyagon túlmenően, mintegy 150 konkrét esetről van teljes (az aktában lévő valamennyi iratra kiterjedő), hosszabb (több, de nem az összes iratra kiterjedő) vagy rövidebb (csak a legérdekesebb mozzanatokot rögzítő) dokumentációm. Az anyag elemzése és értelmezése során nem csupán a számszerűsített tényekre, hanem ezekre, valamint a jelenséggel kapcsolatos egyéb levéltári forrásokra is támaszkodtam.

2. Elvi-módszertani szempontok az indítékok megközelítéséhez

2.1. Az indítékok kérdése nemcsak a legizgalmasabb, hanem talán az egyik legnehezebben megközelíthető területe is a családnév-változtatások vizsgálatának. A névváltoztatások történetének bármely nagyobb korszakát vagy rövidebb konjunkturális ciklusát vizsgálva (a korszakolásra vonatkozóan l. NAGY 1992–1993, FARKAS 2001, KARÁDY–KOZMA 2002) az indítékok repertoárjának feltárásához elengedhetetlenül szükséges a konkrét névváltoztatási eseteket tartalmazó ügyiratok tömeges (mintavételes vagy teljes körű) feldolgozása. E forráscsoporton belül is kitüntetett szerepük van a kérelmet benyújtó személyek által megfogalmazott indoklásoknak, továbbá egyéb, indoknak nem minősíthető, de a névváltoztatási szándék megalapozottságát, a kérelmezőnek a teljesítésre feljogosító érdemességét bizonyítani hivatott vagy az aktus aktualitására rávilágító adalékoknak, s az aktákban rendelkezésre álló egyéb, az elbíráló hatóság által rögzített információknak.

De mindez önmagában még nem elegendő. Az egyes konkrét kérelmek indítékait kutatva az előbbiekkal és egymással is össze kell vetnünk a kérelmezők mindazon meghatározottságait, melyek a névváltoztatási ügyiratban rendelkezésünkre állnak. Így az elhagyni kívánt régi és a kérelmezett új név onomasztikai sajátosságait, a névválasztás alapját (motivációját), továbbá a kérelmező nemét, életkorát, családi állapotát és helyzetét, foglalkozását, társadalmi státusát, vallását, születési és lakóhelyének jellemzőit (hol fekszik, közigazgatási státusa, nemzetiségi összetétele stb.; a születési vagy a lakóhely ismerete olykor közvetlenül választ is ad a névválasztás motivációjának a kérdésére).

Egy meghatározott időszak vagy népességi csoport indokrendszerének értelmezése során mindenképpen, de gyakran még az egyes konkrét névváltoztatási ügyek indítékainak „felderítése” közben is, ahhoz, hogy a valódi mozgatórugók közelébe férközhessünk, analógiákat keresve reflektálnunk kell a korszak névváltoztatási mozgalmának általánosabb vonásaira is. Így mindenekelőtt a névváltoztatók összetételére, hogy megragadhatjuk a mozgalom közönségének korszakspecifikusan legjellemzőbb népességi csoportjait (név-jelleg, etnikai-vallási háttér, földrajzi elhelyezkedés, társadalmi rétegződés, demográfiai jellemzők stb. szerint), illetve ennek markáns változásait. Ezek az információk ugyanis jelzésértékűek lehetnek a névváltoztatások indokrendszerét illetően. Ennek ismeretében kell figyelmet fordítanunk a mozgalom méretét és a résztvevők kiválasztódását direkt vagy indirekt módon befolyásoló, konstans és konjunkturális tényezőkre, a névváltoztatások társadalmi és politikai hátterére is. S itt, magyarázatképpen, egy kis kitérőt kell tennünk.

2.2. E régmúltba visszanyúló jelenség állami kontroll alá helyezésétől (a 19. század elejétől) kezdődően ugyanis a névváltoztatás szükségletének felmerülése, hivatalos döntési mechanizmusa és kimenetele (leegyszerűsítve) egy három aktorú viszonyrendszer

(két pólus és az őket körülvevő társadalmi erőter) hálójában megvalósuló aktusként írható le. Ha ezt a modellt grafikusán ábrázolnám, akkor a következő kép tárulna a szemünk elé. Első látásra és első megközelítésben a névváltoztatás a (számos meghatározottsággal rendelkező) kérelmező és a döntésre illetékes közigazgatási szerv (a két pólus) között lejátszódó interakció. De mindkét pólust körbeveszi a harmadik aktor: az a történelmileg adott konkrét társadalmi, nyelvi-kulturális, politikai, ideológiai közeg mint erőter, amelyben (egyfelől) a névváltoztatás igénye vagy kényszere valamiért egyáltalán felmerül, s amely (másfelől) befolyásolja vagy meghatározza az illetékes hatósági közegek konkrét döntését.

Mindhárom alapvető aktor szereplőinek, illetve elemeinek száma – tendenciáját tekintve – az idővel párhuzamosan egyre szaporodott, az aktus „társadalmasodott”. Ciklikus hullámzások mellett a névváltoztatók száma az 1930–40-es évekig emelkedett, azután máig hatóan visszazuhan. A jelenség újabb rétegek és csoportok bekapcsolódásával (mások visszaszorulásával) a társadalmi térben is terjedt. Fokozódott az államnak és a politikai elitnek a mozgalomra gyakorolt befolyásolási, érdekérvényesítési szándéka (az 1940-es évek végéig, azután ez is háttérbe szorult). Kialakult a jelenség társadalmi közvéleménye (sajtó, helyi és országos társadalmi szervezetek stb. közvetítésével), amely egyfelől kitágította, differenciálta és némileg áttételesebbé is tette az addig inkább „természet adta”, személyközi viszonyt a névváltoztató és a társadalmi erőter között, másrészt magának a hatalomnak a jelenséghez való viszonyulására is hatást tudott gyakorolni. (Az 1940-es évek végétől ez is megszűnt, sőt a téma, mint jeleztük, tabuvá minősült. Ez persze nem jelentette és nem jelenti azt, hogy akár a hatalom nem nyilvános diskurzusaiban, még inkább a társadalom szövetében, egyes szubkultúrákban és különféle lokális- és más mikroközösségekben ne lett volna és ne lenne továbbra is jelentősége a viselt családnév esztétikai és különféle – etnikai-vallási, családi stb. – csoportbeli hovatartozásra utaló minőségeinek.)

A két pólust körbehálózó közeg egy önmagában is összetett és tagolt erőter, amelynek a két aktor köré koncentrikus körökben írható, végül egymást is átmetsző erővonalai részben külön-külön a névváltoztatóra és a döntésre jogosult hatóságra, részben mindkettőre hatást gyakorolnak. Materiális és immateriális alkotóelemekből áll össze; utóbbiakat a materiális alkotóelemek hordozzák és közvetítik (a potenciális) névváltoztató és a döntésre jogosult hatóság felé. A materiális alkotóelemek közé a két pólusnak a magánszemélyekből, közösségekből és intézményekből álló mikro- és makrokörnyezetét sorolom, s nem mellékes, hogy az érintettek ezekben a relációkban milyen pozíciókat foglalnak el.

A névváltoztatást kérelmező mikrokörnyezetét mindennapi életének terei, ottani kapcsolatai, viszonyrendszerei, interakciói alkotják (család, rokonság, szomszédság, települési közösség, baráti kör, vallási gyülekezet, iskola, munkahely, bolt, illetve mindazok a helyi szinten is működő formális és informális társulatok, amelyeknek aktív tagja). A potenciális névváltoztató mikrokörnyezetétől távolodva főképp olyan, életvitelének, magatartásának, helyzetének és sorsának alakulására befolyással bíró közösségeket, társadalmi csoportokat és intézményeket találunk, amelyekbe vagy beletartozik, vagy amelyeknek alá van vetve, de amelyekkel a kapcsolata közvetett, formalizált és/vagy hierarchikus természetű, még ha személyközi interakciók sokaságát foglalja is magában. Ilyenek lehetnek pl. szűkebb és tágabb földrajzi régiójának lakossága, a helyi és regionális hatóságok, egyházának kormányzata, a hadsereg, szakszervezet, szakmai kamara, Vitézi Rend, pártok, politikai szervezetek, sajtó és más médiumok stb., míg végül eljutunk „társadalmi osztályához”, „nemzeti vagy etnikai közösségéhez”, „vallásfelekezeti közösségéhez”, a törvényhozáshoz, a kormányhoz, az államigazgatás intézményeihez.

Utunk itt fordul át a névváltoztatási ügyekben dönteni illetékes hatóság felé, hiszen az utóbb felsoroltak jelentik ennek is a makrokörnyezetét, s ezek hierarchikus lépcsőin egyre lejjebb haladva – a törvényhozástól kezdve a kormányon és a szakminiszteren át az illetékes főosztályig jutva – mikrokörnyezetét.

Ezek a materiális tényezők hordozzák és közvetítik azokat az immateriális (de objektívalódó) elemeket, amelyek különféle kollektív identitásokból, nyelvileg meghatározott mindennapi tudáskészletekből, hagyományokból, normákból, sztereotípiákból, attitűdökből, névzlésekből, koreszmékből, ideológiákból, politikai törekvésekből stb. állnak össze. Az immateriális elemek halmazából konkrétan is ki kell emelnünk a következőket:

- a névviselés társadalmi és helyi szokásait, s a közösségi névadásnak a hivatalos mellett sokáig fennálló szokását;
- a névviselést és a névváltoztatást szabályozó rendeleteket, törvényeket és az engedélyezés kritériumaira vonatkozó belső utasításokat;
- az előbbieket meghatározó kormányzati nyelv- és névpolitikát;
- amelyet gyakran markáns társadalom-, nemzet- és kisebbségpolitikai koncepciók szabnak meg, melyek adott esetben liberális, befogadó vagy beolvasztó karakterűek, máskor egyes, etnikailag-vallásilag definiált kisebbségi vagy kisebbségi háttérű csoportokkal szemben elkülönítők, kirekesztők;
- a közvéleményt formáló értelmiségi elit valóságérzékelését a nemzet helyzetét és feladatait illetően, amely adott esetben alátámasztja és legitimálja a kormányzat nemzet- és kisebbségpolitikáját, s amelyet a sajtó és más médiumok közvetítenek a nagyközönség felé, befolyásolva annak hangulatát és irányultságát;
- ami a mindennapok szintjén is hatást gyakorol a többségi nemzeti társadalom és az etnikai-vallási kisebbségek vagy ilyen háttérűek viszonyára, enyhítheti, de fenn is tarthatja vagy épp kiválthatja szembenállásukat, oldhatja, de épp erősítheti is az etnikai-vallási csoportokra vonatkozó sztereotípiákat és előítéleteket;
- meg kell említeni a gazdátársadalmaknak az idegenség jeleit általában távolságtartóan fogadó attitűdjét, s ezzel összefüggésben azokat az
 - alkalmazkodási, adaptálási kényszereket és hajlamokat, amelyek főképp a társadalmi mobilitásra és asszimilációra beállított csoportokat érintik, illetve jellemzik;
 - egyes társadalmi, vallási, politikai szervezeteknek, társadalmi rétegeknek, társasági szubkultúráknak és (leggyakrabban államtól függő) hivatali és egyéb munkaszervezeteknek az égisze alá tartozók névminőségére vonatkozó, olykor a befogadás feltételeként szabott elvárásait;
 - egyes etnikai-vallási meghatározottságú kisközösségekhez való tartozást szabályozó kollektív normákat, melyekbe a csoport identitásjegyeként szolgáló nevek átörökítése is beletartozik, s ezek megszegése a csoportból való kirekesztés kockázatával járhat;
 - a névnek társadalmilag tulajdonított különös fontosságot, kitüntetett szerepet, ami például abban is megnyilvánul, hogy közösségi, erkölcsi norma vagy törvény megszegése esetén nemcsak az elkövető, de utódai, rokonai, sőt névrokonai neve is mintegy „beszenyyeződhet”, viselése kellemetlenné válhat;
 - a „törvénytelen” származással és az arra utaló névvisseléssel szemben főképp zártabb közösségekben megnyilvánuló előítéleteket;
 - családi, rokoni hálózatok névvisselési elvárásait, a hagyományok és az önmeghatározás erejét, ami gyakran még akkor is megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a névváltoztatást, ha egyébként minden körülmény mellette szólna;

– a névviselet körülvevő konkrét nyelvi-kulturális miliőt, melyben egy név idegennek vagy törzsökösnek, szépnek vagy mulatságosnak, dehonesztálónak vagy népszerűnek minősül, illetve gyakorinak vagy ritkának bizonyul;

– a közönség nyelvi kompetenciáját (vagy annak hiányát), amelynek jegyében pusztán a névből viselőjének társadalmi státusára, etnikai-vallási hovatartozására vagy származására szokás következtetni.

Ez az erőter termeli ki azokat a kényszer- és vonzástényezőket, azokat az érveket és ellenérveket, azokat a lehetőségeket és korlátokat, melyek a névváltoztatás mellett vagy ellen hatnak, s amelyek determinálják, vagy legalábbis befolyásolják az illetékes hatalmi szerv eljárását és döntését egy konkrét korszak konkrét kérelmezőjével szemben. Így, noha a névváltoztatás egyéni elhatározást, személyes aktivitást igénylő aktus, mégis, a névváltoztatásra vonatkozó döntések létrejöttében mindig szerepet játszik az érintett körülvevő szűkebb és tágabb társadalmi tér aktív vagy passzív jelenléte, még azokban az esetekben is, amikor látszólag semmilyen közvetlen nyomás nem nehezedik a névváltoztatást elhatározó személyre. Olykor azonban a személyes élettörténet és a történelem drámai vagy tragikus egybefonódásának is tanúi lehetünk. De fordítva is igaz. Minden erre determináló tényező ellenére: a névváltoztatás végső soron egy sajátos léthelyzetből és meghatározottságaiból fakadóan sajátos érdekviszonyokkal rendelkező egyén személyes döntésének az eredménye, amit még a legdrámaibb helyzetekben is bizonyos racionális vagy épp irracionális kalkuláció előz meg, s végső soron több tényező együttes hatása érleli meg a kérelem megfogalmazását és benyújtását.

Fentebb már említett konkrét meghatározottságai és érdekviszonyai növelhetik vagy csökkenthetik a potenciális kérvényező névváltoztatásának valószínűségét, illetve esélyeit. Különösen, ha vagy ő mozdul el a történelmileg adott (társadalmi és földrajzi) erőter egy másik pontjára, vagy az erőter lényeges elemei változnak meg körülötte hirtelen. A névváltoztatások esélye és aktualitása akkor nő meg igazán, ha nagymértékben felerősödnek az erre irányuló külső késztetések, vagy ha az érintett léthelyzetének, lényegbevágó életproblémájának megoldásában vagy életstratégiai célkitűzésének megvalósításában a névváltoztatás (vagy az is) elkerülhetetlen, célravezető és megvalósítható eszköznek látszik, végül akkor, ha (családi, társadalmi, etnikai, vallási) önazonosításának változása elviselhetetlen feszültségforrást jelent új identitása és addigi nyilvános önbemutatása között. „A családnév-változtatások háttérét kutatva azt találjuk, hogy bár nyelven kívüli tényezők indítanak e változtatásokra, a nyelven kívüli kérdések a gondolkodás és a nyelv szűrőjének révén végül nyelvi síkon oldhatók meg” (FARKAS 2001: 8; l. még FARKAS 2003: 150–1).

Adott társadalmi, nyelvi-kulturális közegben élő minden egyes ember családnéve számos, a hétköznapi életben tudatosan általában nem is reflektált, mégis létező, a személy és interakciós környezete viszonyában adott esetben hatást kiváltó tulajdonsággal rendelkezik. Ezt a jelenséget a névtan a tulajdonnév jelentésszerkezetének fogalmával írja le, melynek összetevői: identifikáció, motiváció, információtartalom, connotáció, etimológia (J. SOLTÉSZ 1979, FARKAS 2001). A családnév eme tulajdonságai (az érintett környezetének tudáskészlete, előítéletei és nyelvi kompetenciái hatáskörében) befolyásolhatják a nevet viselő egyén környezeti megítélését, így problematikussá tehetik önnön családnévéhez fűződő viszonyát. A névváltoztatás szempontjából a családnévnek azt a tulajdonságát kell kiemelnünk, hogy többféle, aktuális vagy már aktualitását veszített, bensőleg is átélt, valós vagy csak a környezet által az egyénnek tulajdonított családi, rokoni, etnikai, vallási, társadalmi és egyéb csoportazonosságnak is szimbolikus hordozója lehet.

A név által szimbolizált, valós vagy vélt csoportazonossággal történő szembesülés a név hordozójában megerősítheti vagy meggyengítheti az általa viselt névvel való azonosulást, attól függően, hogy az egyén és/vagy környezete a név által jelzett csoportazonosságot miképpen ítéli meg, s hogy ezekhez milyen gyakorlati konzekvenciák kapcsolódnak. Mindezek tehát többféle okból és célból is előidézhetik az adott személy nevének önmaga vagy környezete által szorgalmazott megváltoztatásának igényét. „A névváltoztatások magyarázatát tehát a külső körülményeken túl az elhagyott vagy a felvett névben, avagy mindkettőben kereshetjük. Azaz: a név előnyösebb vagy kevésbé előnyös voltának magyarázata – tehát a családnév-változtatások központi indítói – a családnév jelentésszerkezetében rejlik. Másképpen fogalmazva: a jelentéstani síkhoz szorosan kapcsolódik a névalkalmazási sík. [...] A családnév-változtatásokat voltaképpen úgy is értelmezhetjük, mint a név jelentésszerkezetének valamely – vagy akár egyszerre több – síkja mentén a kedvezőbb irányába szándékosan végrehajtott elmozdulást” (FARKAS 2001: 8, ill. 2003: 151).

2.3. Az egyes konkrét esetek megértése érdekében az érintett közléseinek figyelembevétele és a személyes meghatározottságaival kapcsolatos információk gondos összegyűjtése mellett tehát reflektálni kell az imént tárgyalt erőter minőségére is. S fordítva: egy korszakbeli indokrendszer tipikus vagy általános vonásainak megragadására irányuló kísérletek során sem szabad szem elől tévesztenünk az egyedi esetek sokféle variációjáról szerzett ismereteinket. Az előbb felsorolt információelemek szembesítésével (ha nem is minden egyes névváltoztatás esetében, de legalább az összkép tekintetében) jó esélyünk van arra, hogy valószínűsítsük a névváltoztatások valós indítékait.

Ez az elvi-módszertani jegyzet persze csak a kutatás egyfajta ideális modelljét vázolta fel, amelyet inkább csak egy-egy kiválasztott személy, család, kisebb közösség vagy szűk időmetszet esetében lehet következetesen alkalmazni. Hosszabb időszakok feltárása során a szükséges idő, pénz, munkatársi gárda és információ ehhez többnyire nem áll rendelkezésünkre, s kénytelenek vagyunk korlátozottabb célokat kitűzni. Már csak azért is, mert, mint említettük, az aktáknak korszaknyi része hiányzik, s azért is, mert az 1955 előtt írt kérvények jelentős részét nem is indokolták meg.

2.4. Az indoklásokat tartalmazó kérelmek aránya. – A kérelmezőket 1955-ig, a belügyminiszter 2/1955. B. M. sz. rendeletéig nem terhelte indoklási kötelezettség. Nem véletlen tehát, hogy 1867–1896 között (évente változóan) csak minden 5-10. kérelemben találunk indoklást. Az eredeti akták hiányában nem tudhatjuk, hogy 1897–1932 között mi volt a helyzet. 1933-ban azonban már majdnem minden második kérelmet elláttak indoklással, s ettől kezdődően egészen az 1950-es évek elejéig 40–60% között ingadozott az ilyen folyamodványok aránya. (1955 után szinte mindegyikben van.)

Magától adódik a kérdés: ha nem volt kötelező, akkor egyáltalán miért találkozhatunk a kérelmek egy részében indoklással?

Előszőr: a névváltoztatás hatósági engedélyhez kötött aktus, tehát kérelmezni kell, és a hatóság a mindenkor érvényes jogszabályok és politikai intenciók alapján hagyja jóvá vagy utasítja el a kérelmeket. A jogszabályok és a belső utasítások azonban nem fednek le minden élethelyzetet, következésképp: az elbíráló tisztviselőknek konkrét esetekre kell értelmezniük és alkalmazniuk ezeket. A különböző okoknál fogva kétes, vitatható ügyek elbírálása során így különösen nagy szerephez juthattak a kötelezően előírt adatközlésen felül a hatóságok elé tárt személyes információk. Annál is inkább,

mert a névváltoztatás engedélyezése a belügyminiszter kizárólagos joga volt, nem tartozott megindokolni nemleges döntését, s nem volt lehetőség a fellebbezésre.

Másodszor azért, mert a magyar kormányok számára a névváltoztatás fő funkciója – legalábbis az 1870-es évek végétől már biztosan, s egészen az 1940-es évek végéig – az idegen hangzású családnévek magyarosítása volt. Az eredetileg (közigazgatási szempontból) semleges tartalmú névváltoztatás a nemzetállam politikai-ideológiai erőterébe kerülve tehát alapvetően névmagyarosítássá transzformálódott át. Következésképp: ha a névváltoztatás nem névmagyarosításra irányult, akkor a szándék sikere érdekében a kérelmet alaposan meg kellett indokolni.

Harmadszor: ha a névváltoztatás magyarosításra irányult is, előfordult, hogy a kérelmezett név védett, vagy gyakori, vagy szokatlan volt, amit csak kivételesen, nagyon indokolt esetben méltányolt a hatóság.

Negyedszer: a hatalom és a névmagyarosítás, illetve a hatalom és a névmagyarosításra aspirálók különböző csoportjai közötti viszony nem volt állandó. Míg a dualizmus idején minden névmagyarosítást tárt karokkal fogadtak, addig 1919-től 1932-ig „nemzethűségi” alapon és társadalmi hovatartozás szerint már megrostálták a folyamódókat, a magyar név megszerzését konkrét érdekekhez kötött kitüntetésként kezelték. Tehát, bár a biznyságul szolgáló akták éppen ebből az időszakból nem állnak rendelkezésünkre, mégis – s nemcsak logikai úton, de más források alapján is – feltételezhető, hogy a kérelmek indoklással való felszerelése ekkoriban válhatott gyakoribbá. 1920-tól izraelita vallásúak számára magyar név felvételét korlátozták, a 30-as évek nagy névmagyarosító kampánya idején pedig havi kvótákhoz kötötték (kb. minden második kérelmet engedélyeztek). 1937–1938-tól kezdődően – bármiféle jogszabály alkotása nélkül – izraeliták számára gyakorlatilag megszűnt a névváltoztatás lehetősége, s ettől kezdődően a keresztény vallású, de zsidó felmenőkkel rendelkező kérvényezőknek is csak egészen elvétve engedélyezték nevük magyarosítását vagy bármiféle megváltoztatását. A bizonytalan helyzetűek közül (ti. akik betű szerint nem tartoztak az 1939. évi IV., ún. zsidótörvény hatálya alá, és azok, akik ugyan igen, de különböző érdemeikért kivételezettnek számítottak) nem kevesen tettek kísérletet a névmagyarosításra. Szinte kivétel nélkül ők is mindhiába. 1945-től – a német háttérű kérelmezők 2-3 évig tartó, kérelmezőik kb. 1/3-át érintő korlátozásától eltekintve – fokozatosan liberalizálódott az engedélyezési gyakorlat. Paradox módon éppen az ötvenes években következik be ebben a vonatkozásban a nagy áttörés (l. KARÁDY–KOZMA 2002, FARKAS 2005).

A kérelmeket olvasván tehát nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy azokat mindig sajátos meghatározottságokkal rendelkező s konkrét társadalmi csoportokhoz tartozó személyek, adott korban, adott élethelyzetekben foglalták meg, s mindig valamely konkrét történelmi periódus meghatározott kormányszervéhez címezték. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy eleve fenntartással kell fogadnunk a kérelmekben közölt információkat. Ugyanakkor bizonyosra vehető, hogy a kérvényekben olvasható indoklások jelentős hányada nem tárja föl egészen nyíltan, direkt formában a kérelmező névváltoztatásának mélyebb indítékait, jöllehet – különösen személyes meghatározottságai egyéb adatainak fényében – utal azokra. Ha azonban kérelmek százait olvassuk el, s összevetjük az ezekben szereplő szubjektív leírásokat a névváltoztatók rekrutációjáról rendelkezésre álló statisztikai adatokkal és a vizsgált korszak idevágó történeti fejleményeivel, akkor világosabb kép rajzolódhat ki előttünk az egyes korszakok névváltoztatóinak – ezen belül külön-külön is a különböző etnikai-vallási háttérű csoportok kérelmezőinek – valóságos motívációiról, meghatározó indítékairól.

1933	Idegen hangzású névről magyar hangzású névre			Magyar névről másik magyar névre	Indokot tartalmazó összes kérelemben
INDOKLÁSTÍPUSOK	Zsidó származású	Keresztény származású			
		német nevű	szláv nevű		
Névesztétika, névnemesítés	–	1	8	68	8
Névazonosság elhárítása	–	–	–	9	1
Családi okok	24	33	18	36	26
Nem hivatalos névhasználat	22	3	3	14	10
Üzleti, anyagi, vagyonszerzési	19	3	6	–	8
Pályafutás, munkáltatói presszió	26	37	43	9	34
Közelet, politika, Vitézi Rend	1	5	1	5	3
Eredeti névre visszaváltottatás	1	–	1	5	2
Nemzeti azonosulás, hazafiasság	63	63	60	5	57
Etnikai azonosság elutasítása	6	11	8	–	8
Indokolt kérelem a mintában	72	79	73	22	260
Indokolt kérelmek aránya (%)	63	35	34	88	42
Összes kérelem a mintában	114	227	217	25	614
Csoport aránya (%)	19	37	35	4	–
Indok/kérelem átlagos száma	1,71	1,56	1,48	1,54	1,59

1. táblázat: Az indoklástípusok megoszlása 1933-ban

1938–1939	Idegen hangzású névről magyar hangzású névre			Magyar névről másik magyar névre	Indokot tartalmazó összes kérelemben
INDOKLÁSTÍPUSOK	Zsidó származású	Keresztény származású			
		német nevű	szláv nevű		
Névesztétika, névnemesítés	–	8	4	63	13
Névazonosság elhárítása	–	1	1	20	3
Családi okok	18	27	21	23	22
Nem hivatalos névhasználat	7	8	5	13	7
Üzleti, anyagi, vagyonszerzési	7	4	5	20	7
Pályafutás, munkáltatói presszió	4	27	18	10	18
Közelet, politika, Vitézi Rend	–	1	7	7	4
Eredeti névre visszaváltottatás	–	4	3	7	3
Nemzeti azonosulás, hazafiasság	79	52	61	3	54
Etnikai azonosság elutasítása	11	13	13	–	13

<i>Indokolt kérelem a mintában</i>	28	97	112	30	278
Indokolt kérelmek aránya (%)	64	45	46	97	48
<i>Összes kérelem a mintában</i>	44	218	263	31	581
Csoport aránya (%)	8	38	45	5	–
<i>Indok/kérelem átlagos száma</i>	1,29	1,46	1,38	1,67	1,44

2. táblázat: Az indoklástípusok megoszlása 1938–39-ben

1941, 1943. II. félév és 1944 együtt	Idegen hangzású névről magyar hangzású névre				Magyar névről másik magyar névre	Magyar névről idegen hangzású névre	Indokot tartalmazó összes kére- lemben
INDOKLÁSTÍPUSOK	Zsidó szárma- zású	Keresztény származású					
		német nevű	szláv nevű	román nevű			
Névesztés, névnemesítés	–	8	9	4	63	–	13
Névazonosság elhárítása	–	–	–	2	9	–	1
Családi okok	19	27	30	17	37	–	26
Nem hivatalos névhasználat	–	4	4	19	17	3	7
Üzlet, vagyonszerzés	–	6	5	–	20	3	6
Pályafutás, munkáltatói presszió	6	27	31	6	24	–	23
Közélet, politika, Vitézi Rend	–	11	12	9	37	3	13
Eredeti névre visszaváltoztatás	–	2	1	28	7	93	11
Nemzeti azonosulás, hazafiasság	56	51	46	47	–	10	39
Etnikai azonosság elutasítása	69	21	11	60	–	97	28
Indokolt kérelem a mintában	16	141	153	47	46	30	448
Indokolt kérelmek aránya (%)	84	51	52	57	94	100	58
Összes kérelem a mintában	19	277	297	82	49	30	777
Csoport aránya (%)	2	36	38	11	6	4	–
Indok/kérelem átlagos száma	1,57	1,63	1,54	1,94	2,13	2,10	1,72

3. táblázat: Az indoklástípusok megoszlása 1941-ben, 1943 második félévében és 1944-ben együtt

3. Az indoklástípusok statisztikai megterheltségének időbeli változásai és csoport-sajátos jellemzői 1933–1944 között. – Itt most nincs tér arra, hogy a korszakbeli névváltoztatási mozgalom történelmi hátterére és a kérelmezők összetételére részletesebben kitérjek. De nem is szükséges, mert már több publikáció is behatóan tárgyalta a korabeli mozgalomra ható konjunkturális tényezőket. Ahol azonban szükségesnek látszik, utalni fogunk ezekre az összefüggésekre is.

3.1. Technikai megjegyzések a táblázatokhoz. – A fenti táblázatokban szereplő százalékszámok azt mutatják, hogy az adott indoklástípus a mintánkban talált, indoklást tartalmazó kérvények mekkora hányadában jelent meg. Mivel az ilyen kérvényekben

gyakran több indokot is megneveztek, ezért ha az egyes típusok statisztikai megterheltségét összeadnánk, végösszegük nem 100% lenne. A könnyebb áttekinthetőség és összehasonlíthatóság kedvéért, továbbá azért, mert általában kis elemszámú mintákkal fogunk szembesülni, a százalékszámokat egész számokra kerekítettem a táblázataimban. A nullánál nagyobb, de 0,5-nél kisebb értékek esetében "0"-t írtam, megkülönböztetve azoktól az esetektől, amikor mintavételelem során az adott rubrikába illő kérelmet egyáltalán nem találtam. Ilyenkor a „-” jelölést alkalmaztam.

3.2. A névváltoztatások történetének túlszárnyalhatatlan kiterjedésű mozgalmát hozták az itt felvett szélső dátumok között eltelt esztendőik: az 1815–1956 között eltelt 142 évben engedélyezett névváltoztatások több mint 2/5-e esett erre a bő évtizedre. A benyújtott kérelmek száma elérte a 135 ezret, az összes kérelmezetté – a családtagokkal együtt – ennek közel a dupláját. A jóváhagyott mintegy 110–115 ezer kérelem által összesen 225 ezer személy családnéve változott meg, közülük 215 ezeré idegen hangzásúról magyarra.

Mintaéveink közül 1933-ban kb. 15 000, 1938-ban kb. 5650, 1939-ben 5713, 1941-ben kb. 8100, 1943 második felében 3751, 1944-ben 4951 kérelmet nyújtottak be. Többségük névmagyarosításra irányult: 1933-ban a kérelmek 96%-a, 1938–39-ben 95%-a, 1941–1944 közt 90%-a. Csak 1941–1944 között van a mintavételes statisztika számára is észlelhető aránya (4% erejéig) a magyar névről idegen névre irányuló változtatási kezdeményezéseknek.

Ebből is látszik, hogy korszakunkban a családnév-változtatások fő (bár nem kizárólagos) funkciója a „nyilvános önbemutató nemzetiesítése” (KARÁDY VIKTOR kifejezésével), illetve (a hatalom részéről) a nemzetállamiság szimbolikus apparátusának erősítése volt. Ennek égisze alatt persze számos konkrét, nem a nemzeti hovatartozás szimbolizálását célzó, „hétköznapi” tényező indított embereket arra, hogy ezeket nyelvi síkon: névváltoztatással (vagy azzal is) próbálják megoldani. Erre világít rá az, hogy bár az etnicitás kérdését nyíltan felhozó indokláselemek messze a leggyakoribbak, az összes névmagyarosításra irányuló kérelem 1/3-ában egyáltalán nem esik szó róluk. A legkülönbözőbb élethelyzetek nyelvi síkon való megoldását azonban a hatalom szinte kizárólag magyar név felvételéhez kötötte. Az aktus szabályozása és engedélyezése feletti rendelkezési joga egyúttal segédeszközülni szolgált aktuális nemzetpolitikai céljai megvalósításához, különösen az etnikai-vallási kisebbségek asszimilációjához fűződő, kurzusonként eltérő érdekei megjelenítéséhez. Ebben az időszakban, különösen a 30-as években, nagyon határozott intézkedéseket tettek a családnévanyag magyarosítására. Jogszabályi intézkedésekkel olcsóbbá, egyszerűbbé, gyorsabbá és vonzóbbá tették az eljárást (40.200/1933. BM. sz. r.). Névmagyarosítási kampányt indítottak, amelybe az államtól és a helyhatóságoktól függő különböző intézményeket vontak be, de a legkülönbözőbb társadalmi szervezeteket is sikerült aktivizálniuk, annyira, hogy ezek a későbbiekben, az erőteljesen szorgalmazó politikai háttér változását követően is tovább propagálták és szervezték a mozgalmat. Különösen a fegyveres erők kebelében eszkalálódott a hatósági nyomásgyakorlás: nem véletlen, hogy a kérelmezők 23–28%-a hivatásos vagy sorozott állományú katona, rendőr vagy csendőr volt.

A kormányzat által felkarolt és végletekig kiterjesztett kampány háttérében több tényező találkozott, ám a döntő momentum a Hitler hatalomra kerülésével félelmetes hátszelet kapó népi német mozgalom disszimilációs, sőt (a német birodalom javára) határrevíziós törekvései által keltett pánik volt. Ez egyúttal olyan színben tüntette fel Trianont is, mintha az ország megcsonkítása összefüggött volna az akkori népesség többségében nem

magyar névanyagával. (Hasonló jellegű érvek ugyanakkor ott olvashatók már a történeti Magyarország szétesését megelőző időszaknak a névmagyarosítás ügyével foglalkozó írásaiban is.) E mellett továbbra is tartottak a szomszédos utódállamok – egykorú szövegekben szereplő kifejezéssel – „rablóétvágyától”. Számos egyéb tényező mellett tehát a korabeli világválság és az európai átrendeződés előszelének érzékelése nyomán egyfajta preventív jellege is volt ennek a mozgalomnak. Ennek jegyében Gömbös miniszterelnöksége idején (1932–1936), az előző 12 év névpolitikájával ellentétben, még izraelita vallásúakat is szívesen láttak a névmagyarosítók között, bár meghatározott kvótákhoz kötötték a számukra havonta kiadható engedélyek mennyiségét; a keresztény vallású, de zsidó származású aspiránsokra viszont (ekkor még) nem vonatkozott semmiféle korlátozás. 1933–1936 között izraelita vallásúak és zsidó származású keresztények tömegei (becslésünk szerint közel 10 ezer engedélyezett kérelemmel mintegy 15–18 ezer fő) valószínűsíthették meg korábban kilátástalannak tetsző vagy el is utasított névmagyarosítási tervüket.

Az egyoldalú német orientáció felülkerekedése után (1937-től) a helyzet megváltozott. A kormányzat hivatalosan leállította a hazai németiség irányába folytatott névmagyarosítási propagandát, ugyancsak hivatalosan tiltotta irányukban a hatósági nyomásgyakorlást, s engedélyezte (1940 novemberétől) a régi német nevek visszavételét. A zsidók és a zsidó származású keresztények névváltoztatását (az egyre határozottabbá váló antiszemitizmus jegyében) 1938–39-től kezdődően nem engedélyezték, a nem német idegen nevűek irányában azonban változatlan intenzitással folyt tovább az agitáció, amit a területi revíziók nyomán visszakerült országrészek népességére is kiterjesztettek. A vázoltak alapján a keresztény német háttérű névváltoztatók 1936 után is alig csökkenő száma és aránya csak akkor lenne meglepő, ha nem tudnánk, hogy a hadseregben továbbra is erőteljes presszió nehezedett rájuk, helyi szinten is számos akció célkeresztjébe kerültek, ám nem kevésbé fontos összetevője volt sokuk jelentkezésének az állampatriotizmus, a magyar nemzet iránti lojalitás és a keresztény szellemű náciellenesség. Sokan az SS-be és a Wehrmachtba való besorozásuk kivédése érdekében léptek be önként a magyar honvédség kötelékébe és/vagy magyarosították meg a nevüket.

3.3. Az egyes indoklástípusokról

3.3.1. Nemzeti azonosulás, hazafias érzelem kifejezése. – Az indoklás szövege szerint a kérelmezőt hazafias érzésének, nemzeti közössége iránti elkötelezettségének külső megjelenítése, (gyakran) a valós nemzeti identitás és a név hangzása közötti ellentmondás feloldásának szándéka indítja névváltoztatásra, tehát egy pozitív azonosulás. Ebben a korszakban, számtalan retorikai változatban, a legtöbb névmagyarosító (etnikai-vallási háttérétől függetlenül) ezzel vagy ezzel is indokolta névváltoztatási szándékát. A kétségtelenül meglévő patrióta érzelmek kinyilvánítása, a nemzeti identitásnak megfelelő név felvételének szándéka mellett a különböző hazafias fordulatok a kor közéleti nyelvének, a túlfűtött hazafias hangulat kívánalmainak is megfelelték. A kérelmezők jelentős része vélhette úgy, hogy legyen bármily fontos és sajátos indítéka neve megváltoztatásának, az önmagában nem fog kellően megalapozott indoknak számítani a hatóság számára, tehát célszerű azt a nemzethűség és a hazafias érzelmek kinyilvánításával feldíszíteni, mert ezt a tiszteletkört elvárják tőlük.

3.3.2. A név szerinti etnikai azonosság elutasítása. – Az előző indoklástípus „szíami ikre”, gyakran az előbbivel együtt jelentkezik, irányultságában mégis más: elhatárolódás attól az etnikai csoportazonosságtól, ahová a közvélekedés a név hangzása, etimológiája,

jelentése vagy egyéb csoportjellemzője alapján utalja vagy utalná a kérelmezőt. (Az egyéb csoportjellemző már említett szélsőséges eleme volt, amikor magyar nevek váltak kvázi idegenné, mivel viselőik közé pl. sok zsidó vagy cigány tartozott. Voltak, akik azért kívánták megváltoztatni a nevüket, mert nagyon magyarosítottak tűnt, s éppen ez keltethetett gyanút a közvéleményben az érintett magyarságát illetően.) „Minősített esetekben” a kérelmező az eredeti név viselése során vagy éppen a neve miatt ténylegesen elszenvedett vagy a jövőben bekövetkező hátrányt, üldöztetést nevezi meg indokként. Többnyire hangsúlyosan kiemelik, hogy a nevük által utalt csoportazonosság az objektív valóságnak vagy legalábbis érzelmeiknek soha nem felelt meg, vagy már rég nem aktuális, esetleg éppen átalakulóban van.

E kategórián belül is megjelennek azok a magukat németnek deklaráló kérelmezők, akik magyar (vagy korábban magyarosított) nevüket kívánták a megváltozott nemzeti identitásának megfelelő névre át- vagy visszaváltoztatni. Hasonlóképpen azok is, akik a visszaesetolt területeken élve korábban elrománosított, elszlovákosított stb. nevük magyar eredetijét kívánták vissza. Nem véletlen, hogy 1941–1944 között a leggyakoribb ennek az indoklástípusnak az előfordulása, hiszen egyrészt a származás miatti diszkriminációk és erőszakok korábban soha meg nem élt sora koncentráltabbá vált ebbe a néhány évbe, másrészt a politikai konstelláció és a nemzeti határok többszöri változása az adott név használati értékének inflációját idézhette elő (egyeseknél egymás után többször is).

3.3.3. Üzleti, anyagi, vagyonszerzési megfontolások. – Előfordult, hogy a kérelmező önálló üzleti vállalkozásba kívánt fogni, s azt szerette volna, ha ezen már új (magyar) neve szerepelne. Vagy: üzleti kapcsolataiban hátrányt jelent a neve (akár névazonosság vagy negatív konnotáció miatt, akár azért, mert nehezen megjegyezhető, vagy éppen a név konkrét etnikai karaktere miatt). Az is előfordult, hogy a kérelmező örökség várományosa volt (egyebek mellett pl. vitézi teleké vagy házé), s ennek feltétele az örökhagyó által kívánt név felvétele volt stb. A magánszektorban elhelyezkedő önállók indoklást is nyújtó kérelmeinek 1933-ban 25%-ánál, 1938–39-ben 13%-ánál, 1941–1944 között 11%-ánál jelenik meg ez az indoklástípus. Ellenben minden más foglalkozási kategóriában végig mindössze 1–3% között ingadozott.

3.3.4. Pályafutás, munkáltatói presszió. – Az előbbivel rokon a munkahely, pályakezdés, szakmai karrier világára utaló, de az előbbivel szemben elsősorban a fegyveres testületekben szolgálók, közalkalmazottak, köztisztviselők és alkalmazott értelmiségiek névváltoztatásának motivációit kifejező indoklástípus. A közszolgálatot ellátó személyek és a diákok indoklást is tartalmazó kérelmeinek 1933-ban 45%-ánál, 1938–39-ben 30%-ánál, 1941–44 között 50%-ánál találjuk meg ezt az indoklástípust. A kontrollcsoport tagjainak (nem közszolgálatot ellátók és nem diákok) jóval kisebb hányada hivatkozott erre a körülményre: 1933–38-ban 11%-uk, 1939–44 között pedig csupán 8%-uk. – Jelentősebb altípusai: iskolai végeztével új néven akarja megkezdeni (értelmiségi, tisztviselői) pályafutását. Pályamódosításával együtt nevét is meg kívánja változtatni. Régi neve akadályozza jobb pozícióba, magasabb státusba kerülését. Nagyon gyakran kiérződik, sőt meg is fogalmazódik a kérvényben, hogy a munkáltató, feljebbvaló, szakmai testület ösztönzi, gyakran presszionálja is a névmagyarosítást. 1933-ban, a kormányzat kezdeményezésére induló nagy névmagyarosító kampány kezdetekor volt a legmagasabb ennek a típusnak az aránya. Némi visszaesés után a területi revíziók nyomán állást kereső közalkalmazottak és köztisztviselők, illetve a fegyveres testületekben zajló erőszakos akciók emelik meg újra ennek az indoklástípusnak a súlyát.

3.3.5. Nem hivatalos névhasználat legalizálása. – Részben az egyénileg, de nem hivatalosan felvett sportolói, írói és művésznevek hivatalossá tétele, másrészt a lokális vagy rokoni közösségen belül az egyén szándékától függetlenül (is) fennálló, a hivatalostól eltérő névhasználat legalizálása töltötte ki ennek az indoklástípusnak a kereteit. Családi okokkal összefüggő névhasználati zavarok elhárítására is irányult, ám néha a hatóságilag kieroszakolt korábbi névmagyarosításnak az érintett által való negligálása és a hivatalos okmányok névhasználatára közötti feszültség elhárítása is szerepelt indokként a kérelmekben.

3.3.6. Eredeti név, névváltozat vagy íráskép helyreállítása. – Ennek is alapvetően két alelete volt. Az egyik kifejezetten az etnicitás területére utalható, ugyanis, amint azt több helyen is jeleztem, voltak, akik nem tudtak vagy nem akartak megbékélni korábban (erőszakkal vagy önként) megváltoztatott, etnikai karakterében is módosított nevükkel, s amint lehetőségük nyílt rá, visszakérték az eredetit. Etnicitástól független alelete a kategóriának, amikor a kérelmezőnek – elírások, tudatos vagy véletlen ferdtések miatt, anélkül, hogy hivatalos névváltoztatás történt volna – nem a helyes neve vagy névváltozata szerepel különböző okmányaiban, illetve, hogy különböző névváltozatok szerepelnek ezekben, s ebből zavarok keletkeznek. Ide tartoznak az olyan élettörténeti mozzanatok is, amikor a kérelmező vagy annak felmenője által végrehajtott – nem etnikai okokra visszavezethető – hivatalos névváltoztatást kívánnak hatálytalanítani. (A név nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, újabb, másfajta problémákat idézett elő, nem tetszik az utódoknak, nem tud vele azonosulni a név viselője stb.) Az eredeti név vagy helyes névváltozat visszaállítása családi okokkal összefonódva is jelentkezik: korábban örökbefogadással elnyert név helyett az eredeti név visszakívánása. Jól látható, hogy ennek az indoklástípusnak a megterheltsége 1941–1944 között mutatja a legmagasabb értékeket, főképp a területrevíziók nyomán előálló visszamagyarosítások és a népi németeknek engedélyezett visszanevetesítés okán.

3.3.7. Közélet, politika, Vitézi Rend. – Ezt a majdnem végig marginális típust az különbözteti meg a munka világával és az üzleti élettel kapcsolatos indoklásoktól, hogy a kérelmezőknek mindig csak egy sajátos helyzetű részére terjedt ki. Részben olyanokra, akik valamely meghatározott értékrendszerű, eszmei arculatú, közös érdekeket képviselő politikai vagy társadalmi szervezet tagjaként vállalják a szervezet normái által vagy célszerűségi megfontolásai miatt megkövetelt névminőség megszerzését. Másrészt olyan egyénekre, akik számára politikához való közelségük, nyilvános közszerepléseik gyakorisága miatt vált kényelmetlenné addig viselt nevük, vagy éppen látszott hatékonyabbnak a megcélzott új név. Főképp a Vitézi Rendbe való felvétel előfeltételeként szabott névmagyarosítások jellemzik ezt a típust; ez kiegészül a különböző társadalmi, politikai szervezetek, egyesületek magyarnévűségi elvárásaival. Eme indoklástípus előfordulásának 1941 utáni fellendülését részben a háború miatt újra tömegessé váló vitézesítésekkel, részben a sajtó-, színész- és egyéb kamarai tagsághoz társuló (akár hallgatólágos) elvárásokkal magyarázhatjuk.

3.3.8. A névazonosság elhárítása. – A zavaró névazonosság elkerülésére vagy kiküszöbölésére utaló indokok többnyire etnikai alapú meghatározottságoktól függetlenül jelentkeztek a mindennapi élet különböző területein. **Konkrét személlyel való névazonosság** elkerülését célzó kérelmekben főképp olyan esetekkel találkozunk, amelyekben a zavaró névazonosság megszüntetését köztörvényes bűnözővel vagy a közvélemény által erkölcsileg züllöttnek minősített személlyel való névrokonság indokolta. Ez olykor valóságos rokoni, családi kapcsolatokat is beárnyékol. (Pl. ronthatta a házassági esélyt a – családból

egyébként már kivált – rossz hírű apával való névazonosság stb.) A gyermeknek az anyjával való névazonossága a törvénytelen származás tényét vagy látszatát tudatosította környezetében, ami szintén nem ritkán jelenthetett erkölcsi tehertételt. Ugyanakkor, 1939 után, voltak ennek etnikai összefüggései is: törvénytelen zsidó származású keresztények esetében, akiknek az anyjuk volt zsidó, vagy olyan keresztény ágyból születettek esetében, akiket később zsidó nevelőapa adoptált. **Névinfláció, azonosítási zavarok:** azonos munkahelyen, foglalkozási körben, településen, településrészen, rokoni hálózatban vagy országosan gyakori nevek megváltoztatásának, egyéniesítésének szándéka, részben a különböző identifikációs zavarok elhárítása érdekében, részben már a névesztétikai igények egyre erőteljesebb jelentkezésével összefüggésben.

3.3.9. Névesztétika, névszépítés, névnemesítés. – Ezen a típuson belül is több altípus különböztethető meg. A név hangalakja vagy jelentése a tágabb vagy szűkebb nyelvi-kulturális közegben megbotránkoztató, gúnyolásra alkalmas (nyelvi alapú zavaró konnotáció). A név túl hosszú, nehezen kimondható-leírható, írásmódja jelentősen eltér hangalakjától, ami különféle zavarok kútforrása. Régiesebb, jobban hangzó vagy szebb írásképpű magyar név vagy névváltozat igénylése, nyelvjárási hangzású, közszói alapú családnév köznyelvi formájára cserélése. – A névnemesítés szándéka uralta a régies, nemesi reminiscenciákat keltő, -y végződésű, -ss-, -th- stb. írásjegyeket tartalmazó nevek és névalakok igénylését. Ilyeneket csak nagyon körülírt érdemekkel rendelkező kevesek kaphattak. Magyar nevet viselő emberek névváltoztatásaiban 1945-ig ez volt a leggyakoribb indoklástípus. – Idegen hangzású nevek között is vannak olyanok, melyek a maguk (nem magyar) nyelvi-kulturális közegében dehonesztálónak számítanak. Akadnak azonban olyanok is, amelyek sem jelentésükben, sem hangzásukban nem ilyenek, ám eltérő nyelvi környezetben hangalakjuk miatt könnyen válhatnak gúny tárgyává. Minél inkább teret hódít az államnyelv az addig nem magyar etnikai többségű környezetben (mint anyanyelv vagy mint értett és beszélt nyelv), s minél kevésbé különülhetnek el a mindennapi élet tereiben a különböző etnikumokból származók, annál inkább szemet szúrhatnak az ilyen félreérthető vagy meglepő nevek. A kimondhatóságban és leírhatóságban zavarokat okozó radikális idegenség felszámolása mellett ezzel magyarázható, hogy az idő haladtával a névmagyarosítók között is magasra szökött a névszépítők aránya.

3.3.10. Családi okok. – A családban korábban valaki már megváltoztatta a nevét, s szeretnék, ha az egész család azonos nevet viselne. A kérelmező gyermeke a névváltoztatási kérelem beadása után, de még az engedélyező döntés előtt született, ezért a gyermeket még a régi néven anyakönyvezték. Örökbefogadás vagy teljes jogú atyai elismerés. Elvált asszony visszakéri leánykori nevét. Férfi leszármazott hiányában kihalna a família valamely ágának (általában „patinás”) neve. Megfelelő nősülési vagy férjhezmenési esélyek növelése vagy éppen alkalmi. Gyermekek jövőjének, könnyebb beilleszkedésének stb. figyelembevétel. A családi indokokat felhozó kérvényezők többsége házasságon kívül született, s ennek nyomait viselte nevében is. Sokak számára ez nehezen feldolgozható lelki terhet jelentett, illetve környezetükkel való kapcsolataikban megkülönböztetés, erkölcsi sérelem forrása volt. Gyakran említik azt is, hogy környezetükben a kérvényezett néven ismeretesek (aminek hátterében egyúttal a törvénytelen származás látható nyomának elfedése is állhat), s csak valamilyen közigazgatási aktus során értesültek arról, hogy születésükkor nem így anyakönyvezték őket. Morálisan és anyagilag is hátrányosan érintené őket, amennyiben hivatalos nevüket kellene használniuk. Ilyen esetekben leggyakrabban a természetes apa, a nevelőapa vagy az anya vezetékneve közötti

választás merült fel, aszerint, hogy melyikhez állt közelebb, milyen nevet szokott meg, milyen néven ismerik környezetében, vagy adott élethelyzetében melyik látszik célszerűbbnek. (Ez utóbbi mozzanat révén kapcsolódott össze olykor ez az indoklástípus is a direkt etnikai indoklástípussal.)

3.4. Az indokrendszer struktúráján belüli elmozdulások az összes kérelem esetében.

Következetesen növekvő tendenciát korszakunkban a névesztetikai és a közéleti tényezőkre hivatkozók mellett az eredeti nevük vagy a helyes névváltozat helyreállítását kérő és a valamely etnikai csoporthoz való tartozás elutasítását kifejező indokok mutatnak. Az első kettő szorosabban, de a második kettő is összefügg egymással: a névszépítők többsége a II. világháború idején ismét gyakoribbá váló vitézzé avatással összefüggésben folyamodott szép (vagy a korábbinál szebb, a nemesség látszatát keltő) magyar névért. Az eredeti nevüket visszakerőők gyakran kifejezésre juttatták, hogy ennek oka az addigi nevük alapján nekik tulajdonított etnikai csoportazonosságtól való elhatárolódás. A másik direkt etnikai indokra, a hazafias érzés, nemzeti azonosulás kifejezésére viszont – bár továbbra is az első helyen maradt – aránylag egyre kevesebben hivatkoztak. Ugyancsak következetesen (de nem drámaian) csökken az aránya az üzleti-anyagi megfontolásokra és a nem hivatalos névhasználat legalizálására hivatkozó kérelmeknek. Mindkettő döntően a zsidó származású kérelmezők (vállalkozók, művésznevet legalizálók) arányának csökkenésével, illetve motivációs rendszerük átalakulásával áll összefüggésben. Visszaesés után a korábbi szintre állt vissza a családi okokat említő típus. A zavaró névazonosság elkerülése némi emelkedés után visszaívelt eredeti szintjére. A pályakezdés és a karrier motivációját, illetve a munkáltatói, előjárói pressziót említő indoklástípus kezdeti nagyon magas statisztikai megterheltsége után hullámvölgybe jutott, majd a korábbi két szélsőérték közé állt be, mintegy tükröképeként a főképp az államtól függő munkahelyeken és a hadseregben zajló akciók intenzitási görbéjének.

3.5. Az indokrendszer csoportsajátos jellemzőinek eltérései, alakulása. – A történelmi és társadalmi körülmények gyors változásai jelentősen befolyásolták, olykor döntően meg is határozták a névváltoztatásban rejlő különböző funkciók „használati értékét”, illetve a névváltoztatáshoz fűződő szokásos motívumok erősorrendjét, és determinálóan hatottak a névváltoztatásra esélyes népesség összetételének (így az etnikai-felekezeti háttér szerinti összetételének) alakulására is. Az indokrendszer struktúrája és annak változása a különböző léthelyzetű etnikai-vallási csoportok esetében a névváltoztatással kapcsolatos eltérő ok és célrendszerekre, haszonelvadásokra, nyomás-, vonzás- és kényszertényezőkre utal, illetve egyes esetekben ennek gyors és radikális megváltozását mutatja. Az alapvető választóvonalak a zsidók, a keresztény magyarosítók, a magyar nevet egy másik magyar névre cserélők és a később jelentkező visszanevetesítők között húzódnak. A keresztény magyarosítókon belül a német és a szláv nevűek között is vannak eltérések, bár az előbbieknél kisebb jelentőségűek; annál szembetűnőbbek viszont a különbségek az utóbbi kettő és a román neveket magyarosítók között.

A zsidó származásúak indokrendszerének struktúrája 1933-ban még a névváltoztatással kapcsolatos „normális” és sokrétű érdekviszonyokat tükrözi vissza. (Üzleti érdekek, pályafutás előrelátó egyengetése, családi okok, írói, művészi és sportolói nevek legalizálása stb. – a magyar azonosság és a hazafias érzelmek demonstrálása mellett. Csak töredékük kívánja elhatárolni magát korábbi vagy aktuális zsidóazonosságától.) Ekkor a fentebb

tárgyaltak közül még nyolc típus szerepel indoklásaik repertoárján; ez előbb hatra, majd négyre redukálódik (miközben, tudjuk, az izraelita vallásúak fokozatosan kivonulnak a kérvényezők közül; a zsidó származásúak 1941-től kezdődően, néhány kivétellel, mind keresztény vallásúak). Ekkorra magyarosításukat már szinte kizárólag a zsidó származás vagy státus elfedése motiválja, a kérelmek családi vonatkozásokra hivatkozó elemei is mind ezt bizonygatják. (Zsidó anyától született, de keresztény környezetben felnőtt, megkeresztelt törvénytelen gyermek; keresztény szülőktől született, de később zsidó nevelőapa által adoptált gyermek stb.)

Keresztény származású német és szláv nevű magyarosítók között a hazafias fordulatok mintegy kötelező, de idővel némileg ritkuló szerepeltetése mellett a pályakezdés, a karrier és a munkahely világával összefüggő indokok a meghatározóak, még a családi okokat is megelőzik, különösen 1933-ban. Indokrendszerük szerkezete végig sokrétű, szinte mindig valamennyi típusra kiterjed. Figyelemre méltó körükben a névesztétikai igények jelentkezése, amit részben addigi nevük leírhatóságának, kimondhatóságának, megjegyezhetőségének nehézségei táplálnak. Ez összefügg azzal, hogy hétköznapi életük (egyre inkább) magyar nyelvű társadalmi térben zajlik. Hasonló okok vezetnek azokat is, akiknek a nevük saját nyelvi közegükben „ártatlan”, az államnyelven azonban zavaró konnotációi vannak (pl. *Hugyecz, Poszpisil, Spisák, Szarvák, Zsupina, Lofink, Rothfaß, Loschitz* stb.). A név által utalt csoportazonosság elutasítása sem jelentéktelen a körükben, de ez igazából csak a német nevűek körében, 1941-től ugrik meg jelentősen. Korábban inkább nem szláv és nem német voltukra (vagy elmagyarosodásukra) hivatkoztak, 1941-től azonban a német háttérűek körében a zsidó származás látszatától való elhatárolódás lesz a döntő momentum eme indoklástípuson belül. 1941-től a vitézzé avatással kapcsolatos normakövetés növeli 10% fölé a közéleti indokokkal összefüggő névmagyarosítások arányát.

Román nevű keresztény magyarosítók Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása után jelentkeznek nagyobb számban. Esetükben az etnicitás, a valóságos nemzeti hovatartozás névbeli megjelenítése (illetve a románságtól való elhatárolódás) magyarosításuk fő indítéka, amit még külön is motivál, hogy a román csapatok bevonulása és Trianon óta a magyar közvéleményben talán épp ennek a nemzeti azonosságnak a fogadtatása a legkedvezőtlenebb. Kérelmeik közel 30%-a hivatkozik arra, hogy 1940 előtt nevüket az ottani hatóságok erőszakkal románosították meg, tehát csak helyreállítani kívánják a normális állapotot. (Szlovák és délszláv nevűek esetében is gyakran előfordul ez az indoklás.) Következésképp: a nemzeti azonosság (másoknál: azonosulás) névbeli kifejezését kivéve indokrendszerük struktúrája minden másban jelentősen eltér a másik két keresztény háttérű magyarosító aggregátumétól.

A nevüket magyar névről egy másik magyar névre változtatók esetében – értelemszerűen – az etnicitás motívuma csak ritkán bukkan föl. Tulajdonképpen csak azokban a ritka határesetekben, amikor zsidók által is nagyobb számban viselt vagy felvett magyar nevet kívánnak megváltoztatni (pl. *Gerő, Radó, Abrahám, Lantos, Kókai*). Ilyenre is találtam kb. kéttucatnyi példát a 30-as évek végétől kezdődően, de szisztematikus mintavételemben éppen nem került be ilyen eset. Erre a csoportra főleg a névesztétikai, szépítő-nemesítő, negatív konnotációkat elhárítani szándékozó indítékok és a családi vonatkozások a jellemzőek, s általában mindaz, ami az előző csoportokat nem jellemzi. A harmincas évek végétől az üzletmenet fellendítésével vagy éppen önálló ipar indításával kapcsolatos indok is gyakran kapcsolódik össze a névesztétikai vonatkozásokkal, csakúgy, mint a vitézesítés.

Utóbbi pedig azáltal fonódik össze gyakran mind a családi, mind a vagyonszerzési indokkal, hogy a Vitézi Szék csak akkor járult hozzá a fiú utód nélküli vitézek telkének és címének a vő általi örökléséhez, ha az örökös jó hangzású magyar nevet vett fel. Több vitéz egyenesen azt szabta feltételül veje számára, hogy vegye fel az ő „vitézszerző” nevét.

A visszánémetesítők indokrendszere lényegében egyszínű volt, eredeti nevüket kívánták helyreállítani. Voltak olyan német identitásúak is, akiknek szláv vagy román hangzású volt az eredeti neve (pl. *Narosny*, *Szmuda* vagy *Somesan*), ám a Volksbund népi németként ismerte el őket. Magyarázataik között első helyen identitásuk német elemeinek felerősödése, az egyetemes németiséggel való összetartozás érzésének fellángolása áll, ami megakadályozta a magyarságba való teljes beolvadásukat. A visszánémetesítést persze nem lehet automatikusan a konjunktúrális körülmények kiváltotta disszimilációval, karrierizmussal, konformizmussal vagy nácibarát magyarellenos beállítottsággal azonosítani. Az államközi szerződés jogi alapot és lehetőséget kínált azoknak a politikailag semleges, de állampatrióta sváboknak is, akik korábban csak az említett társadalmi és hatósági kényszerek előtt meghajolva magyarosították meg a nevüket, s a visszánémetesítéssel csupán helyre kívánták állítani eredeti névviseelésüket. Ez nem csupán addigi valós identitásuknak, érzelmi és csoportkötődéseiknek felelt meg, hanem gyakran elemi hétköznapi érdekeiknek is. (Pl. egész környezetük, vevőköriük stb. ezen a néven ismerte őket.)

3.6 Az indokrendszerek összetettsége. – Az imént szemügyre vett indoktípusok számos kérelemben nem önmagukban jelentkeznek. Minden egyes névváltoztatás ugyanis (szélsőséges történelmi szituációktól eltekintve) önmagában is összetett történet: az érintettek általában nem hirtelen felindulásból változtatnak nevet. A kényszeres, életstratégiai, anyagi, érzelmi, erkölcsi, esztétikai stb. ösztönzők gyakran egyazon aktuson belül is keveredhetnek egymással. Ezek között az esetenként is változó domináns elem általában az, amely a névváltoztatás szükségletének aktualitását hordozza, míg a többi elem a névváltoztatásra irányuló döntés kialakulása és meghozatala szempontjából e köré rendeződik sajátos hierarchiába, gyakran konkretizálva az aktustól várt (és többnyire maximalizálni szándékolt) hasznot, vagyis az aktus által megoldhatónak vélt problémák, élethelyzetek mibenlétét. A valós indokrendszerek összetettségének példákkal illusztrált, további vizsgálata azonban már egy újabb, sokkal hosszabb tanulmány témája lehetne.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1948–1949. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 1948: 40–5, 65–72; 1949: 1–6.
- FARKAS TAMÁS 2001. *A magyar hivatalos család- és asszonynév-változtatások (különös tekintettel a 20. század második felére)*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK. Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 144–63.
- FARKAS TAMÁS 2005. Családnév-változtatás a 20. század második felében. *Névtani Értesítő* 27: 62–71.
- FORGÁCS KRISZTINA 1990. *Zsidó névmagyarosítás*. Bölcsészdoktori értekezés. ELTE BTK. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. A családnév-változtatások szociológiai háttéréhez. *Névtani Értesítő* 16: 5–12.
- KARÁDY VIKTOR 1993. Asszimiláció és társadalmi krízis. *Világosság* 3: 33–60.
- KARÁDY VIKTOR 2001. Zsidó és nem zsidó névmagyarosítók a hosszú 19. században. In: Uő: *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Budapest. 126–52.

- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest.
- KOZMA ISTVÁN 1997a. Családnév-változtatás és történelem (1894–1956). *Századok* 383–452.
- KOZMA ISTVÁN 1997b. Történelmi krízis és névmagyarosítás. Adatok az 1945/46. évi családnév-változtatási konjunktúra értelmezéséhez. *Századvég*. Új Folyam 5: 89–127.
- KOZMA ISTVÁN 2007. A családnév-változtatás társadalmi funkciói és személyes motivációi Magyarországon a 19–20. században. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 131–45.
- KŐHEGYI MIHÁLY – MERK ZSUZSA 1992. Bajai születésűek névváltoztatásai (1895–1945). In: IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR szerk., *Bács-Kiskun megye múltjából XI*. Kecskemét. 218–96.
- MIKESY SÁNDOR 1964. A névszépítésről. *Magyar Nyelv* 216–21.
- NAGY IMRE GÁBOR 1992–1993. A névmagyarosítás történetéhez. In: *Baranya. Történelmi Közlemények*. 63–78.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZEKFÜ GYULA 1934. *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest.
- OROSZ BÉLA 1977. A hivatalos családnév-változtatásokat megalapozó tényezők a XIX. század második felében. *Magyar Nyelv* 31–40.
- TILKOVSKY LÓRÁNT 1989. *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Budapest.

KOZMA ISTVÁN

ISTVÁN KOZMA, **On the motivational factors of official surname changes**

This paper presents the most important motivational factors behind 19–20th century family name changes in Hungary. After briefly reviewing the crucial statements of the relevant literature the author discusses some general and basic principles of methodology that must be taken into consideration when examining official family name changes in any period of history. In this paper, the act of name changing is interpreted as an event involving the applicant, the authorities and the complexities of contemporary social and political factors. The author reveals changes in the statistics of motivational factors he compiled on the basis of a thorough examination of application forms handed in between 1933 and 1944, when an upsurge of family name changes could be observed in Hungary. The author adapts the method of representative sampling both in relation to the applicants in general and in relation to some characteristic ethnic and/or religious groups.

KERESZTNÉVADÁSI SZOKÁSOK PORNÓAPÁTIN (1780–1980)

1. Bevezetés. – A Vas megyei Pornóapáti lakóinak egy része, mai lakosságának csaknem 50%-a német származású (CSAPÓ–HORVÁTH 2004: 129–30); *hiencek*-nek nevezik magukat. A Nagy Károly által meghódított avar területekre telepített frank-bajor népcsoport leszármazottainak tekintik őket, bár eredetükről máig is vita folyik. A bajor-osztrák jellegű *hienc* (táj)nyelvet és kulturális sajátosságait a lakosság napjainkban igyekszik ápolni, őrizni. E jellegzetes nemzetiségi megoszlás előfeltevésem szerint nem hagyja érintetlenül a keresztnévadási szokásokat sem. Emiatt a téma izgalmas és érdekes eredményekkel kecsegtet.

Dolgozatomban a településnek a Vas Megyei Levéltárban fellelhető teljes keresztnév-anyagát vizsgálom a település anyakönyvezésének kezdetétől, 1780-tól a levéltárban található utolsó adatokig, 1980-ig. Ez éppen kétszáz évet, összesen 3340 adatot jelent: 1740-et a fiúk és 1600-at a lányok esetében. Kutatásom fő célja a keresztnévdivat alakulásának vizsgálata, ezért rövid, húszéves korszakokra bontottam a kétszáz évet; így jól nyomon követhető a fokozatos változás. Összesen tíz korszakot különböztettem meg. Az első korszakba húsz helyett huszonegy évet osztottam, mivel az első vizsgált évből, 1780-ból csak két anyakönyv maradt fenn. A korszakok a következők: I. 1780–1800, II. 1801–1820, III. 1821–1840, IV. 1841–1860, V. 1861–1880, VI. 1881–1900, VII. 1901–1920, VIII. 1921–1940, IX. 1941–1960, X. 1961–1980.

2. Nem vizsgálható szempontok. – Pornóapáti lakossága csaknem 100%-ban római katolikus; ez feltehetőleg hatással van a keresztnévdivatra. A helyi templomot Szent Margitról nevezték el. A *Margit* keresztnév a harmadik korszakban jelent meg, s egyre népszerűbbé vált, a hetedik, a nyolcadik és a kilencedik korszakban már az első öt legtöbbször választott női keresztnév egyike volt. A templom oltárai és képei Szent Antalnak, Szent Józsefnek, Szent Annának, Szent Erzsébetnek és természetesen Szűz Máriának állítanak emléket. E keresztnévek is gyakran megjelennek Pornóapáti anyakönyveiben. A névanyag összetételét a HAJDÚ MIHÁLYNál olvasható adatokkal összevetve (2003: 541–54) elmondható, hogy a település nevei nagyrészt az országosan elterjedt, illetve a római katolikus nevek közül kerülnek ki.

A névanyag sajátosságai miatt a tiszteleti nevek előfordulásának nincs valószínűsíthető, igazolható alapja. A népszerű nevek „listája” sokszor szinte teljesen változatlan több korszakon keresztül. Így nem bizonyítható, hogy az egyik korszakban egy név egy jelentős személyiség miatt volt népszerű. A *Mária Terézia*, melyről például feltételezhethetnénk, hogy tiszteleti név, több alkalommal is előfordul; mégis annyira különböző korszakokban bukkan fel, hogy tiszteleti név voltát nem tekinthetjük igazolhatónak.

A lakosság társadalmi helyzetét tekintve is meglehetősen homogén, a nevek ilyen szempontú feldolgozására tehát (hasonlóképp a felekezeti eltérések vizsgálatára) nincs lehetőség.

3. A német eredetű nevek gyakorisága csak részben vizsgálható. A latin anyakönyvezés miatt az esetek nagy részében nem mutatható ki, hogy az egyes neveknek a magyar vagy a német alakját, alakváltozatát használták-e. Így csak a német eredetű nevek arányát vizsgálom. A vizsgált 95 férfinév közül 25 germán eredetű, a 113 női név közül pedig 29 név germán, vagy közelebbről német átvétel. Tehát a férfinevek 29,5%-a és a női keresztnévek 26%-a, vagyis az összes keresztnév 27,5%-a germán eredetű, s ezeknek egy részét közvetlenül német alakváltozathoz vettük át.

Izgalmas eredményeket hozhatna a becéző nevek összegyűjtése is. A HAJDÚ MIHÁLY „Általános és magyar névtan”-ában szereplő német beceneveknek (2003: 723) szinte mindegyike előfordul a faluban, míg az anyakönyvben ugyanazon személyek megnevezésére a magyar névalakot használják: *Lekszi* (< *Elek*), *Franci* (< *Ferenc*), *Hanzel* (< *János*), *Joszeif*, *Szepe* (< *József*), *Lizi* (< *Erzsébet*), *Gréti* (< *Margit*).

4. Férfi keresztnévdívat. – A férfiaknál összesen 38 olyan keresztnév található, amely csak egy korszakban bukkant fel, aztán végleg eltűnt. (Ez a megállapítás természetesen csak az általam vizsgált kétszáz évre vonatkozik. 1980 után a táblázatban felsorolt keresztnévek bármelyike felbukkanhatott újra, sőt, akár a legnépszerűbb keresztnévek egyikévé is válhatott.) E nevek a következők: I. (1780–1800): *Erneszt*, *Jakab*; II. (1801–1820): *Zsigmond*; III. (1821–1840): *Lőrinc*, *Vitus*; IV. (1841–1860): *Félix*, *Kajetan*, *Oszvald*; V. (1861–1880): *Kristóf*, *Leopold*, *Rudolf*, *Titusz*; VI. (1881–1900): *Ákos*, *Domonkos*, *Juliánusz*, *Lukács*, *Simon*, *Tóbiás*; VII. (1901–1920): *Győző*, *Rajmund*, *Szilveszter*; VIII. (1921–1940): *Alfréd*, *Ödön*; IX. (1941–1960): *Armin*, *Árpád*, *Elemér*, *Julián*, *Manó*, *Otmár*; X. (1961–1980): *Aron*, *Attila*, *Balázs*, *Gilbert*, *Herman*, *Krisztián*, *Roland*, *Szabolcs*, *Zsolt*.

Az első öt legnépszerűbb férfinév az első négy korszakban teljesen ugyanaz, csak sorrendjük változik: *György*, *István*, *János*, *József* és *Mihály*. Később természetesen történtek változások, egyes nevek veszítettek népszerűségükből, például a *Ferenc* és a *László*, mások viszont bekerültek az első öt közé. Csak három olyan férfinév szerepel Pornóapáti anyakönyveiben, amely egészen a tizedik korszakig változatlanul beletartozott az első ötbe: az *István*, a *János* és a *József*. Népszerűségük hol nagyobb, hol kisebb, a nyolcadik és a kilencedik korszakra azonban már mindhárom keresztnév gyakorisága lényegesen csökken. A tizedik korszakban az *István*-t csak egy, a *József*-et csak három, a *János*-t pedig egy gyermek sem kapta.

A tizedik korszakban teljesen megváltozott a legdivatosabb nevek listája. A legtöbbször választották ebben az időszakban az *Imré*-t, a *Ferenc*-et, a *Gábor*-t, a *Tamás*-t és a *Zoltán*-t. Ekkor már nincsenek kiemelkedően divatos nevek (l. 1. táblázat)

5. Női keresztnévdívat. – A női keresztnévanyagra is igaz, hogy a tizedik korszakra eltűnik a leggyakrabban választott nevek kirívó népszerűsége. Az utolsó vizsgált korszakra átalakul a névdívat, a falu névanyagában teljesen új nevek vezetnek a népszerűségi listát, mint az *Andrea* és az *Edit*. A tizedik korszakban az újszülötteknek már csak 6,3%-a kapja a *Mária*-t, míg az első korszakban a lányok 39,5%-a kapta e a nevet. E tendencia (a névanyag változatosabbá válása, az egyes nevek megterheltségének csökkenése) jól végigkövethető az egyes korszakokon keresztül.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1.	József 52/26,5	János József 30/20	József 33/20,1	János 33/19,1	István 51/20,2	János 38/17,6	József 35/18,8	Ferenc 18/11,9	László 25/14	Imre 6/8,1
2.	Mihály 35/17,9	István 27/18	István 29/17,7	József 30/17,3	József 50/19,8	József 34/15,7	János 33/17,7	István, József 17/11,3	József 18/10,1	Ferenc Gábor Tamás Zoltán 5/6,8
3.	György 34/17,3	György 24/16	János 25/15,2	István 23/13,3	János 41/16,3	István 33/15,3	István 27/14,5	János 13/8,6	János 17/9,6	Attila, Péter Tibor 4/5,4
4.	János 32/16,3	Mihály 13/8,7	Mihály 16/9,8	György 22/12,7	Ferenc 34/13,5	Ferenc 28/13	Ferenc 24/12,9	László 10/6,6	István 13/7,3	Csaba József László 3/4,1
5.	István 25/12,8	Ferenc 11/7,3	György 15/9,1	Mihály 17/9,8	György 29/11,5	György 21/9,7	Alajos György 9/4,8	Imre 8/5,3	Imre 12/6,7	
6.	Antal 7/3,6	Antal 5/3,3	Ferenc 14/8,5	Ferenc 15/8,7	Mihály 14/5,6	Károly 8/3,7	Károly 8/4,3	Emil, György Károly Vilmos 5/3,3	Ferenc 11/6,2	
7.	Ferenc 3/1,5	Pál 2/1,3	Pál 6/3,7	Antal, Károly 4/2,3	Károly, Pál 4/1,6	Mihály 8/3,7	Gyula 6/3,2		György 9/5,1	
8.	Alex Ignác 2/1	Alex, András Gergely Imre, Károly Miklós Vince Zsigmond 1/0,7	Alajos Károly 4/2,4	Eduárd Ferdinánd Pál 3/1,7	Péter 3/1,2	Alajos 5/2,3	Lajos 5/2,7		Antal Vilmos 5/2,8	
9.	Erneszt Jakab Márton Mátyás 1/0,5		Antal Ferdinánd Gottfrid Péter 2/1,2		Eduárd Géza Kálmán Lajos Leopold Sándor 2/1,8	Gyula Sándor 3/1,4	Gergely Richárd 3/1,6		András Béla Engelbert Gyula, Károly Mihály Miklós Tamás 3/1,7	

1. táblázat: A férfinevek gyakorisága korszakonként, fő/%

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1.	Mária 77/39,5	Mária 47/37	Mária 61/37	Mária 54/37	Mária 76/40	Mária 63/33,7	Mária 40/20,6	Mária 24/16,9	Erzsébet 26/14,9	Andrea, Edit Mária 5/6,3
2.	Anna 42/21,5	Anna 29/22,8	Anna 33/20	Anna 34/23,3	Anna 38/20	Anna 34/18,2	Anna 29/14,9	Anna 20/14,1	Mária 25/14,4	Éva Zsuzsanna 4/5,1
3.	Erzsébet 35/17,9	Erzsébet 19/15	Katalin 14/8,5	Katalin 11/7,5	Terézia 21/11,1	Terézia 11/5,9	Julianne 14/7,2	Margit 10/7	Margit 18/10,3	Gabriella, Katalin Szilvia 3/3,8
4.	Katalin 14/7,2	Terézia 14/11	Erzsébet 13/7,9	Terézia 10/6,8	Katalin 12/6,3	Ágnes Gizella Margit 8/4,3	Gizella 13/6,7	Gizella 9/6,3	Gizella Zsuzsanna 10/5,7	Anita, Beáta Brigitta Edina, Erika Gizella, Gyöngyi Henrietta, Judit, Krisztina Melinda, Rita 2/2,5
5.	Éva 13/6,7	Katalin 8/6,3	Terézia 8/4,8	Ágnes Rozália 4/2,7	Julianne 8/4,2	Katalin 7/3,7	Margit 11/5,7	Erzsébet 8/5,6	Katalin 9/5,2	
6.	Terézia 5/2,6	Éva 6/4,7	Julianne 6/3,6	Erzsébet Hermína Julianne 3/2,1	Erzsébet 5/2,6	Julianne 6/3,2				
7.	Jozsef Magdolna 3/1,5	Magdolna 2/1,6	Éva 5/3	Karolina Leopoldina Róza 2/1,4	Margit 4/2,1	Johanna 5/2,7				
8.	Karolina Klára Krisztina 1/0,5	Klára Rozália 1/0,8	Cecília 4/2,4		Adalheid Franciska Johanna 3/1,6	Cecília Erzsébet Jozsef Rozália Stefánia 3/1,6				
9.			Johanna Margit 3/1,8							

2. táblázat: A női nevek gyakorisága korszakonként, fő/%

Csupán két olyan női nevet találunk, mely csaknem az összes korszakon keresztül megőrizte népszerűségét, és az első öt legtöbbször választott között szerepelt: a *Mária*-t és az *Anná*-t. Igaz, a kilencedik korszakban már csak nyolc, a tizedikben pedig csupán egy gyermeket neveztek el *Anná*-nak. A *Mária* mindvégig megőrizte nagyobb népszerűségét az *Anná*-hoz képest. Láthatjuk tehát, hogy mindkét név lassan (bár nem egyenletesen) veszít népszerűségéből.

A női nevek között is elég nagy számban vannak olyanok, melyek csak egyetlen korszakban fordulnak elő, hogy aztán végleg ki is vesszenek a használt nevek sorából. Ezek többnyire kevésbé szokványos, különlegesebb nevek: III. (1821–1840): *Matilda*; IV. (1841–1860): *Borbála, Eliza, Eugénia, Karola, Ludovika, Rózsa*; V. (1861–1880): *Adalheid, Emma, Vilhelmina*; VI. (1881–1900): *Júlia, Olga, Tekla, Vilma*; VII. (1901–1920): *Agáta, Apollónia, Elvira, Frida, Hedvig, Janka, Viola*; VIII. (1921–1940): *Aurél, Bernadella, Emília, Hilda, Zita*; IX. (1941–1960): *Angéla, Gertrúd, Gyöngyvér, Hildegárd, Ibolya, Ibolyka, Margaréta, Piroška*; X. (1961–1980): *Adrienn, Andrea, Anita, Beáta, Beatrix, Brigitta, Csilla, Edina, Henrietta, Ildikó, Ingrid, Klaudia, Klotild, Livia, Melinda, Renáta, Szilvia, Tímea, Tünde*.

Érdekes, hogy a férfineveknél tapasztaltakkal ellentétben a nőknél csak a harmadik korszaktól kezdve szerepelnek e nevek. Ennek ellenére, míg a férfiaknál 38 ilyen keresztnév fordult elő, addig a nőknél sokkal több, 53 (l. 2. táblázat).

6. A férfi és a női keresztnév megterheltsége. – A tizedik korszakra megváltoznak a névadási szokások: az utolsó, tizedik korszakban sokkal jobban megoszlanak a nevek, az első korszakkal ellentétben már nem jellemző az, hogy sok gyerek kapja ugyanazt a keresztnévet. Ezáltal változatosabbá válik a keresztnévanyag. A nevek megterheltségének vizsgálata is ilyen tendenciájú változásokat igazol:

	Férfinevek		Női nevek	
	I. 1780–1800	X. 1961–80	I. 1780–1800	X. 1961–80
1. fő/%	<i>József</i> 52/26,5	<i>Imre</i> 6/8,1	<i>Mária</i> 77/39,5	<i>Andrea</i> 5/6,3
2. fő/%	<i>Mihály</i> 35/17,9	<i>Ferenc</i> 5/6,8	<i>Anna</i> 42/21,5	<i>Edit</i> 5/6,3
3. fő/%	<i>György</i> 34/17,3	<i>Gábor</i> 5/6,8	<i>Erzsébet</i> 35/17,9	<i>Mária</i> 5/6,3
4. fő/%	<i>János</i> 32/16,3	<i>Tamás</i> 5/6,8	<i>Katalin</i> 14/7,2	<i>Éva</i> 4/5,1
5. fő/%	<i>István</i> 25/12,8	<i>Zoltán</i> 5/6,8	<i>Éva</i> 13/6,7	<i>Zsuzsanna</i> 4/5,1

3. táblázat. Az első öt férfi- és női név megterheltsége az I. és a X. korszakban

Míg az első korszakban csak 13 különböző férfinév szerepel az anyakönyvben, addig a tizedik korszakban ez a szám 32, a kilencedikben pedig 46. A nevek megterheltsége ennek megfelelően az első korszakban 15,1, míg a tizedikben csupán 2,3. Szembeötlő az ötödik korszakban a nevek kiugró, 10,1-es megterheltsége; ez megtöri a korábban kezdődött

egyenletes csökkenést. Bár ebben a korszakban a legmagasabb a születések száma, a nevek száma az előző korszakhoz képest nem változik. A következő korszakokban a születések száma csökken, de a neveké nő, vagyis a nevek megterheltsége csökken. Ugyanez figyelhető meg a női keresztnévanyag vizsgálatakor is. Az első korszakban csak 11 különböző keresztnévet adtak az újszülötteknek, az utolsóban 43-at. A nevek megterheltsége az első korszakban 17,7, míg az utolsóban csupán 1,8. A nőknél kevésbé beszélhetünk egyenletesen csökkenő tendenciáról. Az ötödik korszakban itt is magasabb a várhatónál a nevek terheltsége; ennek oka szintén a születések viszonylag nagy, a neveknek pedig az előző korszakhoz képest kisebb számában keresendő.

Korszak	Férfiak			Nők		
	Születésszám	Nevek száma	A nevek terheltsége	Születésszám	Nevek száma	A nevek terheltsége
I. 1780–1800	196	13	15,1	195	11	17,7
II. 1801–1820	150	16	9,4	127	9	14,1
III. 1821–1840	164	23	7,1	165	22	7,5
IV. 1841–1860	175	25	7,0	146	26	5,6
V. 1861–1880	252	25	10,1	190	23	8,3
VI. 1881–1900	216	35	6,2	187	31	6,0
VII. 1901–1920	186	31	6,0	195	42	4,6
VIII. 1921–1940	151	39	3,9	142	43	3,3
IX. 1941–1960	178	46	3,9	174	40	4,4
X. 1961–1980	74	32	2,3	79	43	1,8

4. táblázat: A nevek megterheltsége az egyes korszakokban

7. Keresztnévadási indítékok

Férfiak						
Korszak	Szülő fő/%	Keresztszülő fő/%	Mindkettő fő/%	Névnap fő/%	Semmi fő/%	Összes fő
I. 1780–1800	45/23	47/24	11/5,6	48/24,5	45/23	196
II. 1801–1820	41/27,3	3/20	6/4	37/24,7	36/24	150
III. 1821–1840	41/25	35/21,3	7/4,3	52/31,7	29/17	164
IV. 1841–1860	38/22	38/22	9/5,2	51/29,5	37/21	173
V. 1861–1880	56/22,2	55/21,8	12/4,8	74/29,4	55/21	252
VI. 1881–1900	43/19,9	38/17,6	8/3,7	87/40,3	40/18	216
VII. 1901–1920	50/26,9	–	–	73/39,2	63/33	186
VIII. 1921–1940	45/29,8	–	–	47/31,1	59/39	151
IX. 1941–1960	55/30,9	–	–	67/37,6	56/31	178
X. 1961–1980	24/32,4	–	–	20/27	30/40	74
Összesen	43,8/25,9	40,5/21,12	8,83/4,6	55,6/31,5	45/27	174

5. táblázat: Névadási indítékok a férfiaknál

Nők						
Korszak	Szülő fő/%	Keresztszülő fő/%	Mindkettő fő/%	Névnap fő/%	Semmi fő/%	Összes fő
I. 1780–1800	36/18,5	51/26,2	1/8,2	49/25,1	43/22,1	195
II. 1801–1820	28/22	33/26	12/9,4	17/13,4	37/29,1	127
III. 1821–1840	22/13,3	46/27,9	16/9,7	38/23	43/26,1	165
IV. 1841–1860	30/20,5	37/25,3	14/9,6	34/23,3	31/21,2	146
V. 1861–1880	39/20,5	61/32,1	12/6,3	47/24,7	31/16,3	190
VI. 1881–1900	32/17,1	33/17,6	13/7	60/32,1	49/26,2	187
VII. 1901–1920	46/23,7	–	–	65/33	84/43,3	195
VIII. 1921–1940	24/16,9	–	–	44/31	74/52,1	142
IX. 1941–1960	26/14,9	–	–	56/32,2	92/52,9	174
X. 1961–1980	13/16,5	–	–	16/20,3	50/63,3	79
Összesen	29,6/18,3	43,5/25,8	13,8/8,37	42,6/25,8	53,4/35,2	160

6. táblázat: Névadási indítékok a nőknél

Az összesített eredmények alapján megállapítható, hogy a fiúknál általában gyakoribb a szülő utáni és a névnap közelsége miatti névadás. A lányoknál viszont gyakrabban nincs kimutatható névadási indíték.

8. Több keresztnév adása. – A vizsgált időszakban Pornóapátiban összesen 319 alkalommal adtak újszülötteknek több keresztnévet. 1780–1980 között 3340 gyermek született, tehát átlagosan minden 11. gyermek kapott több keresztnévet. Az összes újszülött 9,6%-a kapott több keresztnévet: az összes fiúgyermeknek 7,9%-a, 137 fő, a lányoknak pedig 11,4%-a, azaz 182 fő. Ahogy a 6. táblázatból is jól megfigyelhető, ebből a szempontból jelentős különbség van a férfi és a női névadásban. Majdnem minden korszakban többször adtak leánygyermeknek több keresztnévet, mint fiúknak, ez alól csak a második és a harmadik korszak kivétel.

Az első korszaktól kezdve, ugyan nem egyenletesen emelkedő arányban, de összességében egyre divatosabbá válik több keresztnévet adni a gyermekeknek. A kilencedik korszakban a több keresztnévet kapó gyermekek száma mindkét nem esetében hirtelen jelentősen megnő, az utolsóban viszont sokkal kevesebb szülő ad több keresztnévet gyermekének (de a korai korszakokhoz képest még mindig sokan).

A vizsgált időszakban összesen 137 fiúgyermek kapott több keresztnévet. Második keresztnévként 38 különféle név fordul elő. A fiúknál a következő nevek fordulnak elő második keresztnévként (a zárójelben szereplő számok az adott név előfordulásának számát jelzik): *Adolf* (1), *Alajos* (3), *András* (2), *Antal* (7), *Brúnó* (1), *Eduárd* (1), *Endre* (1), *Ferenc* (12), *Frigyes* (2), *Fülöp* (1), *Gábor* (3), *Gergely* (1), *Gusztáv* (1), *György* (6), *Ignác* (4), *Imre* (7), *István* (11), *János* (10), *József* (23), *Károly* (1), *Lajos* (1), *László* (8), *Lőrinc* (1), *Márton* (3), *Mátyás* (1), *Mihály* (4), *Miklós* (1), *Pál* (1), *Péter* (4), *Sándor* (3), *Szilveszter* (1), *Tamás* (1), *Tibor* (3), *Vencel* (1), *Vince* (2), *Vitus* (1), *Zoltán* (2), *Zsolt* (1). A felsorolásból jól látható, hogy 18 név csak egy alkalommal szerepel második keresztnévként Pornóapáti anyakönyveiben. A legtöbbször előforduló második nevek a *József* (23), a *Ferenc* (12), az *István* (11), a *János* (10) és a *László* (8). Négy név nem szerepel az első keresztnévek között, csak második névként: *Brúnó*, *Endre*, *Gusztáv*, *Vencel*.

Ezek mindegyike csak egyszer szerepel az anyakönyvekben. *Vencel* keresztaja után, *Brúnó* névnapjának közelsége miatt kaphatta a nevét, a másik két esetben nem mutatható ki névadási indíték. A második keresztnévek közül 54 esetben nem mutatható ki semmilyen névadási indíték. Huszonöt fiú kapta második keresztnévét apja, öt keresztaja, egy pedig az apa és a kereszta nevé után. Ötvenkétszer a névnap közelsége vagy a születés napjára eső névnap lehetett az indíték.

Szerepel az anyakönyvekben néhány olyan névpárosítás, mely valamilyen oknál fogva kedveltebb a többinél. Kétszer bukkan fel az *Antal Alajos*, a *Csaba László*, a *Ferenc József*, a *György Imre*, az *Imre Mihály*, a *József Sándor*, a *Kálmán József*, a *László Imre* és a *László István*; három-három alkalommal szerepel a *Ferenc László*, az *Imre József*, a *János József* és a *József János*. Egyetlen olyan névpárosítás fordul elő, melyet ezeknél is több alkalommal választottak, összesen ötször: *László József*.

Korszak	Férfiak	Nők	Összesen
I. 1780–1800	0	3	3
II. 1801–1820	5	1	6
III. 1821–1840	6	4	10
IV. 1841–1860	5	11	16
V. 1861–1880	10	14	24
VI. 1881–1900	11	18	29
VII. 1901–1920	5	13	18
VIII. 1921–1940	10	16	26
IX. 1941–1960	64	74	138
X. 1961–1980	21	28	49
Összesen	137	182	319

7. táblázat: A több keresztnévet kapó gyermekek nemenkénti és koronkénti megoszlása

A vizsgált időszakban Pornóapátiban 182 leánygyermek kapott több keresztnévet, és 52 különböző női név szerepel második névként: *Adalheid* (2), *Ágnes* (5), *Alojzia* (1), *Amália* (1), *Andrea* (1), *Angéla* (2), *Anna* (9), *Barbara* (1), *Bernadett* (1), *Borbála* (1), *Elisabeth* (1), *Emerencia* (1), *Emma* (1), *Erzsébet* (7), *Eugénia* (1), *Éva* (1), *Filippa* (1), *Franciska* (7), *Gizella* (1), *Hajnalka* (1), *Heléna* (1), *Helga* (1), *Ilona* (1), *Irma* (2), *Izabella* (1), *Johanna* (3), *Jolán* (1), *Jozefa* (5), *Judit* (2), *Julianna* (5), *Karolina* (2), *Katalin* (10), *Klára* (1), *Ludovika* (1), *Magdolna* (7), *Margarita* (1), *Margit* (13), *Mária* (45), *Marianna* (2), *Márta* (3), *Mónika* (1), *Paula* (2), *Renáta* (1), *Rita* (1), *Róza* (1), *Rozália* (2), *Sarolta* (2), *Teréz* (1), *Terézia* (13), *Valburga* (1), *Zsuzsanna* (4).

28 női név csak egy alkalommal szerepel második keresztnévként. A leggyakrabban választott második keresztnévek: *Mária* (45), *Margit* (13), *Terézia* (13), *Katalin* (10), *Anna* (9). Kilenc női név csak második keresztnévként fordul elő az anyakönyvekben, ezek mindegyike csak egyszer szerepel: *Barbara*, *Elisabeth*, *Emerencia*, *Filippa*, *Hajnalka*, *Heléna*, *Helga*, *Margarita*, *Valburga*. Az anya keresztnévét egyikük sem kapta. A keresztszülő után *Barbara* és *Heléna*, a névnap közelsége miatt *Hajnalka* és *Helga* kapta keresztnévét. A többi esetben nincs anyakönyv alapján kimutatható keresztnévadási hatóerő. Az összes második keresztnévet figyelembe véve: a nőknél 33 gyermeket szülője, 14-et pedig keresztszülője után neveztek el. 75-en kapták második keresztnévüket névnapjuk

közelsége miatt, és csak 60 azoknak az eseteknek a száma, amikor nem mutatható ki névadási indíték.

A női keresztnévanyagban is előfordulnak olyan nevek, melyeket többször is párosítottak. Többnyire két alkalommal szerepelnek egyforma párosítások: *Angyalka Mária, Anna Angéla, Anna Mária, Anna Paula, Edit Judit, Erzsébet Katalin, Éva Mária, Gertrúd Mária, Gizella Margit, Gizella Mária, Julianna Mária, Magdolna Mária, Mária Anna, Mária Erzsébet, Mária Zsuzsanna, Róza Terézia, Zsuzsanna Ágnes*. Öt különféle névpárosítás háromszor is szerepel: *Margit Mária, Mária Johanna, Mária Jozefa, Mária Margit, Zsuzsanna Mária*. Egy-két névpárosítás valóban gyakorinak mondható: öt alkalommal neveztek el gyermeket *Mária Magdolná*-nak, hatszor szerepel a *Mária Terézia* és nyolcszor az *Erzsébet Mária* párosítás. Három keresztnévet öt lány és két fiú kapott. A lányoknál: *Mária Alojzia Antónia* (I. korszak), *Ludovika Emma Iréne* és *Mária Anna Margaréta* (II. korszak), *Olga Margarita Anna* (IV. korszak), *Gertrúd Mária Erzsébet* (IX. korszak). A fiúknál: *Ödön Endre Géza* (VIII. korszak), *Géza László Károly* (IX. korszak).

Érdekes, hogy nem tudunk megjelölni olyan korszakot, amelyre a három keresztnév adása különösebben jellemző, hacsak ilyen kevés névnél nem tekintjük azt is meghatározónak, ha egy korszakban két gyermek is kapott három keresztnévet. Annyi azért megállapítható, hogy a kilencedik korszakban, amikor a legdivatosabb volt több keresztnévet adni, egy fiút és egy lányt is anyakönyveztek három keresztnévvel. Háromnál több keresztnévadására nincs példa az általam vizsgált időszak alatt Pornóapáti anyakönyveiben.

9. Az ikrek keresztnévdivatja. – Pornóapáti anyakönyveiben a vizsgált időszakban 41 ikerszületést jegyeztek fel. Ez az összes, 3340 születésnek csak 1,2%-át teszi ki. Az ikreknel ugyanazokat a névadási szokásokat vizsgálom, mint a női és a férfi keresztnévek esetében. Tizenkét fiú, tizenöt lány és tizennégy vegyes nemű ikerpár született. Az ikrek keresztnéveit legtöbbször a névnap közelsége inspirálhatta, és ugyanannyian kapták szülőjüktől, mint ahányan keresztszülőjüktől. Érdekes momentum, hogy ha az egyik iker a szülője után kapja keresztnévét, akkor a testvére gyakran a keresztszülője után.

A több keresztnévet viselő ikrek, ikerpárok mind a kilencedik korszakban születtek. Összesen három ikerpár kapott két keresztnévet, két esetben mindegyik iker nemét tekintve lány, a harmadik pár vegyes. A három pár közül az egyikből csak az ikerpár egyik tagja kapott két keresztnévet. A neveket tekintve legtöbbször nem fedezhető fel igazi különlegesség, csak néhány ritkább név szerepel. A férfinevek közül például: *Eduárd, Fülöp, Szilveszter*. A nőknél: *Irma, Melinda, Sarolta*.

10. Zárszó. – A HAJDÚ MIHÁLYNÁL olvasható országos összesített eredményeket (HAJDÚ 2003: 554–82) összevetve a Pornóapáti anyakönyveiből gyűjtött névanyaggal nem találunk jelentős eltéréseket. Kivétel csak kevés akad: a *Ferenc* az országos összesítés eredményeihez képest később lesz igazán gyakori név a faluban, ellenben a *György* jóval tovább őrzi meg kiemelkedő kedveltségét, mint országosan. A legnagyobb különbség az *Alajos* név kapcsán figyelhető meg, amely a hetedik korszakban Pornóapátiban az első öt legnépszerűbb név közé kerül, az országos összesítésben ugyanekkor csak a 43. A női keresztnévdivat szintén majdnem teljesen megfeleltethető az országos összesítés adatainak, igaz, itt már többször adódik eltérés. Így például a faluban kezdetben az ötödik legdivatosabb *Éva* az országos adatok között ugyanekkor csak a tizenharmadik. Csak egy olyan eset van, amikor nincs az országos összesítésben az első húsz között olyan női keresztnév,

mely Pornóapátiban az első öt leggyakoribb között szerepel: az 1900-as évek derekán a *Gizella* a 33. helyre szorul.

A magyarországi németek által lakott települések keresztnévdivatja és Pornóapáti névdivatja között sem lelhető fel nagy különbség. A férfi keresztnévanyagot tekintve az egyetlen valódi eltérés az *István* nagy népszerűsége Pornóapátiban. A legmeggyőzőbb egyezés a *János* és a *József* nevek népszerűsége (HAJDÚ 2003: 247–50). A női keresztnévdivatjánál azt figyelhetjük meg, hogy a Pornóapátiban legnépszerűbb *Mária* és *Anna* a HAJDÚ MIHÁLY könyvében szereplő német lakosságú településeken is népszerűek, kivéve a 19. század elejét, amikor a *Mária* HAJDÚnál nem szerepel az öt leggyakoribb név között egy településen sem. Itt is a női neveknél találunk több eltérést: a 19. században Pornóapáti anyakönyveiben az *Ágnes* és a *Gizella* is az első öt legtöbbször választott női név között van, pedig ezek a tankönyvben vizsgált településen egyáltalán nem szerepelnek a legdivatosabb nevek között (HAJDÚ 2003: 248–51).

Láthatjuk, hogy Pornóapáti keresztnévdivatja sem az országos átlagtól, sem a magyarországi németek által lakott települések névanyagának alakulásától nem tér el jelentősen. Érdemes lenne a magyarországi németek személynéveinek feldolgozását még több településre kiterjeszteni, hogy teljesebb képet kapjunk keresztnévadási szokásaikról, valamint családneveik megtartásáról, esetleges megváltoztatásáról is.

Hivatkozott irodalom

CSAPÓ TAMÁS – HORVÁTH SÁNDOR 2004. *Szombathelyi kistérség*. Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.

VINCZE SZABINA

SZABINA VINCZE, Trends in naming infants in village Pornóapáti (1780–1980)

The study examines the changing fashions in choosing Christian names for infants in Pornóapáti, a village partly inhabited by people of German ancestry, from 1780, the date of the earliest village registers, to 1980. In the investigated period, 1740 males and 1600 females bore 95 and 113 Christian names, respectively. 137 males and 182 females got second Christian names in the period. Second Christian names, like third ones, were mainly given to female babies. Changes in the frequency of names demonstrate that although at the beginning of the period masculine Christian names display wider diversity, at the end of the period feminine names are the more varied ones. Regarding the motivation of naming one can observe that feminine names are less and less influenced by previous traditional name giving practices, whilst males get their father's name more and more frequently in the period.

A TÚRISTVÁNDI ROMA NÉVADÁS MOTIVÁCIÓINAK VIZSGÁLATA

1. A vizsgálat tárgya. – Vizsgálatom tárgya egy Magyarország északkeleti részében található kis falu roma lakosságának névadási motivációk szerinti szinkron vizsgálata. Arra voltam kíváncsi, vajon mi alapján választanak nevet újszülött gyermekeiknek az édesanyák, s ténylegesen az édesanyák választják-e ki a nevet születendő gyermeküknek. A fenti témáról született 2006-ban a szakdolgozatom (MINDÁK 2006), melynek főbb eredményeit e tanulmányban foglalom össze.

Tanulmányomban azt a szerkesztési elvet követem, hogy a vizsgálat tárgya, a hipotézisek kialakítása és a szakirodalom, valamint a kutatási módszer áttekintése után először a roma lakosságra nézve vizsgálom statisztikai módszerekkel az adatokat. Ezután, a nem roma lakosság előzetes vizsgálata és eredményei ismeretében (l. MINDÁK 2006) történik meg a két csoport összehasonlítása előre megadott, illetve a vizsgálat során relevánssá vált szempontok alapján.

Ehhez legelőször is azt szükséges tisztázni, hogy mely családokat tekintettem romának az adatgyűjtés során. KERTESI GÁBOR és KÉZDI GÁBOR „A cigány népesség Magyarországon” (1998) című munkájában romának tekintette mindazokat, „akiket a nem roma környezet annak (azaz a faluban elterjedt szóhasználatból élve »cigánynak«) tartott”. Szokásos még a besorolást az alapján megtenni, hogy „roma az, aki önmagát annak tartja”, vagy egy harmadik kritérium szerint: „roma az, akit a kérdezőbiztos annak tart” (SZELÉNYI 2001). E kritériumok közül én elsősorban a környezet ítéletét tartottam szem előtt, ami minden esetben megegyezett a kérdezőbiztos – saját magam – véleményével.

2. Szakirodalmi áttekintés a roma személynévadásról. – A témához kapcsolódó szakirodalmat témám és alaphipotézisem felállítását követően, még az elemzés előtt tekintettem át. Mind az utónévadásról, mind a romaságról igen sok anyag állt rendelkezésemre, a roma utónévadásról azonban csupán két tanulmányban (RIZSIK 1998, ROSTÁS-FARKAS-KARSAI 1990) és egy könyvben találtam érdemi megállapításokat. E források alapján kíséreltem meg körvonalazni a roma etnikum keresztnéadására és annak indítékaira vonatkozó ismereteket.

A Kisebbségi törvény és 2005-ös módosítása (Nektm.) értelmében a cigány etnikum tagjai Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek. A törvény szerint a kisebbségekhez tartozók névadási jogai a következők:

„12. § (1) A kisebbséghez tartozó személynek joga van saját és gyermeke utónevének szabad megválasztásához, családi és utónevének anyanyelve szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez és annak – jogszabályban meghatározott keretek között – hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez. A nem latin írásmóddal történő bejegyzés esetén kötelező a fonetikus, latin betűs írásmód egyidejű alkalmazása is.

(2) Kérésre az anyakönyvezés és az egyéb személyi okmányok kiállítása – az (1) bekezdésben meghatározottak szerint – kényelvű is lehet.”

A roma etnikum utónév választását jogszabály tehát nem korlátozza. Bármely nevet viselhetnek, s mivel nem nemzetiség, nincs anyaországuk, a magyar nyelv szabályai szerint. Az Alkotmánybíróság 2001-es határozata szerint azonban a kisebbségeknek a kisebbségi törvényben megállapított szabad névválasztása nem jelent kötöttségektől mentességet. A szabad névválasztást nemzeti kereteik szem előtt tartásával lehet csak megengedni, vagyis a magyaron kívül csak nemzetiségüknek megfelelő utónevet választhatnak. Ennek betarthatósága érdekében az országos kisebbségi önkormányzatok 2004-ben elkészítették, majd a Belügyminisztériummal közösen nemzeti utónév-könyv formájában kiadták közösségeik utónévjegyzékét (NEKU).

A mátészalkaiak (Mátészalka Túristvánditól hozzávetőlegesen 35 km-re található) leggyakrabban a szülők, nagyszülők és keresztszülők, esetleg kedves emlékü távolabbi rokonok nevét adják a születendő gyerekeknek (RIZSIK 1998). Ezenkívül említendő még indokként a tetszés, a különleges, azelőtt nem ismert nevek divatja és a születésnapjal azonos napra eső névnap is. Jelen vannak – különösen protestáns környezetben – a bibli-kus ihletésű nevek is. Ezek Mátészalka roma lakosai között igen népszerűek, ám nem vallási indíttékból, csupán különleges hangzásuk és ritkaságuk miatt.

A szakirodalomban sok utalás történik a különleges, anyakönyvezett név mellett egy hétköznapi névra is, melyet inkább használnak. Amikor egy kisgyerek megszületik, cigány megkülönböztető névet kap hivatalos, anyakönyvezett neve mellé. Ez a név természetesen később is adható. Az idők során egy részük el is maradhat, de végül ráragad mindenkire egy, amely aztán egész életén át végigkíséri. A ragadványnév társadalmi státusa megegyezik a hivatalos névével. Saját kutatásomban rákérdeztem az ilyen ragadványnevek létezésére is.

A roma etnikum Túristvándiban történő névadására azonban minden bizonnyal nem csupán etnikumhoz tartozásuk nyomja rá a bélyegét. Ugyanolyan befolyásoló értékkel bírhat a névadásukra a falusi, északkelet-magyarországi, illetve a nem roma környezet.

3. Alaphipotézis. – Roma embereket személyesen nem ismertem, ezért Túristvándiban lakó rokonaim véleményét is kikértem a témáról. A szakirodalomban a névátörökítés hagyománya állt az első helyen (a médiából választott nevek is növekvő tendenciát mutattak), ám az ismerősök és családtagok tapasztalatai szerint a tévésorozatok dominálnak. Én magam ez utóbbit tekintettem valószínűbbnek.

A témához kapcsolódó szakirodalomban való tájékozódásom után a következő állításokat vettem fontolóra alaphipotézisem felállításához:

1. A roma lakosság körében még mindig igen gyakori a szülők – és a felmenők, távolabbi rokonok – nevének továbbhagyományozása, azaz a névátörökítés.

2. Egyre nagyobb teret hódít magának a tömegkommunikáció; ennek hatására egyre elterjedtebbé válnak az úgynevezett „divatnevek”. (Ezek jelenthetnek egyszerűen idegen hangzású vagy tévésorozatbeli neveket éppúgy, mint közéleti személyiségek neveit stb.)

3. Gyakran nem a hagyományt követve kap nevet az újszülött, hanem mert a szülőknek egyszerűen „tetszik” a választott név hangzása, hangulata vagy az ezek kiváltotta asszociációk.

4. Sűrűn előforduló okként merül fel továbbá, hogy a gyerek „hozza magával a nevét”, azaz arra a névre keresztelik, amely napon született (RIZSIK 1998).

5. Gyakori a protestáns vidékeken a biblikus, általában ótestamentumi nevek preferálása. A túristvándi lakosság nagy százaléka valamilyen protestáns (többségében a református) felekezethez tartozik (KSH 2001).

6. A fiúknál fontos még az, hogy a szülők nekik sokkal konzervatívabban választanak nevet, míg a lányoknál sokkal inkább hajlanak az újításokra, divatkövetésre. E tendencia egyenes következménye a gyakori fiúnevek nagyobb megterheltsége.

4. A kutatási módszer. – Témámhoz a kérdőíves módszert találtam legmegfelelőbbnek. Kérdéseim kérdezési sorrendben (a bevezetesként feltett, és szülőkre vonatkozó néhány szociológiai változót követően) a következők voltak:

1. Mi alapján történt az utónevek kiválasztása (utónévkönyv, rokon neve, olvasmányélmény, filmélmény, vallási ok, egyéb)?
2. Ki adta a gyermek(ek) nevét?
3. Előre eldöntötték, megbeszélték a születendő gyermek(ek) nevét?
4. Tudják a gyermek(ek) nevének jelentését?
5. Számított, hogy mennyire gyakori a választott név?
6. Figyelembe vették, hogy a vezeték- és az utónév jól összecseng?
7. Van a hivatalos név mellett ragadványnév?

Figyelmet fordítottam a második utónév kérdéskörére is, mert elképzelhetőnek tartottam, hogy lesznek olyan esetek, amelyeknél akár a név továbbvitelét, akár a különlegességre törekvést burkoltabb formában a második utónév hordozhatja. Ilyen esetben ezeket az adatokat is jelzés értékűnek lehet tekinteni a motiváció szempontjából, bár természetesen nem lehet őket ugyanúgy kezelni, mint az első utóneveket.

Az utolsó pillanatig bizonytalan voltam abban, hogy rákérdezzek-e a romáknál gyakran tartott ragadvány- vagy csúfnévhasználatra. Tartottam tőle, hogy esetleg megsértődhetnek, nem pontosan értik meg, milyen névről is beszélek, illetve abban sem voltam biztos, hogy ténylegesen használnak-e ilyeneket. Rokonságom szerint azonban a faluban minden romának van ragadványneve. A szakirodalom szintén ezt támogató adatokat közölt.

A gyakorlatban a kérdőívek kérdezőbiztos általi, interjú módszerrel történő kitöltését választottam. A kérdezőbiztos minden esetben én voltam: pontról-pontra haladva végigkérdeztem tőlük a kérdéseket, megpróbálkozva egy kötetlenebb beszélgetés kialakításával. Annak, hogy ezt a módszert választottam, több oka is volt. Egy részből így személyes kapcsolatot tudtam kialakítani a válaszadókkal, és biztos lehettem abban, hogy az ívet valóban az illetékesek (azaz az esetek nagy részében az édesanyák) töltik ki, illetve, hogy így egy kérdés sem marad megválaszolatlanul. Másrészt így kiküszöbölhettem azt a hibát, amelyet az előre megadott lehetőségek közötti választás rejt magában (a névkiválasztás motivációjával kapcsolatban), azaz hogy kényszerválasztás történik, és nem a tényleges okot vagy okokat jelölik meg az adatközlők. Céloom nem a feldolgozhatóság megkönnyítése, hanem a valódi adatok összegyűjtése volt, ezért az előre megadott kategóriákat csak mintegy példaként soroltam fel az édesanyáknak, a válaszok szinte korlátlan lehetőségét hagyva számukra. A későbbiekben a feldolgozásnál sem az előre meghatározott, hanem a konkrét válaszok által relevánssá vált kategóriákat tartottam szem előtt. Harmadrészt tartottam attól, hogy lehetnek olyan adatközlők, akik nem tudnak olvasni, azonban őket sem szerettem volna e miatt kizárni a vizsgálatból, és nem szerettem volna sem őket, sem magamat kényelmetlen helyzetbe hozni. (Mint utóbb kiderült, ebbéli félelmem nem volt alaptalan.)

5. Az anyaggyűjtés. – Vizsgálati anyagomat Túristvándiban, az ország északkeleti csücskében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében fekvő, 772 lelket számláló faluban gyűjtöttem. A romák számára vonatkozóan különböző források különböző adatokat (és ezeket eltérő évekre vonatkoztatva) közölnek. A Központi Statisztikai Hivatal 2001-ben a falu 4,4%-át, az 1993. évi cigányvizsgálat adatai 18,9%-át, a Túristvádi Polgármesteri Hivatal pedig 2003-ban 30%-át sorolja a vizsgált etnikumhoz. Ennek az eltérésnek az oka lehet az Adatvédelmi törvény rendelkezése, mely bizonyos „különleges adatokat”, így a nemzeti, etnikai hovatartozásra vonatkozókat is szigorú védelemben részesíti. Az ilyen jellegű kérdésekre tehát nem kötelező válaszolni a népszámlálások alkalmával. A KSH szerint a 2001-es népszámláláskor az adatközlőknek mindössze 5-6%-a nem adott érdemi választ e tekintetben. E kérdésben nem tudok állást foglalni, bár véleményem szerint a KSH adatai a fent említett okok miatt nem pontosak. Időbeli közelsége és a falu behatóbb ismerete miatt én a Polgármesteri Hivatal adataival dolgozom.

Nyelvi szempontból közelítve a kérdéshez az derül ki, hogy a faluban mind az anyanyelv, mind a használt nyelv szempontjából csupán 8 adatközlő jelölte meg a „hazai kisebbséghez tartozó” kategóriát (KSH 2001). Így elmondható, hogy a kisebbségi nyelvet használók aránya meglehetősen kicsi. Ezt támasztja alá az is, hogy minden általam meglátogatott adatközlő elsődleges nyelve a magyar volt. Ezt fontos leszögezni, mivel az adott közösség feltehetőleg az elsődlegesen használt nyelvből választ nevet. (Bár ez a motivációt tulajdonképpen nem befolyásolná.)

Gyűjtésem során összesen (roma és nem roma adatközlők együtt) negyvenkilenc családdal sikerült interjút készítenem, ez negyvenkilenc adatközlőt és 146 adatot jelent. Eredetileg nem volt koncepcióm arra nézve, hogy mely életkori kategóriát fogom vizsgálni, ezért minden arra vállalkozóval interjút készítettem. A tényleges adatok összegyűjtése után a névtani kutatásokban szokásos 20-25 éves, még a szinkronitás körébe tartozó intervallum alapján alakítottam ki a tényleges mintát, mely az 1978–2003 között született gyermekek közül került ki (HAJDÚ 2003: 414). Ez a viszonylag nagy időintervallum természetesen korántsem egységes, csupán lehetőségeim miatt veszem egy egységnek. Az ezen kívül eső adatközlőket (4) végérvényesen kizártam a vizsgálatból, további három esetben pedig (mivel itt voltak a kategóriámba beletartozó és bele nem tartozó gyerekek is) a továbbiakban csupán az érvényes adatokkal dolgoztam. Így a tényleges és végleges adatok a következők: 45 adatközlő és 134 adat (roma és nem roma összesen). A dolgozat hátralévő részében csak ezeket említem; a nem roma adatokat a két népcsoport közti különbségek feltérképezése végett tartom szükségesnek. A továbbiakban itt viszont csupán a roma nevek gyűjtéséről és ezek eredményeiről fogok beszélni.

Egy segítőt már hetekkel korábban felmérte, kik lennének hajlandók a segítségemre lenni. Az adatgyűjtést két részletben végeztem: az elsőt 2003-ban, a másodikat 2006-ban. Az időeltolódásnak célzatos oka nem volt, torzítást azonban – a vizsgálat jellegénél fogva – nem okozhat. A gyűjtés mindkét alkalommal 3-3 napig tartott. Személyesen, rokonom kíséretében látogattam el a családokhoz a bizalom könnyebb kialakítása miatt, az interjút azonban minden esetben egyedül végeztem. Azt nem emeltem ki, hogy a lakosságot etnikai szempontból két csoportra fogom osztani, hiszen a válaszok szempontjából nem lehet befolyásoló tényező, más részről pedig nem tudtam, hogy reagálnának erre.

Egy rövid bevezetőben elmondtam, hogy egy készülő iskolai dolgozat miatt néhány kérdést szeretnék föltenni arról, hogy miért éppen az adott nevet adták gyermekeiknek.

Mindezek után az íven található sorrendben elkezdtem feltenni kérdéseimet, nagyon figyelve arra, hogy egyszer se legyek sugalmazó, ne közvetítem véleményemet semmilyen formában sem, és ne lepődjek meg semmin. A romák esetében a második kérdésig már általában nem jutottam el, mivel ők olyan készségesek voltak, hogy maguktól elkezdtek mesélni a nevek kiválasztásának történetét. (Ez főleg azokra volt igaz, akik rokonok és felmenők neveit adták utódaiknak.) Általában kötetlen beszélgetés alakult így ki, hiszen ők egyaránt szívesen beszéltek arról, miért választották az adott nevet, hogy ennek ellenére hogyan hívják egymás közt a gyerekeket, illetve, hogy gyermekeik ki után vagy mely tulajdonságukról kapták „ragadványnevüket”. Gondot jelentett a családok esetében a gyermekek születési évének megjelölése: a 84 gyerekből mindössze 56-nak az édesanyja tudta megmondani, melyik évben született az adott kisfiú vagy kislány. Ez valószínűleg a gyermekek nagy számának volt köszönhető. (A későbbiekben emiatt nem tudom a gyermekek pontos születési évét figyelembe venni az adatok elemzésekor, ezért az anyák életkorával fogok dolgozni.) Szintén a kisebbségi válaszadóknál éreztem úgy, hogy a 6. és a 7. kérdésre adandó választ szinte senki nem fontolta meg, csak rutinszerűen mondtak rá (általában) igent. Ennek oka esetleg az lehetett, hogy valójában egyik szempont sem volt fontos a névválasztáskor, és mikor rákérdeztem, talán egyszerűbbnek tűnt beleegyezni. A pszichológiában ezt a jelenséget „egyetértési hajlandóság”-nak nevezik (CARVER–SCHEIER 2003: 61). Feltételezésem azon alapszik, hogy többen is – bár azt állították, természetesen figyelembe vették, mennyire gyakori a választott név –, nem tudták még azt sem megmondani, vajon az gyakori vagy ritka. Más részről, ha az illető rokon után adott nevet, természetes, hogy nem azt figyelte, vajon összeecseng-e a vezeték- és az utónév. Ez a megjegyzés azonban csak feltételezéseken, illetve az én benyomásaimon alapszik. Mindeztől eltekintve minden adatközlő minden kérdésre kielégítő feleletet adott.

Az anyaggyűjtés során mindvégig törekedtem az Avtv. szerint személyes adatnak minősülő adatok és a személyiségi jogok védelmére, hangsúlyoztam, hogy a válaszadás nem kötelező, s az adatok (anonim) ismertetéséhez szóbeli beleegyezést mindenkitől kaptam.

6.1. A roma keresztnévadás mozgatórugói. – Legelőször azt vizsgálom, hogy a romáknál a két nem szempontjából lehet-e különbségeket felfedezni a névadás motivációi tekintetében, és ha igen, mi lehet ezen eltérés(ek) alapja. Minden adat (amennyiben külön nem történik rá utalás) az első utónevekre vonatkozik.

A roma utónevek (előfordulási-gyakorisági sorrendben; a zárójelesek második utónevek):

Rokonról: *István (3), József (3), Piroska (2), Róbert (2), Anna, Annabella, Ferenc, Gizella, Gyöngyi, Gyula, Hermína, Ildikó, Károly, Lajos, Mária, Ottó, Rózs, Sándor, Sára, Sarolta, Zoltán, Zsigmond, Zsuzsanna, (Iré), (József), (László).*

Filmről: *Angéla, Dániel, Katrin, Krisztofer, Roland, Vanessza, Vivien.*

Orvos adta: *Csilla, Mónika, Tünde.*

Orvosról: *András, István, Réka, Viktor.*

Naptárból: *Boglárka, Kamilla, Márk, Rihárd, Viktor, Vivien.*

Vallási ok: *Szilveszter, (Erzsébet), (József).*

Tetszett: *Alexa (2), Alexandra (2), Izabella (2), Krisztina (2), Zsanett (2), Adrienn, Alex, Amanda, Anita, Arnold, Bernadett, Dzsina, Edina, Félix, Fortuna, Hajnalka, Izolda, Jenifer, Klaudia, Krisztián, Rihárd, Roxána, Szabina, Tímea, (Alexandra), (Bianka), (Erzsébet), (Kinga).*

Egyéb: *Attila, Imre, Roxána, Tamás, Szabaszián, (Miklós), (Viktor).*

	Fiú		Lány		Összes	
Rokonról	18	48,6%	11	23,4%	29	34,5%
Filmről	3	8,1%	4	8,5%	7	8,3%
Orvos adta	0	0%	3	6,4%	3	3,6%
Orvosról	3	8,1%	1	2,1%	4	4,8%
Vallási ok	1	2,7%	0	0%	1	1,2%
Tetszett	5	13,5%	24	51%	29	34,5%
Egyéb	4	10,8%	0	0%	5	5,6%
Naptár	3	8,1%	4	8,5%	6	7,1%
Összesen	37	100%	47	100%	84	100%

1. táblázat: A névadás motivációi nemek szerint

A táblázatban nem a kérdőívben szereplő kategóriákat tüntettem föl, hanem a vizsgálat során relevánsnak bizonyuló és az „Egyéb” címszó alatt helyet kapó, számos adatközlő által preferált névadási indokokat, mivel az íven felsorolt kategóriák nem fedték a valódi indokokat. Senki nem adott nevet sem az Utónévkönyvből, sem olvasmányélmény alapján, s a vallási ok is csupán néhány családnál, és ott is főleg csupán a második nevek esetében (l. később) fordult elő. Mondtak azonban nem egy olyan indokot, amire én nem gondoltam, de mégis tendenciaszerűen jelentkeznek. Ilyen például egy-egy orvosról, szülészről való elkeresztelés, vagy az, hogy a nevet egyenesen az orvos adja. Arról, hogy mi motiválta az orvost, legtöbbször nem kaptam felvilágosítást, ezért hagytam meg az „Orvos adta” kategóriát. Az „Egyéb” kategóriába a következő indokokat soroltam: egy dalról kapta a nevet (*Mónika*), a főnöke neve volt (*Tamás*), a *csillag*-hoz hasonló hangzás miatt (*Csilla*), a Mikulásról (*Miklós*), fiataalkori szeretőjéről kapta a nevet (*Attila*). Ezek a válaszok külön-külön elhanyagolható számban fordultak elő.

Egyértelmű eltérés figyelhető meg a leggyakoribb névadási indokok területén a két nem esetében: a fiúknál a rokon névadás a vezető motivációs ok, a lányoknál pedig a tetszés szerinti névadás áll az első helyen. Rokoni névadás kapcsán az alábbiak fordultak elő (a rokonsági fokot a gyermek szempontjából feltüntetve): anya neve, anya testvérének neve, nagymama neve, a nagymama testvérének a neve, dédnagymama neve, apa neve, apa nénjének a neve, nagybáty neve, unokatestvér neve, nagyapa neve.

Az apa nevét egy kivételével minden esetben a legidősebb fiú vitte tovább. A legáltalább egyszer rokon után nevet választó családok esetében (tizennégy család a húsból) viszonylag sokszor, éppen tíznél történt ez meg. Mindössze ötször fordult elő viszont az édesanya nevének továbbvitele (ebből egyszer csak második névként), és nem feltétlenül a legidősebb lány esetében.

Igen érdekes, hogy a fiúk illetően névadása több mint kétszerese a lányokénak, és jól észrevehetően érvényesül az a tendencia, hogy a fiúk gyakrabban viszik tovább a családban már hagyományosnak számító neveket, részint tiszteletből, részint hagyományból vagy megszokásból. Rokonról kapta nevét az összes fiú majdnem fele (49%-a), míg a lányoknál ez az arány 23%. Ez hipotézisemnek ellentmond, a szakirodalmi áttekintés eredményeit viszont alátámasztja. Rokoni ihletésű (azaz mintámban kizárólagosan rokon névadásban előforduló) nevek például a következők: *Piroska*, *Róbert*, *Anna*, *Ferenc*, *Gizella*, *Gyöngyi*, *Lajos* stb.

A feltevés másik részét tekintve a gyerekek várakozásaimhoz képest igen alacsony számban kaptak nevet filmből: a fiúk mindössze 8, a lányok 9, összesítve 8%-ban. E nevek arról árulkodnak, hogy a „Dallas” című szappanopera osztatlan sikert aratott: az egyik kislány, *Vanessa*, valamint egy kisfiú, *Krisztofer* is onnan kapta a nevét. Ezenkívül a „Micsoda nő” (*Vivien*), a „Becsületbeli ügy” (*Dániel*), valamint a „Szabó család” (*Angéla*) című rádiójáték ihlette még meg a szülőket (ez utóbbit sorozatos jellege miatt a szappanoperák előzményének tekintem, és ugyanabba a névadási motivációs kategóriába sorolom).

A fiúk esetében jól láthatóan semelyik másik kategória még csak meg sem közelíti a rokoni névadás jelentőségét. A filmről, az orvosról, illetve a naptárból adott nevek nagyjából ugyanúgy 8-8%-ot kaptak, nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezek a százalékok nagyon kevés, csupán 3-3 esetet jelentenek. A naptárból való névválasztás a romák esetében lényegében az Utónévkönyvből való választással egyenértékű, mivel esetükben ez azt jelenti, hogy a névadók a nevet a naptár neveinek nézegetésével választották ki. A fiúknál jelentősebbnek mondható még a rangsorban a 2. helyet elfoglaló tetszés szerinti választás, mely így is csupán 14%-ot tesz ki.

A lányok esetében a rokoni névadás meg sem közelíti a tetszés szerinti. Ezt követi a rokoni kategória 23, majd a filmes és a naptárból választott nevek kategóriája 9-9%-kal. Az orvosról történt elkeresztelés inkább a fiúk, míg az orvostól vagy a filmszereplők neveiből eredő és a naptárból történt választás egyértelműen a lányok névadóinak döntését befolyásolta jobban. A szülész orvosról való, inkább a fiúk körében elterjedt elnevezés (*András, István, Viktor*) érthetőnek tűnik, mivel az orvosok többsége általában férfi, ám ezt a másik oldalon (tehát ha a született gyermek lány) az orvosi névadással, névjavaslással kompenzálják (*Csilla, Mónika, Tünde*). A tetszés szerinti motivációs indok egyértelműen a lányok esetében jellemző inkább. A vallási ok az első utóneveket tekintve meglepően ritkán fordul elő mindkét nem esetében, mindössze egy kisfiút kereszteltek el *Szilveszter* pápa után a szülei. A fiúk konzervatívabb, a lányok újítóbbré névadási tendenciái szerint markánsabb különbséget lehetett várni a két nem között. Itt sem szabad azonban elfelejteni a valódi adatok igen csekély számát.

6.2. Az adatközlőket más **szociológiai változók** (gyermekük száma és az életkoruk) alapján is összehasonlítottam. Vagyoni helyzetüket nem sorolom ide, mert adatgyűjtésem közben az derült ki (ezt az édesanyák maguktól mondták el), hogy a vagyoni helyzet korántsem volt állandó az évek során. Így tehát fennállt volna annak a veszélye, hogy én a „jómódú” kategóriába sorolok valakit, míg esetleg tíz évvel ezelőtt még „igen szegény” volt, ám a gyermeknévadást tekintve engem az akkori állapot érdekelt volna. Visszatérve a ténylegesen is vizsgált tényezőkhöz: a következőkben a névadás és a gyermekek száma között esetlegesen fennálló kapcsolatot veszem szemügyre. Adatközlőimet három csoportra osztottam gyermekek száma alapján. Az első kategóriába kerültek az egy-két, a másodikba a három-öt, míg a harmadikba a hat-tízgyermekes családok. A csoportosítás nem teljesen releváns, hiszen a gyermekek száma vizsgálatom után is nőhet. Ha a gyermekek száma szerint hasonlítanám össze az adatokat, az eredmény szintén torzítana, mivel a sokgyerekesek eleve nagyobb elemszámát nem lehet a kevés gyerekesek kis elemszámával összevetni. Ennek kiküszöbölése érdekében nem az elemszám, hanem a „sok”, illetve a „kevés” gyerekek összes számához viszonyított százalékos adatok szerint hasonlítom össze a két kategóriát. A két kiemelt kategóriát (tehát a rokoni és a filmből vett névadást) tekintve a következőkre lehetünk figyelmesek:

	1–2 gyerekesek		3–5 gyerekesek		6–10 gyerekesek	
Rokonról	2	18,2%	8	33,3%	19	38,8%
Filmről	3	27,3%	2	8,3%	2	4,1%
Orvos adta	0	0%	0	0%	3	6,1%
Orvosról	1	9%	0	0%	3	6,1%
Vallási ok	0	0%	1	4,2%	0	0%
Tetszett	4	36,4%	6	25%	19	38,8%
Naptár	0	0%	6	25%	0	0%
Egyéb	1	9%	1	4,2%	3	6,1%
Összesen	11	100%	24	100%	49	100%

2. táblázat: A névadás motivációi a családokban lévő gyermekek száma alapján

Az 1–2 gyermekesek 18, a 3–5 gyermekesek 33, míg a 6–10 gyermekesek közel 40%-a választott valamely rokon alapján nevet (tehát az arány nagyjából 1 : 2 : 2), míg a filmes kategóriában az arány éppen ellenkező, 7 : 2 : 1. Kiemelkedik még az adatok alapján a tetszés, és a 3–5 gyerekesek esetében a naptárból való választás, mely a többi családnál meg sem jelenik, náluk azonban 25%. A tetszés mindhárom esetben igen fontosnak mondható. Fel kell hívnom azonban a figyelmet arra, hogy a kevés gyermekes családok esetében összesen 11 adat áll rendelkezésemre. Ez kevés ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjak le, ahhoz azonban elég, hogy a tendenciaszerű változásokat megfigyeljem a két csoport között.

A kérdés továbbgondolásakor úgy ítélt meg, hogy azok, akiknek még csak egy vagy két gyermekük van, később szintén sokgyermekes családdá válhatnak, de lehetséges, hogy a motivációk szerinti különbségek meg fognak maradni. Ebben az esetben a mögöttes, magyarázó változó nem a gyermekek száma, hanem sokkal inkább az idők során változó ízlés vagy divat lesz. Ez azt jelenti, hogy különböző időszakokban más-más a névdivat, nemcsak a felhasznált névanyag, hanem a névadási motivációk tekintetében is. Ennek ellenőrzésére elvégzem az adatok elemzését a szülők életkora, azaz születési évük szerint is (természetesen mindvégig az előre felvett életkori kategórián belül maradván). Feltételezem, hogy a gyermekvállalások az édesanya életkorát tekintve nem térnek el markánsan egymástól az évek során. Amennyiben tehát a két táblázat hasonló eredményeket fog hozni, azaz ha a fiatalabbak motivációi nagyjából meg fognak egyezni az 1–2 gyerekesek motivációival, a középkorúaké a 3–5, az idősebbeké pedig a 6–10 gyerekesek motivációival, akkor elmondható, hogy divatbeli változással állunk szemben. Ha azonban a két elemzés számottevő eltéréseket mutat, az arra utal, hogy a kevés gyermeket nevelő édesanyák nem azért adnak egy bizonyos tendencia szerint nevet gyermekeiknek, mert fiatalok, hanem mert valamely oknál fogva a kevés gyermekesek névadása eltér a sokgyermekesekétől. Ennek kapcsán megvizsgálom tehát életkor szempontjából is az iménti indokokat. Ebben az esetben gyakorlati szempontból, azaz a rendelkezésemre álló adatok vizsgálata alapján három – az édesanya születési éve szerinti – életkor-intervallumot vettem fel. A „Fiatalabb” kategóriába soroltam a 20–31 év közötti nőket (azaz az 1972–1983 között születetteket), a „Középkorú”-ba a 32–43 év közöttieket (1960–1971 között születettek), az „Idősebb”-be pedig a 44–54 év közöttieket (1949–1959 között születettek; az életkorok 2003-hoz képest vannak megadva).

Előzetes ismereteim és elgondolásom alapján azt várom, hogy a fiatalabb anyák kevésbé gyakran fognak rokon után nevet választani és lényegesen többször filmszereplők, valamint saját ízlésük után. Elvárásomat arra alapozom, hogy a fiatalabb korosztály feltehetőleg már kevésbé tartja magát a hagyományokhoz, valamint a névzlés, a divat és a nevek elterjedtségének változásai miatt ritkábban fognak manapság már kevésbé jól csengő keresztneveket választani. Arra számítok továbbá, hogy a fiatal anyák csoportja lényegében meg fog egyezni a kevés gyermekes anyák csoportjával, és mivel a gyermekszám szerinti táblázatban jól elkülönül a két említett kategória, az életkor szerinti adatok hasonlóan fognak alakulni. Ugyanilyen egyezésekre számítok a másik két kategória megfeleléseit tekintve is.

	Fiatalabb (20–31 évesek)		Középkorú (32–43 évesek)		Idősebb (44–54 évesek)	
Rokonról	7	26,9%	10	29,4%	12	50%
Filmről	1	3,8%	4	11,8%	1	4,2%
Orvos adta	0	0%	0	0%	3	12,5%
Orvosról	1	3,8%	0	0%	3	12,5%
Vallási ok	0	0%	1	2,9%	0	0%
Tetszett	11	42,3%	16	47%	2	8,3%
Naptár	4	15,4%	3	8,8%	0	0%
Egyéb	2	7,7%	0	0%	3	12,5%
Összesen	26	100%	34	100%	24	100%

3. táblázat: A névadás motivációi az anyák életkora alapján

A táblázat adatainak összehasonlításakor több érdekességet is megfigyelhetünk. A két előzetesen legfontosabbnak gondolt kategória (film és rokon) esetében vehetünk észre számottevő eltéréseket. A fiatal és középkorú anyák kevesebbszer nevezik el fiaikat és lányaikat valamely közelebbi vagy távolabbi rokon után. Az esetek száma szerint ez a különbség nagy, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az anyák életkor szerinti beosztása során nem ugyanannyi gyerek került a különböző kategóriákba, ezért célszerű a százalékos adatokat figyelembe venni. A rokoni névadás tekintetében a százalékos adatok az első két kategória között nem, a harmadikban azonban az előzőekhez képest nagy eltérést mutatnak. A filmes nevek esetében kevésbé markáns, 8 százalékpontos eltérésről beszélhetünk (4%; 12%; 4%). Az is egyértelműen látszik, hogy mindhárom kategória esetében elkülöníthetünk egy kiemelkedő motivációs okot: a legfiatalabbaknál és a középkorúaknál a tetszést, míg az idősebb édesanyáknál a rokoni névadást. (Arról sajnos nincs adat, hogy vajon a rokoni névadás esetében van-e ízlés befolyásolta választásbeli szabadság a tekintetben, hogy mely rokon nevét viszi tovább a gyermek. Az anya és az apa, valamint a hagyományosnak számító apai nagyapa nevének adásakor biztosan nincs.) Ugyanez számottevő a két másik kategória esetében is, és összességében is elmondható, hogy e két kategória nagymértékben hasonlít egymásra.

A következőkben azt vizsgálom, hogy előzetes kérdésfelvetésemmel kapcsolatban (azaz: a kategóriák szerinti eltéréseket inkább a kor, amiben élünk, vagy az egy családon belüli gyermekek száma befolyásolja-e) az eredmények hogyan alakulnak. A két táblázat összehasonlításakor jól látszik, hogy a kategóriák szerinti bontás kevésbé – esetenként

egyáltalán nem – fedi egymást. Egyértelmű egyezés két esetben figyelhető meg: rokonról általában az idősebbek és sokgyerekesek, tetszésről pedig a fiatal 1–2 gyermekesek választanak nevet. Az eltérések mégis szembeötlőbbek az egyezéseknél. Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy a gyermekek száma szerinti eltéréseknek a hátterében nem a történelmi kor áll. Természetesen nem zárható ki egyéb mögöttes változók rejtett jelenléte, mint például a szociális helyzeté, azonban ezeket a vizsgálatomban rendelkezésemre álló adatok alapján nem tudom sem megerősíteni, sem cáfolni.

6.3. Eddig nem érintettem még a **második keresztnév** használatának problémakörét. A roma adatközlők esetében nem foglalkozom ezzel a témával részletesen, mivel mindössze öt olyan édesanyával találkoztam, aki esetenként adott második keresztnévet gyermekeinek (13 név). Ezekre a nevek az jellemző, hogy általában nem az anya adta őket, hanem különböző rokonok, ismerősök. A többi roma családnál – bár minden esetben rákérdeztem – nem találkoztam ezzel a szokással.

6.4. A roma családok megoszlának a szerint, hogy előre eldöntik-e születendő gyermekeik nevét, vagy csak a születés után. Az adatközlők közül tizenegyen minden gyermekük esetében előre, míg kilencen csak a szülés után döntöttek el, mi legyen az újszülött neve. A családok megoszlása a kérdésben közel 50-50%, ami az „előre eldöntők” esetében pontosan 41, míg a „szülés után eldöntők” esetében 43 alkalmat, vagyis gyermeket jelent. Ezekre a szokásokra némileg befolyással van a családban meglévő gyermekek száma, ugyanis általánosságban a kevés gyermeket nevelők nyilatkoztak úgy, hogy már megvolt a név a kórházba menetel előtt. Mivel azonban az édesanyák következetesen minden gyermeküknél megtartották szokásukat (tehát a sokgyermekes felnevelő édesanyák már első gyermekeiknél sem döntöttek előre), az eltérés inkább valamilyen mentalitásbeli különbséget tükrözhet, s független a gyerekek számától.

A gyermekek nevét az esetek nagy többségében (67 eset, 80%) az édesanya adta, ám sokan jelezték a rokonság részéről érkező nyomást egy-egy név kapcsán. Jelentős még az, mikor valamely rokon adja a nevet (11 eset, 13%), illetve mikor a nevet az orvos adja (3 eset, 4%). Ezeken kívül előfordul, hogy az édesapa és az édesanya közösen adja a nevet vagy az apa egyedül (5, illetve 6%-ban). Mindezeket áttekintve mégis általánosítható, hogy a romáknál az édesanyák adják a kisgyermekek nevét.

A gyermek nevének jelentését érintő kérdésre mindössze egy adatközlő jelezte, hogy tudja, azonban kérdésemre, hogy mi a jelentés, már nem tudott felelni.

A névgyakoriság a legtöbb esetben (81%) nem számít a névválasztáskor. Akinél mégis, annál legtöbbször a név ritkasága a vonzó.

A jó hangzás, összecsengés esetében többen nem értették a kérdést, ezért nekik példával kellett megvilágítanom a dolgot. Ez után is csak néhány megkérdezett mondott igent (hat édesanya). Ezt nem tekintem azonban valós eredménynek, mivel megfigyeléseim alapján az adatközlők nem fontolták meg a választ, csupán válaszoltak rá valamit.

7. A ragadványnév-használat. – A következőkben a szakirodalom szerint a romáknál rendkívül gyakori ragadványnevek kérdéskörével foglalkozom. Mint az a vonatkozó tanulmányokból kitűnik, a ragadványnevek sem meghatározásuk, sem rendszerezésük szempontjából nem tekinthetők egységesnek. Ragadványneveken a hivatalos nevek mellett vagy helyett funkcionáló elnevezéseket értem, melyek létrejöttében két számottevő ok

érdemel említést: a megkülönböztetés és az életszerűség. E meghatározás középpontjában a névadás indítéka, valamint érzelmi töltetének semlegessége áll. Saját kutatásom során számos érdekesebbnél érdekesebb, az adatközlők által a ragadványnév címkével ellátott névvel és a hozzájuk kapcsolódó történettel találkoztam. A 84 gyermekből 16 rendelkezik ilyennel, esetenként egy gyermek többel is. Álljon itt tehát néhány példa ezekből, kialakulásuk indoklásával együtt: Attila ragadványneve *Molnársanyi*. Azért hívták így, mert nem volt kedvese, Molnár Sanyi pedig a falu agglagénye volt. István a *Pap*, Róbert pedig *Colombó* lett, mivel egyikük pap, másikuk pedig rendőr akart lenni kiskorában. Angéla neve *Epebeteg* lett, mert folyton azt mondogatta, hogy „beteg, beteg”. Roxána ragadványneve *Koca*, *Malacka* és *Palika*, mivel állandóan evett. Tamás azért kapta a *Dzsoki* (*Jockey*) nevet, mert (édesanyja szavait idézve) „olyan rossz volt, mint Dzsoki” a „Dallas” című filmsorozatról. Alexandra szintén a „Dallas” után lett *Szami* (*Samantha*). Itt is volt példa a rokoni ragadványnév továbbvitelére: *Póti*-t az édesapja becézőneve után hívja így a falu. Érdekes eset egy tökéletes névegyezés (teljes hivatalos nevük megegyezik) egy híres néhai énekesssel, akinek művésznevét így a kisfiú is megörökölte ragadványnévként. Vivienne sötétebb bőrszíne miatt a *Brazil* és a *Ronaldinho* nevet ragasztották a társai.

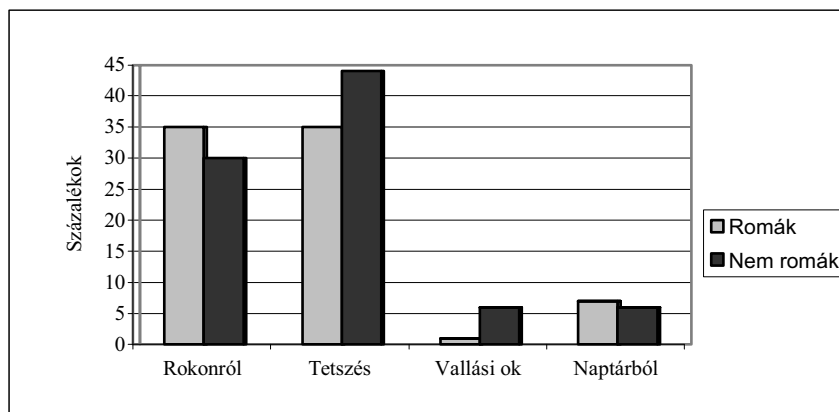
A névadás indítékai szerint tehát a következő típusok fordulnak elő a faluban: a név valamilyen „szavajárási elemből” alakult ki (*Epebeteg*), valamilyen „foglalkozásra vagy jövőbeli, vágyott foglalkozásra utal” (*Pap*, *Colombó*), belső vagy külső tulajdonságot tükröz (*Dzsoki*, *Brazil*), vagy éppen rokoni indíttatású (*Póti*).

8. Eredmények, következtetések a roma névadás kapcsán. – Összegezve az eddigieket az mondható el, hogy alaphipotézisem – mely szerint a névátörökítés fontos tényező ugyan, ám feltehetően a vezető szerepet már átvették a filmek és sorozatok népszerű alakjai – megdőlt. A hagyományos, rokoni ihletésű névadást alul, míg a modern, média ihlette elkeresztelést túlbecsültem. Az adatok alapján ez utóbbi ugyan feltörekvőben van, de még mindig az előbbi dominál.

9. A roma és nem roma lakosság utánévadási motivációinak összehasonlító vizsgálata. – A kérdések sorrendjében haladva különbségeket és egyezéseket, hasonlóságokat szeretnék felfedezni a két csoport névadási motivációi, valamint a névadás körülményei között. Legelőször az egész vizsgálat legizgalmasabb és egyben fő kérdésével fogok foglalkozni: azzal, hogy vajon eltérnek-e, és ha igen, mennyiben a roma és nem roma családok gyermekeinek névadási motivációi Túristvándiban.

A nem romáknál – a romákra jellemző motivációs indokokkal szemben – a névadási motivációk a következők: a gyermek egy rokon nevét vitte tovább; a szülők ízlése dominált a névválasztáskor; a gyermek valamilyen hírességről kapta a nevét; a gyermek a valálshoz kapcsolódó nevet kapott; a gyermek nevét a naptárból való válogatás során kapta; a gyermek a szülő vagy egyéb névadó olvasmányélménye alapján kapta a nevét; a gyermek nevének jelentése volt a döntő szempont a név kiválasztásakor. A mindkét csoportban megtalálható indokok a rokoni névadás, a tetszés alapján történő névadás, a naptárból való válogatás és a vallási okból történő névadás. A következő diagramon csupán e négy kategória szerint, a két csoportot (roma és nem roma) összehasonlítva látjuk a motivációk megoszlását. Mivel a két csoport elemszáma nem egyezik, a diagram megfelelő oszlopai nem az adatszámok, hanem a saját kategóriához képest vett százalékarányok szerint vannak kialakítva a mintadarabszám különbözőségéből eredő torzítások elkerülése végett.

Az alábbi diagramról könnyen leolvashatók a két csoport közti eltérések. A nem roma adatközlők száma 25, ez 50 gyereket jelentett, tehát a továbbiakban végig szintén százalékos adatokkal dolgozom. A legszembetűnőbb talán az, hogy a nem romáknál magasabb a tetszés alapján választott nevek aránya, mint a roma etnikumúaknál. Míg a romáknál a teljes roma minta névadásának ez az indok 35%-át teszi ki, addig a nem roma családoknál ugyanez 44%-ot jelent. A rokoni névadás megoszlása éppen fordítva alakul: a romák gyakrabban adnak nevet valamelyik családtagról, mint a nem romák, azonban az eltérés ebben az esetben korántsem olyan jelentős, mint az iménti kategória esetében. Ez a tendencia arra utal, hogy a faluban a roma lakosság körében elevenebben él ez a hagyomány, mint a nem romák között. A vallási okból történő névadás – bár mindkét csoportnál jelen van – nem jelentős egyik populációnál sem, míg a naptárból való választás mindkét csoportnál 5% körül mozog. A kölcsönösen meg nem jelenő kategóriákat tekintve észrevehető, hogy a romák nem adnak nevet olvasmányélmény, jelentés és híresség neve alapján, a nem romák viszont, bár elhanyagolható számban, igen (hírességről kapott: 10, olvasmányélmény és jelentés: 2-2 %). A romáknál az esetek túlnyomó többségében, 80%-ban az édesanya egyedül (bár sokszor rokoni nyomásnak engedve) ad nevet. A nem romáknál a legtöbb esetben a szülők közösen döntenek (49%), bár itt is majdnem olyan gyakran, 39%-ban előfordul, hogy az édesanya egyedül választ nevet. Mindkét esetben jelentős, hogy egy rokon javasolja a nevet. Egyetlen olyan kategória fordul elő a romáknál, ami a nem romáknál nem jelenik meg, ez pedig az orvostól eredő névadás volt.

1. diagram: A roma és nem roma adatközlők motivációinak összehasonlítása

A névről való döntés időpontjáról azt lehet megállapítani, hogy a romáknál több olyan esettel találkozhatunk (51%), mikor csak a szülés után találják ki, hogyan hívják a gyereket, ez azonban az anyák számát tekintve éppen fele-fele arányban oszlik meg. A nem romák ezzel szemben 84%-ban már a név tudatában mentek be a kórházba, ami az édesanyákat tekintve 72%-nál következetesen így alakult. Elmondható tehát, hogy a nem romák sokkal inkább előre megfontoltan hoznak döntést arról, hogy mi legyen kisgyermekük neve, míg a romáknál ez a tervezés mintha nem bírna akkora jelentőséggel.

A gyermekek nevének jelentése esetében nagy különbségek figyelhetők meg. A faluban kisebbségben élő etnikum tagjainak körében nem elterjedt a nevek jelentésének felkutatása vagy figyelembevétele, ezzel szemben a többségi lakosság harmadát (34%-át) befolyásolta ez a szempont. A névnek a születés idejében való elterjedtsége sem a roma, sem a nem roma adatközlőknél nem volt befolyásoló tényező. A vezeté- és az utónév együttes kimondása során tapasztalt jó hangzás, összecsengés szempontja a romáknál egyáltalán nem volt mérvadó, a nem romák azonban 56%-ban szem előtt tartották e szempontot.

Előzetes ismereteim alapján arra számítottam, hogy főleg a roma adatközlők körében fogok találkozni valamiféle megkülönböztető névvel, az adatgyűjtés során azonban a nem roma lakosság illetően névadási hajlandóságának is nagy arányú előfordulását tapasztaltam. Véleményem szerint azonban – mint azt már korábban jeleztem – a kétfajta név használati és ismertségi körét tekintve különbözik egymástól, bár jellegükben azonosak. A roma gyermekek 19%-ának van valamilyen ragadványneve; ehhez képest meglepő a nem roma gyermekek körében megfigyelt 34%-os előfordulás. Adataim ez esetben nem tekinthetők relevánsnak, mivel a gyűjtés során sok esetben értetlenséget és egymásnak ellentmondó véleményeket tapasztaltam a kérdéssel kapcsolatban. Feltételezhető tehát, hogy a ténylegesen megjelentnél sokkal több ragadványnev van a faluban.

Második keresztnévvel a romák körében alig találkoztam, a nem romák között azonban a gyermekek 24%-ának két keresztnéve volt. Az ő körükben rokoni és tetszés szerinti motivációs különbségek voltak megfigyelhetők, s a rokoni motiváció volt a domináns.

Hivatkozott irodalom

- Avtv. = 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról. *Magyar Közlöny* 1997. november 29.
- CARVER, CHARLES S.–SCHEIER, MICHAEL F. 2003. *Személyiségpszichológia*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- Kisebbségi törvény = 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. *Magyar Közlöny* 1993. július 22.
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR 1998. *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentáció és adattár. Budapest.
- KSH. 2001 = <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek>
- MINDÁK CECILIA 2006. *A roma és nem roma utónévadás motivációi Túristvándiban (Szinkron vizsgálat)*. Szakdolgozat. ELTE BTK.
- Nektm. = A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvény. *Magyar Közlöny* 2005. december 14.
- NEKU = S. DÁVID EMESE szerk. 2004. *Nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve*. Budapest.
- RIZSIK JUDIT KATALIN 1998. *A születésről, a keresztelezésről*. A Romológiai Kutatóintézet Közleményei 2. Szekszárd.
- ROSTÁS-FARKAS GYÖRGY – KARSAI ERVIN 1990. *A cigányok hiedelemvilága*. Pécs.
- SZELÉNYI IVÁN 2001. Szegénység, etnicitás és a szegénység „feminizációja” az átmeneti társadalmakban. *Szociológiai Szemle* 5–12.

MINDÁK CECÍLIA

CECÍLIA MINDÁK, Name giving practices in a Roma ethnic group

This paper discusses the Christian name giving practices of the Roma inhabitants of Túristvándi (a little village in Eastern Hungary). Contrary to some expectations (i.e. in Roma communities a very important factor in name choice is to adopt names of film characters) the Roma inhabitants of the village claim to give the names of their ancestors and relatives (34,5%) or the names they like (34,5%) to their children. The author identifies other influencing factors in name giving practices, e.g. the number of children in the family, the age of the mother, the namer, the date of name choice (planned or spontaneous), the frequency and the meaning of the name, and the harmony of the Christian name and the surname. The author also briefly looks at bynames used often in Roma communities, adding a corpus of spoken language to the analysis.

AZ ÉGITESTEK NEVEIRŐL ÉS HELYESÍRÁSUKRÓL

1. A csillagos égbolt már évezredek óta elvarázsolja az embereket. A csillagászat az emberiség egyik, ha nem a legősibb tudományága, hiszen a térbeli és az időbeli tájékozódást segíti, amelyre mindig is szükségünk volt. Másrészt viszont (ha az űrkutatás, különösen a bolygókatató űrszondák vagy az űrtávcsövek fejlődésére gondolunk) a legmodernebb tudományágnak is tekinthető.

Évezredes tudományról van szó, amelyet évszázadok óta magyar tudósok is – például Ilkus Márton (15. sz.), Erdélyi Láczi Jakab (16. sz.), Hell Miksa (18. sz.), Konkoly-Thege Miklós (19. sz.) – műveltek, ráadásul az utóbbi időkben magyarul. Átfogó magyar névtani elemzés, valamint szaknyelvi helyesírási szabályzat és szótár mégsem készült ehhez a területhez. Jelen tanulmányomban a főbb égitesttípusok legjellegzetesebb névtípusait veszem számba. Távlati célom, hogy a névtani és a helyesírási alapok segítségével támpontokat nyújthassak egy esetleges csillagászati szaknyelvi munkához. Dolgozatom állapotfelmérő kutatásaim főbb eredményeit összegzi.

Anyagomat négy csillagászati témájú könyv adja: KULIN (1975), RIDPATH (1999), HERRMANN (2000, 2002). Azért esett a választásom ismeretterjesztő művekre, mert ezek nyelvezete a laikusok számára is érthető, viszont a fontosabb szakkifejezések megtalálhatók bennük. Meg kell azonban jegyezni, hogy a négy könyv közül három fordítás – ennek a görög és az arab nevek átírásában lehet komoly jelentősége; az eredeti magyar mű pedig még az AkH.¹¹ (a jelenleg használatos helyesírási szabályzat) előtt keletkezett, így a benne tapasztalt helyesírási eltérések egy része fakadhat ebből is.

A fenti művekből kijegyzeteltem a szakkifejezéseket, abban az írásformában, ahogyan találtam őket. A variációkat is figyelembe vettem, így mintegy 12 000 adatom gyűlt össze, amelyeket fogalomkörök szerint kategorizáltam. A kapott adatokat az AkH.¹¹ és az Osiris-helyesírás (OH.) ajánlásaival vettem egybe. Meg kell azonban jegyezni, hogy e két mű egyike sem foglalkozik részletesen az égitestnevek helyesírási kérdéseivel. Az AkH.¹¹ mindössze egyetlen szabálypontot, a 185.-et szenteli a „csillagnevek” helyesírásának, melyet egy, a *föld*, a *hold* és a *nap* szó kis és nagy kezdőbetűs használatára vonatkozó „beljebbezett” megjegyzés egészít ki. A 2004-ben megjelent OH. négy teljes oldalon taglalja a „csillagászati elnevezések” helyesírási kérdéseit. A szerkesztők újítása továbbá (ahogyan azt a fejezet címe is kifejezi), hogy nem csupán a csillagok, hanem más égitestek (bolygók, holdak, üstökösök, holdfelszíni alakulatok) nevének írásmódjára is kitérnek röviden. A 213–4. oldalon megtaláljuk az összes, ma elfogadott csillagkép latin és magyar elnevezését, azzal a megjegyzéssel, hogy „a magyar nevek helyesírását az égitestnevek írásának általános szabályait követve egységesítettük”, megszüntetve ezzel a kis és a nagy kezdőbetűk változatosságát. A fentiekén kívül az OH. egy oldalon (176–7) mutatja be az „űrhajmók és más űrobjektumok elnevezéseinek” helyes írásmódját, sok példával szemlélítve.

A csillagászokat évtizedek óta foglalkoztatja a helyesírás rendezésének ügye. 1976–1978 között az MTA Csillagászati Bizottsága nyelvészek bevonásával már foglalkozott ilyen

kérdésekkel; az ajánlásokat az 1979-es Csillagászati Évkönyvben és a Meteor című folyóirat 1980/1. számában tették közzé.

Kutatásom jelenlegi állása alapján most csak az égitestek elnevezéseit, azokon belül is csak a tulajdonnévi, illetve a tulajdonnévi elemeket is tartalmazó elnevezéseket vizsgálom. A kategóriák közül külön nem említem meg a személyneveket, csak akkor, ha azok valamilyen más elnevezés részét alkotják. Nem foglalkozom az ásvány- és kőzetnevekkel, az égitestek felszínformáinak elnevezéseivel, az intézménynevekkel, a különböző műszerek és eszközök (többek között távcsövek), az időmérés és a naptárkészítés terminológiájával sem. Kimaradnak továbbá a meteorok, valamint a mélyégobjektumok (csillagcsoportosulások, ködök) névtani kérdései is.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Bérczi Szaniszló, Csizmadia Szilárd és Szabados László tanár uraknak értékes csillagászati megjegyzéseikért.

2. Bolygónevek. – A Nemzetközi Csillagászati Unió (IAU) 2006. augusztus 24-én módosította a bolygók definícióját. Az új meghatározás alapján bolygónak (1. kategória) az olyan égitestek minősülnek, amelyek csillagok körül keringenek, nincs fúziós energia-termelésük, tömegük elég nagy ahhoz, hogy közel gömb alakúak legyenek, valamint keletkezésükkor „tisztára söpörték” a környezetüket, így nem maradt utánuk törmelékzóna. Korábbi kilencedik bolygónk, a Plútó az utóbbi két kritériumnak nem felel meg, ezért mostantól úgynevezett törpebolygónak számít (2. kategória). A harmadik kategória tagjai, az egyéb apró égitestek olyan bolygószerű objektumok, amelyek egyik fenti kategóriába sem illeszkednek bele. A Naprendszer objektumai közül idetartozik többek között a kisbolygók legnagyobb része.

A bolygók csillagászati definíciójánál kevésbé problémamentes a nevük írásmódja, ám a *Merkúr* esetében több helyen, így például a Magyar Csillagászati Egyesület Bolygószakosztályának honlapján is a *Merkur* alakot olvashatjuk (<http://bolygok.mcse.hu>). Az 1979-es Csillagászati Évkönyvben is a rövid magánhangzós forma szerepel, ám a Meteor 1980/1. számában a hosszú magánhangzós változat olvasható az ajánlások között. Az AkH.¹¹ 185. pontjában és szótárrészeiben is csak a magyaros írású alakokat találjuk meg: *Merkúr*, *Vénusz*, *Föld*, *Mars*, *Jupiter*, *Szaturnusz*, *Uránusz*, *Neptunusz* és (a ma már törpebolygónak tekintett) *Plútó*. A *Föld* kivételével valamennyi név egy-egy római isten neve volt. Érdekes, hogy közülük a latinos végződés egyedül a *Merkúr* nevére kopott le; érdemes lenne ennek nyelvtörténeti okát, folyamatát föltárni. A Merkúrt, a Vénuszt, a Marsot, a Jupitert és a Szaturnuszt már az ókorban is ismerték, az Uránuszt William Herschel angol csillagász fedezte fel 1781-ben, a Neptunuszt 1846 óta ismerjük, míg a Plútóról Clyde Tombaugh amerikai csillagász 1930-as felfedezése óta tudunk. Az utóbbi három bolygónak a neve azonban szintén a római istennevek sorába illeszkedik.

3. Holdnevek. – Jó néhány bolygónak van holdja, vagyis mellékholdja, körülötte keringő égi kísérője. Földünk egyetlen holdjának neve egyszerűen *Hold*, a többi bolygó holdjainak valamilyen mitológiai vagy irodalmi eredetű nevük van. Az első holdakat, a Jupiter négy belső holdját Galileo Galilei fedezte föl és nevezte el a görög mitológia alakjairól (*Io*, *Europa*, *Ganymedes*, *Callisto*) 1610-ben; ettől kezdve szokás ilyen neveket adni a holdaknak. A görög-római mitológiai eredetű nevekről az OH. megjegyzi, hogy „a jelnevek és az átvitt tulajdonnevek magyaros (*Titán* – az Uránusz holdja), görögből átvitt (*Phobosz* – a Mars holdja) vagy latinos (*Ceres* – aszteroida) írásmódja

keveredést mutathat. Éppen ezért egy-egy névvel kapcsolatban mindenképpen egységesen kell valamelyik megoldást alkalmazni” (OH. 212). Ám az írásgyakorlat nem ezt mutatja: a *Titán* alak mellett ugyanis találtam *Titan* formát, a *Phobosz* mellett *Phobos*, valamint *Deimosz* és *Deimos* (Mars-hold), *Rea* és *Rhea* (Szaturnusz-hold) formát is. Több esetben a latinos alak mellett akadt hibrid forma is: *Callisto* és *Kallisto* (Jupiter-hold), *Iapetus* és *Japetus* (Szaturnusz-hold). A *Ganymede*, *Ganymedes*, *Ganymed* (Jupiter-hold), valamint a *Nereide*, *Nereida*, *Nereid* (Neptunusz-hold) alakok közül a végződés nélküli forma idegen nyelvi (például német) hatást mutathat. A közszavak között egyébként például a *kisbolygó* szinonimájaként használt *aszteroida* szóval találkozhatunk egyre gyakrabban az idegenszerű, helytelen *aszteroid* formában.

A holdak más részét Shakespeare drámáinak, illetve Alexander Pope „Fürtrablás” című satirikus eposzának szereplőiről nevezték el. Ezek a nevek megtartják eredeti angol írásmódjukat (vö. OH. 212): *Ariel*, *Cordelia*, *Ophelia*, *Titania*, *Umbriel* (néhány az Uránusz holdjai közül) stb. Megjegyzem, hogy a *Titania* mellett *Titánia* formát is találtam, amely vélhetően a mitológiai nevek magyaros írásának analógiájára keletkezett.

Az egyes bolygók holdjait a felfedezésük sorrendjében számozzák, s ehhez római számokat használnak a csillagászok. Ha mind a számot, mind a nevet használják, akkor a római számtól, amelyet nem követ pont, szóközzel elválasztva áll a név: *I Io* (Jupiter-hold), *VII Hyperion*, *XV Atlas* (Szaturnusz-holdak) stb.

4. Törpe- és kisbolygók elnevezései. – A már említett 2006-os nemzetközi csillagász-közyűlés résztvevői megszavazták, hogy az 1930-ban felfedezett Plútót többé ne bolygónak, hanem törpebolygónak tekintse a szakma. Törpebolygóvá minősítettek át több, eddig kisbolygóként számon tartott égitestet is. Mivel e két kategória között még a csillagászok számára is nehéz meghúzni a határvonalat, egyben tárgyalom névtani és helyesírási kérdéseiket.

Az átminősítés a név helyesírásán mit sem változtat: a korábbi kilencedik bolygó megnevezéseként továbbra is a magyaros forma ajánlott (vö. AkH.¹¹ 185. pont; OH. 212). Adataim között viszont találtam latinos (*Pluto*), sőt hibrid alakot is (*Plutó*). Míg az előbbinek idegen nyelvi szakmunkákban lehet jogosultsága, az utóbbi mindenképpen kerülendő.

A frissen felfedezett kisbolygók katalógusszámot kapnak, például ilyen: *2003 UB₃₁₃* (vagy ha nincs lehetőség a számjegyek indexbe tételére, akkor *2003 UB313* formában). A név elején található számok a felfedezés évét jelölik, majd ettől szóközzel elválasztva következik a két betűből és újabb számokból álló megkülönböztető jelzés.

Azok a kisbolygók kapnak végleges sorszámot, amelyeket legalább négy szembenálláskor megfigyeltek, és amelyeknek pályaelemeit pontosan meghatározták. A kisbolygók elnevezése a felfedezők joga, de ha ezzel két hónapon belül nem élnek, akkor bárki más is tehet javaslatot. Az egyetlen kikötés, hogy a nevek nem lehetnek politikával és háborúval kapcsolatosak. A neveket egy nemzetközi csillagászbizottság véglegesíti.

Az elnevezésekben egyébként nagy változatosság uralkodik, legtöbbjük személynévi vagy földrajzi névi eredetű, de akadnak köztük tréfás elnevezések vagy állatnevek is. Kezdetben a nevek a görög-római mitológiából származtak, mint a *Vesta*, *Juno*, *Ceres*, *Pallas*, *Anchises*, *Pholus* stb. Később a nem görög-római eredetű nevek is kaptak görögös-latinos (legtöbbször *-a/-ia*) végződést: *Pittsburghia*, *Princetonia*, *Marbachia* (városnevekből), *Konkolya* (Konkoly-Thege Miklós nevéből), *Zachia* (Zach Ferenc Xavér nevéből) stb. Az 1000. és a 2000. sorszám körüli kisbolygókat a Naprendszer felfedezőiről nevezték el,

például: (999) *Zachia*. A (2517) *Orma* kisbolygó neve anagramma Móra Károly magyar csillagász nevéből, akiről az 1257-es számú kisbolygót is elnevezték.

A már megsorszámozott és saját névvel is ellátott kisbolygók sorszáma zárójelben a név előtt áll: (1) *Ceres*, (2) *Pallas*, (434) *Hungaria*, (69230) *Hermes* stb. Az ilyen nevek túlnyomórészt latinos formájukban fordultak elő a forrásaimban, de az (593) *Titania* mellett találtam *Titánia*, az (1257) *Mora* mellett *Móra*, az (1259) *Ogyalla* mellett *Ógyalla*, az (1566) *Icarus* mellett *Ikarusz*, az (1862) *Apollo* mellett *Apolló*, a (2101) *Adonis* mellett *Adonisz* alakot is. Az ékezetes betűt tartalmazó nevek közül a magyar csillagászati szaknyelvben mindenképpen egyedül a magyaros forma (*Móra*, *Ógyalla*) tartható helyesnek.

A legutóbbi időben már a latinos végződés sem feltétel, így a legkülönbözőbb neveket találjuk a kisbolygók között, a legkülönbözőbb nyelvekből: (2309) *Mr. Spock*, (2392) *Jonathan Murray*, (1888) *Zu Chong-Zhi*, (1441) *Bolyai*, (1461) *Jean-Jacques*, (6980) *Kyusakamoto*, (6916) *Lewispearce*, (6764) *Kirillavrov*, (6755) *Solov'yanenko*.

A *Kyusakamoto* és a *Solov'yanenko* kisbolygó neve azt szemlélteti, hogy a nem latin betűs nyelvekből származó neveket sokszor nem a magyar átírási szabályoknak megfelelően, hanem valamilyen közvetítő nyelv (főleg az angol) segítségével írják át (l. később a csillagoknál is). Magyar nyelvű munkákban talán inkább a magyar átírási szabályoknak megfelelő formákat kellene előnyben részesíteni, ám idegen nyelvű tanulmányokban helyük lehet az angoltól átírt alakoknak is. A kínai nevek esetében pedig – annak köszönhetően, hogy Magyarországon is terjedőben van a pinyin rendszerű átírás – egyre kevésbé tér el a magyar és az idegen nyelvű tanulmányok átírási gyakorlata.

5. Csillagnevek. – A köznyelvben minden látható fénypontot csillagnak nevezünk. A csillagászok csillagnak (vagy néha állócsillagnak) csak azokat a magas hőmérsékletű gázgömböket nevezik, amelyek – főleg magfúzió útján – hosszabb időn keresztül tetemes mennyiségű energiát termelnek és bocsátanak ki.

A csillagoknak többféle elnevezésük is lehet. Ennek oka az, hogy az ó- és a középkorban külön nevet csak a legfényesebb csillagok kaptak, többnyire a régi araboktól vagy a görögöktől. Johannes Bayer 1603-ban kiadott katalógusában a görög ábécé kisbetűivel és az őket tartalmazó csillagképek latin nevének birtokos esetével jelölte a csillagokat, majd a görög ábécé betűkészletének kimerülése után latin kis- és nagybetűket alkalmazott. Általában a csillagok fényessége szerint haladt, de például a *Nagy Medve* csillagai a csillagképben elfoglalt pozíciójuk alapján kapták meg az α , β , γ stb. betűket. Bayer rendszerét John Flamsteed egészítette ki a 17. század végén: ő a csillagokat csillagképenként a növekvő rektaszcenzió (amely a földrajzi hosszúságnak felel meg) rendjében arab számokkal jelölte. A még halványabb csillagok megjelölésére katalógusszámok szolgálnak, mint például a Bonner Durchmusterung katalógusának számjelzése, a BD-szám. Példa egy csillag különféle, ma is használatos neveire: *Shedir* ~ α *Cassiopeiae* (röviden: α *Cas*) ~ $BD + 55^\circ 139$.

A csillagok külön neve – ha van nekik – általában arab vagy görög eredetű. Ezek a nyelvek nem a latin ábécét használják, így problémát okozhat a nevek magyar átírása. Több nevet mind az idegenszerű, mind a magyaros formában megtaláltam a forrásaimban, olykor egy művön belül is különböző alakokban (pl. *Alcor* ~ *Alkor*, *Sirius* ~ *Szíriusz*).

Az egy tagból álló neveket (és ez a nevek zömét jellemzi) természetesen nagy kezdőbetűvel írjuk: *Aldebaran*, *Homam*, *Pollux*, *Szíriusz* stb. A több tagból álló nevek minden

tagját nagybetűvel kezdjük: *Deneb Algedi*, *Neve Minelauva*, *Rigil Kentaurus*, *Zuben Elakrab* stb. (Az arab nevek átírásának néhány problémája – az *al/el* névelő írásmódja, egyes magán- és mássalhangzók átírása – egy következő tanulmány témája lehetne.)

Ha a csillagot a csillagképre való hivatkozással azonosítjuk, akkor a görög vagy latin betű, illetve arab szám után szóközzel és nagybetűvel írjuk a csillagkép latin nevének birtokos esetét vagy a megfelelő rövidítését. Ha a csillagkép neve több tagból áll, minden tagot nagybetűvel kezdünk (a példák között a csillag külön neve, ha van, zárójelben szerepel): ζ *Orionis* (*Alnitak*), ε *Pegasi* (*Enif*), γ *Canis Maioris* (*Multiplein*), α *Coronae Borealis* (*Gemma*, *Alphecca*, *Ékkő*), α *Aur* (*Capella*, *Kapella*), δ *UMa* (*Megrez*); s *Lyrae*, RR *Lyrae*, X *Sagittarii*, g *UMa* (*Alcor*, *Alkor*), RT *Per*, Z *Cam*; 17 *Comae*, 40 *Lyncis*, 31 *Leonis Minoris* stb.

A Z *Cam*-féle és az RR *Lyrae* típusú alakok úgynevezett változócsillagokat jelölnek. A változócsillagok olyan csillagok, amelyek megváltoztatják fizikai paramétereiket, például a fényességüket. Ha az újonnan felfedezett változócsillagnak nem volt már eleve adott elnevezése, akkor a felfedezés sorrendjében egy R és Z közötti betűjelet kap, valamint a csillagot tartalmazó csillagkép nevét birtokos esetben, illetve annak rövidítését: S *Andromedae*, T *Pyxidis*, S *Car*, Z *Cam* stb. Azért az R -rel kezdték el jelölni a változócsillagokat, mert Johannes Bayer rendszerében a Q -ig volt szükség a betűkre. A készlet kimerülése után két betűt kombináltak az RR -től kezdve, úgy, hogy a második betű nem lehetett olyan, amelyik az első előtt áll az ábécében: RR *Lyrae*, TU *Persei*, UW *CMa*, YY *Gem* stb. Ezután az AA , AB ... AZ , BB , BC ..., BZ stb. jelölés következett, egészen QZ -ig (például AE *Aurigae*, HZ *Her*). Az I és a J betű közül azonban – a félreértések elkerülése érdekében – csak az I használatos a csillagászati jelölésekben (és nem csak a változócsillagok esetében). Ezek alapján a betűkombinációk alapján minden csillagképben 334 változócsillagot lehetett megkülönböztetni. Vannak azonban olyan csillagképek is, amelyekben ennél is több változócsillag található. Ezeket $V335$, $V336$ stb. jelöléssel és a csillagkép nevével azonosítják: $V737$ *Cygni*, $V557$ *Sgr* stb. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy a ma ismert több mint 50 000 változócsillagot jelölni lehessen. Am előfordul az is, hogy egy-egy változócsillag csak ideiglenes jelölést kap, például: 144.1934 *Cygni*. Ez azt jelenti, hogy ez az 1934-ben felfedezett 144-ik változócsillag a Cygnus (Hattyú) csillagképben.

A változócsillagokon kívül a kettőscsillagok is említést érdemelnek. A valódi kettősök közös dinamikai rendszert alkotnak, ezek a megfigyelés lehetőségeit tekintve lehetnek vizuális, fedési, spektroszkópiai és asztrometriai kettősök. Az optikai kettősök nincsenek egy közös rendszerben, pusztán csak ugyanabban az irányban látszanak az égbolton. Mivel sok csillagról csak később derül ki, hogy valójában kettőscsillaggal van dolgunk, így a kettőscsillagoknak külön nevük általában nincsen. Több esetben azonban a név mögé írt nagybetűvel jelöljük a kettőscsillagokat: *Szíriusz A* és *Szíriusz B*, valamint *Groombridge 34 A* és *Groombridge 34 B*, *Wolf 424 A* és *Wolf 424 B* stb. (Érdekes, hogy a *Groombridge* helyett terjed a *Croombridge* alak, amely azonban nyomdhiba következménye.)

A csillagokra katalógusszámokkal is hivatkozhatunk. A különféle katalógusok más-más jelölési rendszert alkalmaznak. A Bonner Durchmusterung (BD) és a Cordoba Durchmusterung (CD) a csillagok közelítő hely- és fényességadatait adja meg, például a már említett *Shedir* (α *Cassiopeiae*) esetében: $BD +55^\circ 139$, vagy egy másik csillagnál: $BD +20^\circ 2465$. Helyesírási szempontból fontos, hogy a BD , illetve CD betűk és az előjel, valamint a fokjel után szóköz van; az előjel és a pozícióadat, valamint a pozícióadat és a fokjel között viszont nincs szóköz (a korpuszomban ettől eltérő megoldásokkal is találkoztam,

például: *BD -12° 4523* és *BD-12° 4523*). Az ötjegyű számokat vagy tagolják szóközzel, vagy nem: *CD -37° 15 492* és *CD-37° 15492* is. Érdekes, hogy 10-nél kisebb fok esetén az egyjegyű mérőszám elé hol tesznek 0-t, hol nem: *BD +2° 3375*, de: *BD +05° 1668* és *BD +5° 1668*. Mivel azonban ilyen jellegű katalógusszámból a korpuszomban csak nagyon kevés fordult elő, további gyűjtésre van szükségem a gyakoribb alakok megállapításához.

Az Aitken Double Stars (ADS) és a Burnham Double Stars (BDS) egyszerű katalógusszámokkal dolgozik: a katalógus rövidítését és a katalógusszámot szóköz választja el egymástól. Szintén szóközt találunk (itt már következetesen) az öt- vagy ennél több jegyű katalógusszámokban a hármas tagolásnak megfelelően: *ADS 7724*, *BDS 10 036* stb. Bár nem csillagkatalógusok, de itt említtem meg a New General Catalogue (NGC), az Index Catalogue (IC; az NGC kiegészítése), valamint a Messier-féle katalógust, amelyek a csillaghalmazokat és ködöket tartalmazzák. Az első kettő jelölési rendszere megegyezik az ADS-ben és a BDS-ben használttal: *NGC 7000* (*Észak-Amerika-köd*), *IC 1613* stb. A Messier-katalógus jele *M*, ám ehhez hol szóközzel, hol szóköz nélkül kapcsolják a katalógusszámot: az adataim között előfordult az *M13* és az *M 13* alak is. A többi katalógusjelölés mintájára véleményem szerint talán a szóközös forma lenne a javasolható.

A csillagoknak azonban nemcsak hivatalos nevük lehet, hiszen a legfényesebbek az egyszerű embereknek is érdekesek voltak, megkönnyítették a tájékozódást. ZSIGMOND GYÖZÖ 1980 és 1994 között átfogó gyűjtést végzett Erdélyben, s ennek során az adatközlőket nemcsak az általuk ismert „csillagok” (a népi meghatározásba a fényes bolygók is beletartoznak, mint például a Vénusz) és csillagképek különféle neveiről, hanem a hozzájuk tartozó hiedelmekről is kérdezte (ZSIGMOND 2005). KULIN GYÖRGY (1975) szintén közöl egy csokorra valót a népi elnevezésekből. ZSIGMOND (2005) az alapelemek milyensége, tematikai csoportjai, illetve eredete szerint is kategorizálja a neveket. Magam a legfontosabb formai csoportokat említtem meg, hiszen a nevek írásmódját döntően befolyásolja, hogy hány tagból áll egy megnevezés, illetve ezek a tagok milyen viszonyban állnak egymással. (Az egyértelműen az egyes csillagképekre vonatkozó nevekről a következő fejezetben ejtek szót).

Ezek a nevek általában egytagúak, vagy egy-egy jelzős szókapcsolatból állnak. Az előbbi esetben egyértelmű a nagy kezdőbetű: *Béres* (Alcor, Alkor), *Cigány* (Atair, Altair), *Nyárs* (Spica), *Sellő* (Antinous) stb. Ha az elnevezés több tagból áll, és a tagok között jelöletlen a (minőség- vagy birtokos) jelzős vagy a tárgyviszony, a tagokat természetesen egybeírjuk: *Alkonycsillag*, *Hadhajtó* (Hattyú bétája), *Hüvelypici* (Alcor, Alkor), *Petefészek*, *Rónakirály* (Orion delta vagy alfa) stb. Több esetben a jelző és a jelzett szó egy szóvá kapcsolódott össze, ezeket – a hagyománynak megfelelően – szintén egybeírjuk: *Álmatlancsillag*, *Cséplőcsillag*, *Karoscsillag*; *Ekeholdja*, *Furumása*, *Lászlószekere*; *Hárommalomcsillag* stb.

A minőségjelzős kapcsolatokból alakult neveken a jelző nagy kezdőbetűs, a jelzett szó pedig az írásgyakorlat alapján kis kezdőbetűs. A második tag ilyenkor mintegy magyarázó utótagként kapcsolódik az elsőhöz: *Árpaérlelő csillag*, *Gyepűhúzó csillag*, *Magános csillag*, *Nehézlábú csillag* (Procyon, Prokyon), *Özvegy csillag* stb.

Sok név áll birtokos jelzős kapcsolatból; ekkor a birtokos neve nagy kezdőbetűs, a birtoké a kialakult szokás szerint kisbetűs (a forrásaimban csak ilyen alakokat találtam). Néhány példa: *Árvaleány pillantása* (Szíriusz), *Bojtár kettőse* (Kasztor és Pollux), *Isten szeme*, *Paradicsomkert csillaga* (Cepheus omikron, éta, kappa, C, D csillagai) stb.

6. Csillagképnevek. – A szabad szemmel is látható ezernyi csillag között szinte lehetetlennek tűnik a tájékozódás, ám már a legrégebbi kultúrnépek felismerték azt, hogy egyes kiemelkedően fényes csillagok köré csoportosítva geometriai alakok, csillagképek alakíthatók ki.

A ma ismert csillagképek felének elnevezése és kialakítása az ókori görögökhöz fűződik, bár már Mezopotámiában is ismerték őket. A 16–17. században a hajósok adtak nevet a déli éggömb csillagképeinek. Szorgos „keresztapa” volt a csillagkatalógusoknál már említett Johannes Bayer, aki a déli éggömbön 12 csillagképet alakított ki; ezek közé tartozik a *Páva*, a *Tukán* és az *Aranyhal* is. Szintén 12 konstellációt jelölt ki a danzigi amatőr csillagász, Johannes Hevelius a 17. században, többek között a *Vadászebek*, a *Kis Oroszlán*, a *Kis Róka*, a *Szextáns* és a *Pajzs* (eredetileg: *Sobieski Pajzsa*) csillagképet. A korábbi századok bizonytalanságait megszüntetve a Nemzetközi Csillagászati Unió 1928-ban rendezte a csillagképek kérdését, kijelölte azok pontos határait, és számukat 88-ban rögzítette. Ma a tudomány csakis ezeket a csillagképeket ismeri el (így például a Laplace által javasolt *Macska* csillagképet vagy *Napóleon csillagai*-t nem).

A csillagképek egy részét a görög-római mitológia alakjairól nevezték el (pl. *Androméda*, *Herkules*). Más részük állatok nevét kapta (*Aranyhal*, *Gyík* stb.), amelyek közül több az állatövbe tartozik (*Bak*, *Bika*, *Kos* stb.). Végül vannak csillagképek, amelyek különféle, a tudományban használatos eszközök nevét viselik (pl. *Mikroszkóp*, *Szextáns*).

Minden csillagképnek van latin és magyar neve, valamint egy hárombetűs latin rövidítése. A legtöbb csillagkép neve egyetlen egyszerű vagy összetett szóból áll, ezeket természetesen nagy kezdőbetűvel írjuk, akár a latin, akár a magyar elnevezést használjuk: *Hajógerinc* (*Carina*), *Kos* (*Aries*), *Légszivattyú* (*Antlia*), *Vízöntő* (*Aquarius*) stb. Néhány csillagkép neve két szóból áll, általában egy, a csillagkép nagyságára vagy égtáji helyzetére vonatkozó jelzőből és a csillagképet jelölő főnévből: *Déli Háromszög* (*Triangulum Australe*), *Kis Medve* (*Ursa Minor*), *Nagy Kutya* (*Canis Maior*); *Bereniké Haja* (*Coma Berenices*), *Hajó Fara* (*Puppis*) stb. Az OH. ajánlása alapján a két különírt tagból álló nevek minden tagját nagy kezdőbetűvel kezdjük (OH. 213–4). A *Hajó Fara* elnevezés (amely az OH.-ban is így szerepel) azonban rossz fordítás eredménye, a csillagászatban a *Hajófar* nevet használják a *Puppis* magyar megfelelőjeként.

A *Bereniké Haja* csillagképen kívül még 7 olyan csillagkép van, amelynek neve egybeesik egy görög mitológiai alak nevével. Ezek magyar elnevezésében (a mindkét formában azonos *Orion* kivételével) a forrásaimban ingadozott a magyaros és a latinos írásforma. Az OH. egyértelműen a magyaros írásmódot ajánlja. Így tehát a latin *Andromeda*, *Cassiopeia*, *Cepheus*, *Hercules*, *Pegasus* és *Perseus* magyar megfelelői rendre *Androméda*, *Kassziopeia*, *Keфеusz*, *Herkules*, *Pegazus* és *Perzeusz* (OH. 213–4).

Az emberek képzelete azonban nem feltétlenül a „hivatalos” csillagképeket látta bele a csillagrengetegbe, vagy nem ugyanazon a néven emlegette (az elnevezésekhez l. ZSIGMOND 2005). Ezek a nevek a csillagok népi neveihez hasonlóan vagy egytagúak, vagy egybeírt többtagúak, vagy egy-egy jelzős szókapcsolatból állnak. Az első és a második esetben egyértelmű a nagy kezdőbetű: *Csűrhe* (Daru), *Ollós* (Skorpió), *Vadász* (Orion); *Göncölszekér* (a Nagy Medve része), *Kaszárcsillag* (Orion öve), *Ruzsáskert* (Északi Korona) stb. A birtokos jelzős kapcsolatokban a birtokos neve mindenképpen nagy kezdőbetűs, a birtoké a kialakult szokás szerint kisbetűs (a forrásaimban csak ilyen alakokat találtam): *Árvadorka szerencséje* (Holló), *Krisztus Urunk asztala* (Északi Korona), *Szent Péter szeke-re* (Göncölszekér a Nagy Medvében) stb. Néhány esetben minőségjelzős kapcsolatból

alakult elnevezéssel is találkozhatunk, ám a forrásaim alapján az íráskép itt ingadozik a kis és a nagy kezdőbetűs forma között: *Aranyhajú csillag* (Bereniké Haja), *Északi Kereszt* (Hattyú), *Nagy Göncöl* stb. Vannak olyan alakok is, amelyeket a hagyománynak megfelelően egybeírunk: *Döncérszekere* (Göncölszekér), *Göncölmása*, *Kaszahódja* (Orion öve); *Félkenyér* (három csillag az Orion öve mellett), *Kilencscsillag* (Mérleg) stb.

7. Üstökösnevek. – Az üstökösök olyan, szabálytalan alakú testek, amelyek a külső bolygók kialakulása során visszamaradt összejegesedett gázokból és szikladarabokból állnak. Mai ismereteink szerint a Naptól több mint egy fényév távolságra húzódó Oort-felhőben keringenek láthatatlanul. Bizonyos hatások következtében az üstökös a Nap felé veheti az irányt, és ekkor a Földről is láthatóvá válik az üstökös fényes „feje”, a kóma, valamint a por- és a gázcsóva. Az évente észlelt üstökösök mintegy fele új felfedezés, másik fele viszont visszatérő üstökös, így előfordulhat, hogy ugyanannak az üstökösnek egyszerre több elnevezése is él.

Az üstökösök elnevezésének (a csillagokéhoz és a kisbolygókéhoz hasonlóan) több formája is van, mert időközben többször is módosították az elnevezések rendszerét. Jelen kutatásaim alapján még nem tudok általános szabályokat felállítani, csupán vázolom a főbb kategóriákat, és megemlítem a helyesírási nehézségeket vagy következetlenségeket.

Kezdetben a pálya kiszámítójáról nevezték el az üstökösöket: *Encke-üstökös*, *Hale-Bopp-üstökös*, *Halley-üstökös*, *Lexell-üstökös*, *Herschel-Rigollet-üstökös*, *Tago-Sato-Kosaka-üstökös* stb. Meg kell jegyezni, hogy a gyűjtött példák jó részében hiányzik a kötőjel a tulajdonnév és a köznév közül, illetve a nagykötőjel helyett is sokszor csak kiskötőjelet találtam. Bonyolultabb a név, ha ugyanaz a felfedező több üstököst is jegyez, ekkor ugyanis a névéhez egy (a korpuszban római vagy arab számjegyekkel egyaránt kifejezett) sorszám is járul: *Neujmin 2-üstökös*, *Tempel II-üstökös*; *Schwassmann-Wachmann 3 üstökös*, *Tempel 3-Swift-üstökös*; stb. A példákból kitűnik, hogy több felfedező esetén a megkülönböztető sorszám állhat a két név után vagy azok között is. Az OH. az ilyen esetekre azt javasolja, hogy a szám és a közzói utótag elől hagyjuk el a kötőjelet, ez azonban csak akkor jelent megoldást, ha a sorszám a megnevezés legvégén áll: *Shoemaker-Levy 9 üstökös* (vö. OH. 212).

A 19. század végétől két nevet kaptak az üstökösök. Az egyiket a felfedezés sorrendjében – ez a felfedezés évszámából és egy latin kisbetűből állt: *1975a*, *1975b* stb. Amikor a technika fejlődésének köszönhetően annyi üstököst fedeztek már föl, hogy kimerült az ábécé betűkészlete, kettőzött betűket kezdtek használni: *aa*, *ab*, *ac* stb. A másik nevet akkor kapta az üstökös, ha kiszámították a pontos pályáját, így az adott év perihéliumátmenetének (napközelpontjának) függvényében kaphatott egy másik sorszámot, amelyet római számmal jelöltek: *1882 I*, *1882 II*. A perihéliumátmenet kiszámítása azonban sokszor csak évekkel a felfedezés után történt meg, így keresztazonosításra is szükség volt, illetve van is.

Az elnevezési módokat sokszor kombinálják is egymással, ekkor azonban az évszám vagy megelőzi, vagy követi a felfedező(k) vagy a pályaszámító(k) nevét (a példákat itt is abban a formában közlöm, ahogyan feljegyeztem őket): *1940a Kulin üstökös*, *1942a Whipple-Bernasconi-Kulin üstökös*; *Humason-1962 c üstökös*, *Arend-Roland 1957 h üstökös*. Többször előfordult, hogy nem latin kisbetűt, hanem római számot találtam az évszám után: *1866 I (Tempel-Tuttle) üstökös*, *Oterma 1942 VII üstökös*.

Az elnevezések egységesebbé tételére az IAU 1995-ben új jelölési rendszert vezetett be a következő formában: *C/1996 B2*. Az első betű az égitest típusára utal (A: kisbolygó, C: nem periodikus üstökös, P: periodikus üstökös, X: ismeretlen pályájú üstökös, D: nem létező vagy eltűnt üstökös), az évszám a felfedezés évére vonatkozik, a második nagybetű a felfedezés idejére fél hónapos pontossággal (A: január első fele, B: január második fele), az arab szám pedig az adott fél hónapon belüli sorszám. Ehhez a formához a legtöbb esetben hozzáteszik a felfedező(k) nevét is, például: *C/1996 B2 Hyakutake-üstökös*.

Első pillantásra is szembeötlőek a főbb helyesírási problémák: a nagyköjtjel helyettesítése egyszerű kötőjellel, a szóközök és a kötőjelek szinte önkényes megléte vagy hiánya, a zárójeles közbevetések problémaköre. Mindenképpen egységes helyesírási szabályokra lenne szükség, amelyek lehetővé teszik a különböző jelölési formákat, és egyértelműen jelzik az üstökösök nevének terjedelmét, határait.

8. Talán épp az üstökösöknél a leginkább feltűnő az, hogy a névtani vizsgálat is nélkülözhetetlen egy leendő csillagászati helyesírási szabályzat és szótár alapjainak megvételéhez. Csak akkor adható ugyanis nyelvészeti és csillagászati is elfogadható helyesírási javaslat, ha ismerjük az elnevezést alkotó elemek eredetét, funkcióját és a köztük lévő viszonyokat.

Tanulmányom zárásaként bemutatok egy példát, amely jól illusztrálja a helyesírási egységesség hiányát, a többféle alakváltozat egymás mellett élését. Nem csillagkép, de nyáron nagyszerűen segíti a tájékozódást a *Sas*, a *Hattyú* és a *Lant* csillagkép alfája (*Altair*, *Deneb* és *Vega*) alkotta háromszög. Nevét a legváltozatosabb formában találtam meg a vizsgált könyvekben, olykor egy művön belül is eltérő alakokban: *Nagy nyári háromszög* (Kulin 1975: 714), *Nagy Nyári háromszög* (Kulin 1975: 718; Ridpath 1999: 108, 88), *Nagy Nyári Háromszög* (Ridpath 1999: 67; Herrmann 2002: 213, 215), *Nyári Háromszög* (Kulin 1975: 713; Herrmann 2000: 32, 86, 88, 92; Herrmann 2002: 213), *Nyári háromszög* (Kulin 1975: 719). Véleményem szerint a csillagképek elnevezésének mintájára a csupa nagy kezdőbetűs forma lenne az elfogadható (*Nagy Nyári Háromszög*, röviden csak *Nyári Háromszög*). Hasonló a helyzet a *Regulus*, a *Spica* és az *Arcturus* (az *Oroszlán*, a *Szűz* és az *Örkörhajcsár* alfája) alkototta *Tavaszi Háromszög* írásmódjával is.

Források

- HERRMANN, JOACHIM 2000. *Csillagok. A csillagos égbolt Európából nézve*. Budapest.
 HERRMANN, JOACHIM 2002. *Atlasz. Csillagászat*. 4., átdolgozott kiadás. Budapest.
 KULIN GYÖRGY 1975. *A távcső világa*. Budapest.
 RIDPATH, IAN 1999. *Bolygók és csillagok*. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- A Magyar Csillagászati Egyesület és szakcsoportjainak honlapjai. <http://www.mcse.hu> (2007. 03. 09.).
 AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Budapest. 1988.
 BARTHA LAJOS 2005. *A csillagos ég képeskönyve*. Az MCSE Csillagásztörténeti Szakcsoportjának és a Meteor Csillagásztörténeti Rovatának honlapja. http://csillagaszattortenet.csillagaszat.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=224&Itemid=291 (2007. 03. 09.).

- CSIZMADIA SZILÁRD 1997. *Észlelési útmutató kettőscsillagok, meteorok és mély-ég objektumok megfigyeléséhez*. Zalaegerszeg. <http://www.vcse.hu/VEGA/vega/utmutato/page1.html> (2007. 03. 10.).
- KESZTHELYI SÁNDOR 2006. (82092) *Kalocsa kisbolygó*. Az MCSE Csillagásztörténeti Szakcsoportjának és a Meteor Csillagásztörténeti Rovatának honlapja. http://csillagaszattortenet.csillagaszat.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=329&Itemid=287 (2007. 03. 09.).
- KERESZTURI ÁKOS – SIMON TAMÁS 2006. *Nyolc bolygó maradt a Naprendszerben*. Az Origo tudományrovata. <http://www.origo.hu/tudomany/vilagur/20060825nyolc.html> (2006. 11. 24.).
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Budapest.
- ZSIGMOND GYÖZÖ 2005. *Csillagok, csillagképek magyar népi nevei. Csillagokhoz fűződő néphagyomány*. MND 198. Budapest.

KOZMA JUDIT

JUDIT KOZMA, **On the names of celestial bodies and their orthography**

Astronomy is one of the oldest, but also most modern sciences of humankind. Although Hungarian astronomers have been displaying a high level of competence in this branch of science for centuries, neither a general onomastic survey nor an official astronomical orthographic dictionary has been published in Hungarian. This paper intends to enumerate the most characteristic name types given to important celestial bodies (planets and their satellites, planetoids, stars and their constellations, comets, etc.) on the basis of popular astronomical works. The most important orthographic features of these names are also treated. The author's aim in the long run is to present a basis for a possible future overview of astronomical terminology by establishing related onomastic as well as orthographic principles. This paper presents the results of the author's pilot study.

ÚJ PATIKANEVEK HEVES MEGYÉBEN¹

1. Az utóbbi időben több dolgozat foglalkozott a patikanevekkel (ÖRDÖG 1980, 1996; BÖLCSKEI 2003; VARGA 2003; VITÁNYI 2003). A névtani szakirodalomba új szint hozott e téma, hiszen az államosítás után (1950) eltűntek régi, szép, értékes patikaneveink. ÖRDÖG FERENC (1980) tanulmányában áttekintette a patikanevek történetét és rámutatott a velük való foglalkozás jelentőségére.

A Névtani Értesítő 25. számában (VARGA 2003: 214–8) a Veszprém megyében fellelhető új patikaneveket vizsgáltam meg úgy, hogy a megyei földrajzinév-gyűjtemény (VeMFN. 1–4. 1982, 1987, 1991, 2000) segítségével az előzményekről is szóltam. E névanyag vizsgálata több olyan jelenséget is mutatott, ami arra ösztönzött, hogy az ország más területeinek patikaneveivel is foglalkozzam.

2. Jelen dolgozatomban Heves megye új patikaneveit vizsgálom meg. A patikaneveket az alábbi kiadványokból ismertem meg: „Egészségügyi és gyógyszerészeti szaknévsor 2000” (a továbbiakban Szaknévsor), „Gyógyszerészeti almanach 1998”, „Matáv Telefonkönyv 2003. Heves megye”, <http://www.egeszsegkalauz.hu>. Fő forrásom a Szaknévsor volt, a névanyag feldolgozásához ennek adatait használtam. Csak akkor hivatkoztam egyéb forrásokra, ha névtani szempontból feltétlenül szükségesnek éreztem. A feldolgozás során figyelmen kívül hagytam a gazdasági (Bt) neveket és a fiókpatikák nevét. A „Gyógyszerészek zsebnaptára 1925” és a „Gyógyszerészek évkönyve 1938” című kiadványokból szintén kijegyeztem a patikaneveket. Ezek a névdivat alakulásának bemutatásához DR. HORVÁTH DÉNES 2003-as cikkével együtt hasznos források voltak. Köszönettel tartozom Szabó Lajos gyógyszerész úrnak (Hatvan) szíves segítségéért.

2.1. A névtani szempontból holt időnek számító 45 évről a földrajzinév-gyűjtemények adhatnak tájékoztatást. A HMFN. 1–4. (1970, 1976, 1980, 1988) köteteinek patikanevei jól tükrözik azt a folyamatot is, amelyen a belterületi nevek gyűjtése átment. Az 1. kötet ugyanis nem tartalmazza a patikákat, a 2. kötettől kezdve azonban folyamatosan nő ezen intézmények összegyűjtött névanyaga. Így a megye 118 településéből a 2–4. kötet 70 települését vizsgáljuk. A források helyesírását a cikkben végig megtartom.

Az összegyűjtött névanyag 23 településről 35 locus nevét közli, mely összesen 49 patikanevet tartalmaz, s van nyolc olyan név is, amely a megváltozott funkciókra utal. A 49 névből *Gyógyszertár* vagy *Patika* 32, jelzős szerkezet 16; nem fordul elő a patika szó egy névben: *Gránátalma*. A *Patika* (19) vagy *Gyógyszertár* (1) főleg kisebb településeken fordul elő, a *Patika* ~ *Gyógyszertár* pár 6 esetben található meg. A jelzős szerkezetek megoszlása a következő: a tulajdonos nevét őrzi 8 név (Apc: *Keszler Patika*; Eger: *Beniczki Patika*, *Hibai Gyógyszertár*, *Mizeriek Patikája*, *Páncél Gyógyszertár*; Heves: *Cingel Patika*, *Máder Patika*, *Rejner Patika*). Helyre utal 2 név (Eger: *Dobó téri Patika*; Hatvan: *Újhatvani Patika*). A régi vagy új megkülönböztető elem a *patika* ~ *gyógyszertár*

¹ Fehértói Katalin emlékének ajánlva.

szinonima használatával jelzi a két szó harcát. Öt alkalommal találkozunk e névformával (Csány: *Régi Gyógyszertár*; Domoszló: *Régi Gyógyszertár ~ Régi Patika*; Tarnaörs: *Új Patika ~ Új Gyógyszertár*). Vallásos témakörbe tartozik az egri *Gránátalma ~ Gránátalma Gyógyszertár*.

A fentiekből látható, hogy az intézmények megnevezésére a *patika ~ gyógyszertár* szinonimapárból a Heves megyei gyűjtemény névhasználat a patikát részesíti előnyben. Ha az egyelemű nevekhez hozzáadjuk a többelemű nevek utótagjait is, akkor a *patika ~ gyógyszertár* aránya 36:12. Nyelvi szempontból jelentős, hogy a palóc nyelvjárási sajátosságok dominálnak a *patika* szó alakváltozataiban. Ezek: *patyika* 20, *patika* 20, *pátyiká* 7. E nyelvi jelenségek a *gyógyszertár* szóban is megfigyelhetők: *gyógyszértár* 10, *gyógyszertár* 3; *gyógyszertár* 2. A hangváltozatok közül a palatalizált alak sorrendben rendszerint megelőzi a köznyelvi változatot, s az egész gyűjtött területre jellemző. Az illabiális *a* és a labiális hosszú *a* azonban csak néhány településen lett lejegyezve: Apcon, Csányon, Domoszlón, Ecséden és Gyöngyösön.

3. Az 1990-es évek közepén megindult magánosítás után Heves megyében is megszaporodnak a patikák. A hagyományokhoz való visszatérés az alapja annak a divatnak, ami a patikákra is jellemző lett: nevet vettek fel. Az új patikanevek vizsgálatakor azt tapasztaltam, hogy a névadó a *patika ~ gyógyszertár* szinonima közül látszólag önkényesen válogat. (E kérdéssel részletesen foglalkozik VITÁNYI 2003.)

3.1. A privatizáció következtében a 118 településből ma 47-ben van patika, számuk 70. Ebből két patikának nincs neve: Nagyrédén és Tarnaörsön *Gyógyszertár* szerepel valamennyi forrásban, kivéve a Szaknévsort, ahol – úgy érzem – a megkülönböztetés miatt, a névadás kényszerétől indítva *Gyógyszertár Nagyréde*, illetve *Gyógyszertár Tarnaörs* nevet (címet!) kreált a kiadó. Mintegy átmenetet képez a névtelenség és a hely mint jelölő között a *Patika Kömlő* név. Ezt a névformát a szerkesztett nevek közé soroltam.

Az el nem nevezés kérdésével BÖLCSKEI ANDREA is foglalkozik (2003: 220), s országos anyagot 18,5%-ot mutat ki. Rámutat arra, hogy főleg kistelepülésen működő patikák ezek, melyek azonosításához elégséges a funkcióra utaló köznév tulajdonnévvé emelése. A Heves megyei két adat 2,8%-ot képvisel. A továbbiakban tehát 68 elnevezett patikával számolok, ezeket vizsgálom.

3.2. A nevek bemutatása és a névanyag értékelése. – A 68 patikának 67-féle neve van, ugyanis egy patika két nevet visel, és két név fordul elő többször. A névanyag vizsgálatára a szakirodalom két módszert kínál. BÖLCSKEI (2003) szinkrón szemléletű vizsgálatával szemben ÖRDÖG FERENC-é (1980) történeti szempontú. Magam az utóbbit követem, részben az anyag mennyisége, részben az előző vizsgálatok (VARGA 2003) miatt. A hagyományos rendszerben két nagy csoportot különböztetünk meg: a világi és vallásos patikaneveket.

3.2.1. Világi témájú nevek. – A világi nevek száma Heves megyében 60, ez 86,9%; BÖLCSKEI 86,5%-ot, VARGA 76,6%-ot mutat ki.

3.2.1.1. A legrégebb patikanév-típus a címetanból ismert, **állatnévből** alkotott névfajta: *Főnix Patika*, *Pelikán Gyógyszertár*, *Sólyom Patika*, *Szarvas Gyógyszertár*. A heraldikából örökölt állatnevek száma 4 (5,8%). A *Sólyom* név választásában szerepet játszhatott

a település neve: *Gyöngyössolymos*. A négy név alaptagja egyenlően oszlik meg a *patika* és a *gyógyszertár* között.

3.2.1.2. ÖRDÖG (1980) a 18. századig vezeti vissza a **nemzeti és hazafias** ihletésű patikaneveket. Ezek: *Aba Király Gyógyszertár*, *Király Patika*, *Korona Gyógyszertár*, *Magyar Korona Gyógyszertár*, *Mátyás Király Gyógyszertár*, *Megyecímer Patika*, *Tuzson János Patika*, *Richter Gyógyszertár*. A 8 névből helyi vonatkozású a hevesi *Megyecímer Patika*, az abasári *Aba Király Gyógyszertár* és a csányi *Tuzson János Patika*. (Tuzson János botanikus [1870–1943] többek között a budapesti Orvostudományi Egyetem Gyógyszerészeti Karának növénytanprofesszora volt. A neves botanikusnak Ecséd határában volt birtoka, gyógynövénytermesztéssel foglalkozott. Ma unokája a patika tulajdonosa.) A gyöngyösi *Richter Gyógyszertár*-at az Ecséden született Richter Gedeon miatt soroltam ide. A nemzeti és hazafias nevek csoportjába tehát 8 név tartozik. Az alaptagok aránya: 3 *patika*, 5 *gyógyszertár*.

3.2.1.3. Az antikvitás egészséggel kapcsolatos alakjai, jelvényei a Heves megyei patikanevekben is jelen vannak: *Aranykígyó Gyógyszertár*, *Diana Gyógyszertár*, *(Gyöngyösi) Kígyó Gyógyszertár*, *(Dobó téri) Kígyó Patika*. A 4 névből a *(Gyöngyösi) Kígyó Gyógyszertár* gyöngyösi jelzője csak a Szaknévsorban található meg, s minden bizonnyal az egrivel szembeni megkülönböztetést hivatott szolgálni a címjegyzékben. Mivel e név Gyöngyösön csak a privatizáció után fordul elő, a jelzőt figyelmen kívül hagytam. Más a története az egi *Dobó téri Kígyó Patika*-nak. A privatizálás előtti neve *Dobó téri Gyógyszertár* volt, azt megelőzően pedig, 1839-től, *Kígyó Patika*. A közismert *Dobó téri Gyógyszertár* és a történeti *Kígyó Patika* kombinációja ez a nehézkes, feltehetőleg csak a hivatalos, írott formában élő név. A nevet ezért e csoportba is besoroltam. Az antikvitásból származó nevek száma 4 (5,8%), melyben a gyakori *Kígyó* név kétszer, illetve háromszor fordul elő. A *gyógyszertár* ~ *patika* alaptagok aránya e típusban 3 : 1.

3.2.1.4. Időnként a gyógyszerári munkával kapcsolatos eszközök, tevékenységek lesznek a névadók. Két név tartozik ide: *Mixtura Patika*, *Tégely Patika*. A 2 név 2,9%. Nem tipikus nevek. Az alaptag mindkét esetben *patika*.

3.2.1.5. Sok a névanyagban az úgynevezett fantáziánév. Olyan neveket sorolunk ide, melyek a funkcióval nincsenek kapcsolatban, noha szimbolikus jelentést tulajdoníthatunk nekik. Így: *Balzsam Gyógyszertár*, *Ezerjő Patika*, *Fontana Gyógyszertár*, *Jade Patika*, *Kristály Gyógyszertár*, *Korall Gyógyszertár*, *Márvány Patika*, *Panacea Gyógyszertár*. A 8 név 11,5%. Milyen fogalmakból lesz patikanév? *Balzsam*, *panacea* ('varázs-szer'), *ezerjő*. Rokon velük a *fontana*, mint a jó forrása. Meglepő, hogy a nevek fele értékes ásványnév: *jade*, *korall*, *kristály*, *márvány*. BÖLCSEI (2003) e csoportot felbontja, s a nagyobb anyagon több szempontú besorolást végez. Felvesz egy „értékes tárgyak” csoportot, ezen belül a drágakő nevű patikákat. Ezen típusú nevek az ő országos anyagában 1,2 %-ban, Heves megyében viszont 5,8%-ban vannak jelen. A 8 név utótagjaiban 5 a *gyógyszertár*, 3 a *patika*.

3.2.1.6. A tulajdonos vezetéknévét viseli 7 patika: *Biogal Gyógyszertár* ~ *Halasi Patika*, *Csillag Patika*, *Lestyán Patika*, *Máté Patika*, *Mervai Patika*, *Rubra Patika*, *Sas Patika*. A 7 patika 8 nevet hordoz. Itt találjuk az egyetlen kettős elnevezést: *Biogal Gyógyszertár* (Gyógyszerészeti almanach 1998) ~ *Halasi Patika* – az utóbbi a patika által ma használt név és élőnyelvi alak is. Az első név a gyógyszergyárral való kapcsolatra utalhat, s ugyancsak lehet ilyen tartalma a *Richter Gyógyszertár*-nak (3.2.1.2.) is. Bár e két név nem a patika tulajdonosának neve, de tulajdonnév, ezért ide is sorolható.

BÖLCSKEI (2003) is megemlíti az e típusban jelentkező gyógyszergyártó cégek nevét. Nem hallgathatjuk el az érdekességet: az országosan 4 előfordulásból kettővel Heves megye dicsekedhet. A *Rubra Patika* a tulajdonos (Veres József) nevéből alkotott latinosított forma. A tulajdonos neve tehát gyakran válik patikanévvé. Esetünkben csak a vezetéknév tölti be ezt a funkciót. A 8 név 11,5%-ot képvisel. Bár egyszerűnek látszik az e típusba való sorolás, itt is több meglepetés érheti a kutatót, mint arra már előbb rámutattam (3.2.1.2. és 3.2.1.6). Ez az a névtípus, mely a „névtelenség” idején – a földrajzi nevek gyűjteménye alapján – népi névként megmaradt élő névnek. Tehát jellegzetes névalkotási módnak tekinthetjük Heves megyében, különösen ha összevetjük az országos 3,53%-os (BÖLCSKEI 2003) és a Veszprém megyei 4,9%-os (VARGA 2003) részesedéssel. A 8 névben 7 *patika* és 1 *gyógyszertár* szerepel.

3.2.1.7. A keresztnévek választásának oka nem mindig ismert. A 3 név (4,4%) nem azonos a tulajdonosok nevével. *Erzsébet Gyógyszertár*, *Marcell Patika*, *Regina Gyógyszertár*. A Veszprém megyei anyagban ezzel szemben a keresztnév mindig a tulajdonos neve (VARGA 2003). A két *gyógyszertár*-hoz női név járul, az egy *patika*-t férfi keresztnév jelöli.

3.2.1.8. Gyakori névadási forma valamely **földrajzi név** vagy **tájékozási pont** választása. Ezek: *Bélapátfalva Patika*, *Bene Patika*, *Dobó téri Kígyó Patika*, *Egercsehi Gyógyszertár*, *Érsek Patika*, *Főtéri Patika*, „*Patika*” *Kömlő*, *Rózsa Gyógyszertár*, *Rózsa Patika*, *Vámosgyörk Gyógyszertár*, *Zalár Patika*. Az e módon elnevezett patikák száma 11 (16%). BÖLCSKEI e típust az élen mutatja be 20,47%-kal. Veszprém megyében 7,4% a részesedése (VARGA 2003). A 8 *patika* és 3 *gyógyszertár* alaptagú név különböző típusokat rejt magában. Érdekes a **helységnév** jelölőként főnévi alakban. A településnevek mindhárom esetben összetettek. A *Bene* termékeny **vízfolyás** neve Gyöngyösön és környékén. **Utcáról, térről** kapta nevét a *Dobó téri Kígyó Patika*, az *Érsek Patika*, a *Főtéri Patika*, a *Rózsa Gyógyszertár* és a *Zalár Patika*. A *Rózsa Patika* tulajdonosa Rózsaszentmártonban lakik, ennek népi neve *Rózsa*. (Csak így használják a környéken.) A „*Patika*” *Kömlő* névnek különleges, történelmi motívumokat tartalmazó története van. Mai tulajdonosa 1986-ban vette át a számmal jelzett új *gyógyszertár* vezetését. Szerette volna valamilyen módon elnevezni az intézményt, erre azonban akkor nem volt lehetőség. Kérésére Dr. Antall József, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Múzeum akkori igazgatója engedélyezte a „*Patika*” név használatát. 1996-ban, a magánosításkor, hogy a „történelmi nevet” megőrizték, megalkották a szokatlan névalakot. (Dr. Körösi János András személyes közlése.) Láthatjuk, hogy ezen „egyszerű típus”-nak gondolt nevek besorolása sem egyszerű.

3.2.1.9. A legnagyobb számban (13) a növény-, főleg gyógynövénynevekből alakultak patikanevek Heves megyében: *Boróka Patika*, *Borostyán Patika* (2), *Cédrus Gyógyszertár*, *Ezüst Hárs Patika*, *Irisz Patika*, *Jázmín Patika*, *Kamilla Gyógyszertár* (2), *Kamilla Patika*, *Platán Gyógyszertár*, *Székfű Patika*, *Zsálya Patika*. A 13 név a névanyag 19%-a. Ugyancsak első helyen áll Veszprém megyében (19,7%), BÖLCSKEI-nél ezzel szemben 12,4%-kal a harmadik helyet foglalja el. A névtípus kedveltségét mutatja az is, hogy e csoportból kerül ki az átlagosnál nagyobb megterheltségű két név, a *Borostyán* (2), valamint a *Kamilla* (3). Az alaptag megnevezése 8 *patika* és 5 *gyógyszertár* szóval történik. (A jázminról és a platánról nem tudtam igazolni, hogy gyógynövény. A népnyelvben előfordul a tuja vagy a tiszafa *cédrus*-nak nevezése.)

3.2.2. Vallásos tárgyú nevek. – ÖRDÖG (1980) történeti szemléletű osztályozásában a vallásos és világi nevek aránya 42, illetve 58%. Ennek oka, hogy a 17. század közepétől a szerzetesrendek is részt vettek a patikák alapításában, fenntartásában, s ezzel növekedett a

vallásos nevek száma. A vallásos patikanevek divattá váltak. Mára ez a helyzet megváltozott; Heves megyében igen kevés azon patikák száma, amelyeknek az elnevezésére a hagyományos vallásos nevekből választ a tulajdonos. Az összes névből 9 (13%) tartozik ide. BÖLCSKEI 13,5%-ot mutat ki, a Veszprém megyei anyagban pedig 23,4% a vallásos név (VARGA 2003). Ez utóbbiban szerepet játszhat, hogy három vallási központ is van a megyében: Veszprém püspöki székhely, Zirc a cisztercita rend központja, Sümeg pedig búcsújáró hely.

3.2.2.1. A szentek neveivel 4 gyógyszertárat neveztek el: *Szent Jakab Gyógyszertár*, *Szent Demeter Gyógyszertár*, *Szent Márton Gyógyszertár*, *Szent Rókus Patika*. A *Szent Rókus* kivételével valamennyi patrocíniumnév. Az alaptag a 4-ből mindössze egyszer *patika*.

3.2.2.2. A vallásos élet témakörébe tartoznak az alábbi nevek: *Apostol Gyógyszertár*, *Isteni Gondviselés Patika*, *Kálvária Gyógyszertár*, *Órangyal Patika*, *Remény Gyógyszertár*. Az 5 névből 3 a *gyógyszertár* és 2 a *patika*.

3.3. A névanyag értékelése során több kérdésről kell szólnunk.

3.3.1. A legnehezebb kérdés a besorolás. Lehet a mai köznyelvi jelentés alapján egy-egy nevet valamely típusba sorolni, de lehet a név történetiségét is figyelembe venni: mióta, miért szerepelhet az adott név patikanévként. Ahhoz, hogy helyesen döntsünk, sok háttértudásra lenne szükségünk. Elsősorban tudnunk kellene, mi vezette a névadót (tulajdonost) a névválasztásban. Néhány besorolási kérdésre utaltam a nevek bemutatásakor, de szeretném a következőkre is felhívni a figyelmet. Több megoldást adhatnak a klasszicizmus korából (18–19. sz.) örökölt antik nevek, melyek művelődéstörténeti ismeretek nélkül egészen mást jelentenek. A *kígyó* állatnév, a *Diána* keresztnév és egy római istennő neve is, *Irisz* a szivárvány istennője, közvetítő a halandók és az istenek (különösen Héra: a házasság, a gyermekáldás, a szülés istennője) között, ugyanakkor ma keresztnév és virágnév is. Esetünkben a gyógynövényről kapta a patika a nevét (a tulajdonos közlése). A tulajdonos nevét ismernünk kell ahhoz, hogy a *Csillag*, *Lestyán*, *Máté*, *Rubra*, *Sas* patikaneveket helyesen értelmezzük. Ugyanez vonatkozik a keresztnevekre is. A helyről választott nevek pontos kategorizálásához helytörténeti ismeretekre van szükség. Így pl. a *Bene*, *Érsek*, *Rózsa* (2), *Zalár* patikák esetében. A mesterséges névadásra jó példa a *Dobó téri Kígyó Patika* neve. Még a növények között is vannak kritikusak: a *borostyán* növény vagy féldrágakő? (A tulajdonosok Heves megyében a gyógynövényről nevezték el patikájukat.) A *Kamilla* keresztnév is lehet. A fantázia (?) szülte *ezerjő* a jelentésben felidézheti a hasonló névvel nevezett borfajtát (egri név!), az ezerjófű gyógynövényt, vagy egyszerűen a *panacea* 'balzsam, gyógyír' fogalmat mint szinonimákat. Azt gondolnánk, a vallásos nevek kategorizálása egyértelmű, még kevés számú adatunkban is van azonban besorolási problémát okozó. Például a *Szent Márton Gyógyszertár*, mely az azonos nevű utcában van. A templom szentjéről nevezték el a patikát, vagy az utcáról, amely a templom patrónusáról kapta nevét? Láthatjuk, a névadás indítékának ismerete nélkül önkényes a besorolás.

3.3.2. A patikanevek között nem ritka a latin vagy görög név, sőt írásmódbeli eltérést is találhatunk egy-egy név között (VITÁNYI 2003). Anyagunkban a *Fontana*, *Mixtura*, *Panacea* idegen név. A *Rubra* mesterségesen alkotott latin névalak. A *Főnix*, az *Irisz* – bár idegen eredetüket érezzük – már meghonosodott. A négy idegen név 5,8%-a a névanyagnak, míg BÖLCSKEI (2003) az országos adatok alapján 9,2%-ot közöl.

4. A patikanevek szerkezete és nyelvi kifejező eszközei

4.1. A *gyógyszertár* ~ *patika* szinonimák közül ma a *gyógyszertár* tekinthető hivatalosnak. A köznyelvi használat megosztott (VITÁNYI 2003). Heves megyében a *patika* ~ *gyógyszertár* használata 53,6%-ot, illetve 46,6%-ot tesz ki. Más területi adatokhoz képest ez jelentős eltolódást jelent a *patika* javára. BÖLCSKEI 29,84%-ot, illetve 68,84%-ot, Veszprém megyében VARGA 33%-ot, illetve 66%-ot talált. Ez magyarázható az élő (táj) nyelvi gyakorlattal (a HMFN.-ben ez 36 : 12 = 66% : 33%).

4.2. A 69 nevet, mely alaptagként a *gyógyszertár* vagy *patika* szót tartalmazza, tulajdon- vagy köznévvvel különböztetik meg. Tulajdonnév 32 (46,8%), ebből személynév 21 (65,6%), helynév 11 (34,4%). Az utóbbiban két -i képzős melléknév van, a többi főnév. Köznév a determináns 37 esetben (53,6%). Ebből puszta köznév 33 (89,1%), minőségjelzős szerkezet 4 (10,8%). A jelzett szavak: állat, növény, tárgy, elvont fogalom.

4.2.1. Az alaptagot megkülönböztetheti egy elem, azaz szerkezetét tekintve kételemű név, BÖLCSKEI szóhasználatával egyszeri megkülönböztetés. Ezek száma 63 (91,3%; BÖLCSKEI: 98,1%). A megkülönböztető elem tulajdonnév 28 esetben (44,4%; BÖLCSKEI: 40,95%), köznév 35 esetben (55,5%; BÖLCSKEI: 59,05%). A köznévi eredetű determinánsokból 33 főnév (94,2%; BÖLCSKEI: 85,3%), egy melléknév, egy -i képzős melléknév. (E csoportba soroltam a szentek neveit, valamint a *Tuzson János* tulajdonnevet.)

4.2.2. Háromelemű, azaz kétszeres megkülönböztetést találunk 6 névben (8,7%; BÖLCSKEI: 1,9%): az *Ezüst Hárs* és az *Isteni Gondviselés* minőségjelzős, az *Aba Király*, *Dobó téri Kígyó*, *Magyar Korona*, *Mátyás Király* kijelölő jelzős szerkezetek, az *Isteni Gondviselés* pedig jelöletlen birtokos jelzős szerkezet.

A patikanevek nyelvi megoldásáról elmondhatjuk tehát, hogy a köznévi determináns a nagyobb számú, s ebből is a puszta főnév dominál. Jelentős eltérést BÖLCSKEI országos adataihoz viszonyítva a kétszeres megkülönböztetéssel rendelkező nevekénél találtam.

A tulajdonnevek alkalmazása nagyszámú, változatos: klasszicista nevek, történelmi nevek, köztük helyi vonatkozású családnevek (pl. gyógyszerészek, gyógyszergyárak nevei), keresztnevek, szentek nevei.

4.2.3. Feltűnő, hogy a patikanevekben kedvelt színek csupán kétszer fordulnak elő: *Aranykígyó* és *Ezüst Hárs* (1,4-1,4 %). BÖLCSKEI (2003) a leggyakoribb nevek között említi a színeket, így az arany 91-szer (5%), az ezüst 11-szer (0,6%) fordul elő országos vizsgálatában. Veszprém megyében a jelzős szerkezetű determináns meghatározója minden esetben szín, összesen 11 név (13,5%), benne az arany hatszor szerepel (VARGA 2003).

4.2.4. Nem találtunk a Heves megyei névanyagban mondatszót (pl. *Mária segíts*), határozós vagy jelölt birtokviszonyt kifejező névtípust.

5. A nevek nyelvi vizsgálatánál a **helyesírásról** is szólnom kell. Elfogadtam és követtem a forrásokban szereplő alakokat. Ez sok esetben ellentmondáshoz is vezetett (pl. *Aranykígyó* *Gyógyszertár*, de *Ezüst Hárs* *Patika*). Elgondolkodtató: nem lehetne egységesíteni, a helyesírási szabályokhoz igazítani a patikanevek írásmódját?

6. Az alap- és a meghatározó tag viszonyát tekintve bizonyos **stilisztikai jellemzők** figyelhetők meg. Ha elfogadjuk, hogy a *patika* archaikusabb alak, akkor természetes, hogy az érzelmileg, hangulatilag pozitívabb névhez ez az utótag kapcsolódik. Például a tulajdonosról elnevezettekben is ez szerepel, még a latinositott *Rubra* név mellett is *patika* áll. Ugyancsak a *patika* uralja a helyre utalókat 8 : 3 arányban. Az új típusú növénynevek

esetében 8 : 5 az arány, ami a teljesen szubjektív névválasztás mellett a szinonimák egymással való küzdelmére is utal. Jellemző e csoporton belül, hogy az egész névanyag legjobban megterhelt neve, a *Kamilla* mellett mindkét alak előfordul (2 : 1). Az antikvítás nevei érzelmileg távolabb állók, ünnepélyesebbek, ugyanúgy, mint a heraldikából örökölt állatnevek. Mellettük a *gyógyszertár* áll. Az egyetlen kivétel (*Sólyom Patika*) helyre utaló is lehet. A fantázianevekből 5 *gyógyszertár*, ami jól illik e nevek különlegességéhez. Kilóg a sorból a *Jade Patika*, hozzá is jobban illene a *gyógyszertár*; hiszen egy ritka, idegen hangzású drágakő nevét viseli. A megszokott *márvány* és a népies *ezerjő* stílusos a *patika* utótaggal. A történelmi nevek, a vallásos nevek, a szentek nevei többségükben *gyógyszertár* alaptagúak. Érdekes a keresztnévvel alkotott patikanevek csoportja: a női nevek (*Erzsébet*, *Regina*) *gyógyszertár*-t határoznak meg, az egyetlen férfinév (*Marcell*) mellett *patika* van. Az idegen (latin) nevek mellett, ha a név szubjektív, *patika*, ha kevésbé személyes, *gyógyszertár* az elnevezés. A *Főnix* és *Irisz* szavakról azt mondtuk, már meghonosodtak – csak *patiká*-t jelölnek. A *Mixtura* és a *Rubra* személyes volta miatt *patika*, a *Fontana* és *Panacea* *gyógyszertár*. Az idegen nyelvi alakhoz a modernebb, hivatalosabb *gyógyszertár* stílusosabbnak hat, úgy látszik azonban, hogy a névválasztást a szójelentés, az érzelmi tényezők befolyásolják.

7. A névdivat fejlődését a következőkben a „Gyógyszerészek zsebnaptára 1925”, a „Gyógyszerészek évkönyve 1938”, valamint HORVÁTH (2003) feldolgozásának segítségével tudom felvázolni.

Heves megyében 1925-ben 21 településen 32 patika, 1938-ban 28 településen 41 patika, 2002-ben 46 településen 70 patika volt. 1925–1938 között két patika megszűnt, ezek neve *Magyar Korona* és *Isteni Gondviselés* volt. Az ugyanezen idő alatt alapított 11 patika közül 8 fiókpatika. A névdivat tendenciájának ábrázolása céljából vettem fel nevüket a vizsgálatba.

Az 1. táblázatból leolvasható, hogy a megye területén a névféleségek száma a privatizáció után megkétszereződött, s az új nevek részben a vallásos nevek rovására terjeszkedtek, részben az új patikák új neveket hoztak. Egészen új a (gyógy)növényről, a helyről való elnevezés, valamint a tulajdonos nevének nagy számban való megjelenése patikanévként. Bár HORVÁTH (2003) patikaneveit más szempontok szerint csoportosítja, de ugyanez a tendencia olvasható le adataiból.

Ha a vallásos és a világi nevek arányát nézzük, azt tapasztaljuk, hogy 1925-ben a vallásos nevek aránya 68,7% a világi nevek 31,2%-ával szemben; 1938-ban 73,1%, illetve 26,8%, 2002-ben pedig a 13% vallásos név mellett 87% világi nevet találunk Heves megyében. Mely vallásos nevek szerepeltek az államosítás előtti Heves megyei patikanevekben? *Isteni Gondviselés*, *Megváltó*, *Órangyal* a leggyakoribbak, ezt követik a *Szűz Mária*, *Szent Anna*, *Szent Antal*, *Szent Bernát*, valamint a *Gránátalma* nevekkkel elnevezett *gyógyszertárak*. A ma élő 9 vallásos névből csak az egri *Isteni Gondviselés* (1923 óta) és a tarnamérai *Órangyal* (1892 óta) tartotta meg nevét. Új nevek e témakörben az *Apostol*, *Kálvária*, *Remény*, s a szorosabban egyházi jellegű *Szent Demeter*, *Szent Jakab*, *Szent Márton*, *Szent Rókus*. Ezek (mint azt a 3.2.2.1. és a 3.3.1.-ben jeleztem) patrocíniumnevek, a névválasztásban így szerepet játszhatott a helyhez való kötődés, ez motiválhatta a fél évszázados antiklerikális korszak után a vallásos név választását.

Névtípus	Heves	Heves	Budapest	Vidék	Budapest	Vidék	Heves
	1925	1938	1945–1948		2001		2002
Vallásos	22	30	36	792	42	239	9
Hazafias	7	8	–	–	–	–	6
Állatnév	–	–	10	39	9	95	4
Antikvitás	2	2	3	40	1	59	4
Tulajdonos	1	1	–	–	–	–	10
Növénynév	–	–	–	–	23	230	12
Helyről	–	–	24	7	111	172	11
Fantázianév	–	–	–	–	–	–	8
Keresztnév	–	–	–	–	–	–	3
Patikai eszköz	–	–	–	–	–	–	2
Név nélkül	–	–	–	–	–	–	2
Egyéb	–	–	87	48	158	694	–
Névfélék	4	4	5	5	6	6	11
Nevek	32	41	160	928	344	1543	71

1. táblázat: A patikanevek száma a vizsgált időszakokban és területeken

A történeti nevek sorsa sem kedvező: a *Magyar Korona* Szilvásváradon 1872-től, a *Mátyás Király* Füzesabonyban 1880-tól, a *Megye Címer* Hevesen 1829-től élő patikanév. De eltűnt két *Magyar Korona* és mindkét *Magyar Király* név. A klasszikusnak mondható *Gránátalmá-t* sem használják ma. A két *Kígyó* névből csak az egri *Kígyó Patika* (1839) él, a verpeléti *Kígyó* (1868) ma a *Szent Rókus* nevet viseli.

Összefoglalóan elmondható, hogy Heves megyében igen kevés esetben tartották meg vagy vették fel újra az 1945 előtti patikaneveket a privatizáció után nevet választó patikák. Bár az e típusú nevek fogynak, a 6 név 8,45%-ával mégis a folytonosságot képviseli. Kérdéses, hogy ez a névmennyiség beváltja-e ÖRDÖG FERENC (1996) reményét: „Bízunk benne, hogy a gyógyszertárak most folyó magánkézbe adásával történelmi patikaneveink egy része (világiak és vallásos témájúak) megmenekül a teljes feledéstől.”

8. A Heves megyei mai patikaneveket megvizsgálva és összehasonlítva az előzményekkel, BÖLCSKEI (2003) országos anyagával, valamint egy dunántúli megye jellemzőivel (VARGA 2003) **tipikus és egyedi sajátosságokat** figyelhetünk meg.

8.1. A Heves megyei névanyag is tükrözi azt az általános tendenciát, mely szerint a patikák megszorodásával és elnevezésével új típusú nevek jelennek meg. Legszembetűnőbb tehát a (gyógy)növények megjelenése és élre törése a nevekben. Ugyancsak tipikus a patikák valamilyen helyről, valamint a tulajdonosról történő elnevezésének megszorodása. Jellemző a fantázianevek magas száma.

8.2. A Heves megyei névanyagban feltűnő az „egy patika – egy név” jelensége. Ezért a névanyag gazdag és változatos, noha az egyszerűsége törekvésnek több jele van,

például a tulajdonnévről történő elnevezés magas aránya vagy a nyelvi megoldásokból a kételemű, főnévi determinánsú jelzős szerkezetek alkalmazása. Feltűnő a patikanevekben gyakori színnevezések hiánya. Nem jellemző az idegen név használata sem.

A hagyományápolás megjelenését látom a hagyományos nevek, névtípusok továbbélésében, a helyi vonatkozású nevek adásában és a *patika* közszó nagyobb arányú használatában. A kisszámú vallásos név is tipikusan egyszerű, régi patikanév, a szentek nevei – egy kivétellel – patrocíniumnevek. Az új típusú növénynevek között egy van, mely nem honos a vidéken: a *cédrus* (ha nem a tuja népi neve!).

HORVÁTH DÉNES dolgozatának (2003) elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet neves gyógyszerészre, akikről a gyógyszerészeti hagyományokat követve érdemes lenne több patikát elnevezni. Heves megyében két ilyen patika van: a gyöngyösi *Richter Gyógyszertár* és a csányi *Tuzson János Patika*.

9. Egy megye új gyógyszerzeitárainak neveit megvizsgálva több tanulságot vonhatunk le. A legáltalánosabb tapasztalat a patikanevek helyesírásának kialakítása, illetve ennek szükségessége. A névtudomány e megye névanyagában is tapasztalhatja azt a jelenséget, melyről a Veszprém megyei patikanevek vizsgálatakor szóltam: a népesség műveltségének megváltozását. Célszerű lenne egy, a mai műveltségi szintet tükröző tipizálási rendszert kidolgozni. Talán egy „klasszikus” vagy „hagyományos patikanevek” elnevezésű kategóriába lehetne sorolni mindazon neveket, amelyeknek eredete ma már – klasszikus műveltség híján – nem ismeretes a névadók előtt (heraldika, antikvitás, egyháztörténet stb.). Mindenképp szükséges a névadás indítékát felkutatni – egyébként félrevezetőek lesznek adataink.

Dolgozatomban Heves megye anyagát BÖLCSKEI ANDREA (2003) országos eredményeivel, valamint a magam (VARGA 2003) Veszprém megyei vizsgálatával vettem össze. BÖLCSKEI óriási munkát végzett, de a budapesti adatok – sajátos helyzetüknél fogva – módosítják az eredményeket. Nagyon jól tükrözi ezt HORVÁTH DÉNES munkája, aki szétválasztotta az országos adatokat vidékiekre és budapestiekre. Úgy látom, ha egy-egy megye, esetleg nagyobb tájegység adatait külön vizsgáljuk, több olyan ismeretet nyerünk, amivel nemcsak kiegészíthetjük az adott területről nyelvi, névtani ismereteinket, hanem más tudományágak is (különösen a művelődés- és helytörténet) jól felhasználhatják azokat.

Hivatkozott irodalom

- BENYUS ANITA szerk. 2002. *Egészségügyi és gyógyszerészeti szaknévsor*. Budapest. 60–1.
- BÖLCSKEI ANDREA 2003. Gyógyszertárneveink ma. *Névtani Értesítő* 25: 218–24.
- HMFN. = *Heves megye földrajzi nevei*. 1. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. MNyTK. 125, 2. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1975. MNyTK. 144, 3. ÖRDÖG FERENC – PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1980. MNyTK. 145, 4. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. 1988. MNyTK. 181. Budapest.
- DR. HORVÁTH DÉNES 2003. A magyarországi közforgalmú gyógyszerzeitárok elnevezése. *Gyógyszerészet* 175–7.
- KOSITSÁNSZKY OTTÓ – KARLOVSZKY GEYZA szerk. 1925. *Gyógyszerészek zsebnaptára az 1925-ik évre*. Budapest.
- KOSITSÁNSZKY OTTÓ – LÖCHERER TAMÁS szerk. 1938. *Gyógyszerészek évkönyve az 1938-ik évre*. Budapest.

Matáv telefonkönyv 2003. Heves megye.

ÖRDÖG FERENC 1981. A patikanevek keletkezés módja. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom*. MNyTK. 160. Budapest. 235–9.

ÖRDÖG FERENC 1996. Eltűnt patikaneveink nyomában. *Pannon Tükör* 55–8.

SZARVASHÁZY JUDIT szerk. 1998. *Gyógyszerész almanach* 1998. Budapest.

VARGA MÁRIA 2003. Új patikaneveink. *Névtani Értesítő* 25: 214–8.

VITÁNYI BORBÁLA 2003. Reménységtől – Szimpatikáig. Gyógyszertárnevek régen és ma. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest. 727–31.

VeMFN. 1–4. = BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. 1982, 1987, 1991, 2000. *Veszprém megye földrajzi nevei* 1–4. MNyTK. 156, 171, 186, 194. Budapest.

VARGA MÁRIA

MÁRIA VARGA, **New pharmacy names in Heves county**

In the present paper the author gives an onomastic analysis of new pharmacy names of Heves county by calling attention to the appearance of new name types, the presence of Palóc dialectal features in the name forms, and the existence of a wide range of typical name giving practices. The author compares her results with those of a nation-wide survey carried out by Andrea Bölcseki and with those of her own research done some years ago in Veszprém county. Relying on a study by Dénes Horváth the author also identifies the differences in name giving practices adopted in Budapest and in the country. In relation to pharmacy names possible motivational factors and fashion trends in name giving practices are presented in the paper; furthermore, stylistic and orthographic problems of the name forms are also discussed.

AZONOSSÁGOK ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGEK A MAGYAR NÉPMESE ÉS AZ IRODALMI MESE NÉVADÁSI SZOKÁSAIBAN

1. Az irodalom egyik alapvető forrása és meghatározó rétege a népköltészet. A mese műfaja önmagában is reprezentálja ezt az összefüggést. Bár eredetileg a népmeséket nem gyermekeknek szánták, mégis hosszú idő óta elsősorban ők hallgatják vagy olvassák őket. Kézenfekvő tehát, hogy összefüggéseket keressünk a népmese évszázadok csiszolta, de a neveket többnyire érintetlenül továbbörökítő névadási gyakorlata és a gyermekeknek szánt műmese, irodalmi mese tudatos névválasztási szokásai között.

A téma megközelítésének két megfigyelés az alapja: 1. Sokéves tapasztalat, hogy a népmese és az irodalmi mese műfaji egygyökerűsége nemcsak hasonlóságokat, hanem különbségeket is mutat. (A különbségek a névadásban is tettenérhetők.) 2. Az is megfigyelhető, hogy minél távolabb esik a műmese a népmesei gyökerektől, annál jobban különbözik azoktól. Következésképpen ennek fordítottja is igaz lehet: minél „közelibb” az érintkezés (s itt a mintakövetésre gondolhatunk), annál inkább hasonlítanak egymásra. Nézzük meg, hogy ez a tényező kapcsolatba hozható-e a névadással: Kimutatható-e a fikció nagyobb mértékű elrugaszkodása a valóságtól a névválasztásban és a nevek teremtésében? A mese mint műfaj mennyiben határozza meg a szereplők neveit? A népmesével való összehasonlítás mutat-e lényeges eltéréseket – a műfajazonosság ellenére – az ismeretlen mesemondó és egy adott, ismert szerző között?

A vizsgálatot Benedek Elek „Magyar mese- és mondavilág”-ának (1894–1896) reprezentatív anyagának a modern, tündérmesei ihletésű szerzői mesékkal való összevetésével végeztük el. (Benedek Elek ebbe a nagy vállalkozásába beledolgozta a magyar nyelvtérület legépebb és legjobb népmeséit, mondáit. Felhasználta és átirta a nyomtatásban megjelent korabeli népmese-gyűjtemények anyagát, folyóiratokban közölt, jól-rosszul megírt meséket, falusi papoktól, barátoktól kapott egyéni gyűjtéseket és nem utolsósorban mesemondói narrációjú és stílusú saját gyűjtéseit.)

Mesetípusként a tündérmesét, a PROPP (1975) által definiált szerepkörök közül pedig elsősorban a hőst választottuk, bár esetenként egyéb szereplőkről is szólnunk kell. A tündérmese típusát az indokolja, hogy a magyar népmesék 50%-a ide tartozik, tehát mesekincsünknek ez a domináns típusa. A hősnevet pedig mint a legfontosabb szerepkört megtestesítő mesealak nevét emeljük fókuszba (a hős végig jelen van a mesében, ő cselekszik vagy helyette cselekszenek, s feladata a hiány megszüntetése, a rend helyreállítása).

2. Induljunk ki abból a tételből, hogy a népmese többé-kevésbé őrzi keletkezési, széles sávú idejének és körülményeinek hagyományokra támaszkodó névhasználatát. Feltételezzük, hogy a szerzői mesék is élnek ezzel a természetes módon adódó névadási gyakorlattal, a népmesei minta követésével. Vegyük pl. már a középkorban nagyon gyakori *János* nevet, amely egészen a 19. század derekáig, helyenként végéig a legterheltebb férfi keresztnév egyike volt (vö. HAJDÚ 2003: 371–500). A népmese a feudális paraszti társadalom

közösségi terméke, s erősen tükrözi annak életmódját, lelki- és hitvilágát, valamint a névadás hagyományozó gyakorlatát. Nem véletlen, hogy sok népmesehős viseli ezt a nevet vagy ennek kicsinyítő-becéző képzős változatait (*János; Jancsi, Jankó, Jánoska*). VOIGT VILMOS hívta fel a figyelmet arra, hogy a népmesékben gyakoriak az ilyen és ehhez hasonló, „formailag diminutív” nevek (1985: 117). A héber eredetű *János* jelentése ’Isten kegyelme’ vagy ’Isten kegyelmes’. Mivel – sok máshoz hasonlóan – ez a név is a Biblia latin fordítása következtében terjedt el, nem csodálkozunk, hogy már régóta a legkedveltebb férfinevek egyike (FERCSIK–RAÁTZ 1997: 173).

A népmesék *János*-a, *Jankó*-ja, *Jancsi*-ja tehát tipikus névként jelenik meg. Amennyiben a népmese főhőse konkrét egyelemű vagy kételemű nevet visel, nem pedig családi, társadalmi vagy egyéb státusával szerepel (mint pl. *a fiú, a legkisebb* vagy *kicsi királyfi, a kondásfiú, a szolgalegény, a szegény ember fia, a legkisebb legényke* stb.), legtöbbször *János*-nak (Az aranykőles, János vitéz, Szegfűhajú János), *Jánoská*-nak (Az égig érő fa, Jégország királya), *Jankó*-nak (Babszem Jankó, Táltos Jankó), *Jancsi*-nak (Kígyós Jancsi) vagy *Palkó*-nak (Szép Palkó), *Pali*-nak (Erős Pali), *Gyurká*-nak (Hammas Gyurka), *Gyuri*-nak (Feketeország), esetleg *Miklós*-nak (Szép Miklós), *Dániel*-nek (Deszkavári királyfi), *Péter*-nek (Az aranyréten) vagy *Laci*-nak (Vas Laci) hívják.

Míg a népmesében a hagyományozott nevek hagyományos típusokat megtestesítve sztereotípiá gyanánt újra és újra visszatérnek (*János királyfi, Rózsa királyfi, Babszem Jankó, Tündér Ilona, Hammas Jutka, Király Erzsébet – az öreg király, a legkisebb királyfi* stb.), addig az irodalmi mesék hőseit nevük egyéníti, tulajdonságaikat előrevetíti, s még szimbolikus, asszociatív tartalmak hordozói is lehetnek (Lázár Ervinnél pl. *Berzsián, Kriszti királylány, Dömdödöm, Nagy Zoárd, Zsebenci Klopédia, Áttető Redáz* vagy *Vinkóci Lőrinc* stb.; Csukás Istvánnál *Süsü, Süsüke, Pom Pom, Festéktüsszentő Hapci Benő, Nagy Ho-Ho-Horgász* stb.). Mindez persze következménye a tudatos írói névadásnak. Minden bizonnyal a nevek karaktere utal az alkotóra egyfajta stílusjegy megnyilvánulásaként.

A gyermekmesék népmeséi kötődése természetesnek és egyértelműnek tűnik. A szerzői szövegművekben is kitapintható a tündérmesék PROPP-féle funkcióinak alárendelt felépítési mechanizmusa, legfeljebb kifordítva vagy a feje tetejére állítva, logikailag megcsavarva. A groteszk és nonszensz világlátás (amely egyébként rimel a gyermeki látásmódra), valamint a játékosság nyelvi és logikai megnyilvánulásai mind-mind eszközei a szerzői mesék névadásának. Néhány Varró Dániel-példa: *Paca cár, Lecsöppenő Kecöp Benő, Babaarcú Démon, Szösz néne* stb. (Túl a Maszat-hegyen, 2003). Ha ún. „hagyományos” névvel találkozunk az irodalmi mesékben, mint amilyen pl. a *Pali*, a népmeséhez viszonyítva gyakran szerepváltás lesz a következménye: *Pali kalóz*. Bár ennek a figurának van némi köze a tréfás mesék *Pali*-jához, ugyanakkor tündérmesében inkább *Pál* (Vízi Péter és Vízi Pál) vagy *Palkó* (Furulyás Palkó) lenne.

3. A továbbiakban – az azonosságokra és különbségekre figyelve – bemutatjuk 1. a névnek a meseszerkezettel és mesefunkciókkal való összefüggéseit; 2. a név és megnevezettség kérdését; valamint 3. a név és attribútumai kapcsolatát. Ezeknek a kérdéseknek az újragondolása adhatja meg a választ a már elővezetett feltevésre, vagyis arra, hogy a mese műfajának sajátosságai részben meghatározzák a szereplők neveit.

3.1. A név összefüggése a meseszerkezettel és a mesefunkcióval. – A tündérmesék alapvető alkotó részei a funkciók, amelyek egy-egy szerepkörben testesülnek meg. Sorrendjük mindig azonos, ún. egytípusú. Az útnak indító kitűzi a feladatot, elindítja a főhőst, akinek lehetnek testvérei (álhősök); aki útja során találkozik segítőtársakkal, illetve adományozóval; aki legyőzi az ellenséget, és pozitív tulajdonságai jutalmaként elnyeri a királykisasszony kezét. Pontosan körvonalazott szerepeket képviselnek valamennyien (sztereotípiumok), személynévi vagy személynévi jellegű elnevezése azonban legtöbbször csak a hősnek van: *Táltos Jankó*, *Nemtudomka*, *Rózsa királyfi*, *Kondás Jankó*, *Molnár Ferkó*, *Vas Laci* stb. Az irodalmi mesének nincs ilyen kötöttsége. Lázár Ervinnél pl. a tündér lesz hétfejű (A Hétfejű Tündér) – a népmesében ilyen külső jegyekkel csak a sárkány (az ellenség) rendelkezhet. Nem *János*-nak, hanem *Ödönké*-nek hívják azt a kisfiút (a „hős”), aki olyan tízemeletes házat akar építeni, amelyiknek csupa ötödik emelete van (A Hétfejű Tündér). A név épp olyan szokatlan, mint a nagyra törő feladat. A különösség s nem a tipikus válik gyakorivá. Bár szerkezetében az irodalmi mese sokszor követi a népmesei linearitást, névadásában inkább szerzőtől és befogadói korosztálytól függő. Például Tersánszky Józsi Jenő 1953-as meseregényének főhősét még *Misi Mókus*-nak hívják, s kimutatható az erősebb népmesei mintakövetés is. Nyilvánvaló ez esetben a névdivattal összefüggő motiváció: a HAJDÚ MIHÁLY „Általános és magyar névtan”-ában feltalálható országos adatok 1945–1967 között a *Mihály*-t a 10. gyakorisági helyen jelölik (2003: 575); a regény születésének idején tehát a *Mihály*: *Misi* tipikusnak tekinthető. Varró Dániel 2000-ben (az írás kezdetekor) *Muhi Andris* nevet ad „Túl a Maszat-hegyen” című verses meseregénye főszereplőjének; ez még önmagában nem is számítana különös választásnak. De ha megnézzük a hős környezetét (*Balázs vitéz, jámbor Főítész, nyalka Höchóc, Ismeretlen Influenzás Angol Költő, Babaarcú Démon, Nagy Zsiráfmadár, Bús Piros Vödör, Szösz néne* stb.), tapasztalhatjuk, hogy mennyire különös figurák népesítik be *Muhi Andris* és *Maszat Johanna (Janka)* gyermekkorát. A népmeséitől való nagyobb távolság, de még inkább az anderseni hatás tükröződése mutatkozik meg a szerző névadási szándékában.

Látható az is, hogy nemcsak a főhős visel vagy viselhet valóságos nevet, hanem – nagyon tudatos elgondolás következtében – majdnem minden szereplő: *Zsiga főstő*, *Bazsarózsa Mária*, *Mikkamakka* stb. – emberek (Lázár Ervin); *Dezső* – törpekakas, *Puduru-Talla-Galla* – város, *Drótpókfűrés* – drót is, pók is, fűrés is egyszerre (Nemes Nagy Ágnes) stb. A népmesék nem egyedített, s ezért tulajdonnevet sem viselő, csak *manó*-ként említett hősei az irodalmi mesékben, meseregényekben pl. *Tupakka*, *Rutoldó*, *Mufurc*, *Zöld Lific* (A manógyár), *Trapiti* (Darvasi László: *Trapiti, avagy a nagy tökfőzelék háború*, 2002) neveket kapnak. A királylány sem világszép többé, s nem *nádszállkisasszony*-nak, hanem *Kriszti*-nek hívják, akinek bizony fogyókúráznia kell (A manógyár). Lázár Ervin „A Négy-szögletű Kerek Erdő” című meseregényének elején még magyarázatot is ad választott szereplőinek neveire. Sok esetben egész történetet kerekít a név köré, pl. *Dömdödöm*, *Nagy Zoárd* vagy *Szörnyeteg Lajos* nevéhez. Lássuk ez utóbbinak a magyarázatát:

- „– Szörnyeteg? – csodálkoztam. – Annyira csúf?
- Hát nem valami nagy szépség, az biztos – mondta Mikkamakka. – De csúfnak se csúf. Mondjuk inkább csúnyácska. Meg hát... – elhallgatott.
- Meg hát?

– Nem is egy lángész. Tudod olyasféle, aki egy hétig is eltöpreng azon a kacifántos kérdésen, hogy mennyi kettő meg kettő. És egy hét töprengés után nagy boldogan kisüti, hogy öt. Na de ha arról van szó, hogy éhes vagy, és Szörnyeteg Lajosnak egy darab kenyér van a kezében, szemvillanás alatt megfélezi veled. Ha valami bajod van, mindenkinél hamarabb észreveszi, és mindenkinél hamarabb próbál segíteni. Úgy is hívjuk: a legjobb szívű behemót.”

Míg a népmesék esetében a név funkcióján keresztül szerkezetépítő elem, mivel szerepkör és név szorosan összetartozik, addig az irodalmi mesékben előfordul, hogy a név elszakad a szerkezettől, sokkal inkább maga a karakter tölti be ezt a szerepet, nem az azt kifejező név. Meseregények szerkezetét például (laza epizódok sora) a szereplők egyik epizódból másikba vándorlása adja, függetlenül a nevüktől. Vannak azonban olyan figurák, akiknek ún. leíró vagy beszélő nevük van, tehát a név tükrözi a jellemvonásukat is – esetükben résnyire szűkül a név és viselője tulajdonságai közötti sáv. Például Csukás István *Gombóc Artúr*-ja tökéletesen azonosítható név és jellem, s Lázár Ervin *Berzsián*-ja is csak költő lehet, annyira kézenfekvő az asszociáció (Berzsenyi).

3.2. Név és megnevezettség. – A népmesében a cselekedetek, funkciók nem változnak, de a személyek (név és attribútum együtt) igen: *Jancsi* kondásfiú → *János* királyfi vagy kiszolgált huszár. A hős gyakran kap valóságos nevet (*Palkó, Gyurka, Dániel*), az álhős sose (*az öreg király legnagyobb fia, a szegény ember középső gyereke* stb.). A segítő-társ neve legtöbbször kifejezi az általa képviselt tulajdonságot, tehát leíró, „átlátszó” neve van: *Hegyhordó, Villámgyors, Fúvó, Jólátaló, Világonátallató, Földneheze* stb. Ha mégis valódi keresztnévet kap (pl. *Péter*), akkor az elnevezést meglepetés-esztétikai eszköz bevetésének tulajdoníthatjuk (Szélike királykisasszony). Igazolja ezt a ritmikusan ismétlődő segítő-társ-epizódok közül az utolsóhoz kötődése is. Az útnak indított vagy az adományozót általában körülírással nevezi meg a népmese: *az öreg király; egy szegény ember; az ősz öregember; öreganyó, akinek az orra a földet verdeste; sánta róka* stb. Az ellenség és a cél tárgya (királylány) sem kap mindig valóságos nevet: *a hétfejű sárkány, az óriás, a kicsi királylány*, de *Tündérmopac, Világszép Ilonka*. – A nem valóságos névelem előtti határozott névelő vagy annak hiánya rámutat a köznévi → tulajdonnévi elmozdulásra, ezt a jelenséget azonban most nem vizsgálom. Mások mellett HAJDÚ MIHÁLY több tanulmányában is foglalkozott a kérdéssel. VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005) számba vette a tulajdonnév és köznévi határeseteit (a mesei nevek pont ide tartoznak), PAPP ÁGNES KLÁRA (1995) pedig Benedek Elek meséi kapcsán vizsgálódott e témában.

„A soknevű királyfi” című Benedek Elek-mese hőse a következőképpen nevezi meg magát a feladatnak megfelelően: *Palinka, Ilyesvalami, Négyhételőt, Macska, Túrós Rétes* – egyébként csak *királyfi*-ként említődik. Mind a népmese, mind az irodalmi mese szívesen beszél arról, hogy miért hívják így vagy úgy a szereplőt. *Erős Pali* nevét például így magyarázza a mesemondó: „Mert hogy Péter-Pál napján találta a fiút, megkereszteltette Pálnak, s olyan erős szeretettel dajkálta, mintha szívéből szakadt édes gyermeke lett volna”. *Többsincs királyfi*-t véletlenszerűen egy koldusasszony nevezi el, mert a bölcsek nem találnak a királynak is tetsző olyan nevet, amilyen több nincs a világon (*Többsincs királyfi*). Tulajdonsága alapján kapta nevét *Gyöngyszín Ilona*, „mert ékes gyöngynél ékeesebb volt”, és *Leányszín Bálint*, „mert olyan patyolatarca volt, mint egy leánynak” (*Gyöngyszín Ilona*).

Lázár Ervin a következővel indokolja *Szörénször Tejbjaszán* nevét: „Ő maga azt állította, hogy azért nevezik így, mert egy mongol herceg unokája, más mindenki azt állította, azért, merthogy olyan szőrös, és a bajsza gyakran tejes. Ugyanis ez az ember szerette a tejet” (Berzsián és Dideki).

A modern mesében – az anderseni hatás következtében – szinte minden antropomorfizálódik és nevesül, pl. „*rácápcegresi Nagyszederfa*” (Lázár Ervin), *Lecsöppenő Kecsap Benő* (Varró Dániel) vagy *Vakarocska*, a kevélykedő cipó (Mészöly Miklós), *Süsi*, a sárkány (Csukás István) stb. A név függ a szerző egyéniségétől, látásmódjától, stílusától, a tematika újszerűségétől, a szövegben megnyilvánuló humor természetétől. Például Lázár Ervin egyéniségéből fakad az a fajta látásmód, hogy ha a dolgoknak van színük, akkor fonákjuk is van: így lesz a „rettentő ádáz”-ból *Áttentő Redáz* (Berzsián és Dideki) vagy a hétfejű sárkányból *Hétfejű Tündér* (több művében is szerepel, pl. Szegény Dzsoni és Arnika). Békés Pál hősei is távol állnak a daliaktól, ahogy erre KOMÁROMI GABRIELLA rámutatott (1998: 292–302): *Féllőlény*, *Rakonc*, *Porhany*, *Csatang*, *Csupánc*, a *Kiserdő Terrorter*-ének (egykor *Tündérter*-ének) lakói; e nevek megtestesítik a Békés írásmódjára, gondolkodására olyannyira jellemző kódolt üzenetküldést (Féllőlény, 1991).

Az irodalmi mesékben gyakoribb a valóságos elnevezés a körülírásnál. Lázár Ervin „*Bab Berci kalandjai*” című kötetében szerepelnek a következő nevek: *Bab Berci*, *Rimápénteki Rimai Péntekh* (gyógyszerész), *Pálinkós Gyurka* (költő), *Brwrw úr* (pilóta), *Lapázi Lopez* (ellentolvajnagy), *Nyuuuszi Kuuszi* (gólyalábú, szögletes vállú, meszelőnyél formájú idegen) stb. Szabó Magda alliteráló kételemű nevet választott „*Bárány Boldizsár*” (1971) című verses meséje sok szereplőjének: *Bárány Borbála*, *Eb Elemér*, *Egér Editke*, *Ló Laura*, *Lúd Lőrinc*, *Mókus Márta*, *Ponty Piroksa*, *Pulyka Péter*, *Süger Sára* stb. (Az alliteráló nevek hagyománya régóta él a magyar meseirodalomban, pl. Sebők Zsigmond: *Dörmögő Dömötör*, Tábori Piroksa: *Dugó Dani*, Móra Ferenc: *Csilicsali Csalavári Csalavér*, Tersánszky Józsi Jenő: *Misi Mókus*). Csukás István „*Pom Pom meséi*”-ben a különleges, kitalált lények és a tárgyi világ is átlelkesítődik azzal, hogy megnevezetnek: *Óriástüdejű Levegőfűjő*, *Festéktüisszentő Hapci Benő*, *Pom Pom*, *Ásító Szörnyeteg* stb.

Ma bármi lehet mesehős: árva paradicsom: *Veszelinovics Árvácska*; futórózsa: *Sziromka Mária* királykisasszony; három nőnemű uborka: *Uborka Szilvia*, *Uborka Ibo-lya* és *Uborka Tünde* (Sziij Ferenc: *Szuromberek királyfi*, 2003); *Farkas Béla*, aki nem eszi meg a nagymamát, sőt *Piroska*-t sem, ezért menekül el a „*Piroska és a farkas*” című, eredetileg Perrault-meséből *Kavicsvár* világába (Darvasi László: *Trapiti avagy a nagy tökfőzelék háború*); *Dömdödöm*, akinek alakjáról maga az író nyilatkozta, hogy az olvasó képzelete szerint bármi lehet (SZABLYÁR 2005: 15). Lázár Ervin *cserkesz*-e pl. olyan fantázialény, amelynek még a nemét sem lehet meghatározni, de tudjuk róla, hogy a feje dinnye, a nyaka nyárs, a dereka mandulin, az ujjja bikmakk, az orra gesztenye, a szemei pedig mandola és mandula.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a népmese típusokkal, illetve szerepkörökkel dolgozik; a nevek ezekhez a funkciókhoz igazodnak, és a hagyományt képviselik. Az irodalmi mese nevei ezzel szemben az egyéni alkotói fantázia leleményei, és sokkal inkább függenek a témától.

Ebben a tárgykörben szólni kell még a szólítás-említés arányáról, amely nagymértékben a műfajtól és a narrációtól függ. A mesemondói nézőpont az említésnek kedvez, mert a szereplőket gyakrabban csak említi a mesemondó (*őreg király*, *kondásfiú*), nem

nevezi meg konkrét néven (*János, Halász Józsi*). Ha a szerzői mese jobban ragaszkodik a műfaj sajátosságaihoz, akkor hasonlóképpen jár el. (Különösen igaz ez az állatmesékre.) A műfajtól való nagyobb eltérés és a mesemondóiról az elbeszélői narrációra váltás megnöveli a néven nevezést. Például Balázs Krisztina „Mese a hatlevelű-hétszirmú mosolykaporról” című meséjében még érzékelhető a visszacsatolás és elrugaszkodás kettőssége a névadásban: *Borka néni, Kikericsi Vali néni, Orvossy Olivér bácsi, Tóbiás Óriás* (nyúl), *Mindenesbolt, Mézeskalácsda, Titokakadémia, Titoktanoda, Titokóváros* (Titokóvár), *Titokóvári Közlekedési Vállalat, Üveghegy tér, Kéthullámú-tó, Öregharang*. Lázár Ervin „Gyere haza, Mikkamakka!” című mesefüzérének névanyaga azonban már nem mutatja sem a műfaji, sem a narrációs kötődést: *Ló Szerafin, Bruckner Szigfrid, Dömdödöm, Szörnyeteg Lajos, Vacskamati, Aromó, Mikkamakka, Kisfejtű Nagyfejtű Zordobordon*. A nevek s az általuk megnevezett karakterek egyedi, mással be nem helyettesíthető példányok.

3.3. A név és attribútumai. – Népmesei sajátosság, hogy a műfajnak vannak állandó és változó komponensei. Állandók például a cselekedetek és a funkciók, változók pedig a szereplők nevei. A nevek általában hagyományozódók, s mindig attribútumaikkal együtt változnak. (Az attribútum esetünkben a szereplők külső tulajdonságainak – koruk, nemük, helyzetük, külsejük, különleges vonásaik – az összessége.) Ha valakit *Tündér Iloná*-nak hívnak a népmesében, akkor az többnyire a cél tárgya lehet funkciója szerint, s meg kell testesítenie a szépséget, jóságot stb., egyszóval mindazokat a tulajdonságokat, amelyeket vágyottként él meg a mesehallgató. Tehát ha ismerjük a népmesék strukturális és funkcionális mechanizmusait, könnyen azonosíthatjuk az egyes szereplők és nevük által megtestesített típusokat. Az írói stílus azonban nem technika – mutatott rá KARAFIÁTH JUDIT (1996) Flaubert és Proust kapcsán –, hanem szemlélet. S ha elfogadjuk ezt a tételt esetünkben is, akkor a nevekre vonatkoztatva azt mondhatjuk, hogy az író a névválasztáskor teljes habitusával megnyilatkozik. Egyéni, karakteres stílusa testet ölt a névadásban is. Kosztolányi Dezső vallotta, hogy a névadás teremtés, és a szereplő a nevével együtt születik (vö. ÁDÁM 1992). *Berzsián*-t és *Dideki*-t Lázár Ervin Fruzsina lányával együtt teremtette. A nevet a gyermek adta, s tudható a gyermeki „szóvarázslás” eredetisége, naiv ráérése: *Berzsián* < *Berzsenyi*; *Dideki* < „– Csigabiga gyere ki, / – ég a háza, Dideki! / – Kinek a háza ég? / – Hát nem érted? A Didekinek! / – Dehogynem, most már értem.” (Lázár Ervin: *Berzsián és Dideki*, Ajánlás.) A karaktert az író formálta, de annak a gyermeki naiv szemléletmódnak a hátszelén, amelyet tudatosan vállalt, bevallottan Milne nyomán. Darvasi László *Trapiti* nevű hőse, akiben jól megfér a népmesei manóféle a gyermekivel, összetéveszthetetlen, egyedi példány. Egy kicsit talán Michael Ende *Momó*-jához hasonlít, vagy küldetésében Lázár Ervin *cserkesz*-éhez, mégsem azonos velük. Csak *Trapiti*-nek trapitizhat a szíve. A név és a karakter az írói névteremtésben együtt lélegzik, nem választhatók el egymástól.

Az egyik népmese alkotóelemei minden változtatás nélkül átkerülhetnek egy másik népmesébe. Miután a név és attribútumai egységet képeznek, a nevek is vándorolhatnak. Vajon az áthelyezhetőség törvénye vonatkozik-e az irodalmi mesékre is? Részben. Az írói tulajdonnevek mobilitása műfajváltozat-váltást vonhat maga után. Jól látható ez Lázár Ervinnél: mese: „A Hétfejű Tündér” → mesefüzér: „Bikfi-bukfenc-bukferenc” → végül meseregény: „Gyere haza, Mikkamakka!”; gyerekregény: „A kisfiú meg az oroszlánok” → meseregény: „A Négyszögletű Kerek Erdő”; meseregény: „Bab Berci kalandjai” →

mese: „A manógyár”. Meg kell jegyezni, hogy esetünkben ugyanarról a karakterról van szó, sőt ugyanarról a szereplőről. Van olyan példa is, amikor más és más szerző él ugyanazzal a névvel. Ezt a gyakorlatot a romantika korából örököltük, illetve az ugyancsak erre a korra jellemző allegorikus színezetű nevekről van szó. Például a megszemélyesített egyedi jelenségek (*Hold, Szél, Nap* stb.) azonosságot mutatva bukkanhatnak fel különböző szerzőknél. PAPP ÁGNES KLÁRA (1995) ezeket a neveket véli átmenetinek a köznév és a tulajdonnév között. Ilyenek Lázár Ervinnél a *December tábornok* (Hapci király), *Északi Szél, Déli Szél, Keleti Szél, Nyugati Szél* (A manógyár). A nagy terheltségű, egy adott korra jellemző nevek erős kötődése a népmesei mintához szintén igazolja az áthelezhetőség törvényének (ugyan korlátozott) érvényességét irodalmi mesékre is.

Az irodalmi mesék szereplőinek nevei olyan asszociációs mezőt képesek indukálni és fenntartani, amely lehetőséget ad a névből fakadó jelentésvilág tágítására. Kifejező példája ennek Lázár Ervin *Dömdödöm*-je, akinek neve szavajárásából fakad. Mivel az alkotó nem idézetszerűen használja, a név átlép más szófaji kategóriába, a főnévbe. Szerzőfüggő vonása, hogy tulajdonnevesült: *dömdödöm* → *Dömdödöm*. Így név és jelentés kölcsönösen feltételezi egymást. A magyarázat benne foglaltatik a szövegvilágban. *Aromo*, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl mint legendát meséli el a név születését. *Dömdödöm* annak a gondolkodási folyamatnak az eredménye, amely a *szeretni* lexéma kiüresedéséről szól (A Négyszögletű Kerek Erdő):

„Dömdödöm egyszer nagyon megszeretett valakit. El is indult Dömdödöm, hogy majd odaáll az elé a valaki elé, és azt mondja: szeretlek.”

„Én igazán szeretem magukat, de ha még egyszer ájtón a tyúkjuk a kertembe!...” – két asszony beszélgetése.

„Én szeretem az embereket – ordította a poroszló, és zitty! a somfa pálcával –, de azt nem tűrhetem...! – óbégatta a poroszló, és zutty! a somfa pálcával.”

Egy fiú éppen azt mondja a másíknak: „Én a világon a legjobban a pirított tökmagot szeretem.”

A ligetben egy lány azt mondja egy fiúnak: „Én igazán szeretlek.”

Ezek után tagadja meg *Dömdödöm* a verbális kifejezés szokásos módját, s alkotja meg az egyetlen univerzális szóelemet. A *Dömdödöm* tulajdonnév jelentése az aktuális szövegkörnyezetben értelmezhető. A szerző másutt is él ezzel a megoldással, pl. *Cserkesz* → *cserkeszlek* (Mese Julinak, 1997). A történet-elbeszélés során fokozatosan bővül a névteremtő *szeretlek* jelentés egy olyan jelentésmátrixszá, amely a szereplő környezetének dekódolásából jön létre. Minden erdőlakó érti és értelmezi az éppen aktuális szituáció szerint. Néhány példa az értelmezésre:

„Jaj, jaj!”, „Köszönöm.”; „Ha lehet, ezeket változtasd vissza.” (Maminti, a zöld kicsi tündér változtassa vissza a sóbálvánnyá varázsolt társakat) – a narrátor értelmezése.

„Ha az ember álmos, bukfeneczni kezd. Hét bukfenctől már majdnem virgonc, tizen-nyolctól már szétveti az éberség. Huszonkilenc bukfenctől még az álmokor is elmúlik” – Dömdödöm saját értelmezése metakommunikációs eszközzel (mutogatás) támogatva.

„Bizony nem gondolja a virágját.”; „Zöldelleni! Sárgállani! Lilállani! Kékelleni! Dömdödöm!” – összefoglaló jelentésként zárja a felsorolást, és Dömdödöm mondja.

„Azt mondd, hogy kérdezzük meg a virágot is?” – valamennyien így értelmezik.

„Elképesztő” – Bruckner Szigfrid nagyképűségén hüledezik Dömdödöm.

„mindannyian bólogattak, mert hiszen Maminti egy varázspálca-suhintással megmentette egyszer Dömdödöm életét, hogyne volna akkor tündér!” – Dömdödöm haragosan rászólt Bruckner Szigfridre, aki kétségbe vonta Maminti tündérképességeit.

„Azt akarod mondani, hogy szégyelljem magam?”; „Igen” – Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl értelmezése.

„Mindenki jól értette, azt mondta Dömdödöm, hogy hiába ugrálnak, csakis egy orvossága van a bajnak. Be kell tömni a szemtelen szemfogát” – Bruckner Szigfrid kérdez rá: „Arra gondolsz, hogy elmenjek egy fogorvoshoz, és krrrrzrrr, fűrőval...?”

„Hogy mondatsz ilyet!” – Dömdödöm reagál fölháborodottan Vacskamati rosszindulatú megjegyzésére.

„Dömdödöm, dömdödöm, / Dömdö-dömdö-dömdödöm” – dúdolja Dömdödöm.

A *dömdödöm* tehát univerzális nyelvként, a kiüresedett szavak pótlásaként az egész szöveget behálózva szinte magába sűríti a mesetér világának érzelmi viszonyait. Az is előfordul, hogy a bátor kiállítás eszköze lesz ez a nyelv és név, vagy éppen a *Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon*-nal szembeni védekezés eszköze, mert semmiképpen sem akarják lefordítani a szó szemantikáját neki. *Dömdödöm* és a dömdödömozés emblematikusan reprezentálja az egy lexémába sűrített teljes világot. A *Dömdödöm* mint név tehát olyan univerzumot szimbolizál, amelyben szavak nélkül is működik a mesealakok közötti interakció.

Az írói névadásban tehát a név és az általa képviselt jelentésvilág kiemelt szerepet tölthet be.

4. Visszatekintve a felvázoltakra elmondható, hogy a népmese – különösen a tündérmese mint műfaj – névadási gyakorlata szerepkörei tipikusságában részben átöröklődött a kortárs irodalmi mesékbe. Minél többet merít a szerző a népmesei gyökerekből, annál inkább látszik a kapcsolat a névválasztásban is. A szerzői mesék névadási különbségei a tematika tágulásában, a szereplők karakterizációjában, a szerzők egyéni stílusában, a befogadók differenciálódásában mutatkoznak meg.

Források

- BENEDEK ELEK 1989. [1894–1896] *Magyar mese és mondavilág* 1–3. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1964. *A kisfiú meg az oroszlánok*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1973. *A Hétfejű Tündér*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1976. *Bikvi-bukfenc-bukferenc*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1979. *Berzián és Dideki*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1980. *Gyere haza, Mikkamakka!* Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1981. *Szegény Dzsoni és Árnika*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1985. *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1989. *Bab Berci kalandjai*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1993. *A manógyár*. Budapest.
 LÁZÁR ERVIN 1998. *Hapci király*. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- ÁDÁM ANIKÓ 1992. Kosztolányi a nevekről. Összeállítás Kosztolányi írásaiból. In: *A név hatalma. Helikon Irodalomtudományi Szemle* 389–99.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KARAFIÁTH JUDIT 1996. A névalkotás mint világalkotás. *Filológiai Közöny* 136–41.
- KOMÁROMI GABRIELLA 1998. *A gyermekkönyvek titkos kertje. Tanulmányok, esszék, kritikák*. Budapest.
- PAPP ÁGNES KLÁRA 1995. Köznév és személynév határán. (98 Benedek Elek mese névanyagának vizsgálata). *Névtani Értesítő* 17: 45–53.
- PROPP, VLAGYIMIR JAKOVLEVICS 1995. [1975] *A mese morfológiája*. Budapest.
- SZABLYÁR ESZTER 2005. Dömdödöm, Robinson és Kálvintéri Lajos. Beszélgetés Lázár Ervinnel. *Könyvhét* 1–2: 15.
- VÁRNASI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.
- VOIGT VILMOS 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10: 116–27.

G. PAPP KATALIN

KATALIN G. PAPP, **Similarities and differences in the name stock of Hungarian folk and literary tales**

This paper presents how patterns of name giving practices adapted in literary tales are dependent upon those used in folk tales. Naming practices of folk tales – especially those of the genre “fairy tales” – in their typical functions are partly bequeathed to contemporary literary tales. The more folk tale motives the story-writer uses, the more naming practices (s)he adapts from folk tales. Differences in name giving practices of literary tales can be traced to the increase and special features of base words, in the personalities of the characters referred to by their names, in the authors’ unique styles as well as in the differentiation of the readers.

NÉV ÉS NÉVTELENSÉG ITALO CALVINO „A NEMLÉTEZŐ LOVAG” CÍMŰ MŰVÉBEN

1. „A nemlétező lovag” (1959) Italo Calvino mesetrilógiájának időben utolsó darabja. A mű a másik két mesével, „A kettészelt őrgróf”-al (1952) és „A famászó báró”-val (1957) együtt közös kötetben is megjelent „Eleink” címmel (1960). Mindhárom írás egy-egy meglehetősen abszurd gondolatra épül. Az egyikben egy őrgrófot hosszában kettészelnek egy csatában, s két fele ettől kezdve önálló életet él: az egyik tökéletesen gonosz, a másik pedig tökéletesen jó lesz. A második történet hőse gyermekkorában úgy dönt, hogy többé nem teszi lábát a földre, hanem a fákon alakítja ki saját birodalmát. A harmadik mese címadó szereplője egy lovag, aki testileg nem létezik, habár képes beszélni, harcolni stb., páncélján belül azonban csak az üresség tátong. E mesék közös vonása a „megváltó harmónia áhítása” (LATOR 1961: 49); hőseik valamilyen módon mindannyian a szétesett, darabjaira hullott világ kifejeződései.

2. „A nemlétező lovag”, amellet, hogy a másik két íráshoz hasonlóan fontos filozófiai kérdéseket vet fel (pl. Mi tesz valakit/valamit létezővé, mikor állíthatjuk valakiről/valamiről, hogy létezik?), névelméleti szempontból is érdekes alkotás. Történetének középpontjában egy Nagy Károly seregében szolgáló lovag áll. Címét és nevét a mese világának lovagi szabályai szerint annak köszönheti, hogy korábban megmentett egy szüzet a megbecstelenítéstől (amennyiben az illető hölgy már nem érintetlen, a megmentő csak anyagi jutalomban részesül, lovagi címet azonban nem kap). Neve ettől kezdve: *Agilulfo Emo Bertrando Guildiverni, Sura, Corbentraz, Alsó-Selimpia, Fez Ésötbbi lovagja*. E lovag egy logikai-filozófiai paradoxon: üres páncél test nélkül; csak akarata és hosszú, előkelőségét kifejező neve tartja össze. Létét csak úgy tudja fenntartani, hogy minden tevékenységét a legnagyobb precizitással, a logika szigorú szabályai szerint végzi. Életéből hiányoznak az érzelmek, ezek ugyanis megzavarhatnák gondolkodásának logikusságát. A legkisebb tuncságot sem tűri el, s ő maga sosem téved. Viselkedése miatt társai gyűlölik, de ő is boldogtalan, arra vágyik, hogy hasonló legyen hozzájuk. Létének újabb paradoxona ez: bár szerelemre, barátságra nem képes, az elégedetlenség és a megsemmisüléstől való félelem még őt sem kíméli.

Agilulfo szolgálja hasonlóan fura szerzet: létezik ugyan, de erről ő maga nem tud. Minden percben másnak képzei magát; hol a kacsákat utánozza, hol a halakat. Máskor azt hiszi, hogy a levesnek kell megennie őt, ezért mindenképp igyekszik belenyomni fejét a tányérba. Ő mindenestül fizikai, testi lény: bármilyen cselekvés közben, egy pillanat alatt képes elaludni, és csak úgy habzsolja az ételt. Amikor a sereg először találkozik vele, egy ember *Gurdulu*-nak nevezi. Tovább menve azonban megint más néven hivatkoznak rá, s végül kiderül, hogy minden faluban más néven ismerik, sőt évszaktanként is változik a neve: *Omobó, Martinzul, Gudi-Ussuf, Ben-va-Ussuf, Ben-Stanbul, Pestanzul, Bertinzul, Martinbon, Omobon, Omobestia, Völgyek Rondája, Békés Jankó, Bárgyú Peti, Boamuloz, Carotun, Balingaccio és Bertella*. Később, mikor csatlakozik a frankokhoz, minden tábornoknál jelentkezik az ételadagjáért, „természetesen” mindenütt

eltérő néven. Nevei közül sok nem is névszerű; vannak köztük hangutánzó jellegűek, egy másik részük pedig körülírás. Túlnyomó többségük ráadásul egyelemű, vagyis mindenképp ősből névtípust őriznek meg, mint a lovagok többbelemű nevei, s jelzik viselőjük társadalmunkívüliségét is. MIKESY SÁNDOR szerint „régí tétel, hogy aminek több, ingadozó és eltérő neve van egy közösségen belül, annak tulajdonképpen nincsen neve” (MIKESY 1959: 83). A fenti nevek egy része arab, más része inkább frank vagy egyéb. Ezeket nyilván nem lehet egy közösség névadásának tekinteni, mint a frank táborbeli neveket.

Gurdulu tehát éppen az ellentéte Agilulfónak: a test nélküli lovagot csak a neve köti a létező világhoz, csatlósának viszont csak teste van, igazi neve nincs. Ugyanazt a kettészakadtságot látjuk itt két emberre kivetítve, mint a kettészelt ögróf két felében. Az egyik az ember feletti, a már embertelenül tökéletes, pusztán szellemi, a másik pedig az ember alatti, pusztán fizikai, vegetatív pólus. Agilulfo csak addig létezhet, amíg változatlan, pontosan kiszámított napirend szerint él. Gurdulu ezzel szemben megfoghatatlan, folyamatosan változik, nincs tudomása a külső világ létezéséről, illetve nem képes megkülönböztetni önmagát ettől a világtól. Míg az előbbi „életében” minden mozdulat, esemény ki van számítva, az utóbbival kapcsolatban minden viszonylagos. Valójában mindkettő életképtelen és embertelen, ahogyan a kettészelt ögróf jó és rossz fele is egyaránt kibíratatlan népe számára. Agilulfo és Gurdulu csak együtt lennének emberek, ezért is támad Nagy Károlynak az az ötlete, hogy Gurdulut Agilulfo csatlósául rendeli. Ők ketten azonban nem érzik összetartozásukat. Agilulfo ugyan rögtön elfogadja Gurdulut csatlósául, de csupán azért, mert előtte a király akarata szent. Gurdulu fel sem fogja, mi történik vele, állandóan elcsatangol, a lovag a történet folyamán folyamatosan keresi szolgáját (akinek megtalálását állandóan változó neve is nehezíti), de hiába: a két fél menthetetlenül elszakadt egymástól.

Mivel Agilulfo „létének” alapja a változatlanság és a lovagi név, egész létezése kérdőjeleződik meg, amikor felmerül a gyanú, hogy az általa tizenöt évvel korábban megmentett nőnek akkoriban már volt egy fia, s így az ő lovagi címe érvénytelen. Agilulfo kénytelen megkeresni e nőt, hogy kiderítse az igazságot. Amikor azt hiszi, hogy nevét ennyi ideig valóban jogtalanul viselte, megszűnik az erő, amely korábban összetartotta az üres páncélt: a nemlétező lovag végérvényesen és tökéletesen megsemmisül. Társadalmi, kommunikációs szükségszerűség, hogy ami létezik, amiről beszélhetünk, annak legyen neve, hiszen csak így tudunk róla beszélni. Ezt a gondolatot megfordítva ahhoz az ősi képzethez jutunk, hogy aminek nincs neve, az nem is létezik. A név tehát – akárcsak a természeti népek FRAZER által bemutatott ősi hitvilágában (2005: 148–54) – hatalom: közte és viselője között eltéphetetlen kapcsolat van. Egy testileg nem létező „embert” létezővé tehet, a név megszűnése azonban automatikusan maga után vonja a csak általa létező teljes pusztulását.

Agilulfo voltaképpen csak társadalmi szempontból létezik. Semmire nem képes, ami egyéni létéhez szükséges; nem tud enni, inni, aludni, érezni. Cselekedetei mind társadalmiak: jól kommunikál, harcol, társasági életet él stb. Gurdulu vele szemben a tisztán egyénit képviseli: képes minden egyéni cselekvésre (eszik, iszik, alszik), a társadalmi életre azonban nem (nem tud értelmesen kommunikálni, nem teljesíti csatlósi kötelességét, mivel nincs is tudatában társadalmi állásának és ehhez kapcsolódó feladatainak). A név tehát, bár az egyénhez tartozik, a társadalom számára hordoz jelentést: neve alapján társai pontosan tudják, mely réteghez tartozik Agilulfo, milyen jogokkal és kötelességekkel rendelkezik. Neve elvesztésével valójában a társadalomban elfoglalt helyét veszíti el. Kívül reked a

lovagok körén, s ez a fordulat egyenlő számára a megsemmisüléssel. (E gondolathoz érve újabb paradoxonra bukkanunk: ha Agilulfo a neve által létezik [legalábbis részlegesen, üres páncélként], nevét pedig a szűz megmentésével nyerte el, hogyan győzhette le a hölgy támadóit még név nélkül, vagyis abszolút értelemben véve nemlétezőként? Emögött valójában a *név* két jelentésének szándékos összemosása rejlik. Agilulfo esetében *név*-en nyilvánvalóan 'nemesi név, cím' értendő. Ennek elnyerésével viselője kiemelkedhet a *névtelen* tömegből, ismertté, jelentéktelen senkiből valakivé válik, elvesztésével pedig visszasüllyed a névtelenségbe, vagyis az ismeretlenségbe.)

Az eddigiek alapján két tengely rajzolódik ki a műben: egy szellemi/fizikai és egy társadalmi/egyéni. Ha a szereplőket az ezek alkotta koordináta-rendszerben akarnánk elhelyezni, Agilulfo és Gurdulu a tengelyek ellentétes végpontjain helyezkedne el, a mű többi szereplője pedig valahol e pontok között.

Torrismonddal mint Cornwall herceg fiával találkozunk először Nagy Károly seregében. Egy lakoma alkalmával a fiú megjegyzi, hogy Agilulfo jogtalanul jutott címéhez, mivel ő a lovag által megmentett nő házasságon kívül született fia, s már ötéves volt, amikor Agilulfo rátalált anyjára a rablók karmai közt. Ez a bejelentés készíti arra Agilulfót, hogy igaza bizonyítása érdekében útnak induljon. Torrismond ezzel azonban önmagát is kirekeszti a társadalomból, hiszen törvénytelen gyermekként nincs joga a lovagi címhez; ő is elveszíti nevét. Mivel úgy hiszi, hogy apja a Grál-lovagok rendje (nem egy közülük, hanem a rend egésze!), abban reménykedik, hogy a rend elismeri fiának, így ismét névhez jut, vagyis visszatérhet a társadalomba.

A Grál-lovagok az embertelen szellemi világot képviselik. Közöttük senkinek nincsen neve, a transzcendentális világgal egyesülve egyéniségük megszűnt létezni. Kivonultak a társadalomból, a rend egységesen számít egyénnek, tagjai nem rendelkeznek önálló akaratral és érzésekkel. Ez az „egyén” azonban szembefordult a társadalommal. Miközben állítólag nem törődik a fizikai dolgokkal, kegyetlenül sanyargatja a népet. Torrismond csalódik bennük, s végül a nép mellé állva segít elűzni őket. A fiú tehát, aki korábban a szellemi világot akarta választani, végül az emberi mellett dönt. Az ő neve látszólag nem változik a mű folyamán, származása azonban végig bizonytalan, s ez természetesen nevének bizonytalanságát is maga után vonja.

A szűz, akit Agilulfo másfél évtizede megmentett a rablóktól, Sofronia volt, a skót király házasságon kívül született lánya. Miután Agilulfo megmentette, Cornwall hercegéhez vitte. A hercegi pár befogadta a fiának hitt kis Torrismondot, őt pedig kolostorba kényszerítette. A kolostort az arabok lerombolták, Sofroniát pedig uralkodójuk háremébe hurcolták. A klostromban Sofronia a *Palmira* (< lat. *palmarius* 'pálmavivő', a zárandokok megnevezése, LADÓ-BÍRÓ 1998) nevet vette föl, az arabok között viszont *Azirá*-nak hívták. Nevének változása körülményeinek és családi viszonyainak folyamatos és meg lehetőségen abszurd változását jelzi: előbb Torrismond anyjának gondolják, később a nő-vérének, végül kiderül, hogy nincs közöttük vérségi kapcsolat. Mikor mostohája azzal vádolta, hogy ő szülte Torrismondot, kívül rekedt a társadalmon (az erdő, a kolostor és a hárem egyaránt ezt az állapotot tükrözik), s csak Torrismonddal kötött házassága révén sikerül visszatérnie az emberi világba.

Szintén a szellemi világ felé törekszik Bradamante, a frank sereg amazonja; Ariostótól kölcsönzött harcias, kemény hangzású neve hűen tükrözi jellemét. Minden lovag rá áhítzik, ő azonban senki mellett sem bír megmaradni, mert többre, szellemibbre vágyik: Agilulfót üldözi szerelmével, mert mindenkinél magasabb rendűnek tartja. Ő szándékosan

lép ki a társadalomból. A mű talán legabszurdabb fordulata, amikor kiderül, hogy a történetet leíró apáca nem más, mint Bradamante, aki a lovag hidegsége, majd halála miatt kolostorba vonult. Tette nem jelent törést korábbi cselekedeteihez képest, a különbség csupán annyi, hogy már nem egy nemlétező lovagban, hanem Istenben keresi az emberfelettit. Sofroniához hasonlóan ő is új, egyházi nevet vesz föl: *Theodora*-nak, 'Isten ajándéká'-nak nevezi magát. Az új név felvétele az egyházi rendbe történő belépéskor azt a célt szolgálja, hogy a név viselője teljesen elszakadjon korábbi, világi-társadalmi életétől, s egészen új életének szentelhesse magát. Valószínűleg az az ősi hit húzódik meg emögött, hogy a név megváltoztatása a jellemet is megváltoztatja (HAJDÚ 2003: 105). Theodora nővér azonban nem változik. Bár próbál Istennek tetsző életet élni, a kolostor szabályainak megtartása nehezen megy neki: a történetet is vezeklésként írja. Végül nem bírja tovább elviselni ezt a világot, s az elvonultság helyett Raimbaud lovag elérhető szerelmét, a bonyolult emberit választja. Agilulfo halála még nem volt elég a változás előidézéséhez: a nőt a történet újragondolása vezette rá arra, hogy mi az igazán értékes az életben. Visszaváltozik Bradamantévá, visszatér az emberek közé. (Az író névhasználatát itt nem következtet: mivel valódi jellemváltozás csak ekkor következik be, újabb nevet kellett volna adnia hősnőjének.)

A mű egyetlen változatlan alakja Raimbaud de Roussillon. Végig tudja, kinek a gyermeke (a többi karakter ismeretében ez nem is jelentéktelen tudás!), érzelmei és hite változatlan, neve sem változik. Ő az egyetlen igazán emberi alak; bár csodálja és tiszteli Agilulfót, nem isteníti feltétel nélkül.

3. A meseregény központi motívuma a keresés. Agilulfo folyton keresi Gurdulut, spirituális értelemben vett másik felét, és keresi Sofroniát, létének biztosítékát. Olyan szeretne lenni, mint bárki más, de számára – a kettészelt őrgróffal ellentétben, akinek két fele a történet végén újra egyesül – nem adatott meg ez a lehetőség: Gurdulut nem tudja megtartani maga mellett, neve pedig Sofronia és Torrismond állítólagos anya-fiú kapcsolata miatt a társadalom számára elvész, így ő maga is megsemmisül. Bradamante Agilulfót, Torrismond pedig a Grál-lovagokat, a szellemi világot keresi, a végén azonban mindketten csalódnak, s az emberit választják. Sofronia a felső régiókhöz tartozik, de ki akar belőle törni, s végül Torrismond segítségével sikerül megtalálnia emberi lényét. Raimbaud Bradamantét keresi; szerelme nem elvont rajongás, mint Bradamantéé Agilulfo iránt, ő a hús-vér nőre vágyik. Nem véletlen, hogy ő lesz Agilulfo örököse, hiszen benne testesül meg mindaz a gyarló, ugyanakkor vonzó emberi, amire a nemlétező lovag vágyott (ezt szimbolizálja az is, hogy rajta még Agilulfo korábban makulátlan páncélja is bepiszkolódik).

Bár „A nemlétező lovag” és „A kettészelt őrgróf” ugyanazt a gondolatot, a meghasadt világ elviselhetetlenségét fogalmazza meg, mégis van egy nagy különbség: az utóbbiban a két pólus nagyjából egyensúlyban van, az előbbiben viszont a pusztán szellemi tagadása nagyobb hangsúlyt kap. A nevek hűen tükrözik viselőik helyzetét: Gurdulu és Raimbaud kivételével a mű minden jelentősebb alakja a szellemi régióhoz tartozik vagy legalábbis szeretne tartozni, a végén azonban egyértelművé válik, hogy ez a világ, ha nem kapcsolódik a fizikai régióhoz, pusztulásra van ítélve. Ugyanez történik, ha elválasztjuk egymástól a társadalmat és az egyénit. A kívülrekedtek (Sofronia, Torrismond, Bradamante) előbb-utóbb mind arra töreksenek, hogy visszakerüljenek az emberek közösségébe, mert azon kívül magányosak. Agilulfót, a pusztán társadalmat (szó szerinti

értelemben vett) embertelensége miatt a társadalom kiveti magából, s ezzel pusztulásra ítéli. Gurdulu azonban életben marad, lehetőséget kap az emberhez méltó életre. A történetben létrejövő értékrend szerint tehát az életidegen, elméleti világ alacsonyabb rendű a fizikainál; ennél is fontosabb azonban az, hogy a szellemi és a fizikai, valamint a társadalmi és az egyéni értékeknek csakis együtt, egymást kiegészítve lehet létjogosultságuk.

Hivatkozott irodalom

CALVINO, ITALO 1980. A nemlétező lovag. In: Uő: *Eleink*. Budapest. 5–123.

FRASER, JAMES G. 2005. *Az aranyág*. Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.

LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest.

LATOR LÁSZLÓ 1961. A mesemondó Calvino. *Nagyvilág* 49–50.

MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetékeveink? *Magyar Nyelvőr* 82–7.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, **Name and namelessness in the novel "The Non-Existing Knight" by Italo Calvino**

Personal names of the tale novel "The Non-existing Knight" by Italo Calvino are examined from a name theoretical point of view in this paper. Characters are described by making use of the contrastive features "intellectual/physical" and "social/individual". All characters can be positioned alongside the above two axes (the two extremities: the knight, kept together only by his name, representing purely "intellectual" and "social", and his servant, lacking in constant name representing purely "physical" and "individual" being). Their situation determines the changes of their names. The moral of the novel (reflected also in the names) is that it is impossible to separate "individual" from "social" or "intellectual" from "physical", because on their own they are incapable of existing.

A TULAJDONNEVEK FORDÍTHATÓSÁGÁRÓL ÉS NAPJAINK FORDÍTÁSI HIBÁIRÓL, KÖZSZÓK ÉS TULAJDONNEVEK PÉLDÁJÁN¹

1. A tulajdonnevek fordításának alapkérdései, a vizsgált anyag meghatározása

1.1. A tulajdonnevek legfőbb funkciója az identifikáció, s ez azzal a következménnyel társulhat, hogy egy adott név különböző nyelvekben egyformán szerepelhet, egyformán azonosíthatja jelöltjét. Ebből fakad az a szakmai körökben sem ritkán hallható megállapítás, mely szerint a tulajdonneveket nem fordítjuk. Példaként itt csak egy külföldi kutatótól származó egykori megállapításra hivatkoznék, mely az appellatívumok és a tulajdonnevek különbségét határozza meg – úgymond legjobb definícióként – azzal, hogy az utóbbiakat nem fordítják le más nyelvekre (idézi ÖRDÖG 1983: 92). E kijelentés mellé érdemes tennünk azonban rögtön J. SOLTÉSZ KATALIN megállapítását is: „tágabb értelemben azonban a tulajdonnév lefordításáról beszélhetünk mindazokban az esetekben, amikor a tulajdonnév más nyelvi megfelelőjét, a névviselő más nyelvi megjelölését használjuk” (J. SOLTÉSZ 1979: 119). Fordításon értjük tehát – a köznyelvi jelentéshez képest bizonyos értelemben tágabban – egy adott nyelvi alakulat más nyelvi közegbeli ekvivalensének megkeresését.

A fordítás a kommunikáció sajátos, interlingvális és interkulturális formája, melyhez megfelelő forrás- és célnyelvi műveltség és általános műveltség szükséges. Különösen fontosak lehetnek ez utóbbiak a tulajdonnevek fordításának esetében, ezeknek ugyanis a lényegükhöz tartozik szociokulturális meghatározottságuk. Ezekkel összefüggésben is a fordítások alapvető célja, az ekvivalencia megteremtése nem jelent rendszerszerű viselkedést a tulajdonnevek fordíthatóságában. A főszabálynak itt a célnyelvben elfogadott gyakorlat, hagyomány tekinthető – amely azonban, éppen erős kulturális meghatározottsága miatt, az egyes nyelvekben kevésbé tűnik következetesnek, formalizálhatónak. A magyar nyelvben l. pl. ezeket a példákat: *ENSZ : NATO; Boulevard Saint-Michel : Szent Mihály útja; Vencel tér : Tienanmen tér : Leicester Square*. A tulajdonnevek ugyanúgy hozzátartoznak egy nyelv elemkészletéhez, mint a szókincse vagy frazeológiai állománya; azokhoz hasonlóan kell megtanulni és ismerni őket. (A többnyelvű szótárak éppen ezért gyakorta fel is veszik címszavaik közé a fontosabb tulajdonneveket.) Lefordításukra – a J. SOLTÉSZ-féle értelemben – szükség van akkor, amikor a név denotációja túlmutat az adott, a nevet alkotó és használó nyelvi közösség határain.

A különböző névtípusok bizonyos mértékig egy (szorosabb értelemben vett) lefordíthatósági skálán helyezkednek el: az erős (tipikus) tulajdonnevek (főleg a személynevek körében) általában kevésbé, a gyengébbek (kevésbé tipikusak, pl. az intézménynevek, címek)

¹ A 14. Élőnyelvi Konferencián, Bükön 2007. október 11-én elhangzott előadás bővített változata. Ezúton is köszönöm FÁBIÁN ZSUZSANNA-nak a dolgozat végleges változata elkészítéséhez nyújtott javaslatait.

inkább fordíthatók (utóbbiak fordítási kérdéseiről l. pl. VÁRNAI 2004: 87–8, VERMES 2005c). A tulajdonnévként egyfelől nem tipikus, másfelől azonban jogi-kereskedelmi okokból különösen határozott azonosító szereppel rendelkező márkanéveket nem szokás fordítani (s körükben ritkán találunk kereskedelmi szempontú kivételeket, mint pl. *Zlatý Bazant* : *Arany Fácán*). A személyneveket általában nem fordítjuk, mégis egy sor különböző problémát vehet fel ezek egyik nyelvből a másikba való áttétele (l. pl. HORVÁTH 2005). A másik legjellegzetesebb névtípus, a helynevek pedig eleve igen összetett képet mutatnak (l. pl. NyKk. *idegen földrajzi név magyar megfelelője* a.). Körükből itt és most csupán egyetlen kérdéskörre, egy mai térképészeti irányzatnak a hazai és nemzetközi gyakorlat-tól eltérő jellegű – s ezért eleve megkérdőjelezhető, a jellemzően angol, spanyol nevek esetében tapasztalható – magyarításaira utalok. Ezek ugyanis a későbbiekben részletesebben tárgyalt több fordítási típushelyezetbe is kapcsolódó példák lehetnének. Így: *Földrajztudós-öböl*, *Sárgakécsföld*, *Szekani főnök-folyó*, *Szent Megváltó-sziget*, *Szent Inez-fók* stb. (MIKESY GÁBOR szíves szóbeli közlése alapján, ill. bővebben, más magyarító típusokkal együtt l. MIKESY 2007.)

Az egyes névtípusok többé-kevésbé tipikus jelentésstruktúrákkal kapcsolódnak össze (a tulajdonnév jelentésszerkezetének értelmezéséhez l. J. SOLTÉSZ 1979: 22–33), ezek pedig különböző jellegű fordítási műveleteket igényelhetnek. Ezek során gyakran éppen a tulajdonnevek lényegét jelentő azonosítás, tehát a változatlanság és az adott nyelvbe való illeszkedés, azaz az érthetőség egymással ellentétben álló elve ütközik egymással, eseti döntésekre kényszerítve ezzel a fordítót. Az ún. szónévi, azaz átlátszó közzsói eredettel, értelemmel bíró nevek, névrészek mindenesetre általában a szó szorosabb értelmében véve is fordíthatók – s e tanulmány kiemelten éppen ezt a kérdéskört igyekszik körüljárni. A későbbiekben az ún. jelnévi, azaz áttetsző közzsói eredettel nem rendelkező tulajdonnevek fordíthatóságának kérdéseivel részletesebben nem foglalkozom. Ezeknek is számtalan összetevőjük van azonban. (Egy esettanulmány formájában erre l. FARKAS 2007. A *szónév*, illetve a *jelnév* – nem problémamentes, de itt jól használható – terminusokra l. J. SOLTÉSZ 1979: 31–2.)

1.2. A tulajdonnevek fordításának, fordíthatóságának kérdései több nyelvészeti vonatkozású diszciplína, így a fordítástudomány, a nyelvművelés és a névkutatás érdeklődési körébe is beletartoznak. A fordítástudomány összefoglaló műveiben az egyéb kérdések tárgyalása mellett általában csekély figyelem jut a tulajdonnevek fordításának problematikájára (l. pl. KLAUDY 1994: a jelentések kihagyása, betoldása, teljes átalakítás típusai között). Több munka született azonban az utóbbi években ehhez a témakörhöz csatlakozva, többféle területről közelítve a problémához. (Az egyes megközelítésekre l. különösen VERMES 2005a, HORVÁTH 2005, PIERINI 2006; NyKk. több szócikke, vö. *tulajdonnevek* utaló címszó a.; J. SOLTÉSZ 1979: 118–23, HAJDÚ 2003: 143–5, VÁRNAI 2005: 77–84, FÁBIÁN 2007.)

E nagy és igen összetett témakörből – az általános kérdéseken túl – a névfordítások egy jellemző, s bizonyos értelemben talán legtanulságosabb problémáját választottam ki sajátos módszerű vizsgálatra. A tárgyalandó kérdéskört – legtágabban megfogalmazva – a közzszavak és a tulajdonnevek fordításának lehetséges összefüggései, a szónevek és az ezekhez hasonlóként értelmezett közzszavak fordításának kérdései képezik. A tulajdonnevek közzsói eredetű alkotóelemeinek fordíthatóságával foglalkozik ugyan a szakirodalom, de lényegében nem fordít figyelmet azokra az ezen a körön kívül eső sajátos esetekre,

melyekben a közzavak fordítását befolyásolhatja, bár ha tévesen is, a tulajdonnevek fordíthatóságának bonyolult problematikája. Ezek az esetek – a közzói névrészek egyértelműen idetartozó kérdéskörén túl – további három típusba sorolhatók. Ezek – a tulajdonnevektől legtávolabbról kezdve – a fordító által tévesen tulajdonnévként értelmezett közzavak; a közzó és a tulajdonnév szűkebb határterületeként értelmezhető nyelvi elemek, avagy a kevésbé tipikus tulajdonnevek (vö. VÁRNAI 2005: 42–5); továbbá a névkiegészítők (vö. HAJDÚ 1999) fordításának kérdései.

A jelenkori magyar névadási és névhasználati szintéren többféle típusú és erősségű idegen nyelvi hatás érvényesül (áttekintésüket l. FARKAS 2004: 384–5). Ezek között helyet kapnak a tulajdonnevek fordításának körében tapasztalható egyes jelenségek is (további példákkal l. uo. 388–91), amelyek egyes típusait a továbbiakban tárgyalom is majd.

1.3. Az ebben a tanulmányban alkalmazott megközelítés indirekt jellegű: hibásnak tekinthető fordítási megoldásokat vizsgálok, olyanokat, melyek az adott nyelvi alakulat jelentését aránytalanul – az optimális hasonlóság elvét megsértve – legalábbis torzítják, esetleg teljesen meg is másítják, ezzel nehezítve, illetve akadályozva a helyes megértést.

Előre kell bocsátanom, hogy az írott és a hangzó forma különböző lehetőségeket is teremt a fordítói tévesztéseknek az írásmód, illetve a kiejtés terén – így pedig a fordítási hibák vizsgálatának is, mint például a nagybetűs/kisbetűs használat kérdésének. A továbbiakban a hangzó szövegekből idézett idegenszerű példákat mindenesetre általában fonetikusán, az egyes adatokat pedig elvárható helyesírásuknak megfelelő kezdőbetűvel közlöm, bár, mint látni fogjuk, olykor éppen ez utóbbi is kérdéses lenne ezekben az esetekben.

Számolhatnánk továbbá azzal, hogy ugyanazon műhöz (történethez és idegen nyelvű szöveghez, netán az egyes folytatásokhoz) több különböző fordítás is kapcsolódhat: olykor filmes és könyvbeli megjelenés is, a filmes megjelenésben pedig a feliratozás, hangalámondás, szinkron (akár különböző változatokban is), a tévében sugárzott műsorok esetében pedig az ismertető szöveg a műsorújságban és a digitális műsorszolgáltatásban elérhetően. Ez utóbbiak láthatóan a filmek szinkronizálásától függetlenül készülnek, nyilvánvalóan a szóban forgó alkotás – azaz a helyes értelmezéshez nemegyszer számba veendő háttér – ismerete nélkül s még üzemszerűbb módon; ezért még több teret kínálnak a félreértések, hibás megoldások számára. Ezekkel a különbségekkel a következőkben azonban kifejezetten nem foglalkozom, legfeljebb a forráshivatkozásban, illetve néhány sajátos esetben utalok rájuk.

Elemzésemben alapvetően saját gyűjtésű jelenkori anyagra támaszkodom. Korpuszomban elsősorban írott, kisebb részben szóbeli példák szerepelnek. Forrásanyaga elsősorban a fordítások alacsonyabb presztízsű, ám tömeges és mindennapi előfordulása miatt jóval nagyobb szerepű köréből származik. A példák döntő többsége a filmek világából, elsősorban a nagy mennyiségű külföldi anyagot forgalmazó televíziós csatornák műsorából való: beszélt nyelvi formában a filmszinkron, írásos formában pedig a filmek feliratozása, a műsorújságban található vagy a digitális műsorszolgáltatás révén elérhető ismertető szövegek (EPG) szolgáltatták. Az egyes filmek többszörös, moziban és különböző tévécsatornákon látható vetítése, ismétlései és az idézett adatok nagy száma miatt a továbbiakban a példák forrására csupán a lelőhely megnevezésével, a műsor címével és évszámmal hivatkozom. (Egyes filmek feliratozott, illetve szinkronizált és újrászinkronizált változatait általában így is elkülöníthetjük egymástól.) A leggyakoribb hivatkozások feloldása: Rtv = Rtv Részletes műsorújság ismertetője, Tv = televíziós csatornán sugárzott

program, EPG = az Antenna Digital műsorszolgáltatásának a rendszeren keresztül elérhető programismertetője. A gyűjtött anyag további példái a legváltozatosabb egyéb forrásokból származnak. (Ezekre természetesen hasonlóképpen hivatkozom.)

A bemutatott nyelvi anyag többféle névtípust idéz, de ezek igen különböző arányban lesznek képviselve. Ezt a tanulmány témaválasztása: a közszoói összefüggésekre irányuló figyelem és az egyes névtípusok egyedeinek jellemzően többé vagy kevésbé áttetsző közszoói jellege magyarázza. Mielőtt azonban e szűkítve kijelölt témakör részletező áttekintésére fordítanánk a figyelmet, szükségesnek látszik megvizsgálnunk a tágabb összefüggéseket is: számba vennünk a tulajdonnevek fordítása során általában alkalmazandó értelmezési, illetve fordítói műveleteket.

2. A tulajdonnevek fordítása során alkalmazandó műveletek

2.1. Tulajdonnévként értelmezni. – A fordító munkája során valójában a legelső feladat: tulajdonnévként kell értelmezni az adott idegen nyelvi alakulatot. Ha ismerős a szóban forgó idegen tulajdonnév, illetve jelentése, ez nem jelent gondot. Ha azonban nem, akkor általában a nagybetűs írásmód nyújthat segítséget a névként való értelmezéshez. A nagybetűs szókezdő a leggyakrabban használt forrásnyelvekben – az ekként legjellemzőbb angolban is – valóban eligazíthatja a szöveg fordítóját. Ugyanakkor azonban – mint később láthatjuk majd – egyedi fordítási hibák mellett típushibák egész sorának forrása is lehet: olykor közszoókat is tulajdonnévként tekintenek, s ennek megfelelően fordítanak le.

A nagybetűs írásmód mellett a szövegösszefüggés, illetve az adott nyelvi alakulat helyzete és jellege igazíthatja el a fordítót annak tulajdonnévi mibenlétét illetően. Ez is vezethet azonban félreértéshez, amint azt az alábbi – az egykori Don Quijote Könyvklub 2005. évi könyvkatalógusaiból származó – példával szemléltethetjük. Előrebocsátom, hogy a katalógusban a címleírások a következőképpen szerepeltek:

Eckhart tanítása Isten lélekben történő születéséről

KUN MIKLÓS: *Oroszország válaszüton*. A diktatúra természetrajza

SCHAYA, LEO: *Az Ember és az Abszolútum a Kabbala szerint*

Ebbe a rendszerbe került bele az Arcticus Kiadó kínálatából közlendő tételként a következőképpen rekonstruálható cím: *Ars moriendi. A meghalás művészete*. Ahogyan pedig ez megjelent az egymást követő katalógusokban:

2005. február: MORIENDI, ARS: *A meghalás művészete*

2005. április: *Moriendi Ars A meghalás művészete*

2005. június: *Ars Moriendi A meghalás művészete*

Mint látható, a magyar szavakat megelőző kéttagú, idegen nyelvi elemekből álló kifejezést – a legjellemzőbb címleírási típushoz való formai hasonlósága miatt – egy magyar műcímhez tartozó külföldi szerző személyneveként értelmezte a kiadvány összeállítója. A megfelelő címleírást – *Ars moriendi. A meghalás művészete* – a harmadik, utolsó megjelenésben sem sikerült közreadni. Az itt idézett eset ugyan nem a tulajdonnevek fordításának a példája, de benne a fordítások során is szükséges eljárás mód (továbbá a

nagybetűk) téves alkalmazásának esetét láthatjuk. – Ezt példázhatjuk még egyértelműbben két további példasorral, egy francia és egy amerikai film szereposztásának leírását idézve:

Quentin: Gerard Depardieu

Ruby: Jean Reno

Vernet: Richard Berry

Psychiatre: André Dussolier

Vogel: Jean-Pierre Malo

(EPG, Pofa be, 2006)

Butch Cassidy: Paul Newman

Sundance kölyök: Robert Redford

Steve Bledsoe sheriff: Jeff Corey

Bike Salesman: Henry Jones

Percy Garris: Strother Martin

(EPG, Butch Cassidy és a Sundance kölyök, 2007)

A francia filmbéli karakterek pusztán családnéven történő említései közé sorolódik be a történetben név nélkül szereplő *pszichiáter*-é is. A listában szereplő egyelemű nevek között így maradhatott ott egy – helyzetéből adódóan – nagybetűvel kezdett foglalkozásnév, azaz egy fordítatlanul hagyott közszó a magyar tévénezőknek szánt tartalmi ismertetés szövegében. Hasonló a helyzet – pedig a közszói elemeket egyébként fordítja a szöveg – az amerikai film kerékpárt árusító mellékszereplőjének közszói megnevezésével is.

2.2. A tulajdonnév jelentésének kérdése. – Az adott nyelvi elem tulajdonnévként való felismerése a névhasználati kompetencia alapvető összetevője; szükséges, de nem elégséges feltétele a sikeres referálásnak, s így a megfelelő fordításnak is. A tulajdonnévként való értelmezés műveletétől élesen el nem választható következő feladat ugyanis a tulajdonnév jelentéskörének, illetve jelentésének azonosítása. Ennek ismeretében kell megválasztani a megfelelő fordítói eljárást is. (Az itt említett értelmezési feladatokra persze ugyancsak vonatkozik az, hogy ezekre külön műveletként akkor van szükség, ha a fordító az adott idegen nyelvi tulajdonnevet, annak jelentését „egyből” nem ismeri fel.) Azaz a tulajdonnév jelentésszerkezetének legfontosabb elemét: identifikációs értékét kellene ideális esetben a fordítónak ismernie, aki ezen tudás hiányában kényszerülhet arra, hogy a jelentésszerkezet további összetevőiből (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 24–33), illetve a kontextusból következtesse a névviselő kilétére/mibenlétére, s hogy ennek megfelelően adhassa meg a fordítandó nyelvi elem magyar megfelelőjét a fordított szövegben. (A szóba jövő fordítói eljárások típusait l. később.) Az alábbiakban tárgyalt – egymástól egyértelműen ugyancsak el nem választható – feladatok állhatnak így a fordító előtt.

2.2.1. Az adott nyelvi alakulat jelöltjének a valóság kategóriái közötti helyét (adott esetben a tulajdonnévtípust) helyesen kell meghatározni. A tévedések a megértést akadályozhatják, illetve megtéveszthetik:

Robinékat felkéri, álljanak őrséget a Norman–Saxon béketárgyalásokon. Engedélyt kell szerezniük a grófnőtől, aki köztudottan utálja a Saxonokat (Rtv, Robin Hood újabb kalandjai, 2003).

Az eredeti szövegben – általában és az adott történeti kontextusban is – jól ismert névnevek: *normann*, *szász* szerepelnek, melyek lefordítandók lettek volna. A fordítás teljes hiányában azonban az olvasó nem érzi népnévnek, nem tudja megfelelően értelmezni ezeket. A szóban forgó nyelvi elemek jellege (nagybetűs, egyelemű, nem magyar szavak) és a szövegösszefüggés alapján inkább két előkelő familia közötti villongásokról szóló történetet feltételezhetnénk. A szövegkörnyezet értelmező szerepét jól jellemzi

egyébként a következő, ugyanezen népneveket hasonlóképpen, de hangzó szövegben tartalmazó idézet:

*Azért imádkozom, hogy **normann** és **saxon** Anglia földjén egyenlő legyen* (Tv, Robin Hood kalandjai, 2006).

A névtípus helyes meghatározása több más esetben is fontos lehet, így az átvitt nevek esetében is. Például a *Queen Elizabeth* személynévként *Erzsébet királynő*, hajónévként viszont – mint a hajónevek általában – változatlan formában kaphat helyet egy magyar szövegben.

2.2.2. Feladat lehet a névviselő alapvető jellemzőinek (a tulajdonnév információ-tartalmának) helyes – legalábbis nem helytelen – felismerése. Ennek a műveletnek a szükségessége is leginkább akkor tűnhet fel, ha adott sajátos esetben szükséges lenne, de nem kerül rá sor:

Dr. Nicholas Agi (EPG, A hattyú, 2007)

Hanna Szenesh hősiessége és emberbarátságára még ma is megindító és követendő példa... (Rtv, Hanna háborúja, 2005)

A két amerikai filmet ismertető szövegben a szereplők (utóbbi esetben a főhős!) nevének változatlan formájú (nyelvű, illetve szórendű, továbbá írásmódú) átvétele az olvasó számára megtévesztő, mert éppen ellenkezőjét fejezi ki annak, hogy itt magyar személyekről van szó. Az előbbi esetben Molnár Ferenc magyar születésű, bár csupán irodalmi alakja (*Ági Miklós*), az utóbbiban viszont egy, a második világháború idején tevékenykedő magyar zsidó nő: *Szenes Hanna* története jelenik meg valójában.

Még erőteljesebb képet adnak a nevek fordításának nem csupán szűkebb értelemben vett nyelvi ismereteket igénylő háttéréről azok a hibás fordítások, melyekben egyértelműen magyarországi tulajdonnevekre utaltak a fordítandó idegen nyelvi szövegben (a példákat l. NÁDAI 2006: 251–2):

Rába Járműipari Vagyon Rt. (Holding, a magyar névben is)

Hadügyminisztérium : Hadügyvédelmi Minisztérium (Ministry of Defence, Magyarországon: Honvédelmi Minisztérium)

A név információtartalma egyéb feladatokat is szükségessé tehet; így egyes idegen keresztnévek esetében a névviselő nemének helyes meghatározását. Például a következő esetben, melyben a valójában uniszex név tévesztette meg a fordítót (bár az angol szövegben sejthetően a névviselő nemét jelző személyes névmás is szerepelt):

A lány visszaszerzésével ... a titkos ügynök Alex McGregort bízzák meg. A túsügyekben tapasztalt férfi... (Rtv, Célpontban az elnök lánya, 2003)

2.2.3. A fordítónak természetesen nem feltétlenül szükséges ismernie az adott tulajdonnév pontos referenciális értékét. Sokszor elégséges annyit tudnia, hogy az például valamiféle dél-amerikai kisváros vagy egy ott élő személy (valódi vagy kitalált) neve. Egészen más a helyzet azonban a célnyelvi közönség körében is ismert denotátumok

esetében, ahol a név jelöltjének pontos azonosítása is szükséges ahhoz, hogy a szóban forgó tulajdonnév alkalmas célnyelvi megfelelőjét megadhassuk. Ennek hiányában a fordított szöveg közlési értékét vesztheti, félreértést és zavart is támaszthat az olvasóban; mint egy németből fordított történelmi témájú könyvben:

Magyarország mint egyházi provincia Gran érsekségében kapja meg a hierarchia csúcsát (Herbert Illig: Kitalált középkor. Budapest. 2003: 440; az adatért köszönet Grynaeus Andrásnak).

A magyarul egyébként is idegenszerűen hangzó mondat szóban forgó tulajdonneve *Esztergom* középkori eredetű német megfelelője, amit a fordítónak ismernie kellett volna – de legalábbis észlelnie, majd megoldania a mondat értelmezése során előálló problémát. A *Gran* ugyan tulajdonnévi szerepkörben marad a magyar szövegben, de lényegi, azonosító szerepére alkalmatlanul. A németből fordított mondat *Gran* eleme a tágabb szövegkörnyezet (és persze a fordítás) szerint elvárható *Esztergom* név helyett ráadásul látszólagosan egy egész más denotátumra (a rosszul fordított szövegből kikövetkeztethetően: egy magyarul *Gran*-nak nevezett fontos, államalapítás kori városra, vagy akár – a tükörfordított német jelzős szerkezet révén – egy korabeli történelmi személyre) látszik utalni, a magyar olvasó számára megoldhatatlannak tűnő zavart támasztva. A magyar egyházi és egykori királyi székhely magyar neve ugyanis *Esztergom*, az ettől a megnevezéstől való eltérésre csak különleges okból kerülhet sor. Például a kifejezetten a város történetét vagy a helynév feltett etimológiáját tárgyaló műben; a művészi archaizálás eszközeként valamely szépirodalmi alkotásban (pl. Kodolányi János „Julianus barát” című történelmi regényében: *Esztrigán, Strigonium*) vagy – visszatérve kiinduló példánkhoz, a város német nevéhez – karikírozó szándékkal, jól körülhatárolható művelődéstörténelmi és szövegkontextusban, egy dualizmus korabeli élclapban (Bolond Istók), a korabeli államberendezkedés szellemiségét figurázva ki: ...*kis folyam, mely a gráni baziliták temploma mellett ömlik a Donau nevű folyóba... A Donau mellékágait képezik a Drau, Sau és Theiss...* (az eredeti kiemeléseket megváltoztatva – F. T.; Az Osztrák–Magyar Monarchia képtelenségeiben megírva: I. BUZINKAY GÉZA szerk., Műferdítések és poétai rugamok. Budapest, 1983: 333).

A név célnyelvi megfelelőjének téves megállapítása, hasonló hangzású nevek (az ún. hamis barátok, erről magyarul l. FÁBIÁN 2001) esetében azok összetévesztése ugyancsak hibás eredményre vezet:

Betániai királyság (Tv, Julius Caesar, 2004)

fél óra múlva megy egy gép Dzenovába ... Egy repülőgépen hagyta el Dzenovát (Tv, Goldfinger, 2004); *a dzenovai egyezmény tiltja* (Tv, JAG, 2005)

Az előbbi példában az egykori *Bithynia* ország- (majd provincia)név keveredik össze az Újszövetségből ismert *Betánia* településnévvel, nem létező magyar nyelvi alakulattal hozva létre ezzel. Utóbbi példánkban két, az angolban hasonlóan hangzó városnév (*Genève* és *Genova*, azaz *Genf* és *Genova*) cserélődik fel egymással; az elsőként idézett esetben csak a történetből felismerhető tévedésként, az utóbbiban azonban egy rögzült szerkezet (*genfi egyezmény*) félrefordításából is felfejthetően.

Az eddig említett feladatok mellett olykor arra is szükség lehet, hogy a fordító egy adott tulajdonnév valamely sajátos, átvitt jelentését is ismerje, illetve felismerje. Ez sem

csupán a lexikális, hanem a kulturális kompetencia része is; l. kivételesen egy magyarból idegen nyelvre fordított példán (BODNÁR–SIMIGNÉ 2006: 63; további, bolgárra fordított magyar irodalmi példákra l. ARATÓ 2003):

hinter Világos (*Világos* 'a szabadságharc bukása' után, azaz helyesen: *nach Világos*)

2.3. A megfelelő fordítási műveletet kiválasztása és végrehajtása. – Az eddig tárgyaltakat követően, a forrásnyelvi szövegben szereplő nyelvi elem tulajdonnévként való felismerése és e tulajdonnév jelentésének minél pontosabb meghatározása után kerülhet csupán sor a megfelelő fordítási művelet kiválasztására és végrehajtására. A lehetséges fordítási műveletek típusait – bizonyos rendszerezésszerű különbségekkel – említi, tárgyalja a szakirodalom (l. VERMES 2005a, kül. 112–7; PIERINI 2006; FÁBIÁN 2007). A továbbiakban én a VERMES által használt rendszerezést és terminusokat használom (legrészletesebben kifejtve l. 2005a, magyar terminológiájára viszont l. 2005b).

2.3.1. A VERMES által használt rendszerezés szerint ezeknek négy alapvető típusa, a forrásnyelvi formától való eltérés szerint különböző erősségű fokozatok léteznek. Ezeket az alábbiakban különböző (és különböző jellegű) névtípusokból vett példákkal veszem sorra.

1. **Átvitel:** az eredeti névforma meghagyása, azaz a névnek a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe eredeti alakjában, változtatás nélkül történő beillesztése. Például Nelson admirális zászlóshajójának neve esetében: *Victory* : *Victory*. Egyébként ez a példa is jól jelzi a tulajdonnevek és a közzsók eltérő fordítási gyakorlatának nyilvánvaló szükségességét: a *victory* közzsökként *győzelem*, *diadal* formában lenne fordítandó.

2. **Behelyettesítés:** valójában két elkülöníthető altípust foglalva össze: a) a fordítandó név alakjának (hangzásának, írásképeinek) a célnyelv jellemzőihez történő igazítása, pl.: *Frodo* : *Frodó* (Tolkien „A Gyűrűk Ura” c. regényének főhőse); illetve b) a szóban forgó névnek a konvencionális célnyelvi megfelelővel való helyettesítése, pl.: *Sister Theresa* : *Teréz anya* (Kalkuttai Szent Teréz neve), *Gran* : *Esztergom* stb.

3. **A szorosabb értelemben vett fordítás:** a névnek vagy a név egy részének fordítása. Erre az úgynevezett szónevek, illetve szónévi (azaz: közzsói, illetve világosan közzsói eredetű) elemek esetében kerülhet sor, az eredetihez hasonló analitikus implikációk felidézésével. Például: *Boston Tea Party* : *bostoni teadélután* (az amerikai függetlenségi háborút megelőző történelmi esemény).

4. **Modifikáció:** a fordítandó név legerőteljesebb átalakítása, annak más megnevezéssel való (akár közzsói) helyettesítése (akár kihagyása) a célnyelvi kultúra, olvasó számára érthetővé téve: *Tang China* : *a Tang (dinasztia) kor(abel)i Kína*.

2.3.2. A négy fordítói művelet bemutatására itt említett példákat a rosszul elvégzett vagy legalábbis megkérdőjelezhető fordítások lehetséges példáiként is érdemes azonban végigvennünk. A példákat ismét saját gyűjtésemből idézem.

1. *Victory* : *Diadal* (Tv, Ófelsége kapitánya, 2005). A kérdés nem egyszerű, mert ez sem feltétlenül hibáztatható megoldás. A hajóneveket általában ugyan nem fordítjuk (egyértelmű „szabályként” megfogalmazva l. pl. HAJDÚ 2003: 145), az itt említett Napóleon korabeli korszakos kalandfilmben azonban mégis megfelelőbb, a történet hangulatát jobban felidéző név a főszereplő fregatt nevéként a *Győzhetetlen* (az eredeti *Indefatigable* helyett), indokolható a *Tűzgolyó* (a *Hotspur* helyett; már ha helyes ez az értelmezés, ti. vö. *Hotspur* 'Henry Percy, Hővér', l. Shakespeare: II. Richárd, IV. Henrik). A filmben Nelson híres hajójára egyszer utalnak, a többi lefordított hajónév pedig indokolhatja a *Victory*

lefordítását is (talán a *Győzhetetlen*-nel való egybecsengés elkerülése miatt nem *Győzelem*-ként); így viszont a történelmi név éppen valóságfelidéző erejét veszítheti el. – A fordításoknak egyébként ez is sajátos problémája lehet: akár egyazon névtípusba tartozó tulajdonnevek nyelven kívüli okok miatt eltérő fordítási megoldásokat igényelhetnek, amiktől a mű névvilága válhat ebből a szempontból egyenetlenné (l. POLLMANN 2001). Erre kevésbé indokolt példákkal is találkozhatunk persze a fordított szövegek világában, mint egy napjaink amerikai haditengerészetének világában játszódó sorozatban: *Víztorony : Sea Hawk* (Tv, JAG, 2007). (A *Victory* szónak mint tulajdonnévnek, illetve a hajóneveknek mint névtípusnak a fordítási problémáiról részletesebben l. FARKAS 2007.)

2. a) *Frodo : Frodo* (Rtv, A Gyűrűk Ura, 2004). A főhős neve a regény közismert, egyedüli magyar fordításában természetesen engedelmeskedik a nyelvünkben a szövégi -o-kra vonatkozó igen erős rendszerhatásnak: *Frodó*; az itt idézett megoldás tehát nyelvi és kulturális okból sem szerencsés. Kifejezetten zavaró ez az elég jellemző hibás fordítói eljárás akkor, amikor egy közvetítő nyelv (általában persze az angol) szembetűnő bélyegét viseli magán a magyar szöveg, pl. „A tavasz 17 pillanata” című egykori szovjet film sorozat szereposztásának ismertetésében: *Vyacheslav Tikhonov, Leonid Bronevoy, Yekaterina Gradova, Andro Kobaladze* – utóbbi ráadásul *Stalin* [!] szerepében (EPG, 2007). b) *Sister Theresa : Tereza nővér* (*Idejön az ambulanciára Tereza nővért játszani*: Tv, A szökevény, 2006; egy sokkal jobb változatban: *Talán azt hitted, hogy Teréza anya vagyok?*: Tv, Gyilkos megszállottság, 2007.). Magyarul ez a tulajdonnévi metafora egyébként így hangozhat: *Mi vagyok én, Teréz anya?* (Romhányi Andrea szóbeli közlése.) Szentek, uralkodók és egyes nevezetes személyek esetében a keresztnévet ugyanis metanyelvi megfelelőjével helyettesítjük, de a név más elemeit is a magyar nyelvű gyakorlathoz kellhet igazítani. – A két példa legfőbb tanulságát kiemelve: a rosszul megválasztott fordítási művelet – az itt szükséges behelyettesítés helyett akár az átvitel (az előbbi esetben), akár a szűkebb értelemben vett fordítás (az utóbbi példában) – nem megfelelő célnyelvi eredményhez vezet.

3. *Boston Tea Party : Boston Tea Party* (Graham Greene: *Hatalom és dicsőség*. Ford. Sötér István. Bp. [1941]: 209). Az eseményneveket azonban rendszerint szorosabb értelmében véve is lefordítva használjuk, ami kevésbé tipikus tulajdonnévi voltukkal függ össze. A történelemből ismert eseményeket így ismeri, tudja értelmezni a magyar beszélőközösség; az ettől eltérő célnyelvi megoldások ezért akadályozhatják a megértést.

4. *Tang China : Tang China* (Rtv, Kincs keresők, 2003). Ebben az esetben a *Tang* név korszakjelölő szerepét kellene értelmezni az olvasó számára, itt viszont a 'Kína' is fordítatlanul kerül át a magyar szövegbe. A *bostoni teadélután* példájával ellentétben itt tehát az is valószínűnek tűnik, hogy a fordító sem értette a szóban forgó nyelvi alakulatot.

2.3.3. Az imént sorra vett példák ugyancsak arra hívják fel a figyelmet, hogy a tulajdonnevek fordítása során mennyire alapvető szerepet játszik a széles értelemben vett célnyelvi és általános műveltség s a megfelelő szociokulturális tényezők ismerete. Ezek egyébként is szükségesek persze a fordítói munkában, különösen nélkülözhetetlenné azonban – a tulajdonnevek nyelvi rendszertől elhelyezkedésére, illetve szerepére nézve is tanulságos módon – a reáliák (az eredeti kultúrkörre jellemző, sajátos dolgok, kulturálisan utaló megnevezések), a frazeologizmusok vagy a tulajdonnevek (továbbá a köznevezésű tulajdonnevek) fordítása során válhatnak (vö. PIERINI 2006 is). Különösen igaz lehet tehát itt, hogy nem elég egyszerűen nyelvek között fordítani, hanem akkor, ha kérdés merülhet fel, valamennyire közvetlenül is vissza kell nyúlni a valóság, a nevet viselő

denotátumok világáig. – A megfelelő fordítói művelet megválasztása természetesen sokféle tényezőtől függ, ezek részletes taglalásától azonban itt el kell tekintenünk.

Érdemes megjegyezni azonban, hogy a fordító olykor minden lehetséges támpont, a fordítás ügyében eligazító információ nélkül kényszerülhet munkáját végezni. Például a „Csillagok háborúja” sci-fi klasszikus: a filmek, majd regények – „hivatalos” (Csillagok háborúja, A birodalom visszavág, A jedi visszatér) és „nem hivatalos” (pl. Timothy Zahn: Thrawn-trilógia: A birodalom örökei, Sötét erők ébredése, Az utolsó parancs) folytatások – fordítói így találkozhattak három évtizeddel ezelőtt az eredeti angol nyelvű szövegben a *the Clone Wars* kifejezéssel. Ennek jelentéséről az eredeti történetek semmi közelebbit nem árultak el, azzal kapcsolatban valójában az amerikai rajongók sem tudhattak többet a hazaiaknál (vö.: www.starwars.com/clonewars). Nem volt kétséges, hogy a kifejezés eseménynév, háború(ka)t (*wars*) jelöl, a fordítás azonban – s eleve már a megfelelő fordítási művelet megválasztása – a *Clone* szó értelmezésén fordul meg. Az első rész filmszinkronja ezzel kapcsolatban a legegyszerűbb és legbiztosabb megoldást választotta: a problémás szót egyszerűen kihagyta a szövegből (a modifikáció egyik lehetséges típusa): *a háború*.

A további, jellemző fordítói megoldások két nagy típusba voltak sorolhatók. (Az ezek közötti választás egyébként ugyanazon kötetben, illetve egyazon fordító munkáin belül is ingadozhatott, l. Zahn: A birodalom örökei 2005 [1991]: 58, 118, 158 és passim, Sötét erők ébredése 2005 [1992]: 66, 195, 311 és passim; George Lucas: Csillagok háborúja 1980: 82–3, Donald F. Glut: A birodalom visszavág 1981: 111; az alábbi példák ezekből a kötetekből származnak.) Az egyik fordítási típus tulajdonnévként – helynévként, feltehetőleg egy bolygó neveként – értelmezte a kérdéses szót (a kis/nagybetűs írásmód bizonytalansága jellegzetes probléma, erről még l. később; az egyes szám/többes szám ugyancsak érdekes kérdéseire azonban itt nem térek ki):

a Clone Háború, a Clone Háborúk
a Clone-i háború, a clone-i háború
a Clone elleni háború

A másik jellemző lehetőség a közszoói értelmezés volt:

a klón háború, a klónháborúk
a klónok háborúja

Az, hogy a közszoói értelmezés a helyes, csak az egykori trilógia eseményeit megelőzően történeteket elbeszélő, sok évvel később elkészült folytatásban (A klónok támadása, 2002) vált bizonyossá; az itt használt kifejezés: *a klónok háborúja* – a megfelelő magyar fordításnak így már ez tekinthető. A kérdéses idegen szó tehát a megfelelő magyar közszoóval (mely csupán véletlenül az előbbiből származó jövevény elem nyelvünkben) fordítandó, s helyesírásunknak az eseménynemekre vonatkozó gyakorlata szerint kisbetűs – bár tulajdonnévi voltak alapján ezeket is megilletné a nagybetűs írásmód (vö. pl. HAJDÚ 2003: 149).

Valójában az imént tárgyalt példához hasonló helyzetek sorát éli át azonban a fordító akkor is, ha nem megfelelő a fordítói kompetenciája, illetve nem eléggé figyelmes vagy igényes. Ezzel a lehetőséggel játszik el Karinthy Frigyes az „Így írtok ti” egyik, „Műfordítás” című klasszikusában, melyben magyarról németre, majd abból ismét magyarra

„fordítja” szövegét: *Jöttem a Gangesz partjairól... > Ufer, a zsidó kupléíró... > A Herz-féle szalámiban...*

Hogy azonban az ehhez hasonló félrefordítások nem csupán a szándékolt nyelvi játékoság és a humoristák termékei lehetnek, immár klasszikusnak számító példákkal is igazolható. Továbbra is tanulmányom szűkebb témájánál maradva: válhat így tulajdonnévből közszo, vagy éppen közszóból tulajdonnév egy-egy félrefordítás révén: *Goethe ökle* < 'Goethe Faustja' (ném. *Faust* 'ököl', l. RÁTH-VÉGH 1962: 232); *A merénylet Thatorte közelében fogták el* < *in der Nähe des Thatortes* 'a tethely közelében' (l. TÓTH 1907: 244); *Fel, fel, oly magasra akarunk szállani, mint Leiter Jakob* < *Jakob's Leiter* 'Jákob létrája' (l. TÓTH 1907: 244). – Az utóbbi, Ágai Adolf nevéhez fűződő félrefordítás egyenesen névadója lett a 'félreértésből eredő, általában mulatságos fordítási hiba'-nak: *lejtérjakab* (l. pl. ÉKsz.²), mely egészen messzire is elragadhatja a felületes olvasó (s adott esetben egyúttal a fordító) képzeletét, akár egy valójában nem létező személy cselekedeteinek részletes elképzeléséhez is: *Claquehutes Frigyes, ki épp arra ment, a támadót legyűrte és az öklelő gyűrűt kicsavarta kezéből...* [a támadó] *Claquehutes* is megtámadta, de nem bírt vele < ...wurde nur durch Feder Claquehutes verhindert, an welcher Ring abprallte... 'a klakk-kalap rugójáról a boxer visszapattant' (l. TÓTH 1907: 244).

3. Tulajdonnevek és közsavak a fordításokban. – A névfordítások legáltalánosabb kérdéseinek, előfeltételeinek és művelési típusainak vázlatos áttekintése után azonban fordítsuk figyelmünket a szűkebben megjelölt téma: napjaink fordításainak a tulajdonnevek és a közsavak összefüggéseivel, illetve különbségeivel kapcsolatos problémáira.

A közsavak és tulajdonnevek fordításának sajátosan érintkező területét – mint korábban említettem – a következő négy típusban tűnik érdemesnek tárgyalni: 1. közsavak, melyeket tévesen tulajdonnévnek tekintenek; 2. a tulajdonnevek és közsavak határterületén található elemek fordításai; 3. a névkiegészítők kérdésköre; 4. a tulajdonnevek szónévi (átlátszóan közsavói eredetű) elemei a fordításokban. Az itt felállított kategóriákat ebben az egyfajta erősségi (a fordítandó elemeket tekintve az egyértelműen közsavaktól az egyértelműen tulajdonnevekig tartó) sorrendben tárgyalom a továbbiakban.

3.1. Közsavak tulajdonnévként fordítva. – A fordítandó szövegekben egy sor olyan közszo fordulhat elő, melyek nagybetűs írásmódjuk révén, fel nem ismert vagy nem megfelelően kezelt közsavói voltak dacára nem közsavói jelentésüknek megfelelően, hanem nagybetűsen és idegen nyelvi formájuk változatlanul hagyásával vagy kisebb módosításával – azaz a tulajdonnevek fordításának valamely kevésbé erős módját alkalmazva – kerülnek át a fordított szövegbe. Míg azonban a tulajdonneveknél ez a nagyfokú változatlanúság biztosíthatja a jelentés megőrzését, a közsavaknál a szokásos és elvárható fordítás elmulasztása inkább az eredeti értelem elvesztését okozza. Ez a fentebb hivatkozott *lejtérjakab* klasszikus esete.

Az ide tartozó fordítási esetekben azonban az adott nyelvi elem közsavói jellege megőrződhet, mert jelezheti a mondatbeli szerep, a kontextus, a névelőhasználat. A tulajdonnévszerű (de nem egyértelműen tulajdonnévi) értelmezést itt részben a változatlan íráskép, illetve hangalak, egyértelműen pedig a nagybetűs használat: a magyarban a tulajdonnevek fontos megkülönböztető jegye képviseli. Ez a típus éppen ezért leginkább írásos formában érhető tetten:

A Djin képes valóra váltani az álmokat ... a csapat többi tagjának feladata elkapni a Djint... (Rtv, Rémvadászok, 2003).

Travis arra tanítja a fiúkat, hogyan lehet belőlük jó Ranger... (a filmben: vadőr; Rtv, Szabadnak született, 2004).

Az utóbbi szót azonban más szövegkörnyezetből (egy másik jelentésében) idézve szembetűnővé válik, hogy a helyes megértés a rossz fordítói eljárás következtében könnyen veszélybe kerülhet:

Walker Ranger és keménykezű csapata visszatér... (magyarra nehezen fordítható realia, a címben: kopó 'nyomozó'; EPG, Walker, a texasi kopó, 2006).

Más esetekben a fordítandó kifejezések nemcsak közszoói jelentésüket, de közszoói jellegüket is teljesen és egyértelműen elvesztve, tulajdonnév módjára jelennek meg a fordított szövegben:

Metropolitan Rendőrőrs, Washington ('nagyvárosi'; Tv, JAG, 2006), vö. még: *Metropolitan Police, London* (Tv, D-Tox, 2007)

Daniel ing; Wool pulóver; John Devin nadrág stb. (gyapjú; kirakati kiírások, 2006)

Szindbád kalandjai 24.: Ronin visszatérése ('egyfajta japán harcos'; eredeti cím: *The return of the [!] Ronin*; Rtv, műsorcím, 2004)

Balu és emberei a lány nyomába erednek, elfogják és visszaviszik Taboo szigetére (vö. a filmben: *a szigetet tabuvá nyilvánították*; EPG, Tarzan és a sellők, 2006)

Az itt tárgyalt típust még egy szemléletes – különösen azért, mert egyetlen regényfejezetből származó – példasorral illusztrálnám; a bizonytalan, nem tudatos és igénytelen fordítói eljárás iskolapéldájaként is:

Escort Frigate : Escort Fregatt : Escort fregatt (Zahn: Sötét erők ébredése 370, 387, 392 és passim)

A háromféle megoldás a logikusnak számítható lehetőségek csaknem teljes palettáját képviseli, ám valójában egy negyedik, itt elő nem forduló megoldás lenne a helyes: *Escort Frigate* 'védőkíséret + fregatt', tehát egyszerűen *kísérőhajó*.

3.2. Határterületek tulajdonnevek és közsavak közt, avagy a kevésbé tipikus tulajdonnevek fordítása. – A tulajdonnevek és közsavak fordíthatóságának egymással érintkező területén a következő típust a tulajdonnév és köznév közötti határterületen lévő – a magyar nyelvben hagyományosan nem tulajdonnévnek tekintett, illetve kevésbé tipikus tulajdonnevek – fordításának kérdései jelentik. A tulajdonnév mint típus megléte ugyan nyelvi univerzálé, de megítélése nyelvenként különbözhet, s más nyelvekben ehhez is kapcsolódóan lehet nagybetűs írású olyan nyelvi alakulat, amely a magyar nyelvi hagyomány szerint kisbetűs köznévként kezelendő. (A tulajdonnév : köznév különbségtétel, illetve a nagybetűs : kisbetűs írásmód kérdése ennél természetesen jóval bonyolultabb kérdés, itt leegyszerűsítő módon alkalmazom csupán mint a tulajdonnevek jellegzetesként számon tartott jegyét, akár a tulajdonnév meghatározási kísérletéből is: l. HAJDÚ 2003: 58.)

A továbbiakban két olyan csoportot mutatok be, melyek ebben a valamiképpen átmeneti sávban helyezkednek el, de egymástól mégis igencsak különböző alakulatoknak számítanak: a közszónak tekintendő s általában nem átlátszó etimológiájú népnévek, valamint a hagyományosan közszóként kezelt, de valójában tulajdonnévnek tekintendő s általában szónévi (átlátszó közszói eredetű) eseménynevek csoportját.

3.2.1. Népnévek. – A népnévek rendszerint megőrzik népnévi jellegüket, amit a szövegkörnyezet mellett a magyar többes számú formával is érzékeltetnek a fordítók. (Hogy nem mindig, arra l. a már idézett *Norman* és *Saxon* példáját.) Gyakran megmaradnak azonban emellett a nagybetűs szókezdetek, s nem ritkán az idegenes kiejtés, illetve írásmód egyéb formai jegyei is. Ez utóbbi jellemzők különösen a fiktív népnévekben fordulnak elő, érthető módon: ezeknek a szavaknak nincs magyar megfelelőjük.

*Egyedül a leigázott **Fremenek** segíthetnek...* (Rtv, Dűne, 2005)

*A mérnökök kifejlesztenek egy új ... hadsereget és képzelt ellenfelüket, a földönkívüli **Gorgonitákat*** (Rtv, Chipkatonák, 2004)

*a **Scorvianok** elleni harchoz egy titkos fegyvert fejlesztett ki...* (Rtv, Csillagközi szökevények, 2004)

Mekebik (*Makkabeusok*; Tv, Quinn doktornő, 2007; Slíz Mariann gyűjtéséből)

A magyar írásgyakorlattól eltérő forma a lefordított, közszói értékű, beszélő népnévek nagybetűs írásában is megjelenhet:

*Egy aprócska hópihében ... bújik meg **Kif**alva, a pisze orrú **Kik** birodalma. A **Kik** kedvenc ünnepe a karácsony, lázasan készülődnek hát a Szentséges **Éjre** (!)* (Rtv, A Grincs [!], 2004. – Vö.: *Whoville-ben él a **Who** család...*; EPG, uaz, 2006)

Nagybetűs írásmóddal egyébként még a legismertebb népnévek is felbukkanhatnak a fordított szövegekben, ami a magyar helyesírásban való bizonytalanság egyik jellegzetes – és az eddigieknél jóval erősebb fokát – képviseli:

*alakja kísértetiesen emlékeztet Bill Clinton volt **Amerikai** elnökre* (EPG, A nemzet színe-java, 2007)

Mellékesen jegyzem meg csupán, hogy az idegenes hatás persze másféle módon is érvényesülhet a fordításban, pl.: *A **cheyenne** indiánok nyomorúságos körülmények között élnek...* (Rtv, Cheyenne ősz, 2005).

3.2.2. Eseménynevek. – Az eseménynevek általában szónévi jellegűek, azaz fordítható közszói elemekből állnak össze. Ezeknél a jellegzetes hiba az egyes elemek egyszerű átvitele, azaz idegen nyelvi formájukban való meghagyása. Akár közismert, egyértelműen fordítandó, akár kevésbé ismert, s így modifikációt igénylő esetekben:

*Az amerikai függetlenségi háború közvetlen okaként az úgynevezett **Boston Tea Partyt** emlegetik* (Graham Greene i. h.).

*Én játszottam [X.Y.]-t a »**Second Bull Run**«-ban* (ti. polgárháborús témájú színi-előadásban, második *Bull Run-i csata*; Tv, JAG, 2006).

A vitatható státusú, de eseménynévi jellegű alakulatok fordítása esetében is felmerülhet azonban egy kérdés: a kisbetűs/nagybetűs írásmód kérdése, mely valójában nem csupán a magyar és az idegen nyelvi gyakorlat, de egyúttal a magyar helyesírási hagyomány és a ténylegesen meglévő tulajdonnévi jelleg ütközésének problémáját is jelezheti. Erre lehet példa a következő – egy történelmi játékfilm első és ismételt bemutatásának alkalmával kétféleképpen olvasható tartalmi ismertetés –, melyben a 'keresztes hadjárat' jelentésű kifejezés egyébként inkább csak eseménynévi jellegű, mint valóban egyértelműen azonosító szerepű, azaz tulajdonnévnek tekinthető kifejezés (Rtv, Keresztes lovagok, 2006):

William urat (!) a Szentföldi háborúból hazatérve ünneplő tömeg fogadja.
William urat (!) a szentföldi háborúból hazatérve ünneplő tömeg fogadja.

3.3. A névkiegészítők fordítása. – Sajátos típust képviselnek a tulajdonnevek és a köznevek viszonyán belül az ún. névkiegészítők (ezek névtani státusáról l. HAJDÚ 1999). Jellegzetes fordítási hiba lehet, ha ezeket a tulajdonnév szerves részének tekintik, s ennek megfelelően változatlan formában átviszik a magyar nyelvi közegbe is:

King Lear (király; egyetemi irodalomtörténeti előadásban)
Duke Leto Atreides átvesszi az uralmat a Dűne bolygó felett... (herceg; Rtv, Dűne, 2005)
Count Dracula (gróf; EPG szereposztás, A víz nem válik vérré, 2007)
Sheriff Alan Pangborn (seriff; EPG szereposztás, Hasznos holmik, 2007)
Magistrate Boniface ('egyfajta tisztviselő, elöljáró'; DVD, a szereposztás ismertetése, A disznó órája, 2007)
Principal Collins (igazgató; EPG szereposztás, Dumb és Dumber: Dilibogyók 2, 2007)
Colonel Braddock, Colonel Yit (!)... *Nester kapitány...* (a szöveges ismertetőben is: Yin ezredes; EPG, a szereplők felsorolásában, Ütközetben eltűnt, 2006)
Sheikh Riyadh (sejk; EPG szereposztás, A tűz óceánja, 2007)

Ez a hibás gyakorlat különösen a tisztséget, méltóságot jelző elemeket érintheti, melyek egy része egyfajta reáliaként világosan közszoói előfordulásában sem fordítható (legalábbis egyértelműen nem, a szórend és írásmód azonban ekkor is magyarosra cserélendő). Ennek a maga helyén természetes volna vezethet az olyan típusú félrefordításokhoz is, amelyet RÁTH-VÉGH is idéz: *Life of our Lord : A mi lordunk élete* (Dickens regényének címe; *Our Lord : A mi Urunk 'Jézus'*: RÁTH-VÉGH 1962: 239). – A névkiegészítők kivételesen, de hagyományos módon idegenes formában is kapcsolódhatnak egy-egy névhez. Ez a helyzet az egyébként fordíthatatlan (illetve átvitelrel fordítandó) angol főnemesi címek esetében is, melyek azonban csak az adott miliőben alkalmazhatók így. Nem helyes ez a megoldás viszont akkor, ha a fordítandó szövegben e névkiegészítő a névhez nem a névviselő személy, hanem csupán a történetet alkotó kultúra vagy a közvetítő nyelv miatt kapcsolódik. A megfelelő megoldás ilyenkor a *nagyúr, úrnő* (l. pl. a „Csillagok háborúja”-ban: *Lord Vader : Vader nagyúr*) vagy ezek egyszerű elhagyása lehetne, mint az alábbi példában is:

Lord Hagen, Lady Krimhilde (Tv, A gyűrű átka, 2005)

A névkiegészítők fordítására is erősen hathat a névhasználati hagyomány. A férjezettséget jelölő idegen nyelvű névkiegészítőket például lehet a névvel együtt változatlan formában átvinni a magyar szövegbe, de a *Madame Bovary* (Rtv, ua., 2005) esetében az irodalmi hagyománynak megfelelően talán a *Bovaryné* formát tekinthetnénk jobb megoldásnak.

A névkiegészítők egyik nyelvből a másikba való átvihetőségének, illetve fordíthatóságának összetett kérdéskörét az alábbi példával igen jól jellemezhetjük. Az EPG-ből idézett példa egy Mexikóban játszódó francia–olasz–NDK kalandfilm szereposztásának ismertetése, teljes egészében és a maga sokszínűségében (A napisten piramisa, Tv2, 2007):

Dr. Karl Sternau
Count Alonso di Rodriganda y Sevilla
Captain Lazaro Verdoja
Josefa
Don Pedro Arbellez

3.4. A közszoí névelemek fordítása. – A tulajdonnevek és köznevek fordíthatóságának legismertebb kérdéskörét a szónévi eredetű, illetve közszoí névrészt tartalmazó tulajdonnevek jelentik. A rossz fordítói megoldásoknak több típusa lehetséges esetükben: 1. fordítatlanság; 2. félrefordítás; 3. fordítás, indokolatlan nagybetűsítéssel; 4. indokolatlan, szó szerinti lefordítás, „túlfordítás”. A továbbiakban ezeket veszem sorra, de nem térek ki általában a különböző névtípusok megfelelő fordításának – az itt rendelkezésemre álló térnél hosszabb tárgyalást igénylő – kérdéseire. Annyit érdemes talán mégis megjegyezni, hogy a tulajdonnévvé vagy tulajdonnév részévé vált közszoók közszoí eredetüktől és leíró szerepüktől elszakadva tulajdonnévi, megnevező funkcióba merevedhetnek, ami többféle szempontból (alaktani viselkedés, változásérzékenység stb.) is megtapasztalható. Éppen ennek egyik jele az is, hogy könnyen fordítatlanul maradhatnak egyes névtípusok esetében (pl. családnevek, hajónevek, márkanevek, helynevek egy része) – míg más nevek esetében ezeket általában lefordítjuk (címek, intézménynevek, helynevek más része).

3.4.1. Fordítatlanság. – A legjellegzetesebben hibás fordítói megoldásokat itt is a tulajdonnév egyes elemeinek fordítatlanul hagyása, pontosabban a szükségesnél gyengébb fordítói művelet választása jelenti, mint az az alábbi példákban látható:

Maguk a jú-en megfigyelők? (ENSZ; Tv, Halálvonat, 2003); *Szudánban egy UN-es táborról 1 km-re...* (www.kecskenet.hu, Ne vakítson el saját önző természetünk, 2007)

Álomautók. VW Beetle (Volkswagen Bogár; Rtv, műsorcím, 2005)

Mezo-Amerika (Közép-Amerika; Molnár Csilla szíves szóbeli közlése)

A sorozat egyrészt a történelem leghíresebb kalózeit mutatja be Eric Bloodax-tól Barbarossán át Véres Morganig... (Véresfejszékű Erik; Rtv, Kalózkod, 2004).

Személyes tanácsadóim Exodusz és Levitikusz könyvei (az ószövetségi Kivonulás és Levitikus könyve; Tv, JAG, 2005).

1932 januárjában a japán csapatok befejezik Mandzsúria meghódítását. A megszállt területen még abban az évben megkezdődik működését egy titkos kísérleti alakulat, az úgynevezett: **Unit 731**. A létesítményt az ártatlannak tűnő „járvány megelőzési és vízellátási egység” fedőnéven hozták létre Harbinban, dr. Shiro Ishii tábornok vezetésével. Néhány év

múlva a 731-es lett a világ első számú, biológiai hadviselésre alkalmas bázisa (a címben is: *731-es alakulat*; Rtv, Japán titka: a 731-es alakulat, 2006).

Az itt idézett példák egy része ráadásul csupán közvetítő nyelvi alakulat, melyek így még inkább közszói értelmük szerint fordítandók lettek volna; például akkor, ha egy japán katonai alakulat neve angolra fordítva szerepel a forrásnyelvi szövegben. De hogy az *Eric Bloodax* [: *Véresfejszékű Erik*] fordítási típusa csupán látszólag tartozik egyszerűen ide, jól jelzi a következő példa:

*...akik birtokolták, **Sarlömantól** Napóleonig...* (*Charlemagne*, ti. Nagy Károly; Tv, Titkok könyvtára, 2005)

E példa ugyanis nem francia, hanem amerikai filmből, tehát angol nyelvű szövegből származik. Nagy Károly neve a magyar nyelvben azonban – mint az uralkodói nevek, történelmi ragadványnevek szokásosan – fordítással született, az így létrejött magyar nyelvi megfelelőnek pedig a továbbiakban már behelyettesítéssel alkalmazandó formájában használatos. (Szemben eszerint az angolban átvittel létrejött formával.) A helyes fordítói megoldás tehát a megfelelő, konvencionális célnyelvi forma megkeresése lett volna.

3.4.2. Félrefordítás. – A magyar nyelvben megszokott formától eltérő fordítások: a konvencionális célnyelvi megfelelő megkeresése (azaz a behelyettesítés művelete) helyett a forrásnyelvi névre alkalmazott újrafordítások (azaz a szorosabb értelemben vett fordítás művelete, egyébként pontosan elvégzett tükörfordítások esetében is) ugyancsak hibás megoldásokhoz vezetnek:

*A parancsnokunkkal kell beszélnie a **Khyber-ösvényen**...* (*Khyber Pass*, *Khyber-szoros*; Tv, Halálos rémületben, 2004)

Frizország (*Friesland*, *Frízföld*; Illig: Kitalált középkor passim, Grynaeus András adata)

Nemzetek Ligája (*League of Nations*, hagyományosan *Népszövetség*, szakmunkákban inkább *Nemzetek Szövetsége*; Tv, Az ifjú Indiana Jones kalandjai, 2004)

Angol-csatorna (*English Channel*, *La Manche-csatorna*; játéktábla, Harc Európáért)

Közép-Kelet (*Middle East*, *Közel-Kelet*; a médiában rendszeresen)

Isten szelleme világosítson meg (*Holy Ghost*, bizonyos egyházakban lehetséges, de itt csakis *Szentlélek*, ti. a gyónás közben, azaz katolikus pap szájából hangzik el; Tv, Zűrangyalok, 2005)

Szilikon völgy (*Silicon Valley*, *Szilícium-völgy*; Tv, Az elveszett ereklyék fosztogatói, 2007, valamint a médiából)

*A **Golf-háború** idején az Ígéret Földjére érkezik orosz bevándorlók egy csoportja* (*Gulf War*, *Öböl-háború*; Rtv, Yana barátai, 2003; akkoriban politikusok beszédében is).

Itt is látható, a félrefordítás nem csupán a nyelvismerethez kapcsolódó probléma. Rendszerint tágabb értelemben vett műveltségbeli hiányosságból fakad; félreértésből, illetve meg nem értésből ered, s ehhez is vezethet. Az újrafordítások, tükörfordítások ugyanígy egyébként a közszavak esetében is kérdéses új magyar formákat állíthatnak elő, pl. *Bátor úttörők vágtak neki, hogy **vaslovaikkal** felfedezzenek egy új világot* (*iron horses*, hagyományosan: *vasparipák*; Railroad Pioneer, PC CD-Rom, 2007). S hogy

milyen messzire vezethet ez a kérdéskör, két műfordítási példára utalnék még csupán: *Mangiafoco* : Tűzevő/Tűznyelő [...], *Fata Turchina* : Kékhajú/Aranyhajú [...; ti. tündér] (a „Pinokkió” fordításaiból, magyarázatokkal: FÁBIÁN 2004: 317).

Féltrefordítások a címek esetében azok szónévi jellege, nagy számban és az általuk jelzett történetek ismerete nélkül történő fordítása miatt még gyakoribbak lehetnek, mint más névtípusok esetében. A *Hegylakó* (*Highlander*, itt *Felföldi*, ti. skóciai háterű történet; film, ill. filmsorozat) a megfelelő tájnévvel való összefüggése miatt közel áll a fentebbi példákhoz. Az *Adományvadászok* viszont (*The Bounty Hunters*, így együtt: *Fejvadászok*, tv-sorozat, 2007) valójában már csak a köznevek fordításának problémájáig vezet minket. A címfordítások egyébként messzire csábító kérdéskörével bővebben itt nem foglalkozom (részletesebben l. viszont pl. VERMES 2005c).

Valójában nem tartozik szorosan ide, de talán itt említhetők meg azok a hibás fordítási esetek, melyekben az idegen nyelvi grammatikai szerkezet valamely vonása (a nyelvi jelöltetlenségé például nem ritkán, intézménynevekben is gyakran, vö. pl. VÁRNAI 2004: 87) tükröződik a fordított – a fordító által láthatólag nem ismert (*a rosette-i kő*), vagy akár jól ismert – nevet tartalmazó szövegben:

Ez itt Arizona, és nem a Gáza övezet (Tv, JAG, 2007)

Róma, a Vatikánváros (Tv, A sivatag kincse, 2006)

a híres Rosetta Követ ... próbálja meg visszajuttatni (Rtv, Aranyozott múmiák, 2005)

a táplálkozás rozettaköve (Tv, Sue Thomas: FBI, 2007; Slíz Mariann adata)

Attila, a hun (egy mozifilm-előzetesből, 2006)

3.4.3. Fordítás, indokolatlan nagybetűsítéssel. – Fordítói típushibának tekinthetők azok az esetek, melyekben a szónévi elemekből álló tulajdonnevet egyébként pontosan fordítják le, de magyar megfelelőjét helyesírásunk rendjétől eltérő módon nagybetűsítik. Ez tapasztalataim szerint elsősorban helynevek, címek és személyekre utaló közszók esetében fordul elő:

Járjuk be ... az Északi Sarkvidéket (filmajánló, www.geographic.hu); *úgy nevezték, hogy a Farkasok Földje* (EPG, A zuhatagos tavak vidéke, 2007); *Lila Akác köz* (Rtv stb., Született feleségek, 2006)

Igazi Vadon Élő Állatok (műsorcím, www.geographic.hu); *A Kincses Sziget – Mauritius* (Tv, műsorcím, 2006); *Nyolcvan Nap Alatt a Föld Körül* (cím filmplakáton, 2006); sőt: *A film alkotói az Evangéliumokra támaszkodva követik nyomon Szűz Mária életét* (EPG, Názáreti Mária, 2006)

Kétlem, hogy hallottak Ferdinánd Főhercegről (filmfelirat, Alfred Hitchcock, 2007)

Egy hosszabb, egyszerre több példát felvonultató szöveget is idézve:

A Viking portyák véget értek ... A Császár szembe kerül a Pápával, és pletykák keringenek arról, hogy a nagy Sztjeppéken, keleten egy új hatalom van felemelkedőben (PC CD-Rom ajánló szöveg, Crusader Kings, 2007)

A nagybetűsítésre talán – a fentebb már említett okokból is – a filmcímek a legalkalmasabbak. Ezek ugyanis tipikusan több közszói elemből álló nevek, hiányzik viszont

a helynevekéhez hasonló hagyományos rendszerszerűségük. Helyesírásunk gyakorlata szerint nem írjuk eleve minden tagjukat nagybetűvel, mint az intézménynevek esetében, az idegen nyelvi minták nagybetűs írásmódja azonban könnyen hathat rájuk. Ez a fajta írásmód nem csupán fordított szövegekben jelentkezik: *Koppány Aga testamentuma* (!, itt az írásmódot is láthatólag további tényezők is befolyásolják), *Fekete Gyémántok, Egy magyar Nábob*, (Cora Iskolakezds Akciós katalógus, 2007; az adatokért köszönet Slíz Mariannak). De nem csupán a figyelmetlen használatban, hanem a tudatos névadásban, eredeti magyar alkotásokban is: *Jóban Rosszban* (más helyesírási hibával együtt, tévésorozat címe, 2005), *Szöke Kóla* (a filmplakáton betűtípusában is utánózva a márkanévet, filmcím, 2005), *Fejezetek a Magyar Kereszténység Történetéből* (tévéműsor címe, 2007).

Mindezekhez azonban hozzá kell tennünk, hogy az idegen nyelvi hatás itt csak egyik oka a terjedő nagybetűs írásmódnak; annak egyéb, belső forrásai is vannak. Jellegzetesen terjed például a rövid, címkeszerű, egymondatos feliratokon (olykor más helyesírási hibákkal együtt): *A Vándorfény Galéria Festmény Kiállítása itt Megtekinthető*; *Tulajdoni Lap Kiadás*; *Rögtön Jövök*; *Nyitva tartás / Hétfőtől Péntekig* (tájékoztató kiírások Budapesten, 2006), illetve személyekre utaló szövegrészekben: *Francesco és Csapata*; *Az ön Gyógyszerésze*. De jegyezzük meg azt is, hogy a nagybetűsítés az itt és még fentebb tárgyalt típusokban nem teljesen újkeletű jelenség, l. pl. Rejtő Jenő regényeiben is: *Hollandusok, Tulangók; Sárga Tenger, Szigetvilág; a karmatlani Radzsa; Főorvos Úr és Pizskos Fred, a Kapitány* (Az elveszett cirkáló. A megkerült cirkáló. Budapest. 1988. passim; Pizskos Fred, a Kapitány. Pizskos Fred közbelép... Budapest. 1988: 92–3, 105, 325, 375 és passim); de a nagybetűsítő címhasználat ismeretes akár a nyelvészeti hagyományban is (*Tihanyi Alapítólevél* stb.).

3.4.4. „Túlfordítás”. – Végezetül azt a ritka típust említem, amelyben az egyébként nem fordítandó (pontosabban: helyesen átvitelrel fordítandó) nevet vagy annak valamely közzsói részét közzsói értelme szerint lefordítják. Ilyenek az amerikai nyelvhasználatban csupán a megfelelő betűjelet jelölő szavak fordításai:

a Charlie és a Róka század (Fox, azaz 'F'; Tv, A pizskos tizenkettő, 2005)

Alfa ... Zulu ... Visszhang egyes (Echo, azaz 'E'; Tv, A függetlenség napja, 2005)

Hasonló fordítási hiba más nevekkkel is megtörténhet. Így a bizonytalan, gyakorlatlan anyanyelvismeret esetében, mint egy külföldön élő, idősebb hazánkfiában esetében:

Ezen is vannak magyar Ablakok? (Windows operációs rendszer; Vékás Domokos szíves szóbeli közlése)

4. Különböző fordítói eljárások, illetve a változatok lehetőségei

4.1. Az eddigi rendszerezett áttekintést követően érdemes szólni a különböző fordítói eljárások, illetve a változatok lehetőségeiről. Ezek elsősorban a műfordítások kapcsán lehetnek ismerősek (mintapéldaként l. FÁBIÁN 2004), de a mindennapok névfordításai-ban is rendszeresen felbukkannak. Filmcímeknél az a sajátos gyakorlat sem ritka, hogy a magyar és az eredeti (angol nyelvű) változatot filmforgalmazási okokból egyszerre tűntetik fel. A fordítás vagy fordíthatatlanság, illetve a különböző fordítások kérdése egyes

névtípusokban jellegükből adódóan gyakoribb, mint másoknál, de példákat az utóbbiak esetében is találhatunk.

Az ingadozó fordítási eljárás mód olykor egyazon szövegen belül jelentkezik; ugyanazon névtípus, s olykor akár ugyanazon név esetében is:

...a világ egyik leghíresebb gyémántja, a *Western Star* ... egy másik értékes gyémántnak, a *Kelet Csillagának*... (Rtv, Poirot történetei, 2006)

Escort Frigate : *Escort Fregatt* : *Escort fregatt* (l. korábban)

Ugyanazon film, regény, illetve történet különböző feldolgozásai, folytatásai, fordításai, illetve megjelenési formái között azonban még gyakoribbak lehetnek a különbségek. Igaz ez általában a szónévi eredetű, különösen azonban az ún. beszélő nevek esetében:

Nomad City : *Nomádváros* (Timothy Zahn: Thrawn-trilógia. 1: 143skk., ill. 2: 87)

Artu Detu : *R2-D2* : *Er kettő dé kettő* ... *Mi a jelzése? Artu-detu*. (Csillagok háborúja trilógiák film, ill. könyv; utóbbi idézet: Tv, Baljós árnyak, 2005)

Little John : *Kicsi John* (Robin Hood kalandjai, 2006; filmszinkron, ill. EPG)

egy titokzatos, magas *Blond Man* nevezetű férfi : *Togaio*, a *Szőke Ember* (Holtak légiója, 2007; egyaránt EPG, a szöveges ismertetésben, ill. a szereplők felsorolásában)

Millennium Falcon : *Ezeréves Súlyom* (Csillagok háborúja történetek)

Archangel : *Arkangyal* (Airwolf sorozat, 2006; Rtv, ill. Tv)

dr. Evil : *Dr. Genya* (Ször Austin Powers, 2006; Rtv, ill. Tv)

Cruchot felügyelő : *Lütyő őrmester* (St. Tropez-i csendőr, 2005; Rtv, ill. Tv)

Magicoturmix : *Csodapapix* : *Csodaturmix* : *Getafix* (a varázsitalt készítő druida neve az Asterix-történetekből; a képregények, rajzfilmek és filmek többi szereplőjének névfordításaira is l. még Magyar Cserkész 2007. cserkészbáli különszám 4, 14, 15)

4.2. A fordítói eljárás ilyenkor nem ritkán az adott név esetében már meglévő gyakorlattal is ellentétes. Ez a már bevett formától való eltérés gyakorta egyszerűen a fordíthatatlanság, mégpedig általában a műtől meglehetősen független tartalmi összeggések (műsorúság, EPG) esetében. (Bár előfordulhat az is, hogy történetesen a fordíthatatlanság jelenti a hagyományosabb megoldást, l. fentebb a *Little John* esetében.) Az egymástól eltérő megoldások természetesen tükrözhetnek eltérő fordítói ízlést, kreativitást is, de a műfordítások világán túl, a mindennapi szövegekben feltehetőleg inkább abban lelik magyarázatukat, hogy a fordító nem ismeri a már létező magyar megfelelőt. Mindenképpen felveti azonban az azonosíthatóság kérdését, de – (a nem mindig érvényesülő) következetes használat esetén – nem egy-egy művön belül, hanem az egyes, irodalmi vagy filmes alkotások között. Ugyanazon szereplők megnevezésében is (l. az iménti példákat), de még inkább s már eleve az adott művek egyedi megjelölésére szolgáló címek esetében. Elsősorban ugyanazon alkotás (könyv, film), de az irodalmi művek és a hozzájuk kapcsolódó filmes adaptációk viszonyában is:

Sorsom az ég : *Mennyei ügyekben utazom* (*Heaven is my destination*; Thornton Wilder regényének 1., ill. 2. kiadása)

Arabiai kalandok : *Kalandok Arábiában* : *Arab kaland* – *Elil rózsája* (*Arabian Adventure*; angol film, névváltozatok az internetről gyűjtve)

A vadon vándorai : A rengeteg zarándokai (Pilgrims of the Wild; Tv, 2004, ill. könyv, Bp., 1941)

A kincses sziget : A kincsek szigete (Treasure Island; könyv, ill. különböző filmes adaptációk; utóbbi: 2007)

A sátán kutyája : A baskerville-i agár (The Hound of the Baskervilles; könyv, ill. különböző filmes adaptációk; 2004–2005)

5. Befejező megjegyzések. – Napjainkban, a globális nyelvi és kulturális érintkezések korában az idegen nyelveknek (elsődlegesen az angolnak) más nyelvekre gyakorolt közvetlen hatása mellett (illetve ezzel együtt) igencsak felértékelődött a fordítások szerepe is. Az itt tárgyalt kérdések ebből a szempontból is eleve figyelmet érdemelnek.

Eredetüket tekintve az itt tárgyalt esetek, típusok a tudatos, de szándékolatlan idegen nyelvi mintakövetés példái – szemben a konvencionális vagy elvárható magyar nyelvi formákkal. A hibát leggyakrabban a szorosabb értelemben vett fordítatlanság okozza, pontosabban az, ha a fordító a tulajdonnév-fordításoknak az indokoltnál, a megfelelőnél valamely kevésbé erős módját alkalmazza a magyar nyelvi megfelelő megadásánál. Érdemes figyelni arra is, hogy a problémát olykor egy (legalábbis bizonyos értelemben) közvetítő (leggyakrabban természetesen az angol) nyelvből való fordítás okozza. Az itt bemutatott jelenségek hátterében a lexikai kompetencián túlmenően a kulturális kompetencia hiányosságai állhatnak, valamint a nagyüzemszerűen működő fordítói ipar, illetve az a helyzet, melyben – KLAUDY KINGA nyomán immár szállóigeként megfogalmazva – mindent fordítunk és mindenki fordít. Ezek a kérdések ugyanis elsősorban a tömegesen előállított, hétköznapi szövegek fordításában állnak elő, s nem a kisebb számban és sokkal igényesebben készülő műfordításokra jellemzők. A felvetődő kérdések ott másképpen jelentkeznek. (A „Pinokkió” hat magyar fordítása névanyagának példáján ezt l. FÁBIÁN 2004. Az alapvető eltérésekre, az irodalmi és a nyelvészeti fordítástudományi különbségekre l. KLAUDY 1994: 24–5.)

A következőkben tekintve ezek hibás fordításokhoz vezetnek, mert az adott szövegek helyes megértését nehezítik vagy teszik egyenesen lehetetlenné; leginkább az eredeti értelem részleges elvesztésével, olykor azonban az eredetitől eltérő jelentés(eleme)k látszólagos kifejezésével is. A fordított szöveg így kevésbé megfelelő a befogadó számára, azaz sokat veszít funkcionalitásából. A legalapvetőbb veszély a tulajdonnév identifikációs szerepének sérülése, bár a jó fordítások (elsősorban a műfordítások) a tulajdonnév jelentésszerkezetének más elemeire is a kellő, illetve a lehetőségeknek megfelelő mértékig figyelemmel vannak. (Bár e problémák vizsgálata arra is figyelmeztet, hogy a tulajdonnevek közszoói értelme ugyan motiváltságuk és információtartalmuk szempontjából jellemző vonásuk, de nem egyszerűen ez által jelölnek – KRIPKE és követői ezért is nevezhetik a tulajdonneveket merev jelölőknek; vö. BÉNYEI 2000: 38.) E kérdés tárgyalása azonban a fordítások területén maradva is a műfordítások még gazdagabb kérdésköréhez, azaz ismét itt meg nem engedhető messzeségekbe vezetne.

Hatásukat, a nyelvben, illetve a nyelvhasználatban való életüket tekintve egyes hibásnak tekinthető megoldások terjedhetnek, pl. *Middle-East* > *Közép-Kelet* (a sajtó nyelvén kívül is, l. pl. HAJDÚ 2003: 173 is). Adott körülmények között pedig állandósulhatnak is, pl. *Fried(-)* > *Békei, Békési, Békefy* magyarosított családnevek (motivációként vö. *Fried* 'béke', de itt *Fried* < *Friedrich*; SZENTIVÁNYI 1895); *Spiegelgasse* > *Tükör utca* (vö. *Spiegel* 'tükör', de itt *Spiegel* csn., amit később *Tükör*-re magyarosítottak; HAVAS 2006: 274);

Alkotás utca (egy házról, mely a teremítő Istent ábrázoló domborműve alapján kapta nevét, vö. *Schöpfung* 'teremtés, alkotás' (SZIGETI 2006, további budapesti utcanevekre l. pl. TÓTH 1907: 245 is). A szókincsben a hasonló hatások persze erőteljesebben mutatkoznak meg.

Az itt bemutatott esetek nem elsősorban terjedőben lévő konkrét nyelvi elemeket, hanem inkább mindennapjaink szövegeinek névanyagában jellemzően létező és – gyakori, tömeges, hétköznapi előfordulásukból adódóan is – mintájukkal erőteljes hatást gyakorló típusokat jeleznek, melyeknek az aktuális használatban meglévő elemei cserélődnek. (Részben ilyen jellegű hatás a nagy kezdőbetűs írásmód napjainkban megtapasztalható terjedése is, mely ugyanakkor többféle ettől független és belső tényező következtében is, s részben tulajdonnév-fogalmunk bővülésének jeleként szembetűnően jelentkezik.)

A fordítások vizsgálata a nyelvi kontaktusok kutatása és a bevezetőben hivatkozott tudományterületek: az alkalmazott nyelvészet egyes ágai és a névkutatás számára egyaránt nem csupán érdekes, hanem tanulságos, eredményeinek gyakorlati alkalmazása esetén pedig hasznos vizsgálati lehetőségeket is jelent. A névelmélet köréből a tulajdonnevek mibenlétének, határterületeinek, a közszókhöz képest megfogalmazandó viszonyának és alapvető társadalmi-kulturális meghatározottságának kutatásában – nézőpontjából és vizsgálati anyagából eredően – ugyancsak sajátos lehetőségeket biztosít. Ezen tanulságainak módszeres elemzése azonban már újabb tanulmányok feladata lesz.

Hivatkozott irodalom

- ARATÓ GYÖRGY 2003. Jákób bolgár lajtorjáján. Nyelvtudás, műveltség, műfordítás. *Az irodalom visszavág* 4: 61–72.
- BÉNYEI ÁGNES 2000. A tulajdonnevek jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások* 35–40.
- BODNÁR ILDIKÓ – SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 2006. A fordítói kompetencia. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 58. Budapest. 56–69.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2001. Egy olasz–magyar „hamis barátok” szótárról. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Kontrasztív szemantikai kutatások. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 11. Budapest.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2004. A tulajdonnevek Collodi *Le avventure di Pinocchio* című könyvének magyar fordításaiban. In: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ – TAKÁCS JÓZSEF szerk., *Serta Jimmyaca. Emlékkönyv Kelemen János 60. születésnapjára*. Budapest. 311–26.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2007. *Nomi propri italiani nell'ungherese*. Habilitációs értekezés. Kézirat. Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2004. Név kultúránk helyzete és változásai. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest. 1: 383–402.
- FARKAS TAMÁS 2007. *Diadal* vagy *Viktória*, *Eugén* vagy *Jenő*? A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Előadás a 3. Nyelv–kultúra Fórumon, Budapesten. Megjelenés előtt.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közzszoí elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–80.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HAVAS PÉTER 2006. Az utcanév-változtatás egy sajátos típusa: a személynév > személynév típusú részleges névátmentés. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest. 267–76.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2005. A tulajdonnevek fordítása. Előadás a Fordítástudomány'2005 konferencián 2005. március 31-én.
- KLAUDY KINGA 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest.

- MIKESY GÁBOR 2007. *Új utak és trendek a térképi névadásban*. Előadás a VI. Magyar Névtudományi Konferencián. Megjelenés előtt.
- NÁDAI JULIANNA 2006. Az olvasottság szerepe a fordítói kompetencia kialakulásában. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 58. Budapest. 248–53.
- NyKk. = GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv* 1–2. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1983. A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán. *Névtani Értesítő* 8: 90–100.
- PIERINI, PATRICIA 2006. Antroponimi inglesi e traduzione. *Lessicografia e onomastica. Lexicography and onomastics. Quaderni Internazionali RION. RION International Series*. Roma. 225–40.
- POLLMANN TERÉZ 2001. Megőrzés dilemmája a műfordításban olasz–magyar példákkal. In: BARTHA MAGDOLNA – STEPHANIDES ÉVA szerk., *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár. 379–85.
- RÁTH-VÉGH ISTVÁN 1962. *Az emberi butaság*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- TÓTH BÉLA 1907. *Százrúl százra*. 3., javított és bővített kiadás. Budapest.
- [SZENTIVÁNYI MÁRTON] 1895. *Századunk névváltoztatásai. 1800–1893*. Budapest.
- SZIGETI LÁSZLÓ 2006. A Teremtő nyomában Budapesten. *Új Ember* 2006. április 16. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2006.04.16/1103.html>.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2004. A magyar eurozsargonról és euroterminológiáról. *Magyar Nyelvjárások* 83–92.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. A doktori iskolákban megvédett névtani témájú doktori disszertációk. *Névtani Értesítő* 27: 311–4.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005c. How Does Shanghai Become London in Hungarian? A Case Study of Film Titles in Translation. *Eger Journal of English Studies* 15–40.

FARKAS TAMÁS

TAMÁS FARKAS, On the translation of proper names and on today's mistranslations, considering proper names as well as common nouns

The author concerns a set of problems shared by different branches of linguistics: translation, language education and onomastics. By exploring the techniques of translating proper names the author makes an attempt to give both the typology and the explanation of possible mistranslations. Common techniques used in translating proper names (i.e. conceiving a proper name, identifying its reference, choosing the appropriate translation technique) are enumerated. Problems such as (1) common nouns misconceived as proper names, (2) linguistic items on the borderline between common nouns and proper names, (3) name accessories, and (4) the typology of techniques to translate common noun components of proper names are examined in detail. By way of analysing plentiful mistakes collected from contemporary mass translations in everyday use (e.g. from dubbed films and their abstracts) the author tries to reveal the importance of the most essential characteristics of proper names in translation. Possible backgrounds, consequences and further effects of mistranslating proper names are also treated.

MAGYAR NEVE? SZLOVÁKIAI MAGYAR HELYSÉGNEVEK STANDARDIZÁCIÓS PROBLÉMÁI¹

1. A magyar földrajzi nevek – ezen belül a helységnevek – standardizációs kérdéseivel a szlovákiai magyar nyelvtudomány eddig nem foglalkozott. Ennek fő oka talán az volt, hogy az utóbbi évtizedekben a magyar helységneveket hivatalosan nem lehetett használni, a korlátozott nyilvános használatukat lehetővé tévő jogszabályt és a hozzá kapcsolódó jegyzéket pedig magyar nyelvészek közreműködése nélkül dolgozták ki és fogadták el 1994-ben. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a jegyzék nem oldotta meg a településnév-használati problémákat, mert a szlovákiai települések közül mindössze 20%-nak tartalmazza a magyar nevét, s az ott feltüntetett magyar nevek nem elhanyagolható hányada eltér az utolsó hivatalos magyar névtől. Akár az írásbeli, akár a szóbeli használatot vizsgáljuk, láthatóan nagy a bizonytalanság a tekintetben, mi is egy-egy település magyar neve; esetenként eltérő nevek szerepelnek a településnév-azonosító szótárakban, lexikonokban és az internetes adatbázisokban. Ennek következményeként néhány település nehezen azonosítható, sőt olykor az érdeklődő meg sem találja a keresett települést, ha nem ismer minden névváltozatot.

A szlovákiai problémák nem egyediek. A rendszerváltozás óta eltelt majdnem két évtizedben hasonló gondokkal szembesült a többi utódállamban élő magyarság is, s a kérdés kezelése is részben hasonló módon történt (Ukrajna vonatkozásában l. pl. BALOGH 1996; BEREGSZÁSZI 1997, 2004; Erdéllyel kapcsolatban BARTOS-ELEKES 2002). Az egyik alapvető, minden kisebbségi közösséget érintő kérdés, hogy mely testület jogosult az ilyen szabályozást elvégezni. A földrajzi nevek s ezen belül különösen a helységnevek sajátos csoportot alkotnak, ugyanis rendszerint valamilyen hatóság, állami intézmény hatáskörébe tartozik standardizálásuk. A hatóság értelemszerűen a hivatalos nyelvű névalakok megállapításával foglalkozik, kérdés azonban, milyen mértékben terjed ki az illetékessége a kisebbségi nyelvű földrajzi nevekre is, akár az adott állam területén élő más nyelvű kisebbségi közösségre, akár a más állam területén élő, de azonos nyelvű kisebbségre gondolunk. Mindkét országbeli hatóság esetében feltehető a kérdés: a szabályozás során figyelmen kívül hagyhatják-e a másik által végzett standardizálást? S talán a legfontosabb: milyen szerepe van ebben a folyamatban a leginkább érintetteknek, azaz az adott kisebbségnek? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azért is fontos, mert szorosan összefügg a standardizáció sikerességével, a standardizált forma elfogadottságával.

Munkámban a szlovákiai településnevek szabályozásának történetét és a jelenlegi helyzetet áttekintve arra kívánok rámutatni, hogy a mai bizonytalanság és a névváltozatok

¹ A Névtani Értesítő jelen számában a továbbiakban együtt közöljük a 14. Élőnyelvi Konferencián, Bükön, 2006. október 9–11-én elhangzott névtani témájú, a kisebbségi magyar névadás és névhasználat kérdéseivel foglalkozó előadásokat (SZABÓMIHÁLY GIZELLA, N. CSÁSZI ILDIKÓ, VÖRÖS FERENC, BAUKO JÁNOS, ZELLIGER ERZSÉBET és RAJSZI ILONA tanulmányait). A konferencia többi előadása a konferencia kötetében jelenik meg (ZELLIGER ERZSÉBET szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 228. Budapest, 2008).

léte az egymástól független, eltérő ideológiájú, államközpontú standardizálások következménye, megoldása pedig véleményem szerint csak egy egységes Kárpát-medencei részleges újrakodifikáció révén lehetséges.

2. A magyar törzskönyvezést követően a múlt század folyamán többször is változott a szlovákiai magyarlakta települések neve.

2.1. Az első világháború után megalakult Csehszlovákiában 1920-ban fogadták el a településnevek használatát szabályozó törvényt. E szerint a belügyminisztérium minden település számára „csehszlovák” nevet állapított meg; az olyan települések számára azonban, amelyekben a kisebbségi állampolgárok számaránya meghaladta a 20%-ot, kisebbségi nyelvű helységnevet is jóváhagyhatott. A csehszlovák, azaz gyakorlatilag szlovák név megállapítása többféle módon történt. Ha korábbi forrásokból adatolható volt szláv név, az vált a település szlovák nevévé; a magyar nyelvterületen az ilyen névadásra példa *Levice*, azaz *Léva* vagy *Filakovo*, azaz *Fülek* (1773: *Lewicze*; 1786: *Filakowo*). Egyéb esetekben a hatósági névmegállapítás során az értelmezhető köz- vagy tulajdonnévi tagot rendszerint lefordították (pl. *Kövecses* > *Štrkovec*), a többi átírták (pl. *Zsigárd* > *Žigard*). Néhány település esetében azonban engedélyeztek csak magyar nyelvű és magyar helyesírással írt neveket is (pl. *Bögellő*, *Süly*; minderről bővebben: SZABÓMIHÁLY 1998: 136–7). A szabályozás során sokszor a magyarországi törzskönyvezéskor megállapított magyar nevet is módosították: rendszerint elhagyták, esetleg megváltoztatták a megkülönböztető előtagot (pl. *Komáromszentpéter* > *Szentpéter*; *Nemesabony* > *Nagyabony*), a magyarosított név helyett pedig a szláv eredetű nevet vezették be újra (pl. *Özörény* > *Gömörhorka*; *Bodrogamező* > *Polyán*).

2.2. A bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült területeken újra visszaállították a törzskönyvezéskor megállapított magyar neveket, illetve település-összevonás esetén új nevet adtak a falunak, pl. 1943-ban *Magyarkelecsény*-t, *Magyarmocsár*-t és *Ungnyárad*-ot *Nyarádelecsény* néven vonták össze.

2.3. A második világháború után, 1948-ban lépett életbe az a rendelet, mellyel Szlovákia területén 710 – zömmel magyar – település korábbi szlovák hivatalos nevét megváltoztatták. Ekkor szüntették meg jogilag is a kisebbségi nyelvű helységnevek használatát. Az új szlovák hivatalos nevek megalkotásakor egyértelműen a valóban „szlovákos” nevek létrehozása volt a cél. Ezt többféleképp érték el:

a) A köznévi etimonú településneveket következetesen lefordították, például a *somdrieň*, ezért *Somodi*-ből *Drienovec* lett (1920: *Šomody*, magyarul *Somodi*), a *hód* szlovákkul *vydra*, tehát az 1913-ban *Nemeshódos*-ként törzskönyvezett csallóközi falu szlovák neve *Vydrany* lett (1920: szlovák neve nem volt, magyar nevéként a törzskönyvezés előtti *Hodos*-t határozták meg).

b) A nem értelmezhető településneveket a szlovák helynévképzési szabályoknak megfelelően „alakították át”, vagy más motiváció alapján nevezték meg, ilyen volt például *Magyarbél* > *Velký* [Nagy] *Biel* (1920: *Maďarský Běl*, magyarul *Magyarbél*); *Nagy-megyer*-t a *Csalló* víznév szlovákos változata alapján nevezték el *Čalovó*-nak (1920: *Velký Meder*, magyarul *Nagy-megyer*).

c) Több mint egy tucat települést szlovák (cseh) történelmi személyiségről neveztek el, így *Feled*-et (1920: *Feledince*) Janko Jesenský szlovák író (1874–1945) után nevezték el *Jesenské*-nek; Ludevít Štúr (1815–1856) szlovák reformkori politikus neve alapján lett *Párkány Štúrovo* (1920: *Parkan*, magyarul *Párkány*), *Diószeg*-et (1920: *Veľký Diosek*, *Malý Diosek*) pedig Andrej Sládkovič (1820–1872) evangélikus pap és költő után nevezték el *Sládkovičovo*-nak.

Ezután jelentősebb változásokra csak a hatvanas–hetvenes években került sor, amikor a kisebb falvakat közigazgatásilag összevonták, az így létrejövő új települések pedig szlovák hatósági nevet kaptak. 1960-ban hozták létre például *Illésháza*, *Bélvata*, valamint az 1940-ben *Tonkháza* és *Kismagyar* egyesítéséből létrejött *Magyartonk* településből *Nový Život* ('Új Élet') községet. Hasonló, máig használt mesterséges hatósági nevek még: *Gemerská Ves*, 1960-ban alakult *Harkács* (Hrkáč) és *Sánkfalva* (Šankovce) községek összevonásából; *Gemerský Sad*, amely 1964-ben jött létre *Mikolcsány* (Mikolčany) és *Gömörnánás* (1913 előtt: *Nasztraj*; Nováčany) egyesítésével.

2.4. 1989 után a magyarlakta területeken indult spontán folyamatok részeként a korábban erőszakosan összevont községek szétváltak, az önkormányzatok pedig arra törekedtek, hogy az 1948-ban bevezetett szlovák név helyett újra az 1920-ban megállapított, a magyar névhez jobban hasonlító szlovák hivatalos neve legyen a falunak. 1990-ben a parlament jóváhagyta néhány település névváltoztatási kérelmét (pl. *Čalová*-ból így lett újra *Veľký Meder*), később azonban a névváltoztatás egyre nehezebbé vált. Így az „össztársadalmi” érdekre való tekintettel és az érvényes helyi népszavazás ellenére a szlovák törvényhozás elutasította jó néhány önkormányzat (például a párkányiak) ez irányú kérelmét. (Az egész folyamatról bővebben ZALABAI 1995.)

A politikai változásokkal egy időben a magyarlakta falvakban a szlovák településnévtábla mellé a magyar nevet tartalmazó táblát is kitették, a magyar pártok pedig politikai síkon próbálták elérni a magyar helységnevek hivatalos használatának elismerését. A hosszú politikai csatározást az 1994-es ún. táblatörvény zárta le, ennek elfogadása Szlovákia Európa tanácsi felvételének egyik feltétele volt. A települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről rendelkező 1994. évi 191. számú törvény értelmében a település kezdetét és végét jelző közúti jelzőtáblán kisebbségi nyelven is megjelölik azokat a településeket, amelyekben az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot. Egyéb hivatalos kapcsolatokban (pl. közokiratokon, bélyegzőkön, térképeken, a postaforgalomban) kizárólag a szlovák hivatalos név használható. A törvény melléklete tartalmazza a kisebbségi nyelveken megjelölhető települések jegyzékét.

Az említett településnév-jegyzékben csak azok a települések szerepelnek, amelyek a) az 1991-es népszámláláskor önálló jogállásúak voltak, b) a lakosságon belül az adott kisebbség részaránya az akkori adatok szerint elérte a 20%-ot, c) szlovák hivatalos nevüket nem valamely szlovák személyiség nevéből hozták létre. E kritériumok szerint a jegyzék „magyar” részében 489 településnév szerepel, Szlovákiában viszont jelenleg 2891 önálló jogállású település van, ebből az említett népszámlálás időpontjában 553 minősült statisztikailag szlovák–magyar vegyes lakosságúnak, azaz olyan településnek, amelyben a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladta a 10%-ot, illetve a 100 főt (GYURGYÍK 1994: 17). Azonkívül természetesen nagyon sok olyan város vagy falu van, amelynek létezik természetes módon kialakult és a 20. század elejéig az ott élő lakosság által is használt magyar neve.

Az 1994-es településnév-jegyzékben található magyar neveknek mintegy az egyötöde (száznál valamivel több) vagy nem egyezik az adott település utolsó hivatalos magyar nevével, azaz az 1913-as vagy az 1944-es helységnévtárban szereplő névvel, vagy olyan település neve, amely a második világháború után alakult. Az eltérés oka leginkább az, hogy számos esetben a két világháború között megállapított magyar nevet vezették be újra, máskor pedig az írásmód változott (pl. *Mucsény* > *Mucsiny*, *Szöllöske* > *Szölöske*). Amint a bevezetőben említettük, a szabályozásba nem vonták be a szlovákiai magyar nyelvész-társadalmat; a köztársasági elnöki hivatal a szlovákiai magyar pártokkal elkészített egy településnév-jegyzéket, amelyet az Új Szó 1994. február 15-i számában közölt. A bevezető szerint a magyar neveknel a lakosság által a két világháború között használt elnevezéseket vették alapul az összeállítók, valójában azonban az 1920-ban megállapított nevek mellett rendszerint az 1913-as és 1944-es helységnévtár szerinti neveket is feltüntették, így a közölt 504 településnév közül 80 esetében két vagy több névforma is szerepelt a jegyzékben (pl. *Salló*, *Garamsalló*). Amint arról Duka Zólyomi Árpád képviselő tudósított (szintén az Új Szóban), a lakossági észrevételek alapján pontosított jegyzéket nyújtották be a belügyminisztériumba. A szlovák szakemberekből álló ad hoc terminológiai bizottság ajánlása a régi megyeneveket és a folyóneveket tartalmazó előtagok eltörlését tartalmazta, ezért elfogadhatatlan volt a magyar pártok számára. A jegyzék végleges formáját a politikai egyeztetések során nyerte el (l. ZALABAI 1995: 199–201): a kompromisszumok eredményeként a megyenevet tartalmazó előtagot nagyrészt törölték, több esetben azonban megmaradt például a tájegységnévként értelmezhető *Csallóköz*-, *Gömör*- és *Hont*-előtag. A folyónevet tartalmazó előtagot néhány esetben meghagyták, máskor viszont nem, pl. *Vágkirályfa*, de *Farkasd* (korábban: *Vágfarkasd*). A két világháború között megállapított, korrelációs előtag nélküli nevet vezették be újra 43 esetben (a zárójelben az 1913. évi helységnévtár szerinti adat szerepel): *Csákány* (*Pozsonycsákány*), *Mad* (*Nagymad*), *Migléc* (*Miglécnémeti*), *Óvár* (*Kisóvár*), *Galsa* (*Ipolygalsa*), *Pilis* (*Fülekpilis*), *Lenke* (*Sajólenke*), *Iske* (*Iskefalva*), *Szentes* (*Bodrogszentes*), *Simonyi* (*Rimasimonyi*) stb. Megjegyzendő viszont, hogy 1920-ban következetesebbek voltak a hatóságok az előtag eltörlésében, így az 1994-es jegyzékben a világháború közötti időszakhoz képest több előtagos név maradt meg (a jelenlegi hivatalos név az 1913. évi helységnévtári névvel egyezik, a zárójelben az 1920-as név van): *Nagybodak* (*Bodak*), *Dunatókés* (*Tőkés*), *Csilizpatas* (*Patas*), *Csallóköztárnok* (*Tárnok*), *Ipolybél* (*Bél*), *Ipolyfödemes* (*Födemes*) stb.

2.5. A magyar településnevek csehszlovákiai „rendezéseinek” ideológiai alapja a kiegyezés utáni, magyarosítónak minősített politika és általában a történelmi Magyarország elutasítása volt. Ezért törekedtek a Magyar Királyság teljes területére való tekintettel kialakított kételemű nevek módosítására, elsősorban a régi megyeneveket tartalmazó előtagok megszüntetésére (pl. *Barsbaracska*, *Pozsonyeperjes*, *Komáromfüss*, *Nyitraacsehi*), valamint a magyarosított nevek felváltására a korábbi szláv nevekkal. Ezzel szemben Magyarországon később már csak a visszacsatolt területek névanyagát érintő változások történtek, tehát az 1913-as helységnévtár továbbra is mérvadó maradt, s ha magyar nevükön említették a határon kívülre került településeket (akár térképekről, akár más célú, de magyar névanyagot tartalmazó szövegekről volt is szó), akkor ezt használták forrásul a szerzők, s jelenleg is ezek preferálása figyelhető meg.

Tudunkkal magyarországi szakmai testület határon túli magyar helységnevekkel felkérésre foglalkozott: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Anyanyelvi és

Nyelvpolitikai Bizottságának felkérésére 1990-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete dolgozott ki állásfoglalást (l. BEREKSZÁSZI 1997: 363, 2004: 76), a tárcaközi földrajzinév-bizottság pedig egyrészt 2002-ben állást foglalt a romániai közigazgatási törvényhez kiadott jegyzékkel kapcsolatban (42/409-es határozat), másrészt véleményezte a Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács által 2003-ban a 8/2003. számú határozatban már előzőleg kihirdetett névjegyzéket (l. 2004. évi 51/499, 2005. évi 54/527, 55/537 számú határozatok). Szlovákiai helységnevekkel 1993-ban a MÁV felkérésére foglalkozott a bizottság: a MÁV illetékesei azt kérdezték, hogyan nevezzék meg az 1918-ben Sátoraljaújhely területén a *Kis- és Nagykárlapuzta* Csehszlovákiához való elcsatolása révén létrejött *Slovenské Nové Mesto* község vasútállomását, amikor Sátoraljaújhelyen bementek az induló vonatokat. Mivel a község 1918 után jött létre, a törzskönyvezéskor nem is volt magyar neve, sőt az első Csehszlovák Köztársaság idejében sem; az 1994-es jegyzékben *Újhely* néven szerepel. Magyarországi források különbözőképpen tüntetik fel: SEBŐK LÁSZLÓ (1990: 67) a *Karlatanya* nevet közli, egyes térképeken a *Tótiújhely* szerepel, viszont a *Szlovákújhely* használatára is van adat. A földrajzinév-bizottság 16/222-es határozata szerint szükségtelen a szlovákiai *Slovenské Nové Mesto* területén fekvő vasútállomásnak magyar nevet adni. Komárom esetében a 16/223 számú határozat kimondja, hogy „a szlovákiai *Komárom* vasútállomásának magyar nevében a Bizottság nem foglal állást”. Két évvel később a bizottság már olyan értelmű határozatot hozott, hogy *Komárno* (azaz a szlovákiai *Komárom*) magyar neve *Révkomárom* legyen (l. a 20/279 határozatot). A névadási háttérrel világítja meg FÖLDI ERVINnek, a bizottság elnökének az *Élet és Tudomány*-ban közölt cikke, amelyet a *Révkomárom* név használatát bíráló olvasói levél kapcsán írt. Eszerint a két Komárom megkülönböztetésére gyakorlati okokból volt szükség, s a megkérdezett személyek szerint a szlovákiai magyarok használják a *Révkomárom* nevet (FÖLDI 1998). Az írás ide vonatkozó része így szól: „Kérésünkre Jakab István szlovákiai magyar nyelvész, egyetemi tanár, egyébként révkomáromi lakos 1995. május 12-én kelt levelében így foglalt állást: »itt általában a *Komárom* alak használatos. Ha ellenben szükség van a két város megkülönböztetésére, akkor ezt a mi sajtónk is a *Révkomárom* alakkal teszi meg. S ez így el is fogadható.« A bizottsági ülésen az MTI képviselője jelezte, hogy szlovákiai tudósítójuk rendszeresen a *Révkomárom* nevet használja. A Határon Túli Magyarok Hivatalának képviselője megállapította, hogy Szlovákiában a *Révkomárom* név használata, ha nem is kizárólagos, de egyre gyakoribb” (FÖLDI 1998: 1124).

3. Az 1994-es szlovákiai névadásnak (már említett hiányosságain túl) az az egyik legfőbb problémája, hogy valójában nem egyértelmű a jegyzékben szereplő nevek státusza: a vonatkozó törvény a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről beszél, egyéb szlovák hivatalos dokumentumokban pedig az olvasható, hogy a szlovákiai településeknek csak egy hivatalos, azaz szlovák nevük van (bővebben l. SZABÓMIHÁLY 2002: 34). Ezzel az értelmezéssel összhangban a magyar településnevek a legutóbbi időkig hivatalosan csak a közúti jelzőtáblákon szerepelhettek. A 2003-ban elfogadott egyik oktatási törvény szerint viszont a kisebbségi nyelven oktató tanintézmények megjelölésekor a táblán az iskola székhelyét kisebbségi nyelven is feltüntetik azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya eléri a 20%-ot. További hiányossággént említhetjük meg, hogy a jegyzéket 1994 óta hivatalosan nem újították meg, vagyis a változásokat nem vezették át.

3.1. A továbbiakban írott szövegek vizsgálata alapján azt tekintjük át, milyen azoknak a településneveknek az elfogadottsága, amelyeknek a jegyzék szerinti formája a korábbi magyar hivatalos névtől eltér. Az írott anyagok forrásaként elsősorban az interneten hozzáférhető szövegeket használtam: települési honlapokat, központi és helyi lapok internetes kiadását, intézmények, szervezetek honlapját. A nyomtatott termékek közül az anyaggyűjtés a települési kiadványokra (helyi időszaki kiadványok), idegenforgalmi reklámanyagokra, reklámújságokra terjedt ki. Az adatok döntően a 2000 utáni időszakból származnak.

Egyértelműen a jegyzék szerinti névváltozat fordul elő írott szövegekben (elsősorban a sajtóban) a múlt század eleji törzskönyvezéskor nem létező falvak esetében. Ezek egy része az első világháború után egy-egy község közigazgatási területén, tanyából alakult cseh vagy szlovák telepes falu volt, s a helységnév-azonosító szótárak különbözőképpen kezelik őket. LELKES GYÖRGYNÉL (1992) nem szerepelnek, mivel sem az 1910-es népszámláláskor (ennek adatait tartalmazza az 1913. évi helységnévszótár), sem pedig 1938–1944 között nem voltak önállóak. SEBŐK LÁSZLÓ (pl. SEBŐK 1990) rendszerint a település központjaként választott tanya nevét tünteti fel, a szótár második kiadása viszont (SEBŐK 1997) a vonatkozó szlovákiai törvény elfogadása után jelent meg, s ebben a szerző már közli az 1994-es településjegyzék szerinti nevet. HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF településtárában (2000) e falvak jelenlegi magyar neveként szintén a jegyzék szerinti név szerepel, de a szerző – SEBŐK LÁSZLÓVAL ellentétben – nem utal arra, hogy figyelembe vette volna a szomszédos államokban az 1990-es években megvalósított standardizálást, sőt ezeket meg sem említi. A településtárban a fő névalak szerepeltetésekor a szerző láthatóan a HUNGEO'96 magyar földrajzi világtalálkozóan a Kárpát-medencei magyar helységnevek használatáról elfogadott állásfoglalás értelmében járt el (az állásfoglalás a településtár mellékletében olvasható), ennek 7. pontjában pedig az olvasható, hogy az 1918 óta bekövetkezett változások tekintetében általában a helyi lakosság névhasználatát az irányadó, „vállalni kell” a magyar névanyaggal harmonizáló új megnevezéseket, s egyik példaként idézi az *Iffúságfalva* nevet (HUNGEO'96 2000: 683).

Az 1945 után önállósult települések közé tartozik *Blahová*, amelyet az akkori Előpatony, Nagylég és Tonkháza közigazgatási területén 1925-ben *Blahová Dedina* néven alapítottak, és amely 1951-ben önállósult. Mivel az uradalomnak ezt a lapos, vízjárta részét *Sárrét*-nek vagy *Sárföld*-nek nevezték, az ún. kolóniát magyarul *Sárrétpusztá* néven említették, majd ez rövidült le *Sárrét*-re (ZSIGMOND et al. 2002: 274). A falu magyar neveként SEBŐK (1990: 28) a *Gálháztanya* nevet közli (mivel ez a tanya képezte az új község magvát), erre a névre azonban nincs szlovákiai adat, nálunk egyértelműen a *Sárrét* a használatos. Ugyanez a helyzet a második világháború után önállósult *Dedina Mládeže* és *Vrbová nad Váhom* községekkel: a SEBŐK LÁSZLÓ által közölt *Nagyszigeti tanyák* és *Csergő* (1990: 32, 76) Szlovákiában ismeretlen, az általánosan használt nevek az *Iffúságfalva* és a *Vágfüzes*. A SEBŐK LÁSZLÓ-féle kiadvány adatait azért emeltük ki, mert Szlovákiában ezt ismerték, például az egyetlen Szlovákiában megjelent helységnév-azonosító szótárban (CZIBULKA 1999) a hasonló magyarországi kiadványok közül csak ez van feltüntetve forrásként. A SEBŐK LÁSZLÓ összeállította helységnév-azonosító szótár hatását az is jelzi, hogy a szótárban hibásan megjelent névalakokra szlovákiai szövegekből van adat. Így például *Csarnahó* falu *Csamahó*-ként szerepel a szótárban, és ugyanilyen formában fordul elő két Új Szó-beli cikkben, dél-szlovákiai településeket tartalmazó jegyzékben.

Szlovákiai magyar szövegekben továbbá minimális előfordulásúak a magyarosított nevek, pl. *Bodrogmező*, *Özörény*, *Gyopáros*. Az első falu korábbi neve *Lelesz-Polyána* ~ *Polyán* volt, ebből hozták létre az utótag fordításával és jelzőcserével a *Bodrogmező* nevet (MEZŐ 1982: 256), 1920-ban neve *Polyán*, 1994-ben pedig *Pólyán* lett. Az *Özörény* nevet a *Horka* határában található, elpusztult *Özörény* település nevének felelevenítésével állapították meg (MEZŐ 1982: 194). A település a jelenleg Szlovákiában hivatalos *Gömörhorka* nevet 1920-ban kapta. A *Gyopáros* nevet a kelet-szlovákiai *Csernahó* ~ *Csarnahó* település a fölötte emelkedő Gyopáros-hegyről kapta (MEZŐ 1982: 268). Mai neve *Csarnahó*.

3.2. Egyéb esetekben az 1994-es jegyzék szerinti és a korábbi magyar hivatalos név/nevek mellett még a törzskönyvezés előtt használt névalakokra is számos példa van. A két (ritkábban három) változat használati gyakorisága településenként eltérő, a névhasználat még jegyzékekben vagy több település nevét tartalmazó felsorolásokban sem következetes. A legnagyobb variabilitás az előtagos és az előtag nélküli nevek, illetve a községyesítések esetében figyelhető meg (bővebben l. SZABÓMIHÁLY 2005). A név-változatok használatát tekintve az alábbi tendenciák rajzolódnak ki:

3.2.1. Az adott településnek, a települési önkormányzatnak a hivatalos jellegű említésekor az 1994-es jegyzék szerinti név használatos inkább; a település történelmére utalva, esetleg egyházi, kulturális esemény kapcsán viszont gyakoribbnak tűnik a régebbi hivatalos magyar név. Ez a fajta megoszlás néhány községi honlapon jól nyomon követhető. A régi magyar hivatalos név előfordulása valószínűsíthető továbbá felsorolásokban és jegyzékekben, főleg, ha nem csak az 1994-es szabályozással érintett településekre vonatkoznak, például szlovák–magyar vegyes lakosságú járások minden települése szerepel bennük. A régi magyar hivatalos névalakok preferálása az említett esetekben azzal is magyarázható, hogy aktuális teljes és hivatalos településnév-jegyzék nem lévén, e listák összeállításakor a hozzáférhető településnév-azonosító szótárakat használják forrásként. Magyar szervezetekre szintén jellemző a régi hivatalos magyar, azaz előtagos nevek használata, de ez sem mondható következetesnek. A régi magyar hivatalos nevek szerepelnek például a Magyar Koalíció Pártja vagy a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége honlapján: az előbbi esetében a helyi szervezetek, az utóbbi esetében a magyar iskolák feltüntetésekor (www.mkp.sk, www.szmsz.sk), valamint a Fórum Intézet honlapján (www.foruminst.sk) üzemelő Rendezvénytár településnév-jegyzékében. A több szlovákiai magyar szervezet által létrehozott Szövetség a Közös Célokért régiófejlesztési honlapján (www.niton.sk/szkc) viszont az 1994-es jegyzék szerinti településnevek olvashatók. A szlovákiai magyar kulturális szövetség, a Csemadok alapszervezeteinek név-jegyzékében váltakozva fordulnak elő az 1994-es jegyzékbelivel azonos, illetve a régi magyar hivatalos formák.

3.2.2. Néhány település esetében aránylag gyakoriak a szlovák megnevezés mintájára létrejött névalakok is: *Gömöralmágy* (*Gemerský Jablonec*, magyarul mindig és most is *Almágy*), *Szlovákújhely* (*Slovenské Nové Mesto*, most *Újhely*), *Kaposkelecsény* (*Kapušianske Kľačany*, 1943: *Nyarádkelecsény*, 1994: *Kelecsény*), *Rimajánosi* (*Rimavské Janovce*, magyarul mindig *Jánosi*), *Vágtornóc* (*Trnovec nad Váhom*, magyarul *Tornóc*). Az itt említett nevek kontaktusjelenség voltát támasztja alá, hogy helységnevtárakból nem adatolhatóak. Más esetekben a jelenlegi szlovák névnek szerkezetileg megfelelő magyar névalak egybeesik egy törzskönyvezés előtti névformával, így egymást erősítik, pl. *Nagyzellő*

(*Veľké Zlievce*, minden szabályozáskor *Felsőzellő*, a *Nagyzellő* alakra viszont már a 15. századtól van adat), *Dióspatony* (*Orechová Potôň*, hivatalosan mindig *Diósförgepatony*, ez a község a korábbi *Dióspatony* és *Förgepatony* egyesüléséből keletkezett).

A szlovák egyelemű név hatása is kimutatható azonban, erre példa az alábbi idézet: „A lényegen mit sem változtat, de *Bodak* – egykori nevén *Nagybodak* – kiürülése már a pártállamban elkezdődött” (Új Szó 2003.12.19). A település neve most szlovákul *Bodíky*, hivatalos neve régen és most is *Nagybodak*, helyben természetesen *Bodak*-nak nevezik. Az írásos forrásokban a *Nagybodak* csak 2,4-szer gyakoribb, mint a köznyelvi *Bodak*. Hasonló a helyzet a hivatalosan mindig *Garampáld*-nak nevezett érsekújvári járási községgel: FÉNYES ELEK (1851) *Páld*-ként említi, s ugyanez volt a magyar neve a két világháború között is. Szlovákul *Pavlová*-nak nevezték el; a *Garampáld* és a *Páld* alakok viszont körülbelül ugyanolyan gyakoriságúak.

3.2.3. Mivel a település-összevonások, illetve -szétválások akár kettőnél több települést is érinthettek, e neveknél nagyfokú variabilitás figyelhető meg, apróhirdetésekből pedig gyakran szerepel a már régen nem önálló településrészek neve is; ezek a távolabb lakó magyarok számára teljesen ismeretlenek. Külön problémát jelentenek a nevükben azonos utótagot tartalmazó falvak, amelyeket a magyarországi törzskönyvezést követően egyesítettek. Ezeknél az 1994-es jegyzékben szereplő magyar név rendszerint egyelemű (az utótaggal azonos), magyarországi források azonban – a magyar névadási szokásoknak megfelelően – rendszerint a nagyobb település nevét közlik. Ilyen például az 1961-ben *Kálna nad Hronom* néven egyesített *Kiskálna* és *Nagykálna*, amelynek az 1994-es jegyzék szerinti magyar neve *Kálna*. A SEBŐK-féle szótárban ezzel szemben a *Kálna nad Hronom* mellett a *Nagykálna* név szerepel, különböző szlovákiai szövegekből pedig mindkettőre van számos példa. Valamivel bonyolultabb a helyzet *Valice* község esetében. Ezen a néven 1971-ben *Alsóvály*, *Felsővály* és *Gömörmihályfalva* községeket egyesítették (az utolsó 1990 után kivált). Az 1994-es jegyzékben *Valice* magyar neve *Alsóvály*, a SEBŐK-féle helységnévtár első kiadásában a *Felsővály*, a második kiadásban az 1994-es jegyzékkel összhangban az *Alsóvály* név szerepel, illetve mellette mint egyéb magyar név a *Vály*. HAJDÚ-MOHAROS – az említett állásfoglalás 8. pontjától eltérően – a *Vály* névalakot közli. Szlovákiai írott szövegekből a jelenlegi egyesített község említésekor mindhárom névváltozat – *Vály*, *Alsóvály*, *Felsővály* – adatolható.

3.2.4. Külön kell foglalkoznunk *Komárno* magyar nevével, ugyanis – amint már említettük – a földrajzinév-bizottság a *Révkomárom* nevet hagyta jóvá, az 1994-es jegyzék szerint jelenlegi magyar neve azonban Szlovákiában *Komárom*. Az interneten hozzáférhető adatok elemzése azt mutatja, hogy a *Révkomárom* forma használata egyértelműen Magyarországhoz köthető, szlovákiai szövegekben minimális mértékben fordul elő, nagyrészt olyan esetben, amikor a két Komáromot kell megkülönböztetni, például magyarországiaknak szánt írásban. Érdekes megfigyelni a városi honlap (www.komarno.sk) magyar változatában szereplő említéseket: a szlovákiai várost önmagában *Komárom*-nak nevezik, a hivatalos jellegű szövegekben a két várost a *Komárno* – *Komárom* szó párral különböztetik meg, a *Révkomárom* pedig a szlovákiai kulturális programokra szóló meghívókon szerepel. Ezekben a szövegekben nem ritka a *szlovákiai Révkomárom* jelzős szerkezet; ez talán annak a jele, hogy a *Révkomárom* nevet az olvasók nem kapcsolják automatikusan a szlovákiai városhoz. Az említettekén kívül mind a honlapon, mind egyéb elektronikus és nyomtatott szövegekből nagy számban adatolható az *Észak*- és *Dél-Komárom* változat, a magyarországi Komáromra vonatkoztatva pedig ritkán a

Komáromújváros is. Az Észak- és Dél-Komárom alakokat, illetve a *Komárom északi és déli része* megkülönböztetést főleg azok használják, akik egy településnek tekintik ezt a jelenleg két államhoz tartozó önálló várost (pl. HEVESI-KOCSIS 2003: 100–3).

3.3. Végezetül szóljunk a jegyzékben nem szereplő szlovákiai települések megnevezéséről. Az 1989-es változások után a központi magyar sajtó áttért a magyar nevek használatára, mivel azonban a nagyobb, történelmi vagy irodalmi szempontból jelentős városok kivételével a többi település régi magyar nevét az olvasók nem ismerik, ezek szlovák nevét azonosítási céllal zárójelben közlik a lapok. Az ebbe a csoportba tartozó települések megnevezése sem problémamentes azonban. Elsősorban elvi kérdéseket vet fel, hogy a szlovákiai magyarok a magyar településnevek 1948-as „elszlovákosítását” bírálják, egyúttal azonban a szlovák nyelvterületen fekvő települések nagy részére a múlt század végi törzskönyvezéskor magyarosított, azaz mesterségesen alkotott nevükön hivatkozunk. Ennek tipikus példái *Máriatölgyes* (*Dubnica nad Váhom*, FÉNYES: *Dubnicza*) vagy *Nyitraabánya* (*Handlová*, FÉNYES: *Handlova*). Továbbá a szlovák nyelvterületen fekvő települések említései is megfigyelhető a variabilitás, pl. *Leopoldov* régi hivatalos neve *Újvároska* volt, a szlovákiai magyar sajtóban viszont mind a várat (jelenleg fegyház), mind pedig a várost *Lipótvár*-nak nevezik (HAJDÚ-MOHAROS is ezt ajánlja), a kelet-szlovákiai *Michalovce* pedig hol *Nagymihály*, hol *Nagymihályi*; az utóbbi valószínűleg azért terjedt el, mert SEBŐK ezt a formát közli. A magyarosított nevek mellett természetesen használatosak a jelenlegi szlovák (szlovák helyesírással írt) nevek is, a sajtóban tipikusan a sportrovatban, az adott település labdarúgó- vagy egyéb csapatának megnevezéseként. Az utóbbi időben szaporodó magyar nyelvű idegenforgalmi kiadványokban, turista- és síközpontok magyar nyelvű honlapján is megfigyelhető a magyar és a szlovák név párhuzamos használata (egyiknek vagy másiknak a zárójelezésével). E szövegekben a magyar név előfordulását az is befolyásolja, hogy milyen az elképzelése, az álláspontja ebben a kérdésben a megrendelőnek, illetve a fordítónak.

4. A Hargita megyei helységneveket vizsgáló munkájában BARTOS-ELEKES ZSOMBOR az exonimák és endonimák között álló, köztes névnek nevezi egy földrajzi alakulat nevét „valamely nyelven, amelyet azon a területen beszélnek, azonban ez a nyelv helyben nem hivatalos” (BARTOS-ELEKES 2002: 19). Ennek értelmében a köztes nevek közé sorolja azokat a Kárpát-medencén belüli, de Magyarországon kívüli neveket, amelyeket a jelenlegi helybeli magyar lakosság használ. Az endonima rendszerint rögzített név, helységnevek esetében az aktuális nevet a helységnevtárak tartalmazzák, névváltoztatáskor a korábbi hivatalos név az újjal párhuzamosan hivatalosan már nem használatos. A köztes nevek esetében megfigyelhető több, párhuzamosan használt névváltozatot a szerző azzal magyarázza, hogy a hivatalos iratokban az államnyelvű névforma szerepel, a helyi lakosság nyelvén pedig nincs egységesített névalak, ezért elvileg mindenki azt a változatot választja, amelyiket akarja.

4.1. Ebben az összefüggésben felmerül tehát a kérdés: mivel magyarázható az egységes, általánosan használt névalak hiánya és a variabilitás, amikor Szlovákiában létezik hivatalosan megállapított magyar név, azaz az említett 1994-es helységnevjegyzék által a köztes nevek elvileg belső névvé váltak (Erdélyre l. BARTOS-ELEKES 2002: 22–3)?

A változatosság fennmaradásának nyilván többféle oka van, melyek közül a legfontosabbnak az alábbiakat tarthatjuk:

1. Az 1994-es szabályozás csak részlegesen rendezte a magyar helységnevek kérdését, használatukat szűk területre korlátozta, a hivatalos körök nem is törekedtek a jegyzékben szereplő nevek elterjesztésére, a jegyzék ugyanis csak a hivatalos közlönyben jelent meg.

2. Mivel a standardizációkor alkalmazott elvek a korábbi magyarországi szabályozásoktól eltérőek voltak, a szlovákiai magyar közösség egy része ezeket a neveket elutasítja, azaz nem hivatalos kontextusban nem használja.

3. Az így megállapított nevek csak Szlovákiában minősíthetők endonimáknak, Magyarország felől nézve a helyzet nem ilyen egyértelmű, l. pl. a *Komárom ~ Révkomárom* problémát. Az 1994-es szlovákiai szabályozáskor bevezetett, a régi magyar hivatalos névtől eltérő helységnevek magyarországi használatára gyakorlatilag nincs adat, a különböző adatbázisokban és jegyzékekben azonban szinte kivétel nélkül a régi magyar hivatalos név szerepel. Ezek közé tartozik például a szlovákiai magyar intézmények és kutatók által is gyakran használt Kárpát-medencei Magyar Kutatási Adatbázis (<http://adatbazis.mtaki.hungary.com>), illetve a több Kárpát-medencei szervezet és intézmény együttműködéseként létrejött Kárpát-medencei oktatási és tudományos kataszter (<http://www.deltasoft.hu/kat>). Nem elhanyagolható az sem, hogy magyarországi reprezentatív kiadványokban (pl. az új nagylexikonban), szabványokban a fő névalak az 1913-as, esetleg az 1944-es helységnévtárban feltüntetett helységnév. Amint említettük, a tárcaközi földrajzinév-bizottság véleményezett ugyan határon túli helységneveket, egységes hivatalos helységnévtár azonban nem jelent meg, a településnév-azonosítók pedig érthetően egy-egy határon túli településnek több magyar nevét is feltüntetik. Ez a tény pedig még inkább kedvez a névváltozatok fennmaradásának.

4.2. Már említett munkájában az erdélyi névanyag kapcsán BARTOS-ELEKES is rámutat, hogy a legutóbbi átfogó névrendezés száz éve történt, s az azóta eltelt változások következtében számos település többféle névalakban használatos. Ezért szükségesnek lát egy újabb, részleges névrendezést, ennek elveit azonban már nem részletezi.

Amint a bevezetőben is említettem, a jelenlegi helyzet meghaladása csak egy egységes, az egész Kárpát-medencei magyar névanyagra kiterjedő standardizálás révén képzelhető el, amelynek „kimenete” egy olyan közös, rendszeresen gondozott helységnévtár volna, amely minden határon túli település esetében csak egy hivatalos névalakot tartalmazna. Az előzőekből következik, hogy ez a standardizálás csak akkor lehet sikeres, ha szakmai alapon, minden érintett fél bevonásával történik. A névrendezés természetesen az alapvető elvi kérdések tisztázása után indulhat meg. Ezek közül az egyik legfontosabb az első törzskönyvezéskor megállapított, azaz az 1913-as helységnévtárban szereplő nevek státuszának tisztázása, különös tekintettel a magyar nyelvterületen kívül fekvő települések számára a törzskönyvezéskor megállapított mesterséges nevekre, illetve a településstruktúrában azóta bekövetkezett változásokra.

Egyértelmű, hogy a magyar névterület nem azonosítható a jelenlegi magyar nyelvterülettel, az viszont kérdéses, miképpen tekinthető a magyar névanyag részének például az észak-szlovákiai települések mesterséges, hatóságilag megállapított magyar neve. A magyar szakemberek (főleg földrajztudósok, térképészek) e tekintetben megosztottak: egyesek nem tartják célszerűnek a mesterséges nevek használatát, mások ellenben támogatják ezt (l. pl. FARAGÓ 2005; HUNGEO'96 2000). A szlovák–magyar kapcsolatokat kutató

KÄFER ISTVÁN például azon a véleményen van, hogy felül kellene vizsgálni az 1913-as helységnévtárat, a magyarosított formák helyett a hagyományos, bevett névalakokat javasolja használni, pl. *Ricsóvár*ja helyett *Hricsó*, *Máriatölgyes* helyett *Dubnica* (KÄFER 2002: 35). Ezzel kapcsolatban azt is meg kellene vizsgálni, milyen legyen e nevek írásmódja.

Az utódállamokban az utóbbi évtizedben megvalósított helységnév-szabályozások következtében a határon túl hivatalosnak minősített magyar nevek egy része országonként változó mértékben, de eltér a Magyarországon etalonnak tekintett 1913-as helységnévtárban feltüntetett nevektől. A névrendezéskor ezeknek a névalakoknak a státuszát is tisztázni kell, illetve kölcsönösen elfogadható névalakok kiválasztására és kodifikálására kellene törekedni. Az eddig alkalmazott elvek célszerűségét is meg kellene vizsgálni, elsősorban az egy település – egy név elvre, azaz a homonimák kiküszöbölésére, illetve az ún. „történeti” vagy „hagyományos” alak preferálásának elvére gondolok (ezt az említett HUNGEO'96 állásfoglalás is érinti). A standardizációkor ugyanis mindig felbukkan az a probléma, melyik névforma minősíthető történetinek és miért (pl. BEREKSZÁSZI 2004: 77). Az ezzel kapcsolatos és olykor meddő viták elkerülhetők volnának, ha a standardizáció során a jelenlegi élő nyelvhasználatot nagyobb mértékben figyelembe vennénk, már csak ezért is, mert ezáltal valószínűleg a standardizált alakok elfogadottsága is javulna.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS 1996. A magyar településnevek használatának problémái Kárpátalján. In: GADÁNYI KÁROLY – BOKOR JÓZSEF – GUTTMANN MIKLÓS szerk., *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely. 133–7.
- BARTOS-ELEKES ZSOMBOR 2002. Helységnevek a romániai köztudatban (Az exonima és az endonima mezsgyéjén). *Geodézia és Kartográfia* 4: 19–24.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK 209. Budapest–Miskolc. 1: 356–61.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2004. Magyar neve? Az ukrán földrajzi nevek magyar használatáról. In: BEREKSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár. 71–82.
- CZIBULKA IMRE 1999. *Szlovákiai települések magyar–szlovák és szlovák–magyar nevei*. Pozsony/Bratislava.
- FARAGÓ IMRE 2005. A magyar földrajzinév-használat. *Könyvtári Figyelő* 4: 791–816.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest. (Arcanum DVD Könyvtár VI.)
- FÖLDI ERVIN 1998. Minek nevezzetek? Hová megy a vonat. *Élet és Tudomány* 36: 1124.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony.
- HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF 2000. *Magyar településtár*. Budapest.
- HEVESI ATTILA – KOCSIS KÁROLY 2003. *A magyar–szlovák határvidék földrajza*. Dunaszerdahely.
- HUNGEO'96 2000. = HUNGEO'96 Magyar Földtudományi Világtalálkozó állásfoglalása a Kárpát-térség magyar földrajzi neveinek használatáról. In: HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF: *Magyar településtár*. Budapest. 681–3.

- KÄFER ISTVÁN 2002. Terminologia hungaro–slavonica. A magyar–szlovák interetnikus összefüggések történeti vizsgálatának terminológiai kérdései. In: *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene. A Comenius Egyetem magyar tanszékének 40 éve*. Pozsony. 32–40.
- LELKES GYÖRGY szerk. 1992. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Budapest.
- SEBŐK LÁSZLÓ 1990. *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest.
- SEBŐK LÁSZLÓ 1997. *Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességei (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. In: TÓTH LÁSZLÓ szerk., *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Budapest. 1: 132–67.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2002. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre. In: LANSZTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony. 19–40.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat. A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai*. MNyTK 224. Budapest–Nyitra–Somorja. 27–34.
- ZALABAI ZSIGMOND szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony.
- ZSIGMOND TIBOR et al. 2002. *A Csallóköz szívében. Dunaszerdahelyi Járás*. Dunaszerdahely.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA

GIZELLA SZABÓMIHÁLY, **Standardization of Hungarian settlement names in Slovakia**

There are many settlements inhabited by Hungarians that were annexed after the First World War to Czechoslovakia, later to Slovakia. The names of these settlements were changed many times in the previous years. Their last standardization took place in 1994, when the Hungarian names of circa 500 settlements were established (next to the official Slovakian names). Out of these names approximately 100 are different from the relevant name forms established by the last Hungarian standardization (1913). As a result, in Hungarian texts published in Slovakia the name of a settlement may occur in two (sometimes three) different forms. The situation is somewhat similar in all countries bordering Hungary where there are Hungarian-inhabited areas that once belonged to the Hungarian Kingdom. Therefore, there is a need for general standardization of Hungarian settlement names including all parties concerned, the prerequisite of which is to clarify the principles to be adopted.

NÉVVÁLTOZÁSI JELENSÉGEK ZOBORALJA HELYNEVEIBEN (MENYHE ÉS ZSÉRE NÉVANYAGA ALAPJÁN)

1. A névváltozási jelenségek kevésbé kutatott területe a névtörténetnek és a névtipológiának, pedig már 1970-ben NYÍRKOS ISTVÁN felhívta a figyelmet arra, hogy a térképeken szereplő névanyagok segítségével „lehetőség nyílik arra, hogy a nevek változásait, az időközben megváltozott neveken a régiekkel való összevetését elvégezhessük” (NYÍRKOS 1970: 89). Húsz évvel később a IV. Magyar Névtudományi Konferencián GUTTMANN MIKLÓS is a változásvizsgálatokat sürgette: „a névtudomány tanulságos feladata lehet a változásvizsgálat, a változás grammatikai, történeti, művelődéstörténeti stb. rendszerszerűségeinek feltárása a szinkrón és diakrón névanyag összehasonlító elemzése alapján” (GUTTMANN 1989: 96).

A nyelvi változások elsődlegesen a nyelvhasználat mindennapjaiban, a beszédben jelentkeznek. A nyelvi rendszer közismerten legmozgékonyabb, legváltozékonyabb részrendszere a szókincs. Ez egyrészt a külső, idegen hatásokkal szembeni kisebb ellenállással, másrészt a rendszer nyitottabb jellegével (vö. BENKŐ 1988: 88) magyarázható. A szókincsnek mint nyelvi részrendszernek az elemei feltétlenül változékonyabbak, mint más részrendszerek tagjai, azonban a különböző szócsoportok, szóelemek változásérzékenysége korántsem egyforma. A nyelvtörténet a tulajdonneveket hagyományosan a szókincs kevésbé változékony, állandóbb rétegébe sorolja, megállapítva róluk, hogy „nyelvtörténeti fejlődésük, hangtani, alaktani változásuk ugyan általában lassúbb ütemű a közszavakénál, de lényegében ugyanazon törvények szerint megy végbe” (BENKŐ 1967: 375). A tulajdonnevekben rögződött, bizonyos értelemben megkövült lexémák jobban ellenállnak a nyelvi változásoknak, mint amit a közszavak használatában tapasztalhatunk (vö. pl. BENKŐ 1965: 73; HADROVICS 1971: 458).

A helynevek változásának kiemelt szerepére már LŐRINCZE LAJOS is felhívta a figyelmet: „Földrajzi neveink állandósága, változása és elmúlása éppen olyan fontos kérdése a kutatásnak, mint a nevek keletkezése. Rendszeres kutatás ezen a téren nálunk még nem történt, de tudtommal külföldön sem. [...] A jövő kutatásnak éppen az lenne az egyik legfontosabb – más tudományágak számára sem közömbös – kérdése, milyen névtípus állandóbb, melyik változik vagy múlik el hamarabb, mik a változásnak vagy elmúlásnak a feltételei, okai, törvényszerűségei, továbbá az egyes okok milyen mértékű és milyen jellegű változást idéznek elő a névben” (LŐRINCZE 1967: 19). Amikor egy helynév megszületik – akár közszói előzményű (*Fővényes, Körvényes*), akár jövevénynév (*Bocega, Haranicsa, Zsibrice*), tehát közszói párhuzammal az adott nyelvben nem rendelkezik –, önálló lexikális egységként rögzül a névhasználó közösség tudatában, s így módon bizonyos értelemben elszakad közszói előzményétől. További változásai természetesen ugyanúgy képzelhetők el, mint a közszavakéi, tehát azonos nyelvi törvényszerűségeknél engedelmeskednek. Minden helynév az alakját és a jelentését érintő változásokon is átmehet, bár ez nem szükségszerű. A helynévváltozások elsősorban alaki jellemzőik alapján ragadhatók meg, így ezeknek három fő típusát különböztethetjük meg. (A helynévváltozási szabályok tipológiáját HOFFMANN ISTVÁN dolgozta ki; áttekintően

l. 1999: 214): 1. a név szintaktikai szerkezetét (névrészeket) befolyásoló változások (kiegészülés, ellipszis, névrészcsere); 2. a név morfológiai szerkezetét (névelemeit) módosító változások (bővülés, redukció, névelemcsere); 3. a szemantikai szerkezet módosulása befolyásolja az alakszerkezetet (elhomályosulás, népetimológia vagy értelmesítés). Ugyanakkor a változási szabályok sokszor összetettek, többféle változási folyamatot is magukban foglalnak, s ilyenkor szerkezeti és morfológiai, valamint szemantikai változások egyidejűleg megfigyelhetők a névalakban. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jelentés-változásokat (névátvitel és szóhatártévesztések) sem, bár ezek eléggé ritkák. Ennél sokkal számottevőbbek a komplex névváltozások, amelyek alaki és jelentésbeli változások együtteseként értelmezhetők (névkeletkezés, néveltűnés, névdifferenciálódás, névintegráció). A változások a nyelv szemantikai, lexikai és morfológiai készletéből jöhetnek létre a névalkotási és a változási szabályok pragmatikai alkalmazásával. Emellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy a helynevek körét állandóan bővítik más nyelvekből átvett helynevek, a határon túli területeken inkább lexémák, amelyek a névrendszerbe épülve a helynévi norma alakítójává válnak.

2. Bár meglehetősen sok megyei és járási helynévgyűjtemény áll rendelkezésünkre, eddig még egyáltalán nem vizsgálták tüzetesen az élő névanyag és a korábbi történeti névanyag kapcsolatát a mikrotoponimákban. Az eddigi névváltozási vizsgálatok ugyanis viszonylag szűk korlátok között mozogtak. (Ilyen változásvizsgálatok: H. FEKETE 1980, GUTTMANN 1989, KOLLÁTH 1989, KOVÁTS 1997, valamint UNTI 1997.) Ide kell sorolnunk még a rendszerváltás után, nagyrészt a belterületi közterületeket érintő változásokat, bár ezek nagyrészt hivatalos, „felülről jött”, nem pedig természetes helynévváltozások. A HOFFMANN-féle változásmodellt mutatta be TÓTH VALÉRIA korai ómagyar kori településnevek változásaiban (TÓTH 2005). A településnevek azonban írásban rögzült kodifikált névalakok, alaki állandóság jellemzi őket. Ezzel szemben a határnevek (‘a települések határában található minden földrajzi név’) állományában szinte állandó és folyamatos változás figyelhető meg. A településeken belüli mikrotoponimákban nagyon sok laza szerkezetű névvel (pl. *Alsómalomon alól való lábban*; SZABÓ T. ATTILA 1988: 221) találkozhatunk, különösen a nyelvterület szélein, a nyelvileg archaikusabb vidékeken. Már a történeti és a mai nevek között is nagy számban találhatunk névpárokat, névváltozatokat; ezek alaki egységesülése – INCZEFI GÉZA terminológiáját használva –, névkövéltté válása több okból következhet be. Egyrészt a széles körű használat következtében a név alakilag állandósul, másrészt a nevek alapjául szolgáló szemlélet is egységesülhet, ennek hiányában ugyanis több név is jelölheti ugyanazt a denotátumot: *Sár-rét ~ Sás-rét* (vö. INCZEFI 1970: 56–60).

3. A vizsgálatban Menyhe és Zsére 19. század második feléből származó kataszteri térképeinek, illetve telek- és birtokkönyveinek (l. a források adatait; megtalálhatók a Nyitrai Állami Levéltár [Státny Archív Ivanka pri Nitre] állományában) történeti neveit vetem össze az 1990-es évek második felében készült saját gyűjtésem népi adataival. A két település, bár szomszédos egymással, Zoboralja két markánsan elkülönülő tájegységéhez tartozik. Menyhe (Bédél és Szalakusszal együtt) a hegymegi falvak csoportjába tartozik, nagyon el van zárva a többi hegyaljai falutól. A két település között a háború után megszűnt a közvetlen kapcsolat, közúton csak Nyitrán keresztül, körben lehet a másik településre eljutni, a vasúti közlekedés pedig elenyésző a két település között. Kíváncsi voltam,

hogy ezek a külső körülmények milyen helynévváltozási különbségeket eredményeztek a két település névanyagát összehasonlítva, illetve vannak-e olyan belső eredetű névváltozási tendenciák, amelyek kimutathatók a két település helynevei között.

A 19. század második felében a többszöri úrbérrendezések után az egyes települések birtokainak tagosítására is sor került, ennek kapcsán két térképet is kiadtak (az 1870–1880-as években), amelyeken rögzítették a település ó- és újállományát, feltüntetve rajtuk a határrészek elnevezéseit. A 20. század elején több úrbéri földet (legelőket, irtásokot) is kiosztottak; ezeket szintén rögzítették térképeken. A térképek nemegyszer nagyjából egyidőben fennálló névváltozatokat is megőriztek. Ezek között találunk **alakváltozatokat**: M 1890: *Völgy parti*, 1893: *Völgy part*, 1996: *Vőgypart-döllő*; **lexikális változatokat**: Zs 1875: *Kecskenyitvány*, 1881: *Kecske irtvány*, 1996: *Kecske-nyitvány*; valamint olyan neveket, ahol **változó a névadás alapja**: Zs 1875: *Jelenka bukor megett*, 1881: *Gyártványos*, 1996: *Parlagoki-döllő*. A Nyitra-vidéken az 1903–1905-ös térképeket használták fel a rendszerváltás után a kárpótlások idején, Szlovákiában ugyanis valódi kárpótlás történt, s mindenki (aki igényelte) a saját földjét kaphatta vissza. A magyarok történelmi okok miatt emocionálisan jobban kötődnek a földhöz, ezért a kárpótlás idején felértékelődtek a 19. századi térképek, ugyanis a földeket ezek alapján azonosították. A népszámlálási adatokból kiderül, hogy az egyénileg gazdálkodók száma a magyarok körében csaknem megtízszereződött (43 főről 353 főre növekedett), a szlovákok körében viszont harmadára csökkent (1463 főről 525 főre) (vö. GYURGYÍK 1994: 40–3, 118–20). Ez az érzelmi kötődés néhány kivételtől eltekintve jobbára csak az idősebbekre érvényes, s a generációváltás után a névéltan változásával is számolnunk kell. Ezek a kataszteri térképeken rögzített történeti nevek nélkülözhetetlenek a határon túli területeken, segítenek a lokalizálásban és a tájékozódásban, hiszen egyre kevesebb azoknak a száma, akik ismerik a határrészek magyar elnevezéseit. A magyar népi nevek nagy része ezért a történeti névanyagon alapul. Általánosságban igaz, hogy a kataszteri nevek között gyakran találunk olyan megnevezéseket, amelyeken érződik a hivatalos íz (*Bédi útnál Kerek domb*; *Úrbéreseké irtványok*; *Nagy Tábla I., II., III.*; *Szalakuszi határtól Rétek*), és előfordul, hogy a hivatalos névadás egyik jellemző formájaként egy nagy kiterjedésű terület összevont nevet kap, ezzel jelölve határait: *Ojtványos és Szilvások*, *Tőkési és Hulladi* stb. Ezért használja SEBESTYÉN ÁRPÁD a névhamisítás és önkényes névadás fogalmakat a térképi névírás sajátosságaira (SEBESTYÉN 1984–1985: 83–95). Ugyanakkor „megtévesztő túlbuzgóság, ha a régiség iránti lelkesedésből a kataszteri térképek minden felírását tulajdonnévként jegyezzük ki” (uo. 89). KIRÁLY LAJOS megállapítása szerint azonban: „A külterületi hivatalos nevek egy része mesterkélt, mérnöki alkotás eredménye, s ezek nem is alkalmasak a mindennapi használatra. [...] A mesterkélt »névfabrikálásoknak« valóban nincsen funkciójuk, szerencsére azonban az ilyenek száma nem éri el az 5-10 százalékot. A kataszteri nevek 90 százaléka hivatalos rangra emelkedett népi névnek tekinthető” (KIRÁLY 1970: 71); NYÍRKOS ISTVÁN szerint pedig „a térképen szereplő nevek éppen lokalizáltságuknál fogva arra is alkalmasak lehetnek, hogy azokat a mai névanyaggal egyeztessük, s ezáltal a nevek történetére is fényt deríthessünk” (NYÍRKOS 1970: 92).

A tájegység történeti névanyaga egységes képet mutat. A motiváció azonos, akár magyar, akár szlovák névről van szó. A terület névadási szokását jellemzi, hogy főként a természet kínálta elnevezések konvencionalizálódtak. A hegymegi falvakban (Béd, Menyhe, Szalakusz) az emberhez, társadalomhoz kapcsolódó lexémák kevésbé jelennek meg az elnevezésekben. E történeti nevekben számos valódi tájszó névközületként maradt fenn:

Cserge, Czéczés, Csiva-part, Geresztény, vagyis a nyelvhasználatból a tájnyelvi jelentés kikopott (vö. N. CSÁSZI 1999a: 186–91). A vízmegi falvakban (Vicsápapáti, Egerszeg) vizsgált történeti nevek között a *-földek* utótag nélküli, ellipszissel alakult népi nevekre figyelhetünk föl az 1876-os nyitraegerszegi térképen: *Szöllők megetti, Középső hosszúk* stb. Nyitraapáti térképén is a népi névhasználatot bizonyítják a következő nevek: *Ritek, Cse-tertek, Csecskek, Kert megetti, Lapóssak, Lajosfálva feli út* (vö. N. CSÁSZI 1999b: 113–6).

Bár egy-egy esetben előfordulnak mesterségesnek tűnő, hivatalos jellegű nevek, mégsem ezek dominálnak a történeti névanyagban, sőt helyenként éppen ellenkezőleg, inkább a nyelvjárásiasság a jellemző, mintha az a törekvés jellemezné a lejegyző mérnököt, hogy a népi alakban előforduló nevet örökítse meg a térképeken: *Jelenka bukor, Felvégi kertmegi dülő, Tótok dűleje; Pap rittyé, Gát allya, Partyika alatt, Prészokallai*. A múlt századi Tormos helység ma *Chrenova* néven Nyitra városrésze. FÉNYES ELEK már 1851-ben tót faluként említi. A lejegyző mérnök az 1859-ben készült, tagosítás előtti térképen a Nyitra melletti Tormos községben kizárólag szlovák neveket rögzített a térképen (helyenként magyaros helyesírással), ezzel is jelezve a többségi névhasználatot: *Panszka Tabla, Kutyi, Gyili, Nad Mlincsekom* stb. (vö. N. CSÁSZI 1997: 340). Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy nem a mérnök anyanyelve befolyásolta a kataszteri térképre került névanyagot.

Zoboralja több mint 80 éve nem tartozik az anyaországhoz, az azóta megjelent térképek főként szlovák nyelvűek. Ezzel azt a látszatot keltik, mintha a területen élő népesség kicserélődött volna, vagy a lakosság teljes asszimilációját előrevetítve a nyelvcseré folyamatára már lezajlott volna. E térképeken a korábbi kataszteri nevek tükörfordításban, illetve részfordításban jelennek meg. Néhány esetben azonban a szlovák elnevezés teljesen új motiváción alapul, a magyar tulajdonnévi elemekkel és a valódi tájszavakkal azonban nem tudtak mit kezdeni a fordítók. A történeti és mai élő névanyag ismeretében elmondhatjuk, hogy a szlovák nyelvi adatok ezen a vidéken valóban másodlagosak, de az asszimiláció ilyen mértékű növekedése, a hatalom egyértelmű törekvése következtében fennáll a veszélye annak, hogy a szláv nevek elsődlegessé válnak (N. CSÁSZI 2004: 84).

4. Névváltozások a két településen: Menyhén 56, Zsérén 186 történeti név változását vizsgáltam meg (l. a túloldalon lévő táblázatot).

I. Változatlan nevek. A vizsgálatban fontosnak tartom azt is rögzíteni, hogy mely neveket nem érintett a változás. Menyhén 18 ilyet találunk: *Bábharaszt, Csereske, Csiva-part, Fövényes, Galuzsa, Gurgó, Gyalogút-szeri, Horka, Kapások, Káposztás, Kenderes, Keresztúti, Kőbánya, Mecka-hegy, Mecka-hegy alatt, Sár-rét, Szutucka, Zsibrice, Zsérén 38-at: Alsó-faluvégi, Bocega, Borzluk, Csicsók, Eresztvény, Fonnyadtság, Hideg-völgy, Hosszúk, Hosszú-kő, Káposztás, Kecse-nyitvány, Kerek-pázsity, Kis-dombi, Kis-erdő, Kőkúti, Kőbánya, Körtvélyes (Körtiles), Kövesek, Köves-part felett, Latka kútja, Latka, Ócsolomi, Partika, Partika alatt, Partok, Pásztorúti-dülő, Pecke-part (Pecka-part), Piliske alatt, Prészok alja, Rétek, Rigó-völgy, Salga, Szent János, Szőlők alatt, Szutickai-szoros, Temető, Tőkés, Urasági-birtok*. Ezek zömmel nem leíró jellegűek: **megváltozott a művelési ág** (*Eresztvény, Káposztás, Kerek-pázsity* stb.) vagy **a terület minősége, jellege** (*Fövényes, Csicsók, Kőkúti, Kőbánya* stb.), illetve **kiveszett a népnyelvi használatból a tájszó vagy névátvétel** (*Bábharaszt, Csiva-part, Galuzsa, Ócsolomi, Szutucka/Szuticka*). Így e külső változás már nem érintette a kialakult helynevet. A változatlan nevek igen magas arányban vannak az összes történeti névhez viszonyítva (Menyhén 34%, Zsérén 22%).

A névváltozások típusai	Menyhe	Zsére
I. VÁLTOZATLAN NEVEK	32%	20%
II. KOMPLEX FOLYAMATOK	2%	14%
1. néveltűnés	2%	11%
2. differenciálódás	–	1%
3. integráció	–	2%
III. JELENTÉSVÁLTOZÁS	2%	–
IV. ALAKI VÁLTOZÁSOK	57%	56%
1. teljes változás (névcsere)	21%	23%
2. részleges változás	36%	33%
2.1. A SZINTAKTIKAI SZERKEZET VÁLTOZÁSA	21%	20%
2.1.1. kiegészülés	7%	7%
– <i>jelzővel</i>	–	1%
– <i>földrajzi köznévi utótaggal</i>	7%	6%
2.1.2. ellipszis	8%	6%
– <i>jelző marad el</i>	4%	2%
– <i>utótag marad el</i>	4%	4%
2.1.3. névrészcsere	5%	3%
2.1.4. névelem > névrészcsere	2%	2%
2.1.5. a szintaktikai szerkezet átalakulása	–	2%
2.2. A MORFOLÓGIAI SZERKEZET VÁLTOZÁSA	15%	13%
2.2.1. Bővülés (névelemnyi növekedés)	11%	4%
– <i>képzővel</i>	7%	1%
– <i>jellel</i>	4%	2%
– <i>raggal</i>	–	1%
2.2.2. redukció (névelemnyi csökkenés)	–	8%
– <i>képző</i>	–	6%
– <i>jel</i>	–	–
– <i>rag vagy névutó</i>	–	2%
2.2.3. névelemcsere	2%	2%
2.2.4. névrész > névelemcsere	2%	–
2.3. A SZEMANTIKAI SZERKEZET VÁLTOZÁSA	–	1%
2.3.1. deetimologizáció (elhomályosulás)	–	1%
2.3.2. népetimológia (értelmesítés)	–	–
V. ÖSSZETETT ALAKI VÁLTOZÁSOK	7%	9%
Összesen	100%	100%

II. Komplex változások. Ezek a változások alaki és jelentésbeli változások együttesként értelmezhetők.

1. Néveltűnés. Míg Menyhén mindössze egyetlen nevet érint a komplex folyamatokban a néveltűnés (*Kövecses*), addig Zsérén 20 nevet is ide sorolhatunk: *Bahoczaí, Czigány szállás, F. Elefanti uton kívül, Gyártványosi, Halastói, Halastói dűlő, Hosszú megye, Hosszúmegyei, Hulladi, Kövecsek alja, Kucskai, Madárkúti, Második vető, Polocsán, Polovcsány, Sastyini kútnál, Savóskút, Szilvások, Zöldes part megett, Zsidó temető.* A menyhei *Kövecses* név eltűnésével a mellette fekvő *Fővenyes* népi név jelöléstágulással ezt a területet is jelöli. A zserei nevek között vannak azok a PESTY-féle megnevezések, amelyeket az adatközlők lokalizálni sem tudtak: *Kucskai, Madárkúti, Gyártványosi, Bahoczaí.* Az eltűnést segíti, ha a terület oly mértékben megváltozik, mint a *Halastói, Halastói dűlő* esetében, vagy egy régies nyelvjárási alak figyelhető meg a névben, s a mai népi nyelvi változathoz is kiveszett már a tájszó: *Gyártványosi, Hulladi.*

2. Névdifferenciálódás. Ide sorolom azokat az eseteket, amikor a névtest névutóval vagy földrajzi köznévi közszóval bővült, így valóságos viszonyrend alakult ki a helynevek között: *Köves-part, Köves-part felett, Köves-part alatt.* Erre csak ezt az egy névcsoportot találhatjuk, mert a többi esetben nem a név, hanem az objektum, a terület differenciálódásáról beszélhetünk.

3. Névinegráció. A többelemű nevek kialakulásának gyakran előforduló formája, hogy két egymás mellett fekvő terület összekapcsolásával hoznak létre helynevet. LÖRINCZE (1967: 22) ezt jelöléstágulásnak nevezi; GUTTMANN szerint ez esetben a területnövekedés együtt jár a névalak bővülésével, a nevek egységesülésével (GUTTMANN 1989: 95). Menyhén nem jellemző az ilyen névadás, Zsérén is csak öt összevont hivatalos névadással keletkező kataszteri nevet találunk: *Felső és alsó Latka > Latka; Kövesi és keskeny sási > Kövessi rét; Nagy és kis domb > Dombok; Ojtványos és Szilvások > Olytványos; Tőkési és Hulladi > Tőkés; Bédi útnál Kerek domb és Kerek rét > Kerekdomb.* Ezek e nevek azt mutatják, hogy a korábban differenciáltabb terület megnevezése a hivatalos névadás során egyszerűsödik a névhasználatban. Az összevont területeknek önkényesen adtak nevet, az összevonás után azonban már csak az egyik név él tovább.

III. Jelentésváltozás. Téves felbontás (szóhatártévesztés) figyelhető meg az egykori menyhei név és a mai szlovák elnevezés között: *Csente kút > szlk. Ticha cesta 'Csendes út'.*

IV. Alaki változások

1. Teljes névváltozás, névcseré történt Menyhén 14, Zsérén 40 esetben. Egyrészt olyan neveket érint ez a folyamat, ahol **túl általános elnevezés** született korábban. Menyhén: *Falu végén, Falu végi > Malom út mellett; Közbirtokossági erdő > Citerák, Peánka, Harancsa, Hegyesses; Menyhe-úrbéri erdő > Zsibrice alatt, Gál erdeji, Zsibrice;* Zsérén: *Alsó faluvégi, Alsó faluvégi dűlő > Bitókák, Pap földjei; Irtási > Istenkúti-dűlő; Felsőkertmegetti, Felsőkertmegetti dűlő > Pap kertje megetti; Szabadosok birtokai > Kántor földje (konkretizálás).* Másrészt **a megváltozott körülmények** befolyásolták a névcserét, Menyhén: *Korpa irtvány > Német-völgy; Bartoskúti > Patakok;* illetve már meglévő helynevek befolyásolták az újak születését: *Kövecses hojszu partok [!] > Kereszt út felett.* Az egykor differenciált Közép- és Alsó-Galuzsa elnevezésekben más lett a névadás alapja, a területen végigfolyó *Hunták-patak* vált a mai név alapjává. Ugyanígy Zsérén is megváltozott a névadás alapja néhány esetben: *Mise úti > Kolonyi út; Úrbéri erdei legelő > Istenkúti-dűlő; Jelenka bukor megett > Parlagok-dűlő; Kenderes > Ibrice; Kövespart*

felett > *Gesztenyés*, *Gesztenyések*; *Libalegelő* > *Cigányok*, *Cigányházi-dűlő*; *Ibrice*, *Zsibrice* > *Sánc*; *Ibricei* vagy *Bükkös*, *Zserei szikla alja* > *Véderdő*. **Megváltozott a viszonyítás** a *Bédi uton kívül* > *Menyhei-döllő*; *Bédi uton belül* > *Két hegy-köz zserei* névváltozatokban. **A megváltozott művelési ág** okozza a névcserét Zsérén: *Eresztvény* > *Legelő*; *Gyártványos* > *Parlagoki-dűlő*; *Hegy Parlag* > *Úrbéresség*; *Elletés* > *Zserei-szőlők*, *Szőlőhegy*; *Kenderes* > *Ibrice*; *Mocsár* > *Ibrice*; *Szöllők* > *Középuti*. A *Kenderes* Menyhén névközület, Zsérén azonban a hegynév (*Ibrice*) névátvitellel befolyásolja a teljes alakváltozást. – A névcserés alakok között találunk olyanokat, amelyeknél a történeti név több névre oszlott, itt a denotátum differenciálódásáról beszélhetünk. A nagyobb kiterjedésű területet több kisebb egységre osztották, ez is okozta a névcserét. Menyhén: *Közbirtokossági erdő* > *Citerák*, *Peánka*, *Harancsa*, *Hegyesses*; *Menyhe-úrbéri erdő* > *Zsibrice alatt*, *Gál erdeje*, *Zsibrice*; Zsérén: *Alsó faluvégi*, *Alsó faluvégi dűlő* > *Bitókák*, *Pap földjei*; *Első vető* > *Bitókák*, *Kövespart alatti dűlő*, *Alsó-faluvégi*, *Pap földjei*; *Irtványok* > *Urasági-birtok*, *Partika*, *Kövesi-rét*, *Kövesek*, *Bocega*, *Jegyzőföldek*; *Libalegelő* > *Cigányok*, *Cigányházi-dűlő*, *Park*; *Uraság erdeje* > *Pancsulya*, *Menyhei-dűlő*, *Sánc*; *Urbéreseké* > *Köves-part*, *Sások*.

2. Részleges változások

2.1. A szintaktikai szerkezet változása

2.1.1. Kiegészülés. Jelzői előtaggal történő kiegészülést csak Zsére névanyagában találunk: *Eresztvény* > *Fölső-eresztvény*; *Szöllők* > *Zserei-szőlők*. A *Fölső-eresztvény* névalakban nem tekintem differenciálódásnak a nevet, mert nincs meg a korreláló alsó párja. **A földrajzi köznévi utótaggal** bővült helynevek között valódiak csak az *Irtás-árok*, *Zsibrice-kő*, *Peres-domb* névalakok. A többi, *-dűlő* utótaggal bővült névváltozatot (*Völgy-part*, *Völgy-parti* > *Völgypart-dűlő*; *Eresztvény* > *Eresztvényi-dűlő*; *Hosszúki* > *Hosszúki-dűlő*; *Köves parti* > *Kövesparti-dűlő*; *Ojtványos* > *Ojtványosi-dűlő*; *Pásztorúti* > *Pásztorúti-dűlő*, *Pásztorúti-földek*; *Pecke part*, *Pecke parti* > *Peckeparti-dűlő*; *Szöllők* > *Szöllőhegy*; *Téglavető* > *Téglavető-dűlő*) redundánsnak tekintem.

2.1.2. Az elliptikus változások között találunk **jelzőelmaradást**: (*Felső-*)*Galuzsa*, (*Kövecses-*)*hosszú-partok*, (*Elő-*)*rét*, (*Pusztá-*)*Koloni-dűlő*, (*Új-*)*szőlő*; illetve **a földrajzi köznévi utótag elmaradását**: *Mecka-hegy*(szőlő), *Zobor* (hegy csúcsa). Zsérén főként a *-dűlő* utótagok tűntek el, de a *Vericzi lápa* > *Veriz* 'lápa, vízvölgy' névváltozásban névátvitel is történt. Ugyanakkor bizonyos körülírt formákat is ennek tekinttem: (*Bédi útnál*) *Kerek-domb*.

2.1.3. A névrészcserék között találunk szemantikailag közel állókat: *forrás* > *patak*, *Polovcsany forrás* > *Polócsányi-patak*; *sár* > *sás*, *Sár-rét* > *Sás-rét*; *irtvány* > *nyitvány*; *dűlő* > *földek*, *Pásztorúti dűlő* > *Pásztorúti-földek*; *szabadosok és úrbérese* > *falu* (erdeje); és szemantikailag teljesen különbözőket: *Mecka-hegy* > *Szőlőhegy*; *forrás* > *dűlő*; *Büdös kúti forrás* > *Büdöskúti-dűlő*; *faluvégi* > *rét*, *Felső faluvégi* > *Felső-rét*.

2.1.4. A névelem névrésszel cserélődött néhány esetben mindkét településen. Menyhén: *Kenderes* > *Kenderföldek*, Zsérén két adatot találhatunk: *Cseh Mihályé* > *Cseh Mihály-rét*; *Kövecsek*, *Kövesek* > *Köves-part*.

2.1.5. A szintaktikai szerkezet átalakulására (minőségjelzős szerkezet helyett birtokos vagy fordítva, értelmezős szerkezet helyett minőségjelzős, illetve körülírt alak egyszerűsödése jelzős szerkezeté) egy menyhei (*Jelenka bukor* > *Jelenka bukra*) és három zserei példát találunk. Ezek főként az ún. laza szerkezetű nevek, a körülírások egyszerűsödését és névközületté válását jelentik: *Faluvégi alsó* > *Alsó-faluvégi*; *Ghymesnek vezető út* > *Gimesi út*; *Kolonnak vezető út* > *Koloni út*.

2.2. Morfológiai változások. A morfológiai változások között számottevő különbség mutatkozik a két település között. Míg Menyhén a névelemnyi (képzővel, jellel történő) bővülést figyelhetjük meg az adatokban, addig Zsérén inkább az egyszerűsödési folyamatok dominálnak. Csak itt találunk képzővel, illetve raggal vagy névutóval történő redukciót.

2.2.1. A menyhei adatokban az *-i* képzővel **bővült alakok** jelentésváltozással, névátvitellel is összekapcsolódó folyamatok: *Bartos kút* > *Bartoskúti*; *Kereszt út* > *Kereszt-úti*; *Szőlő út* > *Szőlőúti*; *Kert mögött* > *Kertek megetti*. Zsérén névátvitellel nem kapcsolódik össze ez a változás: *Kis domb* > *Kis-dombi*; *Ócsolom* > *Ócsolomi*.

2.2.2. Szintén a nyelv gazdaságosságára való törekvés jelentkezik a zsérei **morfológiai redukcióban**. Ez jelentős különbséget mutat a két település között. Menyhén nem találunk erre adatot, míg a zsérei nevek morfológiai változásának csaknem a felét (6%) az ilyen adatok mutatják. **Névelemnyi csökkenést** csak a zsérei adatok között találunk. 11 névben figyelhetjük meg a képző redukcióját: *Boczegai* > *Bocega*; *Fanadsági* > *Fonynyadtság*; *Gáberki* > *Gáberke*; *Gál Mátéi* > *Gál Máté*; *Kövesparti* > *Köves-part*; *Megygyesi* > *Meggyes*; *Partoki* > *Partok*; *Prészokallai* > *Prészok alja*; *Püspöki erdő* > *Püspök-erdő*; *Salgai* > *Salga*; *Szuticzka* > *Szuticka*; 3 esetben pedig a rag vagy névutó elmaradását: *Alsó kertmegetti* > *Alsó-kertmegi*; *Felső kertmegetti* > *Felső-kertmegi*; *Kis-erdő alatt* > *Kis-erdő*; ezáltal egyszerűsödik a név.

Igen jelentős a *-k* többesjel helynévalkotó funkciója a területen, különösen Menyhén. Ez kétirányú folyamatban figyelhető meg: egyrészt **morfológiai bővülést** jelent: *Hunta* > *Hunták*; *Kapás* > *Kapások*; *Kenderföld* > *Kenderföldek*; *Lápa* > *Lápák*. Az összetett alaki változásokban **ellipszissel és névelemcserével** keletkeznek az ilyen alakok: *Nagy-dombi* > *Dombok*; *Száraz-patak* > *Patakok*. Másrészt többes számú utótaggal szintaktikai változásként is jelentkeznek: *Felső-faluvégi* > *Felső-rétek*; *Kenderes* > *Kenderföldek*. Ugyanakkor a többes számú alak is megváltozik, a névelem helyett névrész áll, de ez lényegesen ritkább: *Kövecsek* > *Köves-part*; *Kövesek* > *Kövessi-rét*.

2.2.3. Általános jelenség a névváltozási folyamatban a **névelemcsere**: *Berhő völgyi* > *Berhő völgye*; *Deréki* > *Derékok*; *Jelenka bukri* > *Jelenka bukra*; *Piliske alatt* > *Piliske alá*; illetve a névutóban lévő ősi helyhatározórag redukciója: *Kert mögött* > *Kert meg*; *Alsó és Felső kertmegetti* > *kertmegi*.

2.2.4. A **névrész > névelem cserére**, bár sokkal megszokottabb névváltozási folyamat, a két település névanyagában csak egyetlen menyhei példát találhatunk: *Kenderföld* > *Kenderes*.

2.3. A **szemantikai szerkezet változása** is módosítja az alaki szerkezetet. Ennek példája az **elhomályosulás**, melyre a zsérei adatok között találunk kettőt: *Büdös kúti forrás* > *Bűnös tója*; *Menyhei szikla alja* > *Deszkalla*.

V. Összetett alaki változások is megfigyelhetők a névváltozások között. Bár a menyhei adatok között lényegesen kevesebbel találkozunk, a zsérei adatok között nagyrészt az ellipszishez és a morfológiai változásokhoz kapcsolódnak. A nevek összességéhez viszonyítva százalékosan közel azonos változásról van szó.

Menyhén (4):

– morfológiai változás (bővülés képzéssel, illetve jellel) + kiegészülés (földrajzi köznévi utótaggal): *Hunta* > *Huntai-patak*, *Hunták-patak*;

– morfológiai bővülés (a jelzőn jellel, az alaptagon képzővel) + kiegészülés (jelzői alaptaggal): *Kapás* > *Kapások aljai*;

– ellipszis (jelző, előtag marad el) + morfológiai (bővülés jellel): *Felső Kapás* > *Kapások*;
 – ellipszis (jelző, előtag marad el) + morfológiai (szabálytalan bővülés jellel és képzővel): *Száraz patak* > *Patakoki*. Ezek az alaki változások ugyanakkor jelentéskiterjesztéssel is együtt járnak.

Zsérén (16):

– kiegészülés (jelzővel) + névrészcseré: *Forrás* > *Uraság kútja*;
 – kiegészülés (földrajzi névi utótaggal) + névrészcseré: *Vályog vető* > *Téglavető-dűlő*;
 – kiegészülés (földrajzi névi utótaggal) + névelemcsere: *Kövesek* > *Kövessi-rét*;
 – ellipszis (jelző marad el) + kiegészülés (földrajzi névi utótaggal): *Pusztá Kolon*, *Pusztá Koloni* > *Koloni-dűlő*, *Koloni földjeink*;
 – ellipszis (jelző marad el) + morfológiai bővülés (képzéssel) + kiegészülés (utótaggal): *Sz. János* > *Jánoskaji káponka*;
 – ellipszis (jelző marad el) + szintaktikai szerkezet változása + névrészcseré: *Alsó Latkai forrás* > *Latka kútja*;
 – ellipszis (jelző marad el) + morfológiai bővülés jellel: *Keskeny sás* > *Sások*;
 – ellipszis (jelző marad el) + névelemcsere: *Nagy dombi* > *Dombok*;
 – ellipszis (utótag marad el) + morfológiai redukció (rag vagy névutó): *Alsó kertmegetti dűlő* > *Alsó kertmegi*; *Pallagok erdő alatt* > *Pallagok*;
 – ellipszis (utótag marad el) + névrészcseré: *Felső faluvégi dűlő* > *Felső-rétek*;
 – ellipszis (utótag marad el) + névelemcsere: *Úrbéri erdő* > *Úrbéresség*;
 – szintaktikai szerkezetváltozás + morfológiai redukció (rag): *Jelenka bukornál* > *Jelenka bukra*; *Kertmegetti alsó* > *Alsó-kertmegi*; *Kertmegetti felső* > *Felső-kertmegi*.

5. A történeti nevek nagy része ma is használatos, egy részük változatlan alakban őrződött meg, függetlenül attól, hogy a név szemantikai tartalma mit takar. Más részük névváriánsként él tovább mai élő helynévadataink között. Ezek a variánsok nagyrészt alaki jellemzőikben térnek el egymástól, de a névélettani mozgás és a név strukturálódása is tanulmányozható bennük. A névváltozatok kialakulásában a nyelvi változáson kívül a névhasználóknak a földrajzi környezettel és a földhasználattal való viszonya játszik meghatározó szerepet.

Jelentős különbség van a két településen a változatlan nevek arányában. A zsákutcá-faluként is számon tartott Menyhén a nevek 32%-a változatlan formában őrződött meg, szemben a zserei 22%-kal. A nevek továbbélését biztosítja az emberek nyelvi tudatában, nyelvhasználatában, hogy az ide tartozó nevek zömmel egyrészesek, illetve a művelési ág évtizedek, évszázadok óta változatlan. A névalak formálódása, valamint a táj lakóinak a tájjal való megváltozott kapcsolata miatt feledésbe mehet a névadás indítéka, s ezáltal a tartalma is: *Galuzsa*, *Ócsolomi*.

A művelési ág és a terület megváltozása azonban nagy hatással van a nevekre, ezen változási folyamatok következtében új nevet alkot a lakosság. Ebben szerepet játszik a terület elhelyezkedése és a megművelt területen megtermelt termés is. Igen szembetűnő a néveltűnés Zsérén. A menyhei egy adattal szemben Zsérén húsz ilyen névvel találkozunk. A település fekvéséből és helyzetéből adódóan sokkal inkább ki van téve a külső változási folyamatoknak, kevésbé őrződnek meg a régi névalakok.

Források

Menyhe

- 1890: *Menyhe község határának ó állapotú térképe 1890. évi Április 26^{án} Borossi Mihály mérnök által.*
- 1893: *Menyhe tagosított határának térképe 1891/93. 1893. aug. 8-án hitelesített.*
- 1893: *Menyhe tagosított határának Telek Könyve, 1893.*
- 1902: *Menyhe község határbeli felosztott Legelő Térképe, Menyhe, 1902. Október 22.^{én} mérnöki nyilvántartás szerint.*

Zsére

- 1875: *Zsére helység határának térképe Mérnökileg felvétellett 1875ik évben Mész József mérnök által.*
- 1877: *Zsérei ó államú részlet telekkönyv, 1877.*
- 1878: *Zsére ó államú birtok könyve, 1878.*
- 1880: *Zsére helység határának tagosítási terve 1880. július hó 28-án Készült Mész József mérnök által.*
- 1881: *Zsére helység tagosított határának térképe Készült 1881ik évben Mész József mérnök által.*
- 1896: *Zsére község Urbéri erdő térképe 1896. július 31. Mész Sándor.*

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1965. A földrajzi nevek nyelvtörténeti tanulságai. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 1: 69–76.
- BENKŐ LORÁND 1967. A tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 374–88.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1997. Nyitra környéke helynévanyagának változásai. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 338–41.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1999a. A zaboljai hegymegi falvak történeti helynevei. In: KOVÁTSNÉ DR. NÉMETH MÁRIA főszerk., *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola évkönyve 1998/99*. Győr. 186–91.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1999b. A zaboljai vízmegi falvak történeti helynevei. *Névtani Értesítő* 21: 113–6.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 2004. A társadalmi viszonyok, a nyelv- és a névhasználat kölcsönhatásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 77–90.
- H. FEKETE PÉTER 1980. A vízrajzi nevek változása Tiszaszőlősen a XVIII–XIX. századi adatok tanúsága alapján. *Magyar Nyelvjárások* 35–57.
- GUTTMANN MIKLÓS 1989. Változás, elmúlás a vasi földrajzi nevekben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 93–6.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg*. Pozsony.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1971. A földrajzi nevek tudományos feldolgozása. *Magyar Nyelvőr* 457–63.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 207–16.

- INCZEFI GÉZA 1970. A névközületté válás folyamata határneveinkben. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 56–60.
- KIRÁLY LAJOS 1970. A hivatalos névadó tevékenység hatása földrajzi neveink életére. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 70–3.
- KOLLÁTH ANNA 1989. Rum község földrajzi neveinek változása az elmúlt 15 évben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. sz. Budapest. 130–2.
- KOVÁTS DÁNIEL 1997. Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 301–5.
- LÓRINCZE LAJOS 1967. Földrajzi neveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 3–27.
- NYIRKOS ITVÁN 1970. Térképeink névtani tanulságairól. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 89–93.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1984–1985. A kéziratok térképek névtudományi hasznosítása. *Magyar Nyelvjárások* 83–95.
- SZABÓ T. ATTILA 1988. Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez. In: Uő: *Nyelv és település*. Budapest. 213–57.
- TÓTH VALÉRIA 2005. Változásmodellek a településnevek körében. *Névtani Értesítő* 27: 125–36.
- UNTI MÁRIA 1997. Alsó-Szigetköz vízneveinek változása 1947–1995. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 455–8.

N. CSÁSZI ILDIKÓ

ILDIKÓ N. CSÁSZI, **Place name changes in Zoboralja, on the basis of toponyms from Menyhe and Zsére in Slovakia**

Place names, including microtoponyms – similarly to other linguistic signs – can perform different changes as a result of external (non linguistic) or internal (linguistic) reasons. These changes might affect the form as well as the meaning of place names; furthermore, in Hungarian inhabited regions beyond the present borders of Hungary, place names frequently disappear because of the intense assimilation. This paper compares the historical place names from the second half of the 19th century to those used today in two neighbouring settlements of Zoboralja, which belong to two significantly different regions. The place names have changed in different ways as a result of the different situation and divergent development of the villages. In the isolated Menyhe, 32% of place names have remained unchanged. In Zsére, 34% of historical place names have disappeared or have been substituted by different names. Because of its situation, the latter settlement is more exposed to changes initiated by external factors; as a result, old name forms are less frequently preserved. Place names in both settlements are affected by internal, intralinguistic changes: the plural marker *-k* establishes many place names; morphologic reduction in the place names of Zsére indicates linguistic efficiency; changes of the syntactic structure can only be observed in Zsére.

A PUSZTA CSALÁDNÉV MINT (CSEH)SZLOVÁK PRAGMATIKAI KÖLCSÖNZÉS

A rendszerváltozás óta jelentős mértékben felgyorsult a magyar nyelv határon túli változatainak vizsgálata. Közkeletűnek számít velük kapcsolatban az a megállapítás, hogy kontaktusváltozatnak tekinthetők, hiszen ki vannak téve az adott országban használatos államnyelv hatásainak. Bár a hatások intenzitása nem egyformán érinti ezeket a dialektusokat, ettől a ténytől az ilyenkor szükséges általánosítások alapján mégis eltekinthetünk. Ezzel mintegy lehetővé tesszük, hogy a magyar nyelv adott térségekben használatos változatairól úgy beszéljünk, mint regionális dialektusokról. A kontaktusváltozatokon belül általában megkülönböztetjük: 1. a magyar nyelv regionális standard változatát, amely az anyaországi standartól alapvetően csak bizonyos lexikai és pragmatikai kontaktusjelenségek használatában különbözik, s általában formális beszédhelyzetekben találkozhatunk vele; valamint 2. a beszélőközösség interakcióiban nagy jelentőségűnek számító mindennapi beszélt nyelvet. Ez utóbbi regionális nyelvváltozatot sem elsősorban a földrajzi tagoltság jellemzi; ilyen értelemben a helyi nyelvjárások fölött áll, viszont annál szembeötlőbben tükröződnek benne a beszélőközösség tagjainak társadalmi különbségei. Alapvetően informális beszédhelyzetekben használatos. A nyelvi rendszer minden síkján jelentkeznek benne kontaktusjelenségek.

E tanulmányban a magyar nyelv északi régiójában használatos dialektus egyik legzetes névregionalizmusáról kívánok szólni. Arról, amely mind ez ideig kevesebb figyelemben részesült, éppen ezért árnyaltabb bemutatására, összefüggérendszerének feltárására még nem is kerül(het) sor.

Korpuszom alapvetően élőnyelvinek tekinthető, bár első pillantásra némileg furcsa ellentmondásnak tűnhet, hogy egy része a „holtak birodalmából”, temetők sírfeliratairól származik. Ennek sajátos okai vannak. Mindenekelőtt az, hogy a temetőben sok tekintetben őszintén fel lehet tárulkozni: kevésbé érvényesül a megfélemlített nyelvhasználat következtében az igazodás kényszere. Másodsorban említtem azt a nem kevésbé fontos ténytet, hogy a sírfeliratok dátumai alapján hitelesen nyomom követhető az egyes jelenségek kronológiája, a folyamatok egyes fázisainak időbeli rétegződése. A sírkövek feliratainak nyelvhasználatából következtetni tudunk az élő nyelvszokásra: egyén, család, közösség nyelvhasználatára. Az itt tárgyalt jelenség a szlovákiai magyarnak mind a standard, mind a szubstandard változatában élőnyelvi realitás.

A korpusz kontaktusjelenségeinek vizsgálata elvileg különböző szempontok szerinti összehasonlításra is lehetőséget kínál(na): például településtípus (falu/város), földrajzi elhelyezkedés (Kisalföld/Mátyusföld), nyelvföldrajzi fekvés (nyelvhatár-közelség/kompakt magyar nyelvterület), az anyaországgal ápolat kapcsolatok milyensége, etnikai és felekezeti összetétel stb. A terjedelmi korlátok azonban nem teszik lehetővé ezek részletes kifejtését, meg kell elégednünk utalásszerű megjegyzésekkel.

A tanulmányban fölvetett problémákkal több kutatópontra kiterjedő tágabb kutatás keretében foglalkozom. Ez főként az észak-magyar nyelvterület nyugati régiójára koncentráldik, de tervezem a kiterjesztését a közép- és kelet-szlovákiai magyar nyelvterületre is.

Jelen írásomhoz két szomszédos tájegységről – a Csallóközből és a Mátyusföldről – választottam egy-egy kutatópontot. Az egyik a Csallóköz déli részén található Nagymegyer (Veľký Meder), a másik a Mátyusföld északkeleti részén lévő Alsószeli (Dolné Saliby). Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a tárgyalt jelenségek a felvidéki magyar nyelvterület egészére jellemzőek. Nagyjából az 1970-es évektől beszélhetünk arról, hogy szociolingvisztikai változóként az alkalmi(bb)nak számító interferencia-jelenségből a magyar nyelv északi határain túl található dialektusba integrálódtak. Mielőtt rátérnék a jelenségek tényleges bemutatására, szükségesnek látom röviden bemutatni a két kutatópontot.

Nagymegyer (Veľký Meder) szlovákiai magyar kisváros a Csallóközben. Közigazgatásilag a Dunaszerdahelyi járáshoz (Okr. Dunajská Streda) tartozik. A felvidéki kompakt magyar nyelvterület azon régióinak egyikében található, amelyekben a magyarság a szlováksággal szemben hatalom nélküli többséget alkot. A rendszerváltozás óta a földrajzi közelségnek köszönhetően egyre inkább Győr vonzáskörzetéhez (is) tartozik. Lakosságának egy része napi gyakoriságú intenzív anyaországi kapcsolatokat ápol kulturális, gazdasági, oktatási stb. területeken. A magyar anyanyelvűek aránya 2001-ben 87,91% volt. A legutóbbi népszámlálások nemzetiségi adatai a magyarok számát tekintve viszonylagos állandóságot mutatnak: 1980: 85,59%; 1991: 86,98%; 2001: 84,55% (VSOS 1977–1978; GYURGYÍK 1994; SODB 2001).

Alsószeli (Dolné Saliby) szlovákiai magyar nagyközség. Közigazgatásilag a Galántai járáshoz (Okr. Galanta), Galánta és Vágsellye vonzáskörzetébe tartozik. Lakossága Nagymegyerhez képest a település földrajzi helyzetéből fakadóan kulturális, gazdasági, oktatási stb. területeken kevésbé intenzív anyaországi kapcsolatokat ápol. Földrajzilag nagyon közel van a magyar–szlovák nyelvhatárhoz, bár kétségtelen, hogy magyar ajkú közösségekkel van körülvéve. A vonzáskörzetet jelentő két említett városban a 2001-es népszámlálás tanúsága szerint a magyarok aránya 50% alatti: Galántán 36,80% magyar nemzetiségűt, illetőleg 39,13% magyar anyanyelvűt; Vágsellyén 17,88% magyar nemzetiségűt, illetőleg 19,30% magyar anyanyelvűt írtak össze. Mindazonáltal Alsószeli azon ritka szlovákiai magyar települések közé tartozik, ahol a magyar nemzetiségűek és magyar anyanyelvűek százalékban kifejezett részesedése majdnem teljesen fedi egymást. Mindössze 0,67%-kal többen vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek. Ez a magyar ajkú lakosság részéről egyfajta etnikai tudatosságra és bizonyos mértékű állandóságra enged következtetni. A legutóbbi népszámlálások nemzetiségi adatai szerint a magyarok aránya: 1980: 75,92%; 1991: 77,37%; 2001: 78,04% (VSOS 1977–1978; GYURGYÍK 1994; SODB 2001).

A tárgyalt kontaktushatások időbeli rétegződésével kapcsolatban fentebb már utaltam rá, hogy integrációjuk ténylegesen csak az 1970-es évek tájékán következ(het)ett be. A szlovák államnyelvi hatás következtében megjelenő interferencia-jelenségek kezdetét sokkal korábbra, valamikor 1922 tájékára tehetjük. Természetesen a nyelvhatár kétnyelvű sávjában ennél régebbi interferencia-jelenségekkel is találkozhatunk, ám ekkor még nem beszélhetünk a mai értelemben vett szlovákiai magyar nyelvváltozatról. (A továbbiakban: SzM = szlovákiai magyar; MM = magyarországi magyar; SzSz = szlovákiai szlovák.)

Ezek után térjünk rá magára a jelenségre! A tárgyalandó pragmatikai tényezővel említés szintjén legkorábban LANSTYÁK ISTVÁN foglalkozott egyik munkájában (2002: 104–5). Jómagam két tanulmányban is érintettem a pragmatikai kölcsönzésnek ezt az esetét mint jellegzetes kollokvialis jelenséget, ám azokban nem jártam körül alaposabban a témát (VÖRÖS 2005a, 2005b).

ITT NYUGSZIK
 MOLNÁR MAGDOLNA
 SZÜL. **DUDÁS**
 1928–1992
 ÉS FÉRJE
 MOLNÁR JÓZSEF
 1929–
 AMÍG ÉLTETEK SZERETTÜNK,
 MÍG ÉLÜNK NEM FELEDÜNK

1. ábra: Puszta családnév az asszonynév utáni lánykori névben SzM sírfeliraton
 (itt és a továbbiakban kövérítéssel emeltem ki a vizsgált jelenséget)

Ha a MM felől próbáljuk leírni a jelenség lényegét, akkor tipikus hiányjelenséggel van dolgunk. Eszerint a férjes asszonyok névegyütteséből törlődik a keresztnév, s a puszta családnév tölti be annak denotatív funkcióját. Ez egyértelműen SzSz hatással magyarázható, hiszen a MM gyakorlat általában a lánykori névben is megköveteli a keresztnév kitételét. A teljes név és a puszta családnév használatának különbsége a MM-ban (különösen szólításkor) az udvariasság pragmatikai szabályához köthető. A SzSz-ban a szláv nyelvek többségéhez hasonlóan a puszta családnéven történő említés és szólítás is az udvariasság keretein belül marad. Mindez persze főképp a kollokvialis műfajokra igaz. Esetünkben azonban a megoldás kulcsa nem az udvariassághoz kapcsolódva keresendő.

Magának a keresztnévnek a törlése a MM-tól sem idegen jelenség. A szubstandardban említéskor és szólításkor kevésbé tiszteletteljes formaként gyakorta előfordul, de még a standard írott változatában is találkozhatunk vele (pl. tudományos munkákban a szerzőre való puszta családnéves hivatkozás teljesen bevett gyakorlat, de az elektronikus és írott sajtóban is előfordul politikusok, közéleti személyiségek stb. említésére). Más kérdés, hogy stílusminősítése a SzM különféle beszédhelyzeteiben a SzSz hatására ettől eltérően alakult.

A sírkövek feliratainak problémáját más oldalról megközelítve az a kérdés tehető fel, miért szükséges a MM-ban, s miért nem a SzSz-ban a keresztnév használata a családnév mellett. Ehhez a tradicionálisnak mondható magyar asszonynévhasználathoz kell visszanyúlnunk.

ITT NYUGSZIK
 FODOR MÁRIA
 SZÜL. **GYESZAT**
 * 1962–1986
 ÉS KISFIA LÁCIKA

2. ábra: Puszta családnév az asszonynév utáni lánykori névben SzM sírfeliraton

Ismeretes, hogy a *nő ~ né* szóhasadásával keletkezett *-né* asszonynévképzőnk a régiségben minden, környezetünkben található nyelvtől eltérően egyfajta névszerűtlen asszonynévformát hozott létre: a *Szilágyi Jánosné* típust. Ez még az 1940-es évek SzM nyelvváltozatában is nagyon erősen tartotta magát, sőt informális helyzetekben beszélt és

írott változatban ismét feléledőben van. A SzM-ban a paradigmaváltás kutatásaim tanúsága szerint egyértelműen az 1945–1948 közötti jogfosztottság idején következett be. Ezt a folyamatot családneves monográfiámban állami anyakönyvek autográf női aláírásait vizsgálva követtem nyomon (vö. VÖRÖS 2004). Ez alapján egyértelműen megállapítható, hogy már az 1930-as évek közepe tájékán megfigyelhető egyfajta elmozdulás a (cseh)szlovákos minta irányába azzal, hogy megjelennek az első, az akkori MM gyakorlattól eltérő asszonynevek. Ezekben a férj pusztai családnevéhez toldották hozzá a női keresztnévet. Az ilyen autográf aláírások a hivatalosan vezetett anyakönyvek név-együtteseitől két dologban tértek el: 1. nem latin, hanem magyaros sorrendűek voltak; 2. azért, hogy az anyanyelv szabályaihoz jobban hozzáidomuljanak, törlődött belőlük az *-ová* névformáns. A jogfosztottság éveit követően a SzM-ban szinte kizárólagossá vált a szláv mintát követő asszonynévegyüttes használata. A dolog érdekessége az, hogy a mai MM és a SzM gyakorlat ezekben az alakokban fed(het)i egymást, hiszen a törvényi szabályozás Magyarországon is engedi ennek a változatnak a használatát. Hangsúlyozni kell azonban, hogy itt csupán egybeesésről van szó, hiszen az ilyen típusú nevek terjedésében az anyaországban a SzM-hoz képest jelentős fáziskésés mutatkozik. Vagyis a SzM *Fodor Mária* típusú asszonynévhasználata nem a MM-ből vezethető le: (cseh)szlovák kontaktushatásra vált a második világháború után általános gyakorlattá.

Továbbra is megválaszolásra vár az a kérdés, miért törlődhet a sírfeliratok lánykori magyar névegyütteséből a keresztnév. Ehhez vessünk ismételten egy pillantást egy SzSz mintát követő magyar kódú sírkő feliratára (l. 2. ábra). A teljes név (*Fodor Mária*) az asszonynév. Az alatta található pusztai családnév (*szül. Gyeszt*) a lánykori név. A kettő együtt informál a házasság előtti és utáni névről. A lánykori névben megismételt keresztnév (esetünkben a *Mária*) tautologikussá tenné a közlést. Mindez persze másként fest akkor, ha a MM-ban általánosnak mondható változót vesszük szemügyre. Ott a névszerűtlen asszonynév (pl. *Fodor Istvánné*) nem közli a nő keresztnévét. Azt majd a lánykori névegyüttes teszi meg.

Ahhoz, hogy a SzM sírfeliratok lánykori névegyütteséből az információtartalom csorbitása nélkül törölhető legyen a keresztnév, előzményként át kellett venni a SzSz-ból a *Fodor Mária* asszonynévtípust. A két település magyar sírfeliratainak tanúsága szerint a pusztai családneves magyar sírkövek nem jelentek meg, amíg nem történt meg a *Fodor Mária* típusú asszonynévhasználat integrációja a SzM-ban. A két jelenség tehát időben és okilag is feltételezi egymást: előzmény-következmény viszonyban vannak egymással.

Ezek után nézzük meg, követi-e a SzSz mintát a bemutatott jelenség, s ha igen, akkor mennyiben. A SzSz latin névsorrendet alkalmaz (l. 3. ábra), a SzM magyarosat. A SzSz családnéven kötelező elem a nyelvtani nem jelölésére szolgáló *-ová* birtokos képző. Alatta a *rod(ená)* 'született' rövidítés után a pusztai lánykori családnév található az itt is elmaradhatatlan *-ová* formánssal.

MARIA WACHEROVÁ
ROD. VANČOVÁ
1892–1960

†

RUDOLF WACHER
1867–1958

3. ábra: Pusztai családnév az asszonynév utáni lánykori névben SzSz sírfeliraton

A SzM gyakorlat az asszonynevet *-ová* képző nélkül, magyaros névsorrendben írja. Alatta a *szül(etett)* után az ugyancsak birtokos névformáns nélküli lánykori családnév. Ez utóbbi sor egy bizonyos szempontból a MM-ral, más tekintetben a SzSz-kal esik egybe, de egyikkel sem egyezik meg teljesen: egy harmadik kóddal van dolgunk.

A temetőben végzett korpuszgyűjtés arra is rávilágított, hogy a szóban forgó kontaktusjelenség csupán egyike a tényleges SzM változóknak. Ezek bemutatásakor nem törekedtem teljességre, csupán a főbbeket vettem számba és állítottam párba MM megfelelőikkel:

SzM	MM
Fodor István és neje <i>Gyeszat Mária</i>	Fodor István és neje <i>Gyeszat Mária</i>
Fodor Istvánné szül. <i>Gyeszat Mária</i>	Fodor Istvánné szül. <i>Gyeszat Mária</i>
Fodor István és neje <i>Fodor Istvánné</i>	Fodor István és neje <i>Fodor Istvánné</i>
Fodor Mária szül. <i>Gyeszat</i>	—
Fodor István és neje Ø <i>Mária</i> szül. <i>Gyeszat</i>	—

1. táblázat: SzM és MM sírfeliratok összevetése

A MM és a SzM gyakorlat egymás mellé állításából minden különösebb elemzés nélkül kiolvasható, hogy a 4. és 5. SzM változónak lényegileg nincs meg a magyarországi megfelelője.

A változók gyakoriságával kapcsolatos kvantitatív vizsgálatot nem végeztem, de annyit sikerült megállapítanom, hogy Nagymegyeren több volt az 1. és 2. típusba tartozó sírfeliratról, mint Alsószeliben. Másutt szerzett tapasztalataim is arról győzték meg, hogy a bemutatott jelenség manapság már egyre általánosabbnak mondható a SzM-ban. Terjedése a második világháború után veszi kezdetét.

Ahhoz, hogy formális és informális viszonylatában minősíteni tudjuk a jelenséget, arról is szólnunk kell, hogy jogilag milyen státusza volt/van (Cseh)Szlovákiában a *Fodor Mária* típusú asszonynévnek. A SzM-ban az *-ová* nélküli női név használata de jure csak az 1990-es évek közepétől vált lehetségessé. Addig hivatalos formában a magyaros mintájú családneveket is el kellett látni e szlovák névformánssal. A jelzett időpontig tehát informális jelenséggel van dolgunk. Az *-ová* elhagyásának engedélyezése az informális/formális minősítést is szükségszerűen átértékeli. Innentől már azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos helyzetekben egybeesik a névviselés és a névhasználat. Az 1990-es évek közepétől további háttérinformációk nélkül már nem lehet elvégezni a minősítést.

A kollokvialitás szempontjából is érdemesnek látom vizsgálni a jelenséget. A puszta családnév – tehát a keresztnév névegyüttesből való elhagyásával – szociolingvisztikai változóként beszélt és írott formában egyaránt előfordul (vö. VÖRÖS 2005b: 210–1).

Összegzésként megállapítható, hogy a sírkövek feliratain a női keresztnévnek a névegyüttesből való törlése a felvidéki magyar nyelvterület minden társadalmi rétegében előfordul; vagyis társadalmi érvényű gyakorlattá vált. Használati szabályai a MM-től részben eltérőek. Szinte minden beszédhelyzetben előfordul: szóban és írásban, említésre és szólításra egyaránt használatos.

Hivatkozott irodalom

- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994. *Magyar mérleg – a szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk., *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony. 84–108.
- SODB 2001. *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. Základné údaje. Obyvateľstvo. Bratislava.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2005a. Adalékok a felvidéki személynevek areális névtanához. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Somorja–Budapest. 129–41.
- VÖRÖS FERENC 2005b. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27: 197–213.
- VSOS 1977–78. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I–III*. Főszerk. MIROSLAV KROPILÁK. Bratislava.

VÖRÖS FERENC

FERENC VÖRÖS, **Bare surnames as pragmatic borrowings from (Czecho-)Slovakian**

This paper focuses on a single name-related consequence of the language contact situation of Hungarian in the Carpathian basin: the use of surnames on their own (i.e. without Christian names) as sociolinguistic variants of Hungarian female names in the Slovakian variety of Hungarian. To support the conclusions drawn from a corpus of spoken language, the author examines inscriptions of surnames in the cemeteries of two Hungarian settlements, Nagymegyér (Veľký Meder) and Alsószele (Dolné Saliby), both in Slovakia, paying special attention to Standard Slovakian, local Hungarian and Standard Hungarian usage. The final conclusion of the paper is that the phenomenon of erasing Christian names from the maiden names of married women can be observed in all classes of society of the Hungarian minority living in Slovakia. The use of bare surnames occurs virtually in all speech situations, both for mentioning and for addressing females, in speech as well as in writing. The phenomenon is presented with respect to formality vs. informality and standard vs. substandard speech. The author gives utmost care to the chronology of the spread of this Slovakian contact feature.

KÉTNYELVŰSÉG ÉS RAGADVÁNYNÉV-HASZNÁLAT

1. Ragadványnevek a személynevek rendszerében. – A személynevek rendszerén belül két nagyobb részrendszert különíthetünk el a névhasználati szintértől függően: a hivatalos és a nem hivatalos (népi) nevek csoportját. A hivatalosak közé tartoznak a család- és a keresztnév, a nem hivatalosak közé pedig a bece- és a ragadványnevek. A hivatalos személynevek használata elsősorban a formális szintérhez kötődik: az egyén nevét bejegyzik az anyakönyvbe, egyéb hivatalos dokumentumokba. A nem hivatalos nevek főképpen az informális beszédhelyzetekben használatosak: családi, baráti körben stb. A hivatalos nevek társadalmilag kodifikáltak, használatukra törvények vonatkoznak, általában nagyobb közösségben ismertek, elsősorban az írott nyelvben jelennek meg, állandóbbak; a nem hivatalos nevek kisebb közösségekben használatosak, az élőnyelvre jellemzőek, változékonyabbak. A szűkebb társadalmi úzus lehetővé teszi az élőnyelvben használatos nevek nagyfokú variabilitását. A kommunikációs aktusban gyakran fontosabb szerepet tölt be a nem hivatalos név, mint a hivatalos név. Egy egyénnek a hivatalosan anyakönyvezett nevén túl több eltérő bece-, illetve ragadványneve lehet. E nevek használata különböző egyénekhez, csoportokhoz, közösségekhez kötődhet.

A hivatalos személynevek zártabb rendszert alkotnak. A családnevek öröklődnek, a keresztnév választása pedig a már meglévő névtárból történik, tehát a névadást erős társadalmi feltételek határozzák meg. A becenevek rendszere nyitottabb, de itt is van megkötés: a becenévnek a keresztnévből kell származnia. A legnyitottabb rendszert a ragadványnevek alkotják: bármilyen nyelvi jel vagy értelmetlen hangsor ragadványnévvé válhat, a névadó szabadon válogathat a nyelv szókészletéből és fiktív hangsorokat is kitalálhat az egyén azonosítására. HAJDÚ MIHÁLY hasonlóképpen vélekedik: „minden nyelvi jel tulajdonnévvé válhat, amit alkotója vagy használója annak tekint” (HAJDÚ 2003: 58). A ragadványnévadásban nyilvánul meg elsősorban az ember ősi névadó ösztöne, névteremtő vitalitása. Produktív, dinamikus névalkotási módokról van szó: ragadványnevek különféle közösségekben keletkezhetnek a világ bármely részén. „A ragadványnév a mai személynevek között a legélőbb, legelevenebb névfajta abban az értelemben, hogy életfolyamatában társadalmi és nyelvi kötöttségek sokkal kevésbé érvényesülnek, mint például a család- vagy keresztnévében” (B. GERGELY 1977: 65).

A hivatalos és a nem hivatalos nevek között nincs éles határ. A tér és idő dimenziójától függően a hivatalos nevek nem hivatalossá válhatnak és fordítva. A család- és keresztnév ragadványnévi funkciót is betölthetnek, sok régi becenév családnévként él tovább, illetve anyakönyvezhető keresztnévvé válik, „az írásbeli használatú ragadványnevek már-már hivatalosnak számítanak” (J. SOLTÉSZ 1979: 56). Vannak olyan kutatók, akik a hivatalos és a népi nevek között átmeneti csoportot különböztetnek meg (KRIŠTOF 1969: 29). Az ún. félhivatalos nevekhez sorolják azokat a névkapcsolatokat, melyekben az egyik (néha több) névelem hivatalos, a másik népi: pl. ragadványnév + keresztnév, ragadványnév + családnév, ragadványnév + családnév + keresztnév.

Egy névviselő, egyetlen személy hivatalos és nem hivatalos neve szemiológiai szempontból felfogható metonimikus poliszémiának, s onomasziológiai szempontból

polionímiának, variáns megnevezésnek, a szinonímiához hasonló viszonynak (BLANÁR 1996: 203). J. SOLTÉSZ KATALIN a többnevűséget tulajdonnévi szinonímiának tartja: „Valódi szinonimák csak azok a különböző alakú tulajdonnevek, amelyek ugyanazt az egyedet jelölik, azonos a denotátumuk” (J. SOLTÉSZ 1979: 39). A tulajdonnévi szinonímia típusai között említi a hivatalos és a népi vagy szóbeli névmegfelelést. Az egyén hivatalosan anyakönyvezett neve és ragadványneve tulajdonnévi szinonimapárnak tekinthető.

A ragadványnév fogalmának meghatározásában fontos szerepet játszott a névtípus többi személynévajtától való elhatárolása. BALÁZS JUDIT szerint „ragadványnévnek tekinthetünk minden olyan névelemet, amely egy közösség névhasználatában valamiféle funkcionális okból a megnevezett személyhez tapadt, saját *vezetéknévén* és *keresztnevén*, illetőleg annak *becéző alakváltozatain* kívül előfordul a megnevezésben, figyelmen kívül hagyva a név kialakulásának az idejét, hangulati tartalmát, örökölt voltát, névkapcsolatait stb.” (BALÁZS 1982: 8). HAJDÚ MIHÁLY szintén a többi személynévajtától igyekszik elhatárolni a ragadványneveket: „Azokat a névelemeket, amelyeket a hivatalos *kereszt-* és *családneveken*, valamint a *beceneveken* kívül az emberek adnak egymásnak bármilyen szándékkal, ragadványneveknek nevezzük. Ezeknek keletkezéséhez mindig valamilyen közösség kell, amelyben személyesen ismerik egymást az elnevezettek és elnevezők” (HAJDÚ 1994: 43, kiemelés tőlem – B. J.).

Abban az esetben, mikor a hivatalos család- és keresztnévet ragadványnév helyettesíti, névcseréről beszélhetünk. Egy izsai adatközlőmet idézve: „Hát itten mindenkinek csúfneve van és a csúfneve a fő név, nem a rendes neve.” A név szorosan hozzánőtt viselőjéhez, s a közösség is elsődlegesen ezen a néven identifikálja az egyént (vagy az egész családot). A szlovákiai magyarok körében a *ragadványnév* terminus kevésbé használt. A kutatásaim során többször megtörtént, hogy az adatközlők nem ismerték, először hallották a szót. Ragadványnév helyett a diákok körében gyakoribb a *becenév* műszó használata, a felnőtteknél pedig településektől függően a *csúfnév*, *gúnynev*, *melléknév*, *becenév*, *tapadéknév*, *ragadéknév*, *megkülönböztető név* kifejezés. A ragadványneveket a kutatópontjaimon *csúfnevek*-nek hívják, ritkábban használatos a *megkülönböztető név* vagy *melléknév* megnevezés.

A ragadványnevek kialakulásának okai: a névhomonímia elkerülése, a hagyományörzés, a közösség humora, jellemző ereje, az emberek névteremtő vitalitása. A névválasztásban fontos szerepe van a névadó agyában lejátszódó kortikális folyamatoknak. Nehéz lenne megmagyarázni, hogyan történik a név előhívása, de a névprodukciónak bizonyára több tényezővel is összefügg. A névválasztásban a nyelvi (lingvális) és nyelven kívüli (extralingvális) tényezők is szerepet játszanak.

2. A kutatás helyszíne és módszerei. – A kutatópontok a Komáromi járásban találhatók, Révkomáromtól keletre fekszenek. A gyűjtés a kompakt magyar nyelvterületen, hét egymással szomszédos községben történt (Izsa, Pat, Dunaradvány, Dunamocs, Marcellháza, Hetény, Búcs). Közülük négy a Duna mentén fekszik, Komáromból Párkány felé haladva a következő sorrendben: Izsa, Pat, Dunaradvány, Dunamocs. A tájegységnek nincs külön megnevezése, a komáromiak *Vágon túl*-nak nevezik ezt a területet, mivel az említett falvak a Vág folyón túl, keletre fekszenek a várostól. LISZKA JÓZSEF „A szlovákiai magyarok néprajza” című művében azt írja, hogy „a Vágtól keletre, a Garam vonaláig, a Dunától északra, egész a szlovák nyelvhatárig olyan területtel van dolgunk, amelynek sem a földrajztudósok, sem a lakosság külön nevet nem adott, és kultúrája is

átmeneti jellegű mind nyugat-keleti, mind észak-déli irányban” (LISZKA 2002: 232). A tájegység megjelölésére a *Vág és Garam köze* megnevezést használja.

A ragadványnevek gyűjtése az aktív kérdező módszer segítségével történt. Mintegy 100 adatközlő vett részt a vizsgálatban. Az egyes korosztályokból (fiatal, középkorú, idős) arányosan választottuk ki őket falvanként.

A magyar nemzetiségű lakosok száma a vizsgált községek mindegyikében meghaladja a helyi összlakosság 70%-át (Búcs 93,6 %, Dunamocs 92%, Dunaradvány 91,5%, Pat 91,4%, Marcelháza 88,5%, Hetény 87,1%, Izsa 72,8%).

Kutatópont	magyar	szlovák	roma	cseh	ukrán	lengyel	német	össz.
Búcs	1164	79						1243
Dunamocs	1098	64	17	5	2			1194
Dunaradvány	675	59		3		1		738
Hetény	1261	182		3			1	1448
Izsa	1156	385	24	17				1589
Marcelháza	3381	377	57	2				3822
Pat	448	38		2				490

1. táblázat: A kutatópontok nemzetiségi adatai a 2001-es népszámlálás alapján.

3. Kétnyelvűség és ragadványnév-használat. – A továbbiakban arra keresem a választ, hogy milyen mértékben hat a magyar–szlovák kétnyelvű környezet a szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára, s milyen arányban jelennek meg a névanyagban a kontaktusjelenségek.

A ragadványnevek kutatása gazdag múltra tekint vissza a magyar névtudományban, a szlovákiai magyar nyelvterületen azonban eddig kevésbé vizsgálták e névtípust. A felvidéki magyar ragadványnév-kutatások történetét „Ragadványnév-kutatások Szlovákiában” című tanulmányomban foglaltam össze (BAUKO 2006). Az ott említett szerzők munkáiból (és egyéb általam vezetett szakdolgozatokból) nyilvánvaló, hogy azokon a településeken, ahol a magyarság a helyi lakosság többségét alkotja, a szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára kisebb mértékben hat a magyar–szlovák kétnyelvű környezet. A korpusz nagy része magyar eredetű, s az egyes kutatópontokon elenyésző számban fordulnak elő szlovák etimonú nevek (rn. = ragadványnevek):

Szerző	Kutatópont	Járás	Magyar lakosok (2001)	Rn.	Szlovák etimonú
CSÁKY 1983	Kelenye	Nagykürtösi	310 (92,3%)	73	5 (6,8%)
JUHÁSZ 1983	Vága	Galántai	1558 (77,1%)	274	14 (5,1%)
CSÁKY 1988	Ipolyfödemes	Lévai	329 (89,2%)	56	1 (1,8%)
JANKUS 1988	Kéménd	Érsekújvári	1374 (89,9%)	132	2 (1,5%)
JANKUS 1993	Bény	Érsekújvári	1289 (89,6%)	252	9 (3,6%)
SÁNDOR 1995	Kolon	Nyitrai	859 (59,5%)	418	13 (3,1%)
BAUKO 2001	Izsa	Komáromi	1156 (72,8%)	448	5 (1,1%)

2. táblázat: Ragadványnév-vizsgálatok és adataik

A szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvűnek tekinthető. A szlovákiai magyarok az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően képesek használni a magyar és a szlovák nyelvet. A nyelvválasztást több tényező befolyásolja: a beszélgetés résztvevői, a szituáció (formális vagy informális beszédhelyzet), a beszélgetés tartalma (témája) stb., tehát ki beszél, kihez, miről, hol és mikor. A nyelvismeret, a nyelvi kompetencia szempontjából a szlovákiai magyarok zöme magyardomináns kétnyelvű, vagyis magyar nyelvtudásuk jobb, mint a szlovák. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a másik nyelvre, annál inkább anyanyelvdomináns a kétnyelvűségük, s kevésbé jelentkezik anyanyelvükben a másik nyelv hatása. Ez a gyűjtött ragadványnévanyagban is tetten érhető.

A hét szlovákiai magyar kutatóponton összegyűjtött 1767 ragadványnév között 35 szlovák eredetűt találtam. Ez a névanyag 2%-át alkotja. A szlovákiai magyarok a névhasználatban a magyar nyelvet részesítik előnyben. A gyűjtött korpusz a magyar eredetű ragadványnevek dominanciájára utal. A múltban a diákok ragadványnév-használatával is foglalkoztam, s hasonló eredményt kaptam: az 1063 ragadványnév zöme magyar eredetű, a szlovák etimonú nevek száma 41, ami a névanyag 3,8%-át teszi ki (BAUKO 2005). A diákok névhasználatában azonban dinamikusan változik, sok név eltűnik, illetve újonnan keletkezik, ezért feltételezhető, hogy a szlovák ragadványnevek csak rövidebb ideig azonosítják majd viselőjüket.

4. A felnőtt lakosság szlovák etimonú ragadványnevei a névadás motívumai szerint a következőképpen csoportosíthatók:

1. **A névviselő nevéből** alakult (névasszociációs) ragadványnevek

1.1. Családnévből alakult ragadványnevek: a családnév alakja hasonló hangzású „értelmes” szavakat idézhet fel a névadóban. E névválasztásban a hangtani (fonetikai) asszociáció játszik szerepet. A családnév első hangjaival egyező ragadványnév két esetben keletkezett: *Kocsis* > *Kocúr* (szlk. *kocúr* 'kandúr'), *Szuh* > *Szuszéd* (szlk. *sused* 'szomszéd'). – A magyar családnévnek, illetve tövének szlovák nyelvre fordítása kalknevet eredményez: *Németh* > *Nyēmēc* (szlk. *Nemec* 'német'), *Csontos* > *Kosztv* (szlk. *kost* 'csont').

1.2. Kereszt- és becenévből alakult ragadványnevek: a *László* keresztnév szlovák megfelelője a *Ladislav*, ennek rövidítésével keletkezett a *Lagyi* ragadványnév. Nemcsak a név eleje, hanem a vége is befolyásolhatja a szlovák ragadványnév előhívását, pl. *Gyula* > *Cibula* (szlk. *cibula* 'hagyma'). Szótagcserével jött létre a *Béla* keresztnévből a *Labě* ragadványnév, amely a *Labe* 'Elba' folyónevet is felidézi, növelve a név stílusértékét.

1.3. Család- és keresztnévből származó ragadványnév: Kovács Zoltán hivatalos nevének kezdőbetűi a *Koza* (szlk. *koza* 'kecske') ragadványnevet asszociálták.

2. **Külső tulajdonságra** utaló ragadványnevek: a más személyre való hasonlóság alapján keletkezett a *Blázsěj* (m. *Balázs*) név, amely a „Kórház a város szélén” című csehszlovák tévésorozat egyik orvos főszereplőjét is felidézi. Férfiasságáról szerezte ragadványnevét *Csurák* (szlk. *čurák* 'férfi nemi szerv'). A *Kacsica* (szlk. *kačica* 'kacsa') név lassú mozgású nőre utal, s a *Kěcsup* (szlk. *kečup* 'kecsöp') a névviselő piros arcára.

3. **Belső tulajdonságra** utaló ragadványnevek: a *Tyika* (szlk. *tichý* 'csendes') név egy csendes egyént, a *Doměšovacs* (szlk. *domiešat* 'összekeverni') pedig egy sokat beszélő, hetet-havat összehordó személyt azonosít. – Ide sorolhatjuk a **szokásra** utaló ragadványneveket is. A kedvenc étel, illetve ital alapján kapták nevüket *Pivěcsko* (szlk. *pivečko* 'söröcske'), *Sumjěnka* (szlk. *šumienka* 'olyan por, amelyből pezsgős ital készíthető'), *Sunka* (szlk. *šunka* 'sonka'), *Rizsa* (szlk. *ryža* 'rizs').

4. **Szavajárásra** utaló ragadványnevek: az ide sorolható nevek nemcsak a névviselő szavajárására utalhatnak, hanem a közeli családtagéra is. Az édesanya a fiát mindenki előtt *Szinkó*-nak (szlk. *synko* 'fiam') szólította, s így a faluközösség is átvette az említett megszólítási formát. Hasonló példa egy asszony által használatos *Milácsik* (szlk. *miláčik* 'kedvesem') név, amellyel férjét szólította. A nevek használati köre kibővült, nagyobb közösségben váltak használatossá. – A névviselő általi elszólásra utal a *Kēdi* (szlk. *kedy* 'mikor') ragadványnév. A szó szokatlan kiejtése indukálta a *Rēzsa* (szlk. *ryža* 'rizs') név létrejöttét.

5. **Eseményhez fűződő** ragadványnevek: az egyik névviselő egy alkalommal nagy ostorral hajtotta a teheneket, ezért ragadt rá a *Bicsis* (szlk. *bič* 'ostor') név. A katonaságnál gyalogosként szolgált *Pēsik Géza* (szlk. *pešiak* 'gyalogos katona'), aki sokat mesélt ott átélt élményeiről. *Ězso* az iskolában szerezte ragadványnevét egy szlovák tanórán, amikor Pavol Ország Hviezdoslav „Ežo Vlkolinský” című művét vették, és ő olvasott fel belőle. *Stvorka* (szlk. *štvorka* 'négyes') onnan szerezte nevét, hogy egy futballmérkőzésen a 4-es számú mezt viselte és jól játszott, gólt is rúgott. *Satka* (szlk. *šatka* 'fejkendő') egyszer a fején felejtette az otthon viselt kendőjét, amikor a falubeli rokonait látogatta meg.

6. **Foglalkozásra** utaló ragadványnevek: a *Bufet* elnevezésű bolt vezetőjét *Bufetos*-nak (szlk. *bufet* 'büfé') nevezik. A szlovák alaki kölcsönszóhoz a magyar -s képző járul. A mezőgazdasági szövetkezet elnökét *Prědszěda*-nak (szlk. *predseda* 'elnök') hívták, s a ragadványnevet az egész család örökölte. A mezőgazdaságban dolgozó állattenyésztő a *Sunkatermelő* (szlk. *šunka* 'sonka') nevet kapta. A korpuszban egy párhuzamos személynévadásra is találtunk példát: az egyik falu asztalosát a magyar ajkúak *Asztalos* néven, a szlovák ajkúak *Sztolár* (szlk. *stolár* 'asztalos') néven említik.

7. **Egyéb életkörülményre** utaló ragadványnevek: lakhelyre vonatkozik a *Szuszěd* (szlk. *sused* 'szomszéd') név, mert a névviselő a Presszó szomszédságában lakik, és a vendéglátó egységet gyakran látogatja. A vagyoni helyzetből adódóan keletkezett a *Podnyík* (szlk. *podnik* 'üzlet') ragadványnév, mivel a névviselőnek két üzlete is volt a községben. *Stiri Böske* (szlk. *štyri* 'négy') azért érdemelte ki a számnévből származó szlovák ragadványnevet, mert négy szlovák veje volt.

8. **Ismeretlen eredetű** ragadványnév: a *Bratyěsz* (szlk. *brat* 'testvér') szlovák etimonú név motivációját nem ismerték az adatközlők.

A szlovákból származó ragadványnevek nagy része szlovák kölcsönszóból, illetve annak módosított, elferdített változatából keletkezett. A lexikális kölcsönszavakon kívül alaki kölcsönszavak is ragadványnévvé váltak: *Kěcsup*, *Sunka*, *Rizsa*.

Az említett példák közül egyesek kódváltásként értelmezhetők, mert a ragadványnév megalkotásában egynél több nyelv játszik aktív szerepet. A *Bicsis* és *Bufetos* nevekben a szlovák tőhöz a magyar *ostoros*, illetve *büfés* szavak morfológiai szerkezetének analógiájára az -s morféma kapcsolódik, a kötőhang azonban megváltozik, és illeszkedik a tőhöz. A nyelvi eredet szempontjából vegyes felépítésű *Sunkatermelő* hibrid névösszetétel egy szlovák alaki kölcsönszót és egy magyar utótagot tartalmaz. A felsorolt 35 név többsége (33) egyelemű, csak két esetben kapcsolódik a ragadványnévhez kereszts-, illetve becenév az élőnyelvben: *Pēsik Géza*, *Stiri Böske*. A kételemű nevekben a szlovák eredetű ragadványnévhez magyar kereszts-, illetve becenév járul. A szlovák etimonú ragadványnevek közül 2 öröklődik a családban. A részleges családi ragadványnevek életkorra is utalnak: *Kis Podnyík*, *Kis Prědszěda*. Az első névelem magyar, a második névelem szlovák eredetű, a ragadványnév megalkotásában két nyelv játszik aktív szerepet.

A felsorolt szlovák etimonú ragadványnevek egy része nem terjedt el az egész faluközösségben, használati körük szűkebb, csak a fiatal korosztály (18–35 évesek) körében ismertek és használatosak. A következő nevek tartoznak ide: *Bratyész*, *Ězso*, *Kěcsup*, *Koszty*, *Nyëmęc*, *Stvorka*, *Sumjěnka*, *Szusžed* (2).

A szlovák etimonú ragadványneveken kívül kisebb arányban szerepelnek a névanyagban egyéb idegen nyelvből származóak. A németből hat név eredeztethető. A *Vejszi* (n. *weiss* 'fehér') a *Fehér* családnév fordításával jött létre. Az adott nyelvterületen tájshóként is élő német etimonú szavak két esetben váltak ragadványnévvé: *Csuszpajz* (n. *Zuspeise* 'főzelék') szereti a főzeléket, és *Firhang* (n. *Vorhang* 'függöny') függönyhöz hasonló szoknyákat hord. Foglalkozásra utal a *Snajdër Pál Ferenc* (n. *Schneider* 'szabó') név. A névviselő beteges voltára vonatkozik a *Krënki* (n. *krank* 'beteg') név. A *Sangě* egy tévesen ejtett szó alapján jött létre, viselőjére már gyermekkorában ráragasztották. A németektől édességeket kapott, s a *danke* helyett *sangě*-vel köszönte meg.

A csehből két ragadványnév eredeztethető. A *Tivolě* (cseh *ty vole* 'te ökör') a névviselő szavajárására utalt. A csehországi katonai szolgálatból hazatérve gyakran használta beszéd közben a szitokszót. A *Pěpó* becenév funkcióváltás következtében vált ragadványnévvé. Egy cseh határőr szólította így a névviselőt, mivel a csehből a *Józsi* megfelelője a *Pepa*, *Pepo*. A név használati köre bővült ragadványnévként való használata által.

Az oroszból származó nevek az idősebb generációhoz tartozó személyekhez kapcsolódnak. *Cšěvó* hentes volt, s ha nem volt a kért áru az üzletben, azt válaszolta, *nyicsěvó* (or. *ничево* 'semmi'). *Davaj Vili* az oroszoknál dolgozott egy időben, s gyakran mondta a falubelieknek, hogy nagyon megdolgoztatták: „davaj, davaj, sose pihenj” (or. *давай* 'gyerünk'). *Tocskáně* orosz tanár volt, s amikor diktált, a mondatvégi írásjelet is kiemelte: *tocska* (or. *точка* 'pont').

Az angol etimonú nevek csak a fiatalabb korosztályban jelennek meg. *Szpidi* (ang. *speed* 'gyors') gyorsan fut, *Kúlió* (ang. *cool* 'laza') pedig mindenhez könnyedén áll hozzá.

5. A kétnyelvűség „jelentős hatással van/lehet a névválasztásra, s így közvetetten az adott település névanyagának alakulására is” (VÖRÖS 2004: 75). A ragadványnevek állományára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, s az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal(hat). A ragadványnevet az egyén annak a közösségnek a tagjaitól kapja, amelyben él. Így a névből arra a közösségre is következtethetünk, amelyben keletkezett. A magyar identitású személyek általában magyar ragadványnevet viselnek, s csak ritkábban identifikálják őket szlovák (vagy egyéb) eredetű névvel. A ragadványnevek utal(hat)nak a közösség összetartozására, a névviselő nemzetiségére. A ragadványnévanyag nyelvi milyensége a település népességének nemzetiségi megoszlása következtében alakul(hat): minél nagyobb százalékban lakják a falut szlovákok, annál nagyobb mértékben találkozzunk szlovák eredetű nevekkel, kontaktusjelenségekkel. A kutatópontjainkon a szlovák nemzetiségű személyek, családok ritkábban kaptak a múltban ragadványnevet a magyar közösség tagjaitól. Ez azzal magyarázható, hogy a magyar lakta településekre csak a Csehszlovák Köztársaság megalakulása óta költöztek nagyobb arányban szlovák családok. A falvakban hosszabb ideje élő szlovák nemzetiségű lakosok többsége beszéli (vagy érti) a magyar nyelvet, s ismeri a magyar ajkú lakosság ragadványneveit. Az újonnan betelepült szlovák családok kevésbé befolyásolják a ragadványnévrendszer megváltozását, mivel ritkán kapnak ragadványnevet a magyar közösség tagjaitól.

A kutatópontjainkon a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a falvak népességének többségét; ez a gyűjtött névanyagban is kimutatható: a magyar etimonú nevek mellett csak elenyésző mértékben találhatók szlovák ragadványnevek. Az előzőekben említett szlovákiai magyar ragadványnév-kutatások ezt a megállapítást támasztják alá. A szlovákiai magyarokra nem jellemző a szlovák (és egyéb idegen) etimonú ragadványnevek használata, ragadványnév-használatuk tehát anyanyelvdominánsnak tekinthető.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS JUDIT 1982. *A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében*. NytudÉrt. 114. Budapest.
- BAUKO JÁNOS 2001. *Ragadványnevek rendszere Izsán*. Nyitra.
- BAUKO JÁNOS 2005. Diákragadványnév-vizsgálatok magyar-szlovák kétnyelvű környezetben. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. MNyTK. 224. Budapest. 143–52.
- BAUKO JÁNOS 2006. Ragadványnév-kutatások Szlovákiában. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről*. MNyTK. 225. Budapest–Nyitra. 110–24.
- BLANÁR, VINCENT 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava.
- CSÁKY KÁROLY 1983. *Kelenye (Kleňany) család- és ragadványnevei*. MSzA. 59. Budapest.
- CSÁKY KÁROLY 1988. *Ipolyföldemes (Ipeľské Úľany) személynevei*. MND. 78. Budapest.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- JANKUS GYULA 1988. *Kéménd (Kamenín) család- és ragadványnevei*. MSzA. 86. Budapest.
- JANKUS GYULA 1993. *Bény (Biňa) személynevei*. MND. 122. Budapest.
- JUHÁSZ ALADÁR 1983. *Vága (Váhovce) mai személynevei*. MSzA. 61. Budapest.
- KRIŠTOF, ŠTEFAN 1969. *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice*. Bratislava.
- LISZKA JÓZSEF 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely.
- SÁNDOR ANNA 1997. Kolon ragadványnevei. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 187–94.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév-kutatások Szlovákiában*. Pozsony.

BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, Bilingualism and the use of bynames

This paper discusses the relationship between bilingualism and the use of bynames. The author aims to reveal to what extent the Hungarian–Slovakian bilingual surroundings influence the Hungarians’ use of bynames in Slovakia and in what proportion language contact features can be observed in the byname stock. The majority of the inhabitants in the surveyed settlements are Hungarians, which is also reflected in the bynames collected: the corpus is largely of Hungarian origin with rare exceptions of names of Slovakian etymon. Bynames of Slovakian (or other foreign) origin are rarely used by the Hungarians of the region, their use of bynames is predominated by the mother tongue.

NÉVADÁS ÉS IDENTITÁS¹

1. A névadás az emberi természet egyik legsajátabb velejárója. „Az Úristen megteremtette még a földből a mező minden állatát s az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik” – olvassuk a Teremtés Könyvében (Ter 2, 19). A közszavak megnevező szerepével szemben a tulajdonnevek azonosítanak. Azonosító funkciójuk nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a név kimondásakor a beszélgetőpartnerek egyazon meghatározott megnevezettre gondolnak, hanem abban is, hogy személynév esetén a név viselője azonosulni képes a nevével: a legsajátabb, elvitathatatlan tulajdonának tekinti. Így van ez annak ellenére, hogy a vezetéknevünket örököljük, keresztnévünket pedig legtöbbször szüleinktől kapjuk, és a választásba nekünk nincs beleszólásunk. A véleményünket legfeljebb akkor nyilvánítjuk ki vele kapcsolatban, ha felnőtt korunkban a megváltoztatását határozzuk el.

A névadásnak időbeli, történelmi és társadalmi kötöttségei vannak. A kereszténység felvétele előtti időkben a nyilvánvaló tulajdonságok alapján adtak nevet. A csecsemőknek azonban ilyen tulajdonságait nem ismerik, illetőleg jellemző tulajdonságaik csak később alakulnak ki. Ezen az alapon tehát nem lehet nekik nevet adni. Ezért, de például az óvónevek adásának szükségessége okán is gyakori lehetett a névcseré. Gazdasági, társadalmi változások állhattak a nevek szerkezetében bekövetkezett változások (például a kételemű nevek megjelenésének, típusainak, a családnevek kialakulásának) hátterében is. A kereszténységgel együtt az adható, adott nevek jellegében is minőségi változás történt. Megjelentek a szentírási és a patrocíniumi eredetű nevek, majd a reformáció nyomán, az új hitbeli irányzatnak a névadásra is hatással levő szellemisége következtében a különböző vallásfelekezetek névadási szokásaiban eltérések mutatkoznak. A megkülönböztetés, illetőleg ezzel egyidejűleg a másokkal való azonos csoportba tartozás kifejeződése a nevek egy másik sajátosságára hívja fel a figyelmet.

A névadásnak, névválasztásnak tehát van egyfajta társadalmi meghatározottsága. A társadalmi meghatározottságnak több megnyilvánulása lehet. Ilyen maga a névöröklés kérdése, amelyre már az egyiptomi Óbirodalomból van adatunk. A névöröklésnek is vannak azonban az egyes kultúrákban kialakult eltérő szabályai. Az ortodox zsidó vallás szerint élő rokon nevét nem kaphatta az újszülött, elhalt rokonét azonban igen. Ezzel van kapcsolatban az a zsidó névadási szokás, hogy a gyermek nem az apja, hanem az (elhalt) nagyapja nevét öröklí. A kereszténység nem tiltotta az élő fölmenő nevének öröklését. Így alakult ki az apáról fiúra (és anyáról leányra) történő névöröklítés. HAJDÚ MIHÁLY szól a testvéreknek adott azonos név gyakorlatáról (HAJDÚ 2003: 108), de van példa arra is, hogy egy családban a csecsemőkorban elhalt gyermek nevét a következő azonos nemű gyermek ismét megkapja.

A névadás említett esetei a társadalmi, a közösség szokásaihoz kapcsolódó kötöttségeken túl lélektani vonatkozásokra is utalnak. Az elnevezések indítékaiban esztétikai

¹ A kutatást az OTKA a T 46174 sz. pályázattal támogatta.

szempontok is szerepet kapnak: például a névadónak tetszik a név. Ez azonban csak a felszín, a névadás lélektani vonatkozásai mélyebb gyökerűek. A névöröklés hátterében a nevet örökítő (jó) tulajdonságainak az átörökítését remélték. Ugyanez áll a neves személyiségek nevének választására is, akiket az elnevezett számára példaképnek kívántak állítani. A név sorsot befolyásoló szerepére utal a „nomen est omen” kifejezés. A gyerekek játékból való kiválasztásakor elhangzó „nem ér a nevem” kijelentés a személy és a név azonosságának hitét fejezi ki. Ugyancsak a név és a személy egységét fogalmazta meg Koestler önéletrajzában: „Néha olyan elveszettnek érzem magam, hogy félhangosan ismételnem kell a nevemet, az igazít – egészen valószínűtlenül hangzik. Soha nem gondoltam, hogy az ember ekkora jelentőséget tulajdonít a nevének, és micsoda különös amputációs fájdalom elveszteni” – idézi HAJDÚ MIHÁLY (2003: 103).

2. Szó volt a nevek társadalmi kötöttségéről. Például a protestánsokra jellemző nevek választása egy idő múltán a közösséghez való tartozás kifejezésévé válhat. Kisebbségi helyzetben mindenképpen ismert ez a névválasztással deklarált azonosulás. Gondolhatunk itt a hazai kisebbségek körében adott, a kisebbségre jellemző nevekre, mint például a német *Gertrud, Hedwig, Ingrid* – a rendszerváltozásig egyébként csak az ilyen típusú nevek voltak anyakönyvezhetők, és a parlamenti képviselőként csak rövid ideig tevékenykedő ÖRDÖG FERENC javaslatára fogadta el az országgyűlés azt, hogy valamely hazai kisebbséghez tartozó személy hivatalosan a *Hans, Jan, Ioan* nevet kaphassa.

A rendszerváltozás előtti gyakorlathoz hasonló anyakönyvezési törvények miatt a határon túli magyar (elsősorban erdélyi) közösségekben ezért vált gyakorivá, jellemzővé a *Tünde, Csilla, Réka, Csaba, Attila, Árpád* stb. nevek választása.

A névválasztásnak kisebbségi helyzetben tapasztalható jellegzetessége fölveti annak a gondolatát, hogy a kérdés a migráció révén keletkezett (emigráns) közösségek viszonylatában is vizsgálható, vizsgálendő. Az őshonos kisebbségekkel ellentétben a migráns kisebbségek nyelvi és kulturális helyzete igen nagy különbségeket mutathat.

3. Az emigrációban végbemenő nyelvlélektani folyamatokat PFANDL német nyelvterületen (Ausztriában) tartózkodó orosz emigránsok nyelvekkel szembeni beállítódottságán keresztül vizsgálta (PFANDL 1995). Véleménye szerint a nyelvi változás első lépése az, hogy nem történik semmi – ez a „semmi” azonban „minden”. Az történik ugyanis, hogy a beszélőnek a saját maga által képzett hangokhoz való viszonya változik meg az új környezet, az L_2 felől érkező impulzusok következtében. Ezek az impulzusok felszólításokon keresztül (például a pályaudvari hangosbemondó révén), illetőleg hatalmi pozícióból (mint az idegenrendészet, munkaügyi hivatal, iskolaigazgató, kórház) jutnak el hozzá. További hatások a környezet révén érik. Az ’újság’ fogalma más képet ébreszt benne az orosz *gazeta*, mint a német *Zeitung* hangsor hallatán, a ’falu’ jelentésű *деревня* nem azonos a *Dorf*-al stb. Az emigráns emellett számtalan olyan helyzetbe kerül (mint például az udvarlás, vagy amikor a bolhapiacon kaviárt akar eladni), ahol a második nyelvet, az L_2 -t kell saját érdekében használnia. Mindemellett használja első nyelvét, az L_1 -et is földijével, illetőleg hallgatja az anyanyelvén sugárzó rádióadásokat is. A nyelve tehát lényegében még mindig nem változik – változik azonban az anyanyelve a szülőföldjén: a szókincs, a szójelentés, a szleng, a frazeológia, és változnak a viccek is. Az otthoni nyelvi változásokról kevés információ jut el hozzá, ez is a média, valamint az otthon maradtakkal való szórványos kapcsolat útján. Benyomásai elutasító magatartást váltanak ki.

A vázolt felvetések bizonyos mértékig minden emigrációra érvényesek lehetnek, de nyelvtől, kultúrától (és emigrációs hullámtól is) függően különböző mértékben. A második nyelvhez való viszonyban kulturális és lélektani motiváltságot lehet fölfedezni. Az **asszimilálódó típus** a befogadó ország nyelvének és kultúrájának minél gyorsabb átvételét, és saját szokásainak legfeljebb öntudatlan fenntartását támogatja. Az **asszimilációellenes típus** éppen ellenkezőleg, a saját nyelv és kultúra megőrzésére, ápolására törekszik, és csak a legszükségesebb szinten fordul a befogadó ország nyelvi, kulturális szokásaihoz. A **két-nyelvű, kétkultúrájú típus** kiegyenlített kapcsolatokra törekszik mindkét irányban.

4. A bevezetőben volt szó arról, hogy a névadásnak, névváltoztatásnak társadalmi, kulturális és lélektani együttthatói vannak. Az amerikai magyarok névadásával, névváltoztatásával kapcsolatban KONTRA (1990: 105–12) az amerikai társadalomba való beilleszkedés folyamatát mutatja be. Foglalkozik a családnevek angolra változtatásával, a keresztnévvel, szólítónevekkel és azzal, hogy az ottani magyaroknak van-e az amerikai névrendszerben szokásos „középső” nevük. A névváltoztatás motivációjaként a gyerek iskolai beilleszkedését, a katonaságot, a munkahelyi karrier lehetőségét említi. Érzelmi motívumként jelentkezik a neveknek a kiejtésben való torzulása. Ez – megállapítása szerint – elsősorban az első generációsokat zavarja.

A névadás kérdése megfogalmazható az identitástudat szemszögéből is. Ausztriai gyűjtőútjaim során 176 felnőtt adatközlőmnek tettem fel a kérdést: „Mit jelent Önnek magyarnak lenni?” A kapott válaszok többféleképpen csoportosíthatók, elemezhetők. A gyors, nem részletező feleletekben kiemelkedik a büszkeség motívuma, akár a legelsőként említett, akár az összes motívumot vesszük figyelembe. Ez utóbbi szempontból mutatja a válaszokat a következő táblázat.

Motívumok	Fő	%	Korrigált %
Küzdelem vállalása	11	6,3	6,7
Kötelesség átadni	2	1,1	1,2
Nemzetszolgálat	4	2,3	2,4
Nem tudnám elhagyni a nemzetiségemet	7	4,0	4,2
Büszkeség	41	23,3	24,8
Egyéb pozitív érzés	28	15,9	17,0
Kultúra, történelem	15	8,5	9,1
Irodalom, nemzeti szimbólumok.	6	3,4	3,6
Anyanyelv	22	12,5	13,3
Tágabb közösség	41	23,3	24,8
Szűkebb közösség	12	6,8	7,3
Jó, mert jó a magyarok megítélése a világban	6	3,4	3,6
Természetes adottság	29	16,5	17,6
Közömbös	8	4,5	4,8
Rossz érzés	9	5,1	5,5
Nincs válasz	11	6,3	–

1. táblázat: Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?

Ebből az olvasható ki, hogy a magyar identitást a maguk számára fogalmazták meg, a „kötelesség átadni” érzése csak két adatközlőnél került szóba. A megfogalmazások ilyen alakulását bizonyára befolyásolta a tapasztalat, hogy az utódok számára a magyar identitás már nem meghatározó. A névadás pillanata azonban nem feltétlenül az efféle negatív élmények hatását tükrözi, sok esetben pedig az idegenbe szakadt emberek új életének legelső aktusai közé tartozott.

Az ausztriai magyarok névadásával kapcsolatban egy korábbi írásomban (1999: 224–9) már szóltam az anyaggyűjtés problémáiról. Ezek a gondok a teljes anyag gyűjtése során sem csökkentek. Mindazokat a keresztelési adatokat gyűjtöttem, ahol a szülők/nagyszülők/keresztszülők körében magyar vonatkozások mutatkoztak. Kutatásomat négy linzi plébánián (Herz Jesu, St. Quirilin, St. Anton, Guter Hirte), Welsben a St. Stefan plébánián, a linzi püspökség idegenajkúak lelki gondozását végző hivatalában és a leondingi evangélikus templomban végeztem. Gyűjtésemet a müncheni Életünk című katolikus havi lap linzi mellékletének a keresztelési adataival egészítettem ki. Ezzel és a püspökségi adatokkal a menekülttáborok keresztelési adataihoz jutottam. Az így rendelkezésemre álló adاتمennyiség 665 személy 1004 nevét tartalmazza. (További 15 személy 21 nevét hiányos adatok miatt nem vettem figyelembe.) A megkeresztelték között valamivel több a fiú, mint a lány: a második, harmadik stb. neveket is figyelembe véve 528 férfi és 476 női névadat fordult elő. Második neve 300 személynek van, harmadik nevet 33, negyediket 5 személy kapott, és egy gyermeknek ötödik neve is van.

A neveket „eredetük”, közösséghez való kapcsolhatóságuk alapján csoportosítottam. Így a magyar nevek közé részint a lefordíthatatlan nevek (*Attila, Csilla*), részint magyar alakú nevek (*István, László, Erzsébet*) tartoznak. Ez 251 névadat, közülük 25 név 66 előfordulása tartozik a lefordíthatatlan nevek közé. Vitatott lehet a *Gyula ~ Julius* „névpár”, ugyanis itt a kapcsolat ráértésen alapul, a két név között nincs etimológiai kapcsolat. Külön csoportba tartoznak a semleges 1. típusúak. Vannak ugyanis nevek, amelyek írásképeben nincs (*Anna*), vagy csak minimális a különbség, az ékezet meglétében vagy hiányában (*Maria, Eva, Adam*), esetleg más apró különbséggel térnek el egymástól (*Esther, Silvia*). Az ilyen nevek külön kezelését az tette szükségessé, hogy az anyakönyveket nem minden esetben a keresztelő (magyar) pap töltötte ki, a német anyanyelvű plébániai alkalmazott pedig az efféle „árnyalati” eltérésekre aligha ügyelt. Az ide tartozó nevek száma 236. A harmadik csoportba (semleges 2.) a magyar nevek német megfelelői kerültek (*Stefan, Julius, Elisabeth, Christine*). Ez 299 név. Az ilyen nevekkal kapcsolatban előfordul, hogy a *Julius, Georg, Franz* névre keresztelt személyt a családban *Gyuszi, Feri, Gyuri*-ként szólítják, nevezik (esetleg még akkor is, ha a család németül beszél). Hasonló szemléletű gyakorlat a magyarországi németek körében is ismert (GERSTNER 2001: 34). Külön csoport a német neveké (*Günter, Helmut, Ingrid, Ulrike*), 54 név 75 előfordulásával. Az egyéb nevek csoportja igen tarka képet mutat. Vannak olyanok, amelyek divatnévként a német névadásnak is részei (*Natascha, Sonja, Claudia, Wladimir*), mások talán a szülők továbbtelepülési szándékát, a célország nyelvét tükrözik (*John, William, Steven*), sok szláv név viszont arról árulkodik, hogy az egykori Jugoszláviából vendégmunkásként kikerült szülők gyermekei kapták őket. Bár a felmenők körében magyarok állnak, a gyerekek szláv nevet kaptak, és a horvát pap keresztelte őket, tehát egy korábbi identitásváltásról tanúskodnak. A nevek részint alakjukban (*Lidija, Marija*), részint egészükben szlávként értékelhetők (*Slavko, Mato, Zeljko, Dunja, Snjezana*). Ide kerültek a más nyelvek névkincséből átvett nevek is (*Nicole, Patrik, Pia, Romeo* stb.). Összesen 143 név tartozik ebbe a csoportba.

Az egyes névtípusokba tartozó nevek (azaz a neveket viselő személyek) és a névtípusba tartozó névelőfordulások számát az alábbi táblázat mutatja:

	Név	Előfordulás	Gyakoriság %
Magyar 1.	130	185	18,4
Magyar 2.	25	66	6,6
Magyar összesen	155	251	25
Semleges 1.	153	236	23,5
Semleges 2.	192	299	29,8
Semleges összesen	345	535	53,3
Német	54	75	7,4
Egyéb	111	143	14,2
Összesen	665	1004	99,9

2. táblázat: A nevek típusai és gyakoriságuk

A nevek használati gyakorisága több mindent elárul. A személyeknek több mint a fele csak egy nevet kapott a keresztségben. A magyar nevek a teljes névanyagnak a 25%-át teszik ki, a semleges 2. típusú nevek a 29,8%-át. Első névként azonban a magyar nevek 23,3%-ot, a semleges 2. 28,9%-ot, a semleges 1. pedig 23%-ot ér el (ez utóbbi csupán 0,5%-kal kevesebbet, mint amennyivel a teljes névanyagból részesül).

A névadás azonban nem csak az első generációsok: menekültek, vendégmunkások, kivándorlók „ügye”. Egy idő múltán – és a vizsgált közösség történetét figyelembe véve az adatgyűjtés idejéig eltelt több mint ötven év erre alkalmat ad – az ő leszármazottaik is szülővé, és így névadóvá válnak. (A generációkba sorolás kérdéseiről vö. ZELLIGER 1996/1997, a vizsgált közösségről ZELLIGER 2001.) Az eddig elemzett adatok a teljes közösség névadásán alapultak. A névanyag egy része, 166 név a második generáció névválasztásának dokumentuma.

Ha csak a második generáció névadását vizsgáljuk, akkor ebből a 166 névből mindössze 3 magyar: második névként az *Ilona* és a *Zoltán*, harmadik névként a *Tibor* fordul elő; a *Zoltán* a keresztapáról öröklődött. Semleges 1. típusú nevet is csak 13,2 %-ban választottak. A második generáció névadására a névöröklés ugyanilyen csekély mértékben jellemző: első nevét 8, a másodikat 13, a harmadikat 1 személy örökölte.

A teljes névanyagból a protestánsok anyagát vizsgálva 107 személy 169 nevére összpontosíthatunk. A nevek száma és aránya itt: 86 magyar (50,9%) – ez a katolikusoknál 33%. A 86 névből mindössze 12 a lefordíthatatlan, amelyet 22 személy visel. A további nevek megoszlása: 4 német (2,4%) – a katolikusoknál 14%; semleges 1. 36 (21,3%) – a katolikusoknál 40%; semleges 2. 29 (17,1%) – a katolikusoknál 54%; egyéb 14 (8,3%) – a katolikusoknál 26%). Az is igaz azonban, hogy mindössze 2 gyermek 3 neve származik a második generáció névadásából: azok a semleges 1. típusba tartoznak.

A nevek gyakorisága alapján többféle csoportosítás lehetséges – névgyakorisági szempontból azonban sem a német, sem az egyéb nevek nem értékelhetők.

A változó sorrendek közül a leginkább árulkodó az első névként választott keresztnév: a személy általában ezt viseli, ezzel azonosul. Ezek között – mint láttuk – egyedül az *Attila* emelkedik ki a magyar nevek típusában.

	Összes előfordulás		Első névként		Névvariációkkal	
1.	Mária ~ Maria	38	Péter ~ Peter	16	Mária ~ Maria	38
2.	Péter ~ Peter	24	Attila	14	Elisabeth ~ Erzsébet, Elizabeta, Lisa	31
3.	Elisabeth	23	Anna, Christian, Elisabeth, Roland	11	Johann ~ János, Ivan, Jan, John, Hans, Johannes, Jahn	29
4.	Attila, Johann	18	Mária ~ Maria	10	Stefan ~ István, Steven	27
5.	Anna, Stefan	14	–	–	Péter ~ Peter	24
6.	Thomas	13	–	–	Josef ~ József	22
7.	Christian, István, László	12	–	–	Attila	18
8.	–	–	–	–	László ~ Ladislaus	16

3. táblázat. A nevek gyakorisági sorrendje

5. A névadás, névválasztás identitásjelölő szerepéről összefoglalóan elmondható, hogy a lényegesen kisebb létszámú protestáns közösség első generációja nagyobb mértékben ad magyar nevet, mint a katolikus. A második generációnál azonban a magyar nevektől való radikális elfordulás tapasztalható, és a semleges 1. típusú nevek adása is csekély. A protestáns közösség elenyésző számú második generációs keresztelési adata azt sejteti, hogy ők már nem ragaszkodnak a magyar szertartású közösséghez. A névadásban, névválasztásban hirtelen bekövetkezett változás magyarázatra szorul. A magyar identitás vállalásának, illetőleg a magyarsághoz való tartozás érzelmi háttérének generációnkénti változását figyelembe véve szinkrón adatok alapján is lemérhető a magyar identitás elvesztésének a folyamata.

Motívumok	1. generáció			2. generáció		
	fő	%	Korrigált %	fő	%	Korrigált %
Pozitív érzés, vállalás	90	62,5	64,3	9	28,1	37,5
Természetes	28	19,4	20,0	1	3,1	4,2
Közömbös	8	5,5	5,7	1	3,1	4,2
Negatív érzés	8	5,5	5,7	1	3,1	4,2
Kettős identitás	5	3,5	3,6	5	15,6	20,8
Osztrák	1	0,7	0,7	7	21,9	29,2
Nincs válasz	4	2,8	–	8	25,0	–
Összesen	144	99,9	100,0	32	99,9	100,1

4. táblázat. Az identitástudat főbb motívumainak generációnkénti jelentkezése

A határvonal azonban nem annyira markáns, mint amilyennek a névadás alapján gondolni lehetne. A névadásban megmutatkozó sarkos fordulatnak legalább két mozgatórugója lehet. Az egyik az identitástudatban kétségkívül bekövetkezett „kopás”, amely a legfeltűnőbb, a személy által állandóan viselt jel eltüntetését célozta. Ennek a szubjektív indítéka a különbözőség elfedése lehet – minden erősebb külső hatás nélkül is. A konkrét névválasztást a többségi beszélőközösség névdivatja színezheti. A másik tényező,

amelynek kiemelkedő szerepet tulajdoníthatunk, az osztrák bevándorlási politika 1956 óta bekövetkezett változása: a kisebbségek irányában a deklarált integrációs, a valóságban asszimilációs törekvései.

Hivatkozott irodalom

- GERSTNER KÁROLY 2001. Adalékok a családnevek és keresztnévek összefüggéséhez kisebbségi környezetben. *Névtani Értesítő* 23: 30–7.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KONTRA MIKLÓS 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Linguistica series A. Studia et dissertationes 5. Budapest.
- LADÓ JÁNOS 1971. *Magyar utónévkönyv*. Budapest.
- PFANDL, HEINRICH 1995. Einige Überlegungen zur postemigrativen Erstsprachenentwicklung von Emigranten mit Russisch als dominanter Sprache. *Mitteilungen für Lehrer slawischer Fremdsprachen* 69: 18–28.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1996/1997. Generációk az emigrációban. In: BÁNKI JUDIT szerk., *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. Linguistica series A. Studia et dissertationes 21: 94–8.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. „...nevedről lehullik az ékezet...” *Névtani Értesítő* 21: 224–9.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2001. Nyelvi és nyelvhasználati kérdések a felső-ausztriai magyar diaszpórában. *Magyar Nyelv* 171–83.

ZELLIGER ERZSÉBET

ERZSÉBET ZELLIGER, Name giving and identity

The future of minorities in the long run, apart from external circumstances (i.e. the relation of the majority to them) is decisively influenced by how they identify themselves. Identity is determined by psychological factors shaped by historical, social and cultural knowledge. – People regard their names as their innermost own. Giving a name may serve different purposes (protection, samples, expressing wishes or desires). In a minority situation, apart from these, parents might also want to determine the affiliation of their offspring through their name. Baptismal data from Upper Austria give account of the name giving practices of Hungarian refugees in the last more than 50 years. Changes in appearances and frequencies of names, or name varieties reflect changes in Hungarian identity from generation to generation – and vice versa.

A KERESZTNÉVADÁSI SZOKÁSOK VÁLTOZÁSA BÁCSKÁBAN

1. Az utóbbi években egy nagyobb területet átfogó utónévvizsgálat egyik eredményeként az volt tapasztalható, hogy a bácskai magyarság névadási szokásaiban jelentős változások történtek. Ez nemcsak a városok, a nagyobb települések névadási szokásaira érvényes, hanem érzékelhető az egy-két ezres lakosságú falvak és az eldugott tanyavilági családok névadásában is.

Vizsgálatunk során eddig 12 bácskai helységben gyűjtöttünk. A körülményektől és a lehetőségektől függően alkalmaztuk a szinkrón és a diakrón felmérés típusait. A magyar névalakok gyűjtésekor főként a helyi plébániahivatalok keresztelési anyakönyveire tudtunk hagyatkozni. Bácskába az újraterülepítés kezdetén kizárólag katolikusokat telepítettek, az 1780-as években azonban már kisebb számban reformátusok is érkeztek – elsőként Pirosra és Moravicára (PENAVIN 1988: 18–9). Volt, ahol a keresztelési anyakönyvekből a helységnek viszonylag teljes diakrón névanyaga kirajzolódott (pl. Péterréve, Bácsföldvár, Pacsér). A nagyobb települések (pl. Szabadka, Újvidék, Topolya, Óbecse) esetében emellett felhasználtunk más forrásokat is: összeírásokat, különféle célú névsorokat, iskolai osztálynaplók adatait stb. Újabb lehetőségként mutatkozott a végzősök albumainak áttekintése; ennek során az 1998–2006 közötti időszakban mintegy 6000 végzős (tehát nyolcadik általánost és három- vagy négyéves középiskolát befejező) vajdasági magyar diák saját kezű aláírását rögzítettük és elemeztük.

2. A névadás szokásának néhány szempontja. – Annak vizsgálatához, hogy az elméletből ismert megközelítési szempontok hogyan érvényesülnek a mindennapok névadási gyakorlatában, a délvidéki Bácska névanyagát vettük alapul.

2.1. Ki adja a nevet? – A gyűjtés körülményei csak ritkán engedték meg, hogy a névadókkal is kapcsolatba kerüljünk. Főként rákérdezéssel vagy kérdőíves felméréssel sikerült ilyen adatokhoz jutnunk, illetve a keresztelő papok adatközlése révén volt megállapítható, hogy az a régi hagyomány, miszerint a keresztkomának, illetve a papnak beleszólása van a névadás rituáléjába, ma már nem jellemző. A 2005-ös év téli szemeszterében egy szociolingvisztikai kurzus gyakorlati feladataként az újvidéki magyar tanszék negyedéves nyelvész szakos hallgatói kérdőíves felmérést végeztek több bácskai helységben (Kanizsa, Bezdán, Zenta, Horgos, Temerin, Óbecse, Bajsa). 70 férfi és 70 nő kitöltött kérdőívét összegezve megállapíthatták, hogy a névadó személyének a kérdése nempreferenciális különbségként merül fel. A férfiak ugyanis nagyobb számban (46-an) engedik át a névadás döntését a feleségüknek (esetleg másnak), a nők viszont inkább tartják „magánügynek” ezt a kérdést (csak tízen „engednék magukat befolyásolni”). Ezen nyilvánvalóan az értendő, hogy a névadás szerintük a szülők joga és feladata, így a távolabbi rokonok, a keresztszülő vagy a pap nem szólhatnak bele a névadás folyamatába.

A terepen szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy sok helyütt a keresztelő pap még ma sem veszi jó néven a divatos, idegen hangzású névadást, hiszen a keresztelési szertartás

szövegében hivatkozás történik az újszülött védőszentjére is, ami esetenként igen visszas helyzetet teremt (pl. *Bendegúz, Koppány*). Olyan megoldás tapasztalható, hogy az idegen név esetében a magyar megfelelőjét hozzáadják; pl. a *Giuliano* mellé a *Vilmos*-t, a *Krisztofer* mellé a *Kristóf*-ot stb. Kisebb helységekből még ma is előfordul, hogy az idegen, illetve a kevésbé hagyományos keresztnév mellé a megkeresztelt gyermek az abban az évben ünnepelt szent nevét is megkapja, pár éve például a *Gizellá*-t, 2006/7-ben pedig az *Erzsébet*-et. Az is előfordul, hogy ilyen esetben kimarad az az egyetlen mondat a kereszteselési szertartásból, amely a gyerek védőszentjére vonatkozna (pl. „a gyermek védőszentje tehát Szent Cecília”).

2.2. A név hangulatának kihatása a névválasztásra. – Az összegyűjtött hatalmas névanyagból jól kirajzolódik, hogy vidékünkön valamikor divat volt az utónév és a családnév azonossága (pl. *Kálmán Kálmán*). Ma már nem él ez a szokás, sőt a magánhangzók azonossága is kerülendőnek számít, az alliteráló nevek viszont divatban vannak napjainkban is. Az egyik szabadkai kutatóponton, ahol az egyik általános iskola 10 éveseknek adatait (943 személy 214 névalakját) vizsgáltuk e szempontból, a következő névhangulati szempontokat találtuk: családnévhez hasonlatos utónév (pl. *Gyurica György*, ami komikus is lehet); a magánhangzók azonossága (pl. *Jeges Endre*); ellentétes jelentés (pl. *Ördög Tünde*); alliteráló nevek (pl. *Apró Andrea, Szabó Szabolcs*); rímelő nevek (pl. *Kerepes Ágnes, Sándor Viktor*).

Eltérő nemű testvérek esetében vidékünkön gyakran előfordul egyazon név két változata: *Krisztián és Krisztina, Eugén és Eugénia*.

2.3. A névadás motivációs háttere. – Az erre vonatkozó vizsgálatot kérdőíves felméréssel és részben rákérdezéssel számos kutatóponton elvégeztük. Az alábbiakban azt a felmérést ismertetjük, amelyet az egyik topolyai (közép-bácskai, még ma is többségében magyar lakosságú város) általános iskolában végeztünk. Az ottani Csáki Lajos Általános Iskola 60 tanulójának szülei töltötték ki a kérdőíveket; így adatokat kaptunk az 1989 és 1991 között született gyermekek névadási motívumairól.

Az alábbiakban (gyakorisági sorrendben) ismertetjük a kérdőívben szereplő névadási szempontokat, amelyek közül az adatközlők választhattak:

Névadási szempontok	Adatközlők száma
Jó hangzású legyen	15
Ez tetszett	10
Kizárólag magyar név jöhetett számításba	7
Illeszkedjen a vezetéknévhez	6
Minél ritkábban előforduló név legyen	5
Kizárólag nemzetközi név lehet	4
Híres személy (pl. sportoló, énekes, színész stb.)	3
Generációk óta örökölt név; Minél könnyebben kimondható legyen; A születés napjához legközelebb eső névnap alapján	2
Ez volt a divat; Könyvből; A szülőknek kedves személy neve; A keresztszülők javaslatára	1

1. táblázat: Névadási szempontok az 1989–1991 között születettek esetében

2.4. A névöröklítés kérdésköre. – A generációs névöröklés még az 1940-es években is nagy hagyománnyal bírt Bácska-szerte; az *István*-ok, *József*-ek és *János*-ok fele, a *Ferenc*-ek harmada, az *Imre*-k és *Sándor*-ok negyede örökli apja nevét. Női neveknél ez már ritkábban fordul elő, leginkább a *Mária*-k és *Erzsébet*-ek kapják anyjuk után a nevüket.

Az a szakirodalomban közhellyé vált megállapítás, hogy a férfiak gyakrabban adják át generációról generációra a keresztnévüket, tájainkon is tartja magát. Ezt bizonyítják a legújabb felmérések; igaz, csökkenő tendenciával. Az 1960 körül született nemzedéknek kb. 35%-a névöröklés útján kapta a nevét; ez a szám azóta kb. 9-10%-ra csökkent (természetesen ez településenként jócskán változhat). Itt is inkább a nempreferenciális különbségek a kiemelendők, maga a jelenség iránti attitűd: a már említett bácskai vonatkozású 70-70-es mintából kiderült, hogy a férfiak fele még mindig jónak tartja nevének továbbörökítését, míg a nők közül csak 14-en nyilatkoztak így. Szenttamason a *József*, a *János*, a *Sándor* és az *István* név száll manapság is leginkább apáról fiúra.

E patriarchális jelleg továbbélése különösen erős a reformátusoknál. Egy pacséri gyűjtés szerint az a szokás különösen sokáig erős volt, hogy az elsőszülöttek az apa, illetve az anya nevét örökítették tovább (a településre 1783-ban református magyarokat, majd valamivel később, 1800-ban kisebb számú katolikus családot telepítettek). Az 1950-es években a református felekezeti nőknél 33% körül volt a névátöröklítés aránya, manapság azonban (2004-es felmérés) mindössze 4%, a katolikusoknál pedig 21%-ról 1%-ra esett, szinte eltűnt. A pacséri református férfiaknál a névöröklés hagyománya 34%-ról (1950-es adat) mára 3%-ra esett, ugyanebben az időszakban a katolikusoknál 8%-ról 0%-ra. Mindkét felekezetenél föltűnő még, hogy a keresztszülők után elnevezett gyermekek aránya 8-9%-ról 0%-ra csökkent, ez a hagyomány tehát eltűnt.

Az a valamikori szokás, hogy az elsőszülött fiú halála esetén a következő fiúgyermek kapta az apa nevét, teljesen elavult. Mindvégig él viszont az a hagyomány (már a 19. századtól), hogy a gyerekek olyan nevet adtak a szülők, amilyen névnapon született, illetve amelyik ehhez közel áll. Így a legtöbb *József* valóban márciusban, a legtöbb *István* pedig augusztusban született.

2.5. A kettős névadás alakulása. – Ez a valamikor tömegesen előforduló névadási szokás alábbhagyott, de nem kétséges, hogy különböző megokolással ma is előfordul, s nem csak a bérmanév későbbi hozzátételével. Az összegyűlt adatok szerint a kételemű keresztnévadás az 1910–20-as évek táján igen megszaporodott, háromelemű nevek is előfordulnak. Érdekes megjegyeznünk, hogy Péterrévén az egyetlen hármass férfinévre (*Ernő Márton Dezső*, 1920-ból) ebben a periódusban több női hármass utónév is jut: *Anna Erzsébet Terézia* (1941), *Erzsébet Ilona Anna* (1920), *Ilona Valéria Erzsébet* (1910), *Mária Teréz Verona* (1935) és *Rózsa Teréz Mária* (1936).

Péterrévén 1900–1950 között 5714 leánygyermeket és 5850 fiúgyermeket kereszteltek. Minden hatodik fiúgyermekre és minden nyolcadik leánygyermekre jut kettős név ebben az időszakban. Leggyakoribb a *Péter Pál*; 1900–1930 között ebben a pár ezres létszámú faluban 37 újszülött kapta ezt a kettős nevet. Emellett még 49 férfi kettős név található a településen ekkor. A *Péter Pál* egészen az 1940-es évekig népszerű maradt. 1900–1930 között 47-féle női kettős nevet adatoltunk itt, ezek száma 1950 körül 15-re csökkent. Legkedveltebb közöttük a *Mária Magdolna*, 8 leánygyermek kapta ezt a nevet az 1930-as években. Ezen a vidéken a *Mária Anna*, illetve az *Anna Mária* nem divatos ekkoriban. A hagyományos névhez főként hagyományos nevet rendelnek, s majd a 40-es

évektől válik divattá valamilyen újszerű, a közösségben eddig szokatlan nevet illeszteni a hagyományoshoz: *Ágoston Vida, Mátyás Hugó, Béla Albin, Bonifác Mihály; Elizabetta Mária, Irén Paula, Katalin Cicelle, Sarolta Aranka.*

A kettős névadás indíttatását keresve itt is nyilvánvalóan sok tényező hatását kell keresni: egyrészt a szülőknek így tetszik; esetenként a pap nem kereszteli meg a gyereket, amennyiben csak divatneve van, így mellé kerül egy hagyományos; a legújabb rákérdezések során olyan válasz is érkezett, hogy a kettős utónév státusszimbólum.

Nemcsak HAJDÚ MIHÁLY gyűjtésében (2003: 593, 601) fordul elő a hármas névadás érdekes példája, a *Gáspár Menyhért Boldizsár*, hanem az egyik adai család is ezt a hármas utónevet adta gyermekének 1905-ben.

2.6. Névválasztás vegyes házasságban. – Az 1970-es évektől megfigyelhető, hogy esetenként érdekes „átmeneti”, univerzálisnak mondható nemzetközi névtípusok lépnek színre az ilyen családokban (pl. *Anita, Viktor*), vagy olyan nevek, amelyek mind a szerb, mind a magyar nyelvben – egy csekély hangalaki változtatással – megtalálhatók: *Daniella ~ Danijela, Gabriella ~ Gabrijela* stb. Egy 2005-ös szabadkai gyűjtésből kiderült, hogy a magyar anyanyelvűek között terjed az *Igor, Andrej, Mirjam, Dárkó, Szeverina* típusú névadás, még ha a szülők magyar anyanyelvűek is. Itt arra következtethetünk, hogy szerb nyelvű egyén van a családban, vagy egyszerűen ez tetszik a szülőknek. Ezzel ellentételes előjelű helyzet alakul ki az olyan egészen kis közösségekben, mint pl. az általunk vizsgált (mindössze 1500 lakosú) Gunarason. Itt a vegyes házasságokban született gyerekek zöme rosszul beszél szerbül. Mivel csak magyar tan nyelvű általános iskola van, megtörténik, hogy a környezeti hatás a szerb név írására is kivetítődik (pl. a *Gyorgye* név fonetikusán átírva szerepel a hivatalos iratokban). Ez a jelenség főleg azokra a vegyes házasságból való gyerekekre vonatkozik, akiknek magyar a vezetéknevük.

2.7. A felekezeti megoszlás kihatása a névadásra. – Ilyen szempontból kitűnő vizsgálati terepnek bizonyult a már fentebb említett vegyes felekezeti megoszlású Pacsér. A másik előny az volt, hogy mind a református eklézsiáról származó 1797/98-as bejegyzések, mind pedig a betelepítést követő 1825-ös katolikus plébániai anyakönyvi adatok megőrződtek, így már a kezdetektől követni lehetett a névadás hagyományainak alakulását. Már innen tapasztalható volt – s ez egészen a közelmúltig érvényben is maradt –, hogy vannak tipikus református és katolikus nevek. Az alábbiakban egy-egy év névadását vetettük össze. (Megjegyzendő, hogy a katolikus hívők kevesebben voltak.)

A reformátusok mindössze 13 névből választottak a 98 lány számára. Az első három név megterheltsége ezért igen nagy, a gyermekek 71%-ának ebből választottak. Két esetben található itt kettős név: *Zsuzsanna Sára* és *Sára Erzsébet*. A katolikus bejegyzésekben 16 női név szerepelt, amely 36 személy között oszlik meg.

A férfinevek esetében a reformátusoknál 80 személy 15-féle nevet viselt. Az első öt név megterheltsége itt is jelentős. A fiúgyermekek kb. 88%-a ezt a nevet viselte. A katolikusoknál a 13 név 30 személy között oszlik meg, tehát a nevek megterheltsége itt is más. Kettős férfinevet nem találtunk. Napjaink névdivatja azonban a felekezeti névadást is nagyban befolyásolta.

Női nevek			
Reformátusok (1797/8)		Katolikusok (1825/6)	
<i>Zsuzsánna</i>	31	<i>Katalin, Kata</i>	6
<i>Erzsébet, Sára</i>	20	<i>Mária</i>	5
<i>Katalin</i>	8	<i>Anna, Teréz</i>	4
<i>Mária</i>	5	<i>Julianna, Julis, Verona</i>	3
<i>Julianna</i>	4	<i>Rozália, Rozi</i>	2
<i>Rákkel</i>	3	<i>Ágnes, Alojzia, Borbála, Erzsébet, Éva, Krisztina, Magdolna, Viktória, Zsuzsánna</i>	1
<i>Anna, Rebeka, Rozália, Rozi</i>	2	–	–
<i>Borbála, Éva, Lídia</i>	1	–	–

2. táblázat: A női nevek felekezet szerinti összevetése

Férfinevek			
Reformátusok 1797/98		Katolikusok 1825/26	
<i>István</i>	17	<i>Ferenc, János</i>	5
<i>János</i>	15	<i>István</i>	4
<i>Mihály</i>	12	<i>Mihály</i>	3
<i>Sándor</i>	10	<i>Antal, Ferdinánd, György, Imre</i>	2
<i>András</i>	9	<i>András, József, Lázár, Máté, Simon</i>	1
<i>József</i>	4	–	–
<i>György</i>	3	–	–
<i>Pál, Ferenc</i>	2	–	–
<i>Gergely, Illés, Lajos, László, Péter, Sámuel</i>	1	–	–

3. táblázat: A férfinevek felekezet szerinti összevetése

2.8. Az utónevek előfordulásának alakulása. – Erőteljes a tendencia, hogy egy név megterheltségi foka egyre alacsonyabb. A női nevek átlagosan nagyobb számban jelentek minden korszakban. A 2000-ben született topolyai gyerekeknél például 108 fiú- és 164 leánynév volt összegyűjthető; igaz, a női neveket nagy számban gyarapították a variánsok. Ahhoz, hogy megközelítően általános érvényű megállapításokat tehessünk e kérdésben, az eddig gyűjtött hatalmas névanyagnak a jelenleginél nagyobb fokú feldolgozottságára van szükség. Ezért itt csak egy metszetet adunk Gunaras névanyagából.

Férfinevek			Női nevek		
<i>Tibor</i>	20	10,20%	<i>Erzsébet</i>	18	10,52%
<i>István</i>	17	8,67%	<i>Zsuzsanna</i>	14	8,19%
<i>József</i>	16	8,16%	<i>Rózsa</i>	13	7,6%
<i>Zoltán</i>	13	6,62%	<i>Erika, Mária</i>	10	5,84%
<i>Róbert</i>	12	6,12%	–	–	–

4. táblázat: Férfi- és női nevek (1960–1964)

Ebben az időszakban 38 férfinévre összesen 196 személy jut, tehát egy nevet átlagosan 5,19 férfi visel. 196 személy közül 38 örökölte apja nevét, vagyis 19,3%. Az öt leggyakoribb név az egésznek 39,78%-át teszi ki. A 46 női névre ekkor összesen 171 személy jut, tehát egy nevet átlagosan 3,71 nő visel. A 171 személy közül 12 örökölte az anyja nevét, vagyis 7,2%. Az öt leggyakoribb név az egésznek a 38%-át teszi ki.

Férfinevek			Női nevek		
<i>Árpád, Attila, László</i>	5	7,9%	<i>Szabina</i>	4	8,51%
<i>Zsolt</i>	4	6,34%	<i>Gabriella, Izabella</i>	3	6,38%
<i>István</i>	3	4,71%	<i>Hajnalka, Hermina</i>	2	4,25%

5. táblázat: Férfi- és női nevek (1980–1984)

A 34 férfinévre összesen 63 személy jut, vagyis egy nevet átlagosan 1,85 férfi visel. A 63 személy közül 10 örökölte apja nevét, vagyis 15,87%. Az öt leggyakoribb név a teljes névanyag 42,85%-át teszi ki. A 38 női névre összesen 47 személy jut, tehát egy nevet átlagosan 1,23 nő visel. A 47 személy közül 1 örökölte az anyja nevét (2,12%). Az öt leggyakoribb név az egésznek 29,78%-át teszi ki.

Férfinevek			Női nevek		
<i>Krisztián</i>	4	7,54%	<i>Boglárka</i>	3	6,97%
<i>Arnold, Erik</i>	3	5,66%	<i>Anetta, Fanni, Klaudia, Zsóka</i>	2	4,65%
<i>Balázs, Dominik</i>	2	3,77%	–	–	–

6. táblázat: Férfi- és női nevek (1999–2003)

A 39 férfinévre összesen 53 személy jut, egy nevet tehát átlagosan 1,35 férfi visel. Az 53 személy közül 5 örökölte az apja nevét, vagyis 9,47%. Az öt leggyakoribb név az egésznek 26,41%-át teszi ki. A 36 női névre összesen 43 személy jut, tehát egy nevet átlagosan 1,19 nő visel. Ebben a periódusban nem volt névöröklés. Az öt leggyakoribb név az egésznek a 25,58%-át teszi ki.

2.9. Névdívatjelenségek napjainkban. – Az eddig összegyűjtött bácskai névanyag gyér feldolgozottsága miatt a mindenkori dívatnevek adatolt bemutatásától el kell tekintenünk. Most csak néhány aktuális jelenségre szeretnénk rámutatni. Mint az a magyar nyelvterület más régióiban is tapasztalható, a bácskai magyarság utónévhasználatában is jól kitapintható az idegen utónevek erőteljes beözönlése. Fokozottan érvényes ez a női nevekre, ahol a névhasználat jobban eltávolodott a hagyományoktól.

A fent említett topolyai kutatóponton az 1996–2000 között született gyermekek névadásáról megállapítható, hogy jelen vannak az idegen helyesírással rögzített *Antonio, Dario, Eddy, Edwin, Patrick, Richard* stb.; a női neveknél: *Dejna, Dolores, Debora, Dzszenifer, Elizenda, Kiara, Kimberli, Lejla, Tiffany, Lilien* stb. Gyakran fordulnak elő variánsok, becézett vagy rövidített névformák (néha más, idegen nyelvű változat is), pl. a *Dorottya* és a *Dorothea* (az utóbbi nyilvánvalóan szerb hatást mutat), az *Adriam*-nak különböző változatai: *Adriána, Adriana, Adrienn*; a *Katalin, Kata* változatai: *Katinka, Kati, Kitti*. A legifjabbak névadásában tehát megjelentek az eddig csak a filmekben, reklámokban hallott

névváltozatok. Más kutatópontokon is előfordult a *Dorol, Christoph, Ervild, Zinella, Monella, Piramidella, Maliz, Szabrinka, Elinorella, Denisz~Denis, Dejna, Revenetta, Diego, Enrike, Szinetta, Huanita, Harold, Hendrik, Giuliano, Dévid* stb. Ezek az idegen utónevek számos helyesírási és kiejtési dilemmát, gondot jelentenek mind anyakönyvezéskor, mind pedig a mindennapi névhasználatban.

3. A szabadkai Hét Nap hetilap vezércikkében KREKITY OLGA foglalkozott nemrég a napjainkban eluralkodó névdívat „árulkodó” jellegével (KREKITY 2006: 3). A cikk szerzője megjegyezte: jó lenne tudni, hogy valójában miről is árulkodnak ezek a nevek. Névadási szabadságról, vagy esetleg arról is, hogy mi így tudunk kitörni bezárt mikrovilágunkból, s így tartozunk jobban Európához, leszünk közelebb Amerikához?

Aligha hihető, hogy akik *Ralf, Piramidella* vagy *Enya, Kyara* nevet adnak gyermeküknek, túlságosan elmélyednének a névadás indítékaiban; egyszerűen ez tetszik meg nekik, s minden különösebb megfontolás és felelősségvállalás nélkül ruházzák gyermekükre a nevet, az én, az identitás egyik fontos jegyét.

Árulkodik viszont e névdívat mindenekelőtt a magyarság identitástudatának az állapota. Nyilvánvalóan nem csak a délvidékiekre gondolhatunk, amikor azt tapasztaljuk, hogy a szülők azért választanak nyugati divatnevet, hogy elkerüljék a bejegyzés kényelmetlenségeit, hogy kizárják a diszkriminációnak még a lehetőségét is (vö. N. CSÁSZI 1997: 45). Hiszen az egyén névadási szabadságának védelme mellett őrizni kell/kellene a nemzet névadási identitását is, amit RAÁTZ JUDIT így indokol: „Mert a név nem csak az egyén, hanem a nemzet is” (RAÁTZ 1996: 79).

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 1996. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. Budapest.
 N. CSÁSZI ILDIKÓ 1997. Névválasztási és becenévhasználati sajátosságok egy szlovákiai vegyes iskola neveinek tükrében. *Névtani Értesítő* 19: 45–51.
 HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
 KREKITY OLGA 2006. Árulkodó nevek. *Hét Nap* 3: 3.
 PENAVIN OLGA 1988. *Bácskai magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék.
 RAÁTZ JUDIT 1996. A névválasztás különleges esetei. *Névtani Értesítő* 18: 75–85.

RAJSLI ILONA

ILONA RAJSLI, **Changing practices in Christian name giving in Bácska**

This paper outlines the changes in Christian name giving practices of the Hungarian minority living in Bácska (Vajdaság), Serbia. The main considerations of the survey include the identification of the namer, some aspects of name connotation, the motivational background of name giving, the question of inherited names, differences due to denominational distribution, the custom of giving two names, and some current trends in Christian name giving. The author treats Christian name giving practices in mixed marriages and presents the details of trends in name giving practices of a small settlement in Central Bácska.

MŰHELY

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG NÉVTANI TAGOZATÁNAK HONLAPJA ELÉ

1. Talán kissé szokatlan megnyilvánulás névtani fórumon egy induló internetes oldal bemutatása és célkitűzéseinek ismertetése. Noha honlapja már a legtöbb nyelvészeti folyóiratnak és társaságnak van, a magyar tudományos életben nemigen jellemző az új médium által kínált lehetőségek magasabb szintű kihasználása. Pedig az internet széleskörű elterjedése és a számítástechnikai eszközök fejlődése folytán ma már semmi nem gördít akadályt a tudomány internetes megjelenése, a szűk szakmai és a széles közönség előtt való publikussá tétele elé. Ennek ellenére a magyar tudományosságban inkább csak elszórtan találunk példát arra, hogy a kutatók éljenek a nyilvánosságnak ezzel az új eszközével. Részben ennek a nyilvánvaló hiányosságnak a pótlására indult, noha egyelőre még csak kísérleti útjára a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozatának internetes honlapja a tagozat elnökének, HOFFMANN ISTVÁNNak, titkárának, FERCSIK ERZSÉBETnek, valamint a sorok írójának a szerkesztésében.

Mivel az oldal mindenki számára elérhető a <http://nevtan.mnyt.hu> webcímen, az alábbiakban eltekintek felépítésének ismertetésétől. Sokkal inkább arról kívánok beszélni, hogy milyen célok, elképzelések, tervek és elvek fogalmazódtak meg a szerkesztők és készítőik fejében, amikor belevágtak egy névtani tárgyú honlap elkészítésébe.

2. A bevezetőben említettek alapján a weboldal célja kettős. Szól egyrészt a szűkebb szakmai közönséghez, a magyar névkutatók közösségéhez. Ebből a szempontból a lap két részre osztható: az aktualitásokat tartalmazó főoldalra, illetve egy kapcsolódó archívumra.

A honlap portálszerű részében – elsősorban az *Információk* menüpont alatt – a látogató folyamatosan értesülhet a magyar névtani élet aktuális eseményeiről: a Magyar Nyelvtudományi Társaság budapesti és vidéki tagozatainak névtani tárgyú előadásairól, az e témakörben megrendezett konferenciákról, tanácskozásokról, nemzetközi kongresszusokról stb. Az események meghirdetése mellett azonban – az internet adta lehetőségeket kihasználva és a szerzők közreműködésére számítva – az előadások elhangzása után azok anyagai (kéziratok, térképek, prezentációk stb.) is folyamatosan elérhetőek lesznek. A tudományos fokozatszerzési eljárások, névtani díjak kapcsolódó dokumentumai, az újabb névtani kiadványok szövegei, ismertetései ugyanígy felkerülnek majd az oldalra. Ezeket túl a Névtani Tagozat virtuális közösségeként a *Névkutatók* pont alatt hozzáférhetőek lennének a hazai névkutatók publikációs listái, a tételekhez hiperlinkkel kapcsolva pedig cikkeik és kézírataik.

Az aktuális információkat tartalmazó rész mellett helyet kap a weboldalon belül az eddig a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének a gondozásában működő

Névarchívum is, amely a Magyar Névarchívum Kiadványai elnevezésű sorozat köteteinek az internetes publikálásán túl – a Névtoni Tagozat segítségével – egy lehetőség szerint mind teljesebb névtoni archívumként kíván a továbbiakban működni. Így alapvető névtoni könyvek, szótárak, adatbázisok mellett a magyarországi nyelvészeti folyóiratok – kiemelten a Névtoni Értesítő – névtoni tárgyú írásait is tartalmazza majd folyamatos frissítés mellett. Az archívum bővítése azonban nem csak időben előre haladva történik, hiszen a Névarchívum szerkesztésének keretében elkezdődött a régebbi onomasztikai vonatkozású munkák digitalizálása is.

Ez a virtuális könyvtár – amellet, hogy számos cikket már most is tartalmaz – a nyomtatott médiumokkal szemben egy internetes szerveren keresztül működik, azaz a gyűjtemény szerkesztésének a megjelenést követően nem szakad vége, folyamatosan bővílhet mind a frissen megjelenő munkák anyagával, mind a régebbi szövegek digitalizált változatával. Így a távlati tervek szerint bárhol, bármikor olvashatóak lesznek a magyar névtoni jelentősebb publikációi. Ennek előnyei nemcsak a névtonnal hivatásszerűen foglalkozók tájékozódásának és munkájának megkönnyítésében mutatkozhatnak meg, hanem a felsőoktatásban is: egy efféle tudományos archívum révén a különböző névtoni kurzusokon részt vevő hallgatók bárhol és bármikor egyszerűen hozzáférhetnek a tanulmányaikhoz szükséges névtoni írásokhoz, névtárakhoz, adatbázisokhoz.

A fent leírtak természetesen nem valósulhatnak meg a névtoni szakma aktív közreműködése nélkül. A vázolt virtuális archívum abban is különbözik egy hagyományos könyvtártól, hogy innen nemcsak „kölcsonözni” lehet: a szerkesztőség ezúton kér meg minden kutatót, hogy programinformációival, publikációs listáival, kézírataival, cikkeivel, adatbázisaival, bibliográfiáival stb. segítse a gyűjtemény gyarapítását! Ez a publicitás lehetőségén túl nagyban hozzájárulhat egy magyar névtoni közösség, tulajdonképpen szakmai műhely megteremtéséhez. (A szerkesztőség elérhetőségei megtalálhatóak a honlapon.)

Ide kívánczik még egy technikai jellegű megjegyzés is az internetre felkerülő dokumentumok felhasználhatóságát illetően. A magyar nyelvtudományban nincs túl nagy hagyománya az interneten történő publikálásnak. Ennek hátterében többnyire érthető okok – elsősorban az ellenőrizhetetlen filológiai megjelenés – húzódnak meg. Ennek kiküszöbölése érdekében mind a tagozati oldal, mind a névtoni archívum szövegei PDF-formátumban vannak tárolva a szerveren, azaz a nyomtatott változattal karakterről karakterre egyező, a laptördelést is pontosan visszaadó, élethű másolatban. Így a szövegek az oldalon feltüntetett bibliográfiai adatok segítségével az eredeti munkával megegyező módon válhatnak a kutatói és alkotói munka közben hivatkozási forrássá.

3. Az említett virtuális szakmai közösség megteremtésén túl a Névtoni Tagozat most induló honlapja szándékoltan és hangsúlyos módon fordul a nem szakmabeli érdeklődők felé is. Az internet nyilvánosságát kihasználva a tagozat célja kell, hogy legyen a névtoni kutatások mibenlétének, illetve történetének a szélesebb közönség számára érthető nyelven történő bemutatása. A névton tárgyából adódóan alkalmazott tudományként is funkcionál, s mint ilyen, a hétköznapi élet számos területén nyújthat eligazodást a neveket használók, illetve a nevek világa iránt érdeklődők számára. Éppen ezért a *Kapcsolatok* menüpont alatt néhány címen, telefonszámon és internetes linken kívül helyet kap egy névtoni fórum is. A tervek szerint a fórum elsősorban a névtoni ismeretterjesztés céljait fogja szolgálni. A szakmai igényesség megőrzése érdekében azonban mindez a szerkesztők és más felkért névkutatók moderálása, szerkesztése és lektorálása mellett működik majd.

A fórum – ezt a *Közönségszolgálat* elnevezés is jelzi – az érdeklődők számára szakmailag megalapozott segítséget kíván nyújtani helyneveket, személyneveket és egyéb névfajta-
tákat illető laikus kérdésekkel, hétköznapi problémákkal kapcsolatban. Így a honlap ezen
része a folyamatos szolgáltatás mellett – ami már önmagában is vállalható célkitűzés –
a szerkesztők reményei szerint egy idő után érdekes névtani problémákat boncolgató, az
onomasztikát népszerűsítő olvasnivalók tárává is bővíthet.

4. E rövid ismertetés címe egyrészt előszóként ajánlja az olvasó számára a Névtani
Tagozat most induló weboldalát, másrészt viszont utal arra is, hogy a munka éppen csak
elkezdődött. Az internetes megjelenési forma sajátosságából adódóan azonban folyamato-
san tart majd, míg a bemutatott honlap idővel minden névkutató és a nevek iránt érdeklődő
olvasó hasznos információforrásává és archívumává nem válik. Addig a szerkesztők és a
készítők nevében jóindulatot, türelmet és közreműködést kérek a tisztelt látogatóktól!

KENYHERCZ RÓBERT

**RÓBERT KENYHERCZ, On the new home page of the Onomastic Section of the Society
of Hungarian Linguistics**

This brief review introduces the new home page of the Onomastic Section of the Society of
Hungarian Linguistics. The website accessible at the Internet address <http://nevtan.mnyt.hu> and
serves two purposes. On the one hand it is designed for scholars of onomastics. The website
includes current information, conference papers, publication lists as well as an archive that is
continuously being completed by names scholars to become a relatively complete collection of
Hungarian onomastic literature by name scholars. On the other hand the website is also designed
for people interested in names and onomastics. It presents the major topics and the history of
onomastics in a way that is easy to understand. It also operates an information service in the form
of a forum, where visitors may ask questions to experts in connection with names. This website is
accessible to function not only as an electronic library, but also as an interactive portal creating a
virtual community of name scholars.

A SVÉD NÉVTUDOMÁNYRÓL ÉS HELYNÉVKUTATÁSRÓL

1. A svéd helynévkutatás gyökerei. – A svéd történészek és levéltárosok már a korai időktől kezdve érdeklődést mutattak a nevek értelmezése iránt, noha a kezdeti kutatásokat inkább vakmerőnek, mintsem tudományosnak titulálhatjuk. Módszereivel tűnt ki a kutatók közül ANDREAS STOBÆUS (†1714), a lundi egyetem professzora és könyvtárosa, aki a különböző névtípusok (*-hem*, *-inge*, *-hult*, *-torp* stb.) segítségével próbálta meghatározni a helynevek korát, emellett hangsúlyozta az írásos adatok jelentőségét is a névmagyarázatban. Minden hibája ellenére ő tekinthető az első svéd tudományos névkutatónak – noha e kutatások célja STOBÆUS és követői számára pusztán a történelmi vizsgálgatások elősegítése volt.

A modern névkutatás azonban inkább nyelvészeti stúdiumnak tekinthető, még akkor is, ha gyökerei a történettudományba nyúlnak vissza. A névtan nyelvészeti diszciplínává válásáról a 18. század végétől beszélhetünk. Nem tekinthető meglepőnek, hogy sok nyelvész érdeklődéssel fordult a helynevek felé ebben a korszakban, s az sem, hogy ezekből a munkákból gyakran hiányzik a tisztánlátás és a tudás.

2. Az intézményi háttér: testületek, fórumok, kiadványok

2.1. Onomasztikai kutatások a 20. században. – A modern svéd helynévkutatás a 20. század első két évtizedében vette kezdetét olyan neves kutatók közreműködésével, mint ADOLF NOREEN, ELOF HELLQUIST, JÖREN SAHLGREN és HJALMAR LINDROTH. A modern szemlélet kezdetének az 1902. évet szokás tartani, ugyanis ebben az évben alakult meg az állami Ortnamnskommittén [Helynévbizottság] (1930 óta Ortnamnskommissionen [Helynévbizottság]) ADOLF NOREEN, HANS HILDEBRAND és GABRIEL THULIN irányításával, mely szervezet fő feladatának Svédország helyneveinek a kiadását tűzte ki célul.

Ezen országos szintű intézmény mellett helyi szervezetek is létrejöttek már a század első felében – ugyanakkor a lundi és az uppsalai intézmény gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza. 1917-ben alakult Göteborgban az Institutet för ortnamns- och dialektforskning [Helynév- és Nyelvjáráskutatói Intézet], mely később Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg [Göteborgi Nyelvjárási, Helynévi és Néprajzi Emlékek Archívuma], majd 1974 óta Dialekt-, och ortnamnsarkivet i Göteborg [Göteborgi Nyelvjárási- és Helynévarchívum] néven működik. Ezt követte az uppsalai intézet, a Svenska ortnamnsarkivet [Svéd Helynévarchívum] létrejötte 1928-ban, amelynek neve később Ortnamnsarkivet i Uppsala [Uppsalai Helynévarchívum] lett; majd Dél-Svédországban a Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund [Lundi Nyelvjárási- és Helynévarchívum], korábban Landsmålsarkivet i Lund [Lundi Dialektológiai Archívum]; illetve 1954-ben Umeåban a Folksmåls- och folkminnesundersökningen i Övre Norrland [Felső-Norrlandi Néprajzi és Néprajzi Kutatások] (ma Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå [Umeåi Nyelvjárási, Helynévi és Néprajzi Emlékek Archívuma]).

E helyi intézményekből jött létre 1970. július 1-jén az úgynevezett DOVA-myndighet [DOVA-hatóság, azaz Dialektus- és helynévarchívum, valamint svéd dalarchívum], mely az archívumok gyűjtőszervezeteként működött. A szervezet alapításakor csupán Lund,

Stockholm és Uppsala csatlakozott, Göteborg és Umeå csak az 1970-es évek közepén került kapcsolatba a DOVA-val.

Az 1980-as évek az újrászerveződés éveinek tekinthetők. Az új rendszer alapgon-dolata az volt, hogy a helyi névarchívumok tagozódjanak be az egyetemek szervezetébe. Ennek mintegy ellenpólusaként 1993. július 1-jén létrejött egy újabb gyűjtőintézmény, a SOFI, azaz Språk- och Folkminnesinstitutet [Nyelvi és Folklór Intézet], amely 2006. július eleje óta az ISOF (Institut för språk och folkminnen) nevet viseli.

Ez az intézmény az Oktatási és Kulturális Minisztérium fennhatósága alá tartozik; a vezetőség, illetve az adminisztráció székhelye pedig Uppsalában található. Az intézet és a helyi szervezetek fő feladatai közé tartozik a svéd dialektusokról, folklórról és nevekről való tudás terjesztése, az ilyenfajta kulturális örökség megőrzése, illetve a helynevek rögzítése, a térképekre kerülő nevek kritikai vizsgálata; foglalkoznak emellett személy-nevekkel kapcsolatos kérdések megválaszolásával is.

Az érdeklődők a www.sofi.se című internetes oldalon további információkhoz jut-hatnak a szervezet működésével, céljaival stb. kapcsolatban, bár sajnos csak svéd nyel-ven. A weblapon emellett több adatbázis is megtalálható; a lundí, umeåi és a göteborgi archívumok gyűjteményeiben is kereshetünk adatokat. A személynevekkel foglalkozó kutatók használhatják az óskandináv személynevek szótárát, míg a helynevek iránt érdek-lődők munkáját egy helynévregiszter segíti. Ez utóbbi adatbázis tartalmazza szinte min-den svéd tartomány névanyagát. A korpuszban egyrészt területi szempontok, azaz tarto-mányok, egyházközségek, járások szerint, másrészt nyelvek (svéd, finn, lapp) szerint kereshetünk. Emellett természetesen lehetséges egy-egy névelem vagy konkrét helynév felkutatása is.

2.1.2. Névtani konferenciák. – A skandináv országok egyik jellemző vonása az összefogás: konferenciákat közösen szervezik, utat engedve ezzel a tudományos ered-mények szabad áramlásának.

Legnagyobb múlttal a négy-öt évente megtartott Skandináv Névtani Kongresszus rendelkezik, melynek első ülését a nagy névtani múlttal rendelkező Uppsalában rendez-ték dán, finn, izlandi, norvég és svéd kutatók bevonásával 1946. augusztus 15–17. között. Ezen az első konferencián főként a szervezeti ügyekről esett szó, emellett csupán hét elő-adás hangzott el: többek között város- és növénynevekről, a finn *Helsing*-nevekről, illetve a személynevekben előforduló pre- és szuffixumokról.

Következő alkalommal 1951-ben Koppenhágában találkoztak a névtannal foglalkozó kutatók. A rendezvényen százhatvan szakember hetvennégy előadást hallgathatott meg. Ezek között találunk személy- és városnevekkel foglalkozó munkákat, illetve a névcserét és a helynévkutatás módszereit vizsgálókat egyaránt.

A harmadik kongresszust Oslóban rendezték 1956-ban (erről a konferenciáról sajnos nem maradt fenn jelentés, összefoglaló), a negyediket pedig hat évvel később, 1962-ben Helsinkiben. Ekkor többek között a finn–svéd keverékneveknek, a természeti nevek kronológiájának, az *-anger* utótagú neveknek a problematikájával ismerkedhettek meg az érdeklődők.

A Göteborgi Helynév- és Dialektológiai Intézet szervezte az ötödik kongresszust 1967-ben. Az ezen az ülésen elhangzott írások – módszertani újjításként – egyazon téma köré szerveződtek: így az előadásokat a „Természeti nevek partjaink mentén” tematikában tartották a kutatók.

Ugyanezen helynévfajta vizsgálatát tűzte ki célul a helsingöri hatodik kongresszus is 1971-ben, mely a természeti nevek csoportján belül pusztán a nem összetett nevek kérdésére érintette. Ez a kongresszus más szempontból is figyelemre méltó: ekkor született meg ugyanis egy másik, ugyancsak névtani kutatásokkal foglalkozó szervezet, a NORNA létrehozásának a gondolata (l. még alább).

Öt évvel később, 1976-ban „A városnevek és a társadalom a korábbi időkben” címmel szerveztek konferenciát a norvég rendezők Sandefjordban, az 1980-ban Mariehamnban tartott kongresszus pedig a „A névadás és a névadók” címet viselte.

A kilencedik, 1985-es lundi kongresszus témája a névszemantika és a névszerkezet volt, az 1989-es ülés pedig az „Analógia a névadásban” címet kapta. A öt évvel későbbi kongresszuson két témát is megvitattak a kutatók: előadásokat hallhattak az érdeklődők egyrészt a névtanról történeti és elméleti aspektusból, másrészt a névadási minták területi és kronológiai variációiról.

Korábban szervezett formában nem adták ki az elhangzott előadásokat, ez utóbbi konferenciáknak azonban a teljes anyaga megjelent a NORNA-rapporter [NORNA-jelentések] különszámaiként: az 1985. évi anyagát a 34., az 1989-esét a 45., az 1994-ben rendezett kongresszusét pedig a 60. szám tartalmazza.

Legutóbb 2003-ban találkoztak a névtannal foglalkozó kutatók a svédországi Tällbergben, ahol a névdinamika kérdéskörét körüljáró előadások hangzottak el. (A kongresszus anyaga megtalálható a NORNA-rapporter 80. számában.)

A soron következő kongresszus (melyet 2007. augusztus 11–14. között tartottak Izlandon) „A skandináv nevek – Nevek Skandináviában. Tradíció és megújulás” címet viseli: az előadások elsősorban a névadás kronológiai változására és az országok közötti különbségekre koncentráltak.

Svédország mindezek mellett két ízben is otthont adott a Nemzetközi Névtani Kongresszusnak: először 1952-ben a negyedik kongresszust rendezték Uppsalában, majd ötven évvel később, 2002-ben ugyanitt a huszonegyediket.

2.1.3. NORNA. – 1971. augusztus 26-án, a 6. Skandináv Névtani Kongresszuson Helsingörben Lars Hellberg felvetette egy új, a skandináv onomasztikai munkákat segítő szervezet létrehozásának gondolatát. Ugyanebben az évben, december 4–5-én meg is tartották az első választmányi ülést Koppenhágában. A részt vevő hat ország mindegyike választott egy-egy képviselőt, illetve helyettest. Az első képviselők John Kousgård Sørensen (Dánia), Kurt Zilliacus (Finnország), Jóhan Hendrik Poulsen (Feröer szigetek), Þórhallur Vilmundarson (Izland), Per Hovda (Norvégia) és Thorsten Andersson (Svédország), akit egyben elnökké is választottak.

A Hellberg által ajánlott név a *Den nordiska samarbetskommittén för namnforskning* [Skandináv Névkutatói Együttműködési Bizottság] volt, melyet az Uppsalában tartott 1972. áprilisi találkozón NORNA-ra rövidítettek. Ezen az ülésen kijelölték a szervezet irányvonalait is. Célul tűzték ki egy közös skandináv névanyag összeállítását, valamint indítványozták, hogy hozzanak létre egy kartotékot a névkutatók, illetve a névtannal foglalkozó intézmények nevével, címével, s évente adjanak ki egy részletes bibliográfiát. Ennek megfelelően 1973-ban létrejött az első „Nordiskt namnforskarregister” [Skandináv névkutatók regisztere] THORSTEN ANDERSSON és EVA BRYLLA közreműködésével, amely tartalmazza a névkutatók nevét, címét, telefonszámát és aktuális kutatási témáját. A továbbiakban ez a lista két évente jelenik meg. Emellett évente adják ki „Nordisk namnforskning” [Skandináv névkutatás] címen az éves bibliográfiát és beszámolót az

elért eredményekről. Mindkét kezdeményezés megjelenik a szervezet hivatalos publikációs sorozatának, a „NORNA-rapporter”-nek [NORNA-jelentések] a különszámaként is; emellett az éves jelentés a „Namn och Bygd” hasábjain is olvasható.

A NORNA két fontos tevékenységet vállalt: a névtani szimpóziumok szervezését és az említett éves beszámolók elkészítését a skandináv onomasztikai kutatások eredményeiről.

A NORNA szimpóziumait többnyire évente rendezik meg a tagországok valamelyikében. Az első két szimpózium középpontjában olyan alapvető problémák álltak, mint a terminológia (1972) és a számítógépes adatfeldolgozás (1973). A szimpóziumok tematikájában böngészve találkozunk például a „Helynév és társadalom” (1975), „Helynévvédelem és -tervezés” (1977), „Helynevek és a nyelvi érintkezés” (1978), „Települések és településnevek kora” (1982), „Személynevek a városnevekben” (1984), „Denotációcsere a helynevekben” (1986), „A viking korszak város- és személynevei” (1993) címmel.

A szimpóziumok természetesen nem csak helynevekkel foglalkoznak. Személynevekről hallhattak előadásokat a résztvevők például 1974-ben (Ragadvány- és családnév), 1981-ben (Személynévi terminológia), 1983-ben (Regionális és szociális variációk a személynév-tradícióban). Egyéb névtípusoknak szentelték a 19. szimpóziumot: MATS RYDÉN például a növénynevekről és a növénynevek kutatásáról írt (1994), míg GUDRUN UTTERSTRÖM a svéd mozdonynevekről (1994), az ERNBY és PAULSSON szerzőpáros pedig a kisvendéglők megnevezéseiről (1994). Emellett azonban általánosabb témákkal is találkozhatunk: 1989-ben „Az analógia a névadásban”, 2000-ben „A kereszténység hatása a skandináv névadásra” címmel tartottak szimpóziumot.

A 2006. november 16–18. között megrendezett umeåi szimpózium előadói a neveket a többnyelvűség és a multikulturális környezet szempontjából vizsgálták.

A NORNA „szülőatyjának”, Hellbergnek az volt az alapgondolata, hogy hosszabb távú célok kidolgozására is szükség van. A szervezet egy másik meghatározó projektje NONE-lex néven vált ismertté: egy, a skandináv nevekben előforduló elemeket tartalmazó szótár létrehozását tűzte ki célul. A gondolat 1979-ben született meg, de csak 1990-ben indult el a projekt, s később pénzhiány miatt megszakadt. Az elkészült cikkek értékesek, nyomtatásban azonban nem jelentek meg, az érdeklődő kutatók az Uppsalai Egyetem Seminariet för nordisk namnforskning [A Skandináv Név kutatás Szeminárium] könyvtárában tekinthetik meg a kéziratot anyagot.

A NORNA saját weboldallal is rendelkezik (www2.sofi.se/NORNA/NORNA.html), melyen olvashatunk a szervezet történetéről, emellett megtekinthető a „NORNA-rapporter” összes számának tematikája, a névtannal foglalkozó kutatók, intézmények regisztere, valamint névtani bibliográfiák 2003-tól kezdődően. Az oldal további norvég, finn, izlandi, skót linkeket is ajánl a névtan iránt érdeklődőknek.

2.1.4. Folyóiratok, évkönyvek, kiadványok. – Az intézményi háttér mellett hamar megjelentek Svédországban a kizárólag névtani tárgyú írásokat bemutató folyóiratok, évkönyvek is. Az onomasztika első periodikája, a „Namn och Bygd” [Név és Vidék] Svédországban, Uppsalában jelent meg 1913-ban. Első szerkesztői a korszak kiváló kutatói: ANDERS GRAPE, OSKAR LUNDBERG és JÖREN SAHLGREN voltak (jelenleg THORSTEN ANDERSSON irányításával jelenik meg). A periodika máig fennmaradva a névtani tárgyú tanulmányok mellett kisebb írásokat, recenziókat, vitákat is közöl.

Szintén Uppsala városához köthető az „Ortnamnssällskapet i Uppsala” [Uppsalai Helynévtársaság] címet viselő évkönyv, melyet IVAR MODÉER hívott életre 1931-ben. Ugyancsak itt indult el – bár jóval később, csak 1977-ben – a THORSTEN ANDERSSON

által kigondolt projekt (Ortnamn och samhälle) keretein belül elkészült írások publikálására az „Ortnamn och samhälle” [Helynév és társadalom], melynek kötetei meghatározatlan időközönként jelennek meg. Érdemes megemlíteni a lundi kiadású „Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift” [A Dél-Svéd Helynévtársaság Évkönyve] című, 1925 óta megjelenő periodikát is.

Míg helynevekkel foglalkozó szakfolyóiratok már a 20. század első felében szép számmal jelentek meg, személynevekre szakosodott évkönyvről csupán 1983 óta beszélhetünk (Studia anthroponymica Scandinavia). E kiadvány főszerkesztői LENA PETERSON és THORSTEN ANDERSSON voltak, az utóbbi munkáját később EVA BRYLLA vette át.

Évente látnak napvilágot a nem pusztán névtannal foglalkozó írásokat megjelentető „Svenska landsmål och svenskt folkliv” [Svéd Nyelvjárások és Svéd Népélet] és „Arkiv för nordisk filologi” [Skandináv Filológiai Archívum] című évkönyvek, melyek már 1878, illetve 1883 óta közölnek tanulmányokat. 1932-ben indult útjára a „Saga och sed” [Monda és Tradíció], a Királyi Gusztáv Adolf Akadémia évkönyve. A kiadvány főként etnológiai és antropológiai témájú munkákat közöl, de már az első számban helyet adtak onomasztikai irodalomnak is.

A svéd névkutatók természetesen jelen vannak a nemzetközi névtani folyóiratokban is. Svéd névtani írások olvashatók többek között az ICOS, azaz a Nemzetközi Névtudományi Társaság „Onoma” című és az amerikai névtudományokkal foglalkozó társaság, az American Name Society „Names” című kiadványának hasábjain is. Természetesen emellett a környező skandináv országok évkönyvei is előszeretettel közölnek tanulmányokat, mint például a norvég „Maal og minne”, „Namn og nemne” vagy a „Avledning for Namnegransking Årsmelding” című periodikák.

3. Helynévfajták vizsgálata a svéd onomasztikai kutatásokban

3.1. A településnevek vizsgálata. – A svéd névtani kutatások középpontjában is a településnevek vizsgálata áll, noha meg kell jegyeznünk, hogy az úgynevezett *naturnamn*-oknak, természeti neveknél (azaz vízneveknek, kiemelkedések neveinek, sziget- és öbölneveknek stb.) is kellő figyelmet szenteltek a kutatók.

A helynevek bemutatása többnyire területi alapon működik: egy-egy terület teljes névanyaga az ADOLF NOREEN által útjára indított „Sveriges Ortnamn” [Svédország helynevei] című sorozat köteteiként jelenik meg. (A svéd névtani irodalom emellett rendelkezik egy népszerűsítő céllal megjelentetett sorozattal is.)

A „Sveriges Ortnamn” az uppsalai névarchívum (Ortnamnsarkivet i Uppsala) kiadványaként jelenik meg. A sorozatban eddig kiadták Skaraborg, Värmland, Älvsborg tartományok teljes anyagát, Blekinge, Halland és Västernorrland tartományok névanyagából pedig néhány rész jelent meg. A névanyag összegyűjtésekor a szerzők kiadatlan és nyomtatásban megjelent munkákat használnak fel, közlik a név nyelvjárási ejtémódját is, illetve magukról a helyekről közölnek információkat. A kötetek – különösen kezdetben – név nélkül jelentek meg. A svéd helynévkutatás történetével foglalkozó írások ezt azzal indokolják, hogy noha a kéziratokat valóban egy-egy szerző készítette, a munka folyamán sok kutató kezén megfordultak az anyagok, így inkább hivatalos jelentéseknek tekintik ezeket a kiadványokat.

A településneveknek az egyes névtípusok szerinti elemzésére is figyelmet fordítottak. Már a legkorábbi időktől kezdve tetten érhető a svéd onomasztikában ez a vizsgálati szempont. Az ekkor induló kutatások számára a mintát egy norvég munka, OLUF RYGH

1897-től kiadott „Norske Gaardnavne” [Norvég birtoknevek] című műve jelentette; ez utóbb egész Skandinávia számára modellül szolgált. (A skandináv névtan e meghatározó alakjának történeti, archeológiai és névtani munkásságáról a NORNA-rapporter 70. számában olvashatunk írásokat.)

1904-ben HELLQUIST önálló monográfiát szentelt az *-inge*, *-unge*, *-unga* neveknek, majd néhány évvel később a *-by* utótagot tartalmazó nevek vizsgálatát végezte el (1918). Jó négy évtizeddel később C. I. STÄHLE újra figyelmet szentelt az *-inge* neveknek (1946). 1951-ben LINDE a *-sta* utótagú helyneveket tanulmányozta. Ennek a névtípusnak a megvitatására egy szimpóziumot is szerveztek göteborgi, uppsalai, helsinki, valamint koppenhágai névkutatók részvételével. Jelen volt többek között (a teljesség igénye nélkül) LARS HELLBERG, HOHN. K. SØRENSEN, KARL INGE SANDRED, GÖSTA HOLM, SIGURD FRIES, CARL-ERIC THORS, CHRISTIAN MATRAS stb. A vita anyaga 1967-ben nyomtatott formában is napvilágot látott (HOLM 1967). – MARTA KUCEROVA JOHNSON disszertációja témájául a *-bygget* névtípus vizsgálatát választotta, amit 1500 és 1750 között adatolható névanyag bevonásával végzett el (1982). Dolgozatában a helyneveket szerkezeti és kronológiai szempontból elemezte, s területi megoszlásukat is vizsgálta. – Az egyik legelterjedtebb névtípus Dél-Svédországban a *-rygd* nevéké. Ezen utótag jelentésének és a helynevek alkotóelemeként betöltött funkciójának meghatározása áll FRIEDELLE értekezésének (1992) a középpontjában (névkorpusza hatszáz középkori, Småland tartományból származó helynévből áll). – Meg kell említenünk továbbá ANN-CHRISTIN MATTISSON doktori disszertációját is, melyben a szerző a középkorból származó *-holm* utótagú vár- és birtoknevek vizsgálatát végezte el (1986).

Néhány kutató a névtípusok elemzésekor nem pusztán Svédország, hanem egész Skandinávia területén végzett vizsgálatokat. Már a 20. század második évtizedében ilyen típusú kutatásra vállalkozott LINDROTH, aki a *-rum* névtípust kutatta (1916). JANSSON a *-vin*-neveket (1951), míg HOLM az *-anger* típust elemezte (1991). EVA NYMANNAK az *-und* utótagú neveket bemutató doktori értekezése az ezredfordulón látott napvilágot (2000), a NORNA-rapporter 76. számát pedig a *-torp*-nevek bemutatásának szentelték.

3.2. Egyéb kultúrnevek. – A helyneveket a svéd helynévtanban is alapvetően két csoportba szokás sorolni. Az egyik csoportot alkotják a kultúrnevek, melyek magukba foglalják az úgynevezett települést, benépesített helyet jelölő neveket (*bebyggelsenamn*; ez a kategória tágabban értelmezendő, mint amit a magyar fogalom sugall, ugyanis ide sorolandók a ház-, udvar-, vidék-, falu- és országnevek is), a mezőneveket (*ägonamn*; a szántóföldek, rétek, kaszálók nevei) és az „építmények” neveit (*artefaktnamn*; a parkok, játszóterek, utcák, utak, hidak, emlékművek nevei). Ezekről megkülönböztetjük a természeti neveket (*naturnamn*), azaz a folyóvizek, tavak, szigetek, hegyek és kiemelkedések stb. elnevezéseit.

Az úgynevezett *ägonamn*-oknak, mezőneveknek sok figyelmet szenteltek a svéd névtani kutatók: önálló monográfiát jelentetett meg ebben a témában például ERIK BRUHN (1931), FALCK-KJÄLLQUIST (1973), WIKLUND (1986) stb. HARLING-KRANCK ugyanezt a helynévfajtát finnországi svéd nevek bevonásával járta körül (1990).

A NORNA 1991-ben megtartott, 17. szimpóziumát szintén ennek a névcsoportnak a kérdéskörében rendezték meg. (Az elhangzott írások a NORNA-rapporter 50. számában olvashatók.) A négy évvel későbbi szimpózium a mezőnevek szerkezetének és datálásának kérdéskörét tűzte ki témául. (Ennek anyagát a NORNA-rapporter 63. száma tartalmazza.)

Az utcanevek a leggyakrabban vizsgálat alá vont kategória az *artefaktum* nevek csoportján belül. A legnagyobb svéd városok utcaneveinek feldolgozását olyan kiemelkedő kutatók végezték el pályájuk korai szakaszán, mint például STAFFAN NYSTRÖM (1982) vagy MATS WAHLBERG (1986).

3.3. A természeti nevek

3.3.1. A természeti nevek közül a vizet jelölő elnevezéseket tanulmányozták leggyakrabban a svéd névtannal foglalkozó kutatók. Ez természetesen nem meglepő, hiszen az ország területén több mint százezer tó és számos folyó, patak található.

A kiváló etimológus, ELOF HELLQUIST a svéd névtannak, s ezen belül a víznevek kutatásának egyik úttörője. A 20. század elején publikált, a svéd tónevekről írott munkája egyedülállónak számított korában (HELLQUIST 1903–1906). A tanulmányozandó terület határát a Dal folyó jelentette, azaz Svédország déli és középső területének nevei képezték adatbázisát. A nevek etimológiai szempontú vizsgálata mellett foglalkozott a nevek szemantikai és morfológiai felépítésével, kronológiai rétegeket határozott meg, illetve tanulmányozta a nevek változását is.

Sajnos a HELLQUIST által használt névanyag nem bizonyult a legmegbízhatóbbnak, a legrégebbi adatokat nem sikerült felkutatnia, összegyűjtenie. Ennek következtében hamar akadt kritikusa is a munkájának. SAHLGREN, a korszak egy másik jelentős alakja HELLQUISTTEL szemben az elliptikus névalakok jelentőségét hangsúlyozta (SAHLGREN 1912). Több írást is szentelt a „névrövidítésnek”, azaz ellipszisnek (SAHLGREN 1908, 1917). Munkásságának hatásaként manapság szinte kötelező módon meg kell említeni az elliptikus névalakulás lehetőségét az egyrészes nevek kapcsán.

Az 1940-es évek elején jelentette meg munkáját ERIK BREVNER, aki az előző két szerzőhöz hasonlóan egy meghatározott terület tóneveit vizsgálta (1942). BREVNER a Närke tartomány délkeleti részén található tóneveknek az etimológiai szótárát készítette el, emellett bemutatta a neveket alkotó vízrajzi közneveket, hangsúlyt fektetett a halászat és a tónevek kapcsolatára, illetve a kihalt nevek bemutatására, összegyűjtésére is.

Noha kisebb tanulmányok folyamatosan készültek a következő évtizedek során is (pl. ANDERSSON 1975; FALCK-KJÄLLQUIST 1984; STRANDBERG 1983, 1987), közel fél évszázadot kellett várni a következő olyan dolgozatra, melynek témája a tónevek vizsgálata: ez a munka SVANTE STRANDBERG doktori disszertációja volt (1991). Az uppsalai kutató Södermanland tónevei közül szemezgetve világított meg egy-egy, a tóneveket érintő problémát. Dolgozata természetesen tartalmaz etimológiai vizsgálatokat is, emellett azonban szemantikai-tipológiai és névalkotási, kronológiai kérdéseket is megválaszol. Külön fejezetben foglalkozik többek között a problematikus *-aren* végződéssel, illetve a személyneveknek mint a tónevek alkotóelemének a szerepével.

3.3.2. Természetesen más természeti objektumok is a kutatások középpontjába kerülnek olykor-olykor. NYSTRÖM a báveni szigetneveket bemutató, térképmelléklettel és fotókkal illusztrált kötete 1985-ben jelent meg.

Szintén STAFFAN NYSTRÖM foglalkozott az emelkedők, illetve a lejtők megnevezésére szolgáló közsavak vizsgálatával (1988). Doktori disszertációjában a köznevek pontos jelentését kutatja egyrészt köznévi funkciójukban, másrészt helynevek alkotóelemeként. Kutatómunkája során képeszteket, informátorok leírásait és a terepmunkát kombinálva hatvanhét szót és szóalakot vizsgált meg közel 1300 helynév bevonásával.

4. Egyéb névtani témájú munkák

4.1. A névtani témájú munkák nemcsak a nevek etimológiai feldolgozását foglalják magukba: egyes kutatók a helyneveket morfológiai oldalról is vizsgálták. LINDÉN például az ősi *-ar* genitívuszi forma fejlődését mutatja be a helynevek segítségével (1976).

Sajátos csoportját alkotják a helyneveknek az úgynevezett prepozíciós nevek, pl. *Grundet i fjärden, Underliden*. JAN NILSSON munkájában nem pusztán svéd anyagot elemez, hanem általában a skandináv prepozíciós neveket, illetve a hozzájuk hasonló helynévkonstrukciókat vonja vizsgálat alá (1986).

EVA BRYLLA a helynevek ragozását érintő kérdés vizsgálatára vállalkozott (1987). Dolgozatának névanyagát az egyes számú, erős ragozású helynevek alkotják, melyek Södermanland területéről adatolhatók. Az elvégzett elemzés kiindulópontjául az a feltevés szolgált, hogy a helynevek megfelelő anyagot biztosíthatnak arra, hogy megvizsgálhassuk a modern svéd nyelv pusztán két esettel (nominatívusszal és genitívusszal) rendelkező rendszerének csiráit. E vizsgálat az egyes számú helynevek ragozásának elemzésén keresztül történik, fókuszában a ragozási rendszer ósvédbeli fejlődésével.

4.2. Az onomasztika és a szemantika határterületét képezi a névelmélet, a tulajdonnévség kérdésköre. A svéd névkutatók közül elsősorban BENGT PAMP nevét kell e témakör kapcsán megemlítenünk. Egyes munkáiban a kategória mibenlétének megragadására tett kísérletet: definíciója szerint a tulajdonnév monoreferenciális, lexikalizált kategória, emellett jellemző vonásai közül törölte az egyes szám : többes szám dichotómiát (1985, 1996). A finn kutatónak, Eero Kivinieminek tisztelgő rövid írásában a köznév és a tulajdonnév határát próbálta meghúzni (1997), a 18. Nemzetközi Névtudományi Konferencián megtartott előadásában pedig a tulajdonnevek csoportosításának egy lehetséges, a denotáció típusán alapuló módját vázolta fel (1993).

Az 1990-es években különösen felerősödött az érdeklődés az analógiának a helynevek keletkezésében betöltött szerepe iránt. Ezzel a kérdéssel – amely többek között összekapcsolódik a lexikon és az onomasztikon kutatásával – STRAFFAN NYSTRÖM több írásában is foglalkozott. Dolgozataiban tanulmányozta a névadási minta, a névrendszer, a mentális lexikon és a mentális onomasztikon kapcsolatát (1996, 1998), egy tanulmányában (1995) pedig egy példa, az *ård* 'tengerbe benyúló földnyelv' nyelvi elem vizsgálatával szemléltette, hogyan válhat a lexikon egy egységéből csupán a helynevekben megőrzött névelemmé, s így pusztán az onomasztikonban megtalálható elemmé.

Skandinávia lakosságszerkezetéből adódóan a névtan igen fontos kutatási területe a helyneveknek a nyelvi érintkezési területeken való vizsgálata. Nemcsak Svédországon belül találkozunk más nyelvű (például finn, lapp) népekkel, hanem svéd anyanyelvű csoportok is élnek az ország területén kívül, így például Finnországban, Észtországban stb. Az 1990-es évek közepén AINO NAERT e problémának az elméleti megközelítését végezte el „Ortnamn i språkkontakt” [Helynevek a nyelvi érintkezésben] című munkájában (1995). Értekezésében a finn–svéd érintkezést vizsgálta nyelvészeti és kronológiai szempontokat érvényesítve. A vizsgálati anyagot a délnyugati szigetvilágban található finn Nagu nevű terület helynevei szolgáltatták.

A NORNA 1978-ban önálló szimpóziumi témának jelölte a helynevek és a nyelvi érintkezés problematikáját (anyagát a NORNA-rapporter 17. száma tartalmazza).

5. A névtan a felsőoktatásban. – Az onomasztikai kutatások hatékonyságát nemcsak a testületek, fórumok, publikációk határozzák meg, hanem az is, hogy tanítják-e témaköreit a felsőoktatási intézményekben.

Mint ahogy a névtani szervezetek, fórumok is hamar megjelentek Svédországban, úgy az egyetemi oktatásnak is hamar részévé vált a névtudomány. Az Uppsalai Egyetem már 1930-ban létrehozta egy, a skandinavisztikai intézettel összefüggő névtani tanszékét, melynek első vezetője JÖREN SAHLGREN volt. A mai napig működő intézmény sajátossága a Seminariet för nordisk namnforskning [A skandináv névkutatás szemináriuma]. A szervezet nemcsak egyetemistáknak és doktoranduszoknak, hanem minden érdeklődőnek kínál előadásokat, kurzusokat, vitákat. A szeminárium természetesen együttműködik a SOFI-val, így a névtani témájú dolgozatokat író hallgatók részt vesznek az intézmény munkájában is.

Uppsalán kívül a nagyobb múltú egyetemek mindegyikén részesülhetnek a diákok névtani oktatásban: így Götebörghban, Lundban, Stockholmban és Umeåban. Ezekben a felsőoktatási intézményekben doktori képzés is működik e tudományterületen. A karlstadi, linköpingi és örebrói egyetemek csupán egyetemi hallgatók számára szerveznek kurzusokat. Mivel önálló tanszék csak Uppsalában jött létre, a névtani képzés ezeken a helyeken a skandináv nyelvek intézetének hatáskörébe tartozik.

A névtan erős jelenléte a felsőoktatásban azzal is mérhető, hogy már az 1960-as évek végén megjelentek a könyvpiacra a névtannal foglalkozó egyetemi tankönyvek PAMP (1967) és STAHL (1970) tollából. (Ugyanígy elkészült a személynevek kutatását bemutató egyetemi segédlet is, bár csak az 1980-as évek végén: MODÉER 1989).

A könyvek bevezető fejezeteiben a helynévkutatás általános terminusaival, a névkategóriákkal, a svéd onomasztika történetével, illetve a tudományág módszereivel ismerkedhetnek meg az egyetemi hallgatók.

Mindkét könyvre jellemző, hogy a helynévfajták közül a legtöbb információt a településnevekről szolgáltatják. A települések elnevezéseinek szemléltetése az utótagok elemzésével történik. Egy-egy névelem vizsgálatakor a következő kérdésekre kapnak választ az olvasók: 1. Hol található ilyen utótagú nevek, és hol volt a névtípus kiindulópontja? 2. Mi az elem jelentése? Milyen megfelelői vannak a svédde rokon nyelvekben? 3. Milyen előtagokkal fordulnak elő? 4. Mióta vagy mettől meddig volt produktív? Emellett minden névelem területi elterjedtsége térképre vetítve is megtekinthető.

Az egyéb helynévfajták bemutatásakor a szerzők a legtipikusabb szemantikai és szerkezeti struktúrákra koncentráltak; a típusok legnagyobb ismertséggel bíró, mára elhomályosulttá vált neveit etimológiai szempontból is vizsgálat alá vonták.

A helynévkutatással behatóbban foglalkozni kívánó olvasók számára részletes tematikus bibliográfiát is csatoltak a szerzők a könyveikhez.

Hivatkozott irodalom

ANDERSSON, THORSTEN 1975. Det östgötska sjönamnet Löningen. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 28–33.

BREVNER, ERIK 1942. *Sydöstra Närke's sjönamn. Sjönamn i Askers, Sköllersta och Kumla härad*. Uppsala.

BRUHN, ERIK 1931. *Ågonamn i Rönnebergs härad*. Uppsala.

BRYLLA, EVA 1987. *Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan*. Uppsala.

- ERNBY, BIRGITTA – PAULSSON, KERSTIN 1994. Namn på matställen i Göteborg – en historisk översikt. *NORNA-rapporter* 56: 321–38.
- FALCK-KJÄLLQUIST, BIRGIT 1973. *Studier över ägonamn i sydvästra Värmland*. Lund.
- FALCK-KJÄLLQUIST, BIRGIT 1984. *Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands 1*. Uppsala.
- FRIEDEL, STAFFAN 1992. *Ortnamn på -rygd*. Uppsala.
- HARLING-KRANCK, GUNILLA 1990. *Namn på åkrar, ängar och hagar*. Helsinki.
- HELLQUIST, ELOF 1903–1906. *Studier öfver de svenska sjönamn, deras härledning och historia*. Stockholm.
- HELLQUIST, ELOF 1904. *Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga*. Göteborg.
- HELLQUIST, ELOF 1918. *Ortnamnen på -by*. Göteborg.
- HOLM, GÖSTA szerk. 1967. *En diskussion om sta-namn*. Lund.
- HOLM, GÖSTA 1992. *De nordiska anger-namnen*. Lund.
- JANSSON, VALTER 1951. *Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia*. Lund.
- JOHNSON, MARTA KUCEROVA 1982. *Swedish placenames in -bygget: their structure, distribution and realtive chronology*. Michigan.
- LINDE, GUNNAR 1951. *Studier över de svenska sta-namnen*. Uppsala.
- LINDÉN, BROR 1976. *Ovredalsk ar-genitiv*. Uppsala.
- LINDROTH, HJALMAR 1916. *De nordiska ortnamnen på -rum*. Göteborg.
- MATTISSON, ANN-CHRISTIN 1986. *Medeltida nordiska borg- och sätesgårdsnamn på -holm*. Uppsala.
- MODÉER, IVAR 1989. *Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och jälvstudier*. Lund.
- NAERT, AINO 1995. *Ortnamn i språkkontakt*. Uppsala.
- NYMAN, EVA 2000. *Nordiska ortnamn på -und*. Uppsala.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1982. *Stockholms gatunamn*. Stockholm.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1985. *Önamn i Båven. En studie över önamnsskicket i en sörmländsk insjö*. Uppsala.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1988. *Ord för höjder och sluttningar i Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknande appellativ och ortnamnselement*. Uppsala.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1995. Lexikon och onomastikon: två samverkande system. *Namn og nemme* 12: 81–7.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1996. Namnmönster, namnsystem, onomastikon – något om namnförrådets art och struktur. *NORNA-rapporter* 60: 133–48.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1998. Names in the mind: Aspects of the mental onomasticon. In: *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996*. 1: 229–35.
- NILSSON, JAN 1986. *Relation och namn. Två kapitel om nordiska prepositionsnamn och liknande ortnamnskonstruktioner*. Umeå.
- PAMP, BENGT 1967/1988. *Ortnamn i Sverige*. Lund.
- PAMP, BENGT 1991. Onomastisk analogi. *NORNA-rapporter* 45: 157–74.
- PAMP, BENGT 1985. Ten theses on proper names. *Names* 33: 111–8.
- PAMP, BENGT 1993. Towards a classification of proper names. In: *Proceedings of the XVIIIth International Congress of Onomastic Sciences. Trier, April 12–17, 1993*. 2: 25–30.
- PAMP, BENGT 1996. Name philology and name linguistics. In: *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996*. 1: 252–56.
- PAMP, BENGT 1997. Eero Kiviniemi or the finnish professor of onomastics who is now 60 years old. *Studia Fennica* 7: 11–3.

- RYDÉN, MATS 1994. Var är växtnamn? Några tankar kring växtnamn och växtnamnsforskning. *NORNA-rapporter* 56: 101–11.
- RYGH, OLUF 1897–1936. *Norske Gaardnavne. 1–19*. Kristiania.
- SAHLGREN, JÖREN 1908. Edsbärgs härads sjönamn. *Svenska landsmål* 43–54.
- SAHLGREN, JÖREN 1912. *Skagershults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag*. Stockholm.
- SAHLGREN, JÖREN 1917. Förkortade sjönamn. *Arkiv för nordisk filologi* 33: 50–7.
- STÄHLE, CARL-IVAR 1946. *Ortnamnen på -inge*. Lund.
- STRANDBERG, SVANTE 1983. Noen och Hörtingen. Två småländska sjönamn. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*: 49–69.
- STRANDBERG, SVANTE 1987. Mönsternamngivning bland sjönamn. Struktur, namnsemantik, kronologi. In: GÖRAN HALLBERG – STIG ISAKSSON – BENGT PAMP., *Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985*. Uppsala. 247–61.
- STRANDBERG, SVANTE 1991. *Studier över sömländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling*. Uppsala.
- Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs* 1–20. 1906–1948. Stockholm.
- Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge* 1–. 1970–. Uppsala.
- Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands* 1–. 1948–. Uppsala–Köpenhamn.
- Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs* 1–18. 1950–1981. Uppsala–Köpenhamn.
- Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands* 1–15. 1922–1984. Uppsala–Köpenhamn.
- Sveriges ortnamn. Ortnamn i Västernorrlands* 1–. 1955–. Uppsala.
- SWEDELL, ULLA 2001. *Finska och samiska ortnamn i Sverige*. Uppsala.
- UTTERSTRÖM, GURDUN 1994. Trollhättan, Roxen, Claes de Friezsky, Gefion, Halfdan snälle, Tvåan, Kraftig och Pantern. Om namn på svenska lok. *NORNA-rapporter* 56: 212–27.
- WAHLBERG, MATS 1986. *Namn på gator, torg och boar i central Uppsala: något om deras bakgrund*. Uppsala.
- WIKLUND, STAFFAN 1986. *Ägonamn vid Luleälven. Om namnkontinuiteten i Svartlå by i Edefors socken*. Umeå.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ERZSÉBET GYÖRFFY, **Onomatology and place-name studies in Sweden**

This paper deals with the 20th century history of Swedish onomatology, an important branch of European onomastics, with special regard to place-name studies. The author discusses the institutional background of the discipline; onomastic societies, institutions, conferences, and periodicals are enumerated. Achievements in the field of examining place-name types are presented by reviewing the most important relevant studies. The author also describes the role of onomastics in higher education.

SZUBJEKTÍV BESZÁMOLÓ A VI. MAGYAR NÉVTUDOMÁNYI KONFERENCIÁRÓL (BALATONSZÁRSZÓ, 2007. JÚNIUS 22–24.)

1. Azt tartják, hogy a konferenciák elsősorban a tudományszak seregszemléi, annak művelői számára a találkozások, ismerkedések lehetőségei, s mindezek mellett éppoly fontossággal egy-egy új vélemény, gondolat, eredmény bemutatkozásának helyei, végül pedig, de nem utolsó sorban a vita lehetőségei akár az új megállapításokról, akár téves vagy annak tartott elméletekről, módszerekről. Mindez igaz, de emellett annak bizonyítási lehetőségei is a konferenciák, hogy a tudományszak valóban önálló, nem független más tudományoktól, hanem önelvű, a saját maga által fölvetett kérdésekre választ adó tudomány. Ennek bizonyítása a konferenciákon kívül lehetséges még az önálló folyóirattal és az intézményi önállósággal is, amelynek lehetősége egyetemi tanszék vagy akadémiai intézet, de legalább osztály révén válhatna valóra.

A magyar névtudomány önálló folyóirata, a Névtani Értesítő már több mint egy évtizede európai színvonalon, elfogadható időközönként, méltó kivitelben jelenik meg, ha biztonságosnak nem is mondható a rendszeressége, hiszen nincs jóváhagyott költségvetésre épülő biztos gazdasági alapja, s az eseti pályázatok jelentik minden egyes szám megjelenésének a lehetőségét. Az intézményi háttér, amelynek költségvetése adhatná a Névtani Értesítő megjelentetésének is a biztonságát, aligha valósul meg a közeljövőben, mint ahogyan eddig sem volt lehetőség a megteremtésére. Talán nem vétek a jó ízlés szabályai ellen, ha egy esetről beszámolok, amely majdnem megadta a félig-meddig való intézményesítést a magyar névtannak. Amikor 1995-ben Bolla Kálmánnak korára való tekintettel meg kellett válnia az ELTE Fonetikai Tanszék vezetésétől, jobb megoldás híján három évre megbízást kaptam e munkakör betöltésére. Ekkor lehetőségem lett volna (a francia Albert Dauzat 1939-es példáját követve) a tanszék névváltoztatását kérni, és belefoglalni a *névtan* vagy *onomatológia* szót az elnevezésbe. Ezt azonban több tényező miatt nem tettem meg. Elsősorban jelképes volt a megbízatásom, hiszen gyakorlatilag továbbra is Bolla Kálmán irányította a tudományos munkát, másodsorban pedig ideiglenes is volt ez a szerepkör, hiszen három év múltán magam is abba a korba jutottam, amikor át kellett adnom a vezetői pozíciót. Ennyi idő nem lett volna elegendő új vagy más jellegű arculat kialakítására, munkatársak megnyerésére, alkalmazására, a névtani műhely megteremtésére. Ezt a munkát majd a jövő nemzedéknek kell elvégeznie, s úgy látszik, Debrecenben (ha nem is hivatalosan, de könnyen azzá válhatóan) már meg is alakult egy helynévkutató közösség, amelynek minden esélye megvan a még határozottabb keretek kialakítására.

A legegyszerűbb természetesen a konferenciákkal bizonyítani az önállóságot vagy legalábbis az önelvűséget. Köztudomású, hogy a magyar névtanosok a nyelvtudományon belül maradván 1958-ban rendezték meg első konferenciájukat. Pais Dezső professzor úr visszaemlékezései szerint hosszú vita és nehéz várakozás előzte meg ezt a konferenciát, s még az utolsó pillanatban is attól féltek, hogy nem engedélyezik megtartását a korabeli

vezető politikai szervek, pontosabban a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Oktatási és Tudományos Osztálya. Ma már érthetetlen, hogy miért féltek a névtan művelésétől a II. világháború utáni Magyarországon, s nem árt fölidézni és megmagyarázni a fiatalabbak számára az akkori idők ideológiai álláspontját, mely szerint a névtan nacionalista, sovíniszta, az internacionalista politika szempontjából megvetendő, elítélendő, kirekesztendő tudomány. Ennek alapja pedig a két háború közötti Magyarország több olyan kiadványa volt, amely a trianoni béke határozatával elcsatolt területek hely- és személynéveivel foglalkozott. Ezek közül érdemes megemlíteni itt is néhányat: BALÁZS ÉVA: Kolozs megye kialakulása (Bp., 1939); BÉLAY VILMOS: Máramaros megye társadalma és nemzetségei (Bp., 1943); CSAPODI CSABA: Bars megye Verebélyi járásának nemzeti viszonyai az újkorban (Bp., 1942); CSETRI KÁROLY: Bácska lakossága a legrégibb idők-től a XIX. század végéig (Bp., 1936); FEKETE NAGY ANTAL: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása (Bp., 1934); FÜGEDI ERIK: Nyitra megye betelepülése (Bp., 1938); ICZKOVITS EMMA: Az erdélyi Fehér megye a középkorban (Bp., 1939); ILA BÁLINT: A gömöri jobbágyok a XVII–XVIII. században az úrbérrendezésig (Kassa, 1938); JAKÓ ZSIGMOND: Bihar megye a török pusztítás előtt (Bp., 1940); KOVÁCS MÁRTON: A felsőőri magyar népsziget (Bp., 1942); MAKKAI LÁSZLÓ: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején (Kolozsvár, 1942); MAKSAI FERENC: A középkori Szatmár megye (Bp., 1940); SZABÓ ISTVÁN: Ugocsa megye (Bp., 1937; sajnálatos, hogy ennek új kiadása névtudományi szempontból használhatatlan). Vitatható e munkák itteni említése, illetve felsorolása, de ezt két okból érzem szükségesnek. Az egyik szerint választ kapunk a nevek vizsgálatának elhanyagolására az 1940-es évek második és az 1950-es évek első felében. A fenti munkák valóban a hely- és családnevek bemutatásával, elemzésével bizonyították a magyarság elsődlegességét a határokon kívülre került és megvizsgált megyékben, s ezt zokon vették az új birtokos utódállamok. (A tényleges hatalmat gyakorló Szovjetunió pedig nem engedte a torzsalkodásokat a befolyása alatt álló országok között.) A másik ok pedig az, hogy ezek a munkák mintegy stigmatizálódtak az említett években, s a történészek és a nyelvészek féltek fölhasználni eredményeiket. (Nagy megnyugvással tapasztalhatjuk viszont, hogy ennek a konferenciának két előadása is beépítette a fenti munkák némelyikének helynévadatait.) Jóllehet valóban nem modern névtani módszerekkel készült könyvek ezek, több módosítást is lehetne végezni földolgozásukban, rendszerezésükben, de névanyaguk megbízható, gazdag, és lehet rájuk építeni bármilyen értékelést. Történettudományunknak különösen értékes tíz éve volt az ezeket a könyveket is megalkotó, 1934–1944 közé eső időszak.

2. Mindezek után nézzük meg az eddigi névtani konferenciák szervezési és tartalmi jellemzőit, hogy e legutóbbit megfelelően értékeljük a magyar névtudomány történetében. Az első konferencia még nem viselte nevében a sorszámot, s szigorúan zártkörű volt: a fent leírt körülmények miatt csak a fölkértek és meghívottak kaphattak jogot előadás tartására. A bevezetőt Bárczi Géza tartotta, aki éppen akkor jött haza a VI. Nemzetközi Névtudományi Konferenciáról, s annak hatására először említette meg a tulajdonnevek nyelvészeti kategóriaként való megkérdőjelezését. (Sajnos az általános kérdések akkor még nem keltették föl az érdeklődést a magyar névtanosi körökben.) Kétségtelen azonban, hogy a nevek kutatása iránt föllendült az érdeklődés, s ez elsősorban Benkő Loránd érdeme volt. Azon kívül, hogy maga is foglalkozott a tulajdonnevek különböző kérdéseivel (helynévkutatás, történeti személynévek, névmagyarosítás stb.), munkatársai

és tanítványai egy részének (Lőrincze Lajos, Kázmér Miklós, Berrár Jolán, Végh József stb.) érdeklődését efelé is irányította, a magyar nyelvtudományban betöltött vezető szerepének hatására pedig ekkor vett föl a Magyar Tudományos Akadémia több aspiránst is névkutató munkatervvel (időrendben: Hajdú Mihály, Mező András, Pogány Irén, Mizser Lajos stb.), ez idő tájt pedig a névtani témából egyetemi doktori szigorlatot tevőknek se szeri, se száma.

Benkő Loránd a Magyar Nyelv szerkesztőjeként a Szemle rovatban összefoglalókat készített a nyelvtudomány egy-egy ágának időszakosként megjelenő szakirodalmából, így a névtudományéból is. A személynévkutatás 1945–1959 között jelent munkáit Berrár Jolán, az 1960–1967 közöttiekét Hajdú Mihály, a helynévkutatását 1945–1967 között (két részletben) Kázmér Miklós foglalta össze. Ezek lettek aztán alapjai a II. Magyar Névtudományi Konferencia megnyitó előadásának, amelyben Benkő Loránd nemcsak az addigi eredményekkel, hanem a hiányosságokkal, jövőbeni elvégzendő munkákkal is részletesen foglalkozott. Ezt a konferenciát 1969-ben Végh Józseffel közösen szerveztük, s szélesebbre tártuk a kapukat a résztvevők számára, ami elsősorban a társtudományok képviselőinek, emellett pedig az autodidakta névtanósok nagyobb számának előadástartásában nyilvánult meg. (A kötet szerkesztője pályakezdő voltomra tekintettel nem lehettem.)

Érdekes módon 11 esztendő telt el az első két, valamint a második és harmadik konferencia között is, mely utóbbira 1980-ban, Veszprémben került sor. Az ötletet Rácz Endre vetette föl, s a Veszprémi Akadémiai Bizottság vállalta az anyagi terheket (ingyen termet, szállást, étkezést biztosított), de csak kötött létszámmal. Így ez is meghívásos-fölkérési lett, s még csak érdeklődő hallgatók is nagyon korlátozott létszámmal vehettek részt rajta a terem befogadóképessége miatt. Itt már a magyarországi helynevek, személynévek és egyéb tulajdonnevek kutatásának helyzetével, jövőjével külön-külön bevezető előadások foglalkoztak, de még ekkor is egyetlen szekcióban folytak a tanácskozások.

A IV. Magyar Névtudományi Konferencia megtartása egyértelműen és kizárólagosan Ördög Ferenc érdeme. Zala megye vezetősége mind a megye élő helyneveinek kutatásában, mind Göcsej és Hetés személynéveinek föltárásában jó okkal nagyra értékelte az ő tevékenységét, s részben tiszteletére, részben Pais Dezső emlékezetére 1986-ban névtani konferenciát tervezett. Mivel a megszokott 11 évhez képest én rövidnek találtam az eltelt időszakot, elleneztem ennek ilyen korai megtartását. Tévedtem! Igen sok előadóval és nagy létszámú hallgatóság előtt kiválóan sikerült konferencia lett. Ez volt az első eset, hogy több szekcióban, és jóllehet így kevesebb hallgató előtt, de a megszokottnál élénkebb vita kíséretében zajlottak az előadások.

Kilenc év után Miskolcon jó lehetőség látszott konferencia tartására. Az ottani egyetem nem sokkal korábban szervezte meg a Bölcsészettudományi Kart, s a Magyar Nyelvtudományi Tanszék vezetője a Kolozsvárról jól ismert B. Gergely Piroska nyelvtörténész-névtanós lett. Ő harcolta ki, teremtette meg az anyagi alapok egy részét (termek térítés nélküli használata, svédasztalos fogadás, vezető előadók ingyenes szállása stb.), magam pedig egy pályázat keretében a külföldi előadók szállásköltségét, az egyetemista résztvevők szállás-, ellátás- és útiköltségét. Itt már nagyon hiányzott az áttekintése a magyarországi névtan általános helyzetének, jóllehet Gergely Piroska nyitó előadása foglalkozott a személynévkutatás problémáival.

Miután tíz éve elmúlt a miskolci konferencia megrendezésének ideje, többször is beszélgettünk Hegedűs Attilával, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkar dékánhelyettesével az újabb konferencia megszervezéséről a piliscsabai campuson. Nem is volt ellenére

az ötlet, de mindig hangoztatta, hogy részvételi díj mellett vállalhatja csak, mert fizetni kell a termék használatáért. Az egyetemistákra, nyugdíjas kollégákra és a határokon kívüli magyarokra gondolva ezt sokallottam, s mivel szinte a Bölcsészettudományi Kar megszervezése óta tanítottam a Károli Gáspár Református Egyetemen, s minden térítés-től mentesen jól sikerült konferenciát tudtunk ott rendezni Szabó T. Attila századik születésnapján, úgy véltem, számíthatok ennek az egyetemnek, elsősorban Kulin Ferenc dékánnak a támogatására, s megkísérem a soron következő névtani konferencia megrendezését a Magyar Nyelvtudományi Tanszékkal együtt, ahol több jó nevű és lelkes névtanos dolgozik (betűrendben felsorolva: Bölcskei Andrea, Császi Ildikó, Posgay Ildikó, Slíz Mariann, Vörös Éva), de mint ahogy korábban, másokra is lehetett számítani egy-egy előadással (Csontos Nóra, Fodor Katalin, Heltainé Nagy Erzsébet, Kiss Antal). Helyszínné megpróbáltam megszerezni a jó hírű balatonszárszói konferenciaközpontot. Minden jól is indult. A dékán úrtól a támogatást megkaptuk, a Szárszót felügyelő kurátorral kapcsolatba léptem. Az első megbeszélést új tanszékvezetőnk, Tolcsvai Nagy Gábor vezette le, s előterjesztette a részvételi díjra vonatkozó javaslatát is. Minden tiltakozásom ellenére a megbeszélésen részt vevő kollégák ellenvetésem egyhangúlag leszavazták, s nyolcezer forintos részvételi díj mellett döntöttek. Ehhez járult még a szállásköltség és a fogadás, vagyis egy vacsora díja. Végtelenül rosszul esett, mert tudtam, hogy határainkon kívüli névtanosaink nagy része, egyetemi és főiskolai hallgatók közül sokan, de különösen nyugdíjas kollégáink többsége nem tud majd így részt venni a konferencián. (Néhány PhD- és egyetemi hallgatónak, határon kívüli kollégának erre módot adó pályázatomból sikerült némi támogatást juttatnom, s tudtommal ezt tették mások is, akiknek erre lehetőségük volt. Baráti beszélgetésekben, levelekben azonban bebizonyosodott, hogy többen a költségek miatt maradtak távol.) Szégyellem bevallani, de egyet nem értésemet a további szervezéstől való távolmaradásommal mutattam ki. Sem technikai, sem tartalmi munkában nem vettem részt a továbbiakban; őszintén szólva még az is megfordult a fejemben, hogy el sem megyek Szárszóra.

3. A konferencia azonban igen jól sikerült, eredményes és jó hangulatú volt! A KIE campusa minden igényt kielégített: modern, majdnem tökéletes technikai felszerelésű új épületek szép környezetben, ha nem is a tó partján, de közel a szabad strandhoz, és az időjárás is jó volt. Az érkezőket Köteles Zsófia, a tanszék bájos és kedves ügyintézője fogadta, ő törődött az elszállásolásokkal, étkezéssel, s figyelmes gondoskodása megalapozta mindenkinek a jó közérzetét. A köszöntők és néhány plenáris előadás után négy szekcióban, meglehetősen pontos váltásokkal, gördülékenyen folytak az előadások két és fél napon keresztül. Mivel minden előadáson nem lehetett jelen senki, így a beszámoló írója sem, kénytelen vagyok az interneten küldött előzetes összefoglalókra hagyatkozni. Aki nem küldött rezümét, annak előadásáról csak a címe alapján nyilatkozhatom, ami sokszor megtévesztő lehet. Különböző itt említettem meg, hogy a párhuzamos előadások nagy hátránya az előadó szempontjából a közönség megosztása, a résztvevők szempontjából pedig, hogy nem lehetnek ott valamennyi érdekes eseményen, különösen akkor, mikor szekcióelnökök is. (Ezzel kapcsolatban volt egy kivitelezhetetlen ötletem: egyetlen teremben egymás után tartjuk a száz előadást két héten keresztül, s akit éppen nem érdekel valami, addig elmegy fürödni, akit viszont mind érdekel, valamennyit meghallgathatja, s kedvére hozzászólhat mindegyikhez.)

A plenáris ülést KULIN FERENC dékán vezette le, s ő köszöntötte az elnökséget, az előadókat és a hallgatókat. A konferenciát elsőként a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, SZÜCS FERENC köszöntötte. Igazi névtanos ismeretekkel és a Biblia megfelelő helyeinek idézésével túllépett a szokványos házigazdai üdvözléseken, előadás értékű volt a köszöntése. Őt követte KISS JENŐ akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, aki a tőle megszokott kiváló hangulatteremtő stílusban és figyelmességgel kívánt jó munkát a konferenciának. Nagy örömkre és meglepetésünkre megjelent a magyar nyelv- és névtudomány doyenje, a 86. évében járó BENKŐ LORÁND akadémikus, a társaság tiszteletbeli elnöke is, és a múltba visszapiillantó, de a jövő számára is irányt mutató szavakkal köszöntötte a konferenciát. (Egyébként ő az egyetlen, aki az elmúlt ötven évnek mind a hat névtani konferenciáján jelen volt.) Egyetlen hiányérzetem maradt ezen a délelőttön: nem emlékeztünk meg az 1995 óta elhunyt jeles névtanosainkról. Ezt most illőnek érzem megtenni, mert nagy veszteségek érték névtudományunkat ez alatt a tizenkét év alatt! Haláluk időrendjében említve eltávozott közülünk Mollay Károly, Hadrovics László, Szabó T. Ádám, Balogh László, Solymár Imre, Ádám Imre, Markó Imre Lehel, Balassa Iván, Mező András, Kiss Lajos, Kristó Gyula, Udvari István, Fehértői Katalin. Egy néma percig gondoljunk munkásságukra, eredményeikre, érdemeikre!

Mindezek után térjünk rá a konferencia lényegére, az előadásokra. A szokásos beszámolókkal ellentétben nem az elhangzásuk időbeli sorrendjében, hanem tematikai csoportosításban ismertetem az előadásokat, így a plenárisokról beszámolóm megfelelő témakörében szólok egyenként.

Kellemes meglepetés volt számomra, hogy újból a történeti szemléletű vizsgálatok megerősödését mutatta a konferencia. Ezt tükrözték az előadások számadatai: az összesnek közel egyharmada, harminc tükrözte ezt témájában, megközelítésében, fölhasznált adataiban. Ugyanakkor erre utal a szervezők által meghatározott rend is: az első, vagyis a legfontosabbnak tartott, leglátogatottabbnak prognosztizált szekcióban hangzott el a történeti, elsősorban a helynevek történetével foglalkozó előadások zöme. Mindez azért értékelendő nagyra, mert azt mutatja, hogy máris eljutott hozzánk az a tudományos eszmei áramlat, amely visszahelyezi a történetiséget a régi, méltán megbecsült helyére. Az idősebbek jól emlékezhetnek arra, hogy mintegy 30-40 évvel ezelőtt eljutott Amerikából Európába az a szemlélet, amely a történeti kutatások elé helyezte az általános, elméleti vizsgálatokat a nyelvészet egyes területein. Ez természetesnek is tekinthető olyan nép körében, amelynek történelmi (főleg nyelvtörténeti) kutatásai igen korlátozottak. Az amerikai kontinensen kívül ilyen voltaképp Ausztrália és Izrael állama is, amelynek ókori és modern története, fölbojlása és újjáalakulása között meglehetősen nagy történelmi és nyelvtörténeti űr található. Az utóbbi időben azonban az amerikaiak is érdeklődnek a Mayflower utasainak családneveitől kezdődően a betelepültek természetes és mesterséges névváltozásai, s a zsidók is európai, majd az izraeli névváltoztatásaik iránt. Ennek az új történeti érdeklődésnek a megjelenését mutatja e konferencia sok nagyszerű névtörténeti előadása is.

Sajnálattal kell megemlíteni, hogy a plenárisok közé sorolt kiváló elméleti-történeti előadását HOFFMANN ISTVÁN nem tarthatta meg személyesen, helyette TÓTH VALÉRIA olvasta föl azt. Témája a nevek történeti forrásértéke volt, ami az utóbbi időben – ha a névtanosok nem is feledkeztek meg róla – nem kapott megfelelő megbecsülést a nyelvtudományban. Az előadás lényege a történeti névadatok, elsősorban helynevek fölhasználásának lehetősége, fontossága, szükségszerűsége, továbbá módszertani alapelveinek bemutatása a történeti és nyelvtörténeti kutatásokban. Hasonlóképpen általános kérdésekről beszélt

SZŐKE MELINDA, aki az oklevelek latin vagy latinosított helyneveinek szabályszerűségeit mutatta be. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik KENYHERCZ RÓBERT előadása is, amely először leszögezte, hogy amit a korai hangtörténetről tudunk, azt igen nagymértékben az oklevelek helynévanyagából tudjuk. Utána a hangtörténet fölhasználásáról beszélt a helynevek kutatásában. Az ellentmondást úgy oldotta föl, hogy mindkét tudományágnak szoros együttműködése szükséges a korai névanyag pontos megismeréséhez. Érdekes módon ketten is a Tihanyi alapítólevél helyneveinek vizsgálatával indították előadásukat. JUHÁSZ DEZSŐ az általa már korábban is elemzett *eri itu rea* névből indult ki, majd más, elsősorban igenévi helynevekkel folytatta gazdag tartalmú előadását. SZENTGYÖRGYI RUDOLF az alapítólevél belső szerkezete, rejtett utalásai alapján végzett igen érdekes és hasznos lokalizálásokat, amelyek egyszersmind módszertani tanulságok is a későbbi helynévtörténetesek számára. Bevezetőjében említette azt a tényt, hogy a 950. évforduló megnövelte az érdeklődést ezen oklevél iránt, s ha a róla elhangzott előadásokhoz hozzávesszük ZELLIGER ERZSÉBET kiváló könyvét, FEHÉRTÓI KATALIN és HOFFMANN ISTVÁN tanulmányait, és azt a hírt, hogy Hoffmann tanár úr e témakörből készül megvédeni akadémiai doktori disszertációját, valóban nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk az évfordulóknak. Reméljük, hogy a Váradi Regestrum kezdetének közelgő 800. évfordulója e jelentős forrásunk iránt is föllendíti az érdeklődést.

A településnevek történetével több előadás is foglalkozott. TÓTH VALÉRIA különösen érdekes témát választott: a többnevűség és névcseré eseteit gyűjtötte össze és elemezte a tőle megszokott alaposítással. Témájában szinte elválaszthatatlanul állt hozzá PÓCZOS RITA előadása is, amely a párhuzamos helynévadásról szólt sok új és érdekes adattal. Kétségtelen, hogy a párhuzamosan keletkezett nevek a többnevűségnek speciális esetei, s föltétlenül érdemes volt a jelenkori adatokat összevetni a történetiekkel. Minden elismerést megillető nagy tervéről számolt be RÁCZ ANITA, aki a népnévi eredetű településnevekről szándékozik monográfiát készíteni. Különösen érdekes és gondolatébresztő volt a népnévi és törzsnévi helységnevek lehetséges összefüggéseiről szóló sok megállapítása. Ha egybevetjük Kázmér Miklós és Mező András életkorát az előadóéval, nagy reményeket fűzhetünk további működéséhez. Hasonló terjedelmes monográfiát érdemelne BÍRÓ FERENC érdekes és hasznos témája is: a víznevek előfordulásai ómagyar kori településnevekben. Előadása nemcsak arra hívta föl a figyelmet, hogy víznévi köznevek találhatók a helynevekben, hanem arra is adott sok szép példát, hogy elfeledett víznevek találhatók egyes helységnevekben. BÖLCSKEI ANDREA a 19. századi, egyházi eredetű helységnevek típusait vette számba nagy lelkiismeretességgel és következetesen logikus elrendezésben. Egyetlen helynév (*Laponyag*) alapos történeti, jelentéstani és etimológiai körüljárását mutatta be a régész TORMA ISTVÁN kiváló és módszertanilag is érdekes előadásában.

Erdély egyik legmagyarabb részének, a Székelyföldnek a helyneveiről számítógép segítségével sokoldalú vizsgálatra alkalmas adatbázist mutatott be BÁRTH M. JÁNOS. Varázsló módjára vetítette ki térképein a különböző névelemek (településrész-, patak-, kútnevek stb.) előfordulási helyeit és időit, megterheléseit és előforduló nyelvjárási alakjait, s szinte azon töprenghettünk el, hogy mindezek után a kutatónak kell-e még „kutatnia”, vagy csak leírja a látottakat, s kész a tanulmány. Végül is és komolyra fordítva: az adatok betáplálása és a program elkészítése alapos előtanulmányokat és kiváló fölkészültséget kíván. Kárpátalja településnevei közül a földrajzi köznévi eredetűeket vette vizsgálat alá SEBESTYÉN ZSOLT előadása, aki a közelmúltban *summa cum laude* eredménnyel védte meg hasonló,

de ennél bővebb témakörű doktori disszertációját. Ugyancsak Kárpátaljáról, annak egyik magyar–szláv–román nyelvhatáráról, Ugocsa vármegyéről szólt KOCÁN BÉLA érdekes előadása, amely a megye névrendszertani összefüggéseit mutatta be. Érdekes volt PÁSZTOR ÉVA előadása is, amelynek történetisége a jelen korig tartott, hiszen egy régi és elpusztult község nevét (*Vida*) vette vizsgálat alá Hajdúnánás határában. Megállapította, hogy a több mai név névelemként megtalálható egykori településnév bokrot alkot egy területen belül.

A folyóvizek neveinek és más helyneveknek az összefüggéseit vizsgálta történeti adatok alapján GYÖRFFY ERZSÉBET. Előadásának fontos része volt a vízneveket tartalmazó helynevek keletkezési típusainak a bemutatása. Ugyancsak történeti víznevekkel foglalkozott az ómagyar kori Bihar vármegye területéről véve adatait KOVÁCS ÉVA előadása is. Földolgozását a Hoffmann István által kidolgozott, jól ismert és kiválóan használható helynévvizsgálati modell alapján végezte. Az oronímia, vagyis a hegynevek kutatása ritkán témája Magyarországon egy tanulmánynak vagy előadásnak. Ezért is fontos, hasznos RESZEGI KATALIN korai ómagyar kori hegynevekkel foglalkozó előadása. Axiómaként hangoztatott állandóságuk bizonyítást nyert, s ennek alapján sok etnikai, településtörténeti tanulságot is levont belőlük az előadó. Különös, de nemcsak érdekes, hanem valóban hasznos vizsgálatot végzett a helynevek körében ZSIGMOND GYÖZÖ, aki a gombára utaló helyneveket kutatta a Kárpát-medence névanyagában. Megállapította, hogy ezek mind település-, mind határrésznevekben megtalálhatók. BÁBA BARBARA a fanevek előfordulásait nézte meg s rendszerezte történeti adataiban. Az előzőkhöz hasonlóképp ritkán szerepel a névelemekkel foglalkozó tanulmányok között egy-egy képző vizsgálat. BÉNYEI ÁGNES a *-d* képző után a *-gy* ómagyar kori előfordulásait is vallatóra fogta. Megállapítása szerint – az eddigi vélemények többségével szemben – a kettő független egymástól. (Végtelenül sajnálom, hogy nem lehettem jelen az előadáson, s nem tudom, milyen fogadtatása volt, vitatkoztak-e róla, de megjelenése után alighanem én is utána-nézek e számomra is nagyon izgalmas kérdéskörnek.)

Az idegen nyelvek közül kétségtelenül a szláv nyelvcsoporthoz volt legnagyobb hatással helyneveinkre. A honfoglalás utáni szlávból átvett helynevekkel foglalkozott FÁBICS TAMÁS előadása. Kiindulási pontja a néveleji mássalhangzó-torlódások föloldása vagy elfogadása volt. Véleménye szerint – mivel mindkettő megtalálható korai helyneveinkben – a mássalhangzó-torlódás nélküli alakokat olyan keleti szláv népektől vettük át, amelyek a magyarokkal együtt jöttek a Kárpát-medencébe, s nem is volt e nevekben torlódott mássalhangzó. Nagyon érdekes kérdést vetett föl GUTTMANN MIKLÓS előadása is. Néhány földrajzi köznév alapos vizsgálatát mutatta be gondolatébresztő előadásában, s azt tapasztalta, hogy színmagyar falvakban is jelentős szláv hatást mutathatnak a helynevek. GERSTNER KÁROLY a magyarországi németiség helyneveiben azt vizsgálta, hogy milyen szerepük volt a fonetikai tényezőknek, tüköralakzatoknak, milyen mérvű volt a saját névadás, hatásuk volt-e a népi vagy a térképi, kataszteri neveknek, a politikai és társadalmi változásoknak stb. A történeti Magyarország városainak német utcanéveiről tartott előadást VINCZE LÁSZLÓ. A 12. századtól a 16. század végéig vizsgálta meg városaink utcanévrendszerét, és sok adata alapján megállapította a német utcanévek korszakhatárait. PÁL HELÉN a bukovinai székely falvak helyneveiben található idegen (német, lengyel, román) hatásokat, elsősorban a kitelepüléskor már meglevőket, majd a későbbi átvételeket és belső keletkezésűeket mutatta be előadásában.

A történeti személynévekkel jóval kevesebb, csupán hét előadás foglalkozott, s közülük is egy török tárgyú. A témák legkorábbi időszaka az Anjou-kor, amelyben ismertté

vált Magyarországon is az ófrancia Trisztán-regény. Ennek hatásáról, a személynevek között megjelenő, bizonyos körökben divatosnak is mondható *Trisztán* és *Izsolt* életrajzával foglalkozott KOROMPAY KLÁRA előadása. Ugyanennek a kornak éppen kialakuló családneveit SLÍZ MARIANN vette vallatóra. A talált négy megkülönböztető névtípus leggyakoribbá, majd családnévvé válásának okait mutatta be kognitív nyelvészeti keretben. STEFUCA VIKTÓRIA 14–15. századi moldvai oklevelekben kutatott magyar személy- és méltóságneveket, s ezeknek szótárrá formálásáról számolt be előadásában. Csík vármegye, pontosabban Alcsík 17. századi személyneveinek alapján vont le következtetéseket a lakosság társadalmi összetételéről és családszerkezetéről SZOPOS ANDRÁS. ÖRDÖG FERENC hatalmas 18. századi személynévkiadványa hihetetlen mennyiségű névanyagában a családnevek névszociológiai vizsgálatát végezte el, és rendszerezte a jobbágyi és iparos családnevek jelentéstani különbségeit. Ugyanennek a századnak a kaposvári családnevei közül a foglalkozást jelentőket mutatta be FÜLÖP LÁSZLÓ. Egyetlen név alakváltozatainak (*Etelka* ~ *Adelájd* [Adelhaide]) jellemző 18–19. századi történetéről, divatjelenségeiről, művelődéstörténeti összefüggéseiről tartott érdekes előadást majdnem minden névtani konferenciánk néprajzos képviselője: VOIGT VILMOS. RÁSONYI LÁSZLÓ hatalmas török névgyűjtését szerkesztette szótárrá s mutatta be előadásában BASKI IMRE. Ez a monumentális „Onomasticon Turcicum” az Egyesült Államokban jelent meg, magyar vonatkozásai kiemelkedő jelentőségűek, s remélhetően új lendületet adnak a magyar történeti személynévkutatásnak.

A leíró jellegű kutatásokról szóló előadások ismertetésében mindenképp első helyen kell szólni SZABÓMIHÁLY GIZELLA érdekfeszítő expozéjáról. Nem azért, mert a plenárisok között hangzott el, hanem témája és értékes adatai miatt. Igaz, hogy egyre kevesebben és kisebb intenzitással érdeklődnek ma Magyarországon a határainkon kívüli magyarok és az őket érintő problémák iránt, de minden lehetőséget ki kell használni az ő névtani és egyéb gondjainak megismerésére, megismertetésére és ha lehet: megoldására. Nem csak a magyaroknak, de mióta világ a világ, minden népnek sok nehézséget okozott tulajdonneveik idegen országokban való használata, ha nem is beszéltek, írtak róla. Mindenki azt szeretné, ha nevét, népe nyelvének neveit helyesen használhatná a határokon kívül is, és hibátlanul használnák az idegenek is. Ezt azonban nyelvi szokások és politikai törvények sokszor akadályozzák. Erről az ellentétéről, a feszültségekről és részleges föloldási lehetőségeiről szólt az előadás.

Az élő helynevekről szóló előadások ismertetését BALÁZS GÉZA általánosabb témájú, az új névadást, névrövidülést, névtorzítást és népetimológiát mutató településneveket bemutató fölolvásával kezdem. Különlegessége volt, hogy néprajzi, illetve antropológiai szempontból közelítette meg a kérdéskört. Hasonlóképp szélesebb kitekintésű volt MIKESY GÁBOR előadása is a térképre kerülő helynevekről. Fölsorolta a szinonímia, homonímia, névcseré és történeti névhasználat, valamint a „magyar névalakok indokolatlan használatának” eseteit, amikor a térképésznek valóban sokszor nehéz választania, hogy mit írjon a térképre, s mit terjesszen, tegyen hivatalossá ezáltal.

Külső szemlélő úgy vélné, hogy az országos helynévgyűjtő mozgalom megszűnt, ki-fulladt, leállt. Van ebben sok igazság, s egyszerű lenne ráfogni ennek okát Végh József halálára, aki a mozgalom lelke volt. Itt maradtak azonban munkatársai, tanítványai, s a fiatal nemzedékből is sokan végeznék a munkát, ha annak lenne lehetősége és megbecsülése. Elsősorban az anyagiakra gondolok. Ördög Ferenc másodállását megszüntette a Nyelvtudományi Intézet, s a mai megyéknek megfelelő költségvetése nincs, amelyben

benne lehetne egy-egy kiadvány anyagi alapja. Járások sincsenek, s az egyes települések lehetőségei szegényesek. Nincsenek szponzorok, nem lehet előteremteni a pénzt kutatásra, ellenőrzésre, kiadványokra. Az a veszély is fönnáll, hogy a kész, de kiadatlan gyűjtések elkallódnak, tönkremennek (Bács-Kiskun, Fejér, Békés megye). Mindennek ellenére két előadás hírt adott gyűjtésekről, a gyűjtött anyag állapotáról. EÖRY VILMA Győr megye Csornai járásának megjelenés előtti anyaga alapján beszélt a dülönévtípusokról, a velük kapcsolatos etimológia nehézségeiről. BEDE ÁDÁM Csongrád megye helynévgyűjtésének állapotát ismertette igen szemléletes formában: táblázatokkal, térképekkel, s biztosította a hallgatókat arról, hogy nem aludt el egészen a mozgalom (legalábbis Csongrádban), csak az anyagi alap hiányzik az ébredéséhez.

A kisebb területre vonatkozó kutatások ismertetését GYÖRI-NAGY SÁNDOR előadásával kezdem. Egy érdekes „helynévlánc” (*Kiskunmajsa, Csólyospálos, Forráskút, Zsombó, Dorozsma*) vízrajzi tanulságait mutatta be, s fölhívta a figyelmet a nevekbe zárt „tájtudás” meghallására. A derekegyházi tanyanevekről szolt BEDE ÁDÁM másik előadása, s általában megállapította e névtípusról, hogy értékességük elismerése, értékelésük és rendszeres elemzésük adóssága még a magyar névtudománynak. Sokféleségüket és színességüket mai adatokkal bizonyította. GYURICZÁNÉ BAZSIKA ENIKŐ a kétszáz fős Kerkakutas különböző nemzedékeinek helynévismereti változását mutatta be az 1960-as évekhez képest. Az erdélyi, barcasági Négyfalu helyneveinek helyzetviszonyító elemeivel foglalkozott HOCHBAUER MÁRIA érdekes előadása. Véleménye szerint a névhasználók mentális térképet használnak, amelyen minden pontot saját, szubjektív pozíciójukhoz viszonyítanak. Az adott településen legtöbbször az erdő ez a viszonyítási pont, s még a vízneveket is ennek rendelik alá. N. CSÁSZI ILDIKÓ Moldva csángó települései egy részének helyneveit vizsgálta Halász Péter megjelentetett gyűjtései alapján. Bemutatta az egyezéseket és különbségeket az egyes települések, nyelvjárási típusok és a határokon belüli helynévszerkezetek és lexemafölhasználások között.

Az utak és utcák neveiről szóló előadások ismertetését egy különleges témájú referátummal kezdem. A sziklamászó utak neveivel már foglalkoztak magyar névtanósok, közöttük KUNA ÁGNES is. Mostani előadása kognitív szemantikai szempontból mutatta be e nevek keletkezésének körülményeit, elsősorban azokat a kognitív folyamatokat, amelyek más névadási eljárásokban is számba vehetők lehetnek. A városrésznév is hasonlóképp ritkán kutatott területe a magyar névtudománynak, s így örömmel hallgattuk TÓTH ORSOLYA előadását Budapest egyes részeinek neveiről. Az ide sorolható nevek nagy számán kívül meglepő volt az a sokféleség, ahogyan ezek létrejöttek. KÖRÖS ERZSÉBET Győr utcáinak rendszerváltás kori elnevezéseiről tartott előadást.

A csillagnevekről nehéz újat mondani Toroczkai-Wigand Ede, Bödök Zsigmond és Zsigmond Győző kiváló könyvei után, KOZMA JUDIT mégis megtalálta azt a területet, ahol még érdemes kutatni, s ez a csillagok hivatalos magyar névanyaga. Ezek keletkezéséről, engedélyeztetéséről, helyesírásukról szolt az előadó.

A személynévkutatás iránt kisebb érdeklődés mutatkozott ezen a konferencián. Tanulságos volt FARKAS TAMÁS előadása, amely a névváltoztatások terminológiájának ismertetése kapcsán foglalkozott általában a névtani terminológia kérdéseivel, s fölhívta a figyelmet az idegen nyelvű szakkifejezések és magyar megfelelőik tudományos egybevetésére, s annak szükségére, hogy összeálljon végre egy névtani terminológiai szótár. A spontán névváltozások és a tudatos névváltoztatások különbségeiről szolt MIZSER LAJOS egyik előadása is, mely elsősorban Kárpátalja magyar lakosságának családnévváltozásait

mutatta be valamely másik nyelvbe (ukrán, orosz) való bekerüléskor. Hasonló volt a témája KOVÁCS ANDRÁS előadásának is, de ő a hivatalos névváltoztatásokra helyezte a súlyt egész Kárpátalja magyarságának névállományában. Alsó- és Felsőszeli magyar lakosságának II. világháború utáni „névszlovákosítása” volt a témája VÖRÖS FERENC előadásának. Különös értéke a hivatalos bejegyzések és a saját kezű aláírások összehasonlítása volt. Ugyancsak a családnév-változtatásokról beszélt N. FODOR JÁNOS „Magyar eredetű családnévek megváltoztatásának esetei a dualizmus korában” című előadásában. Noha az ilyen típusú névváltoztatások aránya elenyésző (3,2%), különlegességei miatt érdemes és érdekes velük foglalkozni. Elsősorban jelentésük, részben pedig hangzásuk alapján következtek be ezek a névcserék. Fontos azt tudni, hogy milyen típusú nevek váltották föl a régit, de lényegesebb ennél azon szociológiai fölmérés, hogy kik voltak a névcserét kérők, melyik társadalmi réteg vállalta a hivatalos eljárást, hogy hátrányos hangzású családnévétől megszabaduljon. Meglepő, hogy mennyire az érdeklődés homlokterében van e kor névváltoztatása. (Két további, végül el nem hangzott előadás is ezzel a kérdéskörrel foglalkozott volna.) Bereg vármegye családnéveinek etimológiai rendszerezését adta MIZSER LAJOS második előadása. Ebben folytatta azon családnév-etimológiai kutatásainak közlését, amelyet már több kárpátaljai településről megtett. Értéke, hogy Kázmér Miklós nagy történeti családnévszótárában nem szereplő neveket vett vizsgálat alá.

A Magyarországon élő szlovákok családnéveit két községben (Kiskőrös és Csömör) vizsgálta meg GYIVICSÁN ANNA. Az etimológiákon kívül szólt a letelepedéseknek a családnévek alapján kimutatható időbeli eltéréseiről, valamint az ugyancsak a névanyag mutatta vallási különbségekről is. A Délvidéken (a régi Bács vármegyében, Bács-szerémben) megtelepedett ruszinok magyar eredetű családnéveinek hangváltozásait mutatta be FIRISZ HAJNALKA különlegesen érdekes előadásában.

A keresztnévek kutatása általában népszerű szokott lenni a konferenciákon. Most is jó néhány előadás foglalkozott velük, de csak egy volt általános igényű, az egész mai Magyarországra kiterjedő. POSGAY ILDIKÓ azokról a tendenciákról beszélt, amelyek az utóbbi időben tapasztalhatók a névválasztásban. A ritka, sokszor idegen nevek használata is névdivat eredménye, s ezeknek a különös neveknek a keresése határozza meg korunk névdivatját. KECSKÉS JUDIT a felekezeti keresztnévadást vizsgálta Miskolc 18–19. századi keresztnévei alapján, s kutatta annak a torzult közvéleménynek az okát, mely szerint a katolikusok szentek neveit, a protestánsok pedig ószövetségi neveket viselnek. Maros-hévíz keresztnévanyagának kicserélődése, állományon belüli, nemzedékek, eredet és névörökítés szerinti megoszlásáról szólt PUSKAI MELINDA előadása. MÁRTON EMESE Gyergyóditró névállományát kutatta föl 1832-től napjainkig, s ezen keresztül adott képet a falu társadalmi rétegződéséről és etnikai arculatáról. Balinka keresztnéveinek 1757–1895 közötti földolgozását ismertette STOHL RÓBERT, Magyarpolány 20. századi keresztnév- és beceneveit pedig STOLÁR MAGDOLNA mutatta be. A keresztnéveknek egészen speciális célú gyűjtéséről és fölhasználásáról szólt BOZSONYI KÁROLY és KMETTY ZOLTÁN előadása. Amennyiben egy csoportról nem lehet mintavétel alapján következtetéseket levonni, keresztnévek gyakoriságának vizsgálatából lehet következtetni nemük, társadalmi helyzetük, életkoruk stb. összetételére, arányaira.

A magyarországi németek névadásában és névhasználatában a magyarokkal való kontaktushelyzetből adódó eltéréseket és hasonlóságokat mutatta be, s a kérdéskörhöz néhány általános vonást is fölvezetett SZILÁGYI ANIKÓ előadása. A magyar–román vegyesházasságokban

tapasztalható névválasztási szokásokról beszélt RUS FODOR DÓRA. A katolikus egyház magyarországi latin névanyagának gyarapítási munkáját mutatta be RIHMER ZOLTÁN, aki a magyar és más nyelvek modern névanyagának latinra fordításáról, annak kialakuló elméletéről és gyakorlatáról beszélt igen tanulságosan. A legkülönösebb és legérdekesebb előadás a keresztnévek köréből KISS ANTAL beszámolója volt egy kelet-magyarországi, értelmiségi család keresztnévadásáról, névörökléséről, egyéni indítékairól és véletlen egyezéseiről az 1800-as évek elejétől napjainkig.

Míg a közelmúltban nagy érdeklődés kísérte a nők magyarországi és határokon kívüli névhasználatát, most csak két, de igen rangos előadás foglalkozott a kérdéskörrel. FERCSIK ERZSÉBET 1958-tól napjainkig tekintette át a kérdéskör szakirodalmát, a vizsgálatok módszereit, figyelembe vette a nemzetközi szakirodalomban, konferenciákon elhangzott előadásokat, s új nézőpontokat javasolt a kutatás továbbvitelére. LACZKÓ KRISZTINA a budapesti asszonynévhasználatot vizsgálta meg 1974–2006 között. Bemutatta az életkornak, a házasságkötés időpontjának és az iskolai végzettségnek a társadalmi, kulturális és erkölcsi hagyományokkal való összefüggéseit.

A ragadványnevekkel foglalkozó előadások száma ugyan csökkent, de köre kitágult. A falusi, iskolai neveken kívül szociológiai csoportok neveit is kutatják, s minden területen új eredményeket mutatnak föl. A szlovákiai magyar ragadványnév-kutatás nagy nyeresége BAUKÓ JÁNOS több településre kiterjedő sokoldalú névgyűjtése, amelynek általános szempontjait s néhány eredményét ismertette előadása. SZÜCS JUDIT Csongrád város kettős családneveiből kiindulva jutott el az iskolai, munkahelyi ragadványnevek vizsgálatáig, módszerében pedig az anyakönyvek írásos adataitól a szóbeli közlések fölhasználásáig. TURÓCZY ZSÓFIA egy sajátos társadalmi csoport, a punkok ragadványneveinek keletkezését, használatát, rendszerezését mutatta be.

Az állatnevek egyik általános és érdekes kérdésével, a keresztnévek divatjának állatnevekre való hatásával és összefüggésével foglalkozott T. SOMOGYI MAGDOLNA előadása. A ménesben és kisk gazdaságban tartott lovak neveinek kognitív szemantikai vizsgálatáról számolt be NEMESNÉ KIS SZILVIA. Célja volt a hagyományos vizsgálati mód kiegészítése újszerű módszerekkel.

Ma már elfogadottnak tekinthető az az álláspont, hogy a nevezéktan a névtudomány része, tehát a növénynevek is a konferencia témakörébe tartoznak. Így a szervezők követelményeinek mindenképpen megfelelt VÖRÖS ÉVA előadása, amely a gyógynövénynevek készülő történeti-etimológiai szótáráról szólt, s ismertette a szótár szerkezetét, általános tartalmát, szócikkeinek fölépítését.

Az intézménynevek iránti érdeklődés soha nem volt nagy, de úgy gondoltuk, hogy a rendszerváltozás után megélné e terület kutatása, hiszen nyugaton már régóta külön kutatóközpontok, ötletbörzék látják el névjavaslatokkal az új vállalkozásokat meg azok termékeit. Nálunk azonban még a hagyományos intézménynevek kutatásánál tartunk, s azoknak is kicsiny töredékéről tud a névtudomány. Ezért is lehet örülni VARGA JÓZSEFNÉ előadásának, amely Győr-Moson-Sopron megye közoktatási intézményeinek neveit mutatta be négy időszak szinkrón állapotában (1953, 1973, 1993, 2007). Természetesen ezek az időpontok jelentős politikai és társadalmi változásokat jelentenek, s ezek nagy névváltozásokat is hoztak, de megállapításai szerint különbséget találhatunk a falusi és a városi iskolák elnevezései között is. Különböző kereskedelmi és szolgáltató intézmények neveit vizsgálta szerkezeti és szemantikai szempontból P. CSIGE KATALIN előadása. A nevek funkcionális vizsgálatának szempontja a névadók és névhasználók által támasztott követelményeknek

való megfelelés volt. BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES a szabadkőművesek páholyneveinek megváltoztatásait, azok történelmi okait és módjait elemezte.

Az önként, de nem hivatalosan fölvetett nevek közé tartoznak az álnevek, művésznevek, különböző internetnevek stb. Az írói nevekről, elsősorban az angol szerzők névkezdőbetűiről beszélt JEREMY PARROTT. Az 1860–1945 közötti időszak csaknem száz, közöttük számos női szerzőjének névrövidítését vizsgálta meg, s megállapította, hogy ezek visszavezethetők az angol társadalmi, iskolai szokásokra, de akár a krikett játékszabályaira is. Úgy találta, hogy az angol szerzők álnevei nagymértékben különböznek a magyar szerzőkétől. Az internetnevekkel, elsősorban az azonosítónevekkel foglalkozott nemzetközi kitekintésű előadásában RAÁTZ JUDIT. Névrendszerének bemutatásával mintát adott későbbi kutatók munkájához, az egységes vizsgálatok elkészítéséhez. Ez azért fontos, mert az összevetéseket megkönnyíti azok számára, akik más és más társadalmi, földrajzi, életkori stb. körben végeznek hasonló munkát. Hasonló témáról, az internetnevek típusainak különbözőségeiről beszélt BARKÓCZY LÁSZLÓ. Egy internetes fórum tagjainak névválasztását, a nevek motivációit vizsgálta meg, s azt tapasztalta, hogy nemcsak a névválasztó, hanem a névhasználó közösség is hatott a nevek kitalálására.

Meglehetősen nagyszámú (11) előadás foglalkozott az írói nevekkal. Ezek közül két általános megközelítésű volt. BÜKY LÁSZLÓ a költői nyelvben vizsgálta a személynevek viselkedését. Bemutatta, hogy a név metaforává válva a képalkotás része és a közlés irányága is lesz. KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES az antonomázia szerepéről beszélt. Fölsorolta ezek előfordulási eseteit, fajtáit, majd beszélt stílusélénkítő funkciójukról.

Az előadások túlnyomó többsége egy-egy írónak vagy valamely művének fiktív neveivel foglalkozott. Krúdy iróniáját a névadásában PETHŐ JÓZSEF mutatta be. Sinka István névvilágának a valósággal és az egyetemessel való kapcsolatteremtéséről szólt HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET előadása. Gion Nándor „Testvérem, Joáb” című regényének neveit elemezte BENCE ERIKA. PORKOLÁB JUDIT és BODA I. KÁROLY Orbán Ottó „A keljőljancsi jegyese” című kötetének tulajdonneveiről, szövegbeli szerepükről, hipertextuális kapcsolatrendszerükről tartotta előadását. Lázár Ervin meseregényeinek karakterisztikus személyneveit, előfordulásuk gyakoriságát elemezte G. PAPP KATALIN. Závada Pál regényeinek beszélő neveit, azok szlovák sajátosságait, közszói jelentéseit elemezte alapos részletességgel ZSILÁK MÁRIA. Vámos Miklós „Apák könyve” című munkájának névadásában a lélektani és a társadalmi háttérrel mutatta be VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT. A Harry Potter-kötetek beszélő neveinek magyar fordításait tette vizsgálat tárgyává BAKONYI DÓRA előadása. A 19. századi ukrán irodalom névadásának konnotációit mutatta be sok példán LÉBOVICS VIKTÓRIA.

Általános névtani kérdésekről viszonylag kevesen beszéltek. Kiemelkedett közülük TOLCSVAI NAGY GÁBOR előadása a tulajdonnevek jelentéséről. Azt hihetnők, már sokan írtak e kérdésről mind hazai, mind külföldi kutatók, nehéz róla újat mondani. Azonban a kognitív szemléletű megközelítés megcáfolta e vélekedést, s egészen új aspektusból tekinthettünk a (számomra mindig is idézőjelbe érzett) „tulajdonnévi jelentés”-re. Hallatlanul érdekes volt még HORVÁTH KATALIN „Etimológia – onomasziológia – névelmélet” című előadása, amely tudománytörténeti áttekintése volt e fogalmak tartalmainak. Legizgalmasabb lett volna számomra TÓTH SZERGEJ előadása „Korok ideológiája a nevek tükrében” címmel, de nem hallgathattam meg, és absztraktot sem kaptam róla. TAKÁCS JUDIT a keresztnévek köznevesülését járta körül sok példával. Hasonló témája volt HAJDÚ MIHÁLY plenárisként megtartott előadásának is, amely három típusát mutatta be a tulajdonneveknek: valódi, annak vélt és annak el nem ismert, de valóságos tulajdonnevek.

Ezek közé tartoznak az eseménynevek, s ez indokolhatja például a *Második Világháború* nagybetűs kezdését.

Szombat este az előadások után kerekasztal-beszélgetést szerveztek a rendezők, amelyen GERSTNER KÁROLY kérdéseire válaszolt a négy legidősebb jelen levő névtanós: BENKŐ LORÁND, ÖRDÖG FERENC, BALOGH LAJOS és HAJDÚ MIHÁLY. Az egésznek legmaradandóbb emléke a 86 éves Benkő Loránd jelenléte, frissessége és visszaemlékezéseinek meghallgatása volt. Ezt az estét a fogadás zárta le, amelyen TOLCSVAI NAGY GÁBOR tartott beszédet. Nekem Benkő tanár urat kellett hazaszállítanom Siófokra, s erről csak annyit tudok, amennyit elmondtak a jelenlevők.

Vasárnap délből JUHÁSZ DEZSŐ, a Magyar Nyelvtudományi Társaság főtitkára zárta be a VI. Magyar Névtudományi Konferenciát, méltatva annak eredményeit és változatos tematikáját.

5. Végül is tényleg nagyszerűen szervezett, gördülékenyen lebonyolított, jó hangulatú konferencia volt. Hiányérzetet csak a távolmaradók okoztak, akik közül leginkább határokon kívülieket: fölvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki kutatókat hiányolhattunk. De a hazaiak közül is többen hiányoztak, illetve, ha voltak, néhányan nem tartottak előadást. Hiányoztak a társtudományok névtannal foglalkozó jeles szakemberei is. A történészek közül senki sem jelent meg, a régészeket csupán TORMA ISTVÁN, a néprajzosokat pedig VOIGT VILMOS képviselte. Köszönet nekik részvételükért és nagyszerű előadásaikért.

Az, hogy az idén szinte pontosan ugyanannyi előadás hangzott el, mint az ötödik, miskolci konferencián, annak volt köszönhető, hogy fölnőtt egy új, fiatal, lelkes generáció, melynek tagjai pótolták a kiesőket, s akiket ismerve vagy most megismerve bizakodva nézhetjük a magyar névtan jövőjét.

HAJDÚ MIHÁLY

MIHÁLY HAJDÚ, Subjective account of the 6th Conference on Hungarian Onomastics (Balatonszárszó; 22nd–24th of June, 2007)

The author of the paper gives a personal account of the 6th Conference on Hungarian Onomastics, which, in agreement with the Society of Hungarian Linguistics, was organised by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Balatonszárszó between 22nd and 24th of June, 2007. The author speaks about the previous five national onomastic conferences and describes the circumstances, the difficulties against which this last conference had to be organised. All plenary lectures and section papers are discussed briefly and the most important achievements of the conference are also pointed out.

A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2006-BAN

A doktori értekezések itt olvasható rövidített összefoglalói a szerzők munkái. Disszertációjuk egy-egy példánya megtalálható az illetékes egyetem, illetve a képzésért felelős egyetemi intézet könyvtárában. Az értekezések tézisei, angol nyelvű összefoglalók és teljes disszertációk folyamatosan kerülnek fel a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani tagozatának új honlapjára (<http://nevtan.mnyt.hu>).

TAKÁCS JUDIT: KERESZTNEVEK JELENTÉSVÁLTOZÁSA (EGY TULAJDONNÉVTÍPUS KÖZSZÓVÁ VÁLÁSÁNAK MODELLJE)

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvstudomány

Debrecen, 2006. 141 lap

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: B. Gergely Piroška, Nyirkos István

Védés: 2006. január 31.

Megjelenés: Takács Judit: Keresztnevek jelentésváltozása

(Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje)

A Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86.

Debrecen, 2007. 170 lap

Disszertációm célja egyrészt a köznevesülés, azaz a tulajdonnév jelentésváltozásáról írottak szempontjából áttekinteni a tulajdonnév jelentéséről szóló szakirodalmat, másrészt igyekeztem olyan jellemzési módot találni a tulajdonnevek köznevesülésének leírására, mely elfogadható minden nyelvre és minden tulajdonnévtípusra is. Kísérletet teszek továbbá arra, hogy kiemeljem azokat a tényezőket, melyek hozzájárulnak az ilyen típusú jelentésváltozás kialakulásához, és a változás általános vonásainak feltárására is törekszem. Végül adott keresztnévanyagon, 28 magyar férfi- és női néven mutatom be ennek a változásnak a jellegzetességeit. Dolgozatom hármas célkitűzését mutatja három része is.

Dolgozatom első egységében a tulajdonnevek jelentésének kutatásával foglalkozó elméleti szakirodalmat tekintem át. Ebben a részben kronologikusan, részben tematikusan is vizsgáltam a kiválasztott szakirodalmat. A következőkben a közszóvá válás magyar irodalmának kronologikus áttekintését végeztem el, és kitértem azokra a pontatlanságokra,

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 29. 2007: 273–9.

illetve kétértelmű, a további vizsgálatokat zavaró tényezőkre, melyek főleg a korai időszaknak jellemzői.

A továbbiakban igyekeztem meghatározni a keresztnévek jelentésszerkezetének megváltozásában szerepet játszó tényezőket. A J. SOLTÉSZ KATALIN által kialakított, minden tulajdonnévtípusra elfogadható jelentésszerkezet-modellt alkalmaztam, kiemelve elemei közül a konnotációt, az előismeretet, a szituációt és a kontextust. A keresztnévekhez kapcsolódó konnotatív jelentés igen erőteljesen meghatározza nemcsak a jelentésváltozás megindulását, hanem annak intenzitását is. Ennek hangsúlyossá válásával magyarázható a nyelvben nemcsak a tulajdonnévek metaforikus és metonimikus használata, hanem a táj- és típusjelölő nevek kialakulása is, pl. *piku* 'göcseji és hetési gúnynév', a finnben *Maija* '(általánosságban) nő', az észtenben *häkkinen* a finn ember neve, fr. *jeanette* 'buta lány', ang. *dickless tracy* 'rendőrnő'. Az előismeretek fontosságát azért kell hangsúlyoznunk, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy egy név aktuálisan nem névként való használatának felismeréséhez szüksége van a beszélőnek, névhasználónak előzetes tudásra, többlet-ismeretre. Ha azonban a közszóvá válást ilyen értelemben definiáljuk, akkor el kell tekintenünk az átmeneti jelenségektől: ekkor ugyanis nem átmenetekről, hanem használati helyzetekről beszélhetünk, s hogy éppen közszóként vagy tulajdonnévként szerepel-e az adott elem, azt a szituáció és kontextus dönti el. Viszont ha ezek értelmező segítségére van szükségünk ahhoz, hogy a tulajdonnév bármely fajtájának jelentését meghatározzuk, akkor az adott szituációban már nem lehet tulajdonnévről beszélnünk. Olykor szemantikai vagy morfológiai segítséget is kapunk a nem tulajdonnévi használat felismeréséhez. Szemantikai segítséget jelent a hasonlóságon alapuló névátvitelek, tulajdonnévi metaforák vagy szójátékok alkalmazása, pl. „Vajon hogy lehetett belőle (ti. a viszkis rablóból) a századvég *Róza Sándora*?”, „A virtigli magyar *Dzsokijuing* ellenben tutira megy” (az újságnyelvből), morfológiai segítséget pedig a képzők és a jelek (többes szám, múlt idő) jelenthetnek, pl. „Az ott gépelő *manikák* levették a festett üvegablakokat, mert nem volt elég fény” (élnyelvi adat), „Egy reggel a feleségecske a zöld víz fölött *berubenskedett* a hosszú pallón a kertbe, [...] csak úgy ruganyoztak rajta jobbra-balra a lingó-lengő labda gömbölyűségek” (Lengyel Péter: *Macskakő*).

Ebben a részben tértem ki a köznevesülés általános jellemzőinek bemutatására is. A szakirodalom és az adatgyűjtések vizsgálata után megállapítottam, hogy mindegyik tulajdonnévtípus átmehet jelentésváltáson vagy -változáson, és a változások morfológiai szempontú alaptípusait is igyekeztem meghatározni. A köznevesülés jelenségét a kialakuló közszavak jelentése és szófaja szempontjából is vizsgálhatjuk. A leggyakoribb jelentések figyelembevételével kialakított 12 jelentéscsoportot és a létrejövő alakok szófaji elemzését a szemantikai és az áttekintő elemzés tartalmazza. Azt, hogy a köznevesülésről megállapított általános jellemzők nemcsak a mi nyelvünkre jellemzőek, magyar keresztnévi eredetű közszavak finn és észti adatokkal való összehasonlító elemzésével támasztottam alá.

Dolgozatom második része az elemzés. Ennek három alfejezetében az összegyűjtött több mint 2000 köznevesült keresztnévi adatot általánosságban, elsősorban a keresztnévek oldaláról kiindulva, majd szerkezeti és jelentéstani szempontból is vizsgálom.

Az áttekintő elemzésben először a kiindulási alakok, a keresztnévek oldaláról elemzem a változást. Ebben a részben a névtípusok elkülönítésekor a nyelvhasználati szempontok figyelembevétele volt hangsúlyos. Az elemzés során arra az eredményre jutottam, hogy a nevek megterheltsége és a köznevesülési hajlam összefügg: a leggyakoribb nevek a leggyakrabban köznevesülő nevek is mind a férfi-, mind a női nevek között. A leggyakrabban

köznevesülő, illetve a legtöbb és legváltozatosabb jelentésű és szerkezetű származékot mutató nevek leginkább a 18. század névdivatját tükrözik. Valamivel több férfinév vesz részt köznevesülésben, mint női: összegyűjtött anyagomban a férfinevek száma 209, a női neveké 187. Az alap- és becézett alakok közül a becézett alakok gyakoribbak. A női nevek gyakrabban váltak közszóvá becézett alakjukban, a férfinevek egyes típusaiban viszont nem mutatható ki különbség e szempontból. A kialakuló közszavak domináns szófaja a főnév: a jellemző változástípus tehát nem a szófajváltás, hanem a jelentésváltozás.

A szerkezeti elemzésben elsőként a három szerkezeti típust: a keresztnévi eredetű elemek önálló (pl. *matyó* 'veréb', *antal* 'bohó, buta'), összetételben való (pl. *beképzelt maca* 'nagyszájú nő', *kevénygyurka* 'rézvirág, Zinnia', *jancsibab* 'nagy virágú babfajta') és képzős előfordulásait (pl. *arankás* 'aranka nevű gazzal befutott', *lucál* 'csavarog, kószál') különítem el. A három legjellemzőbb szerkezeti típus a körülbelül hasonló arányban jelentkező önállóan, összetétel elő-, illetve utótagjává vált keresztnévi eredetű elemek csoportja. A képzős alakok száma ehhez a három főtípushoz képest elhanyagolható.

A jelentéstani részben a vizsgált adatok alapján megállapítottam a 12 leggyakoribb jelentéscsoportot. Tapasztalataim alapján a magyar nyelvben ebben a szótípusban a leggyakrabban a következő jelentésekkel találkozhatunk: ember megnevezése és tulajdonsága (*lécferkó* 'vékony fiú'); növény neve (*albertlevél* 'babérlevél'); állat neve (*balázsló* 'szítakötő'); tárgy neve (*jancsiszög* 'szögfajta'); cselekvésfogalom igével kifejezve (*beandrásol* 'két gerendát alul egy harmadikkal A betű formában rögzít'); testrész neve (*ádámkocsány* 'gégefő'); hiedelem, babona, szokás (*balázsolás* 'Balázs-napi népszokás'); étel vagy ital neve (*áronlé* 'pálinka'); ruhafajta neve (*dorkó* 'tornacipő'); játék vagy azzal kapcsolatos fogalom, tárgy neve (*csókos Kristóf* 'tök nyolcas a kártyában'); káromkodás, eufémizmus (*istók bérék!*), és kialakítottam egy be nem sorolható alakokat tartalmazó kategóriát is (*péterke* 'makacsság'). Az adatok szemantikai elemzése kimutatta (a korábbi szakirodalomban szereplő vizsgálatokkal egybehangzóan), hogy a keresztnévi eredetű közszóalakok leggyakrabban az embert és annak valamilyen tulajdonságát nevezik meg. A keresztnévi elem funkciója az ember megnevezéseként az, hogy az (általában az előtagban megnevezett) tulajdonságot nemhez kösse. Az emberre vonatkozó kifejezések ilyenkor 'valamilyen tulajdonságú férfi vagy nő' értelemben szerepelnek (pl. *bócértos vica* 'borzas, fésületlen nő', *naplesi jankó* 'lusta férfi').

Dolgozatom harmadik egységként a köznevesült keresztnévek szótárának egy részét adom közre. Ez a dolgozat alapjául szolgáló szócikkeknek kb. tizedét teszi ki: a szótár az általam vizsgált 396 magyar kereszt- és becenév közül 28-nak tartalmazza közszóalakok származékait. A névtár alapja az „Új magyar tájszótár” első három kötetének több mint 700 köznevesült keresztnévet tartalmazó adata. Ezen kívül további 32 rétegnyelvi, szak- és regionális szótár anyagát dolgoztam fel. A névtár a feldolgozott 28 keresztnév köznévi és igei alakjait betűrendbe állított szócikkekben közli. A szócikk első pontja az adott névre vonatkozik, annak történetét, családnévként való előfordulását adja meg; a második pontban a keresztnév köznévi alakjai, illetve szólásokban és közmondásokban való előfordulásai jelennek meg, a szócikk harmadik pontja pedig az igei előfordulásokat sorolja fel.

**NEMESNÉ KIS SZILVIA:
ÁLLATNÉVADÁSI SZOKÁSOK ÉS NÉVSZEMANTIKAI VIZSGÁLATOK.
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A LOVAK NÉVADÁSÁRA
Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott nyelvészet program**

Pécs, 2005. 217 lap (25 lap melléklet)

Témavezető: Tolcsvai Nagy Gábor

Opponensek: Hajdú Mihály, Hoffmann István

Védés: 2006. október 27.

1. Az értekezés célja a hazai névtani kutatások több szempontú kiegészítése. Hiányosak az állatnévkutatók, valamint a tulajdonnév fogalmának teljes tisztázása is várat magára. Dolgozatomban összefoglalom a tulajdonnév fogalmával kapcsolatos eddigi vélekedéseket, definiálom egy kommunikációs keretben, majd a lóneveket kiemelve szintetizálom az állatnevekkel kapcsolatos hazai kutatások eredményeit.

Disszertációm írása során kettős feladatot próbáltam megoldani. Egyrészt hagyományos névelméleti, névvizsgálati módszereket alapul véve újszerű módon egy sajátos névanyag elemzését elvégezni, másrésztől az állatnévkutatók szükségességének felismerésére és tudományos hasznosságára kívántam példát mutatni.

2. A kutatás módszere és menete. – A disszertáció írása során több lehetséges módszert is alkalmaztam. Az egyes témakörökben felmerülő alapvetésekkel kapcsolatos tudománytörténeti eredményeket összefoglalom és rendszerezem, részben feltárom az e területen tapasztalható hiányosságokat. A saját gyűjtésem névanyagát egyrészt a hagyományos névtani vizsgálatoknak vetem alá, másrészt új, még nem alkalmazott elemzési módokat is bemutatok rajta. A névanyagon végzett nyelvi vizsgálatok (hangtani, alaktani, szótani elemzések), különös tekintettel a lónevekre hiánypótlások, a névszemantikai összehasonlítás pedig újszerű a nyelvészeti szakirodalomban. A dolgozat a névtan, a nyelvtudomány és a szemantika szoros kapcsolatára épül. Így kerül egymás mellé a hagyományos és egy új, kognitív névszemantikai vizsgálat. A dolgozat eredményei nemcsak a névtudomány, hanem más diszciplínák számára is használhatóak.

A tulajdonnév-fogalmak összehasonlítását alapul véve a név meghatározását egy kommunikációs modellben helyeztem el, melyben a tulajdonnév fogalmának minden tényezőjét külön-külön is megvizsgáltam (a név keletkezése, közösségi vonatkozásai; a név jelentéstani státusza; a név szerkezete). A névalkotói szándékot a névadó szociokulturális többlettudása befolyásolja. Ez a tudás az alapja annak a nyelvről való tudásunknak is, amelynek alapján akkor is névként használjuk a nevet, ha csak a nagy kezdőbetűs forma utal a névjellegre. A vizsgálataim kiindulópontját a fenti megközelítés adja.

Mivel lónevekkel dolgoztam, fontosnak tartottam bemutatni az ember és a ló kapcsolatát, a magyarországi lótarthatás történeti és művelődéstörténeti hátterét, kiegészítve a lónévtudás történetével. Továbbá kitértem az emberek és a lovak közötti kommunikáció formáira, a tárgyalt lófajták jellemzésére és a lovak törzskönyvezésének szabályaira is. Két névanyag elemzését végeztem el: a somogyvárdi és a bábolnai ménését.

Vizsgálataim első fázisában a névadási indítékokat próbáltam meghatározni, a nyelvi elemzésben pedig kitértem a nevek hangrendjére és alaktani, szótani jellemzésükre is. A dolgozatom további fontos része az a szemantikai összehasonlítás, melyet két, egymástól nagymértékben eltérő névanyag esetében végeztem. A vizsgálat is kétféle szemantikai nézőpont szerint, a hagyományos strukturalista és a kognitív jelentéstani elvek mentén történt.

A mellékletben található több mint 400 lónév rendszerezése egészíti ki a dolgozat elemzéseit. A nevek mellett szerepel a ló születési éve, neme, színe, fajtája, anyja és apja neve, nevének szótagszáma, hangrendje, szófaja, hagyományos jelentéstani típusa, valamint a névadás indítéka. Mellékeltem a névszabályozásra vonatkozó törvényeket, egy mintát az ellésbejelentő lapból, és néhány fajtáját reprezentáló állat fényképét is.

3. Az eredmények összegzése. – A somogysárdi névanyagot 1993 és 1998 közötti adatok alapján vizsgáltam. A névadási szokásokról elmondható, hogy gyakori a nem szerinti névadás (a csikó női nevet kapott, ha kanca; férfinevet, ha mén: *Julis* – *Panka*; *Mikes* – *Mariann*.) Előfordulnak növénynevek (*Róka*gomba – *Galóca*; *Tőzike* – *Gránátalma*) és állatnévként használt földrajzi nevek (*Nepál* – *Arizona*) is. Kedvelt névadási lehetőség az anyanéből létrehozott csikónév (*Törtarany* – *Arany*; *Petra* – *Petronella*), valamint ha a két név mezőösszefüggést alkot (*Richtofit* – *Gyógyír*; *Frigy* – *Flört*). A névadók a névadásnál gyakran tanulmányoznak történelmi, művelődéstörténeti momentumokat, és ezeket hasznosítják is a névválasztásnál.

A bábolnai ménes névanyagában a névadás legősibb, legtermészetesebb módja, a jellemző tulajdonságról való elnevezés figyelhető meg 1970-ig. Az arab névadói környezetben ez a névtípus volt a legjellemzőbb (*Tajár* 'utolérhetetlen', *Gidrán* 'sárga'). Okát abban kereshetjük, hogy nem közvetlenül az ellés utáni névadás volt az általános. 1970-től vált gyakorivá a ménesben a személynevek választása.

A névszemantikai vizsgálatok tanulságai. – A somogysárdi névanyag hagyományos szemantikai vizsgálatát a J. SOLTÉSZ KATALIN tanulmányában (Lónevek. Magyar Nyelvőr 1976: 144–54) szereplő jelentéstani kategóriák alapján végeztem.

A jelentéstani típusok közül a szónevek a leggyakoribbak. A szónevek közül a versenyllovak névállományában a leíró-jellemző névtípus feltűnően ritka a közvetlenül születés utáni névadás miatt. Némileg növekszik a leíró-jellemző nevek számaránya, ha ide számítjuk a versenyló várható (jövőbeni) legfontosabb tulajdonságára, például a gyorsaságra utaló neveket (*Röpke*, *Forgósél*). A bók- és kívánságnevek nagy csoportot alkotnak (*Bíborfény*, *Tűzfény*). A lovak irodalmi, zenei, színházi és egyéb művészeti fogalomról elnevezett szónevei is gyakran szerepelnek (*Tercett*, *Pantomim*), valamint italnevek is (*Snapsz*, *Brandy*) találhatók a névanyagban. A jelnevek közül az elsődleges jelnevek kis számban fordulnak elő, viszont jóval nagyobb az átvitt értelmű tulajdonnevek száma (*Rena*, *Leila*). Gyakorik a földrajzi nevek, ezek közül is a város és községnevek, valamint az országnevek (*Marokkó*). Végül a legritkább jelentéstani típusra, a jelnévi és közszói elemből kombinált nevekre alig található példa.

A bábolnai névanyag hagyományos szemantikai vizsgálata alapján elmondható, hogy a nevek között a leggyakoribb a szónév. Ezen belül is a leggyakoribb típus az állat külső vagy belső tulajdonságára utaló név, illetve a gyorsaságára vonatkozó nevek csoportja. Külső tulajdonságra: színre (*Gidrán*), a szőrzetten megjelenő jegyre (*Nedjme* 'csillagos'); belső tulajdonságra (*Karme* 'fügefű' – „édes, mint a füge”); gyorsaságra (*Tajár*

'gyors, száguldó') utaló nevek fordulnak elő. Az elvontabb jelentésű nevek összetett metaforák, melyek főként kedveskedő, bókoló nevek. A somogysárdi névanyaghoz képest kevesebb jelnévvel találkozunk. Történeti okok miatt az 1970-es évekig jórészt a szónevek fordultak elő.

A kognitív vizsgálatok alapja a kognitív pszichológiában alkalmazott prototípus-elmélet volt. A somogysárdi névanyag fogalomköreit:

1. a gyorsaságra, külső, belső tulajdonságra utaló (*Friss, Fuvallat*);
2. az ember szellemi világából, tárgyi környezetéből származó (*Ropi, Nedű*);
3. az ember és a természetes környezetéből való (*Ölyv, Rókagomba*);
4. az ember és más dimenziók kapcsolatára utaló (*Zsoltár, Javasasszony, Ufófény*);
5. az ember és a ló közötti kapcsolat kifejezését szolgáló nevek (*Nócske, Frigy*) alkotják.

A fogalomkörökhöz tartozó nevek közt tipikussági sorrend állítható fel. A kialakult fogalmi körök határai nem élesek, néha más fogalomkörökkel egymásba mosódhatnak. Ennek eredményeként egy-egy fogalom beleillik több kategóriába is. Az elnevezések egy része a lovak világából való. Ezek a lóra vonatkozó leíró-jellemző nevek, melyek által a ló külső, belső tulajdonságai tudhatók meg. A fogalomkörök közötti tipikussági sorrend alapján ezek a nevek a legtipikusabb lónevek. E nevek által létrehozott szemantikai világ a neveknek csak egy részét képezi, a többi kitágul különböző irányokban, amelyek egyre távolabb kerülnek a tipikus lónevek kategóriáitól. Egyik iránya az ember, vagyis a névadó világa, mely tovább bontható annak szellemi, tárgyi szférájára. Egy másik irány a természetes környezet, valamint a földöntúli transzcendentális létszféra felé mutat.

Azoknál a neveknél, amelyeknek a jelentése a versenyló valamilyen jellemző külső vagy belső tulajdonságát fejezi ki, bár a konvenció szerint születtek, a lóra való utaláskor nincs szükség az anyaállat nevére. Vannak azonban olyan nevek, amelyek csak az anyaállat nevével együtt utalnak az adott lóra. A csikó és az anyanév közötti viszonyt az összetettebb fogalmi kapcsolatok bemutatására szolgáló tudáskeretek, forgatókönyvek segítségével szemléltettem. A tudáskerettel, illetve a forgatókönyv-elmélettel a lónevek fogalmi mögötti általános emberi tudásunk szerveződése ragadható meg. Íme néhány példa a fogalmak tudáskeretekben való szerveződéseinek bemutatására:

ÉTEL. Központi fogalom: konyha

Kellékei: *Borecet (Berenice)*; *Borsesz (Berenice)*, *Delikatesz (Non Plus Ultra)*.

A forgatókönyvek segítségével megragadhatóak azok a következtetések, amelyeket az emberek a történetek megértése során vonnak le. Például a *Bor*, *Snapsz*, *Borvirág* nevek kapcsolatának megértését is egy forgatókönyv modellálhatja.

Míg a hagyományos névszemantikai vizsgálat általános jelentéstani kategóriákba sorolja a neveket, majd ennek alapján számba veszi azokat, addig a kognitív elemzés a nevek jelentéseinek kapcsolata által létrehozott szemantikai világot tárja fel. A kognitív szemantikai vizsgálattal felfejthetőek azok a megértési mechanizmusok, melyek az egymással összetartozó nevek szemantikai világát alkotják. Így láthatóvá válik a névadó világa, illetve az ember-állat kapcsolat milyensége is. Ez a látásmód nem leltárt készít a szemantikai kategóriákról, hanem azok létrejöttének okait kutatja.

Ez a névszemantikai vizsgálat tanulságul szolgálhat más névvizsgálatok számára is. A személynevek esetében talán megválaszolhatóbbak a névdivat, a névválasztás kérdései, nagyobb hangsúlyt kaphatna a névlélektan, valamint a tulajdonnév névként való értelmezését is finomíthatja. Az állatnévadás egy szeletének kutatása a hiánypótláson túl további kérdések megválaszolásának alapja is lehet. E területen belül is maradtak még megoldatlan

problémák. Viszont a lóneveken, vagyis egy konkrét névanyagon alkalmazott nyelvi, szemantikai vizsgálódási módok a további kutatások pontos kérdésfeltevéseit szolgálhatják.

PhD theses on Onomastics defended (2006)

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertations presented here: NEMESNÉ, KIS SZILVIA: Giving Names to Animals and Name Semantic Research, with a Special Regard to Horse Names (University of Pécs, Applied Linguistics); TAKÁCS, JUDIT: Changes in Christian Name Meanings. Modelling the Conversion of a Proper Name Type into Common Nouns (University of Debrecen, Hungarian Linguistics).

KÖNYVSZEMLE

VALLANAK A NEVEINK MÚLTRÓL ÉS JELENRŐL

Magyar névtani kutatások Szlovákiában

Névtani konferencia Nyitrán, 2005. június 2–4.

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC

MNyTK. 225. Budapest–Nyitra, 2006. 192 lap

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozata 2005. évi második összejövetelét a szlovákiai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékével közös rendezvényként Nyitrán és Kolonban (Koliňany) tartotta meg június 2–4-én. Programjaik helyszínéül egyrészt azért választották a rendezők a közép-szlovákiai régiót, hogy a Kárpát-medencei magyar tudományos élet képviselői ily módon is együtt ünnepelhessék az őket fogadó kollégáikkal a nyitrai Konstantin Egyetemen folyó magyar nyelvű pedagógusképzés 45. évfordulóját. A helyszín választásával a rendezők másik célja az volt, hogy a szlovákiai magyar vonatkozású névtani kutatások megismer(tet)ésével újabb lendületet adjanak, a fiatal kutatókban kedvet ébresszenek a felvidéki magyarság személy- és helyneveinek a gyűjtéséhez, tudományos vizsgálatához, ezáltal múltjuk és jelenük mind teljesebb megismeréséhez.

A tanácskozáson elhangzott előadások írott, némileg átdolgozott változatait tartalmazza a fenti címmel megjelentetett kötet, melyben (az előszót, a megnyitót és az utószót leszámítva) tizenhat dolgozat sorakozik az előadások, illetőleg a tematika logikájának rendjében. Az egyes írások bemutatása előtt hangsúlyoznunk kell az őket szorosan összekötő közös vonásokat. Szerzőikre nem csupán a hasonló érdeklődés jellemző, hanem az is, hogy mindegyikük a Felvidéken élt/él (folyamatosan vagy ideiglenesen), ott dolgozott/dolgozik, kutatási témáik jórészt ahhoz a területhez, az ottani magyarsághoz kötődnek, szakmai és tudományos tevékenységükkel elkötelezetten szolgálják a magyar kultúra és tudomány ügyét. A rendezvény céljából és a szerzők érdeklődéséből következően minden dolgozat a szlovákiai magyarság nyelvével, elsősorban tulajdonneveivel, valamint nyelv- és névhasználati kérdéseivel foglalkozik. Tartalmi hasonlóságait és különbségeiket tekintve négyféle kérdéskört érintenek: a szaktudományok, a tudományos képzés helyzetét, a helynevek és a személynevek kutatását, valamint az alkalmazott névtan lehetőségeit Szlovákiában.

Előszavában HAJDÚ MIHÁLY a Szlovákiában kisebbségbe szorult magyarság nyelv- és névkincsével foglalkozó konferencia és a megjelent kötet sokoldalú tudományos jelentőségét emelte ki. Biztatónak látja a gyors fejlődésnek indult szlovákiai magyar névkutatás jövőjét, a rokon tudományágak képviselőinek az összefogását és a fiatal generáció tagjainak, a névtan iránt érdeklődő, kutató egyetemistáknak a munkálkodását.

Megnyitójával LÁSZLÓ BÉLA, a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának dékánja valójában már az előadások első témaköréhez kapcsolódik: röviden áttekinti a (cseh)szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás küzdelmes történetét 1918-tól napjainkig.

A kötet első tanulmányát VÖRÖS FERENC írta (Negyvenöt éves a magyar nyelvű pedagógusképzés Nyitrán, 11–9). Ebben vázolja a 20. század eleji magyar nyelvű felvidéki felsőoktatás felszámolásának történetét, majd áttekinti a II. világháborút követően újrainduló magyar nyelvű pedagógusképzés időszakait. A nyitrai Konstantin Egyetemen (és jogelődjein) folyó magyar nyelvű pedagógusképzés négy és fél évtizedes küzdelmeinek a részletezése után azt állapítja meg, hogy napjainkra az intézmény Szlovákia magyar nyelvű felsőoktatásának és több tudományágnak az egyik meghatározó központja lett.

Tudománytörténeti adalékokkal szolgált VÖRÖS OTTÓ a 20. század derekán a Felvidék s elsősorban Kolon nyelvjárásával, a szlovák–magyar kétnyelvűséggel, e nyelvek kölcsönhatásával foglalkozó Arany A. László munkásságáról és tragikus életéről (Arany Adalbert László emlékezete, 20–1).

KONCSOL LÁSZLÓ, a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó munkatársa a Csallóközi Kis-könyvtár című sorozat névtani hasznosíthatóságát igazolja (Múlt és jelen, 22–6). Példák sorával bizonyítja, hogy az 1993-ban indított régiótörténeti könyvsorozat eddig megjelent 32 kötetének értekezései, feltáró munkái jelentős forrásai lehetnek a felvidéki magyar hely- és személynevek kutatóinak, e tulajdonnevek pedig további tudományágak, elsősorban a nagytáj településtörténetére vonatkozóan szolgálnak fogódzókat.

A helynevekkel foglalkozó dolgozatok sorában VÖRÖS FERENC teljességre törekvő tudománytörténeti áttekintésében (Helynévkutatás a Felvidéken, 27–61) felsorakoztatja és értékeli mindazokat a magyar vonatkozású helynévgyűjtéseket, -feldolgozásokat, amelyek a Trianon utáni időszakban 2005-ig a mai Szlovákia területéről készültek, akár kézirat, akár nyomtatott formájúak; mellékelésben a kutatott településeket egyenként is számba veszi. Végső összegzése szerint a földrajzi neveink összegyűjtésében kevésbé, a névállományok kiadásában és szakmai feltárásában azonban jelentősebb a régió lemaradása a magyarországihoz képest, így mindenképpen sürgős feladatnak tekinti a felvidéki helynevek kutatásának a folytatását. A szlovákiai helynévkutatás történései mellett a szerző nyomon követi a felvidéki helynevek használatának változását, lehetőségeit, a hatalmi politika általi visszaszorítását, ellehetetlenítését is.

VÖRÖS OTTÓ kutatás-módszertani tanulságokkal is járó dolgozatában (Regionalizmusok és archaizmusok szlovákiai magyar vízrajzi köznevekben, 62–70) bemutatja, hogyan lehet kérdőíves módszerrel gyűjteni és feltárni egy régió beszélőközösségének a vízrajzi közneveit, illetőleg ezek jelentésárnyalatait. A közölt koloni vízrajzi köznevek tárához nyújtott magyarázataiból különösen figyelemre méltók, elgondolkodtatók a *séd* jelentéséről, használatáról, földrajzi elterjedtségéről és lehetséges etimológiájáról kifejtett nézetei.

Egy nyelvszigetet alkotó tájegységen vizsgálódik N. CSÁSZI ILDIKÓ (Zoboralja földrajzi neveinek névélettana, 71–82), s az ide sorolható 15, magyarok által lakott település helyneveinek (elsősorban) a lexikális elemzését igyekszik elvégezni. Adatai segítségével ki tudja mutatni a magyar eredetű helynevek elsődlegességét, feltárja a nevekben megörzött zoboralji tájszavakat, de a másodlagosan, a magyar nevek helyébe lépő szlovák nyelvi elemeket is. Végső következtetésében fő tendenciaként azt a folyamatot láttatja,

ahogy a régi magyar eredetű névanyag fokozatosan háttérbe szorul, s a helyébe lépő új elemek már nem a magyar névkincset gyarapítják, hanem a szlovákokot.

A távolabbi és a közelmúlt magyar helyneveinek az elszlovákosítási folyamatairól, módjairól értekezik TÖRÖK TAMÁS is (Ipoly mente tulajdonneveinek szlovák változatai, 83–95): 13 dél-szlovákiai, döntően magyar nemzetiségűek által lakott település 18–20. századi térképein található helyneveinek az összevetésével tárja fel az elsődleges magyar nevek szlovákra váltásainak, fordításainak a módjait. Kategorizálásával kimutatja, hogy az újabb térképeken általánosan jelentkező (hivatalos) szlovák névanyagnak a döntő többsége az eredeti magyar névadási motivációt megőrizve, tükörfordítással jött létre, így az ott élő lakosság nyelvcseréjét nem, csupán a hivatalos nyelv megváltozását bizonyítja.

A személynévi témakör első dolgozatában SÁNDOR ANNA Zoboralja (13 településének) 17. századi családneveit vizsgálja (Miről vallanak egy török adóösszeírás zoboralji nevei?, 96–109). Megállapítja névanyaga tipológiai, gyakorisági és földrajzi jellemzőit, majd ezek alapján következtet a névviselő lakosság összetételére és mobilitására. Névállományával egyértelműen tudja igazolni, hogy a vizsgált korszakban a leggyakoribb családnevek között ritka kivétellel csak magyar keletkezési módúak szerepelnek. Azok között is a legtöbb tagot számláló a keresztnévi, a helynévi és a foglalkozásnévi eredetűek csoportja: ilyenek a *Balla, Bence, Filep, Gál, Lőrinc, Márton, Szórád; Bodoki, Csákvári, Csekei, Gimes, Rábi; Ács, Csikós, Hajdú, Kovács, Mészáros, Molnár, Szabó, Varga* stb. Mindezek az ott és abban a korban élt lakosság etnikai hovatartozását is nagy valószínűséggel jelzik.

A (cseh)szlovákiai magyar személynevek másik csoportjának, a ragadványneveknek a 20–21. századi kutatását tekinti át BAUKO JÁNOS (Ragadványnév-kutatások Szlovákiában, 110–24). Külön-külön mutatja be a szlovák, valamint a magyar névtanosok gyűjtéseit és feldolgozásait, az utóbbin belül pedig részletesen kitér a névviselők életkora, nyelvi környezete által befolyásolt ragadványnévodás és -használat eltéréseire. A közeljövőre vonatkozóan a szlovákiai magyar személynévkutatás fontos feladataként jelöli meg a magyarlakta területeken a ragadványnévkincs további gyűjtését és vizsgálatát.

A napjainkra erősen elszlovákosodott Nagyhind 18–19. századi nyelvjárástörténetének a megismeréséhez hívja segítségül a falu (mintegy 250 évnyi) családnévanyagát PRESINSZKY KÁROLY (A nagyhindi családnevek illabialitásáról, 125–33). A vizsgált időszakot négy korszakra osztja, ezeken belül bemutatja a nevek gyakoriságának a rendjét, változását. A közelmúltig a falu nyelvjárására markánsan jellemző hangtani vonást a névállomány alapján így látja: „A nagyhindi nevek illabialitása tehát kimutatható, de a későbbi korszakokban nem jelentkezik olyan markánsan, mint a nyelvjárásban, ill. az élő nyelvben” (132).

Az alkalmazott névkutatás témáihoz két dolgozat is kapcsolódik. Szerzőik, MENYHÁRT JÓZSEF (Beszélnek az utcanevek? A nyelvi tervezés névtani vonatkozásairól, 134–45) és VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (Nyelvtervezés és névtervezés a Gramma Nyelvi Irodában, 146–53) szólnak a Szlovákiában, elsősorban a Gramma Nyelvi Irodában folyó magyar nyelvi tervezés gyakorlati névtani vonatkozásairól. Különösen jelentősnek tarthatjuk a szakembereknek azon igyekezetét, hogy javaslataikkal arra ösztönzik a magyarlakta települések önkormányzatait: az új utcákat az adott területek régi neveinek a felhasználásával nevezzék el, ezáltal is megmentve helységük történetének, népiéletének, nyelvhasználatának egy-egy apró emlékét. A társadalmi gyakorlatban hasonlóan fontosak a másodikként

említett írásban érintett kérdések: a helynevek egységes kodifikációja, bizonyos intézmény- és terméknevek magyaros szerkezetű megalkotása.

A kötet utolsó részében három nyitrai egyetemi hallgató: PETRES SÁNDOR (Hetényi családnevek, 155–60), TURCSÁNYI GABRIELLA (Gömöri barlangnevek, 161–70) és LIGÁRT KRISZTINA (Magyar–szlovák–cseh családnevek összehasonlító vizsgálata, 171–8) tudományos igényű dolgozata sorakozik, bizonyítva azt, hogy a legfiatalabb kutatói korosztály tagjai is fokozottan érdeklődnek a felvidéki magyarság személy- és helynevei, azok eredete, keletkezése, változása, megőrzése stb. iránt. A harmadikként említett szerző írásával igazolja, mennyire időszerű és a többnemzetiségű, többnyelvű Szlovákiában kikerülhetetlen a családnévkutatásban a nyelvek areális kapcsolatainak, azok egymásra hatásának a számításba vétele.

Nem illeszkedik szervesen a kötet tematikájához az a BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES által írásban leadott hozzászólás (A besztercebányai „Felvidék” páholy, 180–5), amely ugyan névlistát tartalmaz, de inkább helytörténeti munkába való.

A kiadványt a hivatkozott szerzők névmutatója zárja.

A szerzők egymás írásainak alaposabb áttanulmányozásával elkerülhették volna a felesleges ismétléseket (pl. a 137–8. és 146–8. oldalakon), fokozottabb önellenőrzéssel pedig a helyesírási és a sajtóhibákat is. A dolgozatok áttanulmányozása után az ismertető összefoglalóan azzal a megjegyzéssel ajánlhatja a szaktudomány képviselőinek a figyelmébe a kiadványt, hogy a nyitrai konferencia szervezői, a kötet szerkesztője és kiadója általa valóban be tudják mutatni a Felvidéken folyó sokirányú névtani kutatásokat, sőt, az ott élő magyarság sajátos, kisebbségi helyzetével összefüggő névtani témaköröket is.

BÍRÓ FERENC

RÁBAKÖZI SZEMÉLYNEVEK A 18–19. SZÁZADBÓL

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: Történeti személynevek a Rábaközéből (1690–1895). VH – Famulus Bt., Győr, 2006. 255 lap

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: 18–19. századi személynevek a Rábaközéből. Adattár. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 227. Budapest. 2007. 290 lap

Varga Józsefné hosszú ideje gyűjti és kutatja a Rábaköz településeinek személyneveit. Kitartó munkájának eredményeként sikeresen védte meg PhD-dolgozatát (vö. Névtani Értesítő 2005. 27: 301–3), amely kisebb átalakításokkal 2006-ban könyv formájában kerülhetett az érdeklődők kezébe. Ezáltal ismét egy „fehér folt” színesedett ki a magyar nyelvterület képzeletbeli onomasztikai térképén.

A dolgozat módszertani szempontból a kistérségi monográfiák hagyományait folytatja. Az adatok gyűjtésekor és feldolgozásakor a bevezetőben felsorolt – joggal mintának tekintett – monográfiák módszerét követi. Forrásai a 18–19. századi névanyagot tartalmazó egyházi anyakönyvek és népesség-összeírások (köztük egy 18. századi cigányösszeírás), amelyek segítségével 26 település névanyagát gyűjtötte össze és rendszerezte. A szerző kutatás-módszertani felkészültségét bizonyítja, hogy nemcsak a területre általánosságban

jellemző adatokat és tendenciákat mutatja be, hanem egy-egy településnek a többitől markánsan eltérő jellegzetességeire is felhívja a figyelmet.

A könyv vázát a személynevek szokásos csoportjainak megfelelően négy nagy fejezet alkotja: Családnevek, Ragadványnevek, Keresztnevek, Becenevek. A legterjedelmesebb rész a családnevek elemzése, hiszen a családnevek száma igen magas, és a családnevek élete is igen változatos a vizsgált két évszázadban. Ezt követik a keresztnevek, majd a források természetéből fakadóan jóval kisebb terjedelemben a ragadványnevek és a becenevek.

A családnevek megterheltségét és gyakoriságát nemcsak az egyes periódusokban írja le, hanem összehasonlítja a 18. és a 19. századra jellemző adatokat. Ezzel fontos megfigyeléseket kínál a településtörténet és a művelődéstörténet számára a népesség összetételéről és mozgásáról. A névállomány növekedésének üteme jól tükrözi a társadalmi változásokat, a betelepítések mértékét, de megmutatja a „konszolidáció” időszakát is, az 1850-es éveket, amikor a családnevek növekvő megterhelése a korábban meglévő névformát viselő családok számának megemelkedését jelzi. A családnevek nyelvi eredetének vizsgálata ugyancsak sok adalékkal szolgálhat a társadalomtudományok számára a migrációs folyamatok megfigyeléséhez. Hangsúlyozza például, hogy a nagy számú német eredetű név több hullámban került be a terület névállományába, mindig más társadalmi csoportot, illetve réteget jelölve (osztrák-bajor népesség, polgári német réteg, zsidó lakosság). A családnevek nyelvi formájának leírása mellett érdekes névélettani megfigyeléseket tesz a szerző a családnevek megszilárdulásának folyamatáról, amelyet a nevek helyesírásával és nyelvjárási jellegzetességeivel foglalkozó fejezet egészít ki.

A ragadványnevek elemzése értelemszerűen csupán az anyakönyvekbe bejegyzett megkülönböztető nevekre vonatkozik. A többszemponútú vizsgálatot (jelentés és forma, illetőleg szerkezet) néhány falu ragadványnévanyagának leírása és összehasonlítása egészíti ki. Külön érdekességet jelentenek a névélettani megfigyelések, például Osliban a keresztnevadástartást erősen befolyásoló plébános személye vagy Gartán a szűkös belterület meghatározó szerepe.

A keresztnevek vizsgálata a hagyományos mennyiségi és gyakorisági szempontok alapján történik. A szerző jó érzékkel hasonlítja össze eredményeit az ország más tájegységeiről publikált adatokkal, ezáltal is megerősítve a felső-rábaközi sajátosságokat. Bemutatja, hogy – ugyanúgy, mint az ország más területein – a keresztnevállomány a 19. század közepétől válik sokkal színesebbé és gazdagabbá. A többbelemű keresztnevek elemzése ismét a név és a társadalom szoros kapcsolatához kínál adalékokat, részben a nevek számának és a szülők társadalmi hovatartozásának párhuzamba állításával, részben pedig az anyakönyvi bejegyzésekből feltárt „sorselemzésekkel” (pl. hat gyermek egy családban, talált gyermek stb.). A keresztnevhasználat felekezetenkénti megoszlását vizsgálva a szerző az egyes nevek gyakoriságában talál jelentős különbségeket. Megállapítja, hogy az evangélikusok körében népszerűbbek az ószövetségi nevek, a katolikusok között pedig a martirológiumi nevek. Ez a tétel elsősorban a női nevekre vonatkozik, a férfinevek között nem rajzolódik ki ilyen markáns különbség. Önálló alfejezet elemzi az izraelita felekezet neveit. A szerző arra a megállapításra jut, hogy igen gazdag a névanyag, sok a nem hivatalos névforma, és különösen a férfinevekben az idők során egyre erőteljesebb asszimilációs törekvések tapasztalhatók. Végül összehasonlítja egyetlen település, Beled község három felekezetének keresztneveit.

A becézőnevek bemutatásakor a szerző hangsúlyozza, hogy a vizsgált források inkább a női neveket közölték becéző formában, így a dolgozat megállapításai elsősorban ezekre igazak. Közöttük is főleg a gyakori keresztnemeknek van több becéző formájuk. A felső-rábaközi adatok elemzése azt az általános tételt igazolja, hogy a becézés alaki eszközei a vizsgált két évszázadban folyamatosan átalakultak, bizonyos formák idővel háttérbe szorultak, mások divatosabbá váltak.

VARGA JÓZSEFNÉ munkája átfogó képet nyújt a Rábaköz 18–19. századi személynéveiről. Nemcsak bemutatja ennek a térségnek a történeti névanyagát, nemcsak leírja a felső-rábaközi személynévrendszer összefüggéseit, hanem adatait és következtetéseit folyamatosan összeveti az ország más kistérségeinek jellemzőivel. Rendszerezése általánosságban is megerősíti a személynévek egyes típusai között meglévő szoros kapcsolatot, ugyanakkor hangsúlyozza a térhez és időhöz kötött sajátosságokat.

Alig egy évvel a fent bemutatott kötet megjelenése után az olvasó önálló kiadványként veheti kézbe a hozzá tartozó adattárat. A 26 falu mintegy 200 éves névkincsét bemutató kiadvány az adatok több szempontú csoportosítását tartalmazza. A monográfiában elemzett személynévek közül a ragadvány- és becenevek viszonylag gyér előfordulásuk miatt nem kerültek be az adattárba.

A családnevek feltárása a történelmi események és a rendelkezésre álló források összehangolásával hat időbeli csomópontban történik részben a nevek mennyisége, részben nyelvi eredete alapján. A keresztnemeket hét korszakba sorolva rendezte el a szerző először a gyakoriság alapján, majd a felekezetek szerint. A két kötet párhuzamos olvasása megerősíti az értekező rész megállapításait, és az érto olvasó számára újabb szempontok szerinti elemzés lehetőségét kínálja.

FERCSIK ERZSÉBET

**SCHEIRICH LÁSZLÓ: A MI MAGAS-TÁTRÁNK
A MAGAS-TÁTRA TÖRTÉNELME
Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2004. 316 lap**

A magyar névtudományban a hegynevek kutatása a többi helynévtípushoz képest a háttérbe szorult. A témával bővebben és szakszerűen elsősorban KISS LAJOS foglalkozott, aki „A hegyek és hegységek nevei” című akadémiai székfoglalóját (2001) is ennek a témakörnek szentelte.

SCHEIRICH LÁSZLÓ célja megismertetni az olvasót a Magas-Tátra (Szlovákia területén lévő) történelmi eseményeivel, földrajzi neveinek kialakulásával. Tekintettel a könyv terjedelmére (316 lap) elsősorban a magyar helynevekkel foglalkozik, de mindenütt feltünteti a szlovák névmegfelelőt, és sok helyen a németet, illetve a lengyelt is. A helyneveket térképeken lokalizálja, s a tárgyalt toponimák magyar–szlovák, szlovák–magyar jegyzéke a mellékletben található (273–312). A művet gazdag képanyag teszi szemléletesebbé.

A könyv írója az egyes fontosabb völgyek, gerincek, csúcsok tárgyalását a Tátra nyugati részén kezdi, és fokozatosan halad kelet felé. Az egyes fejezetek szerkezete hasonló. A hegyrészek leírását az alattuk lévő települések történetével indítja, majd ismerteti az itt

található földrajzi objektumokat (tó, forrás, patak, vízesés, szikla, barlang, erdő, rét, út, ház stb.), az egyes nevek létrejöttének motivációját, a lokalizációs ponthoz kötődő különböző (magyar, illetve más nyelvű) névváltozatokat, a névadókat, az első ismert látogatókat, a hegyrészekkel foglalkozó kutatókat, a turistaegyesületek tevékenységét, a meg nem valósított terveket és névjavaslatokat, a tragikus eseményeket és a szájhagyomány útján terjedő hiedelmeket.

A szerző nagy hangsúlyt fektet az egyes helynevek eredetének feltárására. Több száz tulajdonnév keletkezésének névadási indítékát adja meg. A helynevek rengeteg hely- és művelődéstörténeti információt rejtenek magukban, különböző tudományágak (történelem, földrajz, néprajz stb.) számára szolgálnak adalékokkal. Egyes helynevek keletkezéstörténete ismeretlen, illetve több motiváció is számításba jöhet; magának a Tátra elnevezésnek az etimológiája sincs a mai napig véglegesen tisztázva. A következőkben lássunk néhány ismert névadási indítékot példákkal szemléltetve! A Magas-Tátra csúcsai gyakran arról a településről kapták a nevüket, amelynek a birtokába tartoztak: *Batizfalvi-csúcs*, *Csorbai-csúcs*, *Gerlachfalvi-csúcs*, *Felkai-csúcs*, *Késmárki-csúcs*, *Lomnici-csúcs*, *Menguszfalvi-csúcs*. Egyes névtelen hegycsúcsok az első megmászőik nevét vették fel: *Déchy-csúcs*, *Englisch-csúcs*, *Grósz-kuloár*, *Komarnicki-pillér*, *Simon-torony*. Nemcsak férfiakról, hanem nőkről is neveztek el hegyrészeket. Erről tanúskodnak az *Erzsike-torony*, *Etelka-torony*, *Katalin-csúcs*, *Márta-csúcs* nevek. A hegyrész alakjára utalnak a következők: *Bástya-gerinc*, *Hegyes-torony*, *Szív-völgy*, *Székényes*, *Szűk-barlang*. Állatnevek is szolgáltathattak a névadás motívumaként: *Halas-tó*, *Kacsa-völgy*, *Macska-katlan*, *Mormota-völgy*, *Pók-völgy*, *Zerge-tavak*. A diákok hegyi túráját örökíti meg a *Diák-forrás*, *Egyetemi-csúcs* név. A mesevilágból ismert szereplők is megjelennek a névanyagban: *Hüvelyk Matyi*, *Sárkány-fal*. Különböző népek más-más motiváció alapján adhattak nevet ugyanannak a hegycsúcsnak: *Déchy-csúcs* (*Dračí štít* 'Sárkány-csúcs'), *Déry-csúcs* (*Spišský štít* 'Szepesi-csúcs'), *Fecske-torony* (*Pyšný štít* 'Büszke-csúcs'). A szerző által tárgyalt nevek között vannak pozitív (*Gyöngy-vízesés*, *Idillikus-patak*, *Virágoskert-torony*), illetve negatív (*Ördög-hát*, *Pokol-torony*, *Sátán-csorba*) asszociációt keltők.

Egy lokalizációs pontnak több megnevezése is lehetett a múltban. Példaként említhetjük, hogy a *Lomnici-csúcs*-ot (az egyéb megnevezések mellett) a 17. században *Vaternak* 'Apa', *Grossvater*-nak 'Nagyapa' nevezték, a 18. században *Königsberg* 'Királyi hegy' néven is előfordul, s a régi lengyel irodalomban mint *Kórlowa Tatr* 'a Tátra királynője' szerepel. Érdekes adatokat találhatunk a könyvben a hivatalos helynévváltoztatással kapcsolatban is: pl. az egész történelmi Magyarország legmagasabb hegycsúcsának, a *Gerlachfalvi-csúcs*-nak a nevét a millennium évében, 1896-ban *Ferenc József-csúcs*-ra változtatták, majd 1948-tól *Sztálin-csúcs* volt a neve, 1956-ban pedig hivatalosan visszakapta régi nevét. A szerző a nevek történeti forrásokban való előfordulását, változását, a névadás módját és idejét faktografikus pontossággal írja le. Számos olyan névjavaslatot is közöl, amelyet nem fogadtak el, illetve amelyek nem terjedtek el: pl. 1902-ben Késmárk városa a határában lévő egyik csúcsot *Kossuth Lajos-csúcs*-nak nevezte el, de a név általánosan nem terjedt el a hegymászók és a turisták között. Néhány helynév félreértés révén keletkezett: pl. a gorál *Ceska dolina* (= Nehéz-völgy 'nehezen megközelíthető völgy') elnevezést Sydow porosz utazó 1830-ban megjelent művében *Böhmisches Tal*-nak 'Cseh-völgy' fordította. A nevet más szerzők is átvették, és végül általánosan elterjedt az új (*Cseh-völgy*) elnevezés.

A kötetből sok, az adott területhez és kutatásához kapcsolódó érdekességet tudhatunk meg. Példaként említjük, hogy a szájhagyomány szerint Mátyás király is szívesen tartózkodott a Tátrában, s miután megmászta a *Nagyszalóki-csúcs*-ot, az ő tiszteletére nevezték el az ormot *Király-orr*-nak. De megtudhatjuk azt is, hogy a *Békás-tó* elnevezés az aranyásóktól származik, akik azt hitték, hogy a tavakban varangyos békák élnek, és gyomrukban aranyszemcsék vannak.

SCHEIRICH LÁSZLÓT joggal sorolhatjuk a jeles Tátra-kutatók közé. A témában való jártasságát bizonyítja a szakirodalomból, történeti, (elsősorban magyar, német és szlovák nyelvű) levéltári forrásokból származó hivatkozások nagy száma. A tátrai irodalom a szerzőnek köszönhetően értékes művel gazdagodott, s a mű a névtudomány számára is fontos adalékokkal szolgál.

BAUKO JÁNOS

G. PAPP KATALIN: GYŐR UTCANEVEI **Hazánk Könyvkiadó, Győr, 2006. 219 lap**

A könyv szerzője nem először fordul tudományos érdeklődéssel Győr város névtani múltja felé. A Magyar Névtani Dolgozatok egyik füzeteként megjelent azonos című munkája, valamint az utcanevek változásait bemutató 1997-es tanulmánya mintegy újj-
gyakorlatnak is tekinthető ehhez a nagy ívű vállalkozáshoz. G. PAPP KATALIN Győr város polgárainak ajánlotta könyvét, s minden bizonnyal sokat forgatott, népszerű olvas-
mánya lesz ez a győrieknek. Kutatásának eredményei azonban az onomasztika talán
kissé elhanyagoltabb területének, a belterületi helyneveknek a nyelvészeti szakirodalmát
is gazdagítják.

A könyv szerkezete egyszerű, felépítése világos. Az anyaggyűjtés tapasztalatainak és a feldolgozás módjának közreadását egy rövid történeti áttekintés követi, amely az első győri közterületi nevek előfordulásától 2002-vel bezárólag kíséri figyelemmel a változásokat, néhány nagyobb csomópont köré csoportosítva a névanyagot. A szerző
szükszavú, de lényegre törő helytörténeti és történelmi-politikai háttér-információkkal
segíti a névtípusok kialakításának megértését. Az elnevezések elő- és utótagjainak válto-
zásaiban megnyilvánuló számszerűségi tendenciák a különféle grafikus ábrázolások
folytán még nyilvánvalóbbá válnak. A fejezetet rövid irodalomjegyzék zárja.

A könyv legterjedelmesebb része a 120 oldalas Adattár. A száraz szakmai kifejezés
mögött a város régi és közeli múltjáról, jelenéről szóló ismeretek kincsestára rejtőzik.
Már a fejezet bevezetőjében feltüntetett forrásjegyzék is adatgazdag oldalakat ígér, a
könnyen kezelhetőséget pedig logikusan felépített és jól tipografált szócikkek biztosítják.
Levéltári, könyvtári dokumentumok, modern statisztikai kiadványok bőséges szöveg- és
térképadatai szolgálnak elsődleges forrásul, az értelmezésben, összehasonlításban, kiegészítésben pedig szótárak, szakkönyvek, cikkek segítik a szerzőt. Ábécérendben sorjáznak
elénk – pontosan lokalizálva – Győr jelenlegi közterületi nevei; először mai alakjukban,
majd rövid történeti kitekintésben megismerkedhetünk múltbeli formájukkal is. Sok érde-
kességet olvashatunk a város történetében szerepet játszó személyekről, illetve országos

nagyjainknak Győr városához fűződő kapcsolatáról. A tágabb összefüggések, folyamatok érzékeltetésével történeti kontextusba ágyazódik egy patinás város helynévtörténeti múltja és jelenkora. A források korrekt feltüntetése, a fejezetet lezáró jegyzetapparátus és irodalomjegyzék a filológiai pontosság, szakmai igényesség fokmérője. Az izgalmas kalandozásokra csábító kötetet újabb „olvasóbarát” fejezet egészíti ki: a Mutató.

Ez a kincsesbánya azonban még jócskán kiaknázatlan. Meg-megcsillan egy-egy archaizmus, ilyen például az *Iszkápa* köz előtagjául szolgáló, a köznyelvben *eszkábál* változatban ismert szóalak, vagy ennek magyarázatában a *burcsellás* tájszó (a *Burcsellás köz* is innen kapta a nevét). Megtudhatjuk, hogy a város gabonakereskedelmének virágzása idején a vízi fuvarosok lapos fenekű, fedélzet nélküli hajókon, ún. *burcsellá*-kon szállították áruikat. Ezeket a dereglyéket a szegkovácsok „eszkábálták”, akik a mai *Iszkápa* közben laktak. Jó lenne tudni azt is, hogy mi lehet a *Gurdony*, *Esztergető*, *Pándzsa*, *Gyirmó*, *Pinkóca* előtagok jelentése, miről nevezték el a *Lesvár utcá*-t. Időnként belefeledkezünk a névhangulatba, ízlelgetjük a *Gyöngy*, *Gyöngyszem*, *Gyöngyvessző*, *Gyöngyvirág*, *Hajnal*, *Hajnalcsillag* utcanévek kissé édeskés, a *Függvény*, *Katód*, *Oxigényvári* előtagok reszelős, túlságosan prózai hangulatát. Az *Aranyos utca* nevének olvastán, ha nagy költőnk meg nem állítaná, sokféle irányba indulhatna el motivációt kereső fantáziánk. Ebben a városban sem ritka a névbokrosítás (*Barka sor* – *Barka köz*, *Dankó Pista tér* – *Cinka Panna utca*); ez a téma is megérne egy kitekintést.

A sok izgalmas nyelvi adat, a korrekt közlésmód, a számtalan helyismereti-történeti érdekesség, a közérthető, olvasmányos forma, a mellékletek között szereplő régi térkép- és kéziratismásolatok mind-mind arra biztatják a névtan iránt érdeklődőket és Győr szelermeseit, hogy sűrűn lapozgassuk e jeles kiadványt.

ERDÉLYI ERZSÉBET

**KI VOLT SHERLOCK HOLMES?
TANULMÁNYOK A NEVEK SZEMANTIKÁJÁRÓL
Szerkesztette: SZABÓ ERZSÉBET – VECSEY ZOLTÁN
Klebensberg Kuno Egyetemi Kiadó, Szeged, 2005. 216 lap**

Ha a fenti kérdésre nem is ebből a könyvből kapunk választ, azért minden névtanos számára hasznos és gondolatébresztő olvasmány lehet e tanulmánykötet. A Szegedi Tudományegyetem Germanisztikai Intézete és Irodalomtudományi Doktori Iskolája által támogatott, ízléses külsejű kiadvány a „*Studia poetica*” című sorozatban jelent meg 2005-ben. Habár azóta több mint egy év telt el, a névtanosok közül valószínűleg kevesen találkoztak vele, mivel a tanulmányokat összefogó elméleti kerete meglehetősen távol áll a hagyományos névtantól. Mégis érdemes vele megismerkednünk, hiszen a tanulmányok szerzői olyan névelméleti kérdésekkel foglalkoznak, amelyek a névtanosok előtt sem ismeretlenek.

A zseniális nyomozó alakja, pontosabban neve a könyv szinte minden írásában felbukkan. Úgy tűnik, a probléma kapcsán Holmes olyan „ikonná” vált, mint a szintelen zöld eszmék a generatívoknál vagy a Bill által Joyce-nak küldött rozmár a kognitívoknál,

ezért remek ötlet volt a szerkesztőktől, hogy e jelképet beemelték a címbe (és a borítóra). A fent említett probléma a „fikcionális (vagy másképp) üres nevek” kérdésköre, ez fogja össze tematikailag a kötetben szereplő tanulmányokat.

A névelméletben igen korán felmerült a tulajdonnevek jelentésének kérdése. Elég, ha Platón Kratüloszára utalunk, amely szerint a tulajdonneveknek hajdan közszoí jelentésük volt, amely azonban később elhomályosult. Hagyományosan két vélemény áll egymással szemben: az egyik szerint a neveknek nincs jelentésük (e gondolat magyar képviselője volt például GOMBOCZ ZOLTÁN), a másik szerint viszont van. A kérdés az, hogy mi ez, miből áll ez a jelentés, hiszen az nyilvánvaló, hogy különbözik a közszoíak jelentésétől. Itt megint eltérő álláspontok ismereteseek. Az egyik szerint (pl. CHRISTOPHERSEN, KNEALE) a név jelentése maga a denotátum, vagyis a *Sherlock Holmes* név jelentése maga a pipázó, kockás sapkás detektív. E vélemény cáfolatára szokás felhozni azt az érvet, hogy a denotátummal nem rendelkező neveknek (pl. *Héraklész*, *Sherlock Holmes*, *Völgyzugoly*) is van denotatív jelentésük (pl. STRAWSON, J. SOLTÉSZ). E vitákban a fenti, a kötetben „fikcionális vagy üres nevek”-nek nevezett csoport tehát csak mellékszereplőként, a bizonyítás egyik eszközeként van jelen, a szegediek által összegyűjtött tanulmányok azonban e neveket avatják főszereplőkké. (E kérdés egyébként, mint BEN CAPLAN később bemutatandó írásából megtudjuk, már PARMENIDÉSZ is foglalkoztatta [i. e. 5. sz.], az „üres kifejezés” elnevezés azonban FREGÉTől származik.)

A kötetben három kivétellel külföldi szerzők tanulmányai kaptak helyet. Bár ezeket végigolvasva nyilvánvalóvá válik, hogy mi kapcsolja őket össze, mégsem lett volna haszontalan egy bevezető tanulmány vagy legalább egy rövid előszó a vizsgált kérdésekről, irányzatokról, s hogy miért éppen ezeket az írásokat adták közre a szerkesztők. Persze ez elsősorban a logikában, filozófiában kevésbé járatos, ám érdeklődő olvasók, nyelvészek számára lett volna hasznos, még ha a szerkesztők vélhetőleg inkább a szűkebb szakmának szánták is kötetüket. Mielőtt belefognánk a részletesebb áttekintésbe, a félreértések elkerülése érdekében meg kell jegyeznünk, hogy a *név* terminust a névtan szóhasználatától eltérően e tanulmányokban nem csupán a tulajdonnevekre, hanem általában a főnevekre, a dolgok neveire alkalmazzák, ezért a kötetben több nem tulajdonnévvel foglalkozó írás is megtalálható.

Az első tanulmány, CSATÁR PÉTER, KERTÉSZ ANDRÁS és RÁKOSI CSILLA munkája (Nevek a tudományban: Az elméleti terminusok problémájának tündöklése és bukása; 7–72) is ilyen: a tudományos elméletekben használt nevekkal, vagyis elméleti terminusokkal foglalkozik (pl. *faj*, *atom*). A realista elképzelés szerint ezek közvetlenül nem megfigyelhető, de létező objektumokat jelölnek, az instrumentalista felfogás szerint viszont csak szimbolikus funkciójuk van, a megértést segítik, denotátumuk azonban nincs. A szerzők e kérdéskör vizsgálatának a történetét mutatják be, összevetve egymással a megoldásra tett különböző kísérleteket.

FRANCOIS RECANATI (Hogyan beszéljünk a fikcióról; 73–89) a fikcionális állítások működését vizsgálja (pl.: *A gyerekek azt hiszik, a Mikulás csak akkor jön, ha már mindenki alszik.*). Az ilyen típusú mondatokban egy denotátummal nem rendelkező névről állítunk valamit, vagyis színlelt állításokkal beszélhetünk a fikció keretén belül (a példamondat esetében tehát úgy teszünk, mintha a Mikulás létezne, és e színlelés összefüggésén belül a fenti hitet tulajdonítjuk a gyerekeknek). A szerző különböző, ezzel foglalkozó nézeteket vet össze, többek között WALTON elgondolását a „meinongi színlelés”-ről (e szerint úgy teszünk, mintha a valóságos világon kívül, egy imaginárius dimenzióban a

Mikulás valóban létezne; mivel pedig létezik, referálni is tudunk rá). A nem elsősorban erre a kérdésre koncentráló, de a megoldására alkalmazható felfogások közül LAKOFF és JOHNSON metaforaelméletét emeli ki, hiszen TALMY szerint a metafora kognitív színlelés.

BARBARA ABBOTT tanulmánya a tulajdonnevek jelentésének fent említett általános kérdéséhez szól hozzá (A határozottság és a tulajdonnevek: rossz hírek a leíráselmélet számára; 91–106), GEURTS 1997-es tanulmányát véve alapul. GEURTS szerint a tulajdonnév jelentése maga a denotátum. Munkájában tíz olyan nyelvi jellemzőt mutat be a tulajdonnevek felidéző elméletének alátámasztására, amelyek közösek a tulajdonnevekben és a határozott leírásokban (nála a határozott leírás és a határozott NP egymás szinonimái, holott a határozott leírást többnyire csak a határozott NP-k egyik fajtájának tekintik a névmások, tulajdonnevek, rámutató szerkezetek stb. mellett). ABBOTT célja annak bizonyítása, hogy e jellemzők nem támasztják alá GEURTS elméletét, mivel néhány esetben a kiemelt jellemzők nem is közösek, máskor pedig a hasonlóságok GEURTS elemzésétől független tulajdonságokkal magyarázhatók. Ilyen például a tulajdonnevekhez kapcsolódó határozott névelő kérdése, amely, bár ABBOTT elsősorban a németre és az angolra hivatkozik, a magyarban is problémás, hiszen vannak olyan tulajdonnevek, amelyek előtt állhat határozott névelő, és vannak, amelyek előtt nem: a határozott névelő tehát nem magyarázat a szerkezet határozottságára (nem is beszélve azokról a nyelvekről, amelyekben nincs névelő).

A kötetben szereplő tanulmányok közül a következő két írás használja a fent említett „üres név” terminust. Időben MAGDA REIMERé a korábbi, ezért ez került előbbre (Az üres nevek problémája; 107–35). Mivel azonban BEN CAPLAN (Üres nevek; 135–45) számos olyan fogalmat megmagyaráz, amelyet REIMER ismertként kezel, talán érdekesebb lett volna az időrend ellenére felcserélni e két tanulmányt. Persze CAPLAN nyilvánvalóan a REIMER által fölvetett kérdéseket gondolta tovább, de a tanulmányok közötti erős kapcsolat miatt nem lett volna zavaró e csere. Így ugyanis a millianizmusban járatos olvasóknak a második tanulmány egyes részei fölösleges ismétlésnek és bőbeszédűségnek tűnhetnek, a kevésbé járatosak pedig aha-élményben részesülnek, utóbb világosodva meg annak hátteréről, amit korábban olvastak. Mindkét tanulmány a millianizmus azon felfogásából indul ki, hogy a mondatok proposíciókat fejeznek ki. Ezek absztrakt tárgyak, az igazságértékek elsődleges hordozói, valamint a hit és az állítás attitűdjének tárgyai. Az üres neveknek azonban nincs viselőjük, ezért nem referálnak semmire, emiatt az őket tartalmazó mondatok (pl. *Sparkie* [Keanu Reeves feltételezett, tulajdonnévvel rendelkező öngyújtója] *nem létezik.*) semmilyen proposíciót nem fejeznek ki. Mivel egy mondat e felfogás szerint csak akkor jelent valamit, ha kifejez egy proposíciót, e mondatoknak nincsen jelentésük, ugyanakkor nem tűnnek jelentés nélkülieknek. Ráadásul egy mondat igazságértéke megegyezik az általa kifejezett proposícióéval, vagyis e mondatoknak igazságértékük sincs, holott igaznak tűnnek. E gondolatmenet végpontja, hogy csak az képes őszintén kimondani egy mondatot, aki igaznak véli a mondat proposícióját. E mondatokat tehát senki nem tudná őszintén kimondani, mégis úgy tűnik, lehetséges ilyesmi. A két tanulmány e problémák megoldására tett kísérleteket, javaslatokat tekint át; REIMER inkább szerzők, CAPLAN pedig irányzatok szerint.

SZABÓ ERZSÉBET tanulmánya (A fikcionális tulajdonnevek mint kettős szemantikai profilú kifejezések; 147–62) KRIPKE 1963-as és 1980-as elméletéből indul ki. A korábbi szerint a fikcionális entitások nem léteznek, de a világ valamely tényellentétes, lehetséges állapotában létezhetnének. 1980-ban azonban KRIPKE rájött, hogy ebben ellentmondás van,

ugyanis a tényellentétes dimenzióban lévő entitások feltételezik az aktuális entitások létét. SZABÓ ERZSÉBET ezt a problémát PUTNAM koncepcióján, az indexikusságon (merev jelölés) keresztül, a kétdimenziós modális szemantika felhasználásával igyekszik feloldani.

RUTH RONEN 1994-es írása a legkorábbi a kötetben szereplők közül (Fikcionális entitások, hiányos létezők; 163–81); az előzőektől eltérően – feltehetőleg terjedelmi okokból – nem közlik teljes egészében, de egy lábjegyzetben röviden összefoglalják a kihagyott rész lényegét. A szerző irodalmi szövegekben, többek közt Jane Austen „Emmá”-jában vizsgálja, hogyan vezetődnek be a fikcionális entitások (nem feltétlenül tulajdonnevek, lehetnek például helyszínek is, az irodalom által teremtetett és a nyelv által létrehozott konstrukciók) a művek fikcionális világába, hogyan válnak határozottá.

Az utolsó tanulmányban VECSEY ZOLTÁN (A tulajdonnevek mint indexikus kifejezések; 182–208) a szokványos személyneveket az indexikus kifejezésekhez hasonlítja. Az indexikusok olyan szavak, amelyeknek szemantikai tartalmát a lexikai jelentés, a kompozíció szintaktikai szabályai és a nyelvhasználat aktuális körülményei együttesen határozzák meg. Pl.: *Ez kényelmes*. E mondat értelmezéséhez elengedhetetlen, hogy a kontextus tartalmazza azt a tárgyat, amelyről a kényelmesnek-lenni tulajdonságot állítjuk. Az *itt* és a *most* sikeres referálásához ráadásul a beszélői szándék ismerete is szükséges, hiszen az előbbi jelölhet egy cm^2 -t, de akár a Naprendszer is. Ezekhez hasonlóan működnek a szokványos személynevek is. Ha egy név homonim (pl. több *Kovács István* nevű tanár él Szegeden), a névhasználóknak kell előhívniuk a hosszú távú memóriájuk egyedi helyein tárolt mentális fájlokban lévő információkat, amelyek a személynevek referenseihez kapcsolódnak.

Bár a röviden bemutatott írások a névtanban eddig inkább csak érintett területet vizsgálnak a névtanosok számára szokatlan módszerekkel, érdemes őket (és a további vizsgálódást segítő, épp ezért rendkívül hasznos általános bibliográfia által ajánlott olvasmányokat) alaposabban is tanulmányoznunk. Egyrészt azért, hogy újra és újra tudatosítsuk magunkban: ugyanazzal a kérdéssel többféle elméleti keretben, többféle irányból közelítve, többféle módszerrel is lehet hitelesen foglalkozni, másrészt azért, mert a tudományos megújulást mindig a különböző tudományterületek közötti együttműködés és a tudományok közti érintkező területek vizsgálata eredményezi.

SLÍZ MARIANN

A RION. KÖNYVSOROZATAIRÓL: QUADRION. ÉS QUIRION.

1. A Rómában, ENZO CAFFARELLI főszerkesztésében megjelenő és nemzetközi súlyának is megfelelően immár tekintélyesnek mondható Rivista Italiana di Onomastica (RION.) megjelenésének 10. évfordulójától, azaz 2005-től (az évente kb. 6-700 oldalon kiadott két szám mellett) két könyvsorozatot is útjára bocsát. A főszerkesztő mindkét sorozat esetében szintén ENZO CAFFARELLI, a kiadó pedig a római Società Editrice Romana.

2. Először a Quaderni Internazionali (QuadRION.), azaz a „Nemzetközi Füzetek” (angolul: RION. International Series) sorozat terve fogalmazódott meg. Ennek célja a nemzetközi névtani kutatások (és ezek interdiszciplináris jellegének) elősegítése és összehangolása, különös tekintettel a módszertani és a terminológiai kérdésekre. A sorozatban kongresszusi anyagok, gyűjteményes kötetek és monográfiák is helyet kaphatnak (olasz, francia, spanyol, angol vagy német nyelven); minden tanulmányt két különböző nyelvű rezümé is kísér. A tudományos háttér, a színvonal biztosítására (nem csak nyelvészekből álló) 17 nemzetet képviselő tiszteleti testület (comitato d'onore/Honour Committee) is alakult: ennek magyar tagja HAJDÚ MIHÁLY (minderről l. RION. 2005: 213–4).

2.1. A nemzetközi sorozat első kötete (erről l. RION. 2005: 503–6) 2005-ben jelent meg „Denominando il mondo. Dal nome comune al nome proprio / Naming the world. From common nouns to proper names” [Elnevezve a világot. A köznévtől a tulajdonnévig] címmel, DUNJA BROZOVIĆ-RONČEVIĆ és ENZO CAFFARELLI gondozásában (434 lap). Előzménye a 2004. szeptember 1–4. között Zarában tartott nemzetközi szimpózium (tervéről előzetesen l. RION. 2004: 277–8, megvalósulásról 2004: 638–9, 2005: 197–8). Az összefüvetelen 18 országból 30 kutató vett részt.

A kötet anyaga három nagy fejezetre tagolódik. Az első általános névtani problémákat tárgyaló cikkeket, a második az antroponímia, a harmadik pedig a toponomasztika kérdéseivel foglalkozókat fogja össze. A 28 tanulmánynak a fele angol, 10 olasz, 3 francia és 1 spanyol nyelvű.

Az általános témákat összefoglaló fejezetben R. COATES és M. HARVALIK tanulmánya is a köznév és a tulajdonnév átmeneteinek kérdéseit tárgyalja; kognitív nyelvészeti keretbe illesztve vizsgálja a metaforizáció szerepét a tulajdonnévvé válás folyamatában D. BROZOVIĆ-RONČEVIĆ – M. ŽIC FUCHS (a *vuk* és a *medvjed* szavakból kialakult horvát tulajdonnevek konkrét példája alapján). M. WAHLBERG azt vizsgálja, hogy milyen okai lehetnek annak a ténynek, hogy bizonyos helyeket (tulajdon)névvel jelölünk, másokat viszont nem. A. KOOPMAN a tudományos terminusok (pl. a latin állatrendszertani nevek) névtani státusát, illetve a kontextus hatására ezek státusának megváltozását elemzi. A többi tanulmány partikulárisabb kérdéseket vizsgál: O. BUŠŠ a népnevek sokat vitatott kérdéséről, E. DE STEFANI a többnyelvű közösségekben (konkrétan Svájcban) meglévő márkanévhasználatról, A. V. SUPERANSKAYA pedig az internetes játékok névhasználatáról (nick-names) értekezik.

A második fejezet személynévtani tanulmányai közül A. ROSSEBASTIANO a Szűz Máriát jelölő, rá utaló olasz keresztnévek (a *Maria* mellett *Assunta*, *Immacolata* stb.) 20. századi területi elterjedtségét, gyakoriságának csökkenését mutatja ki. Több tanulmány is foglalkozik – szinkrón, illetve történeti szempontból – az „átlátszó jelentésű” utónevekkel (D. GERRITZEN – E. VAN NIFTERICK, M. SAARELMA-MAUNUMAA, L. DÍAZ SUÁREZ, L. KOUZNETSOVA). A vezetéknéveket elemzi E. CAFFARELLI (az európai vezetéknévek összehasonlító vizsgálata a leggyakoribb 50 vezetéknév alapján) és T. OANCĂ – A. STANCU (az *-in* képzővel alkotott szláv eredetű családnevek Romániában). J. GERMAIN a kiadás alatt álló „Patronymicum Romanum” (PatRom) anyaga alapján mutatja be a neolatin továbbélés névállománybeli különbségeit a különböző területeken. G. MARRAPODI a *Johannes* és a *Martinus* nevekbeli köznevesült állatneveket elemzi az itáliai és a gallo-román területen, M. V. G. FERREIRA pedig a port. *marmelada* (eredetileg: 'birsalmalekvár') szó személynévi tulajdonnevesülését követi nyomon.

A harmadik, a helynevekkel foglalkozó fejezet tíz tanulmánya közül általánosabb vonatkozású O. LURATI tanulmánya, aki felhívja a figyelmet a művelődéstörténeti háttér alaposabb bevonására a helynévkutatásba (pl. egy adott kancellária írásmódjának erős hatása egy-egy konkrét forma kialakulására), s egyúttal új értelmezéseket javasol a *Milano* helynév, illetve az *-ate* végű helynevek etimológiájában. A többi közlemény egy-egy konkrét esettanulmány: W. SCHWEICKARD a *Ragusa* címszót ismerteti a kiadás alatt lévő „Deonomasticon Italicum”-ból; G. NAVAZA a (spanyolországi) galíciai tengerpart helyneveiről ír; V. SKRAČIĆ az adriai tengerpart két helyneve kapcsán a „visszaköznevesülés”-ről értekezik, míg az ellenkező irányt, azaz a köznévből tulajdonnévvé válást elemzi L. BALODE lett, litván és óporosz helynevekben; A. LEINO a finn tónevek rendszerét, I. HAUSNER az Alpok jellegzetes helyneveit („toponimi alpini”) tekinti át; F. FINCO a szláv köznévi eredetű friuli helyneveket vizsgálja; R. LAZEA a román nyelv szláv eredetű helyneveinek néhány vonatkozását emeli ki; és végül D. ŠKARA – D. BROZOVIĆ-RONČEVIĆ az antropomorfizáló metaforizációt elemzik a helynevek kialakulásának folyamatában.

2.2. A sorozat második kötete 2006-ban jelent meg „Lessicografia e onomastica / Lexicography and onomastics” [Lexikográfia és névtan] címmel (292 lap), PAOLO D’ACHILLE és ENZO CAFFARELLI szerkesztésében (erről előzetesen l. RION. 2005: 578–9, recenzálva 2006: 531–3). Ennek előzménye a RION. és az Università degli Studi Roma Tre Nyelvészeti Intézete szervezésében 2006. február 16–17. között Rómában megtartott szimpózium (l. előzetesen RION. 2005: 574, beszámolóként 2006: 317–8), amelyen 23 (főleg olasz egyetemekről érkezett) tudós vett részt. A kötetbe 18 olasz, 1 francia és 1 angol nyelvű előadás került be, három nagyobb fejezetbe csoportosítva.

Az első fejezetbe a névtan és a szótár legtipikusabb érintkezési területével, a tulajdonnevek köznevesülésével foglalkozó tanulmányok kerültek. M. RUTKOWSKI a metafora és a metonímia működési mechanizmusát vizsgálja a köznevesülés folyamatában. R. BRACCHI tematikus csoportosításban (állatok, növények neve stb.) elemzi a *Martino* név számos köznevesült változatát az olasz dialektusokban, C. MILANI – M. IODICE – P. PONTANI pedig a *Bábel*, *Babilon* (ol. *Babele*, *Babilonia*) nevek jelentéseit tekinti át történeti keretben. E. CAFFARELLI a vezetéknevekből az *-izzare*, *-eggiare* képzővel alkotott igéket és az *-iano* képzővel formált melléknéveket vizsgálja a Google internetes keresőben gyűjtött gazdag anyag alapján (kiindulópontja a *Berlusconi* vezetéknevből képzett alakok sokasága). Két tanulmány foglalkozik a tulajdonneveknek ételnevekben való előfordulásával (A. STEFINLONGO, W. SCHWEICKARD). A szintaxis és a névtan határterületére kalandozik el N. LA FAUCI tanulmánya, amelyben a *Petrarca* > *petrarcheggiare* ’Petrarca stílusában ír’ típusú köznevesülést és ennek szerkezeti párhuzamát (*fare il Petrarca* ’ua.’) veti egybe a hasonló, de nem tulajdonnévből való képzéssel, illetve ígés szerkezettel, és a tulajdonnév általános természetére vonatkozó, tovább vizsgálándó kérdéseket tesz fel.

A tulajdonnevek szótárban való szereplésével kapcsolatos problémákkal foglalkoznak a második nagy fejezet tanulmányai. B. BADINI írása részben kapcsolódik a tulajdonnevek köznevesülésének témaköréhez is, hiszen ilyeneket vizsgál bolognai és romagnai szótárakban. Témájában érintkezik ezzel a P. D’ACHILLE – C. GIOVANARDI szerzőpáros tanulmánya: ők a mai római nyelv (*romanesco contemporaneo*) készülő szótárának anyagában vizsgálták a tulajdonnevet tartalmazó alakokat, szerkezeteket. A közmondások területéről veszi vizsgálati anyagát A. PELO munkája, aki a *fare/essere* ’csinál/van’ + tulajdonnév

szerkezeteket elemzi. R. RANDACCIO az általa alluzívnak (azaz célzónak, utalásosnak) nevezett névtan területére kalandozik el: olyan nem létező helyneveket tartalmazó állandósult szókapcsolatokat gyűjt össze, amelyek vagy „átlátszóak”, mert hangtestük révén utalnak saját tartalmukra (*andare a Mortare* ’morire’, azaz ’meghal’), vagy „mnemonikusak”, mert csak egy adott kultúrkör ismerete révén érthetőek (*andare a Canossa*). A. FARINA a francia–olasz szótárakban (címszóként vagy a példákban) szereplő helynévanyag elemzésével mutat rá bizonyos Franciaország-központúságból fakadó aránytalanságokra (pl. a szintén francia nyelvű Kanada helyneveinek „rovására”). A. G. MÖCCIARO néhány konkrét elemzésen keresztül utal a köznevesülésnek, továbbá bizonyos hangváltozásoknak és morfológiai jelenségeknek a névtani fontosságára.

A harmadik, „A köznevesülésen túl” című nagy fejezetbe a vegyes témákba sorolható tanulmányok kerültek. O. LURATI a tulajdonnévhez kötődő negatív vagy pozitív konnotációk születéséről, illetve a megbélyegző népnévhasználat keletkezésének motivációiról írt (előítéletes gondolkodás stb.). G. MARRAPODI módszertani jellegű tanulmánya arról szól, hogy milyen forrásokban és hogyan lehet fellelni, megtalálni a köznevesült főneveket. Három nagy alcsoportot fölállítva P. PIERINI a tulajdonnevek fordíthatóságáról értekezik (angol névanyag alapján). S. RAFFAELLI az olasz filmvígjátékok szereplőinek komikus „beszélő” neveit elemzi. P. CANTONI az olasz kutyanevdivatról, F. FISCHER a gyógyszerveveknél felfedezhető névadási stratégiákról, J. KUHN pedig a mexikóvárosi és a párizsi intézménynevek elemzéséből kibomló, pozitív történelmi képet sugalló kommunikációról írt tanulmányt.

3. A nemzetközi kutatásokat bemutató sorozat szükségessége mellett felmerült egy kimondottan olasz vonatkozású speciális kutatásokat megjelentető kiadvány igénye is: itt is cél a nemzetközi és intézményközi kutatások, továbbá a névtan és határterületei művelésének elősegítése (l. RION. 2006: 327). Így született meg a Quaderni Italiani (QuiRION.), azaz az „Olasz Füzetek” sorozata, melynek tudományos tanácsadó testületében húsz (jelentős részben olasz) nemzetközi hírű tudós kapott helyet.

Az „Olasz Füzetek” első kötete 2006-ban „Teoria e prassi dei sistemi onimici popolari: la comunità orbasca (Appennino Ligure centrale) e i suoi nomi propri” [A népi névrendszerek elmélete és gyakorlata: a középső ligur-alpokbeli orbasca-közösség tulajdonnevei] címmel látott napvilágot (l. RION. 2006: 330–2, 533–5). Az 533 oldalas kötet szerzője az a GIORGIO MARRAPODI, aki az ezzel a munkájával elnyert doktori fokozat megszerzése óta (2003) a saarbrückeni és a bonni egyetem Olasz Tanszékén tanít.

A kötetben a szerző a liguriai Savona járásban fekvő Sassello önkormányzatához tartozó dialektális közösség (comunità orbasca) ún. „népi hely- és személynévhasználatát” dolgozza fel (MARRAPODI maga is ebbe a közegbe tartozik). A szerző a hagyományos formai-szerkezeti, etimologizáló módszer mellett felvonultatja a néprajz és a szociolingvisztika eszközeit is: az írott források felhasználása mellett bőven él a kikérdezéses eljárással is, hiszen a vizsgálat egyik célja éppen az, hogy rávilágítson a hivatalos és az informális névállománybeli különbségekre, és megpróbálja ezek okait megmagyarázni. Különösen fontos a vizsgálatok szempontjából, hogy a tárgyalt dialektus kiterjedése nem egyezik meg a hivatalos közigazgatási határokkal, ráadásul fontos fonetikai izoglosszák is áthaladnak a mintegy 100 km² területen.

A feldolgozás 2082 helynévre és 1342 személynévre terjed ki. A terület kb. 300 lakosának 1/6-át vonták be a kikérdezésbe; az írott források (1313-tól napjainkig) levéltári, anyakönyvi anyagok és térképek voltak.

Az összesen 532 oldalas munka első nagy része a leírás és annak elemzése; ebben először a helynevekről, majd a személynevekről kapunk komplex képet. A munka második része egy etimológiai szótár, mely tartalmazza az összes feldolgozott nevet. A kötetet mutatók zárják.

MARRAPODI munkájához MAX PFISTER írt előszót, aki módszerében, forráskezelésében és komplexitásában mintaszerűnek és minden további hasonló munka számára megkerülhetetlennek nevezi a feldolgozást.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

FOLYÓIRATSZEMLE

RIVISTA ITALIANA DI ONOMASTICA 12. (2006)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI

Società Editrice Romana, Róma, 751 lap (1. 350 lap, 2. 401 lap)

A RION. 2006. évi tartalmát a főbb rovatokat sorra véve ismertetjük az alábbiakban.

1. Tanulmányok. – A két kötetben összesen 13 nagyobb tanulmány látott napvilágot. A helynevekkel foglalkozik R. BRACCHI (onomaszilológiai vizsgálat az 'ösvény' fogalmának kialakulásáról és az ennek különböző fajtáit jelölő szavakról az Adda felső folyása melletti területek helynévanyaga alapján, 9–43) és G. MARRAPODI (a hivatalos, illetve az ősi-népi megközelítésű területszemléletről fakadó helynévadásról és az ezzel összefüggő névtani feladatokról, 43–65). A személynevekről írt tanulmányt J. MARTI I CASTELL – J. MORAN I OCERINJAUREGUI (a mai katalán személynévadás új jelenségeiről, 65–85), F. SESTITO (a késő középkori sienai személynevekről, 365–401), A. GALKOWSKI (a *Wojtyła* névről, 403–22) és M. ISTRATE (a román irodalmi álnevekről, 469–78). Az irodalmi névadással foglalkozó munkák közül figyelmet érdemel a B. PORCELLI és L. TERRUSI által összeállított, az elmúlt 25 év olasz eredményeit bemutató áttekintés (85–103). E témakörben még két tanulmányt találunk: D. SILVESTRI D'Annunzio és Pirandello ellenkező névadási gyakorlatáról (103–15), E. BARTOLI pedig Gadda művészetéről ír (115–43). R. REGIS a Disney-féle „Mickey Mouse”-nak és olaszra fordított változatának (Topolino) neveit elemzi (143–83). R. RANDACCIO a magyarul *Stan* és *Pan* néven ismert színészpáros két különböző olasz elnevezésének (*Cric e Croc*, később *Stanlio e Ollio*) történetét írja le (479–88). F. FISCHER a tulajdonneveknek a mai olasz tudományos-gazdasági nyelvben betöltött szerepéről értekezik (183–99), P. VIDESOTT pedig az onomatometria módszerének névtani alkalmazhatóságát mutatja be (423–67).

Kisebb közelmények. – P. MERKÙ (a jellegzetesen trieszti) *Slataper* vezetéknévéről ír (490–3), M. PITTAU a *camorra* '(dél-olasz) bűnszövetkezet' főnév új etimológiáját vázolja föl, s eredetét a bibliai *Gomorra* helynévben adja meg (494–6).

Körkérdés. – A névtan legfontosabb aktuális témáiról és kíváncsú kutatási irányairól, az (esetlegesen az EU forrásait is bevonó) lehetséges nemzetközi, kutatók és kutatóhelyek közötti együttműködésekről, ezek várható eredményeiről és nehézségeiről GERRITZEN és CAFFARELLI tett fel („International onomastic projects. Possible themes, practical problems and benefits” címen összefoglalt) hat kérdést a névtan jeles képviselőinek. 23 országból 31 tudós fejtette ki véleményét a névtan jövőjéről és feladatairól (199–222); hazánkat e nemzetközi panorámában HOFFMANN ISTVÁN képviseli (204–5, 213–4).

Szemle. – A 18 terjedelmesebb recenzió közül öt kongresszusi anyagot, öt személynevekkel, négy pedig helynevekkel kapcsolatos kötetet, három az irodalmi névadáshoz kapcsolódó kiadványokat, egy pedig köszöntő kötetet ismertet. A kongresszusi kötetek

közül kiemeljük a 2002. évi uppsalai ICOS-kongresszus anyagának 2005-ben megjelent 1. részéről szóló ismertetést (222–30); ugyanezen esemény anyagának 2006-ban megjelent 2. kötetéről is olvasható rövidebb ismertetés (530–1). A RION. 2006. évfolyama mindkét kötetében (265–7, 498–510) szó esik az eddigi leggazdagabb, kétkötetes, 1357 lap terjedelmű olasz utónévszótárról, mely 2005/2006-ban jelent meg a tekintélyes torinói UTET könyvkiadónál (A. ROSSEBASTIANO – E. PAPA: I nomi di persona in Italia. Dizionario storico ed etimologico).

A kisebb terjedelmű ismertetések rovataiban 44 monográfia vagy gyűjteményes kötet, 35 szótár és bibliográfia, továbbá 21 névtani folyóirat szerepel. A szótárak közül kiemeljük M. PITTAU két munkáját, a 2005-ben megjelent, 525 lap terjedelmű etruszk szótárat (Dizionario della lingua etrusca, 285–6) és a 2005/2006-ban kiadott háromkötetes szárd vezetéknév-szótárat (Dizionario dei cognomi della Sardegna, 552–3).

Rendezvények. – A rovat a 2005–2008 közti időszak névtani eseményeiről számol be. A már lezajlott összejövetelek közül kiemeljük a 2006. februárban Rómában megrendezett „Lexikográfia és onomasztika” című szimpóziumot (anyaga megjelent a RION. Quaderni Internazionali sorozata 2. számaként, ismertetése: 531–3. és a Névtani Értesítő jelen számában). A még előttünk álló események felsorolása a 2008. augusztus 17–23. közötti torontói XXIII. ICOS-kongresszusra való felhívással zárul (www.icosweb.net).

Folyamatban levő munkák. – A rovatban a különböző országokban folyó sokszínű névtani munkálatokról olvashatunk, melyek közül itt most csak néhányat emelünk ki. A Rendezvények rovatban szereplő 2005-ös joskar-olai X. Nemzetközi Finnugor Kongresszusról szóló beszámolón (315) túl az Onomastica Uralica elnevezésű projektben részt vevők terveinek, tevékenységének leírása is olvasható a 2. számban (HOFFMANN ISTVÁN információi alapján, 614–6). Rövid ismertetés olvasható (613) egy új skót névtani folyóirat (The Journal of Scottish Name Studies) születéséről (www.clanntuirc.co.uk), amelynek első száma 2007 elején várható. E. CAFFARELLI főszerkesztő beszámol (327) a RION. Quaderni Italiani első kötetének megjelenéséről, mely G. MARRAPODINAK szülőföldjén, Sassello járásban (Liguria) végzett, kérdezős adatgyűjtésen alapuló összetett névtani vizsgálatait adja közre (ismertetés: 330–2. és a Névtani Értesítő jelen számában).

Négyakorisági vizsgálatok. – A rovat E. CAFFARELLI nagy terjedelmű feldolgozását adja közre: ez folytatása a 2004-ben megkezdett, az olasz vezetéknév-állományt feldolgozó sorozatnak, mely a RION. következő számában válik teljessé. Ezúttal hét tartomány (Piemonte, Liguria, Veneto, Emilia-Romagna, Toscana, Umbria és Marche) vezetékeveinek különböző bontásokban (pl. járásonként) is megadott, értékelő kommentárokkal is kísért gyakorisági táblázatait publikálja a szerző (619–714).

Nekrológ. Mario Doria (1922–2006) trieszti nyelvtörténésztől, a toponomasztika általánosan elismert szakértőjétől búcsúznak.

2. A folyóirat e számának magyar vonatkozású részletei. – HOFFMANN ISTVÁN is válaszol a RION. körkérdéseire (l. fentebb). – FÁBIÁN ZSUZSANNA recenzióban számol be FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár” című kötetéről (263–5). A Szegeden élő JEREMY PARROTT „Change all the names. A Samuel Beckett onomasticon” című könyvét L. SASSO recenzálta (256–60). Ismertetés olvasható VÁRNAI JUDIT SZILVIA „Bárhogy nevezzük ... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben” című munkájáról (283–4) és a HOFFMANN ISTVÁN főszerkesztésében megjelent „Korai magyar helynévszótár 1000–1350” első kötetéről (568–9). Az Onomastica Uralica MATICSÁK SÁNDOR által

szerkesztett harmadik kötetének bemutatása szerepel a 2. számban (551–2). Részletesebb ismertetés szerepel szintén a 2. számban az Arcanum Kiadónál megjelent, a névtan számára is felbecsülhetetlen értékű DVD-kről (Az 1715-ös országos összeírás; Az első katonai felmérés: Magyar Királyság, Erdély és a Temesi Bánság; Lipszky: A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára; 336–7). – A bibliográfiai összefoglalók tartalmazzák FÁBIÁN ZSUZSANNÁnak a „Pinocchio” magyar fordításaiban szereplő tulajdonnevekről írott két tanulmányának adatait (580, 745).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ÖSTERREICHISCHE NAMENFORSCHUNG 33, 34 (2005, 2006)

Főszerkesztő: HEINZ DIETER POHL

Institut für Sprachwissenschaft, Universität für Klagenfurt.

Praesens Verlag, Klagenfurt.

2005/1–2. 146 lap, 2005/3. 118 lap; 2006/1–3. 204 lap

1. Az Österreichische Namenforschung 33. évfolyama két füzetben (2005/1–2. és 2005/3), 34. évfolyama egyben (2006/1–3) jelent meg. A folyóirat 1999–2004 közötti számaait ZELLIGER ERZSÉBET recenzálta (Névtani Értesítő 2006. 28: 293–296). Az utóbbi két évfolyam három számában 19 tanulmány olvasható; többségük helynevekkel foglalkozik.

2. PETER ANREITER az Innsbruck környéki *Lans* és *Navis* helynevek eredetét igyekszik feltárni (2005/1–2, illetve 2005/3), de foglalkozik az *-i(t)z* végződésű, ám nem szláv eredetű ausztriai helynevekkel is (2005/3). FRITZ FRHR. LOCHNER VON HÜTTENBACH adattáraiban előbb két részben Weiz (2005/1–2. és 2005/3), majd Liezen politikai kerület (2006/1–3) helyneveit vizsgálja. MICHAELA ČORNEJOVÁ a 11–13. századból adathozható, *-any* végződésű cseh helyneveket veszi sorra (2006/1–3), és arra a következtetésre jut, hogy ugyan megállapítható az eredeti *-as* végződés *-an(y)*-ra való változása, de a pontos folyamatot a vizsgált kb. 120 adat alapján nem lehetett föltárni. OTMAR WEBER Oberndorf helység történetének leírásával (2005/1–2) igazolja, hogy egy-egy név eredetét nem tárhatjuk fel pusztán mechanikusan: ugyanis bár e helység nevének jelentése 'felsőfalu', a mai település mégis a hajdani 'alsófalu' helyén található. Hasonló tanulságokat fogalmaz meg DIETHER SCHÜRR is (2006/1–3), aki Innichen helység történetéhez nyújt új adatokat, s ezek a név fejlődésének folyamatát is új megvilágításba helyezik. A régi és az új névmagyarázatokat ütközteti PETER ANREITER tanulmánya (2006/1–3), amely a VIBIUS SEQUESTER „*Libellus geographicus*” című munkájában fellelhető víznevek egy részéhez kapcsolódó antik elképzelések mellett a névkutatók mai álláspontjának megfelelő értelmezéseket is megadja. A helyneveket vizsgáló tanulmányok körébe sorolható SILVIO BRENDLER elméleti fejtegetése (2005/1–2), melyben PETER ANREITERnek ugyanebben a folyóiratban megjelent korábbi tanulmányaira (1999/1–2; 2003/1–2) hivatkozva pontosítja az *izonímia* terminust: a referenciális-funkcionális azonosság fogalmát is beleépíti a definícióba, ezzel teljesen elkülönítve az izonímiát az etimológiai izogéniától.

3. Személynévi témájú a tanulmányok harmada. ANGELA BERGERMAYER (2005/1–2) a középkori Ausztria szláv személyneveit vizsgálja, s megállapítja, hogy a 11–15. századból csak viszonylag kevés szláv eredetű személynév adatolható. Ez nem az ausztriai szlávtság eltűnésére utal, hanem arra, hogy a szláv nemzetiségűek is gyakran német nevet kaptak, hiszen azok előkelőbbnek és előnyösebbnek számítottak a német nyelvű környezetben. DURSUN ZENGİN előbb a német és a török névadási hagyomány történeti változásait tekinti át (2005/1–2), majd a két nép utónevei eredetének körét hasonlítja össze (2006/1–3). Fő különbségekként egyrészt azt emeli ki, hogy míg a német nevek elvesztették transzparenciájukat az idők során, a török nevek jelentése máig érthető. Másrészt a törökben a némettel szemben nemcsak melléknevek vagy főnevek válhattak névvé, hanem igék, sőt egész mondatok is. GUNTRAM A. PLANGG néhány tipikus dél-tiroli családnevet vizsgál (2005/3), ANNA L. STAUDACHER pedig korábbi témáját, a Bécs környéki zsidók személyneveinek kutatását folytatva a héber vagy jiddis eredetű utónevek némettel való felcserélésére irányuló, a 19–20. század fordulóján benyújtott kérvényeket mutatja be (2005/3). Tanulmányát az alsó-ausztriai levéltári adatok alapján jegyzetelt lista egészíti ki, amelyben a megváltoztatott neveket és a helyettük fölvetetteket állítja egymás mellé. A következő évfolyamban a szerző szintén e korszak névváltoztatásairól ír: olyan eseteket mutat be, amelyekben kirekesztő és gúnyos hangulatú nevek megváltoztatását kérvényezték zsidó és nem zsidó vallású személyek (2006/1–3).

4. Az egyéb névtípusokat vizsgáló írásokat a folyóirat most recenzált számaiban HELMUT WEINBERGER tanulmánya (2005/1–2) képviseli, az antik és a 17–18. században kialakított csillagképek nevének és azok denotátumainak kapcsolatát állítva előtérbe. Az írói névadással egy nem tudományos igényű írás foglalkozik: Mario Fortunato olasz író vall egy interjúban (2005/1–2) arról, hogyan talál nevet főhőseinek, illetve miért nem árulja el a legtöbb esetben a családneveket vagy a helyszínek nevét.

5. A folyóirat két évfolyama egyetlen recenziót közöl: a 2005/1–2. füzet a „Névtípusok és azok kutatása” című munka bemutatásával zárul, amely egyben tisztelgés Karlheinz Hengst előtt 70. születésnapja alkalmából.

KOZMA JUDIT

ONOMASTICA 50. (2005)

Főszerkesztő: KAZIMIERZ RYMUT

**Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk,
Instytut Języka Polskiego PAN, Krakow, 391 lap**

1. Az Onomastica 50. száma jubileumi kiadás, így a kötetet öt beszámoló, ismertető vezeti be: KAZIMIERZ RYMUT a periodika történetét (5–9), RUDOLF ŠRÁMEK a lengyel névtan helyzetét (11–21), EWA RZETELSKA-FELESZKO pedig a névtanosok munkáját és a névtan helyzetét (23–9) mutatja be. WŁADYSŁAW LUBAŚ a múltbeli eredményeket és a

jövőbeli feladatokat tekinti át (31–47), KATARZYNA SKOWRONEK pedig azt, hogyan írnak a névtanosok az onomasztikáról és magukról (49–68).

Az 50. évfordulóval kapcsolatos cikkeket – a periodika szokásos felépítésének megfelelően (l. bővebben Névtani Értesítő 2006. 28: 299–300) – tanulmányok követik tematikus rendben, elsősorban lengyel nyelven, de olvashatunk más szláv és német nyelvű írásokat is. A cikkek egy része elméleti, szemantikai és kontrasztív kutatások eredményeit mutatja be, mások a helynevekről és a személynivekről szólnak. A tanulmányokat folyóirat-ismertetések és konferenciabeszámolók követik.

2. Két tanulmány névszemantikai kérdésekkel foglalkozik: VINCENT BLANÁR a tulajdonnév szemantikai és formális aspektusának összekapcsolódásával (69–83), MARIUSZ RUTKOWSKI pedig a tulajdonnév szemantikai értékének a leírásával, jelentéstani problémáival (99–110). ROBERT MRÓZEK az összehasonlító névtan elméleti-terminológiai kérdéseit vizsgálja multikulturális, kognitív és nyelvhasználati szempontból (85–97).

Helynévi témával hét tanulmány foglalkozik. Kontrasztív szempontú névelemzéssel találkozhatunk a következő cikkekben: KAROL ZIERHOFFER a német nyelvnek a lengyel exonimákra gyakorolt hatásáról ír történeti és hangtani következtetéseket is említve (111–24), ERNST EICHLER a határvidék szláv–német toponimáival foglalkozik lexikográfiai vonatkozásban, német, cseh és lengyel szótárak alapján (125–33), FRITZ FRHR. LOCHNER VON HÜTTENBACH a *Criminah* és a *Rottenmann* (szláv, illetve osztrák helynevek) szemantikai és etimológiai összefüggéseit taglalja (173–9). Az összehasonlító helynévelemzésen kívül olvashatunk a helynevek tipológiai problémáiról és morfológiai osztályozásáról (WALTER WENZEL, 135–50); EWA WOLNICZ-PAWŁOWSKA a lengyel helynevekben előforduló *Baba* motivációs tényezőit tárgyalja (151–71); MAKSYM JUJUKIN pedig régi orosz személynivekből és hidronimákból levezethető helynevek etimológiai elemzésével foglalkozik (199–211). ZBIGNIEW BABIK a Felső-Visztula három vízgyűjtő folyójának (*Kineta*, *Ścieklec*, *Wskoczyla*) elnevezéseit vizsgálja etimológiai szempontból (181–98), s egy kommentárt is olvashatunk a szerzőtől JUJUKIN „Etimológiai megjegyzések az óorosz földrajzi nevekhöz” című írásához kapcsolódóan (212–6).

A személynivek kérdéskörével nyolc tanulmány foglalkozik. Itt is megfigyelhető a több nyelvet bevonó, összevető elemzési szempont: LEONARDA DACEWICZ a 16–17. századi nemesek nevében megfigyelhető átmeneti szerkezetekről ír a lengyel–litván–keleti szláv hármass határ területén (315–21), BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH tanulmányában pedig a Ruhr-vidéki lengyel családnevekről, szerkezetükről, használatukról és a lengyelországi nevekkal való összehasonlításukról olvashatunk (243–54). INGE BILY a *Lehmann* családnevet, ennek lengyel variánsait és elterjedt változatainak történeti alakulását vizsgálja (255–75). További történeti-etimológiai szempontú tanulmányokat is olvashatunk: BOŻENA HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH a 15–16. századi észak-oroszországi, keresztény eredetű férfi keresztnevekről és azok fonetikai, morfológiai változásáról ír (297–314), MARIA BIOLIK pedig a lengyel *ciem-/cim-* morfémával képzett vezetékniveket vizsgálja történeti-etimológiai szempontból (289–96). MARIA MALEC régi lengyel keresztnevekről és azok 20. századi felelevenítéséről ír (217–36), MARIA KARPLUK a *-ch-na*, *-sz-na* képzővel ellátott, a cikk szerint az apák nevéből eredeztetett régi lengyel lánynevekkel foglalkozik (237–42), CZESŁAW KOSYL tanulmányában pedig a *Szymani*, *Szewczy* típusú, derivációval levezethető vezetéknivekről olvashatunk (277–88).

Két cikk egyéb típusú tulajdonnevekkel foglalkozik: EWA JAKUS-BORKOWA az űr mikrotoponimáinak szerkezetét elemzi (323–36), IWONA GRZESIAK pedig a lengyel jelbeszéd tulajdonnév-használatát taglalja (337–49).

3. A tanulmányokat két külföldi névtani folyóirat ismertetése, egy Kazimierz Rymutnak szóló köszöntő, a Lengyel Tudományos Akadémia onomasztikai bizottságának 30. évéről szóló beszámoló, valamint az ICOS-kongresszusról (International Council of Onomastic Sciences) és egy jeruzsálemi névtani konferenciáról szóló összefoglaló zárja.

KUNA ÁGNES

ACTA ONOMASTICA 47. (2006)
Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK
Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, 508 lap

1. Az Acta Onomastica 47. száma (2006) MILOSLAVA KNAPPOVÁ 70. születésnapjára készült emlékszáma, ezért a szokásos tartalomtól eltérően (tanulmányok, diplomamunkák és kisebb dolgozatok összefoglalói, vélemények, recenziók, krónika, figyelő) csak tanulmányokat tartalmaz a megszokottnál nagyobb, 508 lap terjedelemben. (A cseh névkutatás periodikájáról l. bővebben Névtani Értesítő 28: 296–98). A folyóiratban a cseh névkutatók cikkein kívül több neves külföldi szerző tanulmánya is olvasható angol, német és más szláv nyelven.

A kötet elején a főszerkesztő köszönti MILOSLAVA KNAPPOVÁT (11–3), majd két további közlemény mutatja be a jeles névkutató, egyetemi tanár munkásságát (14–7), valamint több mint negyven éve tartó tudományos életpályáját, műveinek bibliográfiáját (18–36). Ezt követően a tanulmányok szerzői betűrendben követik egymást. Az emlékszámban a köszöntő írásokon kívül összesen 64 cikk olvasható: 30 a helynévtan, 24 a személynévek, 3 az írói névadás, 3 a névtan rendszertani kérdéseivel foglalkozó és további 4 egyéb témájú tanulmány olvasható.

2. A kötet legnagyobb számban helynévi témájú cikkeket tartalmaz, változatos tematikával. Történeti és szláv helyneveket tárgyalnak a következők: a 11–13. századi cseh helynevek (140–50); középkori településnevek az Elba völgyében (497–507); a százszorosági és a cseh helynevek kapcsolatáról (220–6); a morva sóút a történeti toponimák tükrében (320–5); a *Meissen* német és szláv megfelelőjéről (337–40); a cseh helynevek szláv megfelelőiről (344–8); a régi orosz helynevekről (460–3). Történelmi témát érint a legősibb cseh kastélyok neveit lengyel források alapján feldolgozó írás is (490–6). Kisebb helynevekkel foglalkozó cikkek: német helynevek a csehben (413–23); a kisebb helynevek rendszerének urbanizációval összefüggő változásai (444–59). Némely cikk egyes helynevekkel foglalkozik: *Prika* (89–98) és *Remetodia* (173–6). Több tanulmány tárgyalja a hidronimák kérdéskörét: az *-ov* szuffixum Nyugat-Pomeránia toponimáiban (48–57); az *-sk* szuffixum a svéd tónevekben (424–32); a *Pfreimd* víz- és településnévről (206–14). Találkozhatunk folyó- és tónevek vizsgálatával is, szláv és más nyelvek viszonylatában:

hidronimák etimológiai kérdései a szláv nyelvekben (239–43); a cseh folyók nevei és régi névváltozatai (260–4); a Sajó nevének változatai multikulturális viszonylatban (408–12). A fent említett témákon kívül olvashatunk a Rzeszówban előforduló utcanevek szerkezetéről (197–205); a chaten előforduló toponimákról (151–7); valamint a lengyel népi csillag-nevek szemantikájáról és szerkezetéről (244–51).

Két tanulmányban a személy- és helynévkutatás érintkezik egymással: a földrajzi nevekben található, a kommunizmus idejéből származó vezetéknevekről (349–50) és a cseh kisebb helynevek szótárában található személynevekről (351–7).

A helyneveken kívül nagy számban fordulnak elő személyneveket tárgyaló tanulmányok. Olvashatunk a középkori, mondat formájú regensburgi gúnynevekről (274–80); a 16–18. századi lengyel ragadványnevekről (301–10); a családnevek történeti változásairól Közép-Morvaországban (291–300); a huszitizmus előtti polgári nevekről (386–91) és a gyermekek keresztnéveiről egy 17. századi vallási értekezés alapján (252–9). Néhány cikk névetimológiai kérdésekkel foglalkozik: a cseh *Břetislav* névről (383–5); a *Spytihněv* név etimológiájáról (464–66). Nevekhez kötődő hangtörténeti magyarázatokra is találunk példát: a keresztény nevek hatására megjelenő [f] fonéma a szláv nyelvekben (265–71). A családneveket több cikk is vizsgálja: a cseh családnevek Lipcsében (168–72); a 'szabó' jelentésű szorb családnevek német és nyugati szláv összehasonlításban (481–9). Találkozhatunk még a családneveket érintő homonímia problémakörével (185–96); a férfiak által viselt családnevekből keletkezett női családnevekkel a cseh dialektusokban (227–32); a szintaktikai kifejezésekből keletkezett vezetéknevekkel (475–80) és a más személyről való megnevezéssel, az ún. indirekt nominációval (433–43). Számos cikk tárgyalja a kereszt-névadást: a 'szerelem' szóból származtatható nevek különböző nyelvekben (113–28); a latin *Adactus* személynév cseh megfelelői (233–8); a globalizáció hatása az európai kereszt-névadásra (177–84); a szláv eredetű keresztnévek elterjedtsége a 20. századi Csehországban (373–82); a *Silvester*-ről és egyéb szlovák nevekről (341–3). Olvashatunk még a ragadványnevekről szociológiai, pszichológiai és pragmatikai szempontból (392–96); a zsidó antroponimák különleges vonásairól szláv területen (37–47); a csehszlovák hadsereg 1935–1938 közötti fedőneveiről (272–3); a családnevek alakulásáról és a joggal való kapcsolatokról Angliában (105–12). A naptárakhoz kapcsolódik két tanulmányok: a svéd névnaptárról (129–34), valamint a keresztény naptár szent- és ünnepneveiről (77–82).

További cikkek foglalkoznak a szerzői névadás problémakörével: az írói névadás alapelveiről (281–290); a *Tristana* névről Benito Pérez Galdósnál (99–104); írói nevekről L. Ballek „Erdei színház” című művében (358–65). Egyéb elnevezéseket taglaló cikkek: a márkanevek és a köznevesülés (311–9); névadás az egyéb névtípusokba (állatok, közlekedési eszközök, légierő stb.) tartozó, többnyire svéd nevek körében (467–74).

Általános névtani, rendszertani kérdéseket vetnek föl az alábbi tanulmányok: a név mint jel nyelvi és névi kettős státuszáról (83–8); a tulajdonnevek köznevesülése a *Paparazzi* példáján keresztül (135–9). Olvasható továbbá egy beszámoló az ukrán névtani kutatások jelenlegi állásáról (397–402).

Az emlékkötet magyar vonatkozású tanulmányokat is tartalmaz: D. KOPERTOWSKA etimológiai vizsgálata szerint a 16–18. századi lengyel ragadványnevek némelyike magyar eredetű (301–10), L. SIČÁKOVÁNAK a *Sajó* nevééről szóló írása pedig a kétnyelvű terület magyar beszélők által használt névváltozatait is érinti (408–412).

TÁJÉKOZTATÓ

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük szerzőinket, hogy a Névtani Értesítőbe szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc formátumban juttassák el szerkesztőségünk címére, mágneslemezen vagy ímélnben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű **tartalmi** összefoglalót is illesszenek (az angol nyelvű kivonatok számára). A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítésére tüntessék fel **elérhetőségüket**: postai és ímélcímüket, telefonszámukat. – Folyóiratunk egységes arculatának érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott főbb szerkesztési elveket.

2. A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is.

A szövegben **alkalmazandó kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Penteléből*, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI GÉZA szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és lábjegyzeteket is csak indokolt esetben használjunk.

A **mondanivaló tagolásának** leggyakoribb eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.** stb. A legfőbb gondolati egységeket emellett üres sorok választhatják el egymástól. A további tagolás eszközeként megfelelő mértékkel alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2.**, **1.2.1.**, **1.2.2.** stb. Különösen a rendszerezések során használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek. Ezeket az eszközöket fejezetcímekkel is kombinálhatjuk; ezek csupán félkövér szedésükben térnek el a szokásos betűtípustól. – A szöveg megformálása során általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

3. A felhasznált irodalomra szövegközben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. – A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű esetén: (KIVINIEMI 1971), (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–3). Többkötetes mű esetén: (GYÖRFFY 1: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (BENKŐ 1997a), (BENKŐ 1997b: 62–3) stb. – A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt s itt bevezetett rövidítések is használhatók: (FNESz.⁴), (Gy. 4: 290), (MGr. 344) stb. Ezek közül a fontosabbak olvashatók a kiadványunk végén található „Fontosabb rövidítések” alatt, a többi az irodalomjegyzékben feloldandó. – A „tölígos” oldalak megadásában a számok elején ismétlődő számjegyeket egyszerűsítésképpen elhagyjuk (121–233, de 121–33 és 121–4). – A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelben közöljük, s nem kurziváljuk (A „Magyar utónévkönyv” új kiadásában, Az „Egri csillagok”-ban stb.).

A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a fontosabb, illetve hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást. A feloldandó rövidítéseket is betűrend szerint soroljuk be, azok feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

Bm. ÁFI. = Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.

MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest.

ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

Első helyen a szerző(k) teljes neve áll, kiskapitálissal. Több szerző esetén a neveket nagykötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Külföldi szerző esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Pl.:

KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NyttudÉrt. 70. Budapest.

KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba.

KIVINIEMI, EERO 1971. *Suomen partisippinimistöä*. Helsinki.

A szerző(k) nevét követi a megjelenés éve. A kettő között nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több munka megkülönböztetésére az évszámot a hivatkozások kapcsán már említett módon, a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 144–54.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 62–70.

A szerző(k) nevét és az évszám megadását követi a cím, melyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között ugyancsak pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

A cím után adjuk meg a megjelenés helyét. Folyóiratban, periodikában megjelent tanulmány esetében tehát a folyóirat, periodika nevét (dőlt betűvel). Az évfolyamot nem jelöljük, az adott számot azonban az adott éven belül nem folyamatos lapszámozású kiadványoknál feltüntetjük. Így járunk el a Névtani Értesítő esetében is. Pl.:

- F[ÁBIÁN] P[ÁL] 1957. Külföldi városok nevének használatáról. *Magyar Nyelvőr* 504–5.
 HAJDÚ MIHÁLY – MEZŐ ANDRÁS 1979. Köszöntjük az olvasót! *Névtani Értesítő* 1: 3–5.
 MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1997. Vissza a nemesi előnevekkel? *Magyar Nemzet* szept. 17: 4.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét, a kötet címét (dőlt betűvel) és a kiadás helyét adjuk meg. Az egy szerző gyűjteményes kötetéből hivatkozott tanulmány is megfelelően jelölhető. Pl.:

- KÁLMÁN BÉLA 1970. Amerikai magyar helynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NyudÉrt. 70. Budapest. 42–5.
 SZABÓ T. ATTILA 1971/1980. A marosvásárhelyi személynév-anyag becejellegű elemei a XVII. század első felében. In: UÓ: *Nép és nyelv*. Bukarest. 73–101.

Önálló kötetek címléírása az említett példákhoz hasonlóan alakul. Sorozatban megjelent kiadvány esetében a (dőlt betűvel szedett) cím után a sorozat címét és a kiadvány sorszámát adjuk meg, továbbá a kiadás helyét. A kiadót az egyszerűség kedvéért általában nem tüntetjük fel. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

- MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. Budapest.
 HOFFMANN ISTVÁN ed. 2001. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 1a–b. Debrecen–Helsinki.
 ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. MND. 12. Budapest.
 J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
 TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat, ELTE BTK.

4. Az itt nem tárgyalt, **egyéb kérdésekben** (amennyiben nem állnak ellentétben a jelen tájékoztatóval) hasznos tanácsokkal szolgálhatnak a következő munkák: BENKŐ LORÁND: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához (MNyTK. 129. Budapest, 1972) és GYURGYÁK JÁNOS: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Budapest, 2005²). Egyebekben (pl. írásjelhasználat) az AkH.¹¹, azaz a helyesírási szabályzat elvei a mérvadóak.

A SZERKESZTŐ

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK¹

- ÁrpSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–74. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest.
- CS. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- ÉKsz. = JUHÁSZ J. – SZÓKE I. – O. NAGY G. – KOVALOVSKY M. szerk. 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–44. *Magyar etymologiai szótár*. Budapest.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest.
- FNESz.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- HT. = *Helynévtörténeti tanulmányok*. Sorozat. Debrecen.
- KMHSz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
- MND. = *Magyar Névtani Dolgozatok*. Sorozat. ELTE, Budapest.
- MNy. = *Magyar Nyelv*. Folyóirat. Budapest.
- MNyj. = *Magyar Nyelvjárások*. Évkönyv. DE, Debrecen.
- MNyTK. = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. Sorozat. Budapest.
- MSzA. = *Magyar Személynévi Adattárak*. Sorozat. ELTE, Budapest.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF szerk. 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár*. Budapest.
- NévtÉrt. = *Névtani Értesítő*. Budapest.
- Nyr. = *Magyar Nyelvőr*. Folyóirat. Budapest.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND 1890–3. *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Budapest.
- NytudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*. Sorozat. Budapest.
- OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–6. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
- OU. = *Onomastica Uralica*. Sorozat. Debrecen.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941/1994. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1975–[2005]. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–[12]. Bukarest, ill. Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk. 1979–[2002]. *Új magyar tájszótár* 1–[4]. Budapest.

¹ Az itt fel nem sorolt, a névtani, nyelvészeti munkákban rövidítve előforduló szakirodalmi és forráshivatkozássokra az egyes tanulmányok mellett l. az említett szótárak irodalom-, illetve rövidítésjegyzékét.

CONTENTS

ARTICLES

HOFFMANN, ISTVÁN: On some Hungarian place names in the Latin Charter of Foundation of Tihany Abbey: <i>Tichon, Balatin, Petre, Fuk</i>	7
SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: The military road from Keszthely to Fehérvár	23
SZABÓ, JÓZSEF: Traces of the former Turkish occupation in the geographical names of Törökkoppány	49
BÉNYEI, ÁGNES: Place-name suffixes in fictive proper names	57
BÖLCSKEI, ANDREA: On the correlation system of English differentiated settlement names	65
MIZSER, LAJOS: Proper names referring to Ruthenians in the 16th century in Bereg county	79
KOZMA, ISTVÁN: On the motivational factors of official surname changes	87
VINCZE, SZABINA: Trends in naming infants in village Pornóapáti (1780–1980)	107
MINDÁK, CECÍLIA: Name giving practices in a Roma ethnic group	117
KOZMA, JUDIT: On the names of celestial bodies and their orthography	131
VARGA, MÁRIA: New pharmacy names in Heves county	141
G. PAPP, KATALIN: Similarities and differences in the name stock of Hungarian folk and literary tales	151
SLÍZ, MARIANN: Name and namelessness in the novel “The Non-Existing Knight” by Italo Calvino	161
FARKAS, TAMÁS: On the translation of proper names and on today’s mistranslations, considering proper names as well as common nouns	167
SZABÓMIHÁLY, GIZELLA: Standardization of Hungarian settlement names in Slovakia	189
N. CSÁSZI ILDIKÓ: Place name changes in Zoboralja, on the basis of toponyms from Menyhe and Zsére in Slovakia	201
VÖRÖS, FERENC: Bare surnames as pragmatic borrowings from (Czecho-)Slovakian	213
BAUKO, JÁNOS: Bilingualism and the use of bynames	219
ZELLIGER, ERZSÉBET: Name giving and identity	227
RAJSLI, ILONA: Changing practices in Christian name giving in Bácska	235

ONOMASTICS AND EVENTS

KENYHERCZ, RÓBERT: On the new home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics	243
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Onomatology and place-name studies in Sweden	247
MIHÁLY, HAJDÚ: Subjective account of the 6 th Conference on Hungarian Onomastics (Balatonszárszó; 22 nd –24 th of June, 2007)	259
PhD theses on onomastics defended in 2006: TAKÁCS, JUDIT: Changes in Christian Name Meanings. Modelling the Conversion of a Proper Name Type into Common Nouns; NEMESNÉ, KIS SZILVIA: Giving Names to Animals and Name Semantic Research, with a Special Regard to Horse Names	273

REVIEWS ON BOOKS

BÍRÓ, FERENC: Vörös, Ferenc ed.: Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában [Our Names Testify about Past and Present. Hungarian Onomastic Researches in Slovakia]	281
--	-----

FERCSIK, ERZSÉBET: 18th–19th century personal names from the region Rábaköz (Mrs. Varga, József: Történeti személynevek a Rábaközből [1690–1895]; Mrs. Varga, József: 18–19. századi személynevek a Rábaközből. Adattár) [Historical Personal Names from Rábaköz, 1690–1895]	284
BAUKO, JÁNOS: Scheirich, László: A mi Magas-Tátránk. A Magas-Tátra történelme [Our High Tatra. The History of High Tatra]	286
ERDÉLYI, ERZSÉBET: G. Papp, Katalin: Győr utcanevei [Győr Street Names]	288
SLÍZ, MARIANN: Szabó, Erzsébet – Vecsey, Zoltán eds.: Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról [Who was Sherlock Holmes? Studies on Name Semantics].....	289
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: On the RION series of books: QuadRION and QuiRION.....	292
 REVIEWS ON PERIODICALS	
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 12. (2006)	297
KOZMA, JUDIT: Österreichische Namenforschung 33–34. (2005–2006).....	299
KUNA, ÁGNES: Onomastica 50. (2005).....	300
KUNA, ÁGNES: Acta Onomastica 47. (2006).....	302
 INFORMATION	
To our authors	305
Abbreviations.....	308
 CONTENTS	309

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Periodical of the Society of Hungarian Linguistics and Institute of Hungarian
Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University, Budapest

Editorial Board:

MIHÁLY HAJDÚ (general editor)

**ANDREA BÖLCSKEI, KÁROLY GERSTNER, ATTILA HEGEDŰS,
ISTVÁN HOFFMANN, DEZSŐ JUHÁSZ, KRISZTINA LACZKÓ**

Editor:

TAMÁS FARKAS

**Studies published in this volume have been revised
by the members of the editorial board**

Technical editor:

MARIANN SLÍZ

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE University

H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/a

Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary

Telephone: (+36 1) 485-5222

Homepage: www.mnyt.hu/ne

E-mail: nevert@ludens.elte.hu

No. 29

Published with the support of

Budapest, 2007

ISSN 0139-2190

